

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

WID-LC

PG

4111

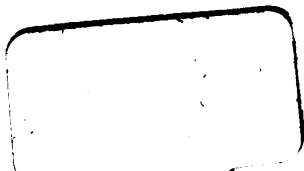
.G42

x

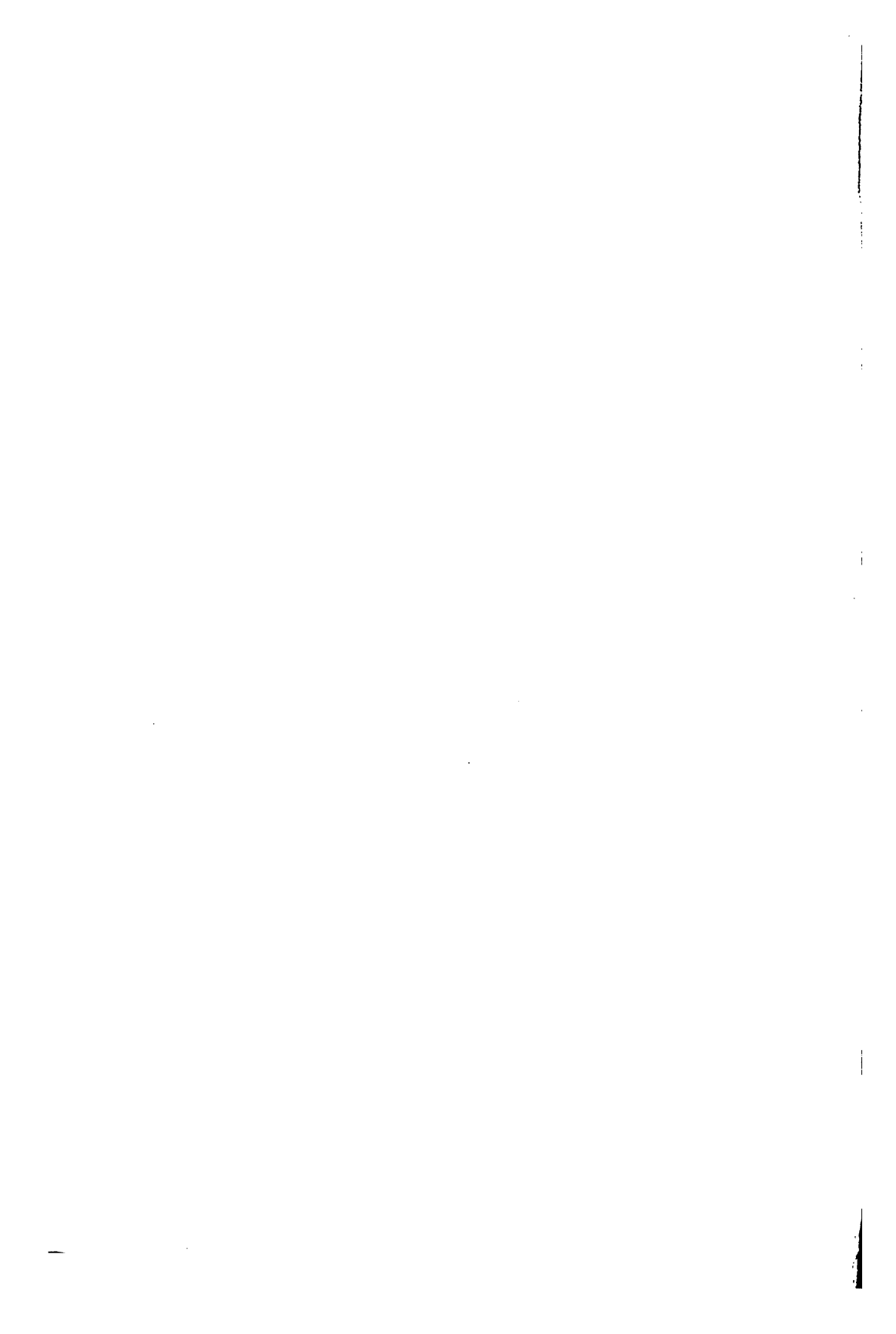
1904

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

3.15

PŘÍRUČNÍ MLUVNICE JAZYKA ČESKÉHO

PRO UČITELE A STUDIUM SOUKROMÉ.

NAPSAL

DR. JAN GEBAUER.

VYDÁNÍ DRUHÉ, OPRAVENÉ.

OKRESNÍ UČITELSKÁ
KNIHOVNA
V PĚLICINĚ

V PRAZE.

NÁKLADEM ČESKÉ GRAFICKÉ SPOLEČNOSTI „UNIE“.

1904.

ND-LC

PG

4111

.G.12.

x

1704

✓

511110

Nakladatel, jemuž jsem svým časem k vydání podával Historickou Mluvnici jazyka českého, poukázal k tomu, že dílo tak veliké a nákladné těžko se odbývá, často i škodu hmotnou přináší, a vyslovil přání, abych dříve napsal mluvnici školní, jejíž výnos by po případě byl podporou Mluvnice Historické. Abych toto oprávněné přání vyplnil, napsal jsem Mluvnici českou pro školy střední a ústavy učitelské (1. vyd. 1890, ve dvou dílech).

Vyložil jsem tuto věc veřejně již před několika roky, když k tomu s jiné strany byla dána příčina. Nyní pak dokládám, že jsem právě řečenou mluvnici školní napsal většinou ze skizz, připravených pro Mluvnici Historickou, že jsem v ní tedy podal namnoze výtah a jádro z mluvnice této, ovšem výtah jen těch věcí, kterých pro pozitivní popsání a poznání novočeského jazyka spisovného je třeba. Zároveň měl jsem úmysl podati příslušnou látku hlavní všecku a v přiměřeném vzdělání vědeckém a soustavném. Tím vším stalo se, že kniha má vzrostla a byla pro školy poměrně obšrná; proto zkrátil jsem ji dosti značně ve vydání 3tím (1902, v jednom svazku).

Při tom však domníval jsem se, že by přece mělo býti zachováno a při ruce také vzdělání plnější, jež mluvnice tato obsahovala v obou vydáních předešlých; domníval jsem se, že

by to bylo vhod jednak pro učitele jazyka českého, který vedle učebnice školní chce mítí při ruce také vědeckou mluvnici obšírnější, jednak každému, kdo studiem soukromým o jazyku českém, zejména spisovném, poučovati se chce. A proto odhodlal jsem se vydati znovu také nezkrácený text starší, jenž -- podle potřeby opraven a doplněn -- vyšel jako Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé (v Praze 1900).

Nynější, druhé vydání této knihy podává text opět opravený, poněkud změněný a zejména s „Pravidly“ pravopisnými z r. 1903 ve shodu uvedený.

Na Kr. Vinohradech dne 25. září 1903.

J. Gebauer.

1. Jazyk jest úhrn vět; věty skládají se ze slov.

Nauku o jazyku celou obsahuje slovník a mluvnice. Více o tom v. níže v § 557. Tam je vyloženo také rozdělení mluvnice ve dva díly: nauku o slově a skladbu.

Mluvnice příruční jazyka spisovného má podávati výklady sem hledící soustavné, stručné a co do věcí hlavních úplné.

Díl první.

Nauka o slově.

2. Nauka o slově dělí se ve tři části: hláskosloví, kmenosloví a tvarosloví; také o tom v. v § 557.

Část první.

Hláskosloví.

3. 1. Hláskosloví jest nauka o hláskové stránce slova.

2. Hláskovou stránku slova činí jeho hlásky, seřazené jistým pořádkem a složené ve slabiky, jež se vyslovují jistým přízvukem a jistou časomírou (kvantitou). Na př. hláskovou stránku slova *starý* činí

hlásky: *s, t, a, r, ý,*

seřazené v řadě: *s-t-a-r-ý,*

složené ve slabiky: *sta-rý,* z nichž vyslovuje se

prvá s přízvukem a druhá bez přízvuku: *stà-rý,*

prvá krátce (·) a druhá dlouze (—): *sta-rý = · —.*

3. Stránka hlásková trvá nezměněna, dokud nic v těchto věcech se nezmění. Změna na stránce hláskové se stane, když

něco v těchto věcech se změní: buď že hláska některá se změní ve své jakosti, nebo že některá hláska se přidá (přibude), nebo se vynechá (ubude), nebo že se pořádek hlásek změní, nebo že se změní složení slabikové, nebo přízvuk, nebo kvantita, anebo když se těchto věcí změní několik zároveň.

4. Některé z těchto změn mají své názvy, dávným obyčejem více méně ustálené. Zejména přidávání hlásek jmenuje se *přisouvání*, na př. ve slově *zdralý* místo *zralý* je *d* přisuto; — vynechávání hlásek jmenuje se *odsouvání*, na př. v *dál* místo *dále* jest *e* odsuto; — změna v pořádku hlásek jmenuje se *přesmyknutí*, na př. v *tolar* místo *tolar* jsou hlásky *l* a *r* přesmyknuty. — Některé jiné takové názvy budou uvedeny doleji při případech jednotlivých.

4. Hlázky a písmena.

1. Slova mluvená skládají se z hlásek; na př. ve slově *starý* máme hlázky *s-t-a-r-ý*.

2. V písmě naznačujeme jednotlivé hlázky příslušnými písmeny (literami): slovo *starý* píšeme písmeny *s-t-a-r-ý*.

Jest tedy rozdíl mezi hláskou a písmenem. Hlázku vyslovujeme a slyšíme, písmeno píšeme a vidíme; písmeno jest viditelné znaménko pro hlázku.

3. Hlázky a písmena sestavujeme v přehlednou řadu, jejíž pořádek je dávným zvykem ustálen. Řada ta se nazývá *abeceda* a má toto jméno odtud, že na začátku jejím bývá *a-b-c-d*; v jiných jazycích jmenuje se *alfabetou*, a to podle řečtiny, kdež prvé dvě hlázky a písmena jmenují se alfa (α , *a*) a beta (β , *b*).

4. *Abeceda česká* (novočeská) jest:

a, á, b, c, č, d, ě, e, é, ě, f, g, h, ch, i, í, j, k, l, m, n, ň, o, ó, p, r, ř, s, š, t, ě, u, ú, ů, v, y, ý, z, ž.

Kromě toho vyskytují se v slovích cizích také písmena *q, x, w*. Písmeno *q* bývá vždy spojeno s *u*, na př. ve slově *Quirinal*; ve slovích přejatých a zdomácnělých místo *qu* píšeme *kv*, na př. *kvintance*, *kvinta*. Písmena *x* a *w* necháváme beze změny a píšeme na př. *Xerxes*, *praxe*, *Wagner*, *Walewski*, *tramway*.

Písmena jsou malá, na př. *a, b . . .*, a veliká, na př. *A, B . . .*

5. 1. O psaní písmen velikých.

Písmenem velikým se píše jen první (začátečná) hláska některých slov. Zejména píšeme tak:

a) Slovo, které jest na začátku textu psaného.

b) První slovo po tečce; někdy také po otazníku a vykřičníku, když

totiž otázkou nebo výkřikem věta tak se byla skončila, jako bývá skončena při teče.

c) Jména vlastní, na př. *Kristus, Tomáš, Božena, Šafařík, Štítný, Praha, Vltava, Sněžka, Čechy, Morava, Rakousko; Čech, Hanák, Uher, Číňan; Rudolfinum*; — a přídavná jména přivlastňovací, utvořená ze jmen vlastních: *Tomášův, Boženin*.

Když jméno vlastní skládá se z přídavného a podstatného, tedy píše se:

oboje začátečním písmenem velikým, když oboje má význam jména vlastního, na př. *Petr Veliký, Ludvík Pobožný, Karel Čtvrtý, Malá Asie, Východní Indie, Královské Vinohrady, Železný Brod, Nižní Novgorod, Černá Hora, Veliká Britannie; Králův Dvůr, Králové Dvůr*;

jméno přídavné písmenem velikým a podstatné malým, když ono (přídavné) jest významu vlastního a toto obecného, na př. *Tichý oceán; Středozevní moře, záliv Arabský, úžina Dardanelská, šje Korintská, Střelecký ostrov, poloostrov Pyrenejský, hory Krušné; Chotkova třída, Dlouhá ulice, Staroměstské náměstí, Malé náměstí, Dobytčí trh, Strahovská brána, Zemský dům, Městanská beseda, Městský park atd. *)*;

jméno podstatné písmenem velikým a přídavné malým, když ono (podstatné) jest významu vlastního a toto obecného, na př. *svatý Otec, Písmo svaté (nebo jen Písmo, bible)*.

Shodně s tím a hledíce také k ustálenému zvyku píšeme dále:

Moravské pole, vysočina Českomoravská, Spojené státy severoamerické;

Alpy, Krkonoše, Dunaj, Praha, — ale *hory alpské, krkonošské, veletok dunajský, obec pražská*;

svatý Vít, Týn, Strahov, — ale *chrám svatovítský, týnský, klášter strahovský*;

Nový rok, Boží tělo, Dušiček, Zelený čtvrtek, Velký pátek, Bílá sobota, — ale *vánoce, velikonoce atp.*

d) Tituly knih, časopisů a skladeb (mnohdy v uvozovkách); na př. *Palackého „Dějiny“, Erbenův „Poklad“, Smilova „Nová Rada“, Zlatá Praha, Naše Doba, Moravská Orlice*.

e) V titulech přídavná jména, pochodící ze zeměpisných jmen

*) „Malé náměstí“ jest, kterému se tak říká; naproti tomu jest „malé náměstí“ to, které není dosti prostrané. Podobné liší se zřetelné významy: *Dlouhá ulice a dlouhá ul.*; *Dobytčí trh a dobytčí trh*; *Černá Hora a černá hora*; *Nové Město (na př. nad Metují), Nové město (čtvrť pražská) a nové město (město nově vzniklé, nově zbudované) atd.*

vlastních; na př. František Josef, císař *Rakouský* a král *Český* atp.; jindy (mimo tituly) je zvykem, psáti tato jména literou malou, na př. *černohorský kníže*, *španělský král*, *německý císař*, kraj *chrudimský*, markrabství *moravské*, království *české*, císařství *rakouské*, říše *rakousko-uherská*, republika *francouzská* atp.

f) Slovo *Bůh*, když má význam křesťanský, a jiná jména, když znamenají Boha, na př. *Pán*, *Hospodin*, *svatý Duch*.

g) Slova oslovovací a titulová v dopisech a listinách; na př. *Ty*, *Vy*, *Tvůj*, *Váš*, *Vaše Milost*, *Jeho Milost* pan biskup, *Jeho Jasnost*, *Jeho Veličenství* císař pán atp.; nevhodně píše se také: ráčil *Jste* praviti, aby *Jste* (m. abyste), navratte *Se*.

h) V listinách panovnických zájmena, která se táhnou k osobě první; na př. *My* František Josef, v království *Našem*.

V básních bývá někdy psán literou velikou začátek každého verše.

2. Některá pravidla o psaní slov cizích a přejatých.

a) Jména vlastní píšeme, jak se píší v jazycích těch, ze kterých jsme je přejali. Na př. *Sion*, *Libye*, *Demosthenes*, *Caesar*, *Boccaccio*, *Cuvier*, *Byron*, *Hobbes*, *Greenwich*, *Waterloo*, *Lessing*, *Schiller*, *Goethe*, *Mickiewicz*, *Puškin*, *Karadžić* atd. Píše se *Lakedaimon* podle znění řeckého a *Lacedaemon* podle latinského atp., ono v psaní odborném, na př. v zeměpise řeckém nebo článku řeckofilologickém, toto jindy a obyčejně. Jenom několik jmen zdomácnělých píše se také způsobem, který se v usu českém vyvinul, na př. *Egypt*, *Fenicie* (vedle *Aegypt*, *Foenicie* podle lat., a *Agypt*, *Foinikie* podle řečt.).

Samohlásek dlouze vyslovovaných nečárkujeme tu nikdy a píšeme tedy na př. *Wagner* a nikoli *Wágner*, *Baden* a nikoli *Báden*; *Grosz* a ne *Grósz*, *Gotha* a ne *Gótha*; *Hugo* a ne *Húgo*, *Bruno* a ne *Brúno*; *Béranger* a ne *-ér*, *Poitiers* a ne *-iérs*, *Felix* a ne *Félix*, *Catilína* a ne *Catilína*, *Quirínal* n. *Quirínalis* a ne *-ínál-*, *Sokrates* (přejato z prostředí latinského) a ne *Sókratés* atd. Jenom ve jménech počestných znamenáme délku čárkou, na př. *Mojžiš*, *Matouš* stč. *Matúš*, *Zachariáš*, *Háta*, *Bára* atp.

b) V psaní přejatých slov významu obecného (appellativního) činí se vyslovování českému ústupky větší.

Co se čárkování slabik dlouze vyslovovaných týče, v době nedávné nebývalo zvykem, rovněž jako při jménech vlastních; na př. *Palacký* a jiní psali nebo píší: *legat*, *kardínal*, *ideal*, *ideální*, *oda* atd. Ale časem dobyt si vrchu způsob znamenati délku zvláště v koncovkách, a píše se tedy: *kardinál*, *ideál*, *ideální*, *kandidát*, *kandidátka*, *erár*, *aktuár*, *malér*, *operatér* atd. V nitru slova doporučí

se čárkování tam, kde by psaní bez čárky svádělo k vyslovení chybnému, na př. *hóra* (proti česk. *hora*), *lóže*, *dóm*, *tón*, *óda*, *stát*, *státní* atp. V slovích počestěných samohlásky dlouhé ovšem skoro veskrze se čárkují; na př. *inženýr*, *kavalír*, *officír*, *papír*, *bankéř*, *seminář*, *breviář*, *seminární*, *kavalírský*, *mašírovati*, *kopírovati*. Délka česká odchyluje se někdy od etymologické, na př. v *kánon* proti řeck. *kánōn*.

Dále píšeme v slovích sem patřících také náležitě litery zdvojené, na př. *spleen*, *korrektor*, *korrespondence*, *arrogance*, *akkord*, *attentát*, *officiál*, *officír*, *illustrace*, *intelligence*, *assimilace*, *professor*, *kommisie*, *immunita* atp.; — a taktéž náležitě litery zvláštní, na př. *prædikát*, *prætendent*, *anæmie*, *oekonom*, *diocese*, *tartuferie* (vyslov -y-), *nuance* atp.

Poznam. Usus v těchto věcech není ustálen. V slovích zdomácnělých a ve čtení pro lid proniká víc a více psaní, které stírá všecky známky a zvláštnosti pravopisu cizího, a píše se na př. *oficiál* a *oficír* místo *off-*, *telegram* m. *-mm*, *komise* m. *kommisie*, *premie* m. *praemie*, *ekonom* m. *oekonom*, *dieceze* m. *diocese*, *prakse* m. *praxe*, *kvitance*, *kvinta*, *kvalita* m. *qu-*, *operatér*, *manévr* atd. Ale ke zdomácnění je třeba času; a poněvadž slova cizí stále nově se přejímají a každé pak teprve časem pravopisu českému se podrobují, nebude tu usus dokonale ustálen nikdy, nýbrž bude vždycky nějaké kolísání. Pro takové případy nelze dáti všeobecně platného pravidla theoretického, a odporoučí se pravidlo praktické: držeti se způsobu starého, dokud způsob nový takořka sám sebou neproniká, na př. nečárkovati, kde čárkování není ještě v obyčeji anebo kde vůbec jsme na rozpacích.

6. Roztřídění hlásek českých.

Hlásky české (novočeské) dělí se především v samohlásky (vocales) a souhlásky (consonantes).

7. Samohlásky.

1. Samohlásky jsou dílem jednoduché, dílem složené.

2. Samohlásky jednoduché jsou

a) krátké: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *y*; a

b) dlouhé: *á*, *é*, *í*, *ó*, *ú*, *ů*, *ý*.

Délku samohlásek znamenáme v českém písmě čárkou ' ; na př. *á*, *pátá*. O *ů* v. § 26 č. 5. Jindy znamená se délka samohlásky znaménkem $\bar{\text{~}}$, krátkost znaménkem ~ ; tedy na př. krátké *a* = a , dlouhé *á* = $\bar{\text{a}}$. Týchže znamének užívá se také, když se označuje

míra slabik; na př. ve slově *noha* jsou slabiky obě krátké = ˘ ˘, ve slově *pátá* = — —, ve slově *starý* = ˘ —.

3. Samohlásky složené skládají se z jednoduchých. Podle toho, jsou-li složeny samohlásky jednoduché dvě anebo i tři, rozeznávají se dvojhlásky a trojhlásky.

4. V češtině nové jsou dvojhlásky (diphthongi) jen *ě*, *ia*, *ou* a složeniny s *-i*, na př. *ai* psané *aj* atp.

5. Dvojhláska *ě* zní jako *-ie-* a je krátká. Máme ji jen po souhláskách retných a retozubných (*m, b, p, v, f*), na př. ve slovích *město, běh, pět, květ, ofěra*. Píšeme ji ovšem též ve slabikách *ně, dě, tě*, na př. ve slovích *němý, dělo, tělo*; ale to je jen odchylný způsob psaní, ve výslovnosti zní za to *ňe-, ěe-, te-*, dvojhlásky *ě* slabiky tyto nemají.

Ve slovích *piál, piat, piav* je krátká dvojhláska *ia*; je tu původu nového a psána bývá také *ja*: *pjal* atd.

6. Dvojhláska *ou* je dlouhá.

7. Ve slovích *hra-ji, hra-ješ* atd. patří hlásky *a* a *j* k slabikám rozdílným, jsou různoslabičné. Naproti tomu ve slovích *hraj, hraj-te* patří tytéž hlásky do téže slabiky společné, jsou téžeslabičné. V různoslabičném *hra-ji* atd. jest *j* souhláska. Naproti tomu v téžeslabičném *-aj-*, *hraj* atd., vyslovujeme *-i* za psané *-j*, — je tu tedy dvojhláska *ai*, psaná *aj*.

Totéž platí o téžeslabičném *ej, oj, uj*, na př. ve slovích *olej, dej, kroj, kupuj*; jsou to vlastně dvojhlásky *ei, oi, ui*.

Složení *ij* a *yj* vyskytuje se jen v písmě, na př. v imperat. *pěj, tyj*; ve výslovnosti obyčejné je za to *-i* a *-ý*.

8. Samohlásky a dvojhlásky, před nimiž souhlásky tvrdé vůbec a zejména i hrdelné zůstávají beze změny, nazývají se široké nebo tvrdé. Naproti tomu jsou samohlásky a dvojhlásky úzké nebo měkké, před nimiž souhlásky tvrdé se mění v měkké, na př. *r* v *ř*, *k* v *č* nebo *c*, atd.

Úzké jest *i, í* a dvojhlásky, které se začínají s *i-*. na př. též nč. *ě*.

Samohláska *e, é* je někdy úzká, někdy široká, jak se vidí na př. ve sklonění: *člověk*, vok. *člověče*, instr. *člověkem*.

Samohlásky a dvojhlásky ostatní jsou široké.

9. Samohlásky a dvojhlásky jsou v řeči jádrem slabik, úkol slabikotvorný leží hlavně na nich. Někdy však nenalzáme v slabice žádné ze samohlásek nebo dvojhlásek zde jmenovaných a úkol slabikotvorný leží na hláskách některých jiných; na př. ve slovích *vlk, vlna, trn, srna, sedm, osm, Rožmberk, mor. kněžka*

(=knížka) atp. Hlásky, které ve slovích takových mívají úkol slabikotvorný, bývají tu nazývány též samohláskami. V češtině jsou to nejčastěji hlásky *l, r*. Když chceme platnost jejich slabikotvornou vytknouti, píšeme je literami *ḷ, ṛ*: *ṿlna, ṣrna* atd.

8. Souhlásky.

Souhlásky dělí se podle několika dělidel způsobem několika-kerým (v. § 559). Uvedeme zde ta rozdělení, která je třeba znáti pro hláskosloví české.

A) Podle toho, ve které části mluvidel se hlavní uclánkování děje, rozeznáváme souhlásky:

1. hrdelné (gutturales) *h, ch, g, k*;
2. podnebné (palatales), totiž:
 - j*;
 - č, t, ň* (podnebné zubnice);
 - ž, š, ě* (podnebné sykavky);
3. předpatrové a dásňové (alveolares), a to
 - zubné (dentales) *d, t, n*;
 - sykavé (sibilantes) *z, s, c; ř*;
 - jazyčné (linguales) *l, r*;
4. retozubné (labiodentales) *v, f*;
5. retné (labiales) *b, p, m*.

Poznam. Souhláskami retnými rozumějí se často retné a retozubné zároveň.

B) Podle zvučnosti rozeznáváme souhlásky:

1. temné (tenues): *ch, k, t, ṭ, p, s, c, š, č, f*; a
2. jasné (mediæ): *h, g, d, ḍ, b, z, dz, ž, dž, v*.

Poznam. 1. Souhlásky *dz* a *dž* máme ve slovích *leckde* a *čbán*, vyslovených *ledzgdě* a *džbán*.

Poznam. 2. Zvučnost pochází od chvění svazů hlasových, jež jsou na konci průdušnice; svazy ty při souhláskách jasných se chvějí, při temných se nechvějí. Viz o tom v § 558.

Poznam. 3. Každá souhláska temná má k sobě příslušnou jasnou; a naopak; na př. k temnému *s* je jasné *z*, k temnému *t* a *ṭ* jasné *d* a *ḍ* atd.

C) Podle trvání jsou souhlásky české:

1. okamžité nebo ražené (plosivní, explosivy): *g, k, d, ḍ, t, ṭ, b, p*; a

2. trvací: všechny ostatní.

Trvací *r, l, n, m* bývají též nazývány plynné (liquidæ).

D) Podle ústí, kterým proud vychází, máme souhlásky:

1. nosové (nasales): *n, ň, m*; a

2. ústní (orales): všechny ostatní.

E) Konečně jest pro mluvnicki důležitě roztrídění souhlásek českých podle měkkosti; tu rozeznávají se souhlásky:

1. měkké: *j, d, t, ň, ž, š, č, c* (ve slovích domácích). *ř*;

2. tvrdé: *h, ch, g, k, d, t, n, r*;

3. obojetné: *b, p, v, f, m, l, z, s*.

Nejpatrnějším měřítkem pro souhlásky tvrdé a měkké je v pravopise českém *i* a *y*: po souhláskách měkkých nemůže býti *y*, po tvrdých nemůže býti *i*. Po obojetných bývá *i* i *y*; v. § 29 č. 2.

9. Některé důležité hlásky staré.

V §§ 6 až 8 vysvětleny jsou hlásky, které jsou v jazyku novočeském. Avšak v dobách starých byly hlásky ještě jiné a pro výklady mluvnické je potřeba, abychom některé z nich poznali také. Byly to zejména:

1. Hlásky *l* a *l̄*. Novočeské *l* není ani tvrdé ani měkké. Kdysi však bylo také tvrdé *l̄* (chýlíci se ve výslovnosti k *u* a *v*) a měkké *l* (vysloveno asi jako *lj*); na př. *chvála* a *chválen* (s rozdílným *l* a *l̄*), = nč. *chvála* a *chválen* (se stejným *l*).

2. Hlásky *z*, *s* a *m*, *b*, *p*, *v*. Zněly poněkud měkce: *z* a *s* chýlily se zněním k *ž* a *š*, — a *m*, *b*, *p*, *v* zněly asi jako *m^h* (t. j. jako *m* s příhlasem jotovým) atd. Tím lišily se od tvrdých *z*, *s* a *m*, *b*, *p*, *v*, na př. v imperat. *vez*, *neš* proti indik. *vezu*, *nesu*, v plur. akk. *Chrudimany*, *Dužany*, *Lipany*, *Boleslavany* proti nč. *-many*, *-bany* atd.

Krom toho bylo také měkké *z*. Znělo původně jako smíšené *dz*, srov. slc. *hrádza* atd.; ale časem zanikl první člen této smíšeniny a je z toho znění nč. *z*, *hráze*.

3. Dvojhlásky *iá* (dlouhé), *ie*, *iú*, *iú*, *uo*, *au*. Na př. stč. *diábel* (= nč. *dábel*); — *bielý* (= nč. *bílý*); — *zemiú* (= nč. *zemi* akkus. jedn.) a *zemiú* (= nč. *zemí*, instr. jedn.); — *kuoň* (= nč. *kůň*); — *saud* (= nč. *soud*). — Jsou vesměs dlouhé, kromě *iú*, kteréž je krátké a jehož střednicí dlouhou jest *iú*. Dvojhlásku *ie* máme dosud ve rčení „na mou *vieru*!"; je téže kvality (jakosti), jako novočeská dvojhláska *ě*, ale liší se od ní délkou: *ě* je krátké (věřím), *ie* pak je dlouhé (*vieru*).

4. Dvojhláska zvaná *jať*, psána v latince *é* (cyr. ѣ). Zněla asi jako české *ě* neb *ie*. V češtině je za ni *ě*, *e*, *ie*, *í*; na př. *grěchъ*, *grěšiti* stč. *hřiech*, *hřěšiti*, nč. *hřích*, *hřešiti*, město č. město i místo.

5. **Jer tvrdé**, psané *ɔ*, a **jer měkké** nebo jeřfk, psané *ɔ*. Hlásky tyto byly v době praslovanské a ještě v nejstarších dobách historických. Tvrdé *ɔ* znělo původně asi jako poloviční (t. j. velmi krátce vyslovené) *u* neb *y*, měkké pak *ɔ* znělo asi jako poloviční *i*; svědectvím toho je ta věc, že dloužením měnilo se *ɔ* v *y* (*ý*), a *ɔ* v *i* (*i*), na př. *dǫme-* a *dýmati*, *pǫne-* a *napínati*. Znění původní se časem měnilo. Do češtiny zejména, pokud se pozůstatky těchto hlásek zachovaly, jest

ɔ změněno v tvrdé (neměkké) široké *e*, na př. v jedn. instr. *okem* (z bývalého *okɔmь*); a

ɔ je změněno v měkké (měkké) úzké *e*, na př. v množ. dat. *řečem* (z bývalého *rěɔmь*).

Oboje toto *e* jest *jerové*. Srov. § 17.

ɔ se dluží v *y* (*ý*), *ɔ* v *i* (*i*); na př.: *dmu* (*dǫm-*) — *dýmám*, *pnu* (*pǫn-*) — *napínám*.

6. **Nosovky** *ɛ* a *ɔ*.

a) V době prastaré byly také samohlásky *e* a *o* s příhlase *m*. Znění jejich můžeme naznačiti psaním *en*, *on*. V jaz. franc. vyslovuje se tak *-in*, *-on* na konci slabik, na př. ve slovích *fin*, *bon* atp. V polštině jsou hlásky téhož znění a píší se tu literami *ɛ*, *ɔ*, na př. *ręka* vysloveno *renka* (ruka), *męka* vysl. *mōnka* (mouka) atp.; a těchto polských liter užíváme podle potřeby také v psaní českém.

Hlásky *ɛ*, *ɔ* nazývají se *nosovky*.

b) *Nosovky* slovanské vznikly v jistých případech tam, kde po samohlásce následovala souhláska *n* nebo *m*. Souhlásky *n*, *m* ztrácely tu své znění samostatné, a zněly jen jako *nosový* příhlás, zároveň s předcházející samohláskou. Když samohláska tato byla úzká, vyvinula se z toho *nosovka* *ɛ*; když byla široká, vyvinulo se *ɔ*. Na př.:

byl původně sing. gen. *kurente*, dat. *kurenti* atd., a z toho vyvinulo se *kuręte*, *kuręti* atd. (= nč. *kuřet-*);

byl pův. sg. nom. akk. *sēmēn*, — a z toho pak *sēmę* (*sémě*);

bylo pův. *ronka*, *lonka*, — a z toho pak *rąka* (ruka), *ląka* (louka);

byl kdysi jedn. akk. žensk. *tōm* (*-ōm* z pův. *-ām*), a z toho pak *tą* (*tu*);

byla kdysi 1. os. jedn. *nesōm* (*-ōm* ze staršího *-ām*), a z toho pak *nesą* (*nesu*);

byla 3. os. množ. *neso-nt-* a part. *neso-nt-j-*, — a z toho pak *nesąt-* (*nesou*) a *nesątj-* (*nesouc-*); atd.

c) Nosovky v češtině se neudržely, nýbrž změnily se dále ve své střídnice, v náležitě samohlásky čisté. Zejména:

z *ę* vyvinulo se *a*, v slabikách dlouhých *á*, a z toho změnami dálejšími *ě*, *e*, a *ie*, *í*; a

z *ą* vyvinulo se *u*, v slabikách dlouhých *ú*, a z toho v slabikách měkkých změnou dálejší *i* a *í*. Tedy na př.:

z býv. *kuřat* je *kuřat-*, *kuřě(t)-*, *kuře(t)-* v slovích: *kuřata*, *kuřátko*, stč. sg. *kuřě* gen. *kuřěte* dat. *kuřěti* atd., nč. *kuře*, *kuřete* atd.;

z býv. *sémę* je *sémě*;

z býv. *rąka*, *ląka* je *ruka*, stč. *lúka* nč. *louka*;

z býv. *sąd-* je *soud*, *souditi*, stč. *súd-*;

z býv. sg. akk. fem. *tą* je *tu*, — a rovněž tak z býv. akk. *rybą*, *našą*, *dušą* je *rybu*, *našu*, *dušu*, nč. *naši*, *duši*;

z býv. 1. os. jedn. *nesą*, 3. množ. *nesąt-* a part. *nesątj-* je *nesu*, *nesú* nč. *nesou*, a *nesúc-* nč. *nesouc-*;

z býv. 1. os. jedn. *tešą* je *tešu* nč. *teši*, — z býv. 3. os. množ. *tešąt-* je *tešú* nč. *teši*; atd.

7. Staré délky *ē* a *ō*. Změnily se v době praslovanské:

ē dílem v *a* (po souhláskách podnebných), na př. *bujēti* - *bujati*, a dílem v *ě* (po souhláskách jiných), na př. *umēti* - *uměti* č. *uměti*; a *ō* v *a*, na př. *dōni* (srov. lat. *dōnum*) - *daň*, *nositi* - *snášeti*.

10. A. Změny v jakosti a počtu hlásek.

Slovo změni se na stránce hláskové tím, že některá jeho hláska (nebo i několik hlásek) změni se ve své **jakosti**, na př. že z *a* stane se *e* (*duša* — *duše*); — a dále tím, že se **počet** hlásek změni, buď že hláska ubude (= **odsouvání**, na př. *chlapů* m. *chlapův*), buď že přibude (= **přisouvání**, na př. *oko* — ob. *voško*) (sr. § 3 č. 3).

Důležitější ze změn těchto chceme probrati, jdouce po jednotlivých hláskách a třídách hláskových.

11.

a, á.

1. Na konci slova krátké *a* po souhlásce měkké změnilo se v *ě*, kteréž někdy dále přešlo v *e*; na př. *zeńa* (ín = měkké m, v. § 9 č. 2) — *země*, *duša* — *dušě* — *duše*.

Dlouhé *á* po souhlásce měkké změnilo se v *ie*, které dále přešlo v *í*; na př. *pěšá* — *pěšie* — *pěší*.

Příčinou této změny *a* v *ě* a *á* v *ie* je měkkost souhlásky předcházející; neboť změna se neděje, když předchází souhláska tvrdá, na př. *ruka*, *těžká*.

Změně této říká se obyčejně přehlasování, a to přehlasování postupné, poněvadž příčina její, vězíci v měkké souhlásce předcházející, působí směrem postupujícím.

2. V nitru slova přehlasuje se *a, á* postupně jen tehdy, když následuje souhláska měkká nebo slabika se samohláskou úzkou; následuje-li souhláska tvrdá nebo slabika se samohláskou širokou, zůstává *a, á* nepřehlasováno. Na př. šťastný — štěstí, počatý — početi, Jan — Jene, třasu — třeseš, svátý (v měkké) — světiti.

V dušám — duším atp. pronikla přehláska vlivem příbuzných tvarů jiných, ve kterých byla po právu.

O přehlásce *aj — ej* viz doleji § 13 č. 1 a 2.

3. Přehláska tuto vyložená vykonala se v češtině západní v stol. XII. V češtině východní, na Moravě a na Slovensku, změna táž dílem nepronikla, dílem se zase zrušila, a říká se na př. duša, děvča, gen. děvčate atd. za české duše, děvče, gen. děvčete. Tvary jako Mářa, Máša jsou novotvary ustrojené podle příslušných tvarů tvrdých na př. Bára, Mácha atd.

4. Ve slovích starých přejatých z jazyka cizího bývá *o* za *á* a *a* za *ā*; na př. lat. *áltäre* stněm. *áltäri* — *oltář*, lat. *págānus* — pohan, stněm. *äbbät* — *opat*.

12.

ía, ia.

1. Dlouhé *ía* je v stč. *diábel*, vzniklém z lat. *diabolus*. Časem zaniklo *-i-* a místo *diábel* vyslovuje se *ďábel*.

Když následující slabika měla samohlásku úzkou, proměnilo se toto *ía* v *ie* (přehláskou) a toto dále v *i*. Na př. *diábel*, zdrobnělé *diěblík* nč. *ďíblík*, zkrác. v *ďíblík*.

2. Krátké nč. *ia* je ve slovích *pial*, *piav*, *piat* (§ 7 č. 5).

13.

aj.

1. Dvojhláska *aj* (v. § 7 č. 7) po souhlásce měkké změnila se v *ěj* a dále v *ej*; na př. obyč*aj* — stč. obyč*ěj* — nč. obyč*ej*, impt. snáš*aj*, snáš*ajte* — stč. snáš*ěj*, snáš*ěj*te — nč. snáš*ej*, snáš*ej*te. Je to přehláska jako šťastný — štěstí atp. (§ 11 č. 2), a též ze stol. XII.

2. Táž dvojhláska *aj* po souhlásce tvrdé přehlasuje se též, ale nikoli v *ěj*, nýbrž hned v *ej*, a nikoli v době tak staré, nýbrž mnohem později (ve stol. XV a XVI). Na př. *daj* — *dej*, *najďále* — *nejďále*, *tehďajší* — *tehďejší*, a v jazyku obecném také *pajcha* — *pejcha* (= *pýcha*), *dobraj* — *dobrej* (= *dobrý*). Změně té říkáme přehlasování zpátečné, poněvadž příčina její, vězíci v následujícím *-j-*, působí směrem zpátečným.

3. Stčesky říkalo se *vajce* a v gen. množ. *vajec*. Ono proměnilo se ve *vejce*, toto zůstalo nezměněno; oboje pravidelně, poněvadž v téžeslabičném *vaj-*, *vaj-ce* dvojhláska *aj* jest, v různoslabičném *va-j-*, *va-jec* však není.

4. V slovích z němčiny přejatých změněno *aj* v *a*; na př. štráf ze *Streif* (*ei* vysl. *aj*), štrách ze *Streich*, ráf z *Reif*, rázovati z *reisen* a j.

14.

au.

1. O dvojhlásce *au* ve slovích českých viz při *ú* (§ 27 č. 6).

2. V slovích z němčiny přejatých změnilo se v *au* v *aj* a toto dále v *ej* (přehláskou). Na př. *Hauptmann* — *hajtman*, *hejtman*; *Gaukler* — *kajklář*, *kejklář*; *Hüttenrauch* (= saze, které se usazují v taviárnách a jsou jedovaté) — *hutrajch*, *utřejch*.

3. Jindy změněno cizí *au* v *a*, na př. ve slovích: Mikuláš z *Nicolaus*, *ba-vlna* z něm. *Baum-wolle*, *sámka* ze *Saum*, *rabovati* z *rauben*, *stč. forkáf* z *Vorkauf* a j.

e, é.

15.

é se uží v *í*.

1. Samohláska *é* se mění v *í*; na př. *pérko* — *pírko*, *lupének* — *lupínek*, *plamének* — *plamínek*, *hřebének*, *hřebínek*, *véska* — *víska*, *vésti* — ob. *víst*, *stč. říci* — *nč. říci* atd. Změnu tuto nazýváme *úžením*, poněvadž se tu změnilo širší *é* v užší *í*.

2. Zúžením vzniklé *í* jest ovšem úzké a mělo by se vždycky psátí písmenem *í*. Avšak po souhláskách tvrdých odchylujeme se od psaní toho a píšeme *ý*, na př. *stýblo*, *okýnko* atd.; odchylku dovolujeme si proto, poněvadž by psané *-í-* jednak k výslovnosti měkké svádělo (psané *stíblo* čtlo by se *sříblo*), jednak by odporovalo obecným pravidlům pravopisným (ve psaném *okínko* bylo by *í* po hrdelnici *k*).

3. Příčinou této změny je délka; vykonalať se jen v slabice dlouhé a nikdy v krátké *).

4. V jazyku spisovném vykonala se tato změna důsledně a veskrze jenom po souhláskách měkkých; na př. *říci* — *řici*. Po

*) Z toho jde pravidlo pravopisné: Píšeme *í* a nikoliv *i*, když v témže slově místo *í* může býti také *é* anebo když ve slově příbuzném na jeho místě jest *e*; na př. píšeme *pírko*, poněvadž se vyslovuje také *pérko*, a píšeme *lupínek*, *řici* atd., poněvadž ve slovích příbuzných *lupen*, *řekl* atd. je na týchže místech *e* a bylo tu tedy také *é*: *lupének*, *řeci*.

souhláskách tvrdých a obojetných většinou nechává se *é*, na př. délka, mléko; nebo jest v obyčejí znění oboje, na př. kamének i kamínek, kostélek i kostýlek.

5. V jazyku obecném provedlo se úžení v některých nářečích veskrze; místo suché stéblo říká se suchý stýblo, místo dobrého, dobrému atd. říká se dobrýho, dobrýmu atd.

16. *e, é* se odsouvá.

Odsuto jest *e, é*:

ze slova *deset* ve výrazech *dvacet, třicet, čtyřicet*, kdež *-cet* je = *dset*, vzniklé z *deset* (tedy na př. *třicet* vlastně = tři-desěti = tři desítky, atd.); dále ve výraze *mečítma* = mezi-desítma, na př. *čtyřimečítma* = čtyři mezi (dvěma) desítkama (= 10 + 4 + 10) = dvacet čtyři;

z komparativův a superlativův: dále, blíže, snáze . . ., — *dál, nejdál, blíž, nejbliž* atd.; podobně v *prvé, nejprvé* — *nejprv*;

z příklonného (enklitického) *-že*, na př. *když* m. *kdy-že, kterýž*, m. *který-že, budiž* m. *budi-že*;

ve slovích jednotlivých, na př. *neděle* — *pondělí* (z výrazu *po-neděli, pohřeb* — gen. *pohřbu* (místo staršího *pohřebu*, v. § 18 č. 1), *čekati* — *počkati* a j.

17. *e* pohybné (jerové a vkladné).

K nominativu *den* je genitiv *dne*, a podobně je nom. *pátek* a gen. *pátku*, nom. *mozek* a gen. *mozku*, nom. *bázeň* a gen. *bázně*, nom. *služba* a gen. množ. *služeb*, nom. *bitva* a gen. množ. *bitev*, je *tma* a *temný*, *protivný* a *protivenství*, *sepsati* a *spis*, *ze-vsi* a *z-města*, *z-lnu* a *z-lesa* atd. Vytčená v těchto slovích samohláska *e* na svém místě někdy bývá a někdy nebývá, a nazývá se odtud *e* pohybné.

Toto *e* pohybné je dlem *jerové*, dlem *vkladné*.

1. Slova *den*, *sen* zněla kdysi dvojslabičně *дѣнь, сѣнь*; jejich *e* vyvinulo se z bývalého *jeru* (v *den* z měkkého *ѣ*, v *sen* z tvrdého *ѣ*), proto nazýváme je střídnici za *jer*, nebo *e jerové*.

2. Ne každé bývalé *jer* dalo střídnici *e*, nýbrž bylo v té příčině jisté pravidlo:

- byla-li slabika *jerová* jen jedna, ztrácelo se z ní *jer* bez náhrady; na př. původní *власъ* dalo české *vlas*, *jer* zaniklo bez náhrady; podobně předložka *сѣ* změnila se v české *s*, *služьба* ve *služba* atd.;
- šly-li za sebou slabiky *jerové* dvě, zanikalo *jer* v *prvé* z nich počítajíc od konce, ale dávalo střídnici *e* v *druhé*; na př. *дѣнь*, dalo *den*, *сѣнь*, — *sen*, *служьба*, *ница* — *služebnice* atd.;

c) šlo-li za sebou slabik jerových více než dvě, zaniklo jer v každé slabice počtem liché a dávalo střídnicí *e* v každé sudé; na př. $дѣ_3 нѣ_2 сѣ_1$ dalo *dnes*, $шѣ_3 вѣ_2 сѣ_1$ — *švec*, sing. instr. $шѣ_4 вѣ_3 сѣ_2 мѣ_1$ — *ševcem*, $сѣ_4 - рѣ_3 сѣ_2 мѣ_1$ — *se-psem*, $сѣ_5 - шѣ_4 вѣ_3 сѣ_2 мѣ_1$ — stč. *s-ševcem* atd.

Když toto pravidlo v češtině působiti začalo, nebylo tu již slabik jerových všech, které byly v době praslovanské, nýbrž některé byly zanikly změnami před tím vykonanými. Zejména:

bývalé *-ъjb* a *-ъjb* v koncovkách ohýbacích bylo se změnilo v *-ýj* a *-í*, na př. z býv. nom. jedn. *dobrъjb*, *pěšъjb* atp. bylo již *dobrýj*, *pěšíj* atd.; a

bývalé téžeslabičné *-ъr-*, *-br-*, *-ъl-*, *-bl-* (t. j. *r*, *l* s jerem předcházejícím) bylo se změnilo v slabikotvorné *r*, *l*, na př. z býv. *gъrbъ*, *vъlkъ* atp. bylo již *grbъ*, *vlkъ* (nč. *hryb*, *vlk*) atd.; —

kdyby tyto změny se nebyly vykonaly před vznikem českého pravidla jerového, měli bychom na př. *pěšejj* z býv. *pěšъjb*, *herb* z *gъrbъ* atd.

3. K nom. *дѣнь* byl gen. *дѣне*, dat. *дѣни* atd., t. j. v nom. byly slabiky jerové dvě, v gen. a dat. jen jedna, poněvadž tu za koncové *ъ* nastoupily samohlásky plné *-e*, *-i*. V češtině za nom. *дѣнь* máme *den* s jerovým *e*, za gen. *дѣне* dat. *дѣни* opět *dne* a *dni* bez *e*; oboje správně podle pravidla právě vyloženého. A rovněž tak jinde, na př. *пѣсѣ* — *pes* a gen. *пѣса* — *psa*, *сѣнѣ* — *sen* a *сѣну* — *snu* atd.

4. Slovo *mozek* znělo původně *mozgъ*. Z toho vzniklo správně stč. *mozg*, obměněné v *mozk*. Genitiv byl *mozku*, instr. *mozkem* atd.; tvary tyto podobaly se ke gen. *pátku*, instr. *pátkem*, a poněvadž k *pátku* je nom. *pátek*, přidělal se také k *mozku* nom. *mozek* (analogií). V *pátek* jest *e* jerové, za pův. *пѣтѣкъ*; v *mozek* však nikoli, neboť tvar ten nezněl původně *mozgъ*, nýbrž *mozgъ*. V *mozek* je tedy *e* vloženo a odtud nazývá se *vkla d n é*. Rovněž tak je *vkla d n é* *e* v *mezek* stč. *mezъ* a *mezk* původně *мъзгъ*, v *oheň*, *bázeň*, *báseň* atd.

18. Některé důležité případy s pohybným *e*.

Některé případy s pohybným *e* jsou nad jiné důležitý jednak svou hojností, jednak důsledností a pravidelností, jednak svou zvláštností. Chceme je zde probrati.

1. Pohybné *e* bývá v *nominativě* (a *akkusativě*, když je roven *nominativu*) *jednotném* při jménech tvaru podobného, jako jsou: *orel* pův. *орѣлѣ* — gen. *орѣла*, a rovněž tak dat. *орѣлу* atd.; *osel* — *osla* a *j*;

volek, pátek — gen. volka, pátku, a rovněž tak dativ volku, pátku atd.; podle toho také nářek — nářku místo nářeku (vynecháno *e* původní) a dále mozek a mezek (se vkladným *e*);

česnek — gen. česnku, a vlivem nominativu též česneku;

paprslek, okrsllek — gen. paprslku, okrslku, oboje trojslabičné a se souhláskovým *-l-*; toto vynechává se a jest gen. paprsku, okrsku;

stč. domček pův. domъ,чь,къ₁ — gen. domečku pův. domъ,чь,ка; a podobně súdček — súdečku, svazček — svazečku, zámček — zámečku, zvonček — zvonečku, statček — statečku, kupček — kupečka, mládenček — mládenečka; podle genitivu kupečka, mládenečka, domečku atd. vzalo se *-e(č)*- také do nominativu a vzniklo nč. domeček, kupeček, mládeneček atd.;

kupec pův. купецъ — kupce pův. купца; chlapec — chlapce a j.; tkadlec — tkadlce (dvojslabičné), z toho vynecháním *d* tkalce; kozlec — kozelce;

stařec pův. старецъ — starce pův. старца; podobně mudřec gen. mudrce (stč. dvojslabičně, nč. trojslabičně);

žnec pův. жнецъ, ca, stč. jěhnec — jěhence;

švec pův. швецъ, ca; podle toho též stč. jězvec gen. jězevcě, nč. jezevec — jezevce; pastvec gen. pastevce;

šev — švu; podšev pův. подъ,шь,въ₁ — gen. podešvu;

Cheb gen. stč. Чѣба, nč. Chebu podle nominativu, pohřeb — pohřbu (vynecháno *e* původní);

hoden pův. годенъ, tvar adjektivní jmenný ke složenému hodný, a podobně stč. a dílem i nč. truden, škoden, milosrden, smuten, šlecheten, chuten, odporen, pilen, silen, pomocen, vzácen, lačen, dostatečen, vděčen, ustavičen, protiven, rozumen, blížek, brzek, hladek, horek, hořek, krátek, měkek, mrzek, tiežek, vrtek, truchel, mdel a medl, rychel, světel atd.;

děšč nč. děšť — gen. stč. dščě, nč. deště podle nom.;

keř — kře, a podle nom. též keře;

oheň (*e* vkladné) pův. огнь — gen. ohně;

čest pův. чѣсть — gen. čsti, nč. cti; lest — lsti; trest — trsti;

kážeň (*e* vkladné) — kázně, kázni, a podobně bázeň, báseň a j.;

loket — gen. lokte, krapet — krapte atd.; den — dné;

krev — krve; stč. cierkev — gen. cěrekve, nč. církev — církve, podobně ředkev — stč. gen. ředekve, nč. ředkve;

veš(ken) — gen. všeho, dat. všemu.

2. Pohybné *e* bývá v genitivě množném, při jménech tvaru podobného, jako jsou na př.:

tma pův. *tma* — množ. gen. *tem*; *palma* — *palm* i *palem*;
dno pův. *dno* — množ. gen. *den*, *okno* — *oken*, *stř* — *set*;
sosna — *sosen*; *vojna* — *vojen*, *lucerna* — *lucerna* i *luceren*;
zšlo m. *stblo* pův. *stblo* — množ. gen. pův. *stblъ* a z toho *stbl*;
k tomu pak dále přidělán i nom. jedn. *stěblo*;

sklo stč. *stblo* pův. *stblo* — *skel*;

veslo stč. *vesl* (jednoslabičně) nč. *vesel*, a podobně *řemeslo* —
řemesl a *řemesel*, *kúzlo* — *kúzl* a *kouzel*;

bydlo — stč. *bydl* (jednoslab.) nč. *bydel*, a podobně *osidlo* —
osidl a *osidel*, *přikryvadlo* — *přikryvadl* a *přikryvadel*;

modla stč. *modl* (jednoslab.) nč. *model*;

jitro — stč. *jitr* (jednoslabičně) nč. *jiter*, a podobně *vědro* —
věder, *ňadra* (množ.) — *ňader*, *bedro* (střed.) a *bedra* (žensk.) — *beder*;

sestra — stč. *sestr* (jednoslab.) nč. *sester*, a podobně *játry*
(množ. žensk.) — *jater*;

modlitva — stč. *modlitv* a *modlitev*, a podobně množ. gen.
bitev, *břitev*, *vrstev*; *společenstvo* — *společenstev*;

služba pův. *služba* — *služeb*, *modlitba* — *modliteb*;

očko — *oček*, *okénko* — *okének*, *jablko* — *jablek*;

Slabce (jméno místní) — gen. *Slabec*, *ovce* — *ovec*, *vejce* — *vajec*;

dska pův. *daska* — *desk*, a podle toho utvořen pak i nom. jedn.
nč. *deska*; podobně bylo stč. *blcha* (jednoslabičně) — množ. gen.
blech, a jest k tomu utvořen nč. nom. jedn. *blecha*; *slza* (jednosla-
bičně) gen. množ. stč. *slez*, nč. *slz*.

3. Pohybné *e* bývá ve spojení s předložkami. Na př.:

bráti — *sebrati*, pův. *sb₂-bb₁rati*; v praes. *sb-ber-* bylo jer jen
jedno, proto bylo stč. *sberu*, *sběřeš* atd., impt. *sbeř*, *sberte*, part.
sbera; nč. *seberu*, *seber*, *sebera* jsou novotvary, vzniklé podle inf.
sebrati; — taktéž bylo a jest: *práti* — *seprati*, stč. *speru* a nč. *seperu*;
dráti — *zdrati*, *zderu*, nč. *zederu*; *zváti* — *sezvati*, *szovu*; *hnáti* —
sehnati, *sženu*, nč. *seženu*; *psáti* — *sepsati*, *spíši*, nč. *sepiši*, *spis*;

čest — *se-ctí*, pův. *sb₂-čb₁-st-*; podobně *ke-cti*, *beze-cti*, *pode-ctí* atd.;

čtu — *se-čtu*, pův. *sb₂-čb₁-t-*; *sčtl* pův. *sb₂-čb₁-tlb₁*, pak podle
jiných tvarů také *sečtl*; *sečten* pův. *sb₂-čb₁-tenb₂*; *ve-čtení*, *ze-čtení* atd.;

den — *ve-dne*, pův. *vb₂-db₁-ne*; rovněž tak *ze-dne*, *ode-dne*,
přede-dnem atd.;

sen — *ze-sna* (ze spaní), *ve-snách* atd.;

dcera — *se-dceru* pův. *sb₂-dč₁cer-*; nč. *s-dcerou* vysl. *s-cerou*;

dska — stč. *ve-dskách*, pův. *vb₂-dč₁skachb₂*; nč. *deska*, v *deskách*;

dva — *ze-dvou*, pův. *izb₂-dč₁v-*; rovněž tak *ode-dvou*, *se-dvěma* atd.;

Cheb — *ze-Chba*, pův. *izb₂-Chb₁ba*; nč. *Cheb*, z *Chebů*;

jméno — ve-jménu pův. $v\bar{b}_o j\bar{b}_1 men-$; rovněž tak *ze-jména* atd.;
jmu — sejmu, sejmeš atd., pův. $s\bar{b}_2 j\bar{b}_1 m-$; podobně *odejmu* atd.
 a rovněž tak *jdu* — ode-jdu pův. $ot\bar{b}-j\bar{b}d-$, *pnou* — sepnou pův. $s\bar{b}r\bar{p}n-$,
tnu — setnu atd.;

keř — ze-kře, nade-křem; nč. též z-keře, nad-keřem podle nominativu keř, jehož -e- se podržuje, pročež pak předložka je bez e;

křest — přede-křtem;

len — ze-lnu, pode-lnem; odchylkou též nč. z-lenu;

mne, mně atp. pův. $m\bar{b}n-$, — ode-mne, ke-mně, se-mnou;

pře — beze-pře pův. $bez\bar{b}_2-r\bar{b}_1 r-$;

ret — ve-rtech, ze-rtu, pode-rtý atd.;

šel — stč. sšel pův. $s\bar{b}_3\bar{s}\bar{b}_2 l\bar{b}_1$, žensk. sešla, všel pův. $v\bar{b}_3\bar{s}\bar{b}_2 l\bar{b}_1$,
 ensk. vešla atd.; nč. též mužsk. sešel, vešel podle tvaru žensk. a j.;

tma — ve-tmě, ze-tmy;

veš(ken) pův. $v\bar{b}\bar{s}-$, nade-vše, přese-vše, ode-všeho, beze-všeho,
 ke-všem; ve-všem, ve-všech, se-vším, se-všemi, přede-vším atd.;

žeň — ve-žních, přede-žněmi;

krv — stč. ze-krve (tu je krve jednoslabičné) a z-krve (krve
 dvojslab.); podobně bylo stč. se-slzami a s-slzami (oboje trojslab.),
 nč. se-slzami (čtyřslab.).

4. Pohybné e bývá ve mnohých tvarech odvozených. Na př.:

čest pův. $\bar{c}b\bar{s}t-$; odtud odvozeno: počestný pův. $po\bar{c}\bar{b}_2 s\bar{t}\bar{b}_1 n-$ a po-
 citivý t. j. $po\bar{c}\bar{s}ti\bar{y}\bar{y}$ pův. $po\bar{c}\bar{b}stiv-$;

čet pův. $\bar{c}t-$: praes. *čtu*, part. *četl*, *čtli*, jméno přídavné *četný*;

dech pův. $d\bar{s}ch-$: nadchnouti pův. $nad\bar{c}chn-$, nadšení, vdechl
 pův. $v\bar{b}_3 d\bar{c}h l\bar{b}_1$, atd.;

lest pův. $l\bar{b}st-$: lestný pův. $l\bar{b}_2 s\bar{t}\bar{b}_1 n-$, a *lstivý* pův. $l\bar{b}stiv-$;

mek pův. $m\bar{c}k-$: zamknouti, zámek gen. *zámku*, part. stč. *za-
 mekl* žensk. *zámkla*, nč. masc. *zamkl* podle žensk. a j.;

sech pův. $s\bar{c}h-$: uschnouti part. *usechl* žensk. *uschla*; seschnouti
 pův. $s\bar{b}-s\bar{c}hn-$, part. mužsk. stč. *ssechl* pův. $s\bar{b}_3 s\bar{b}_2 ch l\bar{b}_1$, žensk. *se-
 schla*, nč. mužsk. *seschl* podle žensk. a j.;

sep(n)- pův. $s\bar{p}(n)-$: usnouti, *spáti*, *uspati*; podst. jm. *seu* (ze
 $s\bar{b}r\bar{p}n\bar{b}$), gen. *beze-sna*, a odtud adj. *beze-sný*, na př. *beze-sná* noc (jiné
 jest *bezsenný* = jsoucí bez sena, na př. *bezsená* louka);

tek pův. $t\bar{c}k-$: vetknouti pův. $v\bar{c}t\bar{c}kn-$; part. *vtekl* pův. $v\bar{b}_3 t\bar{c}k l\bar{b}_1$,
 žensk. *vetkla*, nč. mužsk. *vetkl*;

tma pův. $t\bar{m}a$: temný a *tmavý*;

služebný, služebník (*služba*); daremný, písemný atp.;

společenský (společný), chlapecký (chlapec, chlapce) atp.;
společenstvo, protiventství; atd.

19. Změny v pravidle o pohybném *e*.

Staré pravidlo o pohybném *e* z veliké části zachovalo se dosud; říkáme správně sebrati a *s-bratrem*, jako se říkalo staročesky, a nemůžeme za to říci *sbráti* nebo *se-bratrem*.

V některých však případech změna se stala, hlavně v těchto:

1. Staročesky říkalo se *z-země*, *s-skály*, *s-střechy*, *s-ženú*, *z-Ščít-ného*, *s-saditi* atp., nč. je za to *ze-země*, *se-skály*, *se-střechy*, *se-ženou*, *ze-Ščitného*, *se-saditi* atd.; t. j. čeština nová vkládá *e*, kde by podle pravidla stýkaly se sykavky *z*, *s* se *z*, *s*, *ž*, *š*. Zbytek způsobu starého je v *s-sebou*, na př. vezmi mě *s sebou*. Před sykavým *c*, *č*, *ř* se *e* nekládá: *z-cela*, *z-čeho*, *z-Říma*, *s-čím*, *s-cesty* atd.

2. Staročesky říkalo se *k-králi*, *k-knězi*, *k-kterému* atp., t. j. bývalo *k-*, i když slovo následující se začínalo též hláskou *k-*; za to je nč. *ke-králi*, *ke-knězi*, *ke kterému* atd.

3. Staročesky říkalo se *v-středu*, *k-střelbě* atp., t. j. před *stř-* bývala předložka souhlásková; jazyk nový volí za to raději předložku se samohláskou (vokalizovanou): *ve-středu*, *ke-střelbě* atd. Podobně bylo stč. *v-skříní* — nč. *ve-skříní* atd.

Spojení souhlásek v *z-země*, *s-saditi*, *k-knězi*, *v-středu*, *v-skříní* zní nám tvrdě, *e* do těch výrazů vložené jest pro blahozvuk. Blahozvuku šetřiti je v jazyce vůbec věc důležitá, a hoví se mu zvláště šetřením samohlásek. K tomu přihlíží se v jazyku spisovném doby novější, ale chybuje se opět přílišným množením pohybného *e* a píše se na př. i *ve-koši*, *ve-Klatovech*, *ve-okou*, *ze-okou*, *ze-úst* atp. Nejlépe je zachovávat tu míru, jakou zachovává i jazyk obecný. Jako by nás uráželo, kdyby někdo vyslovoval *ze-lenu* místo *ze-lnu*, tak uráží se ucho nezkažené, když slyší slova: *ve-koši*, *ze-okou* atp.

20. *ě*, *ie*.

Dvojhlasky tyto mají znění stejné, ale liší se délkou; *ě* je krátké, *ie* dlouhé. Prvou máme ve slovích věrný, město atd.; druhá byla ve stč. nom. *viera*, akk. *vieru* atd., a máme ji posud v akk. *vieru* (= *víru*), zachovaném ve rčení: „na mou *vieru*!“

21. *ie* úží se v *í*.

1. Dvojhlaska *ie* mění se v *í*; na př. stč. *viera* změnilo se v nč. *víra*, a podobně *miera* — *míra*, *bielý* — *bílý*, *hriech* — *hřích*,

ciesar — *císař*, *zajiec* — *zajíc*, *božie znamenie* — *boží znamení* atd. Změnu tuto nazýváme úžením, rovněž tak jako změnu *é* — *í* (v. § 15 č. 1).

2. Příčinou změny té je délka slabiky; zúžilof se jen dlouhé *ie*, nikoli též krátké *ě*, na př. *viera* — *víra*, ale *věřiti* *).

3. V jazyku spisovném vykonala se tato změna vesměs, a v nářečích obecných valnou většinou; ve rčení „na mou vieru!“ zachovalo se *ie* jako ustrnulý archaismus.

22.

ě, ie skleslo v *e, é*.

1. Jako je k nom. *ryba* dativ a lokál *rybě*, tak bylo také *rosa* — stč. *rosě*, *vyza* — *vyzě*, *ruka* — *rucě*, *sestra* — *sestrě*, *múcha* — *múšě*, *brána* — *bráně* (vysloveno *bráně*) atd. V dat. lok. *rybě* zůstalo *ě* také v jazyku novém; ale místo stč. *rosě*, *vyzě*, *rucě*, *sestrě*, *múšě*, *bráně* říkáme nč. *rose*, *vyze*, *ruce*, *sestre*, *mouše*, *bráňe* (ačkoli píšeme *bráně*). Ve slovích těchto skleslo tedy *ě* v *e*, jotace (první část dvojhlásky *ě* = *ie*) zanikla. Totéž stalo se v nesčíslných případech jiných a *ě* skleslo v *e* v češtině spisovné všude, kromě po souhláskách retných a retozubných, tedy kromě slabik *bě*, *pě*, *mě*, *vě*, *fě*, na př. v dat. lok. *rybě* atp., ve slovích *běhati*, *pekný*, *měkký*, *vědět*, *oféra* atd.

V nářečí slovenském skleslo *ě* v *e* také vesměs ve slabikách právě jmenovaných; jinde v češtině jenom některé takové odchylky se vyskytují, na př. *-pomeneš*, *zpomeneš*, *zpomeň* atd., místo *-poměneš* atd., a některé jen místy, na př. *behat*, *pekný*, *mekký*, *vědět*.

2. Jako *ě* skleslo v *e*, tak *ie* skleslo v *é*, stejnou ztrátou jotace. Na př. *ciesar* změnilo se v *césar*, *čiešě* v *čéše*, *hřiech* ve *hřech*, *jiesti* v *jésti*, *pěšieho* v *pěšého*, *pěšiemu* v *pěšému* atd. O *ie* bylo právě pověděno (§ 21 č. 1), že se zúžilo v *í*; a také vzniklé z něho *é* nezůstalo, nýbrž zúžilo se taktéž v *í*: *ciesar* i *césar* přešlo v *císař*, *čieše* i *čéše* v *číše*, *jiesti* i *jésti* v *jísti*, *pěšieho* i *pěšého* v *pěšého* atd. Jenom kořená slabika *lé* zůstala v jazyku spisov-

*) Z toho jde pravidlo pravopisné: Píšeme *í* a nikoliv *i*, když ve slově příbuzném na místě *í* vyskytuje se *ě* anebo vzniklé z něho (sklesnutím jotace, v. doleji § 22) *e*. Na př. píšeme *bílý*, poněvadž ve slově příbuzném *běl* jest *ě*; píšeme *hřích*, poněvadž ve *hřešiti* jest *e* atd. Odchylky od pravidla toho jsou komparativ *řídší* (vedle slovesa *řediti*) a sloveso *nařizovati* (vedle *ředitel*). Ku pozitivu *řídky* má býti komparativ *krátký* (srov. *úzký* — *užší*) a tedy *ředší*, ale vlivem pozitivu vzniklo sem *-i-*, *řidší*. V *nařizovati* pak jest krátká slabika podle pravidla (*souditi* — *rozsuzovati*) a mělo by býti *nařezovati*, ale vlivem slovesa *řiditi* přijalo se *-i-*.

ném často nezúžena: *lék, mléko, vléci, plésti, hlédati* (vedle *hlídati, pohlížeti*) atp.

23. *ě* a vzniklé z něho *e* se odsouvá.

Děje se to hlavně v těchto případech:

1. v nominativě jedn. vzoru *duše*: *země* — *zem*, *hráze* stč. *hrázě* — *hráz*, *pouště* stč. *púščě* — *poušť*, *postele* — *postel* atd.;
2. v číslovkách *jedenácte, jedenáct* atd., kdež *-náct* neb *-nácte* je z *na-d(e)sěte* — *nadsěte*;
3. v *zas, přec* m. *zase, přece* stč. *za-sě, před-sě*; ve *zvlášť* m. *zvláště*; v *krom a skrz* m. *kromě a skrze* stč. *skrzě*.

24. *i, í.*

1. V slově *blýskati* a jeho tvarech příbuzných (*blyštěti, blýskavice* atd.) změnilo se bývalé *i* v *y*; místo *blysk-* bylo zde původně *blísk-*.

2. Táž změna stala se v některých nářečích také po souhláskách sykových, tedy ve slabikách *zi, si, ci, ři, ži, ši, či*, které přešly ve znění *zy, sy, cy, řy, žy, šy, čy*. Potvrzení, že zde místo *i* znělo *y*, čte se v starých mluvnicích a vidí se v starých pravopisích. Ale časem změnilo se široké *y* vůbec v *i* (v. § 29 č. 1) a tu ovšem také ze *zy, žy* atd. stalo se opět *zi, ži* atd.

3. V nářečích obecných mění se *i* někdy v *ej*. Bývá to většinou po sykavkách, kdež *i* podle výkladu právě podaného dávalo *ý* a toto pak (podle § 29 č. 5) měnilo se v *ej*. Na př. *cítiti* — *cýtiti* — *cejtit*, a podobně *cín* — *cejn*, *získati* — *zejskat*, *zíma* — *zejma* (stč. bylo *zíma* = *hiems*, *Winter*, proti *zima* = *frigus*, *Kälte*), *síto* — *sejto*, *vožík* — *vozejk* a *vozejček*, *lesík* — *lesejk* a *lesejček*, *nožík* — *nozejk* a *nozejček*.

Říká se *zítra* a *zejtra*; ale tu není změna *i* — *ej*, nýbrž *zítra* vzniklo ze stč. *z-jitra* a *zejtra* ze *zajtra* (= *za-jutra*).

Ve 3. os. množ. (oni) *nosí, vozí, chválí* atd. mají nářečí obecná též *-ej*; ale toto *-ej* nevyvinulo se změnou hláskovou *i* — *ý* — *ej*, nýbrž analogií podle tvarův *umějí, sázejí* atd., znících obecně *uměj', sázej'*.

25. *i, í* se odsouvá.

Odsuto jest *i, í*:

1. V akk. jedn. vzoru *duše* při týchže jménech, která také

v nom. jedn. odsouvají koncovku *-e, -ě* (sr. § 23 č. 1), na př. *zemí* — *zem*, *hrázi* — *hráz*, *posteli* — *postel* atd.

2. V přechodníku přít. žensk., na př. stč. *nesúci* — nč. *nesouc*, *kupující* — *kupující*, *trpící* — *trpíc*.

3. V infinitivě, na př. *volati* — *volat*, *nositi* — *nosit*, *nésti* — *nést*, *nýst* atd. Infinitivy bez *-i* jsou v nářečích obecných skoro veskrze pravidlem. Také v jazyku spisovném jsou dosti hojně a vyskytují se již v dobách starých. Tu pak bývá vždycky *-t* a nikdy *-ť*, bývá na př. *volat*, *nosit* atd. a nikoliv *volat*, *nosit* atd. (sr. § 198 č. 3).

4. V imperativěch 2. a 3. os. jedn. *nesi* — *nes*, *trpi* — *trp*, *prosi* — *pros*; a ve vzorech *trpěti* a *prositi* podle čísla jedn. také v čísle množném: *trpme*, *trpte*, *prosme*, *proste* místo *-íme*, *-íte*.

5. V 3. os. množ. sloves vzoru *umějí*, *dělají*, *sázejí*, — v nářečích obecných: *uměj'*, *dělaj'*, *sázej'*; tvary tyto měly původně koncovku *-jí*, ale ta změnila se v *-jí*, a odsutí stalo se v době pozdní, když tu již bylo *-jí*.

6. V nářečí obecném v komparativěch příslovci tvaru *radostněji* — *radostněj*, *lehčeji* — *lehčej*, *častěji* — *častěj* atd.; původně tu byla koncovka *-ějie*: *radostnějie* atd., z toho stalo se zúžením *-ějí*, pak zkrácením *-ějí* a odsutím *-ěj'*.

7. V některých slovích jednotlivých. Na př.:

ty jsi nesl — *ty s' nesl*, *ty s' volal* atp. *);

kdo-si — *kdos'*, *komus'*, *kdes'*, *kdys'* atp.;

to-ti — *toť*, *ať*, *vždyť* atp.;

veliký — *velký*, *pšenice* — *ob. pšence*;

stč. *ihned*, *ihned* — *hned*; atp.

26.

o, ó, uo, ů.

1. Samohláska *o* po souhlásce měkké změnila se v *e*. Na př. podle nominativu město měl by býti také nom. *líco*, ale změnil se v *líce*; — podle vokativu *rybo* měl by býti také vok. *dušo*, ale změnil se v *duše*; — podle kmenového *-o-* v *toho*, *tomu* atd. bylo kdysi také kmenové *-o-* v *jogo*, *jomu* atd., ale změnilo se v *e* a jest *jeho*, *jemu*, *našeho*, *našemu*, *všeho*, *všemu* atd. — Změna tato vykonala se v době prastaré; již nejstarší památky české (a rovněž tak jinoslovanské) mají vok. *duše*, dat. *jemu*, *našemu* atd., nikdy

*) Pravíme a píšeme: *ty jsi nesl*, *tys* (= *ty s'*) *nesl*; *ty jsi se bál*, *ty ses* (= *jsi se*) *bál*, *ty sis* (= *jsi si*) *ubližil* atp., — nikoli: *tys se bál*, *tys si ubližil* atd.

dušo nebo jomu atd. Nazývá se přehlasování, týmž jménem, jako podobná změna *a-ě* (v. § 11 č. 1) a *u-i* (v. § 28 č. 1).

Poznam. Dialektické výrazy, jako vok. *dušo*, ob. *Káčo*, ve všom atp., jsou novotvary, ustrojené podle vzoru příslušných tvarů tvrdých rybo, v tom atd.

2. V některých případech změny právě vyložené nemáme. Na př. máme dat. (lok.) *oráčovi*, kdežto podle pravidla mělo by býti *oráčevi*; rovněž tak máme nom. množ. *oráčové* místo žádaného *oráčevé*, máme *pracovati* místo *pracevati* atd.

Případy tyto jsou zejména:

dat. a lok. jedn. *oráčovi* atp.;

dat. a instr. dvoj. stč. *oráčoma*, *mořoma*;

nom. a vok. množ. *oráčové*;

gen. množ. stč. *oráčóv* (nč. *oráčův*);

dat. množ. stč. *oráčóm* (nč. *oráčům*);

odvozeniny s *-ov-*: *otcív* *otcova* *otcovo*, *mlynářovic*, *křoví*, *pracovati*, *ukřížovati* atd.;

a složeniny: *ohňostro*, *otcovrah*.

Zvláště často (nikoli vždycky) bývá to, když následuje souhláska *-v* nebo *-m*.

V případech těchto odchyloval se již jazyk staročeský, a to dvo-
jako: jednak tím, že tu bylo přehláskou *-ě-* a nikoliv *-e-*, na př. *oráčevi*, *pracěvati* atd., — jednak tím, že vedle tvaru přehlasovaného byl v užívání vždycky také tvar nepřehlasovaný, na př. vedle *oráčevi*, *pracěvati* atd. říkalo se vždy také *oráčovi*, *pracovati* atd.

Nč. *králevic* m. *královic* je zachovaný tvar archaistický. Slova *děje-pis*, *děje-zpyt* jsou umělé tvary nové.

3. Často změnilo se *o* v *e* také po souhláskách tvrdých.

Zejména se to stalo:

v instr. jedn. stč. *tobú*, *sobú* — nč. *tebou*, *sebou*; změna tato stala se vlivem genitivu *tebe*, *sebe*; dialekticky změnil se týmže vlivem také dativ *tobě*, *sobě* v *tebě*, *sebě*;

v zájmenech stč. *kto* (= nč. *kdo*) a *čso* (= nč. *co*), změněných ve stč. *kte* a *čse* n. *ce*; v nč. *nic* za stč. *ničso*, *ničse* jest samohláska koncová odsuta;

v stč. příslovcích na *-mo* a *-ko*: *tamo* — *tame*, *kamo* — *kame*, *tako* — *take*, *jako* — *jake* atp.; v týchže slovích se pak *-o* i *-e* od-souvá a jest nč. a též stč. *tam*, *kam*, *tak*, *jak* atd.

4. Slova, která se s *o-* začínají, přijímají v nářečí obecném ještě předsuté *v-*, na př. *orel* ob. *vorel*, *oko* ob. *voko*; o tom v. § 43 č. 6.

5. Dlouhé *ó* se změnilo ve dvojhlásku *uo*, a tato dále v *ů*; na př. *bóh* — *buoh* — *bůh*, *kóň* — *kuoň* — *kůň*, *rósti* — *ruosti* — *růsti*, gen. množ. *chlapóv* — *chlapuov* — *chlapův*, dat. množ. *chlapóm* — *chlapuom* — *chlapům* atd. Tvary s *ó* a *uo* jsou staré, tvary s *ů* pak novočeské.

6. V několika slovích jest *ó* změněno v *ou*, na př. *bořiti* — *bourati*, *chromý* — *pochroumati*, *rosa* — *zarousati*, *příkop* — dial. *příkoupek* (vedle *příkúpek*).

7. Ve výrazech předložkových, kde je předložka *k*, *v*, *z*, *s* a slovo k ní příslušně se začíná samohláskou *o*-, dloužilo se toto *o*- v *ó*-. Po jiných předložkách mimo jmenované stala se změna tato zřídka. Na př. *k-oku* změnilo se zdlužením v *k-óku*, a podobně *v-ohěň* ve *v-óhěň*, *z-ohně* v *z-óhně*, *s-otcem* v *s-ótcem* atd. Toto *ó*-pak ovšem též se měnilo dále v *uo*- a *ů*-: z *k-oku* stalo se *k-uoku* a z toho dále *k-ůku*, atd. V češtině staré vyskytují se příklady takové hojně; ale časem navrátilo se v nich zase *o*-, a v češtině nové jsou toho jen zbytky v příslovcích *vůbec* (= *v-obec*), *vůči* (= *v-oči*) a *vůkol* (*v-okol*), stč. *v-óbec* a *v-uobec*, *v-óči* a *v-uóči*, *v-ókol* a *v-uokol* *).

8. Ve slovích starých přejatých z jazyka cizího bývá *o*, *ó* změněno v *u*, *ú* nč. *ou*; na př. *Jakub* lat. *Jacobus*, *Mikuláš*, *biskup*, *koruna*, *Šalomoun*.

9. V *an*, *ana*, *ano* = *a-on*, *a-ona*, *a-ono* jest *o* odsuto. Rovněž tak v *neb* místo *nebo*, v *bychme* m. *bychome*. O odsuvce v *nic*, *tam*, *tak* atp. viz nahoře č. 3.

V češtině staré jest odsuto *o* také v *ande* = *a-onde*; — v *nan* svět = *na-on* svět, *nanu* stranu = *na-onu* stranu, *naněch* = *na-oněch*; — v *nabě* straně = *na obě* straně; — v *naheň* = *na-ohěň*, *nabličěji* = *na-obličej*; — v *donoho* = *do-onoho*, *dopata* = *do-opata*; — v *pronu* = *pro-onu*, *póbědě* = *po-obědě* atp.

27.

u; ú, au, ou; ů, ú.

1. Místo *u* máme v některých slovích *o*; zejména v orodovati místo stč. *orudovati*, *korotev* m. stč. *kuroptva*.

*) Pravidlo pravopisné o *ů* jest:

1. *ů* píše se, kde ve slově příbuzném bývá krátké *o* na jeho místě, na př. *bůh* (vedle gen. *boha*, jm. příd. *boží*), *vůle* (vedle *voliti*), *bratrův* *dům* (vedle gen. *bratrova domu*), *různý* (v. *roz-*), *půda* (v. *pod*), *důkaz* (v. *dokázati*), *průchod* (v. *prochoditi*) atd.;

2. v gen. a dat. množ. *chlapův*, *chlapům*, *měštům* atp.;

3. v příslovcích *domů*, *dolů* a *vůbec* (vedle *obec*), *vůči* (v. *oči*), *vůkol* (v. *okolo*). Také v *buvol*, *luza*, *chmura*, *kužel* a j. psává se někdy *-ů-*; nesprávně.

V nářečích vyskytá se to hojněji. Na př. stě. rozom vedle rozum, mor. jož slonyčko za horó (hanácké).

2. V nářečích bývá také *y* místo *u*. Na př. stě. z-mlady vedle z-mladu, od-poly vedle od-polu; mor. z předy, od-spody, po-mály atp.

3. Pravíme *ku*-příkladu, *ku*-pomoci, *ku*-Praze atp. Naproti tomu nepravíme *ku*-lesu, *ku*-stolu atd., nýbrž *k*-lesu, *ke*-stolu. Předložka *k* mívala samohlásku *-u* a zněla tedy *ku* zpravidla jen před souhláskou retnou nebo retozubnou, nejčastěji před *p*-. Ale časem pravidlo se velice porušilo a zbyly po něm jenom stopy.

4. Podobně říkalo se *u* za *v*, *ve* před týmiž souhláskami, na př. upustiti koho v zemi = nč. vpustiti, — uběhnúti = nč. vběhnouti, — *u*-město = nč. *v*-město, — *u*-vieře = nč. *ve* víře neb *u*-víře atd., — a dosud se říká: uprostřed, upadnouti (na př. do jámy), — nikoli však *u*-kostelet m. *v*-kostelet, *u*-oblacích m. *v*-oblacích atp. Také toto pravidlo časem velice kleslo.

5. Ve výrazech předložkových, kde je předložka *k*, *v*, *z*, *s* a slovo *k* ní příslušné začíná se samohláskou *u*-, dloužilo se toto *u*- někdy v *ú*-: na př. v-*u*ši zdloužilo se ve v-*ú*ši, z-*U*her v z-*Ú*her atd.

6. Dlouhé *ú* se změnilo v *ou*. Na př. *súd* — *soud*, *rúcho* — *roucho*, *silnú rukú* — *silnou rukou*, *nesú* — *nesou*, *nesúce* — *nesouce* atd. Všecka novočeská *ou* jsou tohoto původu, kromě *doufati*, kteréž je složeno z *do-úfati*, a kromě *bourati* atp. (§ 26 č. 6).

V češtině obecné jest každé *ú* změněno v *ou*, na začátku, v prostředku i na konci slova; v jazyku spisovném zachovává se na začátku slova častěji staré *ú*-, na př. *údolí* ob. *oudolí*, *úřad* ob. *ouřad*, *účinek* ob. *oučinek* atd., a tak děje se též uvnitř složenin, jako jsou *z-úrodniti*, *z-úmyslný*, *za-úpěti* atp.

V době starší bylo *au* místo *ou*: *saud* m. *soud*, *nesau* místo *nesou* atd. Bývalé *ú* změnilo se tedy nejprve v *au* a potom teprve v *ou*, a časový postup této změny byl *ú* — *au* — *ou*: *súd* — *saud* — *soud*, *nesú* — *nesau* — *nesou*.

V nářečích východních změna tato se nestala, staré *ú* zůstalo; na př. mor. a slc. *súd*, *nesú*.

7. *u* je odsuto v stě. *zajtra* m. *za-jutra* a v ob. *chalpa* m. *chalupa*; krom toho bývá v nářečích odsuto z koncovky *-mu*, na př. mor. *idem dom'*, *do dom'*, *k živém' bohu*, *k tom'* atp.

Naopak bývá *u* prisuto v slabikách, kde by jinak bylo slabikotvorné *m*, na př. stě. *Licmburk* — *Licumburk*, stě. a nč. ob. *sedum*, *osum*; *u* je v těchto případech rovněž tak pohybné, jako vkladné *e* (v. § 17 č. 4), ob. *sedum* gen. *sedmi*, *osum* — *osmi*.

28. 1. Po souhláse měkké změnilo se krátké *u* v *i*, a dlouhé *ú*

v *i*. Na př. podle akk. *rybu* byl též akk. stč. *dušu*, ale změnil se v nč. *duši*; podle instr. *rybou* stč. *rybú* byl též instr. *dušú*, ale změnil se v nč. *duší*; podle 1. os. jedn. *nesu* a 3. os. množ. *nesou* stč. *nesú* bylo též *tešu* a *tešú*, ale změnilo se to v *teši* a *teší*; atd. Změna tato nazývá se přehlasování, týmže jménem, jako podobná změna *a — e* (v. §§ 11 a 13) a *o — e* (v. § 26 č. 1); stejnost názvu tím se doporučí, že také příčina změn těchto je stejná, totiž měkkost hlásek sousedních.

2. Při změně této nevyvinulo se ze stč. *u* hned nč. *i*, nýbrž dříve dvojhláska (krátká) *iu*, a z této teprv stalo se *i* změnou další; postup tedy byl: stč. *dušu* — *dušiu* — nč. *duši*. Rovněž tak dlouhé *ú* dalo dříve dvojhlásku (dlouhou) *iú* a z toho teprve vzniklo *í*; tedy opět postupem *dušú* — *dušii* — *duší*.

Dvojhlásky *iu*, *iú* tím vznikly, že měkkost pronikla v jotaci, t. j. že působením souhlásky měkké na přechodu od ní k následujícímu *u*, *ú* zavznělo *i*; tedy slabika měkká *šu* změnila se v *šiu*, slabika *šii* v *šiiú*, atd. Kde nepronikla jotace, tam se také nestala změna další v *i*, *í*. To se vidí zejména v nářečích východních, jejichž staré památky nemají *iu*, *iú* a proto zůstalo nepřehlasované *dušu*, *dušii* atd. také do doby nové.

Postup změn zde vyložených lze tedy takto znázorniti:

původně bylo *šu* (t. j. vůbec souhláska měkká a po ní
[*u* neb *ú*]);
z toho bylo později . . . dle *šu* . . . dle *šiu*;
a z toho je v době nové . . . *šu* *šii*.

Nč. akk. *Máru*, *Mášu*, instr. *Mářou*, *Mášou* atp. nejsou zbytky z doby staré s koncovkou ještě nepřehlasovanou, nýbrž novotvary ustrojené podle příslušných tvarů tvrdých na př. *Báru*, *Máchu* atd.; a tak vznikly většinou také tvary nč. 1. os. jedn. *tešu* a 3. množ. *tešou* atp. podle *vedu* a *vedou* atd. — Ze stč. *Ludmila* je nč. náležité *Lidmila* (odtud pak domácké *Lída*, *Lidka*, *Liduška*, *Lidunka*); odchýlné *Ludmila* vzniká až v době novější napodobením lat. a němč.

29.

y; ý, aj, ej.

1. *Výr* a *vír*, *byly* a *bíli* atp. vyslovujeme stejně, bez rozdílu mezi *y* a *i*. V češtině staré rozdíl tu byl, *y* znělo široce (jako něm. *ü* nebo franc. *u*), *i* naproti tomu úzce; znění *i* zůstalo, *y* však změnilo se a vyslovuje se úzce jako *i*.

2. Rozdíl udržel se v pravopise; tu píšeme *i* a *y*, jak kde podle etymologie býti má. Zejména:

a) píšeme po souhláskách tvrdých vždycky *y*, tedy na př. *hynu*, *chytrý*, *vždycky*, *duť*, *pány* atd.;

b) píšeme po souhláskách měkkých vždycky *i*, tedy na př. *vnitřní* (t. j. *vňitřňi*), *div* (t. j. *ďiv*), *čistí* (t. j. *čistíi*), *živý*, *široký*, *cit*, *řinu* atd.;

c) píšeme po souhláskách obojetných tu *i*, tu *y*. Kdy toto a kdy ono býti má, učí mluvnické, z níž dá se toto pravidlo vybrati: v slabikách koncových jest *y*, kde analogické (stejného druhu) slovo se souhláskou neobojetnou má *y*, a jest *i*, kde totéž analogické slovo má *i*; na př. akk. množ. *kosy*, *pávy*, *sokoly* atd. má *-y*, poněvadž analogický tvar *ptáky* má *-y*, a naproti tomu nom. množ. *kosi*, *pávi*, *sokolí* má *-i*, poněvadž v analogickém tvaru *ptáci* je též *-i*;

sem patří také zájmena osobní plur. nom. *my*, *vy*, spolu s *mykati*, *vykati* — a příslovce *brzy* (podle *hezky* atp.);

v slabikách vnitřních jest *y* v následujících slovích a jejich odvozeninách (položených zde v závorkách i jiných):

obyčej, *babyka*, *Bydžov*, *býk*, *býlí* (*bylina*), *bystří* (*bystřina*, *Bystřice*), *býti* (*bych*, *by*, *abych*, *aby*, *byt*, *pobyt*, *bytost*, *bytný*, *bydlo*, *obydlí*, *nábytek*, *příbytek*, *dobytek*, *bývati*, *obývati*, *obyvatel*), *kobyła*;

klopýtнути, *kopyto*, *netopýr*, *pych* (*pýcha*, *pýchati*, *pyšný*, *pýchavka*), *pykati*, *pýř* (*pýřina*, *pýřavka*, *pýřiti*), *pysk*, *pytati* (*zpytovat*), *pytel*, *slepýš*, *třpytiti se*;

vydra, *výheň*, *povyk*, *výr*, *výskati*, *vysoký* (*výše*, *výška*), *výti*, *vyza* (*vyzina*), *vyžle*, *zvyk* (*zvykati*), *žvýkati*, *vy-* (*vybrati*, *výborný*, *vydati* atd.);

hlemýžď, *hmyz*, *Kamýk*, *smyk* (*smyček*, *průsmyk*), *mykati* (*zamykati*, *odmykati*), *mýliti* (*omyl*, *mylný*), *mys*, *mysl* (*mysliti*, *myšlenka*, *přemýšleti*, *myslivec*, *smysl*, *Nezamysl*, *Litomýšle*), *myš*, *mýti* (*pomyje*, *mýdlo*, *mydlář*), *mýto* (*mýtiti*);

blýskati, *polykati*, *lýko*, *lysý* (*lysina*, *lyska*), *lýtko*, *mlýn* (*mlynář*), *pelyněk*, *plynouti* (*plyn*, *vyplývati*, *plýtvati*, *plytký*), *slynouti*, *slýchati*, (*slýšeti*), *Volyň*;

jazyk (*jazyček*), *nazývati*;

osyka, *sýc* (*sýček*), *usýchati*, *sychravý*, *syčeti* (*sykavý*, *sykot*, *sýkora*), *syn*, *sypati* (*sypký*, *sýpka*), *sýr* (*syřiti*, *syrovátka*), *syrový*, *syrob*, *sysel*, *sytý* (*sytititi*); — *posílati* má *i* (stč. *posielati*).

3. Ve staré češtině změnila se slabika *ry* mnohdy v *ři*, tedy *y* v *i*; na př. *rytieř* — *řitieř*, *trýzniti* — *třízniti* atp.; víc o tom v § 35 č. 3.

4. Dialekticky vyskytá se *y* změněno v *e*. Na př. v nářečí hanáckém jest *e* za *y* pravidlem: *rebe* m. *ryby*. V *dychnouti* — *dechnouti* není změněno *y* v *e*, nýbrž jsou to tvary rozdílné: *dechnouti* = *dřch-* (*e* za *jer*, § 17), a *dychnouti* utvořeno podle *dýchati*.

5. Dlouhé *ý* je v jazyku obecném změněno v *ej*: *pýcha* ob. *pejcha*, *starý mlýn* — *starej mlejn* atd.*); jenom v koncovce instrum. jedn. vzoru *dobrý* zůstalo *-ým*: za *starým* *mlejnem*.

Bývalé *ý* nepřešlo hned v *ej*, nýbrž dříve v *aj*; časový postup změny této byl tedy: stč. *ý* — *aj* — *ej*. Na př. *pýcha* — *pajcha* — *pejcha*, *starý mlýn* — *staraj mlaajn* — *starej mlejn*.

V jazyku spisovném změna tato pronikala jenom částečně; staré *ý* drželo se při tom stále vedle tvarův obměněných, a jazyk spisovný nynější dopouští jen *ý* a nikdy *ej*; výjimkou jsou jenom některá jména vlastní, na př. *Stejskal*, *Vejr*.

30. Slabikotvorné (samohláskové) *l*, *r*, *m*, *n*, *ň*.

1. V češtině mívají *l*, *r* také úkol slabikotvorný, na př. ve slovích *vlk*, *trn*, *vlna*, *srna*; tu pokládají se za samohlásky (v. § 7 č. 9).

2. V nářečích některých vyslovuje se v slabikách těchto souhláska *l*, *r* s průvodnou samohláskou *e* nebo *i*; zejména vyslovuje se *velna* místo *vlna*, *serna* místo *srna*, a podobně *vilna*, *sirna*, *vlina*, *srina*. Tak bylo také v době staré.

Za nč. *černý*, *žernov* atp. byl stč. tvar obyčejný *črný*, *žrnov*; t. j. stč. slabiky *čr-*, *žr-* (= *č* a *ž* se samohláskovým *r*) změnily se v nč. *čer-*, *žer-*. Nč. *črta*, *náčrtek* atp. jsou tvary nové a nesprávně utvořené.

3. Samohlásky *l*, *r* se též prodlužují. Na př. v nářečí slovenském je gen. množ. *vľn*, *sřn*, je *vlk* — *vľča* (jako je *hus* — *house*), a stč. bylo *tvrditi* — *potvřzěti* (jako je *pustiti* = *pouštěti*), *tvrdě* — *kompt. tvřze* (jako je *hustě* — *houšt*) atp.

4. Krom toho máme též slabikotvorné *m*: ve slovích *sedm*, *osm*, *Rožmberk*, *Lucemburk* atp

V češtině staré bývalo *sedm*, *osm* též jednoslabičné, a v tom případě bývalo *m* souhláskou. Podobně ve slovích cizích jako *Rožmberk*, *Normberk* atp. mohlo *-m-* slabiku tvořiti i netvořiti a mohlo se vyslovovati na př. Rožmberk (dvojslabičně) i Rožmberk (trojslabičně).

*) Z toho pravidlo pravopisné: Píšeme široké *ý*, kde se obecně vyslovuje místo něho *ej*, a píšeme široké *ɣ*, kde tvar některý příbuzný má na témž místě v obecné výslovnosti *ej*; tedy *pýcha* a *pýšný*, poněvadž se obecně říká *pejcha*.

Z pravidla toho vyjmouti jest slova, kde se po sykavkách místo *i* vyslovuje *-ej-*, na př. *cítiti*, *získati*, *vozik*, *voziček*, *nožik* atp., v. § 24 č. 3.

5. V mor. *sedn* (dvojslabičně, = sedm), *osn* (= osm), *knže* (= kníže), *knžky* (= knížky) atp. je zase slabikotvorné *u*, *ň*.

31. Stupňování samohlásek.

1. Slova *vezu* a *vozím* patrně a zajisté souvisí spolu svým původem, jsou příbuzná; příbuznost jejich jest patrna jednak ve významu jejich, jednak i v hláskách stejných *vez-* a *voz-*. Obě ta slova pocházejí z kořene *vez-*. Ve *vezu* je kořená samohláska nezměněna, ve *vozím* změněna v *o*.

Touže změnu máme v *nesu* — *nosím*; *vedu* — *vodím*; *teku* — *tok*, *točím*; *řeknu* — *rok*, *výrok*, *prorok*, *otrok*; *metu* — *motám*; *ženu* (*gen-*) — *honím* (*gou-*); *žeřavý* (*ger-*) — *hořeti* (*gor-*); *pletu* — *plot*; *teplý* — *topiti*; *beru* — *s-bor*; *stelu* — *stól*; *veleti* — *voliti*; *popel* — *stč. poleti* (= *hořeti*); a j.

Všude zde máme změnu *e* — *o*. V jiných případech mění se podobným způsobem také samohlásky jiné. Změny ty pak všechny nazývají se *stupňování samohlásek*: *vezu* se *stupňuje* ve *vozím*, — ve *vezu* a *vozím* jsou rozdílné *stupně samohlásek*.

2. *Stupňování* bylo vyvinuto v jazycích našich v době prastaré. Příčinou jeho byl starý přízvuk a dílem i jiné okolnosti hláskové.

Stupňův lze rozeznávati několik, a hlavně tři: *stupeň střední*, *silný* a *slabý*.

Stupeň střední má samohlásku *tu*, která se nalézá i v kořenu; na př.: v *nesu* — *nosím* je kořen *nes*, *stupeň střední* je tedy v *nesu*.

Stupeň silný má samohlásku *seslenu*, v našem příkladě *-o-* proti střednímu *-e-*: *nosím*.

Stupeň slabý má samohlásku *vsutu*. To bývá při kořenech *se* a *eu*, na př. *kveit* — *kvit*, *seup* — *sup* (viz v § násl. č. 1, *c* a *d*). V kořenech jiných mívá tu slovanština *o* místo výsuvky; na př. *koř. mer* a *praes. mru*, *adj. u-mr-lý* ze staršího *mər-*, *koř. pen* a *praes. pnu* z *pənu*, *koř. rek* a *praes. řku* z *rəku*.

Stupeň slabý — *střední* — *silný*, položeny vedle sebe, dávají *stupňovou řadu*, v našem příkladě řadu: *θ(ə) — e — o*. Řad takových bylo několik; ale řada *θ(ə) — e — o* je nejčastější, má nejvíce příkladův.

Stupňování bylo ve slabikách nejen *kořených*, nýbrž i v *příponách kmenotvorných* a *ohýbacích*.

Během času se v *stupňování* mnoho porušilo a v jazycích nových máme z bývalé pravidelnosti jenom zbytky a stopy, a i ty jsou namnoze hláskovými změnami jinými tak zastřeny, že jich jenom pomocí zvláštních výkladův a rozborův jazykozpytných poznáváme.

32. V češtině lze bez hlubších rozborů poznávati stupňování jenom při stupních *e—o* v případech zde (v § 31 č. 1, vezu — vozím atd.) naznačených. Všude jinde je stupňování hláskovými změnami jinými zastřeno, a je potřebí, tyto změny vyložiti, aby bývalé stupňování vystoupilo na jevo. Uvedeme některé příklady.

1. K řadě *0(ε)—e—o*. Sem patří:

- a) Stupňování *trrt — tert — tort* a *tłt — telt — tolt*, t. j. stupňování, kde střední stupeň má *e* a při něm souhlásku *r* neb *l* a pak následuje souhláska ještě další; krátce vyjádřeno vzorcem *tert*, *telt*. Na stupni slabém bylo *tłrt*, *tłt*. Na stupni silném pak jest *o*: tedy *tort*, *tołt*. Ve vzorci *tłrt — tert — tort* a *tłt — telt — tolt* jeví se řada *ε—e—o* patrně. Ale slova skutečná *tłrt*, *tłt* změnila se v *trt*, *tłt*, t. j. *ε* se vynechalo a *r*, *l* se stalo samohláskou; — slova vzorce *tert* a *telt* změnila se v *trét* a *tłét* (v. § 55 č. 2), = stč. *třět*, *třiet* a *tlet*, *tłét*, = nč. *třet*, *třit* a *tlet*, *tłít*; — a slova vzorce *tort* a *tołt* změnila se v *trat* a *tłat* (v. § 55 č. 1). Změnami těmito zastřeno jest stupňování původní; na pohled zdá se, jako by bylo stupňování české *trt* ve *třet* (nebo *třit*) a *trat* atd., kdežto v pravdě stupňováno jest *tłrt — tert — tort* atd. Na př.:

kořen	stup. slabý	st. střední	st. silný
<i>sterg-</i>	<i>stłrg-</i>	<i>sterg-</i>	<i>storg-</i>
	ve stsl. <i>stłrga</i>	střehu	stráže = <i>storgja</i>
	= <i>strga</i>	střici stsl. <i>střěsti</i>	
	m. <i>stłrga</i>	m. <i>stergti</i>	
<i>merk-</i>	<i>młrk-</i>	<i>mrknouti</i>	<i>mork-</i>
<i>merz-</i>	<i>młrz-</i>	<i>mrznouti</i>	<i>morz-</i>
<i>velk-</i>		<i>vléci</i>	<i>volk-</i>
<i>velg-</i>	<i>vłlg-</i>	<i>vlnouti</i>	<i>volg-</i>
			<i>vláha</i>
			atp.

- b) Stupňování *tsnt — tent — tont*, t. j. stupňování, kde stupeň střední má *e* a při něm souhlásku *n* nebo *m*. Ostatek znamená vzorec tento totéž, co v případě předešlém. Z *-bn-*, *-en-* a *-on-* vznikly nosovky a z těch pak náležité české střídnice (v. § 9 č. 6).

Na př.:

kořen	stup. slabý	st. střední	st. silný
<i>trens-</i>	<i>trns-</i> nebo <i>trens-</i>	<i>trgs-</i>	<i>trons-</i> , <i>trgs-</i>
		č. třasu, třeses	č. trus, trousiti
<i>ment-</i>	<i>mnt-</i> nebo <i>ment-</i>	<i>matu</i>	<i>mont-</i>
<i>teng-</i>	<i>tng-</i> nebo <i>teng-</i>	<i>táhnou</i> , těžký, tíže	<i>tong-</i>
			tuhý

atp. V českém *třasu* — *trus* atp. zdá se na pohled, jako by to bylo stupňování *a* — *u*; ale v pravdě je to stupňování *trons* nebo *trens* — *trons*, jako v *nesu* — *nosím* atd.

c) Stupňování *i* — *ei* — *oi*, t. j. stupňování, kde stupeň střední má *e* a při něm *i*. Na stupni slabém jest *e* vysuto a zůstalo jen *i*. Na stupni silném jest *e* změněno v *o* a tedy *oi*. Toto původní (zde dále hvězdičkou znamenáné) **i-*ei-*oi* nedochovalo se do slovanštiny, nýbrž změnami dálejšími změnilo se: *i* (v stupni slabém) v *o*; *ei* (v stupni středním) v slabice otevřené v *ej*, v zavřené v *i*; *oi* (v stupni silném) v slabice otevřené v *oj*, v zavřené v *é* č. *ě*. Na př.:

kořen	stup. slabý	stup. střední	st. silný
<i>kveit-</i>	<i>*kvit-</i> , <i>kvot-</i> :	<i>*kveit-</i> , <i>kvít-</i>	<i>*kvoit-</i> , <i>kvét-</i> :
	stč. ktvu m. kvtu	kvísti	květ
<i>veid-</i>	<i>*veid-</i> , <i>vid-</i>	<i>*void-</i> , <i>véd-</i> :	
		viděti	věděti
<i>keit-</i>	<i>*kit-</i> , <i>čot-</i> :	<i>*keit-</i> čit- :	
	stsl. čta, č. čtu	čfsti (= čit-ti)	
<i>leip-</i>	<i>*líp-</i> , <i>löp-</i> :	<i>*loip-</i> , <i>lép-</i> :	
(vl. <i>leiph-</i>) stl. lpěti č. lpeti		stsl. lěpъ č. lep	
<i>ei-</i>	<i>*i-</i> , (j)b- :	<i>*ei-</i> , (j)i- :	
	jbdā č. jdu	jíti	
<i>pei-</i>	<i>*pei-</i> ,	<i>*poi-</i>	
	sl. před samohl. pi- :	sl. před sam. poj- :	
	stsl. pьjā	nápoj = na-poj-ъ	
	stč. piú m. pьju		
	před souhl. pi- :		
	píti, pil ;		
<i>vei-</i>	<i>*vei-</i> ,	<i>*voi-</i> :	
	sl. vьj- : vьjā	sl. voj- : závoj	
	stč. viú m. vьju		
	vi- : víti, vil	vě- : věnec	

atd. Na pohled zdá se, jako by tu bylo stupňování *o* — *i* — *é* nebo *o* — *ej* — *oj*; ale v pravdě je to stupňování *i* — *ei* — *oi*, a tedy stupňování v řadě *ě* — *e* — *o*.

d) Stupňování *u* — *eu* — *ou*, t. j. stupňování, kde stupeň střední má *eu*. Na stupni slabém jest *e* vysuto a zůstalo jen *u*. Na stupni silném jest *e* změněno v *o*, tedy *ou*. Změnami dálejšími změnily se: *u* (v stupni slabém) v *o*; *eu* (v stupni středním) v slabice otevřené v *ov*, v zavřené v *u*; *ou* (v stupni silném) rovněž tak v *ov* a *u*. Na př.:

kořen	stup. slabý	stup. střední	st. silný
<i>seup-</i>	* <i>sup-</i> , <i>sǫp-</i> : stsl. <i>sърꙋ</i> stč. <i>sru</i> (<i>sypu</i>)	* <i>seup-</i> , <i>sup-</i> : inf. <i>súti</i> (m. <i>supti</i>)	
<i>beud-</i>	* <i>rud-</i> , <i>rǫd-</i> : stsl. <i>rǫdēti</i> č. <i>rdíti se</i>		* <i>roud-</i> , <i>rud-</i> : <i>ruda</i>
<i>reud-</i> (vl. <i>beudh</i>)	* <i>bud-</i> , <i>bǫd-</i> : stsl. <i>bǫdēti</i> č. <i>bdíti</i>		* <i>boud-</i> , <i>bud-</i> : <i>buditi</i>
<i>pleu-</i>		* <i>pleu-</i> , sl. <i>plu-</i> : <i>plúti</i> <i>plov-</i> : <i>plovu</i>	
<i>sleu-</i> (vl. <i>kleu-</i>)		* <i>sleu-</i> , sl. <i>slu-</i> : <i>slúti</i> <i>slov-</i> : <i>slovu</i> , <i>slovo</i>	

atd. Na pohled zdá se, jako by tu bylo stupňováno $\bar{o} - u - u$ nebo $\bar{o} - ov - ov$; ale v pravdě je to stupňování $u - eu - ou$ a tedy opět stupňování v řadě $\bar{o} - e - o$.

e) K stupňům $\bar{u} - e - o$ přibýlo zdloužením \bar{e} , \bar{o} . Bývalé \bar{e} změnilo se ve slovanské \acute{e} (to pak dalo do češtiny své střídnice \acute{e} , e atd.), a bývalé \bar{o} dalo pro slovanštinu a (v. § 9 č. 4 a 7).

Byla tedy řada

původní \bar{o} e o \bar{e} \bar{o} ,

a z toho pak

řada slovanská $\bar{o}(\bar{b})$ e o \acute{e} a ;

na př. kořen

<i>sed-</i>	<i>sed-</i> : sedlo, sedlák	<i>séd-</i> : stč. <i>siesti</i> <i>sědlý</i>	<i>sad-</i> : <i>sad</i> <i>sad i</i>
<i>greb-</i>	<i>greb-</i> : hřebu	<i>grob-</i> : hrob	<i>grab-</i> : hrabati
<i>pel-</i>	<i>pel-</i> : popel	<i>pol-</i> : stsl. <i>polēti</i> stč. <i>poleti</i> (= hořeti)	<i>pal-</i> : <i>páliti</i>
<i>mer-</i>	<i>mbr</i> : smrt	<i>mer</i> : mříti (* <i>merti</i>)	<i>mor</i> : <i>mor</i> <i>mořiti</i>
			<i>mar-</i> : <i>zmar</i> <i>zmařiti</i>

<i>zer-</i>	<i>zbr-</i> :	<i>zor-</i> :	<i>zar-</i> :
	zrcadlo	zoře	záře
		zrak (*zork-)	
<i>pleu-</i>	<i>plu-</i> , <i>plov-</i> m. * <i>pleu-</i> :		<i>plav-</i> :
	plúti, plovu		plaviti
<i>sleu-</i>	<i>slu-</i> , <i>slov-</i> m. * <i>sleu-</i> :		<i>slav-</i> :
	slúti, slovu		sláva,
atd.			slaviti

2. Z jiných řad (totiž mimo řadu $\emptyset - e - o$) jsou příklady následující:

lezu pův. *lézā* - stě. *laziti*, *lazuka* (*plaz*), = řada *é - a*, vlastně *ē - ō*; — taktéž v řezati (*z réz-*) a *ráz*, *raziti*; — sedlo - seděti, *séděti* - *saditi*, = řada *e - é (ē) - a (ā)*;

schnu pův. *sčchnā* — *suchý*, dchnu pův. *dčchnā* — *duch*, = řada *σ - u*, vlastně *u* (*stup. slabý*) — *āu* (*stup. střední*); atd.

Poznam. Dialekticky (mor.) říká se též *lozím*. Je to novotvar : z bývalého *lézu* stalo se *lezu*, toto jest podobno k *vezu*, tedy podle *vezu* — *vozím* uděláno také *lezu* — *lozím*.

33. Spodobování souhlásek.

1. Souhlásky jsou také temné a jasné (§ 8, B). Když v proudu řeči souhláska temná s jasnou se setká (ať ve slově témž, ať na rozhraní dvou slov sousedních), změní se buď temná ve svou jasnou, buď jasná ve svou temnou, tak aby souhlásková skupenina byla buď všecka jasná, buď všecka temná. Srov. § 562, a). Na př. v *nádcha* stýká se jasné *d* s temným *ch*; u výslovnosti měníme však jasné *d* v temné *t*, za *-dch-* je pak *-tch-*, celá skupenina temná. Naopak ve *sbíratí* stýká se temné *s* s jasným *b* a mění se proto u výslovnosti ve svou střídnici jasnou *z*, místo *sb-* vyslovujeme skupeninu jasnou *zb-*, *zbíratí* atp. Změny tyto nazývají se s p o d o b o v á n í.

Jiné příklady jsou: *lehký* vyslovováno *lechký*; *lehce* — *lechce*; *zlehčiti* — *zlechčiti*; *nehty* — *nechty*; *ločka* — *lotka*; *podšev* — *poťšev* (*počev*); *podšín* — *potsín* (*pociň*); *pod sebou* — *poť sebou*, *pod strom* — *poť strom*; *kavka* — *kafka*; *včela* — *fčela*; *obchod* — *opchod*; *ob čas*; — *op čas*; *srbský* — *srpský*; *kdy* — *gdy*; *úzký* — *úský*; *bez práce* — *bes práce*; *leckde* — *ledzgde*; *čbán* — *džbán*; *náš dům* — *náž dům*; *tuška* — *tuška*; *až přijedu* — *aš přijedu* atd.

2. Z pravidla mění se tu souhláska předcházející, jak ukazují příklady uvedené. Ve skupení *sh* měníme za příčinou spodoby souhlásku následující a na př. *shoda* vyslovujeme *schoda*,

schořeti — *schořeti*, *sháněti* — *scháněti*; než i za to bývá dialekticky (mor.) *zh-*: *zhoda*, *nezhoda*, *zhořeti* atd.

3. V ýjimkou zůstávají před jasným *v* souhlásky také temné a dobře rozeznáváme ve výslovnosti dvojce a tvoje, *zvolati* a *svolati*, *žvýkati* a *švihati* atp.

V některých nářečích je také spodobeno *k-vám* ve *k-fám*, *tvůj* ve *ťfůj* atp.

4. Někdy a místy mění se souhláska jasná v temnou také na konci, když následuje přestávka; na př. padá *sních*. Bývá to zvláště při *-h*. Zpravidla rozeznává se tu však zřetelně souhláska jasná a temná, na př. ve slovích *těž* a *těš*, *vez* a *nes*, *veď* a *pleť* atd.

5. Některá slova podle toho dvojako se píší, jednak etymologicky (podle původu slova), jednak foneticky (podle slyšeného znění). Na př. etymologicky *sbor*, *zkrotiti*, *zrcátko*, a foneticky *zbor*, *škrotiti*, *zrcátko*.

V češtině staré jsou v té příčině některé zvláštnosti. Drží se totiž ještě souhlásková skupina nespodobená proti novočeské spodobené; na př. *dchoř*, *chřbet*, *sbožie*, *sdravie*, *osdoba*, *sde*, *nesbedný*, *tbáti*, *klatba*, vedle toho ovšem i *zbožie*, *zdravie* atd. Naopak je často spodobené *gd-* za nč. psané *kd-*: *gda*, *gde*, *gdy*.

Souhlásky *l*; *r*, *ř*.

34.

l.

1. Novočeské *l* je souhláska obojetná.

2. Kdysi byla to hláska trojí: tvrdé *ḷ*, střední *l* a měkké *l̨*; na př. *chvála* — *chváliti* — *chválen*. Poměr *ḷ*:*l*:*l̨* byl tu týž, jako poměr *d*:*ď*:*z(z)*, na př. *v rada* — *raditi* — *razen*, nebo jako poměr *t*:*ṭ*:*c*, na př. *ve ztráta* — *ztrátiti* — *ztracen*.

3. Časem splynulo měkké *l̨* se středním *l* a jest potom *l* dvojce: tvrdé *ḷ* a netvrdé *l*; na př. *chvála* (s tvrdým *ḷ*) a naproti tomu *chváliti* a *chválen* (s netvrdým *l*). Tak bývalo v češtině staré, a tak jest dosud v nářečích východních. Poměr *ḷ*:*l* jest většinou jako *r*:*ř*. Na př. *chvála* — *chváliti* a *chválen* jako *pokora* — *pokořiti* a *pokořen*; *orel* instr. *orlem* — a vok. *orle* jako *bratr* instr. *bratrem* — a vok. *bratře*; atd.

4. Později splynulo také tvrdé *ḷ* s netvrdým *l*, a jest pak jediné (obojetné) *l*, stejně znící ve *chvála* i ve *chváliti* i ve *chválen*.

5. V jazyku spisovném, v rukopisích a tiscích, rozeznává se *ḷ* a *l̨* až do počátku XIX. století velmi často, ale nikoli veskrze ani důsledně.

6. V nářečích mění se *ḷ* v *u*, na př. *daľ* — *dau*, *daľa* — *daua* atd.

7. *l* se odsouvá z přičestí min. čin. kmenů zavřených; na př. nesl ob. *nes'*, řekl ob. *řek'*, táhl ob. *táh'* atp. Pak v případech a slovích jednotlivých, na př. jablko — jabko, zrcadlo — zrcádko, zrcátko.

Odsuvka vyvinula se zde z vyslovování souhláskového nesl (*l* je souhláskou, slovo je jednoslabičné); když se *-l* vyslovovalo jako samohláska a nesl bylo dvojslabičné, tedy se neodsouvalo.

8. Naproti tomu bývá *l* přisuto v koncovec *-dlný*, *-dlnost*. Na př. vražedný (vražda) — vražedlný; pravedný (pravda) — pravedlný, spravedlný, spravedlnost atp.

Kromě toho též v několika slovích jednotlivých, na př. skubati ob. šklubati, sahati ob. šahati a šlahati.

35.

r, ř.

1. *r* je tvrdé a *ř* je jeho střidnice měkká.

2. *r* měkkčí se v *ř* vlivem následujících hlásek měkkých.

Zejména:

- a) před *-i*, na př. tvor — tvořiti, pokora — pokořiti;
- b) před *-ě*, na př. pokora — dat. stč. *pokořě* (sr. rybě) nč. *po-koře*, kura — stč. *kuřě* nč. *kuře*;
- c) před *-b*, na př. beru — sběř = pův. *szbêrb*; stařec = *starcb*;
- d) před původním *-e* (kde také *k-* se mění v *č-* atd.), na př. bratr — vok. *bratře* (srov. člověk — člověče), beru — *béřeš* (srov. peku — pečeš); kde *e* není původní, nýbrž buď vložené nebo střidnicí za *z*, tu nemění se *r* v *ř*, na př. barva — barev (sr. okno — oken), bratr instr. *bratem* (sr. člověk — člověkem);
- e) spojením s *-j*, *rj* — *ř*, na př. *búrja* — bouře, *pokorjen-* — *po-kořen*.

V případech c) a d) se změna *r* — *ř* někdy vlivem tvarů příbuzných ruší nebo zamezuje. Na př. máme *bereš* m. *béřeš* a *impt. ber*, *berte* m. *beř*, *beřte*, podle 1. os. *beru*; máme vok. *pane doktore*, slavný sbore, místo *-ře*; máme vedle *stařec* také *starec*, podle gen. *starce*; máme *mudrc* m. *mudřec*, podle gen. *mudrce*; atd.

Tvrdé *r* změnilo se tu všude nejprve v měkké *ř*, kteréž znělo asi *rj*, t. j. asi jako *r* s příhlaselem jotovým. Z tohoto *ř* vyvinulo se pak sykavé *ř* (nejstarší doklady jeho jsou z první polovice XIII. stol.).

V nářečí slovenském *ř* se nevyvinulo; měkké *ř*, pokud tam bylo, ztvrdlo.

3. K nom. *stařec* je gen. *starce*, dat. *starci* atd. Dříve bylo tu

-rb-, gen. *starbca* atd.; to se mělo změnit v *-ř-*, ale změna ta nepronikla.

Rovněž tak je z bývalého *gorbský* nč. *horský*, a nikoli *hořský*. Naproti tomu je *mateřský* za býv. *materbský*; tu však je *-ř-* podle gen. *mateře* atd., nikoli z *-rb-*.

4. Ve stč., dle *m* i v nč., je dosti často změněno *-ry-* v *-ři-*; tu přešlo *y* v *i* a vlivem tohoto pak *r* v *ř*. Na př.: *ryk* — *řičeti* (nč. též *řičeti*); *ryg-* (stsl.) *rygati* — č. *řihati*; *pryskyřicě* — *přiskyřicě*; *pryč* — *přič* (též dial. nč.); *cypryš* — *cypřiš*; *trýzniti* — *třízniti*; *strýc* — *stříc*; *krýti* — *křiti*. Sem náleží také cizí *ri*, *ry-ři*: *rytieř* — *řitieř*; *Kristus* — *Křistus*, *ancikřist*, *Křištofor*, *zakřištie*; *kristal* — *křišťal*; *patriarcha* — *patřiarcha*; *Jericho* — *Jeřicho*; *Moric* — *Mořic* a j. Také se vyskytuje stč. *kteří*, *kteřích*, *stařích* m. *-rý* a *-rých*.

5. Ve *třtina* m. *trstina*, *kurfiřt* m. *-first* atp. vzniklo *ř* smíšením *r* se sykavkou *s*.

V textech starých čte se také *nýbr* m. *nýbrž*, *vajtrný* m. *výtržný* atp.

6. *ř* je změněno v *ž* ve slovích *žebro* a *žebřik*, místo *řeb-*.

7. *r* je přisuto v mut- — *rmut-*: stč. *mútiti* — nč. *rmoutiti*, stč. *zámutek* — nč. *zármutek* atp.

36.

Souhlásky *n*, *ň*.

1. *n* se měkčí v *ň*:

a) před *-i*, na př. *rána* — *raníti*;

b) před *-ě*, na př. *rána* — dat. lok. *ráně*, *štěnc* — *štěně*;

c) spojením s *-j*, *nj* — *ň*, na př. *vónja* — vůně vysl. *vůně*, *ranjen* — *raněn* vysl. *raňen*; v *zanepřáždňen* ze *zanepřázdnyen* je změkčena náležitě celá skupina souhlásková.

2. Před *e* se *n* neměkčí, ani když *-e* jest původní. Na př. gen. *dne*, *kamene*, *pramene* atd. (proti gen. *mateře*); vok. *pane*, *Jene* (proti vok. *bratře*, *člověče*); nom. množ. *zamané*; praes. *ženeš*, *žene* (proti praes. *mře-*, *peče-*).

V nářečí slovenském a místy i moravském jest také *ne* (s pův. *-e*) zpravidla změněno v *ňe*.

3. Také před *-b* se *n* neměkčí; na př. *den* = pův. *dnъb*, a podobně *kámen*, *křemen*, *ječmen*, *pramen* atd. = pův. *kamenъb* atd., *panský* pův. *panъbský*, *vinný* pův. *vinъbný*, *dnes* pův. *dnъbъsъ*, *vinen* pův. *vinъbnъ* atd.

Někde jest *ň* za *nb*, na př. *bázeň* pův. *bojaznb*, a podobně v ká-

zeň, přízeň, báseň = pův. *-znb* a *-snb*; i tu bylo kdysi též tvrdé *-n*, a měkké *-ň* vstoupilo na jeho místo z pádů jiných, kde bylo po právu.

V nářečích východních bývá také jindy *ň* za *nb*.

4. *n* bývá změkčeno v *ň* ve slovích přejatých:

ve skupení *šn* — *šň*, na př. něm. *Schnur* — *šňůra*, *schnupfen* — *šňupati*;

ve skupení *-ng*, *-nk* — *-ňg*, *-ňk*, na př. stč. *difthoňg*, *šraňk*, *kaňk*, *ryňk*, *Duriňk*, *šiliňk*, *šeňk*, *puňkt*, *truňk*, *retuňk*, *mustruňk* atp., a podle toho i *stavuňk* a j. Slovo tohoto způsobu je v jazyku starším dosti mnoho. Podle nich pak i některá domácí mění skupinu *-nk* v *-ňk*, na př. *účičky* (píše Hájek) místo *účinky*, *posuňky* m. *posunky* atd. Jazyk nč. spisovný však slov takových nepřipouští.

5. V nářečích bývá *ne-* místo *ně-*, na př. *neco* m. *něco*.

6. *n* je změněno v *m*:

a) ve skupení s retnicí *-b*, *-p*: *hanba* ob. *hamba* atp., *pán* - *Báh* ob. *pám-*, *pan-páter* ob. *pam-*;

b) v několika slovích jednotlivých, z nichžto jsou důležitější: stč. *nrv* — nč. *mrav*, stč. *počnu* part. stč. *počen* a *počem* (= *počav*), *Nicolaus* — *Mikuláš*.

7. *n* je přisuto

a) k zájmenu *jeho*, *jemu* atd. po předložce, na př. *do-něho* vysl. *do-ňeho*, pův. *do-n-jego*, *do-nich* = *do-n-jich*, *po-něm* = *po-n-jem*, *po ní* = *po-n-jí*, a rovněž tak v *od-nich*, *proti-nim*, *za-nimi* atd.;

b) k slovesům *jíti* (jdu), *jíti* (jmu), *jísti*, když jsou složena s předložkou nebo s *vy-*, na př. stč. *vyníti* = *vy-n-jíti* (*vyjdu*), *vyňal* = *vy-n-jal* (*vyjmu*), *vzňal* = *vz-n-jal*, *odnímati*, *snísti* atd.

Toto přisouvání vzalo svůj počátek od předložek *s*, *v* a *k*. Předložky tyto zněly původně *son*, *vsn*, *kson*, souhláska *-n* byla v nich po právu. Když se připínaly k slabice, jež se začínala s *j-*, spojovalo se jejich *-n* s tímto *j-*, a z toho bylo *-ň-*; na př. *vъn-jemь* dalo *vъňemь* (lok. jedn.). Před slabikami, které se začínaly jinak, ztrácelo se *-n*; na př. *vъn-tomь* dalo *vъ-tomь*. Když byly tvary *vъ-tomь* a *vъ-ňemь* = *vъn-jemь* atp. vedle sebe, zdálo se, že *-n* ve *vъn-jemь* je přisuto, a toto zdánlivé přisutí napodobilo se pak také po předložkách těch, ve kterých *-n* předtím nebývalo, *-n* vsouvalo se i jinde, kde předložka (nebo předpona *vy-*) se spojovala se slabikou, která se začínala s *j-*.

Ve *v-něm*, *s-ním*, *k-němu*, *vníti*, *snísti*, *snídati* atp. je tedy *-n* po právu; v *proti-němu*, *po-něm*, *za-ním*, *vyníti*, *odníti* atd. je přisuto.

Stč. bylo také *vněti* = nč. *vjeti*, *vyněti* = *vyjeti*, *vynězda* = *výjezd*, *v-něsli* = *v-jesle* a p.

Ve *jdu*, *jdeš* atd., m. *jbd-*, = *j-bd*, jest *j-* hiatové. Z *-bd-* vyvinuly se složením s *vsn-*, *sšn-* tvary *vendu* (z *vъn-bd-*), *sendu* . . . , a podle toho vzniklo též *vyndu* (již stč.), *přindu* (dial.) . . . ; dalším pak napodobením toho vyvinulo se též *vyndati*, *zandati*, *přendati*, *sundati*, *odundati* atd.

Souhlásky *d*, *ď*; *t*, *ť*.

37.

d, *ď*.

1. Za *ď* jest místy (v nářečích východních) *dz*, na př. *dzedsina* m. *dědina*. Totéž nalézá se i v některých textech starých.

2. *dj* mění se v *z*; na př. hráze vzniklo z *gradja*, sazen ze *sadjen-*, *sáseti* ze *sádjati* atd.

zdj mění se v *žd*; na př. hromazditi part. hromažděn (m. -zdjen), *hyžděn*. *zpožděn*, *vyjížděti* atd.

Hláska *z* vzniklá z *dj* byla měkká, *z* (v. § 9 č. 2); ale časem splynula se *z*, nč. zní *z* v *kázal* (s tvrdým *z*) a *sázel*, vzniklém ze stč. *sázal*, stejně. — Jako *dj* změnilo se v *z*, tak *zdj* přešlo původně v *zz* a z toho teprve vyvinulo se *žd*; na př. *hyzditi* — *hyzzen* — *hyžděn*.

V nářečí slovenském jest tu *dz* místo č. *z*: *hrádza* atd.

Vlivem tvarů příbuzných, které mají *d* nebo *ď*, ruší se změna *dj* — *z* a na místo *z* vstupuje *d* nebo *ď*. Na př. máme *přiváděti* místo *přivázeti*, vlivem tvarův *vedu* a *vodím*; máme kompt. *mladší*, *sladší* m. *mlazší*, *slazší*, vlivem pozitivu *mladý* a *sladký*; a part. *voděn*, *cíděn* a *děděn* m. *vozen*, *cížen* a *dězen*. V nářečí slovenském je v tomto part. zpravidla *ď*: *hoďený* atd.

3. *d* se měkčí v *ď*:

a) před *-i*, na př. *rada* — *raditi*, *had* — *hadí*;

b) před *-ě*, na př. *rada* — dat. lok. *radě*, *had* — *hádě*.

4. Před *-e* se *d* neměkčí, ani když jest *e* původní; na př. vok. *hade*, praes. *vedeš*, *vede*. V nářečí slovenském a místy i v moravském je tu však měkké *ďe*.

5. Také před *-b* se *d* neměkčí; na př. *den* z býv. *дѣнь*, *rodný* z býv. *родный*, *odpovědech* z býv. *-дѣхъ* atd. Tak byl do nedávna i tvrdý nom. a akk. jedn. *zed*, *zповѣd*, *čeled* atd. (= pův. *-db*); ale vlivem pádův jiných, které mají *ď* po právu, ujalo se *ď* také zde a jest *zedď*, *zповѣď*, *čeledď*. V nářečích východních bývá *ď* za *d* také jinde.

6. *dt* změnilo se v *st*; na př. inf. *věsti* z pův. *vedti*, *krásti*

z *krad-ti*, *slast* ze *slad-ť*, *propast* z *-paď-ť*, *závist* z *-viď-ť* atd. (více o té změně v. v § 562).

7. *ds* spodobuje se v *ts* a mísí se v *c*; na př. *čacký* m. *čadský*.

8. *dš* spodobuje se v *tš* a mísí se v *č*; na př. *podšev* vyslov. *počev*.

9. *d* je přisuto:

ve skupení *zdr* m. *zr*; na př. místo *zralý* říká se místy *zdralý*, a podobně *zázrak* — *zázdrak*, *uzřiti* — *uzdřiti*;

ve skupení *zdn* m. *zn*; na př. *trýzniti* — stč. též *trýzdniti*;
v *žd* m. *ž*; na př. *paže* — *paždi*, *dlážiti* — *dlážditi*;

v koncovce *-tedlný* m. *-telný*; na př. *obyvatelný* (ode jména podstatného *obyvatel*) — *obyvatedlný*, *spasitedlný* atp.;

v koncovce *-dlivý* m. *-livý*; na př. *mlčelivý* — *mlčedlivý*.

10. *d* jest odsuto:

ze skupení *dm*, na př. *dám* m. *daďm* atd.;

ze slov *tkalce* m. *tkadlee* (dvojslab.), *selský* m. *sedlský* (těž), *selka* m. *sedlka* (těž).

38.

t, t.

1. Za *t* jest místy (v nář. východních) měkké *c*; na př. *radosci* m. *radosti*. Totéž nalézá se i v některých textech starých.

2. *tj* mění se v *c*; na př. *svíce* vzniklo ze *světja*, *placen* z *platjen-*, *vypláceti* z *-plátjati* atd.

stj mění se v *šč* a toto dále v *šť*. Na př. *pustiti* part. *pustjen-* — a z toho stč. *puščen* a nč. *puštěn*, a podobně *pohoštěn*, *očistěn*, *ujistěn*, *zamaštěn*, *pomštěn*, *přelštěn*; *pústjati* — stč. *púščěti* nč. *pouštěti*.

Vlivem tvarů příbuzných, které mají *t* nebo *t* po právu, ruší se změna *tj* — *c* a na místo *c* vstupuje *t* nebo *t*. Na př. *zapečetěn* (vysl. *-ten*) vlivem slov *pečet* a *pečetiti*, *cítěn*, *ošlechtěn* (stč. *ošlechcen*), *mor. vypláčet*, *kompt. kratší* (stč. *kracší*) vlivem *positivu* *krátký*. V nářečí slovenském je part. *chylený* atp. pravidlem.

3. *t* měkkí se v *t*:

a) před *-i*, na př. *zlato* — *zlatiti*, *zlatím*;

b) před *-ě*, na př. *zlato* — v *zlatě*, *skot* — *skotě* (dobytče).

4. Před *-e* se *t* neměkkí, ani když jest *e* původní; na př. vok. jedn. *skote*, praes. *pleteš*, *plete*. V nářečí slovenském a místy na Moravě je tu však měkké *te*.

5. Také před *-b* se *t* neměkkí; na př. *kost* z býv. *kostb*, *kostmi*

z *košťmi*, *koštěm* z *košťmř*, *tma* z *třma*, *platný* z *plattn-* atd. *)
Měkké *-t* ujal se u těch jmen, která mívají v gen. jedn. *-ě* m. *-í*,
na př. *nař*, *lař*, *pěčeř*, *zeř*. V nářečích východních bývá *t* za *tb* také
jinde.

6. *tt* změnilo se v *st*. Na př. *plěsti* z *plet-ti*, *měs-ti* z *met-ti*
(více o té změně v. v § 562).

7. Předložka *od* zněla stč. *ot*. Staré její znění zachováno
v *otevřítí*, *otvor*, *otrok* (vlastně = nemluvně, dítě), *otruby*, *otáletí*
(z *ot-dáletí* = oddalovati). Jinde změnilo se *ot* v *od*.

Rozdílné znění *ot* a *od* bylo již v době staré. Náležitě bylo *ot*,
a to zůstávalo, když následovala souhláska temná, na př. ve spojení
ot-počátku. Když však následovala souhláska jasná, na př. *ot-boha*,
změnilo se i temné *-t* ve svou střídnicí jasnou *-d* a vyslovovalo se
od-boha (spodobou, v. § 33). Z případů takových šířilo se *od* také
jinam, až se stalo pravidlem.

8. *ts* mísí se v *c*; na př. *bohactví* místo *bohat-ství*, *děcko* m.
dět-sko.

Stč. čte se též *svěcký* m. *světský*, *měscký*, *udactvo*, gen. jedn. *ctě*
m. *tstě* (k nom. *test*) a j.

9. *tš* mísí se v *č*, na př. *čtice* m. *tštice* (tesknost).

10. *t* je přisuto:

ve skupení *str*, *stř* m. *sr*, *sř*; na př. *straka* m. *sraka*, *střed* m.
srěd, *středa* m. *srěda*;

ve skupení *stn* m. *sn*; na př. *masné krámy* m. *masné* (mylným
spojením s *masť*); podobně vyskytuje se místy přisutý m. *přisutý*,
stč. *tělestný* a j.

11. *t* jest odsuto:

ze skupení *stk*, na př. *sklo* m. *stklo*, *zaměsknati* m. *zaměstkunati*,
skvělý m. *stkvělý* a j. (v *zaměsknati* a *stkvělý* je *k* přisuto, v.
§ 46 č. 7);

ze *sloup* m. *stloup*;

z ob. *kadlec* m. *tkadlec*, *kaňčka* m. *tkanička*, srov. *tkáti*;

z ob. *kerý* m. *který* (*kerý* bývá i v textech starších);

ze *stačiti* m. *statčiti* (statek), *svačiti* m. *svatčiti*;

z ob. a stč. *cnost*, *cný* m. *ctnost*, *ctný*;

z *paděsát*, *devadesát* m. *patdesát*, *devatdesát*;

*) *tma*, *platný* atd. píše se dosud. Rovněž tak bylo *košť*, *košťmi* atd. v češtině
spisovně odevždy až do nedávna pravidlem všeobecným, a i nynější spisovatelé trvám
většinou tak píší. Vedle toho rozšířil se v nedávných letech způsob psátí *košť*,
radosť, *bolesť*, *časť*, *smř* atd., ano i *košťmi* atd., a dokonce také *jesť*; novota hi-
storii českého jazyka spisovného nijak neoprávněná (srov. § 143 č. 1).

z ob. *puste* m. *pustte*; —

st jest odsuto v *je* m. *jest* a šedesát m. *šestdesát*.

39.

Souhlásky *b, p; m; v, f*.

1. Souhlásky tyto neměkčí se, ani spojením s *-j*, ani před samohláskami úzkými. Na př. v *lov, loviti, loven* máme *v* nezměněné, kdežto ve stejných tvarech *plat — platiti — placen* je *t* změněno v *l* a dále v *c*.

2. V době staré bylo také měkké *č, ř, ň, v*, v. § 9 č. 2, ale časem splynuly hlásky tyto se svými střídnicemi tvrdými. V některých nářečích drží se dosud a zní, jako by měly příhlas jotový, *č* asi jako *čj* atd.

Jiné změny při hláskách těchto se jeví vyloženy jsou v §§ následujících.

40.

b.

1. Jest odsuto:

ze skupení *bn* ve slovích *hnúti* m. *hbnúti* (pův. *гнѣнати*) a *hy-núti* m. *hybnúti*; pak

ze skupení *bst* v inf. stč. *hřésti* m. *hřebsti* (praes. *hřebu*) a *skústi* m. *skúbsti*.

2. Přisuto je v *blízati* (složené *oblízati* = *ob-lízati* pojato za *o-blízati*, a z toho pak vzalo se domněle jednoduché *blízati*).

41.

p.

1. Jest odsuto:

ze skupení *pn* ve slovích *sen* (*спнѣ, spáti*), *usnouti, kynouti* (m. *kypnouti*, srov. *kypěti*), *kanouti* (srov. *kapati*), *tonouti* (srov. *topiti* se), *trnouti* (srov. *trpěti*), *klenouti* (srov. *sklep*), *oslnouti* (srov. *oslepiti*), *uštnouti* (srov. *štípati*), stč. *uskřínúti* nč. *uskřípnouti*; jinde, na př. *korotev* vedle *koroptev*.

2. Přisuto bývá *p* ve skupení *mpn* m. *mn*, na př. stč. psáno někdy *kamrna, tempný, Lompnice* atp. místo *kamna* atd.

42.

m.

1. Slabika *mě* mění se u výslovnosti obecné ráda ve *mše*, místo *měd, město, pamět* atp. vyslovuje se *mšed, mšesto, pamšet* atd. *)

*) Na této výslovnosti zakládají se chyby písařské v textech starých, jako *pamšet* atp. Ze snahy, vyhnouti se této chybě, pochází často *chyba* opačná, když se píše na př. *doměni, zapoměl* atp.

2. *m* změněno v *n* v nedvěd m. medvěd.

3. Místo *mravenec* jest také *bravenec* a *brabenec*; *mr-* změněno tu v *br-*.

4. *m* jest odsuto:

ze skupení *mn* v ochrnutí (m. ochrnm-, sr. chromý), stč. strnutí (sr. strměti);

jinde, na př. sedmnáct a osmnáct dial. sednáct a osnáct.

43.

v.

1. Za předložku *v*, *ve* bývá před retnicemi *u-*; v. nahoře § 27 č. 4.

2. V Čechách severovýchodních a dletem i jinde vyslovuje se *-v* po samohlásce jako *-u*, na př. pravda vysl. prauda, do-vsi vysl. dousi, ze-vsi vyslov zeusi atd. V textech starých je někdy tak také psáno: prauda m. pravda atp.

3. *v* je změněno v *b*:

v příponě *-tva* nč. *-tba*, na př. modlitva — modlitba; změna ta stala se vlivem přípony *-ba* (svatba, služba atp.);

ve slovích přejatých, na př. Severus — Šebř. Venetiae — Benátky, Verona — stč. Berún, oktáv — stč. ochtáb, stněm. kawāti (= oděv) — kabát;

jinde, zvláště v nářečích; na př. přívuzný — příbuzný; brabec, brabenec, pobříslu, pabouk, břed; mor. jabor, braný kůň atp

4. *v* je změněno v *f* ve slově úfati vzniklém z upvati (kmene téhož, jako je v *pev-ný*); z *-pv-* vzniklo tu spodobou *-pf-* a z toho dále *f*.

5. *v* je odsuto:

ze začátečného *vo-* v ozher, ozhřivý m. vozher, vozhřivý; v nářečí obecném bývá *vo-* za *o-*, na př. říká se *voko* a má býti *oko*; podle toho zdálo se, že také místo *vozher* má býti *ozher*; omylem podobným vyskytují se také tvary: Ok m. Vok, oskový m. voskový, ola m. vola (akk.) a j.;

ze skupiny *bv-*, na př. obaliti, obojek, obět, stč. obinúti, oblék, oblak, stč. oblášční, obrátiti atp. m. obvaliti, obvojek atd.;

ze skupiny *svl-*, na př. ob. slíkat m. svlékati; slačec atp.;

z *vd-* ve slovích dědek vedle vdedek, ďolek vedle vdolek;

z *vs-*, na př. zbuditi, zdvihnouti, zkázati, zkrísiti, zvolati atd. m. vzbuditi atd.;

z *vš-*, *vž-*, na př. ob. šak, šecko m. však, všecko; ždycky, ždyť m. vždy-;

z koncovky genitivu množ. *-óv, -uov, -úv*, na př. stč. mnoho *ptákó, ptákuo*, nč. *ptáků*; — podobně bývá v přídavném jméně přivlastňovacím, na př. hlas *Jakubuo*, syn *Simeonů* atp.; — nč. jazyk spisovný při přídavném jméně přivlastňovacím, na př. hlas *Jakubův*, odsuvky nedopouští, při gen. množném pak nechává se *-v* rádo na konci věty, před následující samohláskou a někdy také jinde;

z *-oví, -ovic, -ovství* v nářečích, na př. dat. jedn. *chlapoj m. chlapovi* (v Čechách severových.), *zedníkojc m. zedníkovic* (v Budějovicku), *kralostfí m. království* (doudl. a místy mor.);

ze slovesa *praví* (3. os. množ.), nebo stč. *pravi* (1. os. jedn. praes.), vkládaného do věty bez spojitosti syntaktické (srov. podobně vkládané *trvám, tuším*, na př. bude *trvám* přšet Us.) a skleslého ve výraz příslovečný, vzniklo vysutím *praj* a z toho přehláskou *prej*; k tomuž pak (podle *dobrej* — *dobry*) přidělán tvar domněle spisovný *prý*;

ze *zvlášť, obzvlášť* vzniká odsutím několikerým: *zlašť, obzlašť, obvlašť, oblašť*.

6. *v* je přisuto k některým slovům a slabikám, jež se začínají samohláskou (*v* hiatové, § 59 č. 3); na př.:

k *a-* ve *vajce* (přehl. *vejce*) gen. množ. *vajec, vaječný* atd.;

k *o-*: *vobílí, voheň, voko, vorati, vosoba, vovce* atd., zpravidla v nářečí obecném a velmi často již v jazyku starém; jazyk nč. spisovný toho nedopouští;

k *i-*: *vískati* (hledati);

k *u-*: *pa-v-úk, při-v uzný*, stč. též *vukrutnost* a *j*.;

k *y-*: *vyknouti* (uk-, učiti).

Ve *vlastovice, vlašovice* je přisuto *v-* jen v jazyku spisovném.

44.

f.

1. Souhláska *f* je v češtině původu domácího jenom ve slově *úfati* (v. § 43 č. 4, z *upvati*), dále kde jinde spodobou z *v* vzniklo (*kafka m. kavka, fčela m. včela*), v obecném slově *fous m. vous* a v onomatopojích (t. j. slovích, tvořených napodobením zvuku nějakého) *fučeti, fičeti, frčeti, hafati* atp.

2. Všude jinde jest *f* původu cizího, na př. ve slovích *fara, ofěra, Josef* atd.

3. Cizí *f* však nepřejalo se vždycky jako *f*, nýbrž častěji změněno v retnici jinou, zejména:

v *b*, na př. *biřmovati* (z lat. *firmare*), *barva* (něm *Farbe*),

hrabě (Graf), bažant (Fasan), stč. břitov (Friedhof), bluma (Pflaume), Olbram (Wolfram);

v *p*, na př. *pop* (Pfaffe), *púst* (Faste), Štěpán (Stephan), Pabjan (Fabian), Ozěp (Josef), škopek (Schaff), stč. též Jept (Jefte), *spera* (sfaera) a j.

Souhlásky *g, k, h, ch*.

45.

g, h.

1. *h* vyvinulo se ze staršího *g*; na př. místo *hlava. noha* atd. bylo dříve *glava, noga*.

V češtině pozdější jest *g* jen ve slovích přejatých, na př. *groš* (z lat. *grossus*), nebo kde se vyslovuje místo psaného *k*, na př. *kdy* vysl. *gdy* (spodobou, v. § 33), *krejcar* vysl. *grejcar*.

Přechod od *g* k *h* stal se v XIII. století. Změny starší těchto hlásek vykonaly se tedy z *g*, nikoli z *h*; na př. v *bůh*—boží zdá se, že je změněno *h* v *z*, ale vlastně je změněno *g* v *z*, *bóg*—boží.

2. *h* (*g*) před samohláskami úzkými mění se dílem v *z* (vlastně měkké *z*), dílem v *ž*. Na příklad

bůh (*bóg*): lok. jedn. v *boze*, nom. množ. *boží*, lok. o *bozích*, vok. jedn. *bože*, příd. jm. *boží*, *božský*, podst. jm. *bůže*, *bůžek*, *božství* atd.;

možu (*mogu*): impt. *pomoz*, *pomozte*, praes. *můžeš*, part. *pře-možen* atd.;

mnohý (*mnohý*): nom. množ. *mnozí*, *množiti*, *množství*;

lháti: *lež*, *lživý*; — atd.

Při změně této zdá se býti nedůslednost, když se vidí, že před samohláskou stejnou je *h* (*g*) změněno tu v *z*, tu v *ž*, na př. v lok. *boze* a vok. *bože*, v lok. množ. *bozích* a příd. jm. *boží* atd.; ale tato nedůslednost jest jen na pohled, v skutku je zde veliká pravidelnost, která se nám tím zastřela, že samohlásky původně rozdílné splynuly (na př. lok. *boze* vznikl z *bogé*, vok. pak *bože* z *boge* atd.).

Pravidla, kdy z *h* (*g*) před samohláskou úzkou vzniká *z* a kdy *ž*, netřeba vykládati, poněvadž se proti němu nechýbuje; jenom o imperativech *pomoz*, *pomozte*, *střez*, *střezte* atp. dlužno si pamatovati, že jim náleží *z* a nikoli *ž*. Srov. § 227 č. 2.

zg před samohláskou úzkou mění se v *zz* nebo v *zž*, a toto dále v *žž*; na př. *rožďička* z *rozgi-*.

3. *h* (*g*) spojením s *j* mění se v *ž*, na př. *strážě* = *s(tra)gja*, *Pražan* = *prag-jan-*, *lžu* = *lʒgja*, *lžeš* = *lʒješ* atd.;

zgj mění se v *zš* a toto dále v *žď*, na př. *Drážďany* — z *drežgjan-* (*drežga* = les).

gt změnilo se v *kt* (spodobou) a toto pak v *c*. Na př. podle *nesu* — *nésti* byl i inf. *mogti*, ale změněn v *moci*; podobně ve *střici* (*střehu*), *dosíci*, v podst. jm. *moc* = *mogtĕ*.

4. *h* jest o d s u t o :

ze skupení *hr-*, *hř-*, na př. *řecký stč. hřěčský*, *Řehoř m. Hřehoř*; — ve výslovnosti obecné: *řebík*, *řibě*, *řiva*, *řich*, *řmí* atd. místo *hřebík* atd.; *rožeň m. krozen* (dial.);

ze skupení *hl-* v ob. *le m. hle*: *tenle*, *támle* atp.;

ze skupení *hn-* v stč. *zdvínúti m. zdvihnúti*, *trnúti m. trhnúti* atp.;

ze skupení *hv* v stč. *lavicě m. lahvicě* atp.;

ze slabik *bohu-* ve slovích *Bouslav m. Bohuslav*, *Bouše m. Bohuše*;

ze slabik *-sahu* ve rčení *přisau m. přísahu* (= *přisahám*);

z *utřejch m. stč. hutrajch*.

5. *h* je p ř i s u t o v nářečích obecných:

k slovíkům a slabikám, jež se začínají samohláskou (*h* hiatové, v. § 59 č. 3); na příklad

v *ha-* m. *a-*: *harest*, *haby* (chodsky) atp.;

v *he-* m. *e-*: stč. *Izrahel*, *Danihel*, *Gabrihel*, *Hemma* (místo *Emma*) atp.;

v *hi-* m. *i-*: stč. *hi* (spojka *i*), *hiný*, *lihned*, *Hizmahel*;

v *ho-* m. *o-*: *Holomouc*, mor. *hoficír*, *černoňoký*; stč. *hoheň*, *hopicě* atp.;

v *hu-* m. *u-*: chodsky *hudělám*, *luvidím*, stč. *honor*, *húhoř* atp.; kromě toho jest *h* přisuto v stč. *hrzati* = nč. *rzáti* (praes. *ržu*, *ržeš*), stč. *hrdesen m. rdesen*, stč. *hroh m. roh*, v *rozhrěšiti m. rozřešiti* (mylným spojením se slovem *hřích*), *pozhřiti m. požřiti*, *hmoždíf m. moždíř* a j.

46.

k.

1. *k* před samohláskami úzkými mění se dílem v *c*, dílem v *č*. Na př.:

pták — nom. množ. *ptáci*, lok. o *ptácích*, — vok. jedn. *ptáče*, příd. jm. *ptačí*, podst. jm. *ptáče* (gen. *ptáčete*), *ptáček* atd.;

peku — impt. *pec*, *pecte*, — praes. *pečeš*, *peče*, part. *pečen* atd.

O pravidle, kdy se *k* mění v *c* a kdy v *č*, platí totéž, co je pověděno o stejné změně *g* v *s* a *š* (v. § 45 č. 2); imperativ náležitý je *pec*, *pecte*, *tlucte* atd. (v. § 227 č. 2).

2. Spojením s *j* mění se *k* v *č*, na př. péče = *pekja*, Lučan = *lačk-jan-*, pláčete = *plakjete* atd.

Kde se *k* mění v *č*, tam mění se *sk* v *šc* a toto dále v nč. *šť*. Na př. podle seknouti — sečen jest i tisknouti — tiščen (stč. a mor.) a tiščen (nč.), podle lúka — Lučan jest i nebeský — nebeščan-, nebeštan atd.

Kde se *k* mění v *c*, tam mění se *sk* v *sc*, na př. láska — lásce jako ruka — ruce. Ale zde bývalo a namnoze jest měnění ještě jiné; žádané totiž *-sc-* (vlastně měkké *-śc-*) mění se v *šc* a toto v *šť*, na př. vedle veliký — množ. č. velicí jest nebeský — množ. č. nebešcí (stč.) a nebeští (nč.), vedle oko — lok. v oce jest vojsko — lok. stč. ve vojščě nč. ve vojšťě.

Co tuto o *sk* pověděno, platí též o *ck*. Na př. hradecký — množ. č. stč. hradeččí nč. hradečti, lok. v Hradečtě atd.

3. *kt* změnilo se v *c*. Na př. inf. péci m. *pekti*, podst. jm. *pec* = *pektь*.

4. *kt* změnilo se v *gd* ve slově stč. *kto* nč. *gdo* (psaném *kdo*).

Podobně měnilo se také *kt-* ve *který*, *kterak* atp., ale tu změna nepronikla a staré *kt-* se udrželo.

5. *kt* je změněno v *cht* ve slovích přejatých stč. *Benedicht*, *ochtáb*, dial. *dochtor*, *rechtor* (mor.), nč. *kruchta* (středolat. *gructa* v. *grupta*), *trachtace*, *lochtuše* (něm. *Lakentuch*).

6. *k* jest o d s u t o:

ze skupení *skn*, v *těsný* stč. *těskný*, *tiesn* (nč. *tiseň*) m. *tieskn* (stč.), *tisniti*;

ze skupení *skt* v *trestati* m. stč. *tresktati*.

7. *k* je p ř i s u t o:

ve skupení *stkn* v *zaměstknati* m. *zaměstnati* atp.;

ve skupení *ctkn* ve stč. *octknúti* nč. *octnouti*;

ve skupení *štkn* v *uštknúti* m. *uštnúti*;

ve skupení *stkv* ve *stkvíti* m. *stvíti* atp.

V případech tuto uvedených vykonalo se změn několik. Na př. v *zaměstnati* přisulo se *k* a bylo *zaměstknati*, a pak odsutím *-t* bylo *zaměsknati*; místo *uštknouti* bylo původně *uščpnúti*, z toho stalo se *uščnúti*, *uštnúti*, a konečně *uštknúti* nč. *uštknouti* a *ušknouti*.

47.

ch.

1. *ch* před samohláskami úzkými mění se v *š*; na příklad

hoch: nom. množ. *hoši*, lok. *hoších*, podst. jm. *hošík*;

Čech: *Češi*, o *Češích*, *Češe* (množ. *Češata*);

lenoch: *lenoši*; atd.

Jako se *g, k* měnily dílem v *z, c* a dílem v *ž, č*, tak čekali bychom také za *ch* dílem *s* a dílem *š*; na př. podle *bůh* — *bozi, pták* — *ptáci* čekali bychom též *Čech* nom. množ. *Česi*, a podobně *žádáme* k nom. *moucha* — dat. lok. *mouse* (podle *noha* — *noze, ruka* — *ruce*) atd. Místo toho máme vždy jen *š*: *Češi, mouše* atd., a jenom dialekticky (na př. v nář. slovenském) vyskytuje se nom. množ. *Česi*, dat. lok. *múše* atp.

2. Spojením s *j* mění se *ch* v *š*; na př. *duše* = *duchja, dýšu* = *dychja* atd.

3. *ch* je změněno v *k* v ob. *skovati m. schovati, křen* stč. *chřen* a v slovích přejatých *kár, Kristus, křestan*.

4. *ch* je odsuto v obecném *nešt* m. *nechžt*.

5. *ch* je přisuto v obecném *prachnic* atp. (mylným spojením s podst. jm. *prach*).

Souhlásky *z, s, c*.

48.

z.

1. V staré češtině bylo vedle tvrdého *z* také měkké *ž* a *z* (v. § 9 č. 2); na př. imperat. *vez*, subst. *gráza* (slc. *hráza*). Časem splynuly hlásky tyto se *z*, v nč. impt. *vez* a subst. *hrás* zní *z* jako ve *vúz*.

V několika případech proniklo znění *ž*; na př. v pohlížeti m. pohlížeti (*z -dj-*), nahražen a nahražovati odchylkou m. nahrazen a nahrazovati a *j*.

2. *zj* se změnilo v *ž*; na př. *vožen z vozjenz, svážeti z -vá-zjati, mažete z mazjete* atd.

3. Ve vstanu m. *vzstanu* je *zs* smíšeno v *s*.

Podobné smíšení jest ve stč. všel m. *vššel*, a ve vstoupiti (*ascendere, aufsteigen*) m. *vzstoupiti* a *j*.

4. *zž* a *zž* se změnilo v *žd*: (*hyzditi*) part. *hyžděn* m. *hyszzen* (v. § 37 č. 2), *žďár* m. *zžár*, *rožďička* m. *rozžička*, *Drážďany* m. *Drážzany* (v. § 45, č. 2 a 3).

5. *z* jest odsuto v *já*, stč. *jáz*, a v *mečítma* m. *mezčítma* = *mezi-desítma*, na př. *dvamečítma* (= *dvacet dva*).

49.

s.

1. V staré češtině bylo vedle tvrdého *s* také měkké *ś* (v. § 9 č. 2); na př. v impt. *neš* proti indik. *nesu*.

Časem ztratilo *ś* měkkost a splynulo s tvrdým *s*; v ně. impt. nes zní *-s* jako v podst. jm. nos.

Někdy změnilo se *ś* v *š*; na př. impt. noš zní dialekticky (v nářečí doudebském, Husovu) noš, místo sahati se říká šahati.

2. *sj* změnilo se v *š*; na př. nošen z nozjenъ, -nášeti z -násjati, nůše z nósja, tešete z tesjete atd.

3. *ss* je smíšeno v *s* v nebeský, ruský, saský atp. m. ne-besský atd.

4. *s* je změněno v *c*, na př. cvrček m. svrček, clota m. slota, cvorník m. svorník, deka m. dska, předce m. předse, dvadcet m. dvadset atp.

5. *sč* se změnilo v *šč* a toto dále v *šť*. Na př. stč. sčastný — šťastný atd.

6. *st* je změněno v *šť* v dial. náměští, puština (vlivem podst. jména poušť) a j.

7. *st* se mění v *šť* a někdy dále v *šť*

a) ve slovích domácích lastovice — vlastovice — ob. lašťovka, stopka — štopka;

b) ve slovích přejatých, na př. kaštel, klášter, apoštol, epištola, kaštan, křišťál a křišťál, rošť, kunšť, košťovati, trošťovati a j.

8. *sk* se mění v *šk*

a) ve slovích domácích, kdež obyčejně obojích tvarů se užívá, na př. skořepina a škořepina, skřek a škřek, škřemen a škřemen, škřehatati a škřehatati, škřípěti a škřípěti, škvrna a škvrna, skubati a škubati atd.;

b) ve slovích přejatých, na př. škapulíř, škála, škariotský, flaška, muškát, paškál, škola, škopek (lat. scaphium = nádoba, něm. Schaff), skříně a škříně (lat. scrinium, stněm. scrine), paškvil atd.

9. Cizí *s* kromě případů zde již vytčených (pod č. 7 a 8) přejímá se dílem jako *š* (kde znělo *s*), dílem jako *ž* (kde znělo *ś*); na př. Jesus (vyslovováno Jezus) změněno v Ježúš ně. Ježíš, podobně Moyses (vysl. Moyzes) — Mojžíš, Simeon — Šimon, Saul — Šavel, missa — mše, segnan — žehnati, Sold — žold, Siedel — židle, Semmel — žemle, Sack — žok, Almosen (z řeck.) — almužna atd.

10. *s* jest o d s u t o:

ze začátečního *skř-*, za něž v nářečí obecném bývá *kř-*; na př. skřivan — ob. křivan, skřidlice — ob. křidlice, skřípati — ob. křípat atd.;

ze začátečního *stř-*, za něž v nářečí obecném bývá *tř-*; na př. střepec — ob. třepec, střecha — dial. třecha, stříbro — dial. třebro atd.

11. *s* je přisuto:

k začátečnému *kř-*, ve slově *skřemen* ze *křemen*;

k začátečnému *tř-*, na př. *třída* — *střída*, *třep* — *střep*, *třemcha* — *střemcha*, *třešně* — dial. *střešně*, stč. *třieti* (čerpali vodu) — *střieti* atd.;

krom toho je *s* přisuto v zábsti atd. (více o tomto přisutí v. v § 562, b).

V *skř* — *kř*, *stř* — *tř* máme kolísavě *s* tu přisuto tu odsuto.

50.

c.

1. Každé české *c* je měkké, kromě kde vzniklo smíšením (na př. *co* m. *čso*, *bohactví* m. *bohactství*) anebo kde je ve slově z ciziny přejatém (*plac*, *palác*).

2. Ve slovích *občan*, *Olomúčan* atp. zdá se, jako by bylo *č* z *cj* (*Pražan* = *Prag-jan-*, tedy *Olomúčan* = *Olomúc-jan-*); v skutku jsou to však tvary napodobené podle *Lučan*, *Pražan* atd.

3. V komparativu *věcší* změnilo se *cš* již v době staré v *čš* a toto dále v *tš*, *tč* a někdy v *čč* a *č*: *věčší*, *větší*, *větčl*, *věččl*, *věčl*. Jazyk spisovný drží se tvaru *větší*.

4. *c* mění se v *č*, když v témže slově je sykavek více. Tak změnilo se na př. stč. *Břęcislav* ve *Břęcislav*, *Francišek* ve *František*, *čisaiř* v *tisaiř* (mor.), *cesta* — *tčesta* (mor.).

5. Cizí *c* ve slovích přejatých bývá změněno v *č*: na př. *Vincenc* — *Čeněk*, *Zins* (lat. *census*) — *činže*, *cisterna* — stč. *čisterna*.

Souhlásky *ž*, *š*, *č*.

51.

ž.

1. *Půjčiti* je z *póžčiti* (a toto z *požičiti* = ku *požitku dáti*), je tu tedy *žč* změněno v *jč*.

Podobně i *jindy ž-* před sykavkou se mění v *j-*. Na př. k *sežhu* je 2. os. *sežžeš*, 3. *sežže* atd., a za to bývá stč. *sejžeš*, *sejže*, part. *sežžen* — *sejžen*; imperat. *sežzi* — *sejzi*.

V nářečích také jiné sykavky mění se v *j*, když ještě sykavka další následuje; na př. *mlajší* m. *mlazší* atd.

2. *Děšť* stč. *děšč* je z pův. *дѣждь*, *rošti* je z *roždie* (ou *rózga*, *rózha*); v obou slovích je jasné skupení *žď* změněno v temné *šť*.

3. *ž* bývá někdy změněno v *ř*, na př. v *bařina* m. *bažina* srov-

baľno), stč. Bořena m. Božena, řeřavý m. žeřavý, řeřáb m. žeřáb, ob. drúbeř, krádeř m. -ež, a j.

4. ž jest odsu to ve stč. vďy m. vďy a ob. dycky m. (v)ždycky.

52.

š.

1. šs se mísí v s, na př. český m. češský.

2. šš liší se od š, na př. vyšší.

Aby čtenář liší šš od š, psávalo se za to někdy též žš, na př. vyžší, kražší.

53.

č.

1. čs mísí se v c; na př. stč. čso — co, ničs — nic; stč. proročský — prorocký, kupečský — kupecký; stč. člověčstvie — člověctví, ptačstvo — ptactvo; stč. čstítí — ctítí, čstný — ctný; atd.

2. šč mění se v št; na př. ščit — štít, hruščička — hruštička, nebeščí — nebešti, nebeščan — nebeštan, púšče — poušt, kompt. húšče — nč. houšť atd. Rovněž tak nebožčík (od nebožec, spodobené v nebožčík) změnilo se v nebožtík (spodob. neboštík).

V češtině staré jsou šč a št vedle sebe. V jazyku novém jest šč v některých nářečích (domažl., doudlebsk., některých mor.), ostatně a v jazyku spisovném jest št.

3. čč je změněno v čť, na př. stč. plaččivý — plačtivý, řeččina — řečtina.

4. čř změnilo se v tř a toto dále v str̄ (přisutým s, v. § 49 č. 11); na př. stč. čřevíc — třevíc — str̄evíc, stč. čřieda — třieda — str̄ída atd.

Ve změnách tuto uvedených stýká se č se sykavkou jinou, je tu tedy skupina dvou sykavek. Skupina taková vůbec ráda se ruší, a to způsobem několikerým. Mimo jiné jest i způsob ten, že č rozkládá se v t (t) + š, a sykavý člen (š) této složeniny se vynechává. Tím způsobem přechází čs v tšs, toto v ts a dále v c; a podobně mění se šč v štš a št, — čč v čtš a čť, — čř v tr̄ř a tř.

54.

Souhláska j.

1. Souhláska j, spojující se s jinými, proměňuje je rozličně; na př. nj změněno v ň, dj v z, sj v š atd. (v. §§ předcházející).

2. j je přisuto k slovům, jež by se začínala samohláskou (j hiatové, v. § 59 č. 3); na př. jest (srov. lat. est), jablko (něm. Apfel), stč. jalmužna, mor. černojojký a j.

3. *j* jest o d s u t o :

v *ho, mu* m. *jho, jmu* (a toto m. *jeho, jemu*);

v *míti, mám* atd. stč. *jmieti, jmám* atd.; v podst. jm. *jmění*
a part. *jmín j* se udrželo;

v ob. *melí* stč. *jmelé*;

v ob. *meno, menovati* m. *jméno, jmenovati*;

v *hráti, hřec* (gen. *herce*) stč. *jhráti, jhřec*;

v ob. *sem, si* atd. m. *jsem, jsi* atd.;

v ob. *du, deš* atd. m. *jdu, jdeš* atd.;

v ob. *půčit, eště, už* m. *půjčiti, ještě, juž*;

v dial. *iný, iskra, istý* m. *jiný* atd.;

v dial. (mor.) *-é* m. *ej*, na př. *dé* m. *dej* (impt.), *némilější* m. *nejmilejší* atd.

55. B. Změny v pořádku hlásek nebo přesmykování.

Slovo změnil se na stránce hláskové také tím, že se změnil náležitý pořádek hlásek (srov. § 3 č. 3), na př. místo *mhla* praví se *mlha*. Změna tato nazývá se p ř e s m y k o v á n í.

Důležitější její případy a příklady chceme probrati.

1. Z kořene *bred-* jest utvořeno podst. jméno *brod* (stupňováním *e — o*, v. § 31). Tak mělo by býti také z kořene *merk-* (mrknouti) podst. jméno *mork*; ale za to je *mrak*. Podobně z koř. *velk* (vléci) mělo by býti *volk*, ale je *vlak* atd. To jest: zde se *or, ol* přesmyklo, a mimo to změnilo se také *o* v *a*. Příkladů takových je mnoho a vyjadřují se vzorcem: *tort* a *tořt* se mění v *trat* a *tlat*.

2. Ke kořenu *nes-* (*nesu*) jest inf. *nés-ti*. Tak měl by také k *mer-* a *mel-* býti inf. *mer-ti* a *mel-ti*, ale jest *mrěti* a *mlěti* (= nč. *mříti* a *mlíti*). To jest: zde se *er, el* přesmyklo a mimo to se *e* změnilo v *é* (*jat*, v. § 9 č. 4). I těchto příkladů je mnoho a vyjadřují se vzorcem: *tert* a *těřt* se mění v *trět* a *tlět*.

3. V slabikách *květ-* (*kvetu*), *svět-* (stč. *svetnutí, svitnouti*), *dvěr-* (*dveře*), *skvěr-* (srov. *škvařiti*) a *zvon-* (*zníti*, srov. *zvon*) jest *-vb-* mezi dvěma souhláskami. Když tu *-b-* zaniklo, zbyly skupiny souhláskové *kvě-*, *svě-*, *dvě-*, *skvě-*, *zvon-*, jež bylo nesnadno vysloviti. Proto přesmykovaly se jejich souhlásky, a

místo *květu, kvěš* atd. bylo stč. *květu, kvěš* atd.;

místo *světí* bylo a je *stvieti, st(k)vieti* (s přísutým *k*), nč. *stkvěti, skvěti* se;

místo *dvři* bylo stč. *dřvi* (nč. *dveře*);

místo *skřívieti* bylo stč. *skřívieti* (= škvařiti se);

místo *zvnieti* bylo stč. *vznieti* (nč. zníti).

4. Souhláska *n* je přesmyknuta v *ihned* a *hned* m. stč. *inhed* a *nhed*; v ob. *penvý* m. *pevný* (z téhož *pzv-* jako *úfati* = *upvati*, v. § 43 č. 4).

Ve stč. jest také *pinvicě* m. *pivnice*, *Pafuncí* m. *Pafnucl*, *snem* gen. *semna* a *semnu* atd. místo *senma* atd.

5. Vedle náležitého *mhla* (jednoslab., pův. *męgla*) jest také *mlha* (dvojslab.) a též *hmla* (slc.).

6. Místo *hlt-* bývá stč. též *lht-*: *lhtati*, *lhtavý*, *lhtáč*.

7. Z tureckého slova *kálpák* je *koblúk* (stč. a slc.), *koblók* (mor.) a *klobouk* (nč.).

8. Za náležité stč. *povraz* (koř. *verz-* — *vázati*, stupň. ve *vorz-*, *vraz*) jest nč. *provaz*; za *hrab* (mor., slc.) je *habr*; za *carpio* něm. *Karpfen* — *kapr*; za *Kroměříř* — *Kroměříž*; *krokodil* — stč. *kokodril*.

9. Nč. *střed* znělo dříve *srěd* (bez *-t-*, v. § 38 č. 10). Lokál s předložkou *po* zněl *po-srědě* a znamenal = nč. *po-středu*. Tento pak výraz *po-srědě* změnil se přesmyknutím a ztrátou *koncovky* v příslovce stč. *prosěd*. Přesmyknuté *r* obnovilo se potom také v slabice druhé a bylo *prosrěd* a z toho stč. *prosrěd* a *prostřěd*, nč. *prostřed*.

10. Často se přesmykují hlásky *l* a *r*, když se vyskytují v témže slově. Na př. *tolar* (něm. *Taler*) ob. *toral*, *Tyroly* — ob. *Tylory*, *letorast* — *ratolest*.

11. V *procesi* — dial. *proseci* je přesmyknutí mylným spojením s *prosití*.

12. Ve *vzláště* je předložka *z-* a gen. *-vláště* (jako *z-moře*, v. § 159 č. 6, b); ale zdá se, jako by tu bylo složení s předložkou *uz-*, a přesmykuje se to ve *vzláště*.

Přesmyknutí vzniká často podřeknutím a přesmykují se tím způsobem slabiky, kmeny a *koncovky*. Známý jsou posměšné příklady: *svítičko sluní* m. *sluníčko svítí*, *štíplí dřívát* m. *dříví štípat*. Omyly takové přiházejí se v řeči, a také v písmě.

56. C. Sklad slabikový a jeho změny.

Slova a věty jsou pro mluvidla řady hlásek, které se bez přestávek a jako jedním proudem vyslovují; na př. slovo *chudoba* a věta *chudoba cti netratí*.

Ale třeba to byl proud jeden a netržitý, přece není jednotejný; naopak pozorujeme v něm, že se *takořka* vlní, že v něm

od samohlásky do samohlásky je vždycky jedna vlna, jedna část, která se od ostatních rozeznává; na př. *chu-do-ba — cti — ne-tra-tí*. Tyto jednotlivé části nazývají se slabikami; slova skládají se ze slabik.

Slabiky, které se končí samohláskou, jmenují se otevřené, na př. *chu-*, *do-*, *ba*; z avřené pak slovou ty, které se končí souhláskou, na př. *roz-*, *um*.

57.

Dělení slabik.

1. Někdy bývá potřebí, slabiky dělití. Dělení toto má se díti podle toho, jak jsou složeny, a proto je potřebí, znáti jejich sklad.

2. Každá slabika má nějakou hlásku, na které úkol slabikotvorný zvláště spočívá; v češtině spisovné to bývá některá samohláska nebo dvojhláska anebo samohláskové *l*, *r*. Slovo má tedy tolik slabik, kolik má samohlásek a dvojhlásek; na př. *chu-do-ba*, *na-u-ka*, *vl-na*, *sr-na*, *pout-ník*.

3. Souhlásky patří k slabikám samohlásek (a dvojhlásek) sousedních, dílem předcházejících, dílem následujících.

4. Souhlásky na začátku slova patří ovšem vždycky k slabice samohlásky následující; na př. *nesu*, *strana* atd.

5. Souhlásky koncové patří zase vždy k slabice samohlásky předcházející; na př. *rod*, *kost* atd.

6. Souhlásek středoslovních v řeči mluvené nepřirážíme zvláště ani k slabice předcházející, ani k následující, nýbrž necháváme je býti takořka přechodem od oné k této. Na př. nevyslovujeme ani *roz-um*, ani *ro-zum*, nýbrž *rozum*; nevyslovujeme ani *něs-ti*, ani *něs-ti*, ani *né-sti*, nýbrž *něsti* atd.

7. Ale ve výkladech mluvnických a v písmě musíme často dělití, a tu hledíme k původu slova a jeho slabik a řídíme se pravidly následujícími:

- a) Dělíme-li slovo složené na tom místě, kde členové složeniny se stýkají (takořka na švu složeniny), rozdělíme souhlásky tak, jak by kam patřily, když by se složenina rozložila. Na př. *noc-leh*; — *roz-um*, *před-mět*, *pod-vod*; *vý-po-věd*, *ne-bez-pečí*; *po-doba* a *pod-objí*; — *na-duřeti* a *nad-užiti*; — *pod-robiti* a *po-drobiti*, *na-drobiti*; — *roz-drobiti* a *po-zdra-viti*; — atd.

- b) Dělíme-li slovo nesložené a je-li tu

1) mezi dvěma samohláskami souhláska jediná, tedy patří vždy k slabice následující; na př. *ve-le-bi-ti*, *ve-li-kyj* atd.

2) Je-li však mezi dvěma samohláskami souhlásek několik, tedy skupina souhlásková, a vidíme-li, jak skupina ta z částí jednotlivých vznikla, dělíme ji podle tohoto jejího původu; na př. dělíme *pan-ský*, poněvadž je to patrně z podst. jm. *pán-* a přípony *-ský*, — a podobně dělíme *moc-ný* (patrně *moc-* a příp. *-ný*), *škol-ní* (*škol[a]* a příp. *-ní*), — *ten-ký* (patrně příp. *-ký*), — *hoř-ký* (příp. *-ký*). — *bož-ský* (příp. *-ský*), — *kost-mi* (*kost-* a přípona *-mi*), *hlás-ka* (*hlas-* a příp. *-ka*), — *sed-lo* (*sed-* a příp. *-lo*), — *seď-te* (*seď-* a příp. *-te*), — *nes-ti* (*nes-* a příp. *-ti*), — *pás-ti* (*pas-* a příp. *-ti*), *pas-tva* atp. — Jestliže však nepoznááme, jak skupina je složena, připojujeme někdy souhlásky všechny k slabice následující a někdy je dělíme; na př. *my-slím*, *my-šle-ní*, *se-stra*, *lá-ska* n. *lás-ka*, *vla-stí* n. *vlas-tí* atd.

Poznam. Pravidla tato někdy nepostačují, když slabiky dělití chceme, obzvláště v písmě. To bývá zejména tam, kde souhlásky k různým slabikám patřící se smísily, na př. v český m. *češ-ský*, nebo kde souhláska patřící k slabice druhé se odsula, na př. v *oblek* m. *ob-vlek*, *obrat* m. *ob-vrat*. V případech takových bývá dělení nestejně; pro žádoucí pak stejnost doporučí se bráti souhlásku první k slabice předcházející a souhlásky ostatní k slabice následující a tedy na př. dělití: *lás-ka*, *ses-tra*, *bys-trý*, *mys-liti*, *myš-lenka*, *bráz-da*, *jíz-da*, *jez-diti*, *vyjíž-děti*, *hvíz-dati*, *pras-kati*, *tres-tati* . . ., *čes-ký*, *nebes-ký*, *afric-ký*, *proroc-ký*, *proroc-tví*, *němec-ký* . . ., *ob-lek*, *ob-lak*, *ob-rat*, *ob-rátiti* atd. — Mechanický obyčej, bráti skupené souhlásky všechny k slabice následující, i když skupina vznikla složením, a dělití na př. *se-dlo*, *je-dno*, *ko-stmi*, *mati-čka*, *stra-šlivý*, *vla-stnost* atp., je tak nemístný, jako by bylo na př. dělení *lat. a-ptus*, *le-ctio*, nebo něm. *lo-bte*, *lö-blich*, *Müt-te-rchen* atp.

58. Počet slabik se mění. Stahování.

1. V stě. byla slova *bratr*, *mysl* jednoslabičná; později vyslovují se dvojslabičně *bra-tr*, *my-sl*. A tak také ve mnohých případech jiných *r*, *l* v češtině staré slabiky netvořilo, kde ji nyní tvoří. Tu všude slabika přibyla.

2. Jindy zase slabika ubyla. Na př. *do-ú-fa-ti* bylo vlastně čtyřslabičné a vyslovuje se nyní trojslabičně, *dou-fa-ti*; podobně přešlo *ne-u-mělý* v stě. *nú-mělý*, *Bo-hu-slav* v *Bou-slav*, *mo-ja* v *má*, *ču-ješ* v *čúš* atd. Změna tato nazývá se stahování: *do-ú-fati* stáhlo se v *dou-fati*, *mo-ja* v *má* atd.

3. Při stahování často zaniká samohláska slabiky jedné; slabika ta, když se stahování dělo, byla zajisté bez přízvuku, nebylat by

zanikla, kdyby byla měla přízvuk. Na př. *mo-ja* stáhlo se v *má*, samohláska *-o-* slabiky první zanikla, byla bez přízvuku, nestažené *moja* mělo tedy přízvuk na slabice druhé: *mojá*.

4. Slabika stažením vzniklá bývá většinou také z d l o u ž e n a. Na př. *mo-ja* (◡) a *má* (—).

5. Nejčastěji stáhly se slabiky, kde bylo *-j-* mezi dvěma samohláskami; na příklad

aja — *á*: *lajati* — *láti*, *dobraja* — *dobrá*, *pěšaja* — stč. *pěšá*, přehlas. *pěšie*, zúžením nč. *pěší*;

aje — *á*: *dělaješ* — *děláš*, *snášaješ* — stč. *snášáš*, přehlas. *snášieš*, zúž. nč. *snášíš*; part. *znajem* — *znám*;

eje — *ie*: *pěšeje* — stč. *pěšie*, zúž. nč. *pěší* (nom. akk. jedn. stř.);

ėja — *á*: *dějal* — *ďál*, *nějaký* — ob. *ňáký*;

ėje — *ie*: *umėješ* — stč. *umieš*, zúž. nč. *umíš* atp.;

ije — *ie*: *pěšijem* stč. *pěšiem*, zúž. nč. *pěším* (lok. jedn.);

iji — *í*: *dobriji* — *dobří* (nom. množ.);

oja — *á*: *moja* — *má*, *stojati* — *státi*;

oje — *é*: *moje* — *mé*, *vojevoda* — *vévoda*;

oju — *ú*: *moju* — *mú*, nč. *mou*;

uje — *ú*: *čuješ* — stč. *čúš* (příslovce), *to-čúš* (= *totiž*);

vja — *á*: *znamenja* -- stč. *znameňá*, přehl. *znamenie*, zúž. *znamení* (gen. jedn. a nom. akk. množ.);

vje — *ie*: *znamenje* — stč. *znamenie*, zúž. nč. *znamení* (jedn. nom. a akk.);

vju — *ú*: *znamenju* — stč. *znameňú* (dat. jedn.), přehlas. nč. *znamení*;

vji — *í*: *znamenji* -- stč. i nč. *znamení* (lok. jedn.); atd.

59.

Hiat.

1. Hiát (průzev) jest, kdykoli se vyslovuje samohláska bez souhlásky před sebou; tedy když slabika, která se začíná samohláskou, jest na začátku slova, na př. *oko*, *almara*, — nebo následuje po slabice otevřené, na př. *černo-oký*, *do-almary*.

2. Hiát se ruší, a to způsobem několikerým; na př. stažením *do-ú-fati* v *dou-fati* atd.

3. Nejčastěji ruší se hiát přisouváním nebo vkládáním zvláštních souhlásek hiatových, totiž souhlásky

v (v. § 43 č. 6): *voko*, *pavouk* (stč. *paúk*), *černovoký*;

j (v. § 54 č. 2): *jarmara*, *jest*, *jutro* nč. *jitro*, *černojojoký* (mor.);

h (v. § 45 č. 5): *halmara* (doudl.), ob. *hapatyka*, *hulice* (doudl.); štč. *hopicě*, *černohoký* (mor.).

60. *D. Přízvuk a jeho změny.*

1. Jednotlivé slabiky ve slově a ve větě vyslovují se hlasem nestejně mocným; na př. ve *volati* vyslovuje se slabika *vo-* hlasem mocnějším než slabiky ostatní. Mocnější hlas, jímž slabika některá vyniká nad ostatní, jmenuje se přízvuk (akcent). Slabiky, které přízvuk mají, jsou **přízvučné**; slabiky pak, které hlasem jen obyčejně silným se vyslovují, jsou **nepřízvučné**.

Poznam. Chceme-li přízvuk označiti také v písmě, činíme to znaménkem ` nad samohláskou slabiky přízvučné, na př. *vòlati*. — Je-li slabik přízvučných více a chceme-li označiti, že některá z nich má přízvuk silnější než ostatní, značíme ji znaménkem `; na př. ve slově *kazatel* jsou slabiky první a třetí přízvučné a první má přízvuk silnější, označeno v písmě: *kàzatel*.

2. Od přízvuku lišiti jest *z v ý š e n í* hlasu, které jest v otázce; na př. v tázací větě „slunce již vyšlo?“ vyslovujeme v posledním slově „*vyšlo*“ slabiku první hlasem mocnějším (= přízvučně) a slabiku druhou hlasem zvýšeným. Zvýšení hlasu nazývá se také *p ř í z v u k e m t ó n o v ý m*.

3. Přízvuk rozeznáváme slovný a větný. Přízvuk **slovný** jest ten, kterým jistá slabika ve slově nad ostatní vyniká, jako na př. první slabiky ve slovích *lěkař*, *lěčiti*, *úzdravovati*. Přízvuk **pak větný** jest, kterým přízvučná slabika jistého slova ve větě nad přízvučné slabiky slov ostatních vyniká, na př. *lěkař* *lěčí*, *Bůh* *úzdravuje*.

4. Přízvuk slovný napomáhá tomu, aby slabiky v slovní jednotu se vázaly; a přízvuk větný váže zase slova do jednoty větné. Bez přízvuku věta a slovo rozsypají se ve směsici slabik bez souvislosti a významu.

5. V češtině je přízvuk slovný zpravidla na slabice první; na př. *chùdý*, *vòda*.

6. Má-li slovo více slabik než dvě, bývá na slabice první přízvuk **hlavní**, a vedle něho bývá na některé další slabice ještě **přízvuk vedlejší**.

Tento bývá nejčastěji na slabice *třetí* a *páté*, vůbec na slabice počtem *liché*, na př. *pòvezù*, *něpovězu*, *pòvezeme*, *něpovězemè* (anebo *něpovězème*, *vlívem* *kladného* *pòvezeme*). Mocněji zde vyniká, když *sudé* slabiky jsou *krátké* a když slabiky počtem *liché* jsou slabiky

kořenné nebo důležité kmenotvorné, na př. učitel, nepřevzu, něvyrovnatelný, — anebo když tytéž počtem liché slabiky délkou nad své sousedství vynikají, na př. vřvolím, nepředvídaný.

Kde slabiky počtem liché těmito vlastnostmi nevynikají nebo kde nad ně týmiž vlastnostmi vynikají slabiky počtem sudé, tu kolísá se přízvuk vedlejší a vyslovujeme na př. něvidám i něvídám, anebo je přízvuk vedlejší rozhodně na slabice sudé, na př. následující.

7. Předložka jednoslabičná připojuje se k svému slovu příslušnému a nejbližšímu, splývá s ním ve slovo jedno a má přízvuk jakožto první slabika tohoto celku; na př. nã-horù, dõ-domù, zã-lesèm, dõ-zbõřenèho-dõmu, nã-vysòkou-hòru, zã-zelèným-lèsèm atd. Jenom *dle*, *kol*, *skrz*, *stran* a obyčejně i *krom* přízvuku nemívají: *dle-všèho*, *kol-sòchy*, *skrz-lès*, *stran-lèsa*, *krom-tòho* a *kròm-toho*. U předložek dvojslabičných je přízvuk obyčejný; na př. pròti-pròdu, nãde-všècko atd.

8. Bez přízvuku jsou

a) zájmena příklonná (enklitická, t. j. taková, která k slovům předcházejícím se připojují a s nimi přízvuk společný mají): *ho*, *mu* (proti přízvučnému *jèho*, *jèmu*): *mi*, *ti*, *si* (proti mně, tobě, sobě); *mě*, *tě*, *se* (proti mně, těbe, sebe);

b) některá jiná slove příklonná: *-že*, *-tě*, *-li*;

c) některé jednoslabičné spojky, na př. *a*, *i*, *by*, *zda* a *j*.

9. Změny, které se v přízvuku českém staly, vidíme nemnohé. Většinou zajisté byl přízvuk ve stč. týž, jako v nč. Ale někde se zajisté změnil; na př. nč. jest *jèho*, *jèmu*, ale v době staré bylo *jegò*, *jemù*.

61. E. Kvantita a její změny.

1. Slabiky bývají nestejně také tím, že ta vyplňuje dobu delší, jiná dobu kratší. Na př. ve slově *radí* trvá *-dí* déle než *ra-*, ve slově *rádi* naopak *rá-* déle než *-di*; a ovšem trvá také *rá-* déle než *ra-*, a *-dí* déle než *-di*. Rozdíl tento jest časoměrný (poněvadž časem měřený). Časoměrná hodnota jednotlivých slabik jmenuje se jejich kvantitou (= kolikostí, ježto se udává, kolik času slabika vyplňuje).

2. Každá hláska potřebuje nějakého času, aby se uclánkovala, a některé hlásky potřebují ho více než jiné, na př. samohlásky dlouhé více než krátké. Slabika je tedy tím delší, čím více má hlásek a čím více času její hlásky jednotlivé potřebují. Podle této míry absolutně můžeme pak mnoho stupňů kvantity rozeznávat; na př. slabika *mstám* je delší než slabika *msta*, tato zase delší než *sta*, tato opět

delší než *ta*, a tato konečně delší než *a*. Avšak o kvantitu slabik podle této absolutní míry nikdy se nejedná, ani v mluvnici ani při verších časoměrných (metrických), nýbrž v obou jest míra poněkud jiná a v obou přestává se na dvou toliko stupních kvantity, totiž rozeznávají se tu i tam jen slabiky dlouhé a krátké.

3. O grammatické kvantitě slabik rozhodují jen samohlásky (nebo dvojhlásky) jejich, souhlásky nic. Slabiky se samohláskou krátkou nebo dvojhláskou krátkou jsou krátké; slabiky pak se samohláskou dlouhou nebo dvojhláskou dlouhou jsou dlouhé. Na př. krátké *i*, *sto*, *msta*, *kost*, *ctnost* (◡), *pomsta* (◡), *nectnost* (◡), *město*, *běl*, stč. též *kliud* = klid; a naproti tomu dlouhé *dál* *mé*, *kůň* (stč. *kčň*, *kuoň*) (—), *moudrý* (stč. *múdrý*, *maudrý*), *soudí* (— —) atd.

4. Proměny v kvantitě jsou velice hojné a rozmanité. Na př. v *mráz* — gen. *mrazu*, *nůž* — *nože*, *sníh* — *sněhu*, *brána* — gen. množ. *bran*, *síla* — *síl*, *míra* — *měr*, *moucha* — *much*, *vrátiti* — *impt. vrat*, *souditi* — *suď*, *pán* — *panovati*, *koupiti* — *kupovati*, *krátký* — *kompt. kratší*, *úzký* — *užší*, *kůň* — *koník*, *vázati* — *vazač*, *kázati* — *kazatel* atd. je slabika zkrácena; naproti tomu v *stojím* — *impt. stáj*, *noha* — gen. množ. stč. *nóh*, *rak* — *ráček*, *suk* — *souček*, *kladu* — *nakládám*, *rostu* — *vyrůstám*, *pustím* — *pouštím*, *vidím* — *vídám*, *daleko* — *dále*, *vysoko* — *výše* atd. je slabika zdložena.

Některé z těchto změn jsou připomínány na svých místech v příslušných §§ této mluvnice.

5. Mnohdy totéž slovo dvojí kvantitu mívá, na př. *struha* — *strouha*, *kule* — *koule*, *kora* — *kára*, *sova* — *sáva*, *loj* — *láj* atd. Jazyk pak někdy takovéto duplikáty slov na to obrací, aby jimi vyjadřoval věci příbuzné, ale přece trochu rozdílné (= rozlišování významu, differencování, v. § 566); na př. *baba* — *bába*, *svatost* — *svátost*, *město* — *místo*, *sedlo* — *sídlo*, *sluha* — *slouha* (pasák), *kostka* — *kústka*, *domysl* — *dúmysl*, *hrozný* — *hrůzný*, *měřím* — *mířím* atd.

Část druhá.

Kmenosloví.

62. 1. Kmenosloví jest nauka o tvoření kmenův.

2. Kmen se dostává, když od tvaru ohnutého (skloněného nebo časovaného) odepne se přípona ohýbací.

Na př. k jedn. nominativu *naše břímě* jest jedn. genitiv našeho břemene, dativ našemu břemeni atd. Koncovky *-ho*, *-e*, *-mu*, *-i* jsou přípony pádové: *-ho* a *-e* přípony pro genitiv čísla jednotného, *-mu* a *-i* pro dativ téhož čísla. Když přípony tyto odepneme, zbývá nám *naše-* a *břemen-*, a zbylé tyto části tvarův uvedených jsou jejich kmeny.

Jiný příklad. K infinitivu *nésti* je 2. osoba jedn. přítomného času *neseš*, 1. osoba množná *neseme*, 2. *nesete* atd. Koncovky *-š*, *-me*, *-te* jsou přípony osobní. Když je odepneme, zbývá nám *nese-*, a to je kmen tvarův uvedených.

3. O kmenech mluví se také při slovích neohnutých (v. § 303). Tu pak rozumí se kmenem, co zbývá po odpěti přípony odvozovací. Na př. v příslovcích *tamo* n. *tam*, *onam*, *kam* atp. jest *-m(o)* příslovecnou příponou a *ta-*, *ona-*, *ka-* jsou kmeny (utvořené starým zdlužením *o* v *a* ze kmenů zájmných *to-*, *ono-*, *ko-*).

4. Kmeny rozeznáváme a třídíme podle jich složitosti a podle toho, jakého druhu slova z nich dále vznikají.

a) Podle složitosti jsou kmeny jednoduché a složené; jednoduché na př. *nese-*, *vládce-*, složené na př. *po-nese-*, *hromo-vládce-*.

b) Podle druhů slov, jež z kmenův dále vznikají, rozeznáváme kmeny slovesné, jmenné a zájmné. Na př. *nese-* je kmen slovesný, poněvadž slova, která z něho vznikají — *neseš*, *neseme*, *nesete* atd. —, jsou slovesa; naproti tomu *břemen-* je kmen jmenný, poněvadž vznikající z něho slovo *břímě* jest jméno (podstatné); a *naše-* je kmen zájmný.

5. Kmeny jednoduché tvoří se příponami kmenotvornými.

Na př.:

v *neseš, neseme, nesete* nalézá se kmen *nese-*;
 v *nesl, nesla, neslo* " " " *neslo-*;
 v *nesen, nesena, neseno* " " " *neseno-*; atd.

V kmenech *nese-*, *neslo-*, *neseno-* je společná slabika *nes-*. Z ní jsou kmeny *nese-*, *neslo-*, *neseno-* utvořeny příponami *-e*, *-lo*, *-eno*. Přípony *-e*, *-lo*, *-eno* jsou přípony kmenotvorné.

Jako *nese-* je kmen (v *neseš* atd.), tak je kmenem také *veze-* (ve *vezeš* . . .), *vede-* (ve *vedeš* . . .), *plete-* (v *pleteš* . . .), a ve všech těchto kmenech je přípona kmenotvorná *-e*.

V tvarech *břímě, břemene* atd. je kmen *břemen-*. Rovněž tak je kmenem *semen-* (v *símě, semene* . . .), *ramen-* (v *rámě, ramene* . . .) atd. Ve všech pak těchto kmenech jest opět přípona kmenotvorná *-men*.

6. Kmen jednoduchý může mít i p ř í p o n kmenotvorných několik.

Na př. v *dob-ro* je kmenotvorná přípona jedna, *-ro*; v *dob-ro-ta* jsou dvě; v *dob-ro-t-ivo-* (*dobrotivý*) tři; v *do-bro-t-ivo-st* čtyři atd.

7. Přípony časem se mění. Na př. v přídavném jméně žensk. rodu *boží* (= božská) vidí se nyní přípona *-í*. Ale před tím to byla přípona *-bja*: *božbja*; dnešní *boží* vyvinulo se z bývalého *božbja* změnami hláskovými (postupem tímto: *božbja* staženo v *božá*, přehlasováno v *božie*, zúženo v *boží*). Mnohdy přípona bývalá během času docela zaniká; na př. přípona *-i* v *kostě* změnila se nejprve v *-b* a to pak odpadlo: *kostě* — *kostb* — *kost*.

8. V slovích starých, t. j. takových, která jsou v jazyce od pradávna, byly ovšem i přípony tvaru starého. Na př. slovo *boží* (= božská) jest původu prastarého, utvořeno bylo z kmene základního *bog-* (= bůh), příponou zajisté starou *-bja* (*bogbja* — *božbja*), a nikoli novou *-í*. Naproti tomu v slovích nových, t. j. takových, která teprve nedávno vznikla, jsou i přípony kmenotvorné tvaru mladého. Na př. slovo *negří* (*negří plet* atp.) je téhož druhu jako *boží*, ale není utvořeno příponou starou *-bja*, nýbrž mladou její obměnou *-í*. Když se u nás *negr* stal znám a přídavné jméno *negří* se tvořilo, nebylo již přípony *-bja*, nýbrž byla již jen její obměna *-í*. Přídavné jméno *negří* utvořilo se tím, že koncovka *-í*, která se viděla v *boží, člověčí, ptačí* . . ., prostě se přejala a připojila k slovu *negr*; tedy: *negr-í* = *negří*. Tvoření takové je vlastně napodobení: v jazyku jsou slova známá *boží, člověčí, ptačí* . . ., ta se berou za vzor, a když se naskytne potřeba utvořit slovo podobného významu, utvoří se napodobením hotového vzoru, podle *boží, člověčí, ptačí* . . . utvoří se *negří* atd. Tak se

děje a dále v jazyku velmi často, ano pravidlem; t. j. tvoříce slova nová nečiníme to příponami starými, známými z grammatiky, nýbrž napodobením vzorův hotových a přejímáním koncovek jejich pro žádané tvary nové.

9. Při tom stává se často, že se koncovka některá dostává tam, kde by sama sebou byla nevznikla; to jest: napodobením rozšiřuje se oprávněnost a vláda jistých koncovek. Na př. v přídavném jméně *medový* je slabika *-ov-* právem, poněvadž podstatné jm. *med* bylo původně kmene *-ů* a přípona kmenů těchto měnila se dále v *-ov-*; ale táž slabika je také v *cukrový*, *březový*, *jedlový* atd., a tu nevyvinula se z přípony kmenové (poněvadž *cukr*, *břiza*, *jedle* nejsou kmene *-ů*), nýbrž dostala se sem napodobením z *medový* atp. — Rovněž tak v *synovský* jest *-ov-* právem, poněvadž podst. jm. *syn* bylo kmene *-ů*; ale v *otcovský* jest napodobením. — K podst. jménům *-ik* je přídavné jméno *-ický* (= stč. *-ičský*, z původního *-ik-isk-jě*), na př. *zedník* — *zednický*, *zahradník* — *zahradnický* atd. Podle toho může se též *historický* odvozovati od podst. jm. *historik*. Ale ve *filosofický*, *mythický*, *indický* a j. jest koncovka *-ický* přijata napodobením, neboť nebylo a není jmen podstatných *filosofik*, *mythik*, *indik* atd., z nichž by se jména přídavná *filosofický* atd. tak vyvoditi dala, jako *zahradnický* ze *zahradník* atp. — Dialekticky a v řeči dětské vyskytují se tvary: *tatínkáj*, *střejčkáj*, *Havláj*; koncovka jejich jest přejata z přivlastňovacích zájmen *můj*, *tvůj*, *svůj*. — Atd.

10. Když od kmene jednoduchého odepneme všechny přípony kmenotvorné, zbývá slabika kořenná.

Na př. slabika kořenná v kmeni *nese-* je *nes-*; v kmenech *nosi-*, *nosírá-*, *nosička-* je *nos-*; atd.

11. Slabika kořenná obsahuje kořen slova.

Ten nalézá se tu někdy v podobě své vlastní. Na př. *nes-* v kmenech *nese-*, *neslo-*, *neseno-*; *ber-* v kmenu *bere-*; atd.

Mnohdy však je všelijak změněn a je třeba změny tyto odčiniti, chceme-li kořen v podobě jeho vlastní viděti. Na př. v kořenné slabice *nos-* je kořen *nes-* stupňován; v kořenné slabice *bor-* (ve *vý-bor-*, *s-bor-* atd.) je rovněž tak stupňován kořen *ber-*; týž kořen *ber-* jest oslaben v *ber-* v inf. *bráti* pův. *bbr-ati*; a je přesmyknut v *břemen-* stč. *hřemen-* z pův. *ber-men-*.

12. Kmen, který je utvořen z kořene příponou jednou, nazývá se prvotný; na př. km. *nes-e-* (v *nese-me* atd.), *nos-i-* (v *nosi-me* atd.). Kmen, který má přípon více než jednu, nazývá se podružený; na př. kmen *nos-i-lo-*, *nos-i-va-lo-*.

Jindy nazýván bývá kmenem prvotným také kmen základní, t. j. ten, z něhož příponou další tvoří se kmen jiný. Na př. *nos-i-* je kmen základní pro kmen *nos-i-lo-*; *nos-i-va-* kmen základní pro *nos-i-va-lo-*; atd.

Poznam. V mluvnici rozbírá se kmen podle toho, jak je utvořen. Toto rozbírání nazývá se odvozováním. Podle toho i přípony kmenotvorné bývají někdy nazývány odvozovacími. Při tomto odvozování klade se často tvar ohnutý místo příslušného kmene, a udává se koncovka místo přípony; na př. místo kmene *chlapo-* uvozuje se nominativ *chlup*, místo kmene *nosi-* infinitiv *nositi*, místo kmenotvorné přípony *-iko-* koncovka *-ík*, místo přípony *-eco-* koncovka *-ec* atd.

13. Vzrůst kořenů v kmeny a rozvoj kmenů prvotných v podobné vidí se u kmenů jmenných a slovesných. Při zájmenech vidí se toho málo, a co z toho třeba znáti, je pověděno při skloňování zájmen. Ve výkladech zde následujících pájde nám tedy jen o kmeny jmenné a slovesné.

A. Kmeny jmenné.

63. I. Kmeny jmenné jednoduché.

Kmeny jmenné jednoduché jsou rozmanité podle významu a rozmanité podle přípon.

Vzhledem k významu je důležité a bude zde dále vyloženo

- a) přechylování (tvoření jmen ženských a mužských),
- b) tvoření jmen zdrodných a
- c) tvoření komparativu (a superlativu).

K tomu budou uvedena

- d) některá jména jiná podle svých přípon kmenotvorných.

64. a) Přechylování.

1. Jména podstatná, která znamenají člověka a živočicha, jsou namnoze rozdílná podle přirozeného pohlaví mužského a ženského. Rozdíl ten jest dílem kořenový a naprostý, na př. ve jménech *jelen* — *laň*, *kohout* — *slepice* atd., kde živočich pohlaví ženského jest pojmenován jménem z jiného kořene a docela jinak utvořeným, než stejný živočich pohlaví mužského; dílem pak jest rozdíl jenom v příponě kmenotvorné, v koncovce, na př. *orel* — *orlice*, *mezek* — *mezkyně* atd.

2. Jména ženská jako *orlice*, *mezkyně* atd. utvořena jsou z pří-

slušných jmen mužských *orel, mezek* atd. Tvoření toto má v mluvnicki název přechýlování (motio).

3. Přípony a koncovky, jež se ve jménech přechýlených vyskytují, jsou několikeré, zejména :

- a) Koncovka *-a*. Na př. *kmotr — kmotra, souseď — stč. súsěda* (= *sousedka*), *pěstoun — stč. pěstúna* (= *pěstounka*), *mistr — stč. mistra, Karel — Karla*.
- b) Koncovka *-í*, v *pán — paní*.
- c) Koncovka *-yně*. Na př. *prorokyně, svědkyně, bohyně, hospodyně, mistryně, Turkyně, mezkyně*.
- d) Koncovka *-kyně*. Na př. *přítelkyně, ctitelkyně*.
- e) Koncovka *-ka*. Na př. *Češka, Ruska, Poláčka, Moravanka, souseďka, manželka, ctitelka, učitelka, vnučka, pekařka, mlynářka, žebračka, pasačka, zlodějka* a j.
- f) Koncovka *-ice*. Na př. *lvíce, vlčice, oslice, dračice, orlice, holubice* a j. Tato koncovka bývá též při jménech ženských proti mužským na *-ec*, na př. *mládec — mladice*; a zvláště často proti mužským na *-ík*, na př. *zahradnice* (mužsk. *zahradník*), *služebnice, dlužnice* atd.
- g) Koncovka *-ová* (téhož původu, jako je koncovka přivlastňovacího jména přídavného *-ův, -ova, -ovo*). Na př. *králová* (= *Königin, regina*); *krejčová, mistrová*.

Místo *králová, císařová* říká se nyní *královna, císařovna*; v stč. byla *královna, ciesařovna* dcera králova neb císařova. Také stč. *kněžna* znamenalo knížecí dceru; knížecí choť byla *knieni* (z *knagyni*, což by po novočesku znělo *kněhyně*). Ke jménu mužsk. *hrabě* je ženské *hraběnka, k žid — židovka*.

Některá sounáležitá jména mužská a ženská jsou původem ovšem přfbuzná, ale ženské není utvořeno z mužského; na př. *vdovec* a *vdova, srnec* a *srna, sedlák* a *selka* (ze *sedlka*), *kačer* a *kachna*. Někdy je jméno mužské utvořeno podle ženského: na př. *hokyně — hokynář*.

Poznam. Sem patří také ženská příjmení, utvořená z příslušných příjmení mužských. K mužským s konc. *-ý* je ženské *-á*, na př. *Novotný — Marie Novotná*. Jinde jest koncovka *-ová*, na př. *Novák — Nováková* (manželka nebo dcera), *Němec — Němcová, Krejčí — Krejčová*. — Někdy liší se: *Nováková* (manželka) a *Novákova* (dcera). — Chybné jest: *Marie Novotný, Anna Novák* atp. — V mluvě obecné vyskytují se často tvary s koncovkou *-ka*, na př. *Novák — Novačka* (= manželka Novákova), *Pospíšil — Pospíšilka* atp.; v řeči vážné a v jazyku spisovném jich neužíváme.

65.

b) Tvoření jmen zdrobnělých.

1. Některá jména odvozená, podstatná i přídavná, znamenají předměty míry menší, než jména jejich základní; na př. *koník* proti *kůň*, *malinký* proti *malý* atd. Jména taková nazývají se z drobnělá (deminutiva).

2. Zdrobnění může býti několikonásobné; na př. *kůň* — *koník* — *koníček*, *malý* — *malinký* — *malininký* — *malinininký* (v řeči dětské).

3. Při tvoření jmen těchto mění se často kvantita. Na př. *dub* — *doubek*, *stůl* — *stolek*, *bílý* — *běloučký*.

4. Zdrobnělá jména podstatná jsou

a) s koncovkou **-(e)c** (z bývalého *-ьсѣ*), **-ce** (z býv. *-ьсе* a *-ьса*), **-ice** (z býv. *-ица*). Na příklad

-ec (mužská): *chlap* — *chlapec*;

-ce (střední): *slovo* — *slovce*, *dřevo* — *dřevce*, *stádo* — *stádce*, *město* — *městce* (z toho uděláno v době nové mužsk. *městec*), *bidlo* — *bidélce* (m. *bidlce*, se vloženým *-é-*); *zelí* — stč. *zelíce*;

-ce (ženské): *ves* — *vesce* (z toho uděláno mužsk. *vesec*, *Vesec* = jméno místní), *siň* — *sínce*, *kád* — stč. *káděc*, *píseň* stč. *piesn* — *piesněc*;

-ice: *ruka* — stč. *ručicě*, *noha* — stč. *nožicě*, *hlava* — stč. *hlavicě*;

b) s koncovkou **-ik**. Na př. *červík*, *nebožtík* (m. *nebožčik*, z *nebožec*), *kůň* — *koník*, *nůž* — *nožík*;

c) s koncovkou **-(e)k**, **-ko**, **-ka** (z původního *-ьк-*, neb *-ьк-*). Na př.

-ek (mužská): *bůh* — *bůžek* (= *bog-ько-*), *strom* — *stromek*, *dar* — *dárek*, *sad* — *sádek*, *šat* — *šátek*, *had* — *hádek*, *list* — *lístek*, *jelen* — *jelínek*, *plamen* — *plamének* — *plamínek*, *kostel* — *kostélek* — *kostýlek*, *květ* — *kvítek*, *dub* — *doubek*, *kus* — *kousek*, *suk* — *souček*, *roh* — *růžek*, *krok* — *krůček*, *potok* — *potůček*, *dům* — *domek*, *vůl* — *volek*, *stůl* — *stolek*; —

táž koncovka jest v **-eček** a **-iček** ve jménech zdrobnělých, utvořených ze jmen základních na **-ec**, **-ek** a **-íc**, **-ík**; na př. *stařec* — *stařeček*, *mládenec* — *mládeneček*, *chlapec* — *chlapeček*, *kupec* — *kupeček*, *strom* — *stromek* — *stroměček*, *zvon* — *zvonek* — *zvoneček*, *stůl* — *stolek* — *stoleček*, *dům* — *domek* — *domeček*, *zajíc* — *zajíček*, *měsíc* — *měsíček*, *kůň* — *koník* — *koníček*, *muž* — *mužík* — *mužíček* a j.; — místo *stařeček* atp. bylo dříve *starček* gen. *stařečka* atd. (v. § 18 č. 1) —;

-ko (střední): *oko* — *očko*, *vino* — *vínko*, *lice* — *líčko*, *slovo* — *slůvko*, *lože* — *lůžko*, *kladivo* — *kladívko*, *tělo* — *tílko*, *vřeteno*

— *vřetýnko, poleno* — *polínko, vrata* — *vrátka* (čisl. množ.), *nosidlo* — *nosídlko* a z toho jednak *nosídko* (vynecháním *-l-*) a *nosítko* (spodobou), jednak *nosidélko* (vložením pohybného *-e-*, zdloženého v *-é-*); podobně *zrcadlo* — *zrcádko, zrcátko* a *zrcadélko, bidlo* — *bidélko, křídlo* — *křidélko*; *vědro* — *věderko, jádro* — *jadérko, okno* — *okénko, kuře* (kmen *kuręt-*, = česk. *kuřat-*) — *kuřátko, holoubě* — *holoubátko, zvíře* — *zvířátko*; —

táž koncovka jest v *-ečko, -ěčko* a *-íčko* u jmen zdrobnělých, utvořených ze jmen základních na *-ce* a *-ko*; na př. *město* — *městce* — *městečko, srdce* — *srdéčko, slunce* — *slunéčko* zouž. *slunýčko*; *okénce* — *okénko* — *okenečko*; *zeli* — stč. *zelice* — *ze-ličko, vaření* -- stč. *vařenice* — *vařeníčko*; odtud přejata koncovka *-ečko* a *-íčko* též jinam, na př. *kolo* — *kolečko, slovíčko, sluníčko*; —

-ka (ženská): *žena* — *ženka, žínka, zahrada* — *zahrádka, strana* — *stránka, brána* — *branka, kost* — *kůstka* i *kostka* (s významem rozdílným), *ratolest* — *ratolístka, kořist* — *kořistka, stodola* — *stodůlka, hlína* — *hlínka, mísa* — *miska, lípa* — *lipka, chvíle* — *chvilka, kniha* — *knížka, hrouda* — *hrudka, houba* — *hubka, otep* — *otýpka, konev* — *konývka, věž* — *vížka* a j.; —

táž koncovka jest v *-ečka* a *-ička* jmen zdrobnělých, jež utvořena jsou ze jmen základních na *-ce, -ka* a *-ice*; odtud pak přejímají se koncovky *-ečka* a *-ička* také jinam; na př. *káď* — stč. — *kádcě* — *kadečka, ovce* — *ovečka, strana* — *stránka* — *stránečka, chvíle* — *chvilka* — *chvílečka, ruka* — *ručice* — *ručička, paní* — *panička, včela* — *včelička, chvilka* — *chvilíčka, hruška* — *hruštička* a j.

- d) Jiné koncovky podstatných jmen zdrobnělých jsou v příkladech: *matinka, dušinka, hlavinka, chvílenka, dívěnka, děvče, vnouče* a j.

5. Příklady zdrobnělých jmen přídavných: *bílý* — *bělounký, běloučký*; *starý* — *staříčký, stařinký*; *mladý* — *mladinký, mladounký, mladíčkový, mladoučkový*; *hezký* — *hezounký, hezoučkový, hezičkový*; *malý* — *maličkový, maloučkový, malinký, malounký, maličičkový, malininký, malouninký, malítký* (stč.).

66. c) Tvoření komparativu (a superlativu).

1. Komparativ (a superlativ) mají jména přídavná a příslovce.
2. Komparativ jmen přídavných je tvaru čtverého:

- a) s koncovkou *-ější (-ejší)*; na př. *známý* — *známější, moudrý* — *moudřejší, bílý* — *bělejší, lidský* — *lidštější, svatý* — *světější*;

- b) s koncovkou *-ší* a souhláskou kmenovou změněnou, na př. snadný — *snazší*, blízký — *blížší*, vysoký — *vyšší*;
- c) s koncovkou *-ší* a souhláskou kmenovou nezměněnou, na př. chudý — *chudší*;
- d) s koncovkou *-í* z několika přídavných jmen na *-ký*, zejména: *lehký* — *lehčí*, *hezký* — *hezčí*, *vlhký* — *vlhčí*, *měkký* — *měkčí*.

3. Kdy kterého tvaru komparativ býti má, o tom rozhoduje nyní zvyk; říkáme *bělejší* a ne *bělší*, a říkáme *starší* a ne *stařejší*.

4. V době starší byl komparativ jen dvojitý: delší s koncovkou *-ější* a kratší s koncovkou *-jší* (nikoliv jen *-ší*).

Tvar delší, s koncovkou *-ější*, byl většinou a pravidlem při přídavných jménech odvozených: na př. *bohatý* — *bohatější*, *múdrý* — *múdrější*, *lehký* — *lehčější* atd.

Tvar kratší, s koncovkou *-jší*, byl většinou a pravidlem při přídavných jménech prvotných. Jeho souhláska *-j-* spojovala se s kmenovou souhláskou jména přídavného a měnila ji. Na př. *bliz-jší* změnilo se v *blížší*, *vys-jší* ve *vyšší*, *chud-jší* v *chudší*, *snad-jší* ve *snazší*, *mlad-jší* v *mlazší*, *krat-jší* v *kracší* atd. Tvarův tohoto druhu zachovalo se jen několik: *blížší*, *nižší*, *užší*, *vyšší*, *dražší*, *tužší*, *sušší*, *zazší*, *snazší*.

Většinou změnily se bývalé a náležité tvary tohoto druhu vlivem pozitivu: z *chudší* stalo se *chudší*, poněvadž pozitiv *chudý* má *-d-*, a rovněž tak přešlo *mlazší* v *mladší*, *kracší* v *kratší*, *lepší* (s měkkým *-p-*) v *lepší* atd. Tím vznikl v češtině komparativ tvaru nového: komparativ s koncovkou *-ší* a souhláskou kmenovou nezměněnou.

Podle tvaru a vzoru tohoto (*chudý* — *chudší*) tvořilo se pak namnoze také tam, kde dříve byl pravidlem tvar *-ější*; na př. k *bohatý* utvořeno *bohatší* (místo bývalého *bohatější*), k *starý* utvořeno *starší* (m. býv. *stařejší*), k *hrubý* — *hrubší* (m. *hrubější*) atd.

Konečně u několika přídavných jmen na *-ký* vyvinul se tvar nejnovější s koncovkou *-í*. Na př. k *lehký* byl komparativ *lehčejší* a ten zkrátil se v době nové v *lehčí*: jako k *bohatější* byl tvar krátký *bohatší*, tak utvořilo se také *lehčejší* — *lehčí*; a podobně vznikly komparativy *vlhký* — *vlhčí*, *hezký* — *hezčí*, *měkký* — *měkčí*.

5. Některé komparativy mají slabiku kmenovou krátkou proti dlouhé v pozitivu. Zvláště pravidlem to bývá u komparativů tvaru kratšího, na př. *krátký* — *kratší*, *blízký* — *blížší*, *úzký* — *užší*, a podle toho také *řídký* — *řidší* (místo *ředší*). U komparativu tvaru delšího je zkrácení v *bílý* — *bělejší*, ale nezkráceno: *moudrý* — *moudřejší*, *stálý* — *stálejší* atd.

6. Některá přídavná jména tvoří komparativ z kmene jiného, než který je v pozitivu. Zejména:

- a) K *snadný* a *zadní* jest vedle *snadnější*, *zadnější* též komparativ *snazší*, *zazší*, utvořený z kmenů *snad-* a *zad-*.
- b) Mnohá přídavná jména s koncovkou *-ký*, *-oký*, *-eký* tvoří komparativy z kmenů bez těchto koncovek. Na př. *slad-ký* — *sladší* (stč. *slazší* = *slad-jší*); *hlad-ký* — *hladší*; *krát-ký* — *kratší*; *blíz-ký* — *blížejší*; *úzký* — *užší*; *nízký* — *nižší*; *ten-ký* — *tenší*; *vys-oký* — *vyšší*; *hlub-oký* — *hlubší*; *dal-eký* — *další*. Mimo to liší se od sebe kmeny v pozitivu *douhý* a komparativu *delší*.
- c) Přídavná jména *dobrý*, *zlý*, *veliký*, *malý* mají komparativy z kmenů původem zcela rozdílných a jenom významem příbuzných: *dobrý* — *lepší*, *zlý* — *horší*, *veliký* — *větší*, *malý* — *menší*.

67. Komparativy příslovcí jsou vlastně tvary komparativní příslušných jmen přídavných, a to akkusativy čísla jednotného a rodu středního, sklonění jmenného, ustrnulé a vzaté ve významu příslovcí.

Jsou dvojce, podle dvojího komparativu jmen přídavných:

- a) *delší*, s koncovkou *-ěji* (*-oji*), na př. *bohatěji*, *moudřeji*, *lehčeji*, *měkčeji*, *sladčeji*, *hladčeji* (ale příd. jm. *hladší*), *kratčeji* (přid. jm. *kratší*), *tenčeji* (přid. jm. *tenší*) atd.;
- b) *kratší*, s konc. *-e*, na př. *více*, *méně* (t. j. *méne*), *lépe*, *výše*, *blíže* atd.

Tvar *-ěji* je zkrácen z *-ějí* (stč. *-ějie*) a jest akkusativ podle vzoru *znamení*. Tvar *-e* pak jest akk. podle vz. *moře* a *pěš* (v. § 159 č. 6).

V obecném jazyku odsouvá se z tvarův *-ěji* koncová samohláska a říká se na př. *bohatěj* místo *bohatěji*; jazyk spisovný zachovává tvar plný.

Z tvarův *-e* odsouvá se *-e* v jazyku obecném a často též ve spisovném; na př. *víc*, *blíž*, *dál* atd.

Mnohdy vyskytují se příslovečné komparativy *delší* *víceji*, *lépeji*, *snázeji* atd. místo náležitých kratších *více*, *lépe*, *snáze* atd. Jsou to novotvary: *víceji* utvořeno podle *bohatěji* atd.

V nářečích obecných k *-ej* přidává se *-c* a říká se na př. *jasnějc*, *vícejc*; jazyk spisovný tvarů těchto neužívá.

68. Superlativ jmen přídavných i příslovcí tvoří se složením příslušného komparativu s *nej-*; na př. *nej-moudřejší*, *nej-moudřeji*, *nej-blížejší*, *nej-blíže*, *nej-blíž*.

d) Některá jména jiná podle svých přípon kmenotvorných.

69. Uvedeme nejdůležitější z těchto přípon, a pro příklad některé kmeny a některá jména, v nichž vytčené přípony se nalézají.

70.

Přípona -o.

Tvoří kmeny rodu mužského a středního. Na př.:

Kmen *mor-o-*, obsažený v podstatném jméně *mor*. Utvořen jest z kořene *mer-* (= mřítí), stupňovaného v *mor-*. Kmenotvorná přípona *-o* vidí se v stč. dat. množ. *moróm* (= nč. *morům*), kdež *-m* je přípona pádová; když ji odepneme, zbývá kmen *mor-o-*.

Kmen *pér-o-* v podst. jm. *péro*; utvořen jest z kořene *per-* (= letěti).

71.

Přípona -a.

Na př. kmen *vláh-a* v podst. jméně *vláha*. Utvořen jest z kořene *velg-* (obsaženého ve *vlhký* atd.), stupňovaného ve *volg-*, z čehož (podle § 55 č. 1) stalo se *vlag-*, česk. *vlah-*.

72.

Přípony -jo, -ja.

Na př. kmen *dě-jo-* v podst. jméně *děj*. Utvořen je z kořene *dé-* (= činiti). Kmenotvorná přípona *-jo* vidí se v bývalém dat. množ. *dě-jo-mъ* (= nč. *dějům*).

Kmen *nožo-* v podst. jm. *nůž*. Utvořen je z kořene *nez-* (= bodnouti), stupňovaného v *noz-*, a přípony *-jo*: *noz-jo-* = *nožo-*.

Kmen *ložo-* v podst. jm. *lože*. Utvořen z koř. *leg-* (= lehnouti), stupňovaného v *log-*, a příp. *-jo*: *log-jo-* = *ložo-*. V nom. akk. *lože* jest *-žo* přehlášeno v *-že*.

Kmen *stá-ja-* a v podst. jm. *stáje, stáj*; utvořen z kořene *sta-* (= státí, stanu) a přípony *-ja*.

Kmen *meza-* v podst. jm. *meze, mez*; utvořeno z *med-ja-*. Podobně *píce* z *pit-ja-* (koř. *pit-* = krmiti, chovati).

Kmeny jmen místních *Boleslav, Olomúc* atp., = *Boleslav-jo-, Boleslav-ja-* atd. (v. § 159, 4).

73.

Přípona -bjo, -bja.

Na př. kmen *bož-bjo-* (mužského a středního rodu) a *bož-bja-* (žensk.) v přídavném jméně *boží*; utvořen z *bog-* a příp. *-bjo, -bja*.

74.

Přípona -ъ z -ü.

Na př. kmen *sadъ-* v podstat. jménu *sad*; utvořen ze *sad-* a příp. *-ъ* (= *-ü*).

Pozn. Původně byla také přípona *ü*. Ale kmeny s tou příponou vzaly na sebe vesměs podobu, jako by byly utvořeny příponou *-ъv*; na př. *tykev*.

75.

Přípona -b z -i-.

Na př. kmen *ležb-* v podst. jm. *lež*; utvořen z kořene *lsg-* (= *lháti*) a příp. -b: *lsg-b-*.

Podobně je v řeč kmen *rék-b-*, — v seč km. *sék-b-*, — v roz-koš km. *koch-b-* (kochati), — ve *vetěš* km. *vetěch-b-* (vetchý) atd.

76.

Přípony s -r-.

Jsou v koncovkách:

1. -r, -ro, -ra. Na př. *dar* (kmen *da-ro-*, srov. *dáti*); — *řebro*, *žebro* (km. *reb-ro-*); — *kára* (km. *ká-ra-*, srov. *káti*). — Dále v přídavných jménech *dobrý* (km. *dob-ro-*, srov. *z-dob-iti*, stč. *ná-dob-ný* = *krásný*); *mokrý* (km. *mok-ro-*, srov. *mok-nouti*); *starý* (km. *sta-ro-*, srov. *stanu*); *příkrý* (km. *příek-ro-*, srov. *na-příč*); *kyprý* (srov. *kyp-ěti*); *chytrý* (km. *chyt-ro-*, srov. *chytiti*); *pestrý* stč. *pstrý* (km. *ps-ro-*, srov. *psáti*; -t- vloženo mezi s a r podle § 38 č. 10); *ostrý* (km. *os-ro-*).

2. -er, -ero, -era (pův. -ero, -era), v číslovkách druhových *pater*, -a, -o neb *paterý*, -á, -é atd.

3. -ář, -ař, -ieř, -ěř, -lř, -yř, na př. *kovář*, *mlynář*, *vinař*, *máslař*, *hrnčíř* stč. *hrnčieř*, *koštěř*, *trychtěř*, *trychtýř* atd. Koncovky tyto vznikly napodobením latinského -arius (*secretarius* = *sekretář*) a staroněm. -ári, -aere, -er (*rihtári* — *rihtaere* — *rihter* = *rychtář*).

77.

Přípony s -l-.

Jsou v koncovkách:

1. -l, -lo, -la. Na př. *uzel* (kmen *az-lo-*, z koř. *ez-*, obsaženého ve *vezati* = *vázati*); — *dílo* stč. *dielo* (km. *dě-lo-*, z koř. *dě-* = *činiti*); — *mhla* (km. *mog-la-*, sr. *mžiti*). — Ve jménech přídavných: *teplý* (km. *tep-lo-*, srov. *topiti*), *světlý* atd. — V přičestí minulém činném: *nesl*, *nesla*, *neslo* atd.; *směl*, -la, -lo, *smělý*, -lá, -lé atd.

2. -dlo. Na př. *kadidlo*, *stavidlo*, *zrcadlo*, *rádlo* (km. *or-dlo-*, přesmyk. v *rádlo* podle § 55 č. 1; srov. *orati*). Kmen základní často se zkracuje: *strouhati* - *struhadlo* *).

*) Jména dvouslabičná, která sem patří, mají slabiku předposlední ve výslovnosti obecné dílem zřetelně krátkou, dílem zřetelně dlouhou, a shodně s touto výslovností píšeme tedy samohlásku dílem

krátkou, na př. *bídlo*, *šídlo*, *bydlo*, *brádllo*; dílem

dlouhou, na př. *křídlo*, *zřídlo*, *vřídlo*, *mýdlo*, *prádllo*, *žrádllo*.

V podst. jménech, která mají více než dvě slabiky, před příponou -dlo nečárkujeme; píšeme tedy na př. *tahadlo*, *vahadlo*, *draždídllo*, *schovavadlo*,

Z kmenů těchto tvoří se jména zdrobnělá příponou *-ko*: *zrcadlko* — *zrcátko*, *nosidlko* — *nosítko* atp. (v. § 65 č. 4, c).

3. *-slo*. Na př. *číslo* (z *čit-slo-*, sr. *čtu*, *čítám*), — *veslo* (z *vez-slo-*, sr. *vezu*), — *máslo* (z *maz-slo-*, sr. *mazati*).

4. *-ol*, *-ola*. Na př. *vrchol*, *hrbol*, *mrtvola*.

78.

Přípony s *-n-*.

Jsou v koncovkách:

1. *-n*, *-no*, *-na*. Na př. ve jménech podstatných *sen* (km. *sъp-no-*, sr. *spáti*); *okno*; *strana* (ze *stor-na-*, přesmyknuto podle § 55 č. 1; *stor-* stupňováno z koř. *ster-* = stříti). — Ve jm. přídavných: *plný*. — V přídavných *dán*, *viděn* atd.

2. *-ň*, *-seň*, *-zeň*. Na př. *daň* (z *da-ňb-*, sr. *dáti*); — *píseň* (= *pě-snb-*, sr. *pěti*, *pěji*); — *bázeň* (= *boja-znb-*, srov. *báti se*).

3. *-ně* (z *-ňa*). Na př. *studně*, *pochoďně*; stč. a dial. též *sladovně*, *kovárně*, *kólně* atp. místo *-na*.

4. *-an*. Na př. *velikán*.

5. *-(j)an*, *-(j)ěn-in*. Na př. *dvořenín*—*dvořan*, *Praženin*—*Pražan*, *zeměnin*—*zeman*. Tak tvoří se často jména obyvatelská, viz o nich též § 106 č. 10 a § 108.

6. *-ěný*. Na př. *dřevěný*, *slaměný*, *hliněný*, *voštěný* (z *voščan-* a toto z *vosk-ěno-*), *kostěný* (z *kost-ěno-*).

7. *-in*, *-ino*, *-ina* v přídavných jménech přivlastňovacích: *matčín*, *-ina*, *-ino* atp. — Přídavná jména tato tvoří se nyní jen ze jmen osob ženských; v stč. tvořila se z kmenův *-a* bez rozdílu rodu, na př. *vévoda*—*vévodín*. Toho původu jsou mnohá jména místní s koncovkou *-ín*; na př. *Libušín*, *Hroznětín* (zakladatel *Hrozňata*), *Miletín*, (*Milata*) a j.

napajedlo, lehadlo, divadlo, čihadlo, říkadlo, spínadlo, stínadlo, stínidlo, ličidlo, mísidlo, kyvadlo, příkryvadlo, rysovadlo, posypadlo, rypadlo a ovšem také struhadlo, kusadlo.

Stejně samohlásky, jako v podst. jménech *-dlo*, jsou také v jejich odvozeninách s koncovkami *-delna*, *-delní*, *-delník*, *-delnictví* atp.; na př. *prádelna*, *prádelník*, *divadelní*, *divadelnictví* atd.

Okolnost, že vedle struhadlo, kusadlo s krátkým *-u-* je zkoumadlo, koupadlo, houpadlo s dlouhým *-ou-*, nesmí nás tu másti; **pravidelným nečárkováním** má se jen učiniti přítrž dosavadnímu kolísání, kterého tu není při slabikách s *-u-* a *-ou-*, které však jest při slabikách jiných.

Stejný je důvod pro **nečárkování** zde dále doporučené

před příponou *-tel*, na př. *křisitel* atp., ačkoliv vedle *vykupitel* s krátkým *-u-* je *zkoumatel* s dlouhým *-ou-*, v. § 79, 6 a

před příponou *-č* jmen víceslabičných, na př. *řidič*, *pokryvač* atp., ačkoliv vedle *buřič* s krátkým *-u-* je *rouhač* s dlouhým *-ou-*, v. § 90, 1. —

8. -ina, -izna. Na př. *chudina, cizina, čeština, menšina; bělizza.*

9. -ún, -oun. Na př. *běhoun, tahoun* atd.

10. -yně v. § 64 č. 3.

11. -(ь)н, -но, -на. Na př. *osten, duben; břevno; kněžna (= kšnegyna).*

Ve jm. přídavných -ný a -ní: *věrný* (km. *věrno-*), *zimní* (km. *zimňo-*); *svévolný* stč. *svávolný* (utvořeno příponou -ný ze složitého výrazu *svá-vóle*), *přítomný* (= *při-tom* a -ný), *nábožný* (= *na-boha* a -ný), *bezpečný* (= *bez-pěče* a -ný), *podzemní* (= *pod-zemí* a -ní).

Poznam. 1. Usus strany -ný a -ní nebyl vždycky stejný, na př. nč. neřekneme jinak než *vlastní bratr, dávný čas . . .*, ale stč. bylo *vlastný bratr, dávní čas*. Jazyk spisovný zachovává, co v užívání obecném ovládlo.

Někdy je z téhož kmene utvořeno přídavné jméno oboje, -ný i -ní, ale užíváno u významu rozdílném, jak ukazují příklady: *mravný žák* a *mravní naučení* (= naučení k mravům se vztahující), *obecné blaho* a *obecní les*, *služebný člověk* a *služební smlouva* atd. Podle toho lze někdy také při příd. jménech jiných rozeznávat -ný a -ní; na př. překlad *slovný* (doslovný) a ukazatel *slovní* (= k slovům ukazující), obsah *věcný* a stránka *věcní* atd. Ale pravidlem budiž nám i tu, zachovávat, co ovládlo a jest v užívání obecném.

Poznam. 2. Ve jm. přídavném kamen-*ný* setkává se -n slova základního (kámen) a n- slabiky příponové (-ný); proto píšeme tu -*nn-*: kamenný. A rovněž tak v *plamenný* (plamen- a -ný), *dvou-ramenný* (ramen- a -ný), *cenný* (cena a -ný), *soukenný* (sukno a -ný), *prkenný* (prkno a -ný), *vinný* (= z vína, víno a -ný), *vinný* (= s vinou, vina a -ný), *denní* (den- a -ní), *kost stehenní* (stehno a -ní) atd. *).

79.

Přípony s -t.

Jsou v koncovkách :

1. -t, -to, -ta. Na př. *byt* (km. *by-to-*); — *dláto* (přesmyk. z *dolto-* podle § 55 č. 1; to pak z *dolb-to-*, kdež *dolb-* je stupňováno z *koř*.

* Ze jm. přídavných *služebný, zahradní . . .* jsou podstatná mužsk. *služební, zahradník . . .*, žensk. *služebnice, zahradnice* atd. Podle toho je také nebo by mělo býti náležité *cenník* (z *cenný*), *denník* (z *denní*), *vinník, nádenník, kamenník, soukenník, plátenník, kominník, zvonník, zákonník, čalounník, bubenník, varhanník . . .*, a ovšem také *vinnice, nádennice, soukennice, plátennice . . ., nádennický, soukennický, plátennický . . ., soukennictví, plátennictví . . ., nádenničiti* atd. Ale tu proniká a namnoze již ovládl obyčej, psáti jen -n- místo -nn-, tedy -*ník* místo -*nník* atd., na př.: *nádeník, kameník, soukeník, pláteník, kominík, zvoník, zákoník, čalouník, varhanník . . .*, a ovšem také *nádenice, soukenice . . ., nádenický, soukenický . . ., nádenictví, soukenictví . . ., nádeničiti* atd.

delb- = *dlubati*); — *vrata* (z *vor-to-* koř. *ver-* = *vřítí* v *zavřítí*, *otevřítí*); — *dobrota* (km. *dobro-ta-*), *drahota*, *hluchota*, *lhota* (km. *lho-ta-*, *lho* = *leh-ko*, tedy *lhota* = *lehkost*, *polehčení*, *privilegium*). — V přičestích: *bit*, *-ta*, *-to* atp.

2. *-t* (za bývalé *-tō*) v supinu. Na př. *spat* (v. § 199 č. 2).

3. *-t* (za bývalé *-tb*). Na př. *mast* (z *mas-tb-*), *čest* (z *čst-tb-*), *vlast* (z *vlad-tb-*), *závist* (z *vid-tb-*) atp. — Infinitiv jest některý pád (gen., dat. nebo lok.) jednotného čísla takového kmene (v § 198 č. 2): *nésti*, *vésti* (*ved-ti*), *péci* (*pek-ti*) atd.

4. *-st* (za býv. *-stb*). Na př. *radost* (z *rado-stb-*), *bolest* (*bole-stb-*) atd.

5. *-taj*. Na př. *rataj* (m. *or-taj*, podle § 55 č. 1, srov. *orati*).

6. *-tel*. Při této příponě byla ještě přípona druhá, *-o* nebo *-jo*, a jest tedy jednak *-tel-o-*, jednak *-tel-jo-* = *-telo-* (viz § 112 č. 5). To připojuje se ke kmeni infinitivnímu základnímu, kterýž se krátí, je-li dlouhý*). Na př. *čini-tel* (z *čini-ti*), *vykupi-tel* (z *vykupi-ti*), *kaza-tel* (z *kaza-ti*), *umě-tel* (z *umě-ti*) atd. Tvarem takovým nazývá se osoba, jež koná děj příslušným slovesem vyjádřený (nomen agentis); tedy *kazatel* = kdo *káže*, *hojitel* = kdo *hojí* atd. Odvozené odtud jméno přídavné *-telný* bylo významu téhož; na př. vody *hojitelné* = *léčivé*, *spasitelný* = *spasný* atd. Ale časem děje se tu změna: přídavná jména *-telný* berou se ve významu německého *-bar*, lat. *-bilis*, na př. *vyslovitelné* jest, co lze vysloviti, *vyhojitelné* = co lze vyhojiti atd. — V trpítel (inf. *trpěti*) a viditelný (inf. *viděti*), snesitelný (inf. *sněs-ti*) jest *-i-* přejato z tvarů, které mají *-i-* po právu (činitel, vyslovitelný).

7. *-tún*, *-toun*, v podst. jm. *pěstoun* (z koř. *pit-* = *krmiti*, *chovati*, jenž jest v *pitomý* a *píce* = *pit-ja*).

8. *-tucha*, v podst. jm. *pastucha*.

9. *-t(e)v*. Na př. *rybítev* (= *rybář*; odtud jméno místní *Rybitví*, gen. *Rybítev* . . ., chybně *Rybitví*).

*) Ke kvantitě těchto jmen:

1. Podst. jména *přítel*, *nepřítel* mají slabiku kořennou od původu dlouhou, vyslovujeme tedy i píšeme *-i-*; a rovněž tak je dlouhé *-á-* v *přátelé*, *přátelský*, *přátelství* . . ., *neprátelé*, *neprátelství* atd.

2. Ve jménech ostatních před příponou *-tel* nečárkujeme a píšeme tedy: *kazatel*, *hlasatel*, *skladatel*, *vykladatel*, *davatel*, *vydavatel*, *vyjednavatel*, *vykonavatel*, *srovnavatel*, *obstaravatel*, *zachovavatel* . . ., *nalezatel* . . ., *ctitel*, *křtitel*, *křsítel*, *sliditel*, *zasílatel*, *začínatel*, *počínatel*, *najímatel*, *napominatel*, *uživatel*, *poživatel* . . ., *obyvatel*, *dobyvatel* . . .; a rovněž tak ve jménech odtud odvozených: *kazatelský*, *kazatelství* . . ., *vydavatelství* . . ., *zasílatelství* . . ., *obyvatelstvo* atd.

3. O neshodě mezi *křsítel*, *zachovavatel* atp. se samohláskou nečárkovanou a *zkoumatel* s dlouhým *-ou-* viz poznám. při § 77, 2.

-*ta*. Na př. *bitva, pastva, modlitva, kletva* n. *klatva* a j. — Místo -*ta* vyskytuje se -*tba*, jež vzniká ze -*ta* napodobením koncovky -*ba*; na př. *klatba, modlitba, honitba* a j. (podle *hon-ba, svat-ba* a p.).

10. -*stvo, -ství* (pův. -*bstvo, -bstvjo*). Na př. *kněžstvo, kněžství* atd. — Význam byl původně stejný. Časem však vyvinul se v češtině obecně i spisovně rozdíl: -*stvo* znamená předmět konkrétní, -*ství* abstraktní; na př. *křesťanstvo a křesťanství, pohanstvo a pohanství* atd. Rozdílů toho dlužno šetřiti.

11. -*ět, -at* (pův. -*et*), v jedn. nom. -*ě*. Jména sem patřící znamenají skoro vesměs živočišná mláďata. Samohláska kmene základního je skoro vždy dlouhá. Na př. *kuře* (km. *kur-et*), *house, kůzle, hříbě, hádě* atd.

12. -*c* (-*úc, -ouc, -iec, -ic*) přechodníků přítomných, vzniklých příponou -*nt-jo* (nesúc = neso-nt-j-, v. § 208 č. 2).

13. -*ic* (z býv. -*itjo*). Na př. *dědic, kněžic, panic*; — *Vršov-ic, mlynářov-ic*. — Je v hojných jménech místních na -*ice* a -*ovice* (sr. § 113).

14. -*ci* (z býv. -*tj*). Na př. *domáci, nicí* (stč.), *visecí, bicí, honící**).

15. -*šče* (stč., z býv. -*stja*). Na př. *radošče, chytršče* a j. (množ. č.).

80.

Přípony s -*d*.

Jsou v koncovkách:

1. -*d, -do, -da*. Na př. *zad* (ze *za-*); — *stúdo* (= *stá-do*, srov. *státi, stanu*); — *svoboda*.

2. -*da* (z -*bda*). Na př. *vražda* (= *vrag-bda*), *křivda, pravda*.

*) Přídavná jména tato, která jsou utvořena ze sloves, mají v slabikách vnitřních samohlásku co do kvantity takovou, jako je v příslušném příděstí -*l*, tedy na př.:

ve *hnací, zvací, prací* jest -*a-*, jako v příd. *hnal, zval, pral*;

v *práci, skládací* „ -*á-*, jako v příd. *prál, skládal*;

v *šicí stroj, bicí hodiny* „ -*i-*, jako v příd. *šil, bil*;

v *mycí, krycí* „ -*y-*, jako v příd. *myl, kryl*;

v *čítací, dobývací* „ -*i-, -ý-*, jako v příd. *čítal, dobýval*; atd.

Když takové přídavné jméno je ze slovesa IV. tř. -*iti*, má koncovku -*ící* a liší se od určitého přechodníku přít., jenž má koncovku -*ící*. Na př. *honící* (pes, pro hon, k honění) a *honící* (= kdo honí), *modlíci* (knihy) a *modlíci se* (= kdo se modlí), *kreslíci* (potřeby, ke kreslení) a *kreslíci* (= kdo kreslí), *křtící* (list) a *křtící* (kněz), *kropící* (konev) a *kropící* (kdo kropí), *řídící* (bod, kterým se řídíme) a *řídící* (ředitel) atp.

81.

Přípony s -b-.

Jsou v koncovkách:

1. -ba. Na př. *družba, hanba, honba, kolba, střelba, orba, řezba, vazba, svatba*; — ve jménech podstatných utvořených z přídavných: *chudoba* (= *chudo-ba-*), *choroba, zloba, mdloba* a j.

2. -tba. Vzniklo ze *-tva* (v. § 79 č. 9).

82.

Přípony s -v-.

Jsou v koncovkách:

1. -v, -vo, -va. V přídavných jm.: *stonavý* (z kmene inf. *stona-*), *kousavý, hravý, zelenavý* (srov. *zelenati se*), *modravý, myslivý* (km. inf. *mysli-*), *bedlivý* (km. inf. *bedli-*, stč. *bedliti* = *bedlivu býti*). — Ve jm. podstatných: *palivo* (z km. infinitivního *pali-*, *páliti*), *vařivo, učivo*. V *tykva* a j. jest *-va* přetvořeno z *-(e)v*.

2. -ava, -avý. Na př. *pěnkava; bolavý, rezavý*.

3. -ivo, -iva; -ivý. Na př. *předivo, tětíva; lenivý* atp. Přípony tyto vznikly namnoze napodobením koncovek v *pali-vo, bedli-vý; -i-*, které tu patří ke kmenům základním, pojato za část přípony.

4. -lavý, -livý. Na př. *bodlavý, bodlivý, bázlivý, pamětlivý, svárlivý, snášeivý* a j. Přípony tyto vznikly napodobením takovým, jako předešlé: v *bedli-vý* atp. patří *-li-* ke kmeni základnímu, ale spojuje se s koncovkou *-vý* a běže se s ní za příponu *-livý*, která se pak připojuje i jinde: *bod-livý, báz-livý* atd.

5. -ov (-óv), -ovo, -ova; -ový. Na př. *medový, dubový, březový, jedlový, takový* (v. § 62 č. 9). Příponou tou tvoří se přídavná jména přivlastňovací z kmenů jmen mužských; na př. *bratrův, -ova, -ovo, vévodův, -ova, -ovo* (stč. *vévodin, -ina, -ino* v. § 78 č. 7). — Toho původu jsou mnohá jména vlastní, na př. *Benešov, Pelhřimov*.

83.

Přípony s -m-.

Jsou v koncovkách:

1. -m, -mo, -ma. Na př. *pis-mo, pásmo, jařmo*. — V přičestí přít.: *znám, -a, -o, vidom, pitom*.

2. -men; -mě, -meno. Na př. *kámen, plamen* (m. *pol-men-*, z koř. *pel-* = hořeti, sr. § 55 č. 1), *břímě* gen. *břemene* (z *ber-men-*, koř. *ber-* = nésti, srov. § 55 č. 2), *símě, plémě* a j.; — z toho dále: *břemeno, semeno* atp.

Jsou v koncovkách:

1. -k, -ka. Na př. *znak* (z km. *zna-ko-*, srov. *znáti*); *Jiřík*, *hřebík* a j. z *Jiří* a stč. *hřebí*; *slavík* z býv. *slaví*; příjm. *Menšík*, *Lepšík*, *Kracík* z komparativů *menší*, *lepší* a stč. *krací* = *kratší*; — *čáka* (= *čá-ka-*, kmen základní *ča-* v *čakati* = *čekati*, *doufati*).

2. -ák, -(j)ák. Na př. *kraják*, *sedlák*, *žebřák*, *horák*, *dobrák*, *chudák*; *měšťák*, *dvořák*, *ubožák*.

3. -ík. Koncovku tu mají hojná slova zdobnělá, v. § 65 č. 4, b. Dále mají touž koncovku mnohá jména podstatná utvořená z přídavných, nejčastěji z přídavných na -ný a -ní; na př. *bídník*, *obojetník*, *pekelník*, *zedník*, *zahradník*, *hřišník*, *dlužník*; *malík*; *odpadlík*, *uprchlík*, *poběhlík*, *mladík**).

4. -yka: *vládyka*.

5. -(e)k (z -iko-, -āko-), -ko, -ka. Koncovky ty mají hojná jména zdobnělá (v. § 65 č. 4) a přechýlená s -ka (v. § 64 č. 3, e). Dále mnohá jména podstatná utvořená z výrazův druhu jiného; na př. *bílek* (ze jm. přídavného *bílý*), *žlutek*, *mládek*, *stárek*, *pátek*, *desátek*, — *začátek* (z přičestí *začat*), *vzatek*, *sňatek*, — *předek* (z *před*), *venek* (z příslovce *ven*), — *potomek* (z výrazu složeného *po tom*), *políček* (z výrazu složeného *po líci*, = rána *po líci* daná), *pohlavek* (*po hlavě*), *zášijek* (*za šíjí*).

6. -isko, -iště (stč. -išče = -isk-jo). Na př. *ohnisko*, *ohniště* (= místo, kde jest oheň), *pastviště*, *bojiště*, *tržiště*, *hrachoviště*; *bičiště* (rukověť *biče*); *chlapisko* (s *příhanou*), *dubisko* (mohutný *dub*).

7. -ský (-bško-). V hojných jménech přídavných, na př. *božský* (= *bog-bškō-jb*), *pražský*, *vlašský*, *český* (m. *češský*), *německý* (stč. *němečský*), *řecký* (stč. *řěčský*); se zakončením jmenným a v platnosti jmen podstatných: *Pražsko*, *Boleslavsko*, *Slezsko*, *Polsko*, *Hradecko*, *vojsko*; *vojska*, *Polska*.

*) Pozn. ke kvantitě:

Přípona -ík je vždy dlouhá; na př. *koník*, *košík* atd. — Kde -ík není příponou, tu jest ovšem krátké; na př. *vznik*, *podnik*, *křik*, *oklík*.

Když z podst. jm. s koncovkou -ík utvoří se příponou -ář jméno další, zkrátí se -ík a jest koncovka -ikář; tedy na př. *košíkář*, *perníkár*, *pilníkár*, *knoflíkář*, *špendlíkář* atd.

Rovněž tak píšeme -ičkář ve jménech utvořených z -iček, -ičko: *puntičkář*, *slovičkář*.

Krátké -ík-, -ičk- jest ovšem také v odvozeninách: *košíkářka*, *košíkářský*, *košíkářství* ..., *puntičkářský*, *slovičkářství* atd.

85. Přípony s -g- (-h-).

Jsou v koncovkách:

1. -ha. Na př. *struha* (z koř. *sru* = téci; -t- ve *stru* je vloženo podle § 38, 10).

2. -uh (m. -*agv*): *pstruh* (z *pstrv* = pestrý).

86. Přípony s -ch-.

Jsou v koncovkách:

1. -ch, -cha. Na př. *spěch* (srov. *spěji*), *smích* (sr. *směji se*), *čich* (sr. *čiji*); *mrcha* (sr. *mru*). Koncovky tyto často se vyskytují ve zkráceninách na místě koncovek jiných; na př. *kmoch* místo *kmotr*, *brach* a *brácha* m. *bratr*, — zvláště v příjmeních vzniklých ze jmen křestních, na př. *Pech* m. *Petr*, *Vach* a *Vácha* m. *Václav*, *Stach* m. *Stanislav*, *Bolech* m. *Boleslav*, *Zich* m. *Zikmund*, *Šich* a *Šichu* m. *Šimon*, *Mach* a *Mácha* m. *Matěj*, *Hach* m. *Havel*, *Jech* m. *Jeník*, *Štěch* m. *Štastný*, *Bartoch* a *Bartocha* m. *Bartoloměj*, *Proch* a *Prúcha* m. *Prokop* atd. Odtud odvozena dále: *Pech* — *Pešek*, *Pešík*, *Píšek*, *Píša*, *Peška* atp.

2. -och. Koncovku tu mají jména podst. utvořená z přídavných -ý, na př. *černoch* (černý), *běloch*, *mudroch*, *zloch*, *slaboch*, *lenoch*, *staroch*, *jinoch*, příjm. *Maloch* atd.

87. Přípony s -c-.

Jsou v koncovkách:

1. -(e)c, -ce (z býv. -*cb*, -*bce*, -*bca*). Na př. mužsk. *lovec* (= *lověc*), *kupec*, *žnec*, *švec*, *tkadlec*, *otec*, *ujec*, *zvonec*, *nedbalec*, *opilec*, *ospalec*, *utopenec*; — s významem zdrodnějším: v. § 65 č. 4; — -ce z -*bca* ve jménech žensk. i mužsk.: *dárce*, *zrádce*, *soudce*, *správce* a j. (slabika kořenná je tu zdložena: *dařiti* — *dárce*, *zhubiti* — *zhoubce* atd.).

2. -ice (z býv. -*ica*). Koncovku tu mají mnohá podst. jména zdrodnělá (v. § 65 č. 4 a přechýlená (v. § 64 č. 3, f).

88. Přípona se -z-

je v -ěz (z -*ez-*) v *kněz*, *peníz* (stč. *peniez*) a j.

89. Přípony s -s-.

Jsou v koncovkách:

1. -es. Na př. *něbes-* (v tvarech čísla množ. *něbesa*, *něbesům* atd.), *těles-* (v *tělesný*, *tělisko* z *tělěsko*), *koles-* (v *kolesa*); původně bylo také *sloves-*, *drěves-* a j. Viz § 150.

2. *-ši, -še* n. *-vši, -vše* v přechodníku minulém, v. § 200; *-š-* tu vzniklo z *-sj-*.

3. *-ější, -ší* v komparativě (a superlativě), v. § 66 č. 2; *-š-* tu vzniklo z *-sj-*.

90. Přípony s *-č-, -ž- -š-*.

Jsou v koncovkách:

1. *-č.* Na př. *bič, palič, buřič, vazač, ryč* atd., od kmenův infinitivních *bi- bít, pali- pálit* atd.*).

2. *-áč.* Na př. *koláč, hlaváč, bradáč, roháč* atp.

3. *-ež.* Na př. *mládež, drůbež, loupež*.

4. *-ouš, -uše.* Na př. *bělouš, hnědouš, Libuše, svekruše (švekruše)*.

5. *-ší* a *-ejší* v přídavných jm.: *jinší, zdejší, dolejší, včerejší* atp.

Koncovky ty jsou přejaty z komparativu (v. § 66 č. 2): *jinší* utvořeno podle *chudší, dolejší* podle *bohatější* atd.; v *jinší* a *dolejší* znamená se poněkud i význam komparativní, v ostatních nikoli.

91. II. Kmeny jmenné složené.

1. Jména jsou jednoduchá, na př. *mžení* (= mihnuti), *čin*; a složená, na př. *oka-mžení, zlo-čin*.

2. Složeniny jsou dvoje: a) spřežky nebo složeniny nevlastní, a b) složeniny vlastní.

a) Spřežky nebo složeniny nevlastní jsou složeniny takové, jež se skládají ze slov a jejichž části tedy jsou slova v jazyku známá a platná. Vznikají tím, že výrazy, obsahující dvě nebo i více slov, srážejí se a takorčka spřahují se v slovo

*) Jednoslabičná ze jmen těchto mají kvantitu ve výslovnosti obecně zřetelnou a podle ní tedy píšeme: *hráč, práč, štváč, dřič, chtíč, ryč*..., a naproti tomu: *mleč, bič, vše* to, jak vyslovujeme.

Také víceslabičná vyslovujeme s kvantitou skoro vždy zřetelnou, a podle toho píšeme na př.: *buřič, vazač, sekáč, kropáč, hlaváč* atd. — Jenom v některých z těchto jmen, která jsou významu činitelského (nomina agentis), bývá u výslovnosti kolísání v slabikách předposledních; v písmě je tu pravidlem nečárkovati a píšeme tedy: *vazač, lamač, pomahač, nakladač, schovavač, přechovavač, sazeč, zahaleč, vyhaněč, pohaněč, roznašeč, palič, draždíč*..., *zaklínač, upominač, najímač, postríhač, piskač, řidič, slidič*..., *pokryvač*...; a rovněž tak ve jménech odtud odvozených: *vazaček, piskaček*..., *vazačka*..., *zaklínačka*..., *pokryvačství* atd. — Výjimku činíme, jen kde zřetelná a rozhodná výslovnost toho žádá: na př. *hlídač*.

O neshodě mezi *řidič, pokryvač* atp. se samohláskou nečárkovanou a *rouhač* s dlouhým *-ou-* viz poznám. při § 77, 2.

jedno. Na př. výraz „*oka mženi*“ obsahuje dvě slova, totiž jméno podstatné „*mženi*“ (mihnutí) a patřící k němu přívlastkový genitiv „*oka*“; obě ta slova srážejí se a vzniklá z toho spřežka běře se za slovo jedno „*okamženi*“. Výraz „*darmo dej*“ jest věta, v ní jest „*dej*“ sloveso určité a „*darmo*“ jeho příslovečné určení; obé sprahuje se v slovo jedno „*darmodej*“, a toto běře se za jméno podstatné (nom. *darmodej*, v pořekadle: *darmodej umřel, kupsobě nastal*). Rovněž tak věta „*skoč do pole*“ sražena jest ve spřežku „*skočdopole*“ s významem jména podstatného (známého v příjmení „*Skočdopole*“).

Spřežka jest slovem jedním neboli slovní jednotkou. Tím liší se od výrazu složitého, z něhož vznikla a který se skládá ze slov několika. Slovem jedním činí spřežku její nový význam a nový přízvuk: výraz nespřežený má význam a přízvuk svůj náležitý, kdežto spřežka dostává význam a přízvuk slova jednoduchého. Na př. věta „*skoč do pole*“ má význam věty rozvité a přízvuk ˊˊˊˊˊ, spřežka pak „*Skočdopole*“ znamená osobního jednotlivce a má přízvuk ˊˊˊˊˊ, (t. j. jako čtyřslabičné slovo jednoduché).

Když spřežku rozložíme, jest každá část, kterou dostáváme, slovo v jazyku známé a platné; na př. podstatné jméno *darmodej* rozkládá se v části *darmo* a *dej*, kteréž obě jsou slova v jazyku známá a platná.

b) Složeniny vlastní jsou takové, jež se skládají z kmenů v. Jsou zpravidla dvoučlenné; na př. *zlo-čin*, *holo-hlav*. Oba členové jsou kmeny. Člen první zachovává svůj tvar kmenový, na př. *zlo-*, *holo-*. Ale člen druhý ztrácí jej tím, že přijímá koncovku, kterou složenina podle významu svého míti má; na př. složenina *holo-hlava-* má dáti podstatné jméno vzoru *chlap*; proto mění se její koncovka, z *holo-hlava* stává se *holo-hlav*.

Když složeninu takovou rozložíme, nejsou části, jež dostáváme, slova v jazyku platná, třeba že se někdy slovy býti zdají. Na př. v *holo-hlav* je první část *holo-* kmen (a nikoli snad nominativ nebo akkusativ střední přídavného jména *hol*), a druhá část *hlav* je kmen *hlava-* s koncovkou obměněnou podle vzoru *chlap* (a nikoli snad genitiv množ. podstatného jména *hlava*).

92.

a) Spřežky.

Ve spřežkách bývá složeno :

1. Jméno (nebo zájmeno) se jménem. Na př. *půl-dne*, *pan-táta* (gen. *pantáty*), *své-vole* (stč. *svávole*), *tý-den*. Sem patří také nč. *ves-*

mír, vzniklé neporozuměním, místo *veš-mír* t. j. *veš* (*všechn*) - *svět* (o skloňování jeho v. v § 185).

2. Slovice neohebné a jméno. Na př. *ne-přítel*, *pra-otec*, *pra-starý*. Sem náleží též superlativy: *nej-chudší*, *nej-více* atd. (srov. § 68).

3. Imperativ a jméno nebo zájmeno nebo příslovce (příslovečně určen). Na př. *kazisvět*, *vydržiduch*, *držgrešle*; *darmodej*, *kupsobě*; *Kalivoda* (příjmení), *Nejezchleb*, *Smetiprach*, *Osolsobě*, *Škočdopole*. Místo vrtěhlav je vrtohlav atd., analogií podle složenin vlastních, jejichžto člen první v hojných příkladech mívá koncovku *-o*, na př. holohlav.

4. Číslovka a číslovka. Na př. *jedenáct* (= jeden-na-deset-), *dvamecítma* (= dva mezi desítma, = 10 + 2 + 10), *čtyřicet* (= čtyři deseti, čtyři desítky), *šedesát* (stč. *šestdesát* = šest desát, šest desítek).

93.

b) Složeniny vlastní.

Složeniny tyto dělí se podle poměru, který jest mezi členem prvním a druhým vzhledem k významu celkovému, a rozeznávají se:

1. Složeniny významu spojovacího [nazývané také jménem sanskrtským *dvandva*], kde složeninou vyslovuje se se tolik, co oba členové její souřadně spojení znamenají. V češtině jsou toho způsobu jenom některá složená jména přídatná; na př. *hlucho-němý* = hluchý a němý; *červeno-bílý* (prapor) = červený a bílý.

2. Složeniny významu určovacího, kde člen první jest syntaktickým určením druhému. A to

a) buď určením souřadným [složeniny zvané sskr. *karmadhāraja*], na př. *dobro-druh* = dobrý druh (přídavné jméno „dobrý“ jest nominativ jednotný a tedy souřadné s „druh“), *bělo-hrad* = bílý hrad, *ostro-ntip* atp.;

b) buď určením podřadným [složeniny zvané sskr. *tatpuruša*], na př. *bratro-vrah* (= jenž zavraždil bratra, vrah svého bratra; v obojím výkladě jest „bratra“ člen podřízený buď jako předmět k „zavražditi“, buď jako přívlástek ke „vrah“), *lido-jed. země-plaz* (jenž se plazí po zemi), *větro-plach* (jenž je plachý, nestálý jako vítr, podle větru), *bohobojný* (jenž se bojí boha; z toho uděláno nč. boha-bojný mylným domněním, že první člen je genitiv boha), *zelenožlutý* (= žlutý do zelena), *tmavohnědý* (= hnědý do tmava, tmavě hnědý), *sněhobílý* (= bílý jako sníh, na způsob sněhu) atd.

Složeniny určovací druhu a) rozkládají se ve dva členy, jež se mohou skloňovati zároveň; na př. *dobrodruh* = dobrý druh, gen. do-

brého druhu atd. U složenin druhu *b*) zůstává tu člen určovací ne-skloněn; na př. *sněhobílý* = *bílý* jako *sníh*, gen. *bílého* jako *sníh* atd.

3. Složeniny významu přivlastňovacího nebo vlastnického [zvané sskr. *bahuvrīhi*], kde složeninou přivlastňuje se příslušnému podmětu ta známka, kterou členové její vyslovují, a kde složeninou je vyjádřen vlastník neb majetník téže známky. Na př. *holo-hlav* = kdo má hlavu holou, z čehož dále odvozeno *holohlavec* a *holohlavý*; podobně *zlato-úst*, *zlatouštec*, *zlatouštlý*, *rychlonožý*, *krátkozraký*, *storuký* a j.

94. Koncovky kmenů jmenných.

Všeliké české kmeny jmenné — prvotné i podružné, jednoduché i složené — končí se:

buď samohláskou (kmeny otevřené), a to samohláskou

-o, na př. *chlapo-* (mužsk.), *město-* (střed.), *dobro-*;

oráčo- (mužsk.), *mořo-* (střed.), *pěšo-*;

jurtyjo (mužsk.), *znamentyjo-* (střed.), *božtyjo-*;

-a, na př. *ryba-*, *duša-*, *panija-*; *dobra-*, *pěša-*, *božtyja-*;

-ů, na př. *synů-* ze staršího *sūnū-*;

-ě, na př. *kostě-* ze staršího *kostī-*;

buď souhláskou (kmeny zavřené), a to souhláskou

-v, na př. *tykřv-* (ze staršího km. samohláskového -ū);

-n, na př. *kamen-* (mužsk.), *ramen-* (střed.);

-s, na př. *nebes-*;

-t, na př. *lokot-*, *kureť-*;

-r, na př. *mater-*.

Podle tohoto rozdílného zakončení jsou také rozdíly ve skloňování a rozeznávají se rozdílné vzory skloňovací (v. § 99 č. 3).

95. B. Kmeny slovesné.

1. Slovesa tvoří se

a) dílem z kořenův a slovesných kmenů jiných, na př. sloveso *vrhu* je z koř. *verg-*, a *vrhnu* je ze slovesa *vrhu*;

b) dílem z kmenů jmenných, na př. sloveso *slaviti* utvořeno jest z podst. jm. *sláva*, *hlásiti* z *hlas* atd.

2. Zvláštního druhu kmeny jsou ve mnohých slovesích, která znamenají děj násobený (srov. § 519, = slovesa opětovací neb iterativa ve smyslu širším):

- a) některé se vyznačují zdloženou slabikou kořennou, na př. nakládati, sháněti, vycházeti, zanášeti, rozvážeti, zaplétati, vymétati, utíkat, vybíhati, napínati, sbírat, vyrůstati, zkoušeti, poroučeti, dýmati, usýchati, vyskýtati atp. (= iterativa ve smyslu užší);
- b) jiné mají kmenotvornou příponu *-va*, která se někdy může opakovati; samohláska před *-va* se prodlužuje; na př. chodí *-va*-ti, chodí *-vá*-*va*-ti, říká *-va*-ti, říká *-vá*-*va*-ti atd. (= iterativa stupně druhého neb frekventativa. slovesa opakovací).

V druhu *a*) jsou k *pn-* (pnouti) a *dm-* (dmouti) iterativa *-pín-* *-ati*, *dým-* *-ati*; a rovněž tak jsou tu k *pliv-* (plvati) a *mýv-* (mýti, stsl. *u-mъv-enъ* = umyt) atp. iterativa *pliv-* *-ati* (m. *pliv-*), *mýv-* *-ati* atd. V kmenech infinitivních *pliv-a-* *mýv-a-* atp. patří tedy *-v* k slabice kořenné a *-a* je přípona infinitivní; ale na pohled zdá se, že celá slabika *-va-* tu je příponou, a podle domnělého *pliv-a*-ti, *mýv-a*-ti atd. tvoří se dále iterativa druhu *b*) chodí *-va*-ti, říká *-va*-ti atd.

3. Co do složitosti jsou slovesa dílem jednoduchá dílem složená.

a) Slovesa jednoduchá jsou na př. *nesu*, *nosím*, *jdu* atd.

b) Složená jsou na př. *po-nesu*, *vy-nosím*, *po-vy-nesu*, *nade-jdu*.

Slovesa složená jsou vesměs spřežky, t. j. jsou to slovesa jednoduchá spojená se slovcí, kterými se význam jejich ve smyslu příslovečném určuje.

Slovce tato byla kdysi slovy samostatnými a jsou jimi namnoze dosud, na př. *po*, *nad*; některá ovšem již jen ve složeninách se drží a jako slova samostatná známa nejsou, na př. *vy-*. V slovní jednotku pojí se sloveso s takovým slovcem spřežené významem a přízvukem (srov. § 91 č. 2, a).

Jiných složenin slovesných mimo spřežky není. Slovesa *blahověstiti*, *noclehovati* atp. nejsou složena z *blaho-* a *věstiti*, *noc-* a *lehovati*, nýbrž jsou utvořena ze složených jmen *blahověst*, *nocleh* atd.

4. Co o kmenech slovesných je třeba věděti při časování, vloženo jest v § 193—195.

Část třetí.

96. Tvarosloví.

1. Tvarosloví jest nauka o slovních tvarech ohýbaných, t. j. skloňovaných a časovaných, neb nauka o skloňování a nauka o časování.

K jedn. nominativu *naše břímě* jest jedn. genitiv *našeho* břemene, dat. *našemu* břemeni atd. V tvarech těchto jsou *naše-* a *břemen-* kmeny (v. § 62 č. 2); *naše-* je kmen tvarův zájmenných *naše, našeho, našemu* atd., tedy kmen zájmenný, a *břemen-* je kmen tvarův jmenných *břímě, břemene, břemeni* atd., tedy kmen jmenný. Koncovky *-ho, -e, -mu, -i* jsou přípony pádové: *-ho* a *-e* přípony pro genitiv čísla jednotného, *-mu* a *-i* přípony pro dativ téhož čísla.

Proti kmenům *naše-, břemen-* jsou slova *naše-ho břemen-e, naše-mu břemen-i* atd. tvary skloněné (deklinované). Skloňování (deklince) je spojování náležitých přípon pádových s náležitými kmeny jmennými a zájmennými.

K infinitivu *nésti* je 2. osoba jednotná přítomného času *neseš*, 1. os. množná téhož času je *neseme*, 2. os. *nesete* atd. V tvarech těchto je *nese-* kmen (v. § 62 č. 2). Koncovky *-š, -me, -te* jsou přípony osobní: *-š* přípona pro 2. osobu jednotnou, *-me* pro 1. os. množnou, *-te* pro 2. os. množ.

Proti kmenu *nese-* jsou slova *nese-š, nese-me, nese-te* atd. tvary časované (konjugované). Časování (konjugace) je spojování náležitých přípon osobních s náležitými kmeny slovesnými. To jest časování ve smyslu vlastním; obyčejně však bere se ve smyslu širším a rozumějí se naukou o časování veškeré výklady o výrazech slovesných vzhledem k jejich utvoření (v. § 190 č. 1).

Pozn. 1. Dělení *kmen a příponu ohýbací* (pádovou, nebo osobní) není vždycky věc tak snadná, jako v ukázaných příkladech *naše-ho břemen-e, nese-te* atp. Často splynula přípona tak se kmenem, že k rozzeznání a rozdělení jich je potřebí rozboru hlubšího.

Pozn. 2. Jest činiti rozdíl mezi *koncovkou a ohýbací příponou*. Koncovkou jest jakýkoliv kus konce slovního, kdežto přípona ohýbací v každém ohnutém tvaru je vždy jen jedna; na př. v gen. *našeho břemene* jsou přípony ohýbací jenom *-ho* a *-e*, kdežto koncovkou týchž slov mohou rozuměti v *našeho* tu *-o*, tu *-ho*, tu *-eho* atd., v *břemene* tu *-e*, tu *-ne*, tu *-ene* atd.

2. Skloňování a časování dohromady nazývá se **ohýbáním** (flexí). Slova, která jsou schopna skloňování nebo časování, jsou **ohebná**. Jsou to jména podstatná, přídavná, zájmena, mnohé číslovky a slovesa.

3. Naproti těmto slovům ohebným jsou v jazyku mnohá slova, kterých nelze ani skloňovati, ani časovati. Slova ta nazýváme proto **neohybnými**. Jsou to příslovce, předložky, spojky a citoslovce.

Původ jejich je částečně temný: na př. původ slov *ne*, *ba*, *do*, *a* a *j*.

Ale namnoze poznáváme, že jsou to ustrnulé tvary ohnuté, t. j. tvary dílem skloněné, dílem časované, jichžto se však v řeči tak užívá, že při nich ani sklonění, ani časování neznamujeme. Na př. *zvláště* jest ustrnulý genitiv jedn. *vláště* s předložkou *z*, v. § 159, 6; ale užívajíce toho slova nejsme si vědomi, že je to genitiv atd. Podobně jest *více* ustrnulý akkusativ jedn., *kromě* ustrnulý lok. jedn. (k nominativu *kroma* = kraj) atd.

4. Podle toho dělí se tvarosloví

A. v nauku o *skloňování* a

B. v nauku o *časování*.

Výklady o *tvarech slovcí neohybných*, pokud jsou to ustrnulé tvary ohnuté, patří též do tvarosloví a podávají se některé na svých místech v naukách o skloňování a časování; ale pro přehled shrnují se také v přídavku na konci tvarosloví (v §§ 303—307).

97. A. Nauka o skloňování.

1. V e s k l o ň o v á n í přijímá kmen jmenný a zájmenný rozličné přípony pádové; tím vznikají tvary skloňované, rozdílné podle pádu a čísla.

2. Pádův (casus) máme sedm:

1. *nominativ*, na otázku *kdo? co?*

2. *genitiv*, na otázku *čí? koho? čeho?*

3. *dativ*, na otázku *komu? čemu?*

4. *akkusativ*, na otázku *koho? co?*

5. *vokativ*, při volání, na př.: o pane!

6. *lokál*, na otázku *v kom? v čem? o kom? o čem?* atp.

7. *instrumentál*, na otázku *kým? čím?*

3. Číslo (numerus) je troje:

a) jednotné (singulár). jímž se znamená předmět jen jeden, na př. orel (jeden), ruka (jedna), sto (jedno);

b) dvojné (duál), jímž se znamenají dva předměty téhož druhu, na př. (dvě) ruce, (dvě) stě;

c) množné (plurál), jímž se znamená předmětův téhož druhu počet větší než dva, na př. tři orlové, pět ruk, sedm set.

4. Číslo *dvojného* šetřilo se kdysi přísně, ale časem zanedbává se a nahrazuje se číslem množným. Na př. stč. říkalo se v čísle dvojném: *tě dvě veliciej rybě*, a naproti tomu v čísle množném *ty tři veliké ryby*; novočesky však říká se: *ty dvě veliké ryby*, jako *ty tři veliké ryby*, t. j. místo bývalých tvarů dvojných kladou se tvary čísla množného.

5. Jenom v několika zbytcích zachovaly se skloněné tvary čísla dvojného dosud, totiž:

dva, oba: nom. akk. mužsk. *dva, oba*, žensk. a střed. *dvě, obě*, gen. lok. všech rodů *dvou, obou*, dat. instr. *dvěma, oběma*, v. § 175;

prs: dvoj. č. gen. a lok. *u prsou, na prsou*, v. § 106 č. 12;

sto: dvoj. č. nom. akk. (*dvě*) *stě*, v. § 117 č. 5;

koleno: dvoj. č. gen. a lok. *u kolenou, na kolenou*, v. § 117 č. 5;

rámě, rameno: dvoj. č. gen. lok. *u ramenou, na ramenou*, v. § 149 č. 5;

ruka: dvoj. č. nom. akk. *ruce*, gen. lok. *z rukou, na rukou*, instr. *rukama*, v. § 127 č. 5;

noha: dvoj. č. gen. lok. *u nohou, na nohou*, instr. *nohami*, v. § 127 č. 5;

oko, ucho: dvoj. č. nom. akk. *oči, uši*, gen. *očí, uší*, instr. *očíma, ušima*, v. § 118 č. 5;

někdy instr. *-ma* za obyčejné *-mi*, na př. mezi náma, mezi dvěma hrázema, svýma vlastnímá rukama.

Jiné skloňované tvary čísla dvojného, jež se po různu vyskytují, jsou strojené, na př. instr. *rtoma, křídloma*; lépe *rty, křídly*.

6. Některá podstatná jména mají jen číslo množné, na př. *vrata, kamna, nůžky, kleště, Hradčany, Lobkovice* a j.; v mluvnici nazývají se *pomnožná* (pluralia).

98.

Rozvrh sklonění.

1. Všecka sklonění srovnávají se v tom, že mají stejné pády (nominativ, genitiv atd.) a stejná čísla (jednotné, množné, dílem i dvojné). V některých jiných věcech však se nesrovnávají, a podle těch rozeznáváme rozdílná sklonění.

2. Na př. v jedn. gen. *našeho břemene* jsou koncovky *-ho* a *-e* přípony pádové, a *naše-, břemen-* jsou kmeny.

Přípony pádové *-ho* a *-e* jsou pro týž pád, totiž pro genitiv jednotný; ale nejsou stejné, nýbrž rozdílné.

Přípona jednotného genitivu *-ho* může se připojit ke kmenu *naše-*, nikoli však ke kmenu *břemen-*; a přípona jednotného genitivu *-e* může se připojit ke kmenu *břemen-*, nikoli však ke kmenu *naše-*.

A podobně při pádech a kmenech jiných.

Úhrnem z toho vyplývá, že sklonění jest rozdílné podle kmenův a podle pádových přípon.

3. Hledíce k těmto stránkám dělíme skloňování všecko

A) ve jmenné nebo skloňování kmenů jmenných,

B) zájmenné nebo skloňování kmenů zájmenných, a

C) složené.

Ve skloňování těchto činí se další rozdíly podle rozdílného kmenového zakončení. Kmenův jest podle toho několik druhův (jsou kmeny samohláskové a souhláskové, tvrdé a měkké atd.), a při každém druhu vyvinulo se sklonění zvláštní, — úhrnem tedy sklonění mnohá a rozmanitá. Mluvnice ukazuje a vykládá každé z nich na zvláštním skloňovacím vzoru, někdy na vzorech několika.

99.

A) Skloňování jmenné.

1. Ke skloňování tomuto patří všecka

jména podstatná, obecná i vlastní, na př. *chlap, oráč, Jiří, město, moře, znamení, ryba, duše, Maří, sudí, kost, host, tykev, rámě* atd.;

jména přídavná tak zvaná neurčitá, na př. *zdráv, zdráva, zdrávo, dobr, -a, -o* atd. (jsou to jména téhož způsobu, jako *chlap, ryba, město*); ovšem též

participia (přechodníky a přičestí), jež jsou vlastně jména přídavná z kmenů slovesných utvořená, na př. *vedl, vedla, vedlo, veden, -a, -o* atd. (jsou jména téhož způsobu jako *dobr, -a, -o* a jako *chlap, ryba, město*); a dále též

jména podstatná i přídavná významu číslového; na př. *sto* (jest — nehledíme-li k významu číslovému — podstatné jméno téhož způsobu jako na př. *město*), — *tisíc* (je podst. jméno jako na př. *meč*), — *pět, sedm, deset* atd. (jsou podstatná jména téhož způsobu jako na př. *kost*), — *tři, čtyři* (jsou vlastně jména přídavná, skloňovaná jako na př. *host a kost*), — *desater, -a, -o* atp. (jsou jména přídavná, téhož způsobu jako na př. *dobr, -a, -o*), — *desát, -a, -o* atp., na př. v jedn. gen. půl desáta roku, půl desáta lokte atp. (jsou jména přídavná jako *dobr, -a, -o*).

2. Skloňování toto dělí se podle kmenův, a zejména podle jejich zakončení.

Zakončeny pak jsou tyto kmeny dílem některou samohláskou (= kmeny samohláskové, kmeny otevřené), na př. *ryba-*, — dílem

souhláskou (= kmeny souhláskové, kmeny zavřené), na př. břemen-. **Samohláska** nebo souhláska, kterou se kmen končí, jmenuje se prostě „kmenovou“.

P o z n. Když u kmenů samohláskových se mluví také o kmenové souhlásce, rozumí se tím souhláska jdoucí před kmenovou samohláskou; na př. v kmeni *ryba* jest *-a* kmenová samohláska, *-b-* kmenová souhláska.

3. Podle toho dělí se kmeny skloňování jmenného a mají skloňovací vzory, jak následuje (sr. § 94):

kmeny s a m o h l á s k o v é (otevřené)

na *-o*, a to:

mužské

tvrdé na *-o* (t. j. s předcházející souhláskou tvrdou), na př. chlapo-; vzor *chlap*, *dub*;

měkké na *-o* (t. j. s předcházející souhláskou měkkou), na př. oráčo- přehlas. oráče-; vzor *oráč*, *meč*;

na *-bjo*, na př. jurbjo- přehlas. jurbje-; vzor *Jiří*;

střední

tvrdé na *-o*, na př. město-; vzor *město*;

měkké na *-o*, na př. mořo- přehlas. moře-; vzor *moře*;

na *-bjo*, na př. znamenbjo- přehlas. -bje; vzor *znamení*;

na *-a*, a to:

tvrdé na *-a*, na př. ryba-; vzory *ryba* (ženský) a *vládyka* (mužský);

měkké na *-a*, na př. duša-; vzory *duše* (žensk.) a *panoš* (mužsk.);

na *-bja*, na př. panbja; vzory *paní* (žensk.) a *sudí* (mužsk.);

na *-ŭ*, na př. synŭ- ze staršího sŭnŭ-; vzor *syn*;

na *-ŷ*, na př. kostŷ- ze staršího kostŷ-; vzory *kost* (ženský) a *host* (mužský);

kmeny s o u h l á s k o v é (zavřené), a to:

na *-v*, na př. tykvŷ- (ze staršího kmene samohláskového *-ŭ*); vzor *tykev*;

na *-n*, na př. kamen-, ramen-; vzory *kámen* (mužský), *ráme* (střední);

na *-s*, na př. nebes-; vzor *nebe*;

na *-t*, na př. lokŷt-, kureŷt-; vzory *loket* (mužsk.), *kuře* (střed.);

na *-r*, na př. mater-; vzor *máti*.

100.

B) Skloňování zájmenné.

1. Ke skloňování tomuto patří

zájmena rodová (t. j. ta, která mají rozdílné tvary také

pro grammatický rod): *ten, ta, to*; *on, onen*; *kdo, co*; *jenž, jež, jež*; *náš, váš*; *můj, tvůj, svůj*; stč. též *sám* (gen. *samoho* jako *toho*) a *sen* (= *tento*, gen. *seho* jako *jeho*);

číslo v k y *jeden, -dna, -dno*; *dva, oba*; *dvůj, trůj, obůj* (= dvojit atd.); *veš, vše, vše*.

Zájmena bezrodá (t. j. *ta*, která nemají tvarů rozdílných podle rodu grammatického) *já, ty, se* mají své sklonění zvláštní.

2. Skloňování toto dělí se opět podle kmenů v. Tyto jsou dílem tvrdé, na př. *to-* (gen. *to-ho*, dat. *to-mu* atd.), dílem měkké, na př. *našo-* přehlas. v *naše-* (gen. *naše-ho*, dat. *naše-mu* atd.), a podle toho dělí se i skloňování toto hlavně ve dvojce:

tvrdé se vzorem *ten, ta, to* a

měkké se vzorem *náš, naše, naše*.

101.

C) Skloňování složené.

1. Ke skloňování tomuto patří všechna jména přídavná tak zvaná určitá; na př. *dobrý, -á, -é, pěší, -í, -í*.

Proti tvarům určitým jsou tak zvané neurčité, na př. proti určitému *dobrý, -á, -é* jest neurčité *dobr. -a, -o*.

Přídavná jména neurčitá *dobr. -a, -o* atp. mají skloňování jmenné; v. § 99 č. 1.

V jistých případech připojovalo se k těmto neurčitým nebo jinak řečeno jmenným tvarům staré zájmeno ukazovací *jb, ja, je* (= *ten, ta, to*), a říkalo se na př. *dobrō-jb* synъ, *dobra-ja* voda, *dobro-je* slovo atd. Připojeným zájmenem *jb, ja, je* vytýkal se a určoval se význam jména přídavného asi tak, jako kdybychom nyní říkali: *ten-dobrý* syn, *ta-dobrá* voda, *to-dobré* slovo.

Ve složeném *dobrō-jb, dobra-ja, dobro-je* atp. skloňovali se původně oba členové; na př. k nom. *dobrō-jb* a *dobro-je* byl gen. *dobra-jego*, dat. *dobru-jemu* atd. Odtud a proto nazývá se skloňování toto složené: v jedn. nom. *dobrō-jb, dobra-ja, dobro-je* jsou složeny nominativy jmenné *dobrō, dobra, dobro* s jedn. nominativy zájm. *jb, ja, je*, v jedn. gen. *dobra-jego* jsou složeny genitivy jmenný *dobra* a genitiv zájmený *jego* (= *jeho*), atd. (sr. § 451 č. 9).

Tvary tyto časem se stahují, na př. *dobra-ja* staženo v *dobrá*, *dobro-je* v *dobré*, nom. množ. *dobri-ji* v *dobří* atd., dle pak také jinak se mění; výsledek všeho toho jsou nyníjší tvary tak zvaných přídavných jmen určitých, nebo jinak řečeno tvary skloňování složeného.

2. Skloňování toto dělí se podle kmenů jmen přídavných ve sklonění

tvrdé se vzorem *dobrý, -á, -é*, a
měkké se vzorem *pěší, -í, -í*.

102. Skloňovací vzory.

Jak se skloňování dělí a které jsou jeho vzory, vyloženo jest v předcházejících §§ 98—101.

Máme nyní vyložiti skloňování těchto vzorů jednotlivých.

Vzory jednotlivé mohli bychom probírat v tom pořádku, jak jsou seřazeny v §§ 99—101. Z příčiny praktické doporučuji se však, hleděti při tom také k druhu slov skloňovaných.

Slova skloňovaná jsou podle svého druhu jména podstatná, jména přídavná (při nich spolu též přechodníky a přičestí), zájmena (náměstky) a číslovky; a podle toho máme:

- I. skloňování jmen podstatných,
- II. skloňování jmen přídavných,
- III. skloňování zájmen (n. náměstek),
- IV. skloňování číslovek.

103. I. Skloňování jmen podstatných.

1. Skloňování jmen podstatných je jmenné.

Některá jména podstatná mají ovšem sklonění složené, na př. *vrátný, školné, Jiří*, jedn. gen. *vrátného, školného* (podle *dobrého*), *Jiřího* (podle *pěšího*); ale *vrátný, školné* atp. jsou vlastně jména přídavná a jenom se berou v platnosti podstatných, gen. *Jiřího* pak jest novotvar místo *Jiří*.

2. Vzory pro skloňování jmen podstatných jsou uvedeny v § 99 č. 3. Podle koncovek a rodu dělí se v patero skupin; podle toho rozeznáváme zde pateré skloňování hlavní, a v každém pro rozdily drobnější několik vzorů. Totiž

skloňování **první** (*o*-kmenů mužských), se vzory:

a) *chlap, dub*, b) *oráč, meč*, c) *Jiří*;

skloňování **druhé** (*o*-kmenů středních), se vzory:

a) *město*, b) *moře*, c) *znamení*;

skloňování **třetí** (*a*-kmenů, žensk. a mužsk.), se vzory:

a) *ryba, vládyka*, b) *duše, panoše*, c) *paní, sudí*;

skloňování **čtvrté** (*i*-kmenů, žensk. a mužsk.), se vzory:

a) *kost*, b) *host*;

skloňování **páté** (kmenů *souhláskových*), se vzory:

a) *tykev*, b) *kámen*, c) *ramě*, d) *nebe*, e) *loket*, f) *kuře*,
g) *máti*.

3. Podle přehledu kmenů, podaného v §§ 99 č. 3, mělo by mezi skloňováním třetím a čtvrtým položeno býti skloňování *ů*-kmenů se vzorem *syn*. Vynecháváme je, poněvadž splynulo úplně se vzorem *chlap* a přestalo tedy býti skloněním zvláštním. Původně mělo některé koncovky zvláštní; na př.:

byl jedn. gen. *synu*, *domu* . . . proti gen. *chlapa*, *duba*;

byl jedn. lok. *synu*, *domu* „ lok. *chlapě*, *dubě*;

byl množ. nom. *synové*, *domové* „ nom. *chlapi*, *dubi*;

byl množ. lok. *synech*, *domech* „ lok. *chlapiech*, *dubiech* (nč. *-ích*);

atd. Ale všechny tyto rozdíly se vyrovnaly tím, že koncovky, jež byly zvláštní ve vzoru tom neb onom, přejaly se do vzoru druhého. Na př.:

jedn. gen. *synu* a *chlapa*, *domu* a *duba* vyrovnal se tím, že životné *syn* přijalo koncovku *-a* ze vzoru *chlap*: *syna* = *chlapa*, — a že jména neživotná vzoru *dub* přijala koncovku *-u* ze vzoru *syn*: *dubu* = *domu*;

jedn. lok. *domu* a *dubě* vyrovnal se tím, že vedle náležitého tvaru *domu* utvořil se také lokál *domě*, a naproti tomu vedle náležitého tvaru *dubě* utvořil se také lokál *dubu*; atd.

Skloňování první.

104.

a) Vzorek *chlap*, *dub*.

Jedn. nom.	<i>chlap</i>	<i>dub</i>
gen.	<i>chlapa</i>	<i>dubu</i> , <i>lesa</i>
dat.	<i>chlapu</i> , <i>-ovi</i>	<i>dubu</i>
akk.	<i>chlapa</i>	<i>dub</i>
vok.	<i>chlape!</i> <i>synu!</i>	<i>dube!</i>
lok.	<i>chlapě</i> , <i>-u</i> , <i>-ovi</i>	<i>dubě</i> , <i>-u</i>
instr.	<i>chlapem</i>	<i>dubem</i> .

Množ. nom. vok.	<i>chlapi</i> , <i>-ové</i> <i>andělé</i>	<i>duby</i> , <i>-ové</i>
gen.	<i>chlapův</i> , <i>-ů</i>	<i>dubův</i> , <i>-ů</i>
dat.	<i>chlapům</i>	<i>dubům</i>
akk.	<i>chlapy</i>	<i>duby</i>
lok.	<i>chlapích</i> , <i>-ech</i>	<i>dubích</i> , <i>-ech</i>
instr.	<i>chlapy</i>	<i>duby</i> .

105. 1. Jména podstatná k tomuto vzoru patřící jsou rodu mužského a mají souhlásku kmenovou tvrdou (i tak zvané souhlásky obojetné jsou zde vlastně tvrdé); na př. *bůh, lenoch, člověk, had, plot, pán, anděl* (stč. *anděl*), *bratr, holub, chlap, lov, les, vůz*.

O jménech s kmenovým *-l, -z, -s, -c*, která patří sem a která k následujícímu vzoru měkkému, v. v § 107 č. 1 a § 112 č. 1—4.

2. Skloňování jmen sem patřících bylo původně stejné. Zejména byl jednotný gen. *duba*, jako *chlapa*; akk. *chlap*, jako *dub*; množ. nom. *dubi*, jako *chlapi*. Ale časem vyvinul se rozdíl: jména, která znamenají věci neživotné, přijala v gen. jedn. většinou koncovku *-u* (*dubu*, místo stč. *duba*), a v nom. množ. koncovku *-y* (*duby*, m. stč. *dubž*), — a naproti tomu jména, která znamenají bytosti životné, přijala v jedn. akk. koncovku *-a* (*chlapa*, místo stč. *chlap*). Odtud jest ve sklonění tomto rozdíl mezi jmény životnými (vzoru *chlap*) a neživotnými (vzoru *dub*).

Akkusativ životný způsobu starého zachoval se v archaistických rčeních *pro Bůh* a *na svatý Jan* (o svátku), *na svatý Havel* atp.

106.

Ku pádům jednotlivým.

1. Ve jménech jako *orel* gen. *orla*, *pátek* gen. *pátku* atp. jest *-e-* pohybné (v. § 18 č. 1).

2. Jednotný genitiv *chlapa* a *dubu*.

Neživotná mají koncovku *-u*, ale často zachovala se tu i starší koncovka *-a*.

Zejména mají *-a*:

- a) Jména místní, která nejsou též významu obecného (appellativního); na př. z *Berouna, Jičína, do Krakova, Říma* atd. Naproti tomu: z *Brodu, Mostu, Písku, Vyšehradu, Nového Sadu* atd., poněvadž jména *brod, most, písek, hrad, sad* jsou spolu významu obecného a mají gen. *-u*. V gen. *Náchoda, Újezda* zachovalo se *-a*, poněvadž obecná jména *náchod, újezd* v jazyku se neudržela.
- b) Jména měsícův, pokud k tomuto sklonění patří: *ledna, února, března* atd.; ale *listopadu*.
- c) Jména dnův, pokud sem patří: *pondělka, úterka* atd., od *včerejška* do *dneška* a do *zejtřka*; ale od *pátku*.
- d) Některá jednotlivá, na př. *bochník, rybník, dobytek, duch, hřbitov, chléb, chlív, jazyk, kalich, klášter, komín, kostel, les, mlýn, ocet, ostrov, oves, popel, potok, sklep, svět, sýr, týl, večer, zákon, život*. Některá mívají dílem *-u* a dílem *-a*. Na př. *půl roku*, a do

roka; od kusu, a nemá kusa rozumu; úmyslu, a z-úmysla; snu, a ze-sna; dvoru, a do-dvora; koutu, a z-kouta do-kouta; od-oběda. a hodina obědu; atp. Jak se vidí na těchto příkladech, udrželo se *-a* zvláště v jistých rčench a ve spojení s předložkou.

Koncovka *-u* je také u životného jm. *zeměplaz* gen. *zeměplazu*, a u hromadných *národ* gen. *národu* (i *národa*), *lid* — *lidu*, *skot* — *skotu*, *brav* — *bravu*, *hmyz* — *hmyzu*.

3. Jedn. dativ chlapu, *-ovi* a dubu.

Jména životná mají koncovku *-u* i *-ovi*: *chlapu* i *chlapovi*; ale *člověku*, *bohu*, nikoli též *-ovi*.

Jen koncovku *-ovi* a nikoli též *-u* mají příjmení, na př. *Novákovi*, a jména křestní o sobě stojící, na př. *Václavovi*. Ve výrazích, jako jest *Václavovi Novákovi* nebo *Václavu Novákovi*, má jméno křestní koncovku *-u* neb *-ovi*, příjmení pak koncovku *-ovi*. Podobně ve výrazích *panu Václavu Novákovi* nebo *panu Václavovi Novákovi*. *Kristus* má zřídka *Kristovi* a častěji *Kristu*, a podobně jména světcův: píseň k sv. *Václavu*.

4. Jedn. vokativ chlape, synu, dubě!

Před koncovkou *-e* mění se kmenové *h*, *ch*, *k* v *ž*, *š*, *č*, a *r* v *ř*: *bůh* — *bože*, *duch* — *svatý duše*, *člověk* — *člověče*, *bratr* — *bratře*, a podobně *kmotře*, *Petře*, *větre*. Když před kmenovým *-r* je samohláska, zanedbává se změna v *-ř*- časem víc a více; na př.: *bídný tvore!* *slavný sbore*, *výbore!* *škaredý výre!* *pane doktore*, *professore!* *pane Melichare!* *Tatare!*

Koncovka *-u* patří jménům vzoru *syn* (v. § 103 č. 3), vok. *synu*, a rozšířila se odtud také u jmen vzoru tohoto; zvláště často bývá při kmenové souhlásce hrdelné: *vrahu!* *lenochu!* *strýčku!*

5. Jedn. lokál má koncovky *-ě* (*-e*), *-u*, *-ovi*. Koncovky tyto někdy všecky u téhož jména býti mohou, častěji však jen té neb oné se užívá.

Jména místní mají zpravidla *-ě* (*-e*), na př. v *Berouně*, *Jičíně*, *Krakově*, *Římě*, *Náchodě*, *Újezdě*, *Táboře*, *Brodě*, *Mostě*, na *Vyšehradě*, v *Novém Sadě* atd.; zřídka tu bývá *-u*, a to zejména po hrdelních, na př. v *Písku*, v *Žebráku*.

Jména osobní, příjmení i křestní (i jiná jim podobná), mají *-ovi* neb *-u*: *Václavovi* neb *o Václavu*, *Novákovi*, *Korybutovi* neb *o Korybutu*. Při jménech světcův bývá *-u* nebo též *-ovi*, na př. píseň o sv. *Janu*, legenda o sv. *Václavu* neb *o sv. Václavovi*. Když se jménem takovým rozumí svátek, bývá *-ě*, na př. o sv. *Jáně* (t. j. na den sv. Jana), po sv. *Jakubě*, při *Havle*, o sv. *Duše*; ale též po sv. *Duchu*, po sv. *Prokopu* atd.

Jména měsíců v mají *-u*: v lednu, únoru, březnu atd.

Jména jiná mívají:

dílem *-ě (-e)*, na př. na hradě, na hřbitově, v chlévě, v domě, v klášteře, v komíně, v kostele, na ledě, ve mlýně, po obědě, v ovse, v pivováře, v potoce, po roce, na světě, na voze;

dílem *-u*, na př. na křtu, v jedu, v hněvu, na pohřbu, na břehu, na vrchu, v prachu, na buku, v boku atd.; zvláště a dílem zpravidla bývá koncovka *-u* při jménech na *-ek* a *-ík*: domek — v domku, v domečku, na sloupku, na doubku, po pondělku, po pátku, po dnešku, po včerejšku, po letošku, na koníku, v lesíku, po chodníku atd.

Zřídka užívá se při témže jméně koncovky *-ě i -u*, na př. v chrámě a v chrámu, v zákoně a v zákonu, ve stoze a ve stohu, v kožiše a v kožichu, v rybníce a v rybníku, v jazyce a v jazyku atd.

Před koncovkou *-ě (-e)* mění se kmenové souhlásky způsobem náležitým: klášter — v klášteře, potoč — v potoce atd.

6. Množný nominativ: chlapi, duby; chlapové, dubové andělé.

Koncovka *-i* bývá jen u jmen životných; kmenová souhláska mění se před ní způsobem náležitým: had — hadi (t. j. hadi), vrah — vrazi, lotr — lotři.

Koncovku *-y* mají jen jména neživotná.

O nom. Uhři (národ) a Uhry (země) v. § 108.

Koncovku *-ové* mají jména životná, na př. chlapové, hadové atd. Ve slohu ušlechtlejším dává se též koncovka také jménům neživotným, na př. skutkové, čeští stavové, naši hříchové, všelící pokrmové atd.

Koncovka *-é* bývá u jmen: andělé, manželé (Eheleute), židé, sousedé, hosté; zvláště u hojných jmen na *-an* (býv. *-énin*, v. doleji č. 10): zemané, dvořané, měšťané, Pražané, Moravané, Američané atp., a podle toho též křesťané a pohané. Jména na *-án* a jména živočišná a cizí na *-an* nebo *-án* mají však koncovku *-i*: velikáni, berani, havrani, kaplani, děkani, formaní, dominikáni, Markomani, Indiáni, Američáni atd.

Krom toho jest ještě několik tvarů s koncovkou *-a*: mraka (vedle mraky a mrakové), oblaka, vrcha, záda, prsa; jest tu koncovka přejatá ze vzoru *město* (§ 115). — Touž koncovku mívají pomnožná jména místní, která sem patří, v jazyku spisovném často, v obecném většinou; na př. Chvaly a také Chvala, Pečky a Pečka, Mostky a Mostka, Hradčany a Hradčana atd.

7. Množ. genitiv chlapův, dubův, *-ů*. O odsouvání koncové souhlásky *-v* v. § 43 č. 5.

V pádu tomto byl tvar starší bez koncovky *-ův* (stč. *-óv*). Zbytek jeho zachoval se ve výrazech: do *oblak*, s *vrch*, do *zad*, a v dial.: *od těch čas*. Jiné zbytky toho jsou v gen. místních: do *Uher*, do *Brozan* atd., o čemž v. doleji § 108; srov. také archaismy podobné ve výrazech: deset *kamen* masa, dveře jsou otevřeny do *kořen* v. § 147 č. 5.

8. Množný l o k á l *chlapích*, *dubích*, *-ech*.

Před koncovkou *-ích* mění se souhlásky kmenové způsobem náležitým, na př. *vrah* — o *vrazích*, *lenoších*, *racích*, na *sloupcích*, v *oblacích*, v *obláčcích*, na *mezcích* atd.

Koncovka *-ech* (přejatá ze vzoru *host*. § 142) bývá po *-d*, *-t*, *-n*, *-r*, na př. o *haděch* (i o *hadících*), na *rtech*, o *pánech* (stč. též *páněch*), v *darech* (i *dařích*) atd.

Jiná ještě koncovka jest *-ách* (přejatá ze vzoru *ryba*, § 125), rozšířená zvláště v nářečích. V jazyku spisovném jest ve výraze *ve-snách*. Někdy také jména na *-ček* ji mívají, na př. *obláček*: v *obláčcích* a v *obláčkách*.

9. Množ. instrumentál *chlapy*, *duby*. O tvaru *Uhrami* atp. v. § 108.

10. V některých jménech tohoto sklonění přehlasuje se kmenové *-a-* v *ě* (*e*), podle § 11 č. 2. V nč. jsou to zejména:

a) jméno *Jan*, s přehláskou ve vok. *Jene* (stč. *Jěne*);

b) jména s koncovkou *-ěn-ín*: *zeměnin*, *dvořenín* atp., proti nepřehlasovanému *-an-*, které jest na př. ve množ. akk. *zemany*, *dvořany* atd.

Staročeské sklonění těchto jmen bylo:

jedn. nom. *zeměnin*, gen. *zeměnína*, dat. *zeměnínu*, akk. *zeměnína*, vok. *zeměníne*, lok. *zeměnímě* n. *-ěnínu*, instr. *zeměnímem*:

množ. nom. vok. *zeměné*, gen. *zeman* neb *-anów*, dat. *zemanóm*, akk. *zemany*, lok. *zeměnech*, instr. *zemany*.

To jest: druhá přípona *-ín-* zůstávala v čísle jednotném (a též ve dvojném) a způsobovala zde svým měkkým *-í-* přehlásku v příponě první, tak že bylo vždy *-ěn-ín*; ale číslo množné bylo bez přípony *-ín-*, mělo jen příponu *-an-*, a toto *-an-* přehlasovalo se jen tehdy, když koncovka pádová tomu zadržovala příčinu (totiž v nom. vok. *zeměné* a lok. *zeměnech*), ostatně zůstávalo nepřehlášeno (gen. *zeman* neb *zemanów*, dat. *zemanóm*, akk. a instr. *zemany*).

Během času rušilo se pravidlo bývalé a výsledek toho jest, že v nč. tvar *zeměnin* gen. *zeměnína* atd. jen jako archaismus u některého spisovatele se vyskytuje, kdežto tvar *zeman* gen. *zemana* atd. stal se pravidlem.

O jménech místních *Brozany* atp. v. doleji (§ 108).

11. Mnohá jména podstatná, která jsou v jednotném nom. jednoslabičná a dlouhá, krátí slabiku v pádech, kde jsou tvaru víceslabičného; na př. hrách — hrachu, mráz — mrazu, pás — pasu, práh — prahu, chléb — chleba, snáh (stč. snieħ) — sněhu, dvár (stč. dvór) — dvora, báh — boha, púst — postu, vůz — vozu a j. Sem patří též dvojslabičné vítr (stč. vietr, jednoslabičně) — větru. V kámen — kamena je zkrácení podle sklonění souhláskového (v. § 147 č. 2).

Naproti tomu u jiných zůstává slabika nezkrácena, na př. páv — páva, děl — dílu, kout — koutu, týl — týla a j.

12. Z bytek dvojného čísla tohoto vzoru jest gen. lok. *prsou* ve výrazech: s *prsou*, na *prsou* atp.

Obecně říká se chybně na-*prsou-ch*; *-ch* je zde přidáno podle lokálu množného. Chybné jest také *k-prsoum*, místo *k-prsům*.

O dvojném *rtoma* v. § 97 č. 5.

107. Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Při jménech s kmenovým *-l* bývá v nářečích obecných kolísání; na př. říká se *z-popela* (správně) a v *popeli* (nesprávně). Kolísání toto zasahuje namnoze i do jazyka spisovného. Proto je potřebí, vytknouti ta jména podstatná, která v jazyku spisovném ke sklonění tomuto náleží. Jsou to:

a) Mnohá přejatá z jazyků cizích. Na př. *anděl* (gen. *anděla*, vok. *anděle*), *apoštol*, *dábel*, *kanál*, *konšel*, *kostel*, *krokodíl*, *špitál* a j.; jm. vlastní *Karel*, *Pavel*, *Šavel* a j.

Ve jménech těch jazyk starší kolísal se více než nářečí nynější, a i jazyk spisovný jest neustálen: píše se *coul* gen. *coulu* a *půl* *coule*, *kotel* gen. *kotla* i *kotle*, *korál* množ. č. *korály* i *korále*, *titul* — *tituly* i *titule*, *artikul* — *artikuly* i *artikule*, atd.

b) Všecka jména, která jsou původem svým přičestí minulého času s koncovkou *-l*, na př. *hýřil* (gen. *hýřila* atd.), *břídil*, *prášil*, *žvástal* atp.; častá zvláště jako příjmení: *Sušil*, *Kvapil*, *Loudal*, *Doležal*, *Vychodil* atd.

c) Jiná: *datel* (pták) gen. *-tla*, *-děl* (*úděl*, *záděl* = *zadělání*), *díl* (*podíl*, *rozdíl*), *důl* (*údol*), *hlahol*, *hrbol*, *hýl*, *chochol*, *chřástal* (vedle *chřístel* gen. *-le*), *jíl*, *kal* (*výkal*), *kostival*, *košťál*, *kozel*, *kůl* (*rozkol*), *manžel*, *mozol*, *omyl*, *orel*, *osel*, *pádel* (*padané ovoce*), *pal* (*zápal*, *podpal* a j.), *popel*, *posel*, *smysl* (*důmysl*, *průmysl*, *úmysl*, *Přemysl* a j.), *sokol*, *-střel* (*výstřel*, *zástřel*), *stůl*, *sval*,

sysel, šibal, toul, týl, účel (gen. účelu, dat. účelu atd.), *úhel* (= Winkel, proti *uhel* gen. uhle = Kohle), *úkol, uzel, val* (*přival, nával, obal, poval*), *vrchol, vyžel* gen. -žla, živel.

2. Ve starších spisích a místy v nářečích vyskytuje se též sklonění *nic* gen. z-nicu, dat. k-nicu atd., t. j. zájmeno *nic* vzalo se za jméno podstatné a skloňuje se podle vzoru *dub*; v jazyku spisovném užívá se za to tvarů náležitých *z-ničeho, k-ničemu* atd.

3. Podstatné jméno *bratr* má sklonění v čísle jedn. náležité; v čísle množ. skloňuje se takto: nom. (vok.) *bratří* nebo *bratři*, gen. *bratří* nebo *bratrův*, dat. *bratřím* n. *bratrům*, akk. *bratři* n. *bratry*, lok. *bratřích* n. *bratrech*, instr. *bratřimi* n. *bratry*.

Tvar *bratří*, stč. *bratřie*, je vlastně čísla jednotného a významu hromadného, asi = bratrstvo; významem svým mohl zastupovati číslo množné *bratrové*, a časem dostal i koncovky čísla množného. Viz § 138 č. 3.

4. Podstatné jméno *člověk* má množ. č. *lidé*.

5. Podstatné jméno *lid* má číslo jednotné podle vzoru *dub*, číslo množné podle *host*: nom. vok. *lidé*, gen. *lidí* atd., v. § 143 č. 5.

108. Pomnožná jména místní *Uhry, Brozany* atp.

Pomnožná jména místní jsou namnoze jména obyvatelův, kteří tu bydlí nebo bydlili.

Na př. jednotlivý obyvatel země uherské jest *Uher*; úhrn všech obyvatelův jsou tedy *Uhři* (= nom. množ.); týmž tvarem „*Uhři*“ nazývána kdysi i země týchž obyvatelův. Totéž slovo *Uhři* znamenalo tedy 1. to, co *Uhrové* (Ungari, die Ungarn), a 2. to, co *Uhersko, uherská země* (Ungaria, das Ungarn); potom, když se provedl v jazyku rozdíl mezi skloněním jmen životných a neživotných, zůstal tvar *Uhři* pro význam = *Uhrové*, ale pro význam = *Uhersko, uherská země* vzal se akkusativ místo nominativu, tedy tvar *Uhry*.

Jiný příklad. Kdo bydlí u nějakého brodu, je *brozenín* (utvořeno z brod-jan-in-), stč. *brozénín*; úhrn obyvatelův nějaké takové osady u brodu jsou stč. *brozéné*; týmž jménem *brozéné*, a později jeho akkusativem *brozany*, nazývána pak i osada sama, tvar *Brozany* stal se jménem místním.

Jmen obojího tohoto způsobu je mnoho: *Uhry, Čechy, Rakousy, Bavorsy, Šváby* atd., *Brozany, Rokycany, Hradčany, Ohništany, Metličany, Moravany* atd.

Sklonění jejich bylo náležité podle příslušných vzorů *dub* množ.

duby (§ 104) a *zeměnin* množ. (akk.) *zemany* (§ 106 č. 10, b). Ale časem vyvinuly se některé odchylky a sklonění novočeské jest:

nom. akk. *Uhry, Brozany*; často též *-a*, zvláště v jazyku obecném: *Uhra, Hradčana* atd.;

gen. *Uher, Brozan*; tu zachován tvar genitivu staršího, kdežto jména významu jiného přijala později koncovku *-ův*, stč. *-óv*;

dat. *Uhrům a Uhrám, Brozanům*;

lok. v *Uhrích a Uhrách, v Brozanech*;

instr. *Uhry a Uhrami, Brozany*.

109. b) Vzor *oráč, meč*.

Jedn. nom.	<i>oráč</i>	<i>meč</i>
gen.	<i>oráče</i>	<i>meče</i>
dat.	<i>oráči, -ovi</i>	<i>meči</i>
akk.	<i>oráče</i>	<i>meč</i>
vok.	<i>oráči! kupče!</i>	<i>meči!</i>
lok.	<i>oráči, -ovi</i>	<i>meči</i>
instr.	<i>oráčem</i>	<i>mečem</i>
Množ. nom.	vok. <i>oráči, -ové</i>	<i>meče, -ové</i>
gen.	<i>oráčův, -ů</i>	<i>mečův, -ů</i>
dat.	<i>oráčům</i>	<i>mečům</i>
akk.	<i>oráče</i>	<i>meče</i>
lok.	<i>oráčích</i>	<i>mečích</i>
instr.	<i>oráči.</i>	<i>meči.</i>

110. 1. Jména podstatná k tomuto vzoru patřící jsou rodu mužského a mají souhlásku kmenovou *m ě k k o u* (i tak zvané souhlásky obojetné jsou zde vlastně měkké); na př. *kraj, kůň, muž, koš, oráč, plášť, kupec, kovář, kazatel, kněz*.

O jménech s kmenovým *-l, -z, -s, -c*, která patří sem a která ku předcházejícímu vzoru tvrdému, viz § 107 č. 1 a § 112 č. 1—4.

2. Skloňování jmen sem patřících bylo původně veskrze stejné. Zejména byl jednotný akk. *oráč*, jako *meč*, a množný nom. *meči*, jako *oráči*. Ale časem vyvinul se rozdíl, jako ve sklonění *chlap — dub*: jména *ž i v o t n á* přijala v jedn. akkusativě koncovku *-e* (*ě*), a jména *n e ž i v o t n á* přijala v nominativě množ. koncovku *-e* (*ě*), a jest tedy jedn. akk. *oráče — meč*, množ. nom. *oráči — meče*. Srov. § 105 č. 2.

Akusativ životný způsobu starého zachoval se v archaistických rčenicích: *na kůň a za muž* (slc. *íst za muž = jíti za muže, vdáti se*).

3. Vzor tento liší se od předešlého měkkostí souhlásky kmenové: proti tvrdému *chlap*, *dub* jest měkké *oráč*, *meč*. Z této měkkosti vzešla i většina rozdfův, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. genitiv byl původně stejný: *chlapa*, *oráča*; u kmenů tvrdých *-a* zůstalo, u měkkých však přehlásilo se v *-e* (stč. *-ě*), a jest tedy gen. *chlapa*, ale *oráče*. Podobně jedn. dativ byl původně stejný: *chlapu*, *dubu*, *oráču*, *meču*; u kmenů tvrdých *-u* zůstalo, u měkkých přehlásilo se v *-i*, a jest tedy nč. *chlapu*, *dubu* a *oráči*, *meči* atd.

111.

Ku pádům jednotlivým.

1. Ve jménech jako *kupec* gen. *kupce*, *uhel* gen. *uhle*, *oheň* gen. *ohně* atp. jest *-e* pohybné (v. § 18 č. 1).

2. Jednotný dat. a lok. *oráči*, *-ovi* a *meči*. Jména životná mají koncovku *-i* i *-ovi*, neživotná jen *-i*.

Jen koncovku *-ovi* a nikoli též *-i* mají příjmení, na př. *Benešovi*. Jména křestní a jiná jim podobná mají *-ovi* i *-i*: podoben *Jidášovi* i *Jidáši*, o *Jonášovi* i o *Jonáši*. Ve výrazech, jako jest *Tomášovi* *Benešovi* nebo *Tomáši* *Benešovi*, má jméno křestní koncovku *-i* neb *-ovi*, příjmení pak koncovku *-ovi*. Podobně ve výrazech: *panu Tomáši* *Benešovi* nebo *panu Tomášovi* *Benešovi*. K výrazům *pán Ježíš*, *svatý Tomáš* atp. je dat. a lok.: k *pánu Ježíši*, o *pánu Ježíši*, k *sv. Tomáši*, o *sv. Tomáši*.

3. Jedn. vokativ *oráči*, *meči*! *kupče*, *kněže*!

Koncovka *-e* jest ve vok. *kněže* (stč. též *vítěz* — *vítěže*, spolu se změnou kmenové souhlásky v *-ž-*) a v hojných jménech na *-ec*, na př. *kupec* — *kupče*, *otec* — *otče* atd. (spolu se změnou kmenové souhlásky v *-č-*).

Koncovku *-i* mají jména ostatní, na př. *rytíři*! *králi*! *oráči*!

Jménům na *-ic* patří vlastně koncovka *-i*, ale ode dávna přijímají také koncovku *-(ě)e* (podle *kupec* — *kupče*); na př. *dědic* vok. *dědici* a *dědiče*, *královic* — *královici* a *královiče*.

4. Množ. nominativ *oráči*; *meče*; *-ové*.

Koncovka *-i* jest jen u jmen životných; na př. *oráči*, *hráči*, *rytíři* atd.

Koncovku *-e(ě)* mají neživotná, na př. *meče*, *ohně*, *pláště* atd.

Koncovku *-ové* mají životná, na př. *oráčové*, *rytířové*, a v slohu ušlechtilejším dává se též koncovka i neživotným, na př. *mečové*, *ohňové*.

5. Množ. genitiv *oráčův*, *mečův*, *-ů*. O odsutí koncového *-v* (*-ův* — *-ů*) v. § 43 č. 5.

V pádu tomto byl tvar starší b e z k o n c o v k y *-ův* (stč. *-óv*). Zbytek toho zachoval se v několika výrazech. Zejména též ve výrazech: *peněz, tisíc* (pět tisíc, deset tisíc atd.; vedle toho je však také genitiv tvaru nového *tisícův*); — dále ve výrazech *-ovic*, na př. *mlynářovic* pole, *sousedovic* zahrada atp., t. j. pole mlynářovicův (= členův rodiny mlynářovy), zahrada sousedovicův atd.; — o výrazu *z-Lobkovic* atp. v. § 113, o gen. *přátel, obyvatelův* v. § 112 č. 5.

Jména *mlynářovic* atp. jsou jména podstatná a měla své sklonění úplné. Ale časem vyšla z užívání a zachoval se jen množný genitiv. Tento býval většinou v přívlastku, t. j. v takovém poměru syntaktickém, v jakém obyčejně bývá jméno přídavné. Proto zdál se, jako by byl jménem přídavným, pokládal se za jméno přídavné, a to za jméno přídavné nesklonné, poněvadž zůstává beze změny, když se skloňuje: nom. *mlynářovic* pole, gen. od *mlynářovic* pole, dat. k *mlynářovic* poli atd.

6. V děšě gen. *deště* atd. je kmen zkrácen jako v hrách — hrachu (v. § 106 č. 11). Ale tu bývá samohláska krátká také v nom. (akk.): *dešť*.

112. Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Při jménech s kmenovým *-l* bývá v nářečích obecných kolísání; na př. říká se *motýl* gen. *motýla* (nesprávně) a *motýle* (správně). Kolísání toto zasahá namnoze i do jazyka spisovného. Proto je potřeba, vytknouti ta jména podstatná, která v jazyku spisovném ke sklonění tomuto náležejí. Jsou to:

- a) Mnohá přejatá z jazyků cizích. Na př. *cíl, kachel, korbél, mandel, ortel, pantofel, pytel, šindel, věrtel; Daniel, Samuel, Gabriel, Israel* a j. O kolísání: titul, množ. č. nom. tituly a titule atp. v. § 107 č. 1, a).
- b) Domáci: všecka na *-tel*, na př. *učitel, kazatel, přítel* atd.; — jiná tato: *černobýl, čmel, daněl* (daněk), *datel* gen. *-tle*, (ovoce datlovníka, obyčejně *datle*, žensk.), *chmel, chramostýl, chřístel* (vedle *chřástal* gen. *-la*), *chuchel, chumel, chundel, jetel* (dial. *dětel*), *jitrocel, hřidel, kašel, koukol, kužel, král, mol, motýl, ocel* (v. § 141), *rýl, svízel, topol, trupel, uhel* (= Kohle, proti *úhel* gen. *úhlu* Winkel), *úl, -vrhel* (*povrhel, vyvrhel*), *zřetel, žel*.

2. Jména s kmenovým měkkým *-z* (stč. *-z*) patří ke sklonění tomuto; na př. *kněz, peníz*, gen. *-e* atd. Ale některá přenesla se odtud do vzorů jiných; zejména:

mosaz přeneseno dílem do sklonění *dub*, gen. čistého mosazu atd. (rodu mužsk.), dílem do sklonění *kost*: gen. čisté mosazi (žensk.);
řetěz, výhoz, výchoz, Zderaz přeneseno do sklonění *dub*: gen. řetězu, výhozu, výchozu, Zderazu.

3. Jména domácí s kmenovým *-c* patří též ke vzoru tomuto; na př. dědic gen. dědice, kupec — kupce; o jejich vokativu jedn. v. § 111 č. 3.

Jména na *-ec* jsou také stč. *tvořec, čarodějec, svatokrádec*; tvary nom. *tvůrce, čarodějce, svatokrádce* jsou novotvary.

Naopak říká se zase v jazyce obecném *správce* místo *správce*, kteréhož jména sklonění náležitě jest podle vzoru *panoše* (§ 134).

4. Jména cizí nebo z jazyků cizích přejatá s kmenovým *-c*, *-z*, *-s* jsou dílem při sklonění tomto, dílem při předcházejícím; viz o tom § 188, a.

5. Jména na *-tel* mají v množ. nom. koncovku *-telé*, na př. *kazatelé* atp. Pády ostatní shodují se se vzorem *oráč*: jedn. gen. *kazatele*, dat. *kazateli* atd., množ. gen. *kazatelův* (v knižných výrazech: *tisíc obyvatel* atp. místo *obyvatelův* jest odchylka z doby nové), dat. *kazatelům*, akk. *kazatele*, lok. *kazatelích*, instr. *kazatelé*.

Sem patří také jména *přítel* a *nepřítel*: jedn. gen. *přítele*, dat. *příteli* atd.; číslo množné má v kmeni *-á-* místo *-í-*: nom. *přítelé*, gen. *přátel* (bez *-ův*, někdy též *přátelův*), dat. *přátelům*, akk. *přátele*, lok. *přátelích*, instr. *přáteli*.

Jména *přítel, nepřítel* měla původně kmen dvojí: v čísle jednotném bylo měkké *-tel*, v množném pak tvrdé *-tel*. V čísle jednotném bylo tedy sklonění podle vzoru *oráč*, v množ. pak podle vzoru *chlap (anděl)*. V jejich kmenech je samohláska *-á-* (vzniklá stažením z *-bja-*). Ta zůstává beze změny, když koncovka je tvrdá, tedy v stč. množ. gen. *přátele*, dat. *přátelóm*, akk. a instr. *přátely*; když koncovka je měkká, přehlasuje se *-á-* v *-ie-* (= nč. *-í-*, zúžením), tedy v jedn. nom. *přietel*, gen. *přietele* atd. a v množ. nom. *přietelé* (srov. *andělé*) a lok. *přietelích*. V nč. jest v jedn. čísle náležité *-í-* (zúžením z *-ie-*); v čísle množném mělo by býti v nom. *přítelé* a v lok. *přítelích*, ale vlivem ostatních pádů ujalo se *-á-* také zde a jest tedy *-á-* v celém čísle množném.

V novější době vyskytá se v některých spisích množ. akk. a instr. *přátely, kazately* atp.; ono je zastaralé, toto novota neoprávněná.

6. Podstatné jméno *kněz* má sklonění v čísle jednotném náležité: gen. *kněze*, vok. *kněže* atd.; v čísle množném skloňuje se takto: nom. (vok.) *kněží*, gen. *kněží*, dat. *kněžím*, akk. *kněží* (novotv. *kněze*), lok. *kněžích*, instr. *kněžimi*.

Tvar *kněží*, stč. *knězie*, je vlastně čísla jednotného a významu hromadného, asi = kněžstvo; významem svým mohl zastupovati číslo množné k jednotnému *kněz*, a časem dostal i koncovky čísla množného. Viz § 138 č. 3.

Právím na př.: „jáhen bude vysvěcen *na kněze*“ (akk. jedn.), a „jáhnové budou vysvěceni *na kněží*“ nebo „*na kněze*“ (oboje akk. množ., *na kněží* způsobu starého, *na kněze* novotv.).

7. Podst. jm. *kůň*. Jedn. akk. *koně*; ve rčení *na-kůň* zachován akkusativ starší, § 110 č. 2. V čísle množném nominativ *koně*, podle neživotných; gen. *koňův*, dat. *koňům*, instr. *koní*, a vedle toho také gen. *koní*, instr. *koňmi* podle vzoru *host* (§ 142), a novotv. dat. *koním*.

8. *městys* bývalo neskloněno, na př. v městys Mnichovicích. Nyní skloňuje se: gen. *městyse*, dat. *městysi* atd., a častěji nahrazuje se jménem *městečko*.

9. Podst. jm. *peníz* stč. *peniez* krátí druhou slabiku v množ. gen. *peněz* (bez *-ův* v. § 111 č. 5), dat. *penězům*, lok. *penězích*, instr. *penězi*. V době novější činí se v jazyku spisovném v těchto pádech rozdíl a užívá se krátkých tvarů *peněz-* ve významu něm. *Geld*, a dlouhých *peníz-* ve významu něm. *Münze*; na př. mnoho *peněz* a *pět penízův* atd.

10. Podst. jm. *rodič* má množ. nom. *rodiče* = *parentes*, *die Eltern*.

113. Pomnožná jména místní na *-ice*: *Lobkovice* atp.

Pomnožná jména místní na *-ice* vyvinula se ze jmen obyvatelův (rovněž tak jako jména místní tvaru *Uhry* a *Brozany*, v. § 108). Na př. jednotlivý obyvatel osady byl *Lobkovic* (t. j. potomek *Lobkův*); úhrn všech obyvatelův byli *Lobkovici*; týmž tvarem, t. j. nominativem množným „*Lobkovici*“, nazývala se pak i osada těchž obyvatelův, a když se provedl v jazyce rozdíl mezi skloněním jmen životných a neživotných, dostal se i zde akkusativ na místo nominativu a za bývalé *Lobkovici* jest *Lobkovice*.

Jmen tohoto způsobu je velice mnoho. Ale ne všecka jména místní na *-ice* patří sem, nýbrž jen pomnožná; vedle nich jsou také hojná jména místní na *-ice* rodu žensk. a čísla jednotného, na př. *Železnice*, *Dřevěnice*, *Kamenice*, *Borovnice* atd., gen. do *Železnice*, lok. v *Železnici* atd. (jako *duše* § 130).

Sklonění pomnožných místních na *-ice* jest náležité podle vzoru *meč* množ. č. *meče*:

nom. akk. Lobkovice;
 gen. *Lobkovic*, tu zachován tvar genitivu staršího;
 dat. *Lobkovicům*;
 lok. v *Lobkovicích*;
 instr. *Lobkovicí*, odchylkou též *Lobkovicemi*.

114. c) Vzor *Jiří*.

1. Jména sklonění tohoto měla v kmenové koncovce *-bj-*: *Jurbj-*. Koncovky pádové byly původně jako u vzorův *oráč* a *chlap*, na př. genitiv jedn. byl *Jurbja* jako *oráča* a *chlapa*, dat. *Jurbju* jako *oráču* a *chlapu* atd. Ale nastaly tu mnohé změny, jednak souhláskou měkkou, jednak stahováním *-bj-* s koncovkou následující; na př. gen. *Jurbja* přešel stažením v *Jurá* a dále přehláskou v *Jiříe* (stč.) a zúžením v *Jiří* (nč.), dat. *Jurbju* v *Juřú* a *Jiří*, atd.

2. Nom. jedn. *Jiří* shoduje se v koncovce *-í* s nom. mužsk. rodu *pěší*. To bylo příčinou, že později také v pádech jiných koncovky ze vzoru *pěší* do vzoru *Jiří* se přejímaly, na př. že v gen. jedn. vedle tvaru náležitého *Jiří* vyvinul se také novotvar *Jiřího* (podle *pěšího*), v dat. vedle *Jiří* také *Jiřímu* (podle *pěšímu*), atd.

3. Sklonění jest tedy takové:

jedn. nom.	<i>Jiří</i>		
gen.	<i>Jiří</i>	novotvar:	<i>Jiřího</i>
dat.	<i>Jiří</i>	„	<i>Jiřímu</i>
akk.	<i>Jiří</i>	„	<i>Jiřího</i>
vok.	<i>Jiří!</i>		
lok.	<i>Jiří</i>	„	<i>Jiřím</i>
instr.	<i>Jiřím</i>		

množ. nom.	vok. <i>Jiří</i>		
gen.	<i>Jiří</i>	novotvar:	<i>Jiřích</i>
dat.	<i>Jiřím</i>		
akk.	<i>Jiří</i>		
lok.	<i>Jiřích</i>		
instr.	„	<i>Jiřími</i> .

4. Sem patří jména vlastní *Jiří*, *Jiljí*, *Brikcí*; pak obecná *klí* (nč. též *klej*, gen. *kleje*), *pondělí*, *září*; gen. *-í* atd.

Jmen vlastních tohoto vzoru bylo v stč. mnoho; na př. též *Ambrosí*, *Vincenci*, *Alexí*, *Eustachí*, *Antoní* (s tvrdým *-n-í*, nikoli *-ňí*) atd.

Také jmen obecných bylo ve stč. více než v nč.; na př. bylo *hřebí* (nč. *hřebík*), *řepí* (nč. *řepík*) a j.

Jméno *září*, stč. *záruj*, patřilo dříve ke vzoru *meč*, později však přeneslo se sem.

5. V stč. byl tu také rozdíl mezi jmény životnými a neživotnými: na př. jedn. akk. *Juřie* a *pondělí*; v novočeském *Jiří* a *pondělí* je rozdíl ten setřen změnou *Juřie* v *Jiří*.

6. Příklady k některým pádům jednotlivým:

jedn. nom. svatý Jiří, král Jiří; drahý klí;

gen. svatého Jiří, od krále Jiří, drahého klí, prvního září,
do pondělí;

novotvar: krále Jiřího, Jiřího Palkoviče;

dat. svatému Jiří, králi Jiří; drahému klí;

novotvar: králi Jiřímu, Jiřímu Palkovičovi;

akk. svatého Jiří, krále Jiří; drahý klí, v pondělí, na září;

novotvar: krále Jiřího, Jiřího Palkoviče;

lok. o sv. Jiří, o králi Jiří; v drahém klí, v měsíci září;

novotvar: o králi Jiřím, o Jiřím Palkovičovi.

7. V nom. svatý Jiří, gen. svatého Jiří, dat. svatému Jiří atd. je všude stejně zničící koncovka *-í*. Z toho vzniklo domnění, že se jména tohoto způsobu vůbec neskloňují, když mají při sobě přívlástek *svatý*, a psalo se také na př. v instr.: před svatým Jiří, místo *Jiřím*; ovšem chybně.

Skloňování druhé.

115. a) Vzor *město*.

Číslo jednotné:

nom. vok. akk. *město*

gen. *města*

dat. *městu*

lok. *městě, -u*

instr. *městem.*

Číslo množné:

města

měst

městům.

městech, -ích

městy.

116. Podle tohoto vzoru skloňují se všechna podstatná jména rodu středního (a některá příjmení rodu mužského), která mají v nom. jedn. koncovku *-o*, v nom. množ. *-a*, a jejichžto souhláska kmenová je tvrdá (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde tvrdé); na př. *blaho*, *roucho*, *oko*, *stádo*, *město*, *okno*, *kolo* (stč. *koło*), *pero*, *slovo*, *proso*, *železo*, *vrata*.

117.

Ku pádům jednotlivým.

1. Jedn. lokál má koncovky *-ě (e)* a *-u*. Koncovky tyto někdy u téhož jména obě býti mohou, na př. ve vojště i ve vojsku, často pak jen té neb oné se užívá, na př. v městě a v uchu.

V jazyku starším a v nářečích je v této příčině kolísání. Jazyk spisovný dává přednost koncovce *-ě (e)*, pokud jest v užívání.

Před *-ě (e)* mění se souhláska kmenová způsobem náležitým: pero — v peře, břicho — v břiše, mléko — v mléce, vojsko — ve vojště, Lipsko — v Lipště, Polsko — v Polště, Hradecko — na Hradečtě.

2. Množ. genitiv mívá pohybné *-e-* (v. § 18 č. 2), na př. sklo — skel, vědro — věder, okno — oken, společenstvo — spo-
lečenstev.

3. Množ. lokál má koncovky *-ích* a *-ech*, na př. slovích, městech. Koncovka *-ech* bývá pravidlem po *d, t, n*: v stádech, městech, oknech, a často také po *l, r*: na křídlech, jezerech.

Některá jména mívají koncovku *-ách* (ze vzoru *ryba*, v. § 125), zvláště jména na *-ko, -čko*: lok. jablkách, městečkách.

Do nedávna psalo se také na př. dat. kolám, víčkám, lok. kolách, křídlač, jezerách, prknách, stěvách, instr. kolami, křídlati, jezerami, jablkami, městečkami atd.; ale nový jazyk spisovný dává co možná přednost koncovkám vzoru *město*: v dat. *-ům*, lok. *-ích* a *-ech* a instr. *-y*.

4. Ve jméno, léto, dílo (stč. *dielo*), jádro, k r á t í se samohláska v gen. množ.: jmen, let, děl, jader; — v léto také v pádech jiných: množ. dat. letům, lok. letech, instr. lety.

5. Z bytky dvojného čísla tohoto vzoru jsou ve výra-
zích: dvě stě (nom. a akk. proti množ. tři sta), a gen. lok. ko-
lenou ve výrazech: u kolenou, na kolenou atp.

Obecně se říká chybně na-kolenouch; *-ch* je zde přidáno podle lokálu množného. Chybné jest také ke-kolenoum místo *-ům*.

O dvojném *křídlo*ma v. § 97 č. 5.

O dvojných tvarech *oči, uši* atd. v. § 118 č. 5.

118. *Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.*

1. Mužská jména osobní (křestná i příjmení) tohoto vzoru, na př. Stýblo, Vočadlo, Otto, Hugo, mají některé pády podle vzoru *vládyka*: gen. Stýbla a *-y*, dat. lok. *-ovi*, akk. *-o* a *-u*, instr. *-em* a někdy *-ou* (s Ottem, *-ou*).

2. Podstatné jméno *dítka* skloňuje se v čísle množném podle *ryba* a je rodu ženského: *dítky, dítek, dítkám, dítkách, dítkami* (nikoli *dítka*, dat. *dítkům* atd.; srov. jedn. č. *dítě* = rodu středn., a množ. č. *děti* = rodu žensk., § 154 č. 2).

3. Za nč. *lýtko* bylo stč. *lýtka* (rodu žensk.); z toho zachoval se množ. dat. *lýtkám*, lok. *lýtkách* a instr. *lýtkami*.

4. Jména pomnožná *kamna, bedra, nádra* mají v množ. dat., lok. a instr. také koncovky podle vzoru *ryba*: *-ám, -ách, -ami*.

5. Podst. jm. *ucho* a *oko* mají:

v čísle jedn. sklonění náležité: gen. *ucha, oka*, dat. *-u* atd.;
v čísle množném též sklonění náležité, když se jimi nerozumějí údy tělesné, nýbrž nějaká *ucha* a *oka* jiná, na př. *ucha* u nádob, *oka* naléknutá na zvíř (osidla, smyčky); gen. *uch, ok*, dat. *uchům, okům*, nebo *-ám*, lok. *okách* (nebo *uších, očích*, stč. též *ociech*), instr. *uchy, oky*.

Když se však rozumějí údy tělesné, je sklonění toto:

nom. akk. *uši, oči*
gen. *uší, očí*
dat. *uším, očím*
lok. *uších, očích*
instr. *ušima, očima*.

Tvary *uši, oči*, gen. *uší, očí*, instr. *ušima, očima* jsou čísla dvojného: dvě uši, obě oči (sr. § 143 č. 4); ale berou se také za číslo množné, když se rozumějí údy tělesné: tři uši, čtyři oči atd.

Dativ *uším, očím* a lok. *uších, očích* jsou novotvary; jejich koncovky *-m* a *-ch* vzaty jsou z čísla množného.

6. Podst. jméno *teneto* má v množ. č. *tenata, tenat* atd.

7. Podst. jméno *koleno* má tvary náležité: gen. *kolena*, dat. *kolenu* atd.; odchylkou také gen. *kolene*, dat. a lok. *koleni*, podle *ramene* a *rameni*.

119.

b) Vzor *moře*.

Číslo jednotné:

nom. vok. akk. *moře*
gen. *moře*
dat. *moři*
lok. *moři*
instr. *mořem*.

Číslo množné:

moře
moři
mořím
mořích
moři.

120. 1. Jména podstatná k tomuto vzoru patřící jsou jména obecná (appellativní) rodu středního (a některá příjmení rodu mužského) a jejich souhláska kmenová je měkká (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde měkké); na př. *moře, pole* (stč. *poře*), *nebe, Labe, lice, lože, ohniště* (psáno *-ště*) atd.

2. Vzor tento liší se od předešlého měkkostí souhlásky kmenové: proti tvrdému město jest měkké *moře*. Z této měkkosti vzešla i většina rozdlův, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. genitiv byl původně stejný: *města, mořa*; u kmenů tvrdých *-a* zůstalo, u měkkých však přehlásilo se v *-e* (stč. *-ě*), a jest tedy gen. nč. *města, ale moře*. Podobně jedn. dativ byl původně stejný: *městu, mořu*; u kmenů tvrdých *-u* zůstalo, u měkkých přehlásilo se v *-i*, a jest tedy nč. *městu a moři*. Atd.

121.*Ku pádům jednotlivým.*

Množ. genitivity *plíc, vajec* nemají koncovky *-i*; jména na *-iště* dílem mají *-í*, dílem jsou též bez něho, na př. *pastvišť a pastvišti*.

Koncovka *-í* zde původně nebyla; vnikla sem teprve časem ze vzorů jiných.

122.*Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.*

1. Mužská příjmení tohoto vzoru, na př. *Srdce*, mají v jedn. dat. a lok. též koncovku *-ovi*; panu Srdci nebo panu Srdcovi.

2. *vejce* má množ. gen. *vajec* (bez přehlásky, podle § 13 č. 3).

3. Podst. jm. *vejce*, a s koncovkou *-iště* mívají v jazyku obecném koncovky podle vzoru *kuře*, gen. *vejce, ohništěte*, dat. *-eti* atd., chybě místo gen. *vejce, ohniště*, dat. *vejci, ohništi* atd. — O podst. jm. *vole* gen. *-e* n. *-ete* atd. v. 154, 5.

4. O podst. jm. *poledne* v. § 147 č. 8. — Pomnožné jm. podst. *plíce* patří vlastně sem, ale přechází odtud do vzoru *duše*.

123.c) **Vzor znamení.**

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. vok. akk. <i>znamení</i>	<i>znamení</i>
gen. <i>znamení</i>	<i>znamení</i>
dat. <i>znamení</i>	<i>znamením</i>
lok. <i>znamení</i>	<i>znameních</i>
instr. <i>znamením.</i>	<i>znameními.</i>

124. 1. Podstatná jména tohoto vzoru jsou

- a) většinou rodu středního, na př. *znamení, zboží* atd.;
 b) některá rodu mužského, složená s *pod-*, na př. *podkoní, podkomoří, podčeší* (stč.), *podbiskupí, podpisaři* atp.

2. Jména sklonění tohoto měla v kmenové koncovce *-bj-*: *znamenbje*. Koncovky pádové byly původně jako u vzorů *moře* a *město*, na př. jedn. nom. byl *znamenbje* jako *moře*, gen. *znamenbja* jako *města*, dat. *znamenbju* jako *městu* a *mořu*. atd. Ale nastaly mnohé změny, jednak stahováním *-bj-* s koncovkou následující, jednak přehlasováním a úžením. Na př. nom. *znamenbje* přešel stažením ve *znamenie* a toto zúžením ve *znamení*; gen. *znamenbja* změnil se stažením ve *znameňá*, přehláskou ve *znamenie*, zúžením ve *znamení*; dativ *znamenbju* ve *znameňú* a dále ve *znamení*; atd.

3. Nom. jedn. *znamení* (stč. *znamenie*) shoduje se v koncovce *-í* s nom. středn. rodu *pěší* (stč. *pěšie*). To bylo příčinou, že později také v pádech jiných koncovky ze vzoru *pěší* do vzoru *znamení* se přejímaly. Zejména podst. jm. složené s *pod-*, *podkoní* atp., přešla tím způsobem do vzoru *pěší* a skloňují se: jedn. nom. *podkoní*, gen. *podkoního*, dat. *podkonímu* atd.

U ostatních jmen tohoto vzoru je téhož původu množ. instrumentál: *znameními* podle *pěšími* a odchylně od instr. *moři*. V nářečích obecných vyskytá se také gen. *uhlího*, dat. *uhlímu* atp.; v jazyku spisovném tvary tyto se nedopouštějí.

4. Sem patří také jména místní jako *Pořečí, Meziřečí, Mezihoří, Vrchlábí* a obecná *náručí, snídaní, záští, záduší*.

Jména tato přejímají se časem do rodu žensk. a vzoru *duše*: nom. *Pořtě, Vrchláb, náruč*, gen. *Pořtče, Vrchlábě, náruče* atd.

Skloňování třetí.

a) Vzory *ryba, vládyka*.

125. Vzor *ryba* (pro jména ženská).

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. <i>ryba</i>	<i>ryby</i>
gen. <i>ryby</i>	<i>ryb</i>
dat. <i>rybě</i>	<i>rybám</i>
akk. <i>rybu</i>	<i>ryby</i>
vok. <i>rybo!</i>	<i>ryby!</i>
lok. <i>rybě</i>	<i>rybách</i>
instr. <i>rybou.</i>	<i>rybami.</i>

126. Podle tohoto vzoru skloňují se všechna podstatná jména rodu ženského, která mají kmenovou souhlásku tvrdou (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde tvrdé) a v nominativě jedn. koncovku *-a*, v množ. *-y*; na př. *vláha*, *moucha*, *ruka*, *žena*, *sestra*, *sila*, *ryba*, *lípa*, *rosa*, *Horuky* atd.

127.*Ku pádům jednotlivým.*

1. V jednotném dat. a lok. jest koncovka *-ě*, na př. *rybě*, *skleslá* v *-e*, na př. *skále*. Před ní mění se souhlásky kmenové způsobem náležitým; na př. *vrána* — *vráně* (vyslov *vráňe*), *víra* — *víře*, *ruka* — *ruce*, *deska* — *desce* (stč. *dščě* a *dště*), *synagoga* — *synagoze*, *Olga* — *Olze*, *noha* — *noze*, *moucha* — *mouše* atd.

2. V nom. akk. množ. jest několik tvarů s koncovkou *-a*, přejatou ze vzoru *město* (§ 115); na př. *louka* — *louky* a *luka*, *hora* — *hory* a *hora*, *muka* — *muky* a *muka*, stč. *játry* a nč. *játra*, a j.

Touž koncovku, *-a* místo *-y*, mívají pomnožná jména místní v jazyku spisovném často, v obecném zpravidla; na př. *Horka* m. *Horky*, *Slatina* m. *Slatiny* atp.

3. Množný genitiv mívá pohybné *-e*. Na př. *sestra* — *sester*, *bitva* — *bitev*, *modla* — *model*, *vojna* — *vojen*, *panna* — *panen*, *vráska* — *vrásek*, *tma* — *tem*, *mzda* — *mezd*; *palma* — *palem* i *palm*; *lucerna* — *luceren*; srov. § 18 č. 2.

4. Mnohá jména dvouslabičná, jež mají slabiku první dlouhou, zkracují ji v instrumentále jedn. a v genitivě, dativě, lokále a instrumentále množném; na př. :

jedn. množ.

rána instr. *ranou*, gen. *ran*, dat. *ranám*, lok. *ranách*, instr. *ranami*;
brána „ *branou* „ *bran*, „ *branám*, „ *branách*, „ *branami*;
žila „ *žilou*, „ *žil*, „ *žilám*, „ *žilách*, „ *žilami*;
hrouda „ *hrudou* „ *hrud*, „ *hrudám*, „ *hrudách*, „ *hrudami*.

Při jiných jménech táž změna dlíem jen částečně se děje, dlíem nikdy. Jen částečně, na př. *houba* - gen. množ. *hub*, ale jedn. instr. *houbou*, množ. dat. *houbám* atd., *míra* (stč. *miera*) - jedn. instr. *měrou* a množ. gen. *měr*, *játra* - gen. *jater* atd. Nikdy, na př. *sláva* - jedn. instr. *slávou*, množ. gen. *sláv*, dat. *slávám* atd. Výklad, že by se jména významu hmotného krátila a jména významu nehmotného nekrátila, je mylný.

Při některých jménech vyskytují se ve všech pádech tvary se samohláskou dlouhou a spolu též s krátkou. Na př. nom. *strouha* a

také struha, gen. strouhy a také struhy . . ., instr. strouhou i struhou atd.; podobně *sůva* a *sova*, *kůra* a *kora* a j.

O stejném krácení ve vzoru *duše* v. § 132 č. 6.

5. Zbytky čísla dvojného tohoto vzoru jsou :

ruka, nom. akk. vok. *ruce*, gen. lok. *rukou* (na př. z rukou, na rukou), instr. *rukama*; a

noha, gen. lok. *nohou* (na př. u nohou, na nohou), instr. *nohama*.

Obecně říká se mylně *na-rukouch*, *na-nohouch*; *-ch* je zde přidáno podle lokálu množného. Také se říká *k-rukoum*, *k-nohoum*, chybně místo *k-rukám*, *k-nohám* (*-ám* čísla množného, poněvadž dvojný dativ *-ama* již není znám).

128. Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Při jménech s koncovkou *-la* bývá kolísání mezi vzorem tímto a vzorem *duše*, a to u domácích i při přejatých.

Jména domácí stč. *jedla*, *kyčla* a *vidla*, množ. č. *jedly* atd., měla původně koncovku tvrdou, *-la*, ale v nč. skloňují se podle vzoru měkkého *duše*, nom. *jedle*, *kyčle*, *vidle*.

Jména přejatá kolísají se mezi skloněním tvrdým (vz. *ryba*) a měkkým (vzoru *duše*) a v jazyku spisovném víc a více se chýlí ke sklonění měkkému. Na př. nom. *berla* gen. *berly* . . . a nom. *berle* gen. *berle*; nom. *perla* a *perle*; *kapla* a *kaple*; *kukla* a *kukle*; *řehola* a *řehole*; atd.

2. O podstatném jménu *dítka* (rodu středního) — množ. nom. *dítky* (rodu ženského) atd. v. nahoře § 118 č. 2.

3. O podst. jménu *lýtko* (rodu střed.) a *lýtka* (rodu žensk.) v. nahoře § 118 č. 3.

4. Podst. jméno *slza* gen. *slzy* atd. mívá v čísle množném vedle tvarů náležitých také tvary podle sklonění měkkého (vzoru *duše*): nom. akk. *slzy* a *slze*, *slz* a *slzí*, atd.

129. Vzor *vládyka* (pro jména mužská).

1. Jména pod vzorem *ryba* jsou rodu ženského. Stejného zakončení a kmene jsou také mnohá jména rodu mužského. Na př. *vládyka* (n. *vladyka*), *vévoda*, *hospoda* (= pán), *starosta*, *sluha*, *pastucha*, *družba*; *patriarcha*, *evangelista*, *levita* atp.

Jména tato skloňovala se původně úplně jako *ryba*; byl na př.:

jedn. nom. chudý vládyka	jako nom. ryba,
gen. chudého vládyky	gen. ryby,
dat. chudému vládyce	dat. rybě,
akk. chudého vládyku	akk. rybu,
množ. nom. chudé vládyky	nom. ryby atd.

2. Časem však ujmají se tu některé změny, způsobené tím, že jména tato jsou rodu mužského. Touto vlastností odchylní se od ženských jmen vzoru *ryba*, hlásí a druží se ke jménům vzoru *chlap*, jež jsou rovně s nimi rodu mužského, a přejímají z tohoto vzoru také mnohé koncovky pádové. Následkem těchto změn jsou ve sklonění vzoru *vládyka* vedle zachovaných tvarů starých a náležitých (podle vzoru *ryba*) také novotvary (podle vzoru *chlap*).

3. Sklonění jest tedy takové:

podle vz. <i>ryba</i> (tvar náležitý)	podle vz. <i>chlap</i> (novotvar)
jedn. nom. vládyka	
gen. vládyky	
dat.	vládykovi
akk. vládyku	
vok. vládyko!	
lok.	vládykovi
instr. vládykou	
množ. nom.	vládykové, evangelisté
gen. vládyk	vládykův, -ů
dat. vládykám	vládykům
akk. vládyky	
lok. vládykách	vládycích, evangelistech
instr. vládykami	evangelisty.

b) Vzory *duše*, *panoše*.

130. Vzor *duše* (pro jména ženská).

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. <i>duše</i>	<i>duše</i>
gen. <i>duše</i>	<i>duší; mil</i>
dat. <i>duši</i>	<i>duším</i>
akk. <i>duši</i>	<i>duše</i>
vok. <i>duše!</i>	<i>duše!</i>
lok. <i>duši</i>	<i>duších</i>
instr. <i>duší.</i>	<i>dušemi.</i>

131. 1. Podle tohoto vzoru skloňují se všechna podstatná jména rodu ženského, která mají kmenovou souhlásku měkkou (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde měkké) a v nominativě jedn. i množ. koncovku *-ě* (*e*); na př. *růže*, *duše*, *péče*, *nouze*, *ulice*, *pře*, *míle*, *země*, *kvasnice* atd.

2. Vzor tento liší se od předešlého měkkostí souhlásky kmenové: proti tvrdému *ryba* je zde měkké *duše*. Z této měkkosti vzešla i většina rozdlův, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. nominativ byl původně stejný: *ryba*, *duša*; u kmenů tvrdých *-a* zůstalo, u měkkých však přehlásilo se v *-ě* (*-e*), a jest tedy nom. *ryba*, ale *duše*. Rovněž tak byl původně stejný dat. množný: *rybám*, *dušám*; *rybám* zůstalo, *dušám* však přehlásilo se v *duším* a toto přešlo zúžením v *duším*. Podobně stejný byl kdysi akkusativ jedn.: *rybu*, *dušu*; u kmenů tvrdých *-u* zůstalo, u měkkých přehlásilo se v *-i*, a jest tedy ně. *rybu* a *duši*. Atd.

132.*Ku pádům jednotlivým.*

1. V jedn. nominativě bývá koncovka *-ě* (*e*) často odsuta. Na př. říká se a často i píše se *bán* místo *báně*, *dál* m. *dále* (= *dálka*), *dél* m. *déle* (*délka*), a podobně *díž*, *hloub* (m. *hloubě* = *hloubka*), *houšť*, *hráz*, *kadeř*, *kratochvíl*, *koudel* (m. *koudele*), *kuchyň*, *mez*, *mříž*, *nesnáz* (m. *nesnáze*), *obec*, *oj* (m. *oje*), *páž* (m. *páže*), *peleš* (m. *peleše*), *postel* (m. *postele*), *poušť* (m. *pouště*), *rohož* (m. *rohože*), *rez* (m. *rze*), *skráň*, *skrýš*, *souš* (m. *souše*), *stráž*, *šij* (m. *šije*), *šír* (m. *šire* = *šířka*), *tíž*, *tloušť* (m. *tlouště* = *tloušťka*), *tvrz* (m. *tvrze*), *úlehl* (m. *úlehle*), *vášeň*, *věž*, *výš* (m. *výše* = *výška*), *zář* (*záře*), *zbroj* (m. *zbroje*), *zem*.

Některá z těchto jmen nemívají nyní koncovku *-ě* (*e*) nikdy, na př. nom. *obec*, *postel* a j. Při jiných drží se oboje tvary vedle sebe, na př. *země* i *zem*, *tíže* i *tíž* a j. V jazyku spisovném žádá se, aby koncovka *-ě* (*e*) co možná se zachovala; psáti jest tedy *země*, *tíže* . . ., třeba že se obecně říká *zem*, *tíž* atd.

Jiná jména naproti tomu zachovávají *-e* vždycky: na př. *duše*, *říše*, *práce*, *nouze* atd.

2. U týchž jmen, kde v jedn. nom. bývá odsuto *-ě* (*e*), bývá také v jedn. akkusativě koncovka *-i* odsuta. Na př. akk. *bán* místo *báni*, *poušť* m. *poušti*, *zem* m. *zemí*, *polovic* m. *polovici* atd.

Některá z těchto jmen nemívají nyní koncovku *-i* nikdy, na př. akk. *obec*, *postel* a j. Při jiných drží se tvar obojí, na př.

zemí i *zem*, tíži i *tíž* atd. V jazyku spisovném má se koncovka *-i* co možná zachovávatí.

3. Odsutí v nom. *báň* místo *báně* atd. a v akk. *báň* m. *báni* atd. vzniklo napodobením vzoru *kost*. Stejným napodobením vzniká pak i jedn. vokativ *-i*, na př. rodná *zemí!*

4. Genitiv množný má koncovku *-í*: *duše* — *duš*, a někdy jest bez *-í*: *míle* — *mil*.

Tvar bez *-í* je starší a zachoval se:

při podst. jm. *ovec*, množ. gen. *ovcí* i *ovec*, na př. sto *ovec*; při podst. jm. *-ice*; ulice — množ. gen. *ulic*, studnice — *studnic*, neštovice — *neštovic*, a podobně *slepíc*, *kvasnic*, *lavic*, *lžic* atd.;

při podst. jm. *-yně*: *bohyně* — množ. gen. *bohyň*, a podobně *otrokyň*, *pěvkyň*, *zpěvákyň*, *jeskyň*; vedle *-yň* bývá tu však také *-yní*;

při podst. jm. *míle*, *chvíle*, *košile*, *neděle*, množ. gen. *mil*, *chvil*, *košil*, *neděl*;

při jménech místních, na př. *Chyše* — *z Chyš*, *Teplice* — *do Teplíc*;

při podst. jménech přejatých *-ce*: *obligace* — *obligac*, *instituce* — *instituc* atp., ale tu častěji a lépe bývá *-cí*: *obligací*, *institucí* atd.

5. V množ. dat. a lok. místo *-ím* a *-ích* bývá také *-em*, *-ech*: *pracem*, *pracích* atp.; lépe jest šetřiti koncovek náležitých.

6. Některá jména dvouslabičná, jež mají slabiku první dlouhou, zkracují ji v jedn. instrumentále a v množ. genitivě, dativě, lokále i instrumentále; na př.:

<i>práce</i>	—	jedn. instr.	<i>prací</i>	, mn. gen.	<i>prací</i>	, dat.	<i>pracím</i>	, lok.	<i>pracích</i> ,
<i>lžice</i>	—	„	„	„	<i>lžicí</i> ,	„	<i>lžic</i> ,	„	<i>lžicím</i> ,
		„	„	„	<i>lžicím</i> ,	„	<i>lžicích</i> ,		
<i>kůže</i>	—	„	„	„	<i>koží</i> ,	„	<i>koží</i> ,	„	<i>kožím</i> ,
					<i>koží</i> ,	„	<i>kožím</i> ,	„	<i>kožích</i> ,
					mn. instr.	<i>pracemi</i> ,			
					„	<i>lžicemi</i> ,			
					„	<i>kožemi</i> .			

U jiných jmen táž změna dílem jen částečně se děje, dílem nikdy. Jen částečně, na př. *chvíle* - gen. množ. *chvil*, ale jedn. instr. *chvílí*, množ. instr. *chvílemi* atd. Nikdy, na př. *poušť* - jedn. instr. *pouští*, množ. gen. *pouští*, dat. *pouštím* atd.

Říkáme *s-těží* a *pod-tíží*; ve výraze prvé, užívaném příslovečně, zachovalo se staré krácení (stč. nom. *tiežž* — instr. *těžú*), v druhém se nezachovalo.

O stejném krácení ve vzoru *ryba* v. § 127 č. 4.

133. Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Ve výrazech *z-výši*, *z-děli*, *z-dáli*, *z-víci*, *z-tloušti*, *z-hloubi*, *z-tíží* (místo *z-výši* atd.), *v-stáří*, *v-šíři*, *na-šíři*, *na-děli* atp. jsou

předložky *z-* (místo *z-*), *v-* a *na-* s akkusativy podstatných jmen *výše* (= vysokost), *děle* (= délka), *dále* (= dalekost), *více* (= velikost), *tloušť*, *hloub*, *tíže*, *stáře* (= stáří), *šíře* (= širokost). Koncovka výrazů těchto jest právem *-i*: (*v*)*z-výši*, *v-stáři*, *na-děli*, jako v akk. *duši*. Často bývá odsuta (podle § 132 č. 2): (*v*)*z-vyš*, *v-stár*, *na-děl* atd.

Často píše se tu *-í*: *z-výší*, *z-dělí* atd., odchylkou m. *-i*.

2. Jména pomnožná ***hromnice***, ***letnice***, ***vánoce***, ***velikonoce*** skloňují se náležitě podle vzoru *duše*, ale v dat. a instr. přecházejí ke vzoru *meč*; jest tedy:

nom. akk. *vánoce*

gen. *vánoc*

dat. *vánocím* (jako *mečům*)

lok. *vánocích*

instr. *vánocemi* . . a *vánoci* (jako *meči*).

3. Ke vzoru *duše* patří také ženská jména domácká, jako ***Mára***, ***Máňa*** atp. V době starší skloňovala se úplně podle *duše*; tedy na př. byl jedn. nom. *Máře*, *Máně*, gen. *Máře*, *Máně* atd. (jako dial. dosud). Ze sklonění toho zachoval se jedn. dat. a lok.: *Máři*, *Máni* atd., jako *duši*. V pádech jiných vyvinuly se novotvary: podle nominativů domáckých *Háta*, *Bára* atp. utvořily se také nom. *Máňa*, *Máňa*, a podobně vznikly akk. *Máru*, *Máňu* (podle akk. *Hátu*, *Báru*), instr. *Mářou*, *Máňou* (podle instr. *Hátou*, *Bárou*), vok. *Máro* . . . , a také gen. *Máři*, *Máni* (podle gen. *Háty*, *Báry*).

Poznam. Mnohé z těchto tvarů neshodují se s pravidly hláskoslovnými, na př. místo nom. *Máňa* a akk. *Máru* žádali bychom tvarů přehlasovaných *Máře* a *Máři* atd. Neshoda jest odtud, že jsou to novotvary. Pravidla o přehlasce *a-e* (*duša-duše*, § 11 č. 1) a *u-i* (*dušu-duši*, § 28 č. 1) byla již minula a nevládla, když tvary *Máňa*, *Máru* atp. vznikaly. Korigovati tyto neshody a přetvořovati na př. nom. *Máňa* v *Máře* a skloňovati dále: gen. *Máře*, akk. *Máři* atd., jest nepotřebné a nemístné.

4. O podst. jm. *dveře* v. § 141 č. 5.

5. Podst. jméno *lice* jest rodu středního a patří ke vzoru *moře* (v. § 120 č. 1); v novějším jazyku spisovném brává se za jméno ženské vzoru tohoto, chybně.

6. Podst. jm. *neděle* má množ. gen. *neděl*. Druhdy činí se rozdíl mezi *neděl* a *neděli*, na př. pět *neděl* je prý pět týdnův, a pět *nedělí* prý pět dní nedělních; ale rozdíl ten je strojený, v jazyce skutečném ho není.

7. Jméno místní ***Teplice*** je častěji čísla množného, tedy gen. z ***Teplíc***, do ***Teplíc***, dat. ***Teplícím*** a také ***Teplícům*** (podle ***Lobko-***

vicám, § 113), lok. *Teplicích*, instr. *Teplicemi*; čísla jednotného (podle *duše*) je totéž jméno jenom porůznu u některých spisovatelův.

134. Vzor *panoše* (pro jména mužská).

1. Jména pod vzorem *duše* jsou rodu ženského. Stejného zakončení a kmene jsou také mnohá jména rodu mužského. Na př. *panoše*, *rukojmě* a mnohá na *-ce*: *soudce*, *zhoubce*, *škůdce*, *vůdce*, *obránce*, *strážce*, *rádce*, *správce*, *dárce*, *vládce* a j.

Jména tato skloňovala se původně úplně jako *duše*; byl na př.:

jedn. nom. věrný <i>panoše</i>	jako jedn. nom. <i>duše</i> ,
gen. věrného <i>panoše</i>	gen. <i>duše</i> ,
dat. věrnému <i>panoš</i> i	dat. <i>duš</i> i,
akk. věrného <i>panoš</i> i	akk. <i>duš</i> i
instr. věrným <i>panoš</i> í	instr. <i>duš</i> í, —
množ. nom. věrní <i>panoše</i>	jako množ. nom. <i>duše</i> ,
gen. věrných <i>panoš</i> í	gen. <i>duš</i> í
instr. věrnými <i>panoš</i> emi	instr. <i>duš</i> emi, atd.

2. Časem však ujímají se tu některé změny, způsobené tím, že jména tato jsou rodu mužského. Touto vlastností odchylojí se jména tato od žensk. jmen vzoru *duše*, hlásí a druží se ke jménům vzoru *oráč*, jež jsou rovně s nimi rodu mužského, a přejímají z tohoto vzoru také mnohé koncovky pádové. Následkem těchto změn jsou ve sklonění vzoru *panoše* vedle zachovaných tvarů starých a náležitých (podle vzoru *duše*) také mnohé novotvary (podle vzoru *oráč*).

3. Sklonění jest nyní takové:

podle vz. <i>duše</i> (tvar náležitý)	podle vz. <i>oráč</i> (novotvar)
jedn. nom. <i>panoše</i>	<i>panoš</i>
gen. <i>panoše</i>	
dat. <i>panoš</i> i	<i>panoš</i> ovi
akk.	<i>panoš</i> e
vok. <i>panoš</i> e!	<i>panoš</i> í!
lok. <i>panoš</i> i	<i>panoš</i> ovi
instr.	<i>panoš</i> em —
množ. nom.	<i>panoš</i> í, <i>-ové</i>
gen.	<i>panoš</i> ův
dat.	<i>panoš</i> ům
akk. <i>panoš</i> e	
lok. <i>panoš</i> ích	
instr. <i>panoš</i> emi	<i>panoš</i> í.

135. *K některým pádům a jménům sklonění tohoto.*

1. V jedn. nominativě vynechává se někdy *-e*, př. *panoš* m. *panoše*, *správce* m. *správce*; lépe jest neodsouvatí. — Podle nom. *správce* bývá pak i vok. *správče*, jako je *kupec* vok. *kupče*; tvar náležitý je *správce*.

2. Ke vzoru *panoše* patří také jméno *Krkonoše*: gen. *do Krkonoš*, lok. *v Krkonoších*, instr. *Krkonošemi*. V gen. *Krkonoš* je zachován tvar starší (jako *míle* — *mil* atd., v. § 132 č. 4).

3. Dále patří sem také jména mužská jako *Máša*, *Váňa*, *paša*, *báta*. Ale tu vyvinuly se některé novotvary zvláštní:

jedn. nom. měl by podle *panoše* zníti *Máše*, *Váně* atd., a tak kdysi i zněl; ale vlivem blízkých nominativů *Bárta*, *Říha* atp. vzniklo také *Máša*, *Váňa* atd.;

jedn. gen. měl by podle *panoše* zase zníti *Máše*, *Váně* atd. (tak také zní dial. dosud); ale podle sklonění *vládyka* — *vládyky*, *Bárta* — *Bárty* atp. utvořilo se také *Máša* — gen. *Máši*, *Váňa* — *Váni*, *paša* — *paši*, *báta* — *báti*;

jedn. dat. a lok. má *-ovi*, jako *panošovi*;

jedn. akk. jest *Mášu*, *Váňu*, *pašu*, *bátu*, podle sklonění *vládyka* — *vládyku*, *Bárta* — *Bártu* atd.; a podle téhož vzoru je také

jedn. instr. *Mášou*, *Váňou*, *pašou*, *bátou* a

jedn. vok. *Mášo*, *Váňo*, *pašo*, *báto*.

Poznam. O neshodě tvarů těchto s pravidly hláskoslovnými a o nemístném jich korigování platí totéž, co je pověděno nahoře o novotvarech ženských *Máňa* atd. (v. § 133 č. 3 poznam.).

4. Podle vzoru *duše* a *panoše* skloňovalo se také podst. jméno *rovně*, které jest rodu mužsk. i žensk.; na př. *bratřov rovně* = *ten*, *kdo jest roven bratru*, *sestřina rovně* = *ta*, která jest *rovna sestře*. Jméno to vyšlo z užívaní a zůstal z něho jenom nom. jedn. *roveně* (místo *rovně*, s odsutým *-ě*). Tvar tento dlužno ovšem lišiti od přídavného jm. *roven*, *-vna*, *-o*.

c) **Vzory *paní*, *šudí*.**

136. Vzor *paní* (pro jména ženská).

Číslo jednotné:

nom. *paní*

gen. *paní*

dat. *paní*

akk. *paní*

vok. *paní!*

lok. *paní*

instr. *paní*.

Číslo množné:

paní

paní

paním

paní

paní!

paních

paními.

137. 1. Jména tohoto vzoru jsou rodu ženského: *paní, pradlí, Maří* atd.

2. Původně měla v koncovce kmenové *-bj-*, a koncovky pádové skoro veskrze tytéž, jako jsou ve vzoru *duše* a *ryba*; tedy na př. jedn. dativ zněl *panbji* (jako *duši*), množ. dativ *panbjamō* (jako *dušamō* a *rybamō*) atd. Ale nastaly tu mnohé změny, jednak stahováním *-bj-* s koncovkou následující, jednak souhláskou měkkou. Na př. jedn. dativ *panbji* přešel stažením v *paní*; množ. dativ *panbjamō* stažen v *paňám* a změněn dále přehláskou v *paniem* a zúžením v *paním*; atd.

138. Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.

1. Ke sklonění tomuto patří především jména *paní* a *ledví*.

Dříve patřila sem také jména *rolí, laní, loďí*; ale ta přetvořila se časem v *role, laň* a *loď* a skloňují se *role* a *laň* podle *duše*, *loď* podle *kost*.

2. Dále patří sem jména ženská na *-dlí*: *pradlí* (= *pradlena*), *švadlí* (= *švadlena*), *předlí* nebo *přadlí* (= *přadlena*). Ale také ta přetvořila se časem v *-dle* (na př. *pradle* atd., skloňováno podle *duše*) anebo v *-dlena* (*pradlena* atd.). V jazyku nynějším jsou tvary *-dlena* (*pradlena* atd.) pravidlem; tvary *-dlí* (*pradlí* atd.) vyskytují se jako archaismy porůznu v některých spisích; tvary *-dle* (*pradle* atd., též *pledle, tředle* = která pleje, tře len) drží se v nářečích.

3. Ke vzoru *paní* patří dále podstatná jména významu množného *bratří, kněží*; na př. v čísle jedn.:

nom. dobrý *bratr* a velebný *kněz*,
gen. dobrého *bratra* a velebného *kněze* atd.,

a v čísle množném podle vzoru *paní*:

nom. vok. dobří *bratři* a velební *kněží*,
gen. dobrých *bratří* a velebných *kněží*,
dat. dobrým *bratřím* a velebným *kněžím*,
akk. dobré *bratři* a velebné *kněží*,

lok. o dobrých *bratřích* a velebných *kněžích*,
instr. dobrými *bratřimi* a velebnými *kněžimi*.

Původně byla tato jména čísla jednotného a významu hromadného; říkalo se na př. dobrá *bratřie* (= dobré bratrstvo), velebná *kněžie* (= velebné kněžstvo). Sklonění bylo též podle čísla jednotného; na př. dat. dobrěj *bratři* a velebněj *kněží*, akk. dobrú *bratřú* a velebnú *kněžú*, atd. Ale nátlakem významu, který byl hromadný a tedy množný, počalo se bráti *bratřie, kněžie* za číslo množné, a podle tohoto pojetí dávaly se týmže jménům pak také koncovky čísla množného a také přívlastky množné: na př. místo staršího dativu jednot-

ného *dobréj bratří* a *velebněj kněží* jest potom dativ množný *dobrým bratřím* a *velebným kněžím*, místo staršho akkusativu jednotného *dobru bratřú* a *velebnú kněžú* jest akk. množný *dobré bratří* a *velebné kněží*, atd. Sr. § 107 č. 3 a § 112 č. 6.

4. Konečně patří ke vzoru *paní* jména přetvořená ze jmen cizích na *-ia*, *-io*; jsou to:

a) jména vlastní: *Maří* (z *Maria*), *Samaří*;

b) jména obecná: *bibli* (z *biblia*); *kommissí* (z *commissio*), *orací*, *obligací* a j.; místo těchto užívá se nyní většinou tvarův *-e* (skloňovaných podle *duše*): *bible*, *komise*, *obligace* atd.

139. Vzor *sudí* (pro jména mužská).

1. Jména pod vzorem *paní* jsou rodu ženského. Stejného kmene jsou také jména rodu mužského. Na př. *sudí*, *kočí*, a mnohá s příponou *-čí*: *krejčí*, *mluvčí*, *lovčí* a j.

Jména tato skloňovala se původně úplně jako *paní*; byl tedy na př. :

jedn. nom. spravedlivý sudí	jako nom. paní,
gen. spravedlivého sudí	gen. paní,
dat. spravedlivému sudí	dat. paní,
instr. spravedlivým sudí	instr. paní, atd.

2. Časem však ujímají se tu některé změny, způsobené tím, že jména tato jsou rodu mužského. Touto vlastností odchylují se od vzoru ženského *paní*, hlásí a druží se ke vzoru *Jiří* (§ 114 č. 3), jenž jest rovně s nimi rodu mužského, a přijímají stejně s ním mnohé koncovky ze sklonění jmen přídavných vzoru *pěší*.

3. Sklonění jest tedy takové:

jedn. nom. pan sudí, mluvčí	
gen. pana sudí	novotvar: pana sudího, mluvčího,
dat.	panu sudímu, mluvčímu,
akk. (jako gen.)	
lok.	o panu sudím, mluvčím,
instr.	panem sudím, mluvčím;
množ. nom. páni sudí, mluvčí	
gen. pánův sudí, mluvčí	pánův sudích, mluvčích,
dat. pánům sudím, mluvčím	
akk. pány sudí, mluvčí	
lok. o pánech sudích, mluvčích	
instr. pány sudími, mluvčími.	

V jazyku obecném je také množ. nom. *kočové*, *krejčové*, gen. *-ův*, dat. *-ům*.

4. Podle vzoru *paní* skloňovalo se také stč. hrabie a složeniny jeho *purkrabie*, *markrabie*, *lankrabie*, *falckrabie*, nč. zúžené *purkrabí* atd.

Místo *hrabie* klade se později *hrabě*, skloňované podle vzoru *kuře* (§ 153): gen. *hraběte*, dat. *hraběti* atd.

Složeniny *purkrabí* atd. mají častěji koncovky náležité podle vzoru *paní*, dílem však mají také koncovky podle vzoru *pěší* a ně. též podle vzoru *kuře*; na př. koncovky:

	(náležité)	(podle vz. <i>pěší</i>)	(podle vz. <i>kuře</i>)
jedn. nom.	mocný purkrabí, markrabí	markrabě,	markrabě,
gen.	mocného purkrabí, markrabí	purkrabího, markrabího	markraběte,
dat.	mocnému purkrabí, markrabí	purkrabímu, markrabímu atd.	markraběti

Kromě toho vyskytují se u týchž složenin *purkrabí* atd. také novotvary s koncovkami vzoru *chlap*: v jedn. dat. a lok. *purkrabovi*, množ. nom. *purkrabové*, gen. *purkrabův*, dat. *purkrabům*.

Skloňování čtvrté.

140.

a) Vzor *kost*.

Jednotné číslo:	Množné číslo:
nom. <i>kost</i>	<i>kosti</i>
gen. <i>kosti</i>	<i>kostí</i>
dat. <i>kosti</i>	<i>kostem</i>
akk. <i>kost</i>	<i>kosti</i>
vok. <i>kosti!</i>	<i>kosti!</i>
lok. <i>kosti</i>	<i>kostech</i>
instr. <i>kostí.</i>	<i>kostmi.</i>

141. 1. Jména vzoru tohoto jsou rodu ženského. Uvedeme ta z nich, která se hojněji vyskytují, srovnajíce je podle souhlásek kmenových. Jsou

s kmenovou souhláskou retnou: *ozim*, *otep*, *step* (z rusk.), *obuv*; s km. souhl. jazyčnou: *běl* (žensk. r.), *hůl*, *sůl*, *mysl*, *ocel*, *sběř*, *modř*, *tvář*, *zvěř*; o některých viz doleji č. 3;

s km. souhl. zubnou: *daň* a jiná na *-ň*, o nichž v. doleji č. 5; *čeled*, *havěď*, *hruď*, *chamrad*, *káď*, *měď*, *píd*, *střed* gen. *strdi* (biblické), *-věď* (*zповěď*, *odpověď* atp.), *zeď*, *žerď*; *čest*, *část*, *čelist*, *čtvrť*, *hrst*, *huť*, *choť*, *chut*, *kořist*, *kost*, *labuť*, *lať*, *lest*, *loukoť*, *mast*, *-měť* (*pamět*), *nať*,

nit, oprat, past (propast), pečet, pelest, peruť, pěst, plet, plst, prst, pout (žensk. r.), *ratolest, rtuť, síť, slast, smrt, srst, strast, trať, trest* (zastaralé, = třtina), *trest* (nové, = vytlačená šťáva, essence), *-věst* (*pověst* a j.), *-vět* (*obět, závět*), *rukověť, -vist* (*závist, nenávist*), *vlast, -žest* (*úžest*), dále hojná s příponou *-st*, končící se na *-ost* a *-est*: *radost, starost, bolest* atd.;

s km. souhl. sykavou: *moc* (*pomoc, nemoc*), *noc, pec, věc*; *hus* (stč.), *směs, ves*; *louč, řeč, seč, žluč*; *lež*; *myš, rozkoš, veš*.

2. Mnohá z nich přecházejí ke vzorům jiným. Na př. místo stč. *hus* gen. *husi* atd. vyvinuly se tvary podle vzoru *ryba*: nom. *husa* gen. *husy* atd.; místo *pec* gen. *peci* říká se *pec* — *pece* (podle vzoru *duše* gen. *duše*); atd.

3. Nejvíce přechází se ke vzoru *duše*. Tu mívají některá podstatná jména vedle tvarů náležitých ze vzoru *kost* také ještě tvary obdobné ze vzoru *duše* ve všech těch pádech, kde vzor tento od onoho se liší. To bývá (kromě jedn. nom. a akk., kde vedle tvarů plných *duše* a *duši* jsou také tvary se samohláskou odsutou, jako nom. *hráz'* m. *hráze* a akk. *hráz'* m. *hrázi*) v jedn. genitivě a ve všech pádech množného čísla kromě genitivu; na př. *zeď* má koncovky:

podle vz. <i>kost</i> (náležité)	podle vz. <i>duše</i> (obdobné)
jedn. nom. akk. nč. <i>zeď</i> —	
gen. <i>zdi</i> <i>zdě</i>	
dat. <i>zdi</i> —	
vok. <i>zdi!</i> —	
lok. <i>zdi</i> —	
instr. <i>zdi</i> —	
množ. nom. akk. <i>zdi</i> <i>zdě</i>	
gen. <i>zdi</i> —	
dat. <i>zdem</i> <i>zdím</i>	
lok. <i>zdech</i> <i>zdích</i>	
instr. <i>zedmi</i> <i>zděmi</i> .	

Podobně jako *zeď*, gen. *zdi* a *zdě* atd., kolísají se podst. jm.: *otep, obuv, běl, hůl, ocel, modř, tvář, zvěř, čeled, káď, loď, měď, píď, čtvrt, chut, labuť, lať, nat, nit, past, peruť, pěst, rtuť, síť, pec, žluč* a j.

4. Kde oboje tvary jsou v užívání, náležité (podle vzoru *kost*) i obdobné (podle *duše*), jazyk spisovný dává přednost tvarům náležitým. Lépe jest tedy skloňovati *otep* gen. jedn. a nom. akk. množ. *otepi, obuv* — *obuvi, hůl* — *holi, modř* — *modři, zeď* — *zdi, měď* — *mědi, čtvrt* — *čtvrti, pec* — *peci, žluč* — *žluči* atd., než uží-

vati tvarův otepě, obuvě, hole, modře, zdě, mědě, čtvrtě, pecce, žluče atd.; lépe v instr. množ. otep*mi*, hol*mi* atd. než otep*ěmi*, hole*mi* atd. Kde tvar náležitý v užívání již není, tu ovšem nesluší se ho schválně tvořiti; na př. psáti v množ. dat. otepem a lok. otepech místo obyčejného otep*ím*, otep*ích* atp. bylo by strojené.

5. U mnohých jmen v pádech nahoře vytčených tvary náležité (podle vzoru *kost*) zanikly a tvary obdobné (podle *duše*) staly se pravidlem i v jazyku spisovném. Na př. podstatné jméno *daň* skloňovalo se kdysi úplně jako *kost*, nyní pak máme v jeho sklonění

(podle vz. <i>kost</i>)	(podle vz. <i>duše</i>)
jedn. nom. akk. daň —	
gen. — daně	
dat. daní —	
vok. daní! —	
lok. daní —	
instr. daní —	
množ. nom. akk. — daně	
gen. daní —	
dat. — daním	
lok. — daních	
instr. — daněmi.	

Tímto způsobem skloňují se :

- a) všecka tohoto druhu jména na *-ň*, na př. *braň, zbraň, daň, dlaň, jeseň, pláň* (planý strom), *saň, sáně* (množ., Schlitten), *siň, zeleň; báseň, dáseň, píseň, plíseň, tíseň; bázeň, kázeň, lázeň, přízeň, trýzeň, žizeň* atp. ;
- b) dále některá
 na *-l*: *housle, jesle* (obě pomnožná), *koupel* ;
 na *-r*: *dveře* (n. dvěře, pomnožné), gen. *dveří* atd., instr. *dveřmi*.

142.

b) Vzor *host*.

1. Jména pod vzorem *kost* jsou rodu ženského. Stejného s nimi kmene jest také několik podstatných jmen mužských, na př. *host*. Jejich sklonění jen málo se liší od vzoru *kost*, a jest toto :

v čísle jednotném	v čísle množném
nom. host (jako nom. kost)	nom. hosté —
gen. hostí (jako gen. kostí)	gen. hostí (jako gen. kostí)
dat. hostí (jako dat. kostí)	dat. hostem (jako dat. kostem)
akk. hostí (= gen. vzatý do akk.)	akk. hostí (jako akk. kostí)

vok. *hosti!* (jako vok. *kosti!*) vok. jako nom.
lok. *hosti* (jako lok. *kosti*) lok. *hostech* (jako lok. *kostech*)
instr. *hostem* — ; instr. *hostmi* (jako instr. *kostmi*).

Jest tedy rozdíl mezi vzory *kost* a *host* jenom v instr. jednotném (*kostí* a *hostem*) a v nom. množ. (*kostí* a *hosté*); koncovky v pádech ostatních byly a dílem dosud jsou stejné.

2. Podstatná jména, která sem patřila, přešla většinou do sklonění jiných, jmenovitě do vzorů mužských *oráč* a *chlap*; na př. stč. skloňovalo se *zěti* gen. *zěti*, *kmet* gen. *kmeti* atd., a za to jest nč. *zeť* — *zetě* (pole vzoru *oráč*), *kmet* — *kmeta* (podle *chlap*). Tím stalo se, že sklonění tohoto v jazyce nynějším téměř není. Jenom při podst. jm. *host* zachovaly se zbytky jeho v jazyku spisovném, na př. gen. akk. mého *hosti*, množ. gen. mých *hostí*, dat. všem mým *hostem*, instr. mými *hostmi*. A i tu vyskytují se častěji novotvary podle vzoru *chlap*: gen. mého *hosta*, dat. mému *hostu*, *-ovi* atd.

143. K některým pádům a jménům sklonění *kost* a *host*.

1. Jména vzorův těchto končí se v jedn. nominativě, ve vzoru ženském také v jedn. akkusativě, souhláskou, na př. *košť*, *host*, *daň*, *zvěř* atd. Souhláska ta jest často měkká, na př. *zvěř*, *daň*, *báseň*, *přízeň*, *zeď*, *labuť*, *pečet*, *peruť*, *rtuť*, *pec*, *řeč* atd. Často je tu však souhláska tvrdá, a to zejména tvrdé *-t*, na př. *košť*, *host*, *čest*, *část*, *čtvrť*, *hrst*, *chut*, *kořist*, *lest*, *mast*, *nit*, *past*, *pout*, *smrt*, *strast*, *-vist* (*závist*, *nenávist*), *vlast*, a v hojných jménech utvořených příponou *-st* a končících se na *-o-st* a *-e-st*, na př. *starost*, *radost*, *milost*, *zlost*, *bolest*, *svěžest* atd. Toto tvrdé *-t* zůstává také v množ. dat., lok. a instrum., tedy *kostem*, *kostech*, *kostmi* (nikoli *kosťmi*) atd.

Původně následovalo v jedn. nom. (a též v některých pádech jiných) za souhláskou ještě měkké *jer*, a bylo tedy na př. *zvěřb*, *danb*, *čeladb*, *koštb*, *křmetb*. Působením tohoto jeru změkčilo se *r* a vyvinulo se z něho *ř*, za bývalé *zvěřb* jest potom *zvěř* (v. § 35 č. 2, c). Souhlásky *n*, *d*, *t* se však od měkkého jeru neměkčí (v. § 36 č. 3, § 37 č. 5 a § 38 č. 5), za bývalé *danb*, *čeladb*, *koštb*, *křmetb* atd. bylo tu tedy po zaniknutí jeru tvrdé *dan*, *čeled*, *košť*, *kmet* atd. Kde se tu vyskytuje měkké *-ň*, *-ď*, *-ť*, tam dostalo se analogií z pádů jiných, jež mají *ň*, *ď*, *ť* právem, na př. z gen. a dat. *dani* (vysl. *daňi*), *čeledi* (vysl. *čeledi*), *rtuťi* (vysl. *rtuťi*). Stalo se to zejména u těch jmen

ženských, která přecházejí do vzoru *duše*, na př. *daň*, *báseň*, *přízeň* atp., gen. *daně* atd.; *čeled* gen. *čeledi* a *čeledě*, *zeď* gen. *zdi*

a zdě; *huť, choť* (r. žensk.), *labuť, lať, loukot, nať, prst, rtuť, síť, trať*, gen. *hutě, chotě, labutě* atd.; a dále u těch jmen

m mužských, která přecházejí do vzoru *oráč*, jako: *choť* (rodu mužsk.), *zeť*, gen. *chotě, zetě*.

Mnohá jména na *-t*, mezi nimi všechna na *-st* mimo *prst*, nedopustila tohoto přechodu v jazyku spisovném; na př. *smrt* má jedn. gen. *smrti* a nikdy *smrtě*, *radost* má *radosti* a nikdy *radostě*, množ. dat. *radostem*, lok. *radostech*, a rovněž tak *vlast, bolest, čelist* atd. Táž jména pak zachovala také v jednotném nom. a akk. staré *-t* vždy a dosud.

O psaní *kost, smrt, radost* atd., instr. množ. *kostmi* atp. viz § 38 č. 5 pozn. Psaní *prst* stalo se pravidlem teprve v době nové; a rukověť až v nejnovější, v Jungmannovu Slovníku je ještě rukověť.

2. Podst. jm. *choť* bývá někdy rodu mužského, někdy ženského, podle různého významu: *bratrova choť*, gen. *bratrovy choti*, a *sestřin choť*, gen. *sestřina chotě*. *Běl, ocel* gen. *-i* jsou rodu žensk.; novotvary s gen. *-e* berou se za mužské.

3. Podst. jm. *hůl, sůl* krátí slabiku kmenovou ve všech pádech kromě jedn. nom. akk.; tedy *hůl, sůl*, jedn. gen. *holi, soli* atd.

4. Ke vzoru *kost* patřilo také dvojně číslo podstatných jmen *oko, ucho*: *oči, uši* (rodu ženského); v. o nich v § 118 č. 5.

5. Podle vzoru *host* utvořeno jest množ. číslo podstatného jména *lid* (v. § 107 č. 5); nom. vok. *lidé*, gen. *lidí*, dat. *lidem*, akk. *lidi*, lok. *lidech*; instr. *lidmi*.

6. Podle *kost* skloňovaly se také číslovky *tři, čtyři, pět, šest, sedm, osm, devět, deset*; o těch viz §§ 176 a 177.

Skloňování páté (souhláskové).

144. a) Vzor *tykev*.

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. <i>tykev</i>	<i>tykve</i>
gen. <i>tykve</i>	<i>tykví</i>
dat. <i>tykvi</i>	<i>tykvím</i>
akk. <i>tykev</i>	<i>tykve</i>
vok. <i>tykvi!</i>	= nom.
lok. <i>tykvi</i>	<i>tykvích</i>
instr. <i>tykvi.</i>	<i>tykvemi.</i>

145. 1. Tak skloňují se podstatná jména *broskev, brukev, církev, dratev, houžev, konev, koroptev, kotev, krev, krokev, láhev, mrkev, pánev,*

ploutev, rakev, ředkev, stoudev, tykev, větev, vikev, vrstev a j.; jsou vesměs rodu ženského.

2. Některá ze jmen vzoru tohoto mají vedle tvaru *-ev* také tvar *-va*, na př. vedle *kotev* je také *kotva*, a podobně *vrstva* vedle *vrstev*, *dratva* v. *dratev*, *ploutva* v. *ploutev* a j.; tvary *-va* skloňují se podle *ryba*.

3. V jedn. gen. a množ. nom. akk. bývá v nářečích obecných vedle *-e* též koncovka *-ě* (podle vzoru *duše, země*): *tykvě, větvě, konvě* atd.; jazyk spisovný má pravidlem *-e*: *tykve, větve, konve* atd.

4. *-e-* v koncovce *-ev* jest pohybné (v. § 18 č. 1): *tykev* gen. *tykve* atd.

5. V podst. jm. *církev* a *ředkev* bývalo kromě jednotného nom. a akk. jiné pohybné *e* v slabice předposlední pádův ostatních: gen. *cerekve, ředekve*, dat. *cerekvi, ředekvi* atd.; totéž *-e-* udrželo se v tvarech odtud odvozených: *Cerekva, Cerekvice, ředekva*.

6. Podst. jméno *láhev* krátí prvou slabiku v jedn. instr. a v množ. gen, dat., lok., instr.: *lahvi, lahvi, lahvim* atd.

146.

b) Vzor *kámen*.

Číslo jednotné:

nom. *kámen*gen. *kamene*dat. *kameni*akk. *kámen*vok. *kameni!*lok. *kameni*instr. *kamenem*.

Číslo množné:

} podle vz. *dub*.

147. 1. Tak skloňují se podst. jména *den* (v. doleji č. 6), *hřeben, ječmen, kámen, kmen, kořen, křemen, plamen, pramen, střemen*; jsou vesměs rodu mužského.

2. Podst. jm. *kámen* krátí slabiku první v pádech, kde je tvar trojslabičný, a v gen. množ.: *kámen — kamene* atd., gen. mn. *kamen*.

3. V čísle množném skloňují se tato jména podle vzoru *dub*: nom. *kameny*, gen. *kamenův* atd.

4. V nářečích obecných bývají koncovky podle vzoru *dub* (*chlap*) také v čísle jednotném, na př. jedn. gen. *kus kamena, kameny, z ječmena, kus kořenu, dat. k pramenu, lok. v kameně, v plamenu* atd.; v jazyku spisovném objevují se tytéž tvary také dosti často, ale přece náleží přednost tvarům vlastním.

5. V genitivě množném jest vedle tvaru *kamenův* také tvar

archaistický *kamen* (srov. § 106 č. 7) ve výrazích, kde *kámen* znamená váhu (= 20 liber), na př. deset kamen masa. Stejný archaismus jest také ve výraze *do-kořen*, změnou hláskovou *do-kořán*, na př. dveře jsou otevřeny do kořen, do kořán.

6. Podst. jméno *den* má některé zvláštnosti a skloňuje se takto:

	(podle <i>host</i>) (p. <i>chlap, dub</i>)
jedn. nom. <i>den</i>	množ. nom. . . . <i>dni, dnové</i>
gen. <i>dne</i>	gen. <i>dní . . dnův</i>
dat. <i>dni</i>	dat. . . <i>dnům</i>
akk. <i>den</i>	akk. <i>dni . . (dny)</i>
vok. <i>dní!</i>	vok. = nom.
lok. <i>dní, dne (ve-dne)</i>	lok. <i>dnech</i>
instr. <i>dnem</i>	instr. . . . <i>dny.</i>

V jedn. lok. *dne*, jenž se zachoval jen ve výraze *ve-dne*, jest pádová koncovka *-e* zvláštní; zachovala se nám kromě toho jenom ve výrazech číselných jako *jedenácte* atd. (= jeden na-deséte, kdež na-deséte jest lokál jedn., v. § 177 č. 2).

7. Jako *den*, tak skloňuje se namnoze také *týden*. V slově tom je sraženo zájmeno *tý* (= *týž*) a podst. jméno *den*, a měly by se vlastně náležitě skloňovati obě části: nom. *tý-den*, gen. *tého-dne*, dat. *tému-dni* atd. Tak se někdy a částečně také dalo a zachoval se z toho lok. v *tém-dni*. Ale během času ustálil se způsob, že jenom *-den* se skloňuje v pádech všech (díllem podle vz. *dub*), kdežto člen první *tý* buď zůstává neskloněn a ve všech pádech, buď jest jen v jedn. nom. a akk. a pády ostatní mají opět nesklonované *tého-*. Jest pak sklonění toto:

jedn. nom. a akk. <i>týden</i>	
gen. <i>týdne</i>	nebo <i>téhodne</i>
dat. <i>týdnu, -i</i>	" <i>téhodnu, -i</i>
lok. <i>týdnu, -i</i>	" <i>téhodnu, -i, — v tém-dni</i>
instr. <i>týdnem</i>	" <i>téhodnem —</i>
množ. nom. a akk. <i>týdny</i>	" <i>téhodny</i>
gen. <i>týdnův</i>	" <i>téhodnův</i>
atd.	

8. Podst. jm. *poledne* vzniklo z *polo-dne* = půl-dne, polovice dne; *-dne* je v něm jedn. genitiv. Skloňovati by se měl vlastně člen první této spřežky, a *-dne* mělo by zůstávati neskloněno. Avšak vyvinul se způsob ten, že celek se běře za neutrum a skloňuje se podle *moře*: jedn. nom. a akk. *poledne*, gen. *poledne*, dat a lok. *polední*,

instr. *polednem*. V příslovečném výrazu: o *polednách* je lok. množ. podle vzoru *ryba*.

148. c) **Vzor *rámě***.

Číslo jednotné:	Číslo množné:
množ. nom. akk. <i>rámě</i>	<i>ramena</i>
gen. <i>ramene</i>	<i>ramen</i>
dat. <i>rameni</i>	<i>ramenům</i>
lok. <i>rameni</i>	<i>ramenech</i>
instr. <i>ramenem</i> .	<i>rameny</i> .

149. 1. Tak skloňují se podstatná jména *břímě* (stč. *břiemě*), *jmě*, *plémě*, *rámě*, *símě*, *slémě* (= nejvyšší trám ve střeše, vrch střechy), *témě*, *výmě*; jsou vesměs rodu středního.

2. Jména *rámě*, *břímě*, *plémě* atd. mají v jedn. nom. vok. akk. slabiku první dlouhou; v pádech ostatních je krátká: tedy jedn. gen. *ramene*, *břemene*, *plemene*, dat. *rameni*, množ. nom. *ramena*, gen. *ramen* atd.

Táž změna jest ve *výmě* gen. *vymene* atd. Tvary *vémě*, *vemene* atd. jsou nesprávné; vznikly mylným domněním, že ve *výmě* jest -*yj*- zúžením z -*é*- jako v *břímě* a j., a poněvadž k nom. *břímě* je gen. *břemene*, utvořilo se také *výmě* — *vemene* a k tomu i nom. *vémě*.

3. Koncovky v čísle množném jsou namboze podle vzoru *město*. Podle téhož vzoru utvořily se také novotvary pro číslo jednotné, s koncovkou *-meno* místo *-mě*, totiž: *břemeno*, *jméno*, *plemeno*, *rameno*, *semeno*, *slémeno*, *temeno*, *vymeno*; sklonění jejich jest ovšem cele podle *město*.

4. O podst. jm. *koleno*, gen. *kolena* a *kolene* atd., v. § 118 č. 7.

5. Zbytek čísla dvojného sklonění tohoto jest gen. lok. *ramenou* ve výrazích: *s-ramenou*, *na-ramenou* atp.

Obecně říká se chybně *na-ramenouch* m. *na-ramenou*, a také *k-ramenoum* místo *k-ramenům*.

150. d) **Vzor *nebe***.

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. vok. akk. <i>nebe</i>	<i>nebesa</i>
gen. <i>nebe</i>	<i>nebes</i>
dat. <i>nebi</i>	<i>nebesům</i>
lok. <i>nebi</i>	<i>nebesích</i>
instr. <i>nebem</i> .	<i>nebesy</i> .

V češtině skloňuje se tak jenom podst. jméno *nebe*.

V čísle jednotném jsou koncovky podle vzoru *moře*, ve množném podle *město*.

151.

e) **Vzor loket.**

Číslo jednotné:

nom. *loket*gen. *lokte*dat. *lokti*akk. *loket*vok. *lokti!*lok. *lokti*instr. *loktem*.

Číslo množné:

*lokty. -ové; lokte**loktův; loket**loktům**lokty; lokte*

= nom.

*loktech**lokty.*

152. 1. Tak skloňují se podst. jména *drobet*, *trochet* stč. *drochet*, *krapet*, *nehet*, *pazneht*; jsou vesměs rodu mužského.

2. V čísle množném jsou koncovky namnoze podle vzoru *dub*. Podle téhož vzoru tvoří se také novotvary pro číslo jednotné, totiž: gen. *loktu*, dat. *loktu*, lok. *loktě* a *loktu*.

3. V množ. nom. a akk. je koncovka *-e* jenom ve tvaru *lokte*, nikoli též u jiných jmen tohoto vzoru.

4. V množ. gen. jest vedle *loktův* také tvar archaistický *loket* (srov. § 106 č. 7) ve výrazích, kde *loket* znamená míru, na př. pět loket sukna.

5. Tak skloňuje se také jméno místní *Loket*: gen. z *Lokte*, dat. k *Lokti* nebo *-u*, lok. v *Lokti* nebo *-ě*.

153.

f) **Vzor kuře.**

Číslo jednotné:

nom. vok. akk. *kuře*gen. *kuřete*dat. *kuřeti*lok. *kuřeti*instr. *kuřetem*.

Číslo množné:

*kuřata**kuřat**kuřatům**kuřatech**kuřaty.*

154 1. Tak skloňují se jména, jež znamenají živočišná mláďata, jako na př. *ptáče*, *holoubě*, *sele*, *srně*, *lvíče*, *vyžle*, *hříbě*, *hádě*, *zvíře* (vlastně = mládě zvířecí) atd.; pak také jiná podle nich utvořená nebo do jejich druhu pojatá, na př. *mládě*, *dvojče*, *vnouče*, *kniže*, *hrabě*, *práče*, *poupě*, *doupě* a j.

2. Podst. jm. *dítě* gen. *dítěte* atd. skloňuje se podle tohoto vzoru jen v čísle jednotném; v čísle množném jest rodu ženského a skloňuje se podle *kost*: nom. akk. *děti*, gen. *dětí*, dat. *dětem*, lok. *dětech*, instr. *dětmí*. Podobně je k číslu jedn. *dítka* (r. středního) číslo množné *dítky* (r. žensk.), v. § 118 č. 2.

3. Podst. jméno *kníže* znamená vlastně kněžice neboli syna knězova (stč. kněz = Fürst) a bylo dříve rodu středního (na př. stč. slavné *kniežě*); ale časem mění se jeho význam, znamená pak to, co něm. Fürst, a přejímá se i do rodu mužského (na př. nč. slavný *kníže*).

4. O podst. jm. *hrabě*, *markrabě* atp., gen. *-ěte* atd., v. § 139 č. 4.

5. O nesprávném skloňování *vejce* gen. *vejceťe*, *ohniště* gen. *ohništěťe* atp. v. § 122 č. 3. Avšak *koště*, vzniklé ze staršího *chvoštiště*, neskloňuje se již jinak, než podle vzoru *kuře*, — a vedle *vole* gen. *-e* atd. ujal se i novotv. gen. *-ete* atd.

155.

g) Vzor *máti*.

Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. vok. <i>máti</i>	<i>mateře</i>
gen. <i>mateře</i>	<i>mateří</i>
dat. <i>mateři</i>	<i>mateřem</i> , <i>-eřím</i>
akk. <i>máteř</i>	<i>mateře</i>
lok. <i>mateři</i>	<i>mateřech</i> , <i>-eřích</i>
instr. <i>mateří</i> .	<i>mateřmi</i> .

156. 1. Tak skloňují se podstatná jména *máti*, *dci* (stč.) a nově utvořené i přijaté jméno *neř* (= Nichte).

2. *máti* má slabiku první dlouhou jenom ve tvarech dvouslabičných, v trojslabičných ji *krátí*; tedy jedn. nom. vok. *máti*, akk. *máteř*, ale gen. *mateře*, dat. *mateři* atd.

3. Vedle nom. *máti* je též *mátě* a *mát*. Někdy skloňuje se *máti* jako *kost* nebo *duše*, chybně.

4. Sklonění toto víc a více zaniká; místo *máti*, *mateře* atd. volí se raději tvary *matka*, *matky* atd., a podobně *dcera*, *dcery* atd. místo zastaralých *dci*, *dceře* atd. Přece však zachovaly se některé tvary dosud v jazyku spisovném, a dat. lok. *dceři* je pravidlem i v jazyku obecném.

5. V čísle množném jsou tvary gen. *mateří*, dat. *-řem*, *-řím*, lok. *-řech*, *-řích* a instr. *-řmi* z doby pozdější; jazyk starý má zpravidla gen. *mater*, *dcer*, dat. *-rám*, lok. *-rách* a instr. *-rami*, a spolu také nom. akk. *matery*, *dcery* (vedle *-ře*).

157. II. Skloňování jmen přídavných.

1. Skloňování jmen přídavných je dílem **jmenné** (v. § 99 č. 1), dílem **složené** (v. § 101 č. 1).

Skloňování **jmenné** mají přídavná jména tak zvaná **neurčitá**, na př. *dobr, dobra, dobro*.

Skloňování **složené** mají přídavná jména tak zvaná **určitá**, na př. *dobrý, dobrá, dobré*.

2. K menová souhláska jmen přídavných je dílem **tvrdá**, na př. *dobr, dobrý*, dílem **měkká**, na př. *pěš, pěší*. Podle toho je potřebí dvojích skloňovacích vzorův, totiž

tvrdých :

dobr, dobra, dobro (pro sklonění jmenné) a

dobrý, dobrá, dobré (pro sklonění složené); a dále

měkkých :

pěš (pro sklonění jmenné) a

pěší (pro sklonění složené).

3. Ke jménům přídavným obyčejně tak nazývaným — na př. *dobrý, dobr, zdravý, zdráv, pěší* atp. — patří, co se týče skloňování, také všeliká participia (přechodníky a přičestí). Na př. v nom. *chválil, chválila, chválilo* a množ. *chválili, chválily, chválila* je sklonění totéž jako v *dobr, -a, -o*, množ. *dobří, -ry, -ra*; v jedn. nom. *chválen* a *chválený*, gen. *chválena* a *chváleného* atd. sklonění totéž jako v nom. *dobr* a *dobrý*, gen. *dobra* a *dobrého* atd.; ve *chválicí* gen. *chválicího* dat. *chválicímu* atd. totéž jako v *pěší, pěšího, pěšimu* atd.

158. 1. Vzor *dobr, dobra, dobro*.

1. Vzor tento je pro skloňování **jmenné** (pro skloňování přídavných jmen **neurčitých**) kmene **tvrdého**.

2. Tvary jeho shodují se s tvary vzorů jmenných *chlap (dub), ryba, město*; jsou tedy :

podle vz. <i>chlap (dub)</i>	podle vz. <i>ryba</i>	podle vz. <i>město</i>
jedn. nom. <i>dobr</i>	<i>dobru</i>	<i>dobro</i>
gen. <i>dobra</i>	<i>dobry</i>	<i>dobra</i>
dat. <i>dobru</i>	<i>dobře</i>	<i>dobru</i>
akk. <i>dobra</i> (živ.)	<i>dobru</i>	<i>dobro</i> atd., —
<i>dobr</i> (neživ.)		
množ. nom. <i>dobří</i>	<i>dobry</i>	<i>dobra</i> atd.

3. Podle udaných vzorů jmenných je snadno utvořiti si tvary pro všechny pády; na př. množný dativ muž. a střed. měl by býti

dobrům (podle *chlapům* a *měštům*), žensk. *dobrá*m (podle *rybám*), instr. měl by býti *dobry* (podle *chlapy* a *městy*) a *dobrami* (podle *rybami*), atd. Avšak v jazyku skutečném nevyskytují se tvary pro pády všechny, nýbrž jenom pro některé; na místě jiných bývají tvary sklonění složeného (přídavného jména určitého), na př. jmenný množ. dativ *dobrům* a *dobrá*m a instr. *dobry* a *dobrami* nevyskytují se nikdy, nýbrž nahrazují se tvary složenými *dobrym* a *dobrymi**).

4. Poměrně nejuplněnější jest toto sklonění u jmen přídavných přivlastňovacích na *-ův, -ova, -ovo* a *-in, -ina, -ino*, na př. *bratrův, -ova, -ovo, sestřin, -ina, -ino*. U těch jen jedn. instrumentál a množ. genitiv, dativ, lokál a instrumentál jsou nahrazeny tvary složenými, všechny pády ostatní mají tvary jmenné.

Sklonění jest toto [tvary složené jsou zde uvedeny v hranatých závorkách]:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	<i>bratrův</i>	<i>bratrova</i> . . .	<i>bratrovo</i>
gen.	<i>bratrova</i>	<i>bratrovy</i>	<i>bratrova</i>
dat.	<i>bratrovu</i>	<i>bratrově</i>	<i>bratrovu</i>
akk.	<i>bratrova</i> (živ.) . .	<i>bratrovu</i>	<i>bratrovo</i>
	<i>bratrův</i> (neživ.)		
lok.	<i>bratrově, -ovu</i>	<i>bratrově</i>	<i>bratrově, -ovu</i>
instr.	[<i>bratrovým</i>]	<i>bratrovou</i>	[<i>bratrovým</i>]
množ. nom. vok.	<i>bratrovi</i> (živ.) . .	<i>bratrovy</i> . . .	<i>bratrova</i>
	<i>bratrovy</i> (neživ.)		
akk.	<i>bratrovy</i>	<i>bratrovy</i> . .	<i>bratrova</i>
gen.	[<i>bratrových</i>]	} pro všechny rody.	
dat.	[<i>bratrovým</i>]		
lok.	[<i>bratrových</i>]		
instr.	[<i>bratrovými</i>]		

Jména tohoto druhu jsou také jména místní na *-ov* a *-in*, na př. *Benešov* (= hrad, jež založil neb osadil Beneš), *Miletín*, (= hrad, jež založil neb osadil Milata). Avšak původní význam těchto jmen vyšel nám z povědomí, zapomněli jsme, že to jsou vlastně jména přídavná, pojali jsme je za jména podstatná a skloňujeme je veskrze podle vzoru *chlap*:

jedn. gen. *Benešova, Miletína* atd.,

a také

jedn. instr. *Benešovem, Miletínem* (nikoliv *-ým*).

*) O psaní „hora jest vysoká“, „hory jsou vysoké“ atp. v. pozn. pod čarou při § 437.

Jména téhož druhu jsou dále jména osobní na *-ov* (u kmenů měkkých na *-ev*) a *-in, -ín*, mezi nimi zvláště hojná jinoslovanská; na př. *Kostomarov, Grujev, Puškin, Kulín*. Také je pojímáme za jména podstatná a skloňujeme veskrze podle vzoru *chlap*. Někteří píší: s *Kostomarovým, Puškiným* atp. (podle ruštiny); nesprávně.

Sem patří také česká příjmení na *-š* (místo *-šv*), na př. *Tomšů, Tomášů, Janů, Janků, Petřů* atp. Jména tato, dokud se v nich pamatoval význam přivlastňovací, zajisté se skloňovala jako *bratrův*. Ale význam ten se s nich setřel, když se stala příjmeními, a tím vymkla se tato jména také náležitěmu sklonění: jméno přivlastňovací skloňuje se náležitě, na př. *Tomášův* dvůr gen. *Tomášova* dvoru atd., ale příjmení vymklo se pravidlu a nesklonuje se vůbec, t. j. nominativ ustrnul jako tvar pro všechny pády a říká se na př. pan *Tomášů*. gen. pana *Tomášů*, dat. panu *Tomášů* atd.

5. Také jména přídatná jiná mívají sklonění jmenné úplné, když jsou pojata ve významu jmen podstatných.

Na př.:

Hora Kutná (číslo jednotn.), gen. *Hory Kutny* atd.; a *Hory Kutny* (číslo množn.), gen. *Hor Kuten*, lok. na *Horách Kutnách* (vedle: *Kutná Hora, Kutné Hory* atd.);

Rakousko, Německo, Boleslavsko atp.: gen. *-a*, dat. *-u* atd.;
obecné *dobro*, veřejné *blaho*, veliké *parno* atp.:

jedn. gen. obecného dobra,	veřejného blaha,	velikého parna	—
dat. obecnému dobru,	veřejnému blahu,	velikému parnu	—
instr. obecným dobrem,	veřejným blahem.	velikým parnem	—
množ. nom.	veliká parna	—
gen.	velikých paren	

atd.;

málo, mnoho (nom.): gen. z *mála, ze mnoha*; dat. k *málu, ke mnohu*; akk. *málo, mnoho*; lok. v *mále, na-mnoze*; instr. *málem, mnohem* (sr. § 184).

6. Ostatek vyskytují se tvary sklonění tohoto jenom porůznu v pádech jednotlivých, totiž:

- a) V nominativě jednotném i množném. Tvar jmenný pádů těchto bývá velmi často v doplňku v tak zvaných vazbách dvou nominativů. Na př. chodím *bos, -a, -o*; chodíme *bosi, -y, -a*; pracuji *rád, -a, -o*; pracujeme *rádi, -y, -a*; jsem *zdráv, nemocen, silen, sláb, vesel, mrzut, slep, chrom, věren, důstojen* atd.; k tomu rod ženský: matka je *zdráva* atd., střední: dítě je *zdrávo* atd., množ. mužsk.: jsme *zdrávi*. žensk.: sestry jsou *zdrávy*,

střed.: pacholata jsou *zdráva* atd.; zdám se *zdráv*, cítíme se *po-vinni*; nalezen jsem *nevinn*, učiněn jsem *bohat* atd. —

- b) V akkusativě jedn. i množném. Tvar jmenný tohoto pádu vyskytuje se

ve rčeních jako: vidím tě *zdráva* (= zdravého), *smutna* (= smutného), vidím vás *zdrávy*, *smutny* atd. (ve vazbě dvou akkusativů); dále

v příslovcích: *brzo*, *dávno*, *blízko*, *daleko*, *vysoko*, *často*, *málo*, *mnoho* atd., jež jsou jedn. akkusativy rodu středního vzoru tohoto, ustrnulé ve významu příslovečném;

v příslovečných výrazech složených: *na levo*, *na pravo*, *na prázdno*, *najisto*, *na jevo* atp. —

- c) V genitivě jednotném. Tvar jmenný tohoto pádu vyskytuje se: v řídkých rčeních, jako je na př.: úřad člověka *svata* (svatého) nečiní;

často ve výrazech příslovečných složených, jako jsou: *do-cela*, *do jista*; *z daleka*, *z vysoka*, *z blízka*, *z-cela*, *z-nova* (též *z-novu*), *z-úplna*, *z-nenáhla*, *z čista jasná*, *z ticha*; *od dávna*, *od starodávna*, *od malička* atd.

- d) V dativě jednotném. Tvar jmenný tohoto pádu bývá:

v archaistické vazbě dativu při infinitivě, na př. nelze mi *špokoju* býti (tu ustrnul tvar *-u* pro všechny rody a čísla);

ve výrazech příslovečných složených: *k stáru*, *po-málu* a *po-málu* (významu rozdílného), *po česku* atp. —

- e) V lokále jednotném. Tvar jmenný tohoto pádu jest

v příslovcích: *dobře*, *zle*, *špatně*, *smutně*, *vesele*, *velice*, *vysoce*, *trpce*, *sladce* atd.; příslovce tato jsou jednotné lokály ke střednímu nominativu na *-o*: *dobře* k *dobro* atd.; příslušná jejich jména přídavná tvaru určitého (složeného) v jazyce většinou dosud se drží, na př. k *dobře* je *dobrý* atd.; ale některá příslovce takového jména přídavného vedle sebe nemají, na př. *lze* (= lok. k zaniklému nominativu *lho*, k němuž bylo by jméno přídavné určité *lhý*, *-á*, *-é* = lehký), *nelze*;

ve výrazech příslovečných složených: *na-mnoze*, *na mále*, *na krátce*, *v nově*, *v plně*, *po-hotově* atp. —

- f) Instrumentály jednotné tvaru jmenného jsou příslovce *málem*, *mnohem*, *skorem*.

Tvar tento mívá někdy slabiku dlouhou, proti slabice krátké tvaru složeného; na př. *zdráv*, *zdráva*, *zdrávo* proti *zdravý*, a podobně *stár*, *sláb*, stč. *mál*, *míl* a *j*. —

159. 2. Vzor *pěš, pěše, pěše*.

1. Vzor tento je pro skloňování jmenné (pro skloňování přídavných jmen neurčitých) kmene měkkého.

2. Tvary jeho mají se shodovati s tvary vzorů jmenných *oráč* (*meč*), *duše*, *moře*; měly by tedy býti:

	podle vz. <i>oráč</i> (<i>meč</i>)...	podle vz. <i>duše</i> ...	podle vz. <i>moře</i>
jedn. nom.	<i>pěš</i>	<i>pěše</i>	<i>pěše</i>
gen.	<i>pěše</i>	<i>pěše</i>	<i>pěše</i>
dat.	<i>pěši</i>	<i>pěši</i>	<i>pěši</i> atd.

3. Podle udaných vzorů bylo by snadno utvořiti si všechny pády. Na př. jako se říká:

chodím *bos*, -*a*, -*o*, — chodíme *bosi*, -*y*, -*a* (*bos* = příd. jméno kmene tvrdého),

tak mělo by se říkati:

chodím *pěš* (v r. mužsk., podle vzoru *oráč*), — *pěše* (žensk., podle *duše*), — *pěše* (střed., podle *moře*), — chodíme *pěši* (podle *oráči*), — *pěše* (podle *duše*), — *pěše* (podle *moře*),

a tak se také kdysi říkalo. Ale během času tvary jmenné tohoto vzoru víc a více hynuly a zachovaly se jenom porážnu v některých slovech a pádech.

4. Nejvíce se jich zachovalo ve jménech místních, jako jsou *Boleslav*, *Chrudim*, *Jaroměř*, *Choteč*, *Olomouc*, *Drahoraz* atp. Jsou to vlastně jména přídavná významu přivlastňovacího; na př. *Boleslav* (s měkkým -*v*) = hrad Boleslavův, hrad, jež založil nebo osadil Boleslav (tedy od mužsk. jména *Boleslav*), a podobně *Chrudim* (od mužsk. jména *Chrudim*), *Jaroměř* (od mužsk. jm. *Jaromír*), *Olomouc* (od mužsk. jm. *Olomút*) atd. Jména tato bývala někdy rodu mužského, když se k nim rozumělo podstatné jméno mužské, na př. (ten) *Boleslav*, (ten) *Olomúc* = *Boleslavův*, *Olomútův* na př. *hrad*; v tom pojetí náleželo jim sklonění podle vzoru mužsk. *pěš* (*oráč*), tedy na př. jedn. gen. do Boleslavě, do Olomúce, instr. za Boleslavem, za Olomúcem atd. Ale časem pojímají se do rodu ženského a rozuměti k nim jest nějaké podstatné jméno ženské, na př. (ta) *Boleslav*, (ta) *Olomúc* = *Boleslavova*, *Olomútova* na př. *osada*; v tomto pojetí náleží jim sklonění podle vzoru ženského *pěše* (*duše*), a jest tedy:

jedn. nom. Boleslav, Chrudim, Jaroměř, Olomouc...

jako nom. *duše* (*hráz'*);

jedn. gen. Boleslavě, Chrudimě, Jaroměře, Olomouce...

jako gen. *duše*;

jedn. dat. Boleslavⁱ, Chrudimⁱ, Jaroměřⁱ, Olomoucⁱ . . .
jako dat. dušⁱ atd.

Mylným výkladem ovládly u mnohých z těchto jmen v novějším jazyku spisovném genitivu jedn. -i: z Boleslavⁱ, z Chrudimⁱ atd.; spisy starší a novotou nezkažený jazyk obecný mají zpravidla -ě (e), tvary z-Boleslavⁱ, z-Chrudimⁱ atp. jsou tak chybné, jako by bylo chybné z-Jaroměřⁱ, anebo z-dušⁱ.

5. Několik tvarů vzoru *pěš* má přídavné jméno *pán* (= pánův), totiž ve výrazech: dívka *páně*, slovo *páně*, do chrámu *páně*. Výraz „*páně*“ záhy však ustrnul a klade se neskloněn do všech pádův, i kde by po právu býti neměl; na př. anděl *páně* (místo žádaného *pán*), bratrovi *páně* Jindřichovu (m. žádaného *páni*) atd.

Podobně příd. jm. *kněz* (= knězův) ve jm. místních mužsk. *Kněz-most*, žensk. *Kněže-ves*, stř. *Kněže-pole*.

6. Kromě toho máme tvary vzoru *pěš* dochované jenom porůznu v některých výrazech a zachovaly se nám tu jenom některé pády sklonění tohoto; zejména zachoval se:

a) jedn. akkusativu rodu středního v příslovcích *sice* (stč. *sici* = takový), *ručě* n. *rouče* (stč. *ruči* = rychlý), a zvláště v hojných příslovcích komparativních: *více*, *méně* (vysl. *měně*), *dále*, *blíže*, *výše*, *níže*, *hůře*, *snáze* atp., mnohdy bez koncového -e: *víc*, *dál*, atd.; to vše jsou tvary jako jedn. akk. střední *pěše*;

b) jedn. genitivu rodu středního v příslovci *zvláště*: bylo stč. jméno přídavné *vláščí* (= nč. *zvláštní*); k němu byl tvar jmenný mužsk. *vlášč* (jako *pěš*), střed. *vlášče* (jako *pěše*); jedn. genitivu rodu středního byl *vláščě*; ten složen s předložkou *s* dal *s-vláščě*, a to přešlo v nč. *zvláště*.

160. 3. Vzor *dobrý*, -á, -é.

1. Vzor tento je pro skloňování složené (pro skloňování přídavných jmen určitých) kmene tvrdého.

2. Sklonění jest toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	<i>dobrý</i>	<i>dobrá</i>	<i>dobré</i>
gen.	<i>dobrého</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrého</i>
dat.	<i>dobrému</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrému</i>
akk.	<i>dobrého</i> (živ.) <i>dobrý</i> (neživ.)	<i>dobrou</i>	<i>dobré</i>
lok.	<i>dobrém</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrém</i>
instr.	<i>dobrým</i>	<i>dobrou</i>	<i>dobrým</i> —

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
množ. nom. vok.	<i>dobří</i> (živ.) <i>dobré</i> (neživ.)	<i>dobré</i>	<i>dobrá</i>
gen.	<i>dobrých</i>	<i>dobrých</i>	<i>dobrých</i>
dat.	<i>dobrým</i>	<i>dobrým</i>	<i>dobrým</i>
akk.	<i>dobré</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrá</i>
lok.	<i>dobrých</i>	<i>dobrých</i>	<i>dobrých</i>
instr.	<i>dobřími</i>	<i>dobřími</i>	<i>dobřími</i> .

3. Tak skloňují se také jména, jež jsou původem svým jména přídavná, ale vzata jsou za podstatná, dílem obecná, dílem vlastní. Na př. *hajný, ponocný* atp.; *komorná, králová* atp.; *mýtné, služné, zpropitné* atp.; *Dobrovský, Palacký, Vysoký, Slaný* (jméno místní), pol. *Kochanowski* (= č. *-ský*), rus. *Dostojevskij* (= č. *-ský*) atp.; *Němcová, Stránská* atp. (= manželka nebo dcera Němcova, Stránského); *Hluboká, Lysá* atp.; *Hostinné* (n. *Hostiné*) atp.

4. V nom. vok. množném rodu mužského mění se kmenová souhláska způsobem náležitým: *dobrý* — *dobří*, *silný* — *silní* (vysl. *-ní*), *nahý* — *nazí*, *veliký* — *velicí*, *nebeský* — *nebeští*, *pražský* — *pražští*, *německý* — *němečtí* atd.

161.

4. Vzor *pěší, -í, -í.*

1. Vzor tento je pro sklonění složené (pro skloňování přídavných jmen u r č i t ý c h) kmene *m ě k k é h o*.

2. Skloňování jest toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	<i>pěší</i>	<i>pěší</i>	<i>pěší</i>
gen.	<i>pěšího</i>	<i>pěší</i>	<i>pěšího</i>
dat.	<i>pěšimu</i>	<i>pěší</i>	
akk.	<i>pěšího</i> (živ.) <i>pěší</i> (neživ.)	<i>pěší</i>	<i>pěší</i>
lok.	<i>pěším</i>	<i>pěší</i>	<i>pěším</i>
instr.	<i>pěším</i>	<i>pěší</i>	<i>pěším</i> —
množ. nom. vok.	<i>pěší</i>	<i>pěší</i>	<i>pěší</i>
gen.	<i>pěších</i>	<i>pěších</i>	<i>pěších</i>
dat.	<i>pěším</i>	<i>pěším</i>	<i>pěším</i>
akk.	<i>pěší</i>	<i>pěší</i>	<i>pěší</i>
lok.	<i>pěších</i>	<i>pěších</i>	<i>pěších</i>
instr.	<i>pěšími</i>	<i>pěšími</i>	<i>pěšími</i> .

3. Sem patří dílem také jména podstatná *hřiběcí*, *podací*, *Strasěcí*. Jsou původem svým přídavná tohoto vzoru: *hřiběcí* (totiž nemoc), *podací* (t. právo), *Strasěcí* (t. město); ale berou se za jména podstatná rodu středního a skloňují se také podle vz. *znamení*.

4. Tak skloňují se též zájmena *čí* a *její*; na př.:

čí slovo gen. *čího* slova, dat. *čímu* slovu atd.; —

její bratr gen. *jejího* bratra, dat. *jejímu* bratru atd., —

její bratři gen. *jejích* bratrů, dat. *jejím* bratrům, instr. *jejími* bratry, —

její sestry gen. *jejích* sester, dat. *jejím* sestrám atd.

O *její* v. též § 166, o *čí* § 169.

5. O jménech jako *Jiří* gen. *Jiří* a *Jiřího*, *podkoní* gen. *podkoního*, *sudí* gen. *sudí* a *sudího* atd., která ze vzorů *Jiří*, *znamení* a *sudí* přecházejí sem, v. § 114 č. 2, § 124 č. 3 a § 139 č. 3.

162. III. Skloňování zájmen (n. náměstek).

O druzích zájmen a jejich významu podávají se výklady ve skladbě (§ 442—457); zde jde o jejich skloňování.

Toto pak jest několikeré, zejména:

- A) skloňování zájmen osoby 1. *já* a 2. *ty*, a zájmena zvratného *se*;
- B) skloňování zájmen podle vzoru tvrdého *ten*, *ta*, *to* a měkkého *náš*, *naše*, *naše* (= sklonění z á j m e n n é);
- C) skloňování zájmen podle vzorů *dobr* a *dobrý*, *pěší* (= sklonění j m e n n é a s l o ž e n é).

163. A) Sklonění zájmen *já*, *ty*, *se*

jest toto:

	os. 1.	os. 2.	zvrat. .
jedn. nom.	vok. <i>já</i>	<i>ty</i>	—
	gen. <i>mne</i> (mě)	<i>tebe</i> (tě)	<i>sebe</i>
	dat. <i>mně</i> , <i>mi</i>	<i>tobě</i> , <i>ti</i>	<i>sobě</i> , <i>si</i>
	akk. <i>mě</i> , <i>mne</i>	<i>tě</i> , <i>tebe</i>	<i>se</i> , <i>sebe</i>
	lok. <i>mně</i>	<i>tobě</i>	<i>sobě</i>
	instr. <i>mnou</i>	<i>tebou</i>	<i>sebou</i> —
množ. nom.	vok. <i>my</i>	<i>vy</i>	—
	gen. <i>nás</i>	<i>vás</i>	—
	dat. <i>nám</i>	<i>vám</i>	—
	akk. <i>nás</i>	<i>vás</i>	—
	lok. <i>nás</i>	<i>vás</i>	—
	instr. <i>námi</i>	<i>vámi</i>	—.

Zájmeno zvrátané *sebe* atd. nemá tvarů zvláštních v čísle množném; tvary čísla jednotného jsou zároveň pro číslo množné.

V akk. jedn. jsou tvary vlastní *mě, tě, se*; tvary *mne, tebe, sebe* jsou genitivy vzaté do platnosti akkusativní. — Naopak berou se tvary *mě, tě* mnohdy zase za genitivy, zejména v jistých rčeních na př.: táži se *tě*, nebojím se *tě* atp.

V jedn. dativě jsou vedle tvarů silnějších *mně, tobě, sobě* tvary slabší *mi, ti, si*. Podobně jsou v akkusativě tvary *mne, tebe, sebe* silnější než *mě, tě, se*. Tvarů silnějších užívá se pod důrazem, tvarů slabších kromě důrazu; na př. *těbe* volám, *tobě* děkuji, — proti: volám *tě*, děkuji *ti*.

164. B) Skloňování zájmen podle vzoru
tvrdého *ten, ta, to* a měkkého *náš, naše, naše*.

1. Skloňování toto jest z á j m e n n é (v. § 100).

2. Vzor tvrdý *ten, ta, to* skloňuje se takto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	<i>ten</i>	<i>ta</i>	<i>to</i>
gen.	<i>toho</i>	<i>té</i>	<i>toho</i>
dat.	<i>tomu</i>	<i>té</i>	<i>tomu</i>
akk.	<i>toho</i> (živ.) <i>ten</i> (neživ.)	<i>tu</i>	<i>to</i>
lok.	<i>tom</i>	<i>té</i>	<i>tom</i>
instr.	<i>tím</i>	<i>tou</i>	<i>tím</i> —
množ. nom. vok.	<i>ti</i> (živ.) <i>ty</i> (neživ.)	<i>ty</i>	<i>ta</i>
gen.	<i>těch</i>	<i>těch</i>	<i>těch</i>
dat.	<i>těm</i>	<i>těm</i>	<i>těm</i>
akk.	<i>ty</i>	<i>ty</i>	<i>ta</i>
lok.	<i>těch</i>	<i>těch</i>	<i>těch</i>
instr.	<i>těmi</i>	<i>těmi</i>	<i>těmi</i> .

3. Vzor měkký *náš, naše, naše* skloňuje se takto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	<i>náš</i>	<i>naše</i>	<i>naše</i>
gen.	<i>našeho</i>	<i>naší</i>	<i>našeho</i>
dat.	<i>našemu</i>	<i>naší</i>	<i>našemu</i>
akk.	<i>našeho</i> (živ.) <i>náš</i> (neživ.)	<i>naši</i>	<i>naše</i>
lok.	<i>našem</i>	<i>naši</i>	<i>našem</i>
instr.	<i>naším</i>		<i>naším</i> —

rodu mužsk.	žensk.	střed.
množ. nom. vok. <i>naši</i> (živ.) <i>naše</i> (neživ.)	<i>naše</i>	<i>naše</i>
gen. <i>našich</i>	<i>našich</i>	<i>našich</i>
dat. <i>našim</i>	<i>našim</i>	<i>našim</i>
akk. <i>naše</i>	<i>naše</i>	<i>naše</i>
lok. <i>našich</i>	<i>našich</i>	<i>našich</i>
instr. <i>našimi</i>	<i>našimi</i>	<i>našimi</i> .

4. Vzor *náš* liší se od vzoru *ten* měkkostí souhlásky kmenové: proti kmenu tvrdému *to-* je kmen měkký *našo-*. Z této měkkosti vzešla i většina rozdílův, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. nom. ženský byl původně stejný: *ta*, *naša*; u kmene tvrdého *-a* zůstalo, u měkkého přehlásilo se v *-e* (stč. *-ě*) a jest tedy *naše* proti *ta*. Podobně stejný byl kdysi jedn. akk.: *tu*, *našu*; *tu* zůstalo, *našu* přehlásilo se v *naši*. Rovněž tak byl původně stejný jedn. nom. stř. *to* a *našo*, dat. *tomu* a *našomu* atd., ale *našo-* přehlásilo se v *naše-* a jest tedy *to* — a *naše*, *toho* — *našeho*, *tomu* — *našemu* atd.

165. Podle *ten*, *ta*, *to* skloňuje se také zájmeno ukazovací *onen*, *ona*, *ono*: gen. *onoho*, *oné*, *onoho*, dat. *onomu*, *oné*, *onomu* atd.

V jedn. nom. (akk.) mužsk. jest *ten* = тѣ-нѣ, *onen* = онѣ-нѣ, t. j. zájmeno *tě* a *oně* s připojeným *-ně*. V pádech jiných tohoto přívěsku není, nom. ženský jest tedy *ona* (nikoli *onna*), stř. *ono* atd.

166. Zájmeno třetí osoby *on*, *ona*, *ono*, v čísle množ. *oni*, *ony*, *ona*, jest totéž, co *onen*, *ona*, *ono*, jen že v jedn. nom. mužsk. je bez přívěsku *-(e)n*. Má jenom nom. jedn. a množ.; pády ostatní má z bývalého zájmena *jb*, *ja*, *je* (téhož, jež se nám zachovalo v zájm. vztažném *jenž*, *jež*, *jež*, v. § 167), a sklonění jeho je tedy:

rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. <i>on</i>	<i>ona</i>	<i>ono</i>
gen. <i>jeho</i> , <i>ho</i>	<i>jí</i>	<i>jeho</i> , <i>ho</i>
dat. <i>jemu</i> , <i>mu</i>	<i>jí</i>	<i>jemu</i> , <i>mu</i>
akk. <i>jej</i> , <i>jeho</i> , <i>ho</i> , <i>-ň</i>	<i>ji</i>	<i>je</i>
lok. (v) <i>něm</i>	<i>ní</i>	<i>něm</i>
instr. <i>jím</i>	<i>jí</i>	<i>jím</i> —
množ. nom. <i>oni</i> (živ.) <i>ony</i> (neživ.)	<i>ony</i>	<i>ona</i>
gen. <i>jich</i> , <i>jejich</i>	<i>jich</i> , <i>jejich</i>	<i>jich</i> , <i>jejich</i>
dat. <i>jim</i>	<i>jim</i>	<i>jim</i>
akk. <i>je</i>	<i>je</i>	<i>je</i>
lok. (v) <i>nich</i>	<i>nich</i>	<i>nich</i>
instr. <i>jimi</i>	<i>jimi</i> .	<i>jimi</i> .

Za *j-* bývá *ň-*, na př. *jeho* a *do-něho*, *jich* a *z-nich* atd.; v. § 36, 7.

Tvary *ho* a *mu* v jedn. gen. akk. a dat. mužsk. a stř. vznikly z tvarů plných *jeho* a *jemu* tím, že se slabika *je-* odsula (v. § 16); užívá se *jich* mimo důraz, na př. bojím se ho, volal jsem ho, pověděl jsem mu to atp., proti důraznému: *jeho* se bojím, volal jsem *jeho*, *jemu* jsem to pověděl atd.

V jedn. akk. mužsk. jest *jej* tvar vždy oprávněný; na př. viděl jsem *jej* (člověka, ptáka, strom). Tvar *-ň* bývá jen při předložkách, na př. *na-ň*, *za-ň*, *ve-ň* (ale nikoli *do-ň* m. *do-něho*, = gen.). Vedle obou tvarů těchto je tvar z genitivu přejatý *jeho*, *ho*, kterého se užívá jen při významu životném, na př. viděl jsem ho (člověka, ptáka), *jeho* jsem potkal (člověka).

V jedn. akk. střed. má jazyk obecný skoro všude tvar *ho*, jazyk spisovný však zachovává tvar správný *je*; na př. viděl jsem *je* (město, dítě atd.).

V množ. gen. bere se *jejich* jen ve významu přivlastňovacím, na př. zpěv *jejich* (ptákův) jest líbezný; naproti tomu tvar *jich* může se vzítí ve významu každém, i také v přivlastňovacím, na př. část *jich* (ptákův) uletěla, zpěv *jich* (ptákův, = význ. přivlast.) jest líbezný.

V stč. bylo jenom *jich*; tvar *jejich* vyvinul se až později.

V jedn. gen. žensk. byly v stč. též dva tvary, *je* (= nč. zůž. *ji*) a *jejie* (= nč. zůž. *jeji*). Tvar *jejie* byl významu přivlastňovacího, a byl v češtině západní a spisovné záhy pojat za jméno přídavné a skloňován podle vzoru *pěší*. Říkalo se na příklad

dříve: ot *jejie* bratra, potom: ot *jejieho* bratra;

dříve: řekl jsem *jejie* bratru, potom: řekl jsem *jejiemu* bratru;

dříve: *jejie* sestru, potom: *jejú* sestru; atd.

Z toho jest nč. *jeji*: *jeji* bratr, *jejiho* bratra, *jejiemu* bratru atd.

Tvary skloňované *jeji*, *jejiho* atd. jsou zřetelnější než neskloňované, jsou v češtině spisovné již ve stol. XIV. a jsou pravidlem od stol. XVého; rušiti je a uváděti na místo *jejich* tvary neskloňované (psáti tedy: od *jeji* bratra, řekl jsem *jeji* bratru atp.) jest novota zbytečná a nemístná.

Jest rozdíl mezi *jejích* a *jejích*; na př. cena *jejích* domů (t. j. domů, které patří osobě jedné ženské a jsou tedy domy *jeji*) — a cena *jejích* domů (t. j. domů, které patří osobám několika a jsou tedy domy *jejich*).

167. Zájmeno vztažné *jenž*, *jež*, *jež* (= který, -á, -é) jest = *jen-ž*, *jen-že* atd., t. j. je složeno s příklonným *-ž*, *-že* (jako

na př. který-ž atp.). Když toto -ž odepneme, zbývá nám jedn. nom. mužsk. *jen*, žensk. *je*, stř. *je*.

V mužském nom. *jen* jest koncovka -en podobného původu, jako v *ten* a *onen* (v. § 165); totiž *jen* = *jb-nō*. Když pak i tento přívěsek -nō odepneme, zbývá nom. mužsk. *jb*.

V ženském nom. *je*, stč. *jě*, je přehláska; původně bylo *ja*.

Ve středním nom. *je* je tvar starý zachován.

Podle toho máme tedy ve vztažném zájmenu *jenž*, *jež*, *jež* zachováno staré zájmeno *jb*, *ja*, *je*, *jež* bylo významu ukazovacího.

Toto skloňovalo se úplně podle vzoru *náš*, *naše*, *naše* a při tom vzoru zůstalo také vztažné *jenž*, *jež*, *jež*, lišíc se jen v jedn. nom. mužsk. koncovkou -en nahoře vyloženou. Tvary jsou jako v zájmeně (*on*), *jeho*, *jemu* atd., ale zachovány jsou zde také v nominativech.

Sklonění pak je toto:

rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. <i>jenž</i>	<i>jež</i>	<i>jež</i>
gen. <i>jehož</i>	<i>jíž</i>	<i>jehož</i>
dat. <i>jemuž</i>	<i>jíž</i>	<i>jemuž</i>
akk. <i>jejž</i> , <i>jehož</i>	<i>jíž</i>	<i>jež</i>
lok. (v) <i>němž</i>	<i>níž</i>	<i>němž</i>
instr. <i>jimž</i>	<i>jíž</i>	<i>jimž</i> —
množ. nom. <i>jíž</i> (živ.)	<i>jež</i>	<i>jež</i>
<i>jež</i> (neživ.)		
gen. <i>jichž</i> , <i>jejichž</i>	<i>jichž</i> , <i>jejichž</i>	<i>jichž</i> , <i>jejichž</i>
dat. <i>jimž</i>	<i>jimž</i>	<i>jimž</i>
akk. <i>jež</i>	<i>jež</i>	<i>jež</i>
lok. (v) <i>nichž</i>	<i>nichž</i>	<i>nichž</i>
instr. <i>jimiž</i>	<i>jimiž</i>	<i>jimiž</i> .

168. Zájmena přivlastňovací *můj*, *moje*, *moje*, — *tvůj*, *tvoje*, *tvoje*, — *svůj*, *svoje*, *svoje* — skloňují se podle vzoru *náš*, *naše*, *naše*, ale tvary jejich často se stahují.

Na př.

podle nom. stř. *naše* jest i nom. stř. *moje*,

a jest také stažením z *moje* vzniklé *mé*;

podle gen. *našeho* byl i gen. *mojeho*

ale *mojeho* stáhlo se v *mého* = nč. *mého*;

podle dat. *našemu* byl i dat. *mojemu*,

ale *mojemu* stáhlo se v *mému*;

podle jedn. nom. žensk. a množ. nom. akk. stř. naše stč.
naša bylo také *moja*

ale *moja* stáhlo se v *má*;

podle akk. žensk. naši stč. našu bylo i *moju*,

ale *moju* stáhlo se v *mú* = nč. *mou*;

atd.

Tvary nestažené zachovaly se jenom v pádech některých
a sklonění jest toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	<i>můj</i>	<i>moje, má</i>	<i>moje, mé</i>
gen.	<i>mého</i>	<i>mé</i>	<i>mého</i>
dat.	<i>mému</i>	<i>mé</i>	<i>mému</i>
akk.	<i>mého</i> (živ.) <i>můj</i> (neživ.)	<i>moji, mou</i>	<i>moje, mé</i>
lok.	<i>mém</i>	<i>mé</i>	<i>mém</i>
instr.	<i>mým</i>	<i>mou</i>	<i>mým</i> —
množ. nom. vok.	<i>moji</i> (živ.) <i>moje, mé</i> (neživ.)	<i>móje, mé</i>	<i>moje, má</i>
gen.	<i>mých</i>	<i>mých</i>	<i>mých</i>
dat.	<i>mým</i>	<i>mým</i>	<i>mým</i>
akk.	<i>moje, mé</i>	<i>moje, mé</i>	<i>moje, má</i>
lok.	<i>mých</i>	<i>mých</i>	<i>mých</i>
instr.	<i>mými</i>	<i>mými</i>	<i>mými</i> .

V nářečích východních vyskytuje se tvarů s *-oj-* mnohem více než v jazyku spisovném; jsou to namnoze novotvary.

169. Také zájmeno *čí* má tvary stažené. Znělo původně *čbjb*, *čbjja*, *čbjje* (= stč. *čí*, *čie*, *čie*, = nč. *čí*, *čí*, *čí*) a skloňovalo se jako zájmeno *jb*, *ja*, *je* (v. § 167), t. j. podle vzoru *naš*. Ale slabika *-bj-*, která tu vždycky byla, stahovala se s následující samohláskou, a z toho vyšly tvary úplně takové, jako jsou ve vzoru *pěší*. Proto může se také říci, že se *čí* skloňuje jako *pěší* (sr. § 161 č. 4).

170. Sklonění jako *jenž*, *naš* atd. má také číslovka *veš* gen. *věho*; v. § 185.

171. V zájmeně *kdo* stč. *kto* = *кѣ-to* jest *to* přívěsek (jako v *ten-to* atp.). Kmen jest *ko-* a sklonění je podle vzoru *ten*, až na instr. *kým*, *jenž* jest podle *dobrý*.

Zájmeno *co* znělo stč. *čso* (z býv. *čbso*), a to byl genitiv = čeho. Genitiv tento vzal se za nominativ (a akkusativ), tak jako na př. se bere gen. *chleba* za nom. (akk.), když se říká: *dobrý chleba*

m. dobrý chléb. Akkusativ starší byl *čb*; je zachován v českém proč, nač, več atp. (= pro-čb, na-čb, vč-čb), v pročež atp., kdež je české -če-ž za starší -čb-žb, a ve výraze *v-ni-ve-č*: obrátiti něco v niveč (chybně: vnivec!). Koncovky pádův ostatních jsou podle vzoru *naše* (stř. r.).

Sklonění obou těchto zájmen jest tedy:

nom. <i>kdo</i>	<i>co</i>
gen. <i>koho</i>	<i>čeho</i>
dat. <i>komu</i>	<i>čemu</i>
akk. <i>koho</i>	<i>co, -ě</i>
lok. (v) <i>kom</i>	<i>čem</i>
instr. (<i>kým</i>)	<i>čím.</i>

Tak skloňuje se i *nikdo*, *někdo*, *ledakdo*, *nic* (z *ni-co*), *něco*, *ledaco*.

172. C) Sklonění zájmen podle vzorů *dobr* a *dobrý*, *pěší*.

1. Podle vzorů *dobr* a *dobrý* skloňuje se *sám* a *samý*.

V stč. skloňovalo se *sám* krom toho také jako *ten*: gen. *samoho*. dat. *samomu* atd.

2. Podle vzoru *dobrý*, *-á*, *-é* skloňují se dále všeliká zájmena na *-ý*, *-á*, *-é*:

který, *-á*, *-é*, a ovšem také *který-ž*, *některý*, *všelikterý* atd.;

ký (*ká*, *ké*), užívané již jenom v rodě mužském čísla jedn.;

týž, *táž*, *téz* = *tý-ž* atd., gen. *téhož*, *těž*, *téhož* atd.;

tentýž, *tatáž*, *totéž*, v nom. množ. *titiž*, *tytéž*, *tatáž*; je složeno z *ten* a *tý* s příklonným *-ž*, a *ten* i *tý* se skloňuje, každé způsobem svým: *ten-tý-ž* gen. *toho-tého-ž*, dat. *tomu-tému-ž* atd.; avšak z toho užívá se skoro jen nominativu jedn. a množ., tvar pádu jiného zřídka se vyskytuje;

pak ovšem též mnohá jména přídavná na *-ý*, *-á*, *-é*, z kmenů zájmenných utvořená a proto k zájmenům kladená, na př. *jaký*, *taký*, *takový*, atp.

3. O zájm. *čí* a *její*, jež mají koncovky jako *pěší* (na př. jedn. gen. *čího*, *jejího* jako *pěšího* atd.), ale přece nejsou sklonění složeného, v. § 161 č. 4, § 166 a § 169.

173. IV. Skloňování číslovek.

O druzích číslovek a jejich významu podávají se výklady ve skladbě (§ 458—467); zde jde o jejich skloňování.

174. Číslovka základní *jeden, jedna, jedno* skloňuje se jako *ten, ta, to* (§ 164 č. 2), jen s tím rozdílem, že její koncovka *-(e)n* patří ke kmeni, kdežto při *ten* (= тѣ-нѣ) je přívěskem, kterého v jiných pádech není.

Sklonění tedy jest toto:

rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. <i>jeden</i>	<i>jedna</i>	<i>jedno</i>
gen. <i>jednoho</i>	<i>jedné</i>	<i>jednoho</i>
atd. —		
množ. nom. <i>jedni</i> (živ.)	<i>jedny</i>	<i>jedna</i>
<i>jedny</i> (neživ.)		
gen. <i>jedněch</i>	<i>jedněch</i>	<i>jedněch</i>
dat. <i>jedněm</i>	<i>jedněm</i>	<i>jedněm</i>
atd.		

Příklady pro číslo množné: *jedni lidé, jedny hodiny, jedna vrata, kamna* atd.

175. Číslovky základní *dva, dvě, dvě*, a taktéž *oba, -ě, -ě*, skloňují se podle téhož vzoru *ten, ta, to*, ale ovšem jen v čísle dvojném, poněvadž význam jejich čísla jiného nedopouští. Jejich sklonění jest jediným zbytkem čísla dvojného sklonění zájmeného a jest toto:

rodu mužsk.	žensk. a střed.
nom. akk. <i>dva, oba</i>	<i>dvě, obě</i>
gen. lok. <i>dvou, obou</i>	<i>dvou, obou</i>
dat. instr. <i>dvěma, oběma</i>	<i>dvěma, oběma.</i>

Místo gen. a lok. *ze-dvou, z-obou, ve-dvou, v-obou* atp. říká se někdy chybně *dvouch, obouch*; *-ch* je tu přejato z čísla množného (podle *dobrych* atp.).

Jiné chybné tvary v nářečích obecných jsou dat. *dvoum, oboum* a instr. *dvouma* a *obouma* (místo *-ěma*), vzniklé tím, že se vzal za základ gen. lok. *dvou-, obou-* a k tomu přivěsila se pro dativ koncovka *-m*, pro instrumentál koncovka *-ma*.

176. Číslovky základní *tři, čtyři* skloňují se podle vzoru *kost*, takto:

nom. akk. <i>tři, čtyři,</i>
gen. <i>tří, čtyř,</i>
dat. <i>třem, čtyřem,</i>
lok. <i>třech, čtyřech,</i>
instr. <i>třemi</i> (stč. <i>třmi</i>), <i>čtyřmi.</i>

Gen. čtyř je za starší a ob. čtyr.

Vedle čtyři atd. vyvinuly se také tvary s *-r-* místo *-ř-*: čtyry, čtyrem atd. Na pohled zdá se, jako by čtyři bylo pro nom. mužský a čtyry pro akk. mužský a nom. akk. ženský (jako bratři a bratry, sestry); zdání mylné.

V době starší byl v nom. rozdíl mezi rody: bylo mužsk. třiě, čtyřiě (později zúžením tři, čtyři) a žensk. i stě. tři, čtyři. Rozdíl toho nyní není.

177. 1. Číslovky základní *pět, šest, sedm, osm, devět, deset* skloňovaly se podle vzoru *kost*.

Jsou to vlastně jména podstatná rodu ženského a téhož tvaru jako *kost* (*pět* m. *pětb*, jako *kost* m. *kostb*, oboje kmene *-i*), a „*pět*“ znamenalo původně tolik co „*pětka*“ atd. Sklonění bylo tedy na př.:

jedn. nom. (*všěcka*) *pět* hřiven,
gen. (*všie*) *pěti* hřiven,
dat. (*vši*) *pěti* hřiven atd.

Předmět počítaný byl vždy v genitivě množném (*hřiven*). Ale to zůstává jenom v nom. a akk.; v pádech ostatních nastupuje změna: skloňovací koncovku dostává výraz, jenž vyjadřuje předmět počítaný, číslovka pak ustrnuje v tvaru s koncovkou *-i*, platném pro všechny pády, na př.:

gen. (*všech*) *pěti hřiven*,
dat. (*všem*) *pěti hřivnám*,
lok. (*ve všech*) *pěti hřivnách*,
instr. (*všemi*) *pěti hřivnami*.

O změně přívlastku ve výrazech těchto, *všěcka* *pět* atd., v. v § 463.

Číslovky *devět* a *deset*, stě. *desět*, mívají v tvaru s *-i* slabiku druhou častěji zdloženou: *devět — devíti*, *deset — desíti*.

2. Číslovka *deset* měla také jednotný lokál s koncovkou *-e* (srov. jedn. lok. *ve dne*, § 147 č. 6), stě. *desěte*, který jest obsažen v *jedenácte*, *dvanácte*, atd. (= *jeden-na-desěte*, *dva-na-desěte* atd., kdež *na-desěte* jest = *na-desítce*); — dále měla dvojný nom. akk. *desěti*, obsažený v stě. *dvacěti* (= *dva-desěti*, = *dvě-desítky*), nč. *dvacet*; — měla dvojný instr. *desietma*, obsažený v stě. *-mezi-dcietma*, *jedenmezi-dcietma*, *dva-mezi-dcietma* atp. (*10 + 1 + 10* atd.), z *-desietma*; — měla množný nom. akk. *desěti*, obsažený v stě. *třicěti*, *čtyřicěti* (= *tři-desěti*, *čtyři-desěti*, = *tři-desítky*, *čtyři-desítky*), nč. *třicet*, *čtyřicet*; — a měla množný genitiv *desát*, obsažený v *sedmdesát* (= *sedm-desát*, = *sedm-desítek*) atd.

178. Číslovky základní *jedenáct* neb *jedenácte*, *dvanáct* neb

dvanácte atd. (jednotky od 11 do 19) a *dvacet, třicet, čtyřicet, padesát* atd. (desítky od 20 do 90) mají náležitý jenom

nom. akk.: *jedenácte, jedenáct, dvacet, padesát* hřiven;

pro všechny pády ostatní mají tvar ustrnulý s *-i*, a skloňování vlastní označuje se na předměť počítaném:

gen. od *jedenácti, dvaceti* (n. *dvacíti*), *padesáti hřiven*,

dat. k *jedenácti, dvaceti* (n. *dvacíti*), *padesáti hřivnám*,

lok. o *jedenácti, dvaceti* (n. *dvacíti*), *padesáti hřivnách*,

instr. s *jedenácti, dvaceti* (n. *dvacíti*), *padesáti hřivnami*.

Skloňování původní a náležité bylo takové, k jakému ukazuje složení těchto číslovek; na př. říkalo se:

nom. *jedna-nácte* hřiven,

akk. *jednu-nácte* hřiven,

gen. *jedné-nácte* hřiven atd.

Ale toto skloňování se časem zrušilo a vznikl způsob nahoře vyložený.

179. *Sto* skloňuje se podle vzoru *město*; při něm uchoval se i zbytek čísla dvojného: nom. akk. *dvě stě* (v. § 97 č. 5). Předmět počítaný je zpravidla v genitivě: *sto lidí, ze sta lidí, ke stu lidí* atd. Někdy však skloňuje se v pádech mimo nom. a akk. výraz, jenž vyjadřuje předmět počítaný, a *sto* nechává se neskloněno; na př. *ze sto lidí* není ani deset spokojených, *ke sto lidem*, *ve sto lidech*, *se sto lidmi* (= atrakce, v. § 399).

180. 1. *Tisíc* skloňuje se jako *meč*; na př. po tisíci let, s tisícem lidí (při atrakci opět nesklonováno, v. § 399). V gen. množ.: *pět tisícův*, a častěji tvar starší: *pět tisíc* (§ 111 č. 5).

2. Cizí *million, billion* atd. skloňují se podle vzoru *dub*.

181. Číslovky řadové skloňují se:

podle vzoru *dobrý, -á, -é*, na př. *první, druhý, pátý, desátý, stý* atd.;

podle vzoru *pěší, -í, -í*, na př. *první, třetí, tisící*.

Ve výrazích: *půl čtvrtá* dne, *půl pátá* zlatého, po *půl šestu* zlatém, *půl desáta*, *půl jedenácta*, *půl dvacáta* atp. jsou číslovky řadové *čtvrtý, pátý* atd. skloněny podle vzoru *dobr*.

182. 1. Číslovky druhové *dvoji, troji, oboji* skloňují se podle vzoru *pěší*.

2. Vedle *dvoji, troji, oboji* vyskytují se někdy také tvary *dvůj, dvoje, dvoje*, — *trůj, troje, troje*, — *obůj, oboje, oboje* —, skloňované

jako *náš* a *můj* (§ 168); ale vyskytují se jenom v některých pádech, totiž v nom. a akk. jedn. i množ.:

rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. <i>dvůj</i>	<i>dvoje</i>	<i>dvoje</i>
akk. <i>dvůj</i> (neživ.)	<i>dvoji</i>	<i>dvoje</i> —
množ. nom. <i>dvoji</i> (živ.)	<i>dvoje</i>	<i>dvoje</i>
<i>dvoje</i> (neživ.)		
akk. <i>dvoje</i>	<i>dvoje</i>	<i>dvoje</i> .

Praví se tedy na př.:

mužsk. jedn. nom. a akk. *dvůj* čin (vedle toho ovšem také *dvoji* čin); množ. nom. *dvoji* činové (vedle *dvoji* činové), akk. *dvoje* činy (v. *dvoji* činy);

žensk. jedn. nom. *dvoje* věc (v. *dvoji* věc), akk. *dvoji* věc (v. *dvoji* věc), množ. nom. akk. *dvoje* věci (v. *dvoji* věci);

střed. jedn. nom. akk. *dvoje* sukno (v. *dvoji* sukno), množ. *dvoje* sukna (v. *dvoji* sukna).

Pády ostatní jsou jako ve vzoru *pěší*, na př.:

jedn. gen. *dvojího* činu, *dvoji* věci, *dvojího* sukna,
 dat. *dvojímu* činu, *dvoji* věci, *dvojímu* suknu atd.;
 množ. gen. *dvojích* činův, *dvojích* věcí, *dvojích* suken,
 dat. *dvojím* činům, *dvojím* věcem, *dvojím* sukňům atd.

3. Slova *dvé*, *tré*, *obé* jsou původem svým též číslovky druhové, stažené z jedn. nom. akk. střed. *dvoje*, *troje*, *oboje* (jako *mé* z *moje* atd.). Ale pojímají se ve smyslu jmen podstatných (*dvé* asi = dvojice atd.), mají při sobě předmět počítaný v genitivě a jest tedy na př.:

nom. akk. *obé*, *dvé* holoubátek, *tré* dítek,
 gen. *obého*, *dvého*, *trého*,
 vol ze *dvého*, —
 dat. k tomu *trému*,
 lok. o tom *obém*, *dvém*, *trém*.

Instr. byl by *-ým*, ale není již v obyčeji.

4. Druhové číslovky s koncovkou *-er*, *-era*, *-ero* — na př. *pater*, *-era*, *-ero* — měly původně sklonění podle vz. *dobr*, *-a*, *-o* (§ 158); ale vedle toho vznikají a šíří se tvary *paterý*, *-erá*, *-eré* podle vzoru *dobrý*, *-á*, *-é*, a sklonění novočeské jest toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom.	(<i>pater</i>), -erý	<i>patera</i> , -erá	<i>patero</i> , -eré
gen.	-erého	-eré	-erého
dat.	-erému	-eré	-erému
akk.	-erého (živ.) -erý (neživ.)	<i>pateru</i> , -erou	<i>patero</i> , -eré
lok.	-erém	-eré	-erém
instr.	-erým	-erou	-erým
množ. nom.	(<i>pateři</i>), -erí (živ.) <i>paterý</i> , -eré (neživ.)	<i>paterý</i> , -eré	<i>patera</i> , -erá
gen.	-erých	-erých	-erých
dat.	-erým	-erým	-erým
akk.	<i>paterý</i> , -eré	<i>paterý</i> , -eré	<i>patera</i> , -erá
lok.	-erých	-erých	-erých
instr.	-erými	-erými	-erými.

To jest: tvary podle vz. *dobry* jsou v pádech všech, a vedle nich jsou tvary podle vz. *dobr* jenom v nom. a akk.; na př. *pater* (zastaralé) stav a *paterý* stav, *patera* věc a *paterá* věc, *pateru* věc a *paterou* věc, *patero* sukno a *pateré* sukno, *pateři* (zastaralé) stavové a *paterí* stavové, *paterý* stavy a *pateré* stavy, *paterý* věci a *pateré* věci, *patera* sukna a *paterá* sukna.

Jména pomnožná mívají při sobě v těchto pádech číslovky tyto obyčejně v tvaru jmenném: *paterý* hodiny, *patera* vrata, kamna.

Tak skloňuje se také: *koliker-* (*několiker-*, *všeliker-*) a ně. *vešker-* (jedn. nom. *veškeren*, -era, -ero, akk. *veškeren*, -eru, -ero, množ. nom. *veškeři*, -ery, -era, akk. *veškery*, -ery, -era).

5. Druhá číslovka rodu středního -ero běře se někdy ve významu jména podstatného a skloňuje se pak veskrze podle vzoru *dobro* (*město*). Na př. *desatero* božích přikázání, *čtvero* evangelistův, *patero* rad, *sedmero* svátostí atd.; gen. *desatera* přikázání, *patera* rad atd.; dat. k *desateru* přikázání atd.; lok. v *desateru* nebo *desateře* přikázání; instr. s *desaterem* přikázání; množ. *desatera*, *desater*, *desaterům* atd.

183. *Jednoduchý*, *dvojitý*, *dvojnásobný* atp. skloňují se ovšem podle *dobry*, -á, -é.

184. Číslovky tak zvané neurčité *málo*, *mnoho*, *kolik* (m. koliko), *tolik* (m. toliko) atp. jsou vlastně přídavná jména rodu středního. Skloňovala se náležitě podle vzoru *dobro* (*město*, v. § 158 č. 5) a předmět počítaný byl při nich v genitivě; na př.:

nom. *mnoho*, *málo*, *tolik* atd. lidí,
 gen. ze mnoha, *mála*, *tolika* „ „
 dat. ke mnohu, *málu*, *toliku* „ „ atd.

Ale to zůstává jen v nom. a akk. V pádech ostatních nastupuje změna (attrakce, v. § 399): skloňovací koncovky dostává výraz, jenž vyjadřuje předmět počítaný, číslovka pak *málo* ustrnuje v tvaru s koncovkou *-o*, jiné v tvaru s koncovkou *-a* pro všechny pády, na př.:

gen. *těchto* mnoha, *tolika* atd. *lidí*, neb *těchto* málo *lidí*,
 dat. *těmto* mnoha, *tolika* atd. *lidem*, „ *těmto* málo *lidem*,
 lok. v *těchto* mnoha, *tolika* atd. *lidech*, „ v *těchto* málo *lidech*,
 instr. *těmito* mnoha, *tolika* atd. *lidmi*, „ *těmito* málo *lidmi*.

185. *Veš* (= všechen), *vše*, *vše* skloňuje se jako *náš*, *-e*, *-e*, ale v jednotném instr. mužsk. a střed. a množném gen., dat., lok. a instr. všech rodů jako *ten*, *ta*, *to*. Jest tedy:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn.	nom. <i>veš</i>	<i>vše</i>	<i>vše</i>
	gen. <i>všeho</i>	<i>vší</i>	<i>všeho</i>
	dat. <i>všemu</i>	<i>vší</i>	<i>všemu</i>
	akk. <i>všeho</i> (živ.)	<i>vší</i>	<i>vše</i>
	<i>veš</i> (neživ.)		
	lok. (<i>ve</i>) <i>všem</i>	<i>vší</i>	<i>všem</i>
	instr. <i>vším</i>	<i>vší</i>	<i>vším</i> —
množ.	nom. <i>vši</i> (chni) (živ.)	<i>vše</i> (chny)	<i>vše</i> (chna)
	<i>vše</i> (chny) (neživ.)		
	gen. <i>všech</i>	<i>všech</i>	<i>všech</i>
	dat. <i>všem</i>	<i>všem</i>	<i>všem</i>
	akk. <i>vše</i> (chny)	<i>vše</i> (chny)	<i>vše</i> (chna)
	lok. <i>všech</i>	<i>všech</i>	<i>všech</i>
	instr. <i>všemi</i>	<i>všemi</i>	<i>všemi</i> .

V nominativech a akkusativech přistupují k *veš* rozmanité pří-
 věsky, hlavně *-cek*, *-cken* a *-chen*:

všecek m. *veš-cek*, žensk. *vše-cka*, střed. *vše-cko*;
všecken m. *veš-cken*, „ *vše-ckna*, „ *vše-ckno*;
všechen m. *veš-chen*, „ *vše-chna*, „ *vše-chno*.

Sklonění bylo tu původně v obou členech, jak se vidí na tvarech jedn. nom. mužsk. *veš-cek*, žensk. *vše-cka*, stř. *vše-cko*.

akk. „ *veš-cek*, „ *vši-cku*, „ *vše-cko*.
 množ. nom. „ *vši-chní*, „ *vše-chny*, „ *vše-chna*,
 akk. „ *vše-chny*, „ *vše-chny*, „ *vše-chna* atp.

Ale v prvním členu se sklonění v některých pádech zrušilo, na př. když jest

jedn. nom. mužsk. *všečen*, *všecek* atp. místo *veš-chen* atd..
 „ akk. žensk. *všechnu*, *všecku* atp. „ *vši-chnu* atd.

V čísle množném bývají v gen. dat. lok. a instr. všech rodů

vedle tvarů :	také tvary :
<i>všech</i>	<i>všechněch</i>
<i>všem</i>	<i>všechněm</i>
<i>všech</i>	<i>všechněch</i>
<i>všemi</i> —	<i>všechněmi</i> ,

t. j. první člen jest ustrnulý ve tvaru *vše-*, nesklouňuje se, skloňovací koncovky má člen druhý *-chen*.

K *veš* patří také podst. jméno *vesmír*, vzniklé neporozuměním místo stč. *veš-mír* t. j. *veš* (*všečen*)-*svět*. Sklonění jeho způsobem starým jest: gen. *všeho míra*, dat. *všemu míru* atd.; sklonění pak nové, přiměřené přijatému novotnému znění „*vesmír*“, jest: gen. *vesmíru* dat. *vesmíru* atd.

186. Skloňování jmen cizích.

1. Jména cizí do češtiny přejatá dílem se skloňují, dílem nesklouňují.

2. Jména přejatá skloňovaná řídí se dílem některým ze vzorů jmenných kmene *-o* neb *-a* (t. j. vzory mužsk. *chlap*, *oráč*, střed. *město*, *moře* a žensk. i mužsk. *ryba*, *vládyka*, *duše*, *panoše* a co k tomu dále patří, vzory položenými nahoře ve skloňování jmen podstatných v § 104 a násl.), — dílem vzorem *dobrý* nebo *pěší*.

3. Ke kterému z těchto vzorů jméno cizí patří, o tom rozhoduje jeho rod a koncovka.

4. Rodu je jméno přejaté v češtině mnohdy téhož, jehož je v jazyku svém. Jménům přejatým z jazykův, která rodu grammatického nemají, anebo takovým, kde nám rodu poznati nelze, dává se zvykem rod takový, jaký se hodí ke koncovce; na př. *Peking*, *Sinai* berou se

za jména rodu mužského, *Mexiko, Jericho, Borneo* za jm. rodu středního, *Kuba* za jm. r. ženského atd.

5. Koncovka bývá namnoze počestěna, t. j. tak přetvořena, že slovo přejaté tím samým je spolu přikázáno jistému českému vzoru. Na př. jméno cizí rodu mužského *Moyses* zní česky *Mojžíš*, má koncovku počestěnou -š, patří tedy k českému vzoru mužskému, jenž má v jedn. nom. na konci souhlásku měkkou, a to jest mezi vzory vytčenými *oráč*; a podle podobných známek patří *Alexi* ke vzoru *Jiří, Maří* a *orací* ke vz. *paní*, ně. *Marie* (trojslabičné) a *orace* ke vz. *duše* atd.

6. Většinou však přejímá se jméno cizí také s koncovkou cizí a řadí se k tomu vzoru, ke kterému dílem zněním, dílem původem koncovky se hlásí, dílem kam je zvyk klade.

- a) U jmen slovanských rozhoduje vedle znění hlavně původ koncovky; na př. polské *Mickiewicz* vysl. Mickěvič skloňuje se podle vz. *oráč*, — srbskochorvatské *Ljubiša* podle *Máša* (§ 135), — polské a jihoslovanské přídavné -*ki, -ski, -cki, -čki* a ruské -*kij* atd. jako *dobrý*, na př. polské *Krasicki*, rus. *Dostojevskij*, chorv. *Rački*, gen. -*ého* atd., — ruské -*oj* jako *dobrý*, na př. *Tolstoj* (= tlustý) gen. *Tolstého*, — jihoslovanské a ruské -*ov, -in* jako *bratrův* a *sestřin* (ale i instr. jedn. jest -*ovem, -inem*: *Kostomarovem, Puškinem*, nikoliv -*ovým, -iným*, v. § 158 č. 4).
- b) U jmen jiných než slovanských rozhoduje znění koncovky a vedle toho velikou měrou také zvyk, který se vyvinul vlivem mluvnic cizích.

187. To platí zvláště o jménech řeckých a latinských, která se skloňují většinou tak, jak žádá rod a kmen z mluvnic řecké a latinské známý. Skloňují se tedy:

- a) jména řecké a latinské deklinace první, na př.
Antigona, nymfa atp. (řeck. -*ē*) podle vzoru *ryba*;
Troia, Troja atp. podle vz. *duše*: gen. *Troje*, dat. *Troji*, akk. *Troji*, vok. *Troje* n. *Trojo*, lok. *Troji*, instr. *Trojí*;
geometrie atp. s nom. -*ie* (nikoliv -*ia*) úplně podle vz. *duše*;
Medea, idea atp. podle vz. *ryba*, v některých pádech podle vz. *duše*: jedn. nom. -*ea*, gen. -*ey*, dat. -*ei*, akk. -*eu*, vok. -*eo*, lok. -*ei*, instr. -*eou* neb -*eí*; množ. nom. akk. -*ey* (neb -*eje*: *ideje*), gen. -*eí*, dat. -*eám*, lok. -*eách*, instr. -*eami*;
Agricola, poeta atp. (rodu mužsk.) podle vz. *vládyka*;
pomnožná *Atheny* podle vz. *ryby* (množ.), *Plataie, Plataje* podle vz. *duše* (množ.);

Pythagoras atp. podle vz. *vládyka*: gen. *Pythagory*, dat. *Pythagorovi*, akk. *Pythagoru* atd.;

Aeneas atp. též tak; *Archias* gen. *-ie*, akk. *-iu*.

β) Jména řecké a latinské deklinace druhé, na př.:

Homeros (řeck. *-os*), *Augustus* (lat. *-us*) podle vz. *chlap* (koncovka řecká *-os*, lat. *-us* zůstává jen v nom. jedn.): gen. *Homera*, *Augusta*, dat. *-u*, *-ovi*, akk. *-a*, vok. *-e*, lok. *-u*, *-ovi*, instr. *-em*;

Alexandros (řeck.), *Alexander* (lat.) též tak;

rovněž tak, když před *-os*, *-us* předchází samohláska, na př. v řeck. jménech na *-ios*, lat. *-ius*, *Helios*, *Ovidius* atd.;

neživotná mužsk. na *-os*, *-us* podle *dub*, na př. *Olympos*, *Olympus*, gen. *-u* atd.;

pomnožná *Delfi*, *Veji* atp. podle vz. *Uhři* (*Uhry*), *Lobkovici* (*Lobkovice*): nom. *Delfi*, *Veji*, gen. *Delf*, *Vej*, dat. *Delfům*, *Vejům*, akk. *Delfy*, *Veje*, lok. v *Delfech* (*-ách*), ve *Vejích*, instr. *Delfy* (*-ami*), *Veji* (*-emi*);

Drepanon (řeck. *-on*), *Drepanum* (lat. *-um*, rodu středního) podle vz. *město*: gen. *Drepana*, dat. lok. *Drepanu*, akk. = nom., instr. *Drepanem* (konc. ř. *-on*, lat. *-um* zůstávají jen v nom. akk. jedn.);

rovněž tak, když před *-on*, *-um* předchází samohláska, na př. ř. *-ion*, lat. *-ium*, *Ilion*, *Ilium*: gen. *Ilia*, dat. *Iliu* atd.;

rovněž tak při jménech obecných jako *substantivum*, *gymnasium*, *lyceum* atp., jen s tím rozdílem, že jména na *-ium*, *-eum* mají v množ. gen., dat., lok. a instr. tvary podle vzoru *moře*: jedn. nom. akk. *substantivum*, *gymnasium*, *lyceum*, gen. *substantiva*, *gymnasia*, *lycea*, dat. lok. *substantivu*, *gymnasiu*, *lyceu*, instr. *substantivem*, *gymnasiem*, *lyceem*, množ. nom. akk. *substantiva*, *gymnasia*, *lycea*, gen. *substantiv*, *gymnasií*; *lyceí*, dat. *substantivům*, *gymnasiím*, *lyceím*, lok. *substantivech*, *gymnasiích*, *lyceích*, instr. *substantivy*, *gymnasií* (*-emí*), *lycei* (*-emí*).

γ) Jména řecké a latinské deklinace třetí zachovávají svůj cizí tvar v jedn. nominativě, neživotná též v akkusativě; naproti tomu v pádech ostatních berou se dílem vlastní jejich kmeny řecké nebo latinské, dílem kmeny k tomu konci zvláště utvořené, a k nim připojují se koncovky ze vzoru *chlap*, *dub*, když jsou to jména rodu mužského, na př.:

Hannibal, *Hamilcar* atp., gen. *-a* atd.;

aether gen. *aetheru* atd.;

Cicero, *Nero* atp., gen. *-ona*, dat. *-onovi* atd. (o zdomácnělých *Hugo*, *Otto*, gen. *-a* n. *-y*, nikoli *-ona*, v. § 118, 1);

Marathon (jm. místní) atp., gen. *Marathonu*, někdy též *-ona*;

Xenofon gen. -onta atd.;
Trapezus (město), gen. *Trapezuntu* n. -unta atd.;
heros gen. *heroa*, dat. *herou* (trojslab.) neb -oovi atd.;
Aristoteles, *Diogenes* atp., gen. -la, -na atd.;
Sofokles atp., gen. -kla a někdy též -klea atd.;
Borysthenes (řeka), gen. *Borysthenu*, někdy též -ena atd.;
Atys (jm. os.), *Halys* (řeka), gen. -ya, někdy též -ye (podle vz. oráč, meč), dat. *Atyovi*, k *Halyu* atd.;

Paris, *Adonis* atp. gen. -ida, dat. -idovi atd. —

Nebo připojují se koncovky ze vzorů *ryba* a *duše*, když jsou to jména rodu ženského, na př.:

Dido, *Juno* atp., gen. *Didony*, *Junony*, dat. -oně, akk. -onu nebo jako nom., atd.;

Sapfo, *Kalypso*, *Echo* (víla), gen. *Sapfy*, dat. -ě, akk. -u nebo jako nom., atd.;

Klio, *Io* gen. *Klie*, dat. *Klii* atd., podle vz. *duše*;

Ceres gen. *Cerery* atd.;

Demeter gen. *Demetry* atd.;

Pallas, *Hellas* atp., gen. *Pallady*, *Hellady*, dat. -adě, akk. jako nom. nebo -adu, atd.;

Artemis, *Thetis*, *Memfis*, *tyrannis* atp., gen. -idy atd.;

Nemesis, *basis* atp. podle vz. *duše*: gen. -e, dat. -i atd.; některá ze jmen tohoto způsobu mají koncovku počestěnou, na př. *Konstantinopole*, *Neapole*, *praxe*, *these*, *hypothese* (též *hypothesa*), *analyse* (též -sa), *ellipsa* a j.;

Erinyes atp., jedn. gen. *Erinye*, dat. -yi, akk. jako nom. nebo -yi, lok. -yi, instr. -yí; množ. nom. akk. -ye, gen. -yí atd., podle vzoru *duše*.

Jména rodu středního:

chaos a *pathos* berou se většinou do rodu mužského a skloňují se: gen. *chaosu*, *pathosu* atd., podle vz. *dub*;

epos zachovává v čísle jedn. obyčejně svůj rod střední, v množ. bere se v rodu mužsk. a skloňuje se: gen. *eposu* nebo *epu* atd., množ. nom. akk. *eposy* n. *epy* atd.;

jména řecká rodu stř. s koncovkou -ma (někdy -m-ma)

1. některá jsou přejata z prostředí něm. nebo franc. ve tvaru -m (místo -ma) a jsou pojata za jména r. mužsk., na př. *system*, *diplom*, *epigram* atd.; ta skloňují se jako *dub*;

2. jiná jsou přejata ve tvaru -ma:

a) která z těch do jazyka obecného vnikla, jsou pojata za jména

r. žensk. a ke vz. *ryba*, na př. *rýma* (z *rheuma*), *panorama*, *trema*, gen. *-my* atp.; tak bývá někdy také *drama* (žensk.) gen. *-my* atd.;

b) která jen v jaz. knižném zůstala, zachovala rod střední a dšlem se nesklouňují, dšlem se sklouňují s kmenem *-mat*, na př. *asthma* gen. těžkého *asthma* . . . *drama* gen. řeckého *dramata* n. *-matu* atd.; —

jména latinská r. střed. na *-āle* dšlem přestoupila v rod mužský a změnila koncovku v české *-ál*, dšlem zachovala rod i koncovku z latiny; prvá sklouňují se podle vz. *dub*, na př. *pluviál* gen. *-álu* atd., druhá takto: jedn. nom. akk. *numerales*, gen. *-e*, dat. *-i*, lok. *-i*, instr. *-em*, množ. nom. akk. *numeralia* neb *-ie*, gen. *-iū*, dat. *-iūm*, lok. *-iūch*, instr. *-iūmi*; — jako *numerales* atp. sklouňují se také některá jm. pomnožná, na př. *Saturnalia* atp.;

jména vlastní střed. rodu jsou v tomto sklonění řídka, na př. *Tibur* (jm. místní), gen. z *Tiburu* neb *-a*, dat. *Tiburu* atd., — *Praeneste* gen. z *Praenesta* nebo *-e* (t. j. zůstává neskloněno, tak i v dat. a lok.).

đ) Jména latinské deklinace čtvrté:

mužská sklouňují se podle vz. *dub*, na př. *census*, *ritus*, jedn. gen. *-u* atd. (konc. *-us* jen v nom. akk. jedn.); mnohá mají i v nominativě koncovku zčeštěnou: *senát*, *traktát* atp. m. *-ātus*;

ženská podle vz. *ryba* a *duše*, na př. *tribus* jedn. gen. *tribuy*, dat. *tribui*, akk. jako nom., lok. *-ui*, instr. *-ui*; množ. nom. akk. *tribuy*, gen. *-ui*, dat. *-uim*, lok. *-uich*, instr. *-uemi*.

188. U jmen z jazyků jiných (t. kromě slovanštiny, řečtiny a latiny) rozhoduje rod a znění koncovky.

α) Jména rodu mužského sklouňují se

podle vz. *chlap* (živ.), *dub* (neživ.), když se končí souhláskou tvrdou, na př. *Lessing*, *Byron*, *Descartes* (vysl. Dekart), *La Fontaine* (vysl. La-Fontén) atp., gen. *Lessinga*, *Byrona*, *Descarta* nebo *Descartesa* (vysl. Decarta), *La Fontaina* nebo *La Fontainea* (vysl. La-Fonténa) atd.; *Lyon*, *Orléans* (vysl. Orlean), *Oxford* atp., gen. *-u* (podle některých též *-a*) atd.; — *feuilleton* atp., gen. *-u* atd.; —

k témuž vzoru *chlap* patří také jména románská na *-o*: *Marco*, *Pedro* atp., gen. *-a* atd.; —

podle vz. *oráč*, *meč*, když se končí souhláskou měkkou, na př. *Le Sage* (vysl. Le Sáž), *Macaulay*, *Kubilaj* atp., gen. od *Le Sage* (vysl. Le Sáže), *Macaulaye*, *Kubilaje* atd.; —

podle vzoru *Jiří* (*pěší*) sklouňují se jména významu osobního, když koncovka zní *-í*, *-i* anebo též *-y*, *-ý*, na př. *Hölty*, *Savigny* (vysl. Saviňi), *Fleury*, *Derby*, *Széchenyi* (vysl. séčeňi), *Manzoni*, *Petőfi*, *Firdusi*, *Ali*, *kadi* atp., gen. *-yho*, *-yiho*, *-iho*, dat. *-ygu* atd.; —

podle vz. *vládyka*, když koncovka je tvrdá s *-a*, na př. *Petrarka* gen. *-y*, dat. *-ovi* atd.; —

podle vz. *panoše*, když koncovka jest *-e*, na př. *Goethe* gen. *Goethe*, dat. *Goethovi* atd., ale tu bývá někdy též sklonění podle vz. *dobry*, na př. *Linde* gen. *Lindeho*, dat. *Lindemu*.

Jména mužská s koncovkou některou jinou skloňují se na př.:

Sardou, *Boileau*, *Richelieu* atp., gen. *Sardoua* atd.;

Lenau, *Soltau* atp., gen. *Lenaua* atd.;

Otto, *Hugo* atp., gen. *Otty*, *Hugy*, nebo *-a* (nikoliv *-ona*).

Při jménech s koncovou souhláskou bývá někdy nestejnost a kolísání mezi vzory *chlap*, *dub* a *oráč*, *meč*, zvláště při jménech, jež se končí *sykavkou*.

Neživotná na *-c*: *tanec*, *palác* mají sklonění podle *meč*, gen. *-e*; ale *plac*: gen. *-u*.

Životná přichylují se obyčejně ke vzoru *oráč*. Na př.

-c: *Vincenc* gen. *Vincence*, *Rautenkranc* gen. *-ce*, *Schulz* — *Schulze* (vysl. *Šulc* — *Šulce*), *Fritz* — *Fritze* (= *Fric* — *Frice*) atd.;

-z: *markýz* gen. *markýze*, *Francouz* gen. *-ze* atd.;

-s: *Weiss* gen. *Weisse*, *Hais* gen. *Haise*, *Fuchs* gen. *Fuchse*, *Max* gen. *Maxe*, *Kraus* gen. *Krause* (vysl. *Krauze*), *Alois* gen. *Aloise* atd., někdy též *-a*; příjmení na *-us*, na př. *Dominikus* atp., mají gen. *-usa* atd.

Koncovky těchto jmen *-c*, *-z*, *-s* jsou ovšem původem tvrdé; ale čeština přejavši tato jména vřadila je většinou do sklonění měkkého, zejména do vzoru *oráč*, *meč*.

Ve jménech francouzských souhláska na konci se nevyslovuje, na př. *Marat* vysl. *Mará*, *Dumas* vysl. *Dymá*. V tvaru skloněném může se vysloviti, na př. gen. *Marata*; kde se nevyslovuje, tu není také skloňování a nepíše se tedy koncovka skloňovací, na př. gen. *Alexandra-Dumas* (nikoli *Dumasa*, poněvadž není zvykem vyslovovati zde *-sa*).

β) Jména rodu ženského řídí se podle možnosti těmi vzory českých jmen ženských, ke kterým ukazují jejich koncovky; na př.

Laura, *Modena*, *Altona* atp. skloňují se podle vz. *ryba*;

La Manche (vysl. *La-Manš*), *Marseille* (vysl. *Marsej*) podle vz. *duše* (*hráz*); atd.

Vůbec pak počestují jména ženská často svou koncovku již v jedn. nominativě: jména osobní přijímajíce koncovku *-ová*, na př. *Gottschedová*, *Vulpiová*, *Maintenonová* atp., nebo koncovku *-ka*, na př. *Stuartka*, ostatní pak měníce podle možnosti koncovku

domáci v českou -a, na př. *Garonne* č. *Garonna*, *enquête* č. anketa, *Mathilde* č. *Mathilda* atd.

7) Jména rodu středního řídí se podle možnosti zase příslušnými vzory rodu středního; na př.:

Jericho, Ohio atp. skloňují se podle vz. *město*;

kanape gen. -e, dat. -i atd. podle vz. *moře*.

Jména místní, jež jsou původem pomnožná, berou se někdy za tvary čísla množného, na př. *Nordhausy*, *Tubinky*, gen. z *Nordhaus*, z *Tubink* atd.; ale většinou běře se cizí nominativ za základ pro sklonění číslem jednotným: z *Nordhausenu*, z *Toursu* atd.

Jména cizí složená, jako na př. *Villa Franca*, *Thurn-Taxis* atp. skloňují se obyčejně jen v druhé či vůbec poslední své části: gen. z *Villa-Franky*, lok. ve *Villa-France*, a podobně gen. *Thurn-Taxise* atd.

189. Velmi často nechává čeština jména cizí neskloňovaná. Na př. *Bordeaux*, gen. z-Bordeaux, lok. v-Bordeaux atd.; *Waterloo*, gen. u-Waterloo atd.; *Peru*, lok. v-Peru atd.; *Anjou*, gen. z-Anjou, lok. v-Anjou atd.; *Canterbury*, gen. z-Canterbury, lok. v-Canterbury atd.; *Sanssouci*, lok. v-Sanssouci atd.; *Alexander Dumas*, gen. od *Alexandra Dumas* atd.; a některá appellativa -ma: těžkého *asthma*, po prvé *schisma* atp.

Poznam. Domnění, že by neskloňování jmen cizích bylo s chybou a proti duchu jazyka, jest mylné. V starších spisích, mezi nimi též ve vzorné bibli Kralické, jest dokladův se jmény cizími neskloňnými množství věru nescíslné, a gen. „akademického gymnasium“ s lokálem „při národním museum“ čte se i na titulním listě Jungmannova Slovníku. V duchu jazyka českého jest nejen snaha, skloňovati jména cizí, jež se snadno skloňovati dají, jako na př. *Sparta* gen. *Sparty*, *Oxford* gen. *Oxfordu* atd., ale i snaha, nevnucovati českého skloňování slovům, která ho schopna nejsou. Praktické pravidlo, jež z toho vyplývá, jest: *Skloňujeme, co se snadno skloňovati dá anebo co se podle ustáleného již zvyku skloňuje, — všechno jiné necháváme neskloňováno.*

B. Nauka o časování.

190. 1. Naukou o časování rozumíme výklady o všelikých výrazích slovesných se stránky jejich tvarové, vzhledem k jejich utvoření.

Poznam. Některé z výkladů těchto patří vlastně do jiných částí mluvnice (do nauky o skloňování, do kmenosloví, do skladby);

aby se však příliš od sebe netrhalo, co jinak k sobě patří, nechávají se tyto výklady pohromadě a rozumějí se naukou o časování veškeré výklady o výrazích slovesných vzhledem k jejich utvoření (srov. § 96).

2. Výrazy slovesné jsou:

indikativ nebo způsob oznamovací, na př. *neseš, poneseš, nesl jsi, jsi nesen*;

imperativ nebo způsob rozkazovací, na př. *nes, buď nesen*;

kondicionál nebo způsob podmiňovací (n. spojovací), na př. *nesl bys, byl bys neseš, byl bys nesen*;

infinitiv nebo způsob neurčitý, na př. *nésti, nesenu býti*;

supinum nebo způsob dostižný, na př. *spat* (k infinitivu *spáti*);

participia, a to:

přechodník přítomný (nebo přechodník času přítomného), na př. *nesa* (číslo jedn. rodu mužsk.), *nesouc* (jedn. žensk. a střed.), *nesouce* (číslo množné všech rodův);

příčestí přítomné, na př. jedn. *vědom, -a, -o*, množ. *vědomi, -y, -a*;

přechodník minulý (nebo přechodník času minulého), na př. *nes* (číslo jedn. rodu mužsk.), *nesši* (jedn. žensk. a střed.), *nesše* (číslo množné všech rodův);

příčestí minulé činné, na př. jedn. *nesl, -a, -o*, množ. *nesli, -y, -a*;

příčestí minulé trpné, na př. jedn. *nesen, -a, -o*, množ. *neseni, -y, -a*;

podstatné jméno slovesné (substantivum verbale), na př. *nesení*.

3. Výrazy tyto jsou

dílem o jednom jen slově, na př. *neseme, ponese, nésti* atp.; ty nazývají se tvary **jednoduché** nebo **prosté**; —

dílem jsou složeny ze slov několika, na př. *nesli jsme, byli bychom nesli, nesenu býti* atp.; to jsou výrazy **složité** neb **opsané** (perifrastické).

4. S jiné stránky dělí se výrazy slovesné v určité a neurčité.

Určité (finitní) jsou ty, v nichž jest vyjádřena také grammatická osoba podmětu. Jsou to indikativ, imperativ a kondicionál, na př. *nesu* (já), *nes* (ty), *nesli bychom* (my), *budou neseni* (oni).

Neurčité (infinitní) jsou ty, v nichž grammatická osoba podmětu vyjádřena není, a jsou to infinitiv, supinum, participia a podstatné jméno slovesné.

5. Výrazy určité, totiž indikativ, imperativ a kondicionál, jsou grammatické způsoby (modi).

Tvary neurčité jsou tvary jmenné, utvořené z kmenů slovesných: infinitiv, supinum a jméno slovesné jsou jména podstatná, participia pak jsou jména přídavná.

Někdy pokládají se také infinitiv a supinum za způsoby a proto se jim i jména způsobův dostalo.

6. Grammatická osoba (persona), která ve výrazech určitých je spolu vyjádřena, je trojí:

- osoba první jednotná: *nesu, nesl jsem, nesl bych* — já;
množná: *neseme, nesli jsme, nesli bychom* — my;
- „ druhá jednotná: *neseš, nesl jsi, nes, nesl bys* — ty;
množná: *nesete, nesli jste, neste, nesli byste* — vy;
- „ třetí jednotná: *nese, nesl, nesl by* — on (ona, ono);
množná: *nesou, nesli, nesli by* — oni (ony, ona).

7. Při výrazech slovesných jest také rozdílné číslo (numerus). Jest jednotné (singulár) a množné (plurál); číslo dvojné (duál), které bylo v češtině staré, zaniklo u slovesa docela.

Ve výrazech určitých je číslo vyjádřeno spolu s osobou, v neurčitých spolu s koncovkou pádovou. Na př. v *neseme* je v příponě 1. os. *-me* vyjádřeno spolu číslo množné, v *neslo* je v koncovce nominativu *-o* vyjádřeno spolu číslo jednotné, atd.

8. Kromě toho rozeznává se při výrazech slovesných také čas a rod.

Čas (tempus) jest

- přítomný (praesens), na př. *nesu, píší*;
- budoucí (futurum), na př. *budu psáti*;
- minulý (perfektum), na př. *nesl jsem*;
- předminulý (plusquamperfektum), na př. *byl jsem nesl*.

Tvary *padnu, ponesu, napíše* atp. mají význam budoucí, ale se stanoviště tvaroslovného jsou to tvary praesentní.

Rod (genus) rozeznává se:

činný (activum), na př. *nesu, kvetu, spím, modlím se, chválím se*; a

trpný (passivum), na př. *jsem nesen, bývám chválen*.

Poznam. Nejen *nesu* atp., nýbrž také *kvetu, spím* atp. jsou se strany tvaroslovné (a též se syntaktické) rodu činného, a taktéž slovesa zvaná zvrátná *modlím se, chválím se* atp. (v. § 521).

9. Další výklady o časování dělíme ve výklady

I. o tvarech slovesných jednoduchých a

II. o výrazech slovesných složitých (perifrastických).

Poznam. Výklady o slovesích podle kolikosti a dokonavosti děje patří do skladby (v. §§ 517—519).

I. Slovesné tvary jednoduché.

191. Každý jednoduchý tvar slovesný skládá se z kmene a přípony ohýbací.

A. Přípony ohýbací slovesných tvarův jednoduchých.

192. 1. Přípony ohýbací při tvarech těchto jsou dílem přípony osobní — při indikativu a imperativu; dílem přípony pádové — při tvarech jmenných.

2. Přípony osobní zachovaly se jenom částečně. Zejména na př.:
v 1. os. jedn. *jsem* (m. *jes-m*), *dám* (m. *dad-m*) a *j. jest* přípona osobní *-m* (za starší *-mō*);

v 2. os. jedn. *jsi* (m. *jes-si*) je přípona osobní *-si*;

v *neseš*, *vedeš* atp. je přípona osobní *-š* (za starší *-šb*);

v 3. os. jedn. *jest* je přípona osobní *-t* (za starší *-tb*);

v 1. os. mn. indik. *vedeme*, *vedem*, imperat. *vedme*, *tiskněm* atp. je přípona osobní *-me*, *-m* (z *-mō*);

v 2. os. mn. indik. *vedete*, imperat. *vedte* atp. je přípona osobní *-te*.

V jiných případech je přípona osobní buď odsuta, na př. v 3. os. jedn. *nese* (místo *nesetb*), — buď tak splynula s kmenem, že jí v tvaru českém nelze viděti, na př. v 1. os. jedn. *nesu* (ze staršího *nesq*, kdež *-q* je z bývalého *-ā-m*).

V 1. os. mn. jsou přípony *-me* (stsl. též tak) a *-m* (z *-mō*) původu rozdílného, ale platnosti stejné.

3. Přípony pádové slovesných tvarů jmenných jsou zastřeny ještě více. Na př. přičestí min. trp. *nesen* vzniklo z *nes-eno-m*, kdež *-m* bylo příponou pádovou (akkusativu jedn.).

B. Kmeny slovesných tvarův jednoduchých.

193. 1. Když od tvaru slovesného odepneme příponu ohýbací, dostaneme kmen.

Na př.:

v indikativě 1. os. množ. *neseme*, *tiskneme* atp. jest *-me* přípona osobní (v. § 192 č. 2); odepněme ji a dostáváme kmen: *nese-*, *tiskne-*;

v témž indikativě 2. os. množ. *nesete, tisknete* atp. jest *-te* přípona osobní; odepněme ji a dostáváme týž kmen: *nese-, tiskne-*; v imperativě 1. os. množ. *tiskněme, 2. os. množ. tiskněte* atp. jsou přípony osobní *-me, -te*; odepněme je a dostáváme kmen *tiskně-*; v příděstí min. trp. *nesen*, vzniklém z původního *nesenom*, je přípona pádová *-m*; odepněme ji a dostáváme kmen *neseno-*.

2. Kmeny tyto utvořeny jsou namnoze zvláštními příponami kmenotvornými; na př. kmen *nese-* jest utvořen příponou kmenotvornou *-e*, = *nes-e-*, kmen *neseno-* příponou *-eno*, = *nes-eno-*.

3. Pro výklady další je důležité poznati kmen infinitivní (základní) a kmen praesentní.

194. 1. Kmen infinitivní (základní).

1. Infinitiv má koncovku *-ti*; na př. *nésti, prositi, dělati* atd. Když tuto koncovku odepneme, dostaneme kmen infinitivní základní; tedy *nes-, prosí-, děla-* atd. Kmen tento budeme nazývati kratčeji kmenem infinitivním.

2. Kmen infinitivní je v češtině (a vůbec ve slovanštině) šestero druhu, a podle toho dělí se sloveso české (a vůbec slovenské) v šestero tříd.

Třída první obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní nemá nijaké zvláštní přípony kmenotvorné; kmeny takové jsou na př. *nes-* v inf. *nésti*, *ved-* v inf. *vésti* vzniklém z *vedti*, *pek-* v inf. *pečti* vzniklém z *pekti*, *kry-* v inf. *krýti*.

Třída druhá obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou *-nu* (za starší *-nq*); na př. *mi-nu-* v inf. *minouti* stč. *minúti* (part. *minul, minut*), *tisk-nu-* v inf. *tisknouti* atp.

Třída třetí obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou *-ě* neb *-e* (za původní *-ē*); na př. *um-ě-*, *trp-ě-*, *sluš-e-*, *slyš-e-*, v infinitivech *uměti, trpěti, slušeti, slyšeti* atp.

Třída čtvrtá obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou *-i*; na př. *prosi-i-* v inf. *prositi* atp.

Třída pátá obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou *-a, -(j)a*, anebo *-ě, -e* vzniklé ze staršího *-(j)a*; na př. *děl-a-* v inf. *dělati*, *tes-a-* v inf. *tesati*, *la-ja-* v inf. *láti* vzniklém z *lajati*, *pouště-* vzniklé z *pústja-* v inf. *pouštěti* (místo staršího *púščati*), *sáze-* vzniklé ze *sádja-* v inf. *sázeti* (místo staršího *sázati*) atd.

Třída šestá obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou *-ova*; na př. *kup-ova-* v inf. *kupovati* atd.

Z některých kořenův má čeština slovesa ve všech těchto třídách. Zejména:

z koř. *sed-* je v třídě I. stč. *siesti*, II. *sednouti*, III. *seděti*, IV. *saditi*, V. *sedati* a *sázeti*, VI. *(vy)sazovati*;

z koř. *leg-* je I. stč. *léci*, II. *lehnouti*, III. *ležeti*, IV. *(po)ložiti*, V. *lehati*, VI. *(po)lehovati*;

z koř. *věz-* je I. stč. *viezti*, II. *váznouti*, III. *vězeti*, IV. *věziti*, V. *vázati*, VI. *(s)vazovati*.

195.

2. Kmen praesentní.

1. Kmen praesentní dostaneme, když od indikativu (praes.) odepneme příponu osobní. Na př. v 1. os. množ. *neseme*, *vedeme*, *mineme*, *kupujeme*, *prosíme*, *jsme* (m. *jesme*) je *-me* přípona osobní, tedy jsou *nese-*, *vede-*, *mine-*, *kupuje-*, *prosí-*, *jes-* kmeny těchto tvarův praesentních, jsou kmeny praesentní.

2. Kmeny praesentní jsou rozdílné.

Rozdílnost vidíme již u příkladech uvedených, kdež jest koncovkou kmenovou dílem *-e* (*nese-*, *vede-*, *mine-*, *kupuje-*), dílem *-í* (*prosí-*), dílem souhláská (*jes-*).

Rozdíl další bývá podle osob: *nese-* je kmen pro 2. a 3. os. jedn. a pro 1. a 2. množnou (*nese-š*, *nese*, *nese-me*, *nese-te*), — kdežto pro 3. os. množnou je kmen *neso-* (*nesou* vzniklo ze staršího *nesatb* a toto z *neso-ntb*); atd.

3. Nejdůležitější jest rozdíl mezi praesentními kmeny souhláskovými a samohláskovými.

Souhláskové jsou *dad-* (*dáti*), *věd-* (*věděti*), *(j)ěd-* (*jísti*) a *jes-* (*jsem*);

samohláskové jsou všechny ostatní.

4. Kmeny praesentní samohláskové utvořeny jsou zvláštními kmenotvornými příponami z kmenův jiných nebo z kořenův; na př.:

kmen praesentní *neso-* jest utvořen z kořene *nes-* příponou kmenotvornou *-o*;

kmen praesentní *nese-* utvořen z téhož kořene příponou *-e*;

kmen *kupuje-* utvořen z kmene *kupu-* příponou *-je*, atd.

U kmenův souhláskových přípon takových není.

Přípony tyto nazývány jsou někdy známkami nebo příznaky kmenův praesentních. Kmeny samohláskové slovou podle toho příznakové, kmeny souhláskové pak bezpříznakové.

C. Tvary infinitivní a praesentní.

196. Z tvarů slovesných jednoduchých některé tvoří se z kmene infinitivního a slovou proto tvary infinitivní, — naproti ostatním, jež jsou tvary praesentní.

197.

1. Tvary infinitivní.

Tvary infinitivní jsou: infinitiv, supinum, přechodník minulý, příčestí minulé činné, příčestí minulé trpné a podstatné jméno slovesné.

V češtině staré patřil sem také aorist.

198.

a) Infinitiv.

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou *-ti*; na př. *nés-ti*, *péci* = *pek-ti*, *minou-ti*, *umě-ti*, *prosi-ti*, *děla-ti*, *kupova-ti*.

2. Infinitiv jest původem svým ustrnulý pád jednotný (genitiv, dativ, lokál) jména podstatného, utvořeného příponou *-tb* a skloněného tedy podle vzoru *kost*. Jako gen., dat., lok. *kosti* patří k nominativu *kost* (= *kostě*), tak předpokládáme také k infinitivu *-ti* nominativ *-tb*.

3. Ztrátou samohlásky *-i* a ztvrnutím mění se koncovka infinitivní *-ti* záhy v *-t*: *uměti* v *umět*, *prošiti* v *prosit* atd. Tvar tento — *umět*, *prosit* atd. — jest rozšířen v jazyku obecném. Koncovkou podobá se starému supinu, ale supinem není.

V některých nářečích je místo *-ti* a *-t* koncovka *-ť*: *uměť*, *prosiť*.

V jazyku spisovném má odevždy a dosud velikou převahu tvar *-ti*; je to tvar spisovný nálezitý. Vedle něho tvar *-t* ode dávna, ale jen jako výjimka se vyskytuje. Tvar *-ť* vyskytuje se v jazyku spisovném jako novota teprv od nedávna a jen u spisovatelův některých.

4. Infinitivy dvouslabičné mají slabiku první zpravidla zdloženou; na př. *nesu-něsti*, *vněsti*, *vedu-věsti*, *zvěsti*, *kladu-klásti*, *hrají-hrátí*, *kryjí-krytí*, *skrýtí*, *chtěl-chtěti* (stč. *chtieti*), *mřel-mřítí* (stč. *mřieti*), *ctěl-ctěti* atd.

Z pravidla tohoto vyjímají se jenom slovesa *moci*, *vrci*, *jeti*, *pěti* (*pěji*), *spěti* (*spěchati*). Některá pak mívají někdy slabiku zdloženou, někdy nezdloženou; na př. *čniti* a *čněti*, *čpiti* a *čpěti*, *pniti* a *pněti*, *směti* a *směti*, *chviti* se a *chvěti* se.

5. Když infinitiv dvouslabičný je složen s předponou nebo s *ne-* a tím jest učiněn trojslabičný nebo i čtyřslabičný, tedy je

slabika kmenová někdy zdloužena, někdy nezdložená. Pravidlo jest toto:

- a) Za dlouhé *-áti* infinitivu dvouslabičného má infinitiv víceslabičný krátké *-ati*. Na př. *dáti-vydati, podati, nedati, rozdati* atd.; *znáti* — *poznati, uznati, neznati* . . .; *hnáti* — *zahnati, pohnati* . . .; *bráti* — *sebrati, nabrati, odebrati, rozebrati, podebrati* . . .; *zváti* — *pozvati, vyzvati* . . .; *stláti* — *ustlati* . . .; *dbáti* — *nedbati*; *spáti* — *zaspati* . . .; atd.

Jenom tam zůstává dlouhé *-áti* také v infinitivě víceslabičném, kde vzniklo stažením; tedy v slovesích *báti se* (m. *bojati*), *státi* (m. *stojati*) a ve slovesích třídy V. vzoru 4.: *láti* (m. *lajati*), *smáti se* (m. *smietí, ze smějati*) atd. Na př. *báti se*, — *nebáti se*; *státi* — *postáti, vystáti, přestáti* . . .; *láti* — *vyláti*; *káti* — *vykáti, pokáti*; *táti, roztáti, netáti*; *smáti se* — *vysmáti se*, a podle toho také *hřáti* — *ohřáti*; atd.

Shodně s pravidlem tímto je *státi (stojím)* — *přestáti* . . ., a naproti tomu *státi (stanu)* — *přestati* atd.

- b) Za dlouhé původní *-íti* infinitivu dvouslabičného (t. j. v těch slovesích, kde i stará čeština měla *-íti* a kde je přičestí min. čin. *-il*) má infinitiv víceslabičný v jazyku starším krátké *-iti*; na př. *ctíti (přič. ctíl)* — *uctíti, počtíti, nectíti*; *mstíti* — *pomstíti*; *křtíti* — *pokřtíti*; *píti* — *vypíti*; *bíti* — *zabíti*; *žíti* — *užíti* atd. Vyňato jest *jíti* — *vyjíti, najíti, přijíti* atd. Ale výslovnost nynější se tu kolísá, pročež doporučí se psaní novější *-íti*, t. j. s koncovkou stejnou v inf. víceslabičném jako ve dvouslabičném: *ctíti* — *uctíti* . . .; *mstíti* — *pomstíti, křtíti* — *pokřtíti, bíti* — *zabíti, žíti* — *užíti* atd.

- c) Všude jinde jest v infinitivě víceslabičném táž slabika zdloužena jako ve dvouslabičném. Zejména jest to:

- α) při infinitivech *-íti*, kde *-i-* jest nepůvodní (t. j. kde vzniklo zúžením ze stč. *-ieti* a kde přičestí min. činné má samohlásku jinou než *-i-*); na př. *títi* (stč. *tieti*, přič. *tal*) — *roztíti, vzíti* (stč. *vzieti*) — *nevzíti, žíti* (stč. *žieti, žnu*) — *požíti, mříti* (stč. *mřieti, přič. mřel*) — *umříti, tříti* (stč. *třieti, přič. třel*) — *natříti, příti* (stč. *přieti, přič. přel*) — *podepříti, rdíti se* (stč. *rdieti, přič. rděl*) — *zardíti se, zníti* (stč. *znieti*) — *zazníti, děti* (stč. *dieti*) — *odíti, podíti se, nadíti se* atd.; — jenom u tvarův třídy III. a ve *mlíti - mleti* bývá někdy též slabika krátká: *zazněti* vedle *zazníti, zahřměti* v. *zahřmíti, pochtěti* v. *pochtíti, semleti* v. *semlítati* atd.; místo *pojmiti* pak je *pojměti* n. *poměti* pravidlem;

- β) při infinitivech *-ýti*; na př. *býti* — *dobýti*, *nabýti*, *vybýti* atd., *krýti* — *přikrýti*, *mýti* — *umýti*, *rýti* — *vyrýti*, *týti* — *roztýti*, *výti* — *zavýti* atd., srov. ob. *dobejt*, *přikrejt*, *umejt* atd. (délka je tu dosvědčena pro jazyk novější, nikoli též pro češtinu starou);
- γ) při infinitivech *-outi*; na př. *hnouti* — *vyhnouti*, *schnouti* — *uschnouti*, *zouti* — *obouti*, *plouti* — *vyplouti* atd.;
- δ) při infinitivech kmenův *souhláskových* (souhláskou zakončených); na př. *nes-*, *nésti* — *přinéstí* . . ., *lez-*, *lézti* — *vylézti* . . ., *klad-*, *klásti* — *naklásti* . . ., *rost-*, *růsti* — *nerůsti* . . ., *tluk-*, *tlouci* — *roztlouci* atd.

199.**b) Supinum.**

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou *-t* (ze staršího *-tō*); na př. *spa-t*, *soudi-t*.
2. Původem svým jest supinum ustrnulý akkusativ jednotný jména podstatného, utvořeného příponou *-tō* (= pův. *-tū*).
3. K infinitivu *spáti* je supinum *spat* atd.; v dvouslabičném infinitivě je slabika první zdloužena, v supinu se nedlouží. Ale v *souditi* stč. *súdití* atp., kde je slabika dlouhá ve všech tvarech, jest ovšem i v supinu: *súdit*, *soudit*.
4. Supinum z jazyka českého vyhnulo; zachovaly se jen zbytky jeho ve rčeních: *jdu spat*, přijde *soudit* živých i mrtvých.

200.**c) Přečodník minulý.**

1. Tvoří se z kmene infinitivního
 - a) koncovkou *-v*, *-vši*, *-vše*, když kmen se končí samohláskou; na př. *minu-v*, *-vši*, *-vše*, *umě-v* . . ., *prosi-v* . . ., *děla-v* . . ., *kupova-v* . . .;
 - b) když kmen se končí souhláskou, je koncovka bez *-v*; tedy na př. *nes*, *nes-ši*, *nes-še*, — *ved*, *-ši*, *-še*, — *řek*, *-ši*, *-še*.
2. V jazyku spisovném tvoří se z tohoto přečodníku dále přídavné jméno určité s koncovkou *-ší* n. *-vší*, na př. *padší*, *byvší*.

201.**d) Příčestí minulé činné.**

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou *-l*; na př. *nes-l*, *-a*, *-o*, *minu-l* . . ., *umě-l* . . ., *prosi-l* . . ., *děla-l* . . ., *kupova-l* . . . atd.
Koncovka *-l* po souhláskách u výslovnosti obecné se vynechává, na př. *nes* m. *nesl*, *pad* m. *padl*; jazyk spisovný toho nedopouští.

2. Z přičestí toho jest dále utvořeno přídavné jméno určité s koncovkou *-lý*, na př. *minulý*, *-á*, *-é*, *umělý* . . ., *znalý* . . ., *zvrhlý* . . ., *padlý* atd.

202.

e) *Přičestí minulé trpné.*

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou *-en* nebo *-n* nebo *-t*. Na př. *nes-en*, *-ena*, *-eno* . . ., *proš-en* (z *prosjen*), *-ena*, *-eno* . . ., *umě-n*, *-na*, *-no* . . ., *dělá-n*, *-na*, *-no* . . ., *kupová-n*, *-na*, *-no* . . ., *minu-t*, *-ta*, *-to* . . ., *kry-t*, *-ta*, *-to* . . . atd.

Slovesa *-ati*, *-áti* mají v tomto přičestí vždy dlouhé *-án*, *-ána*, *-áno*; na př. *dáti* — *dán*, *děláti* — *dělán*, *kupováti* — *kupován* atd.

Ve spisích starších, zřídka v nových, vyskytá se přičestí toto u některých sloves také s koncovkou zdloženou *-ín* nebo *-án* za obyčejné krátké *-en* neb *-ěn*; na př. *zavřín*, *-ína*, *-íno* . . ., *jmín* . . ., *vidín* . . ., *odín* . . ., *spatřín* . . ., *pouštín* . . ., *držán* . . ., *slyšán* atp.

2. Z přičestí tohoto jest dále utvořeno přídavné jméno určité s koncovkou *-ný*, *-tý*; na př. *nesený*, *dělaný*, *krytý*.

203.

f) *Podstatné jméno slovesné.*

1. Tvoří se z přičestí minulého trpného koncovkou *-í* (stč. *-ie*): *nesen-í*, *umě-n-í*, *prošen-í*, *dělán-í*, *kupován-í*, *minut-í*, *kryt-í*. Z kmene infinitivního pochází tím, že přičestí min. trp. utvořeno je z něho: *nesení* = *nes-en-í*.

Poznam. V oddělení D (§ 210 sl.) uvozujeme ve vzorech podstatné jméno slovesné jen tam, kde je při něm nějaká zvláštnost; všude jinde přestává se na přičestí minulém trpném, z něhož slovesné jméno podstatné snadno se utvoří.

2. Slabika předposlední bývá někdy krátká, někdy dlouhá, totiž:

- a) když je tu samohláska *jiná* než *-a-*, je slabika vždy krátká; na př.: *chtění*, *umění*, *házení*, *lovení*, *pítí*, *hnutí*, *mytí*;
- b) když je tu samohláska *-a-* a tvar je

dvouslabičný, jest dlouhé *-ání* jen tam, kde *-á-* vzniklo stažením (*bání*, *stání* — *stojím*, *lání*, *tání*, *smání* . . ., sr. § 198 č. 5, a); jinde jest krátké *-aní*, na př. *brání*, *zvaní*, *draní*, *praní*, *cpaní*, *stlaní*, *lhaní*, *psaní*, *spaní* atd.; — odchylky jsou řídké, na př. *dání*, *stání* (*stanu*), *lkání*;

když je slabik více než dvě, bývá vždy dlouhé *-ání*; na př. *pokání*, *volání*, *koupání*, *rozmlouvání*, *vydání*, *povstání*, *po-brání*, *pozvání*, *sepsání* atd.

Vedle kázání bývá mnohdy psáno též kázání; je to zbytek způsobu starého.

204.

g) Aorist.

Z kmene infinitivního základního tvořil se také staročeský aorist; na př. *vidě-ch* (= viděl jsem).

Tvar ten z jazyka vyhynul; jenom zbytek se ho zachoval v biblickém *vece* (= řekl) a v *bych, by, bychom* (= *by-ch* atd., v. § 301 č. 3).

205.

2. Tvary praesentní.

Tvary praesentní jsou: indikativ (praes.), imperativ, přechodník přítomný a přičestí přítomné.

206.

a) Indikativ.

1. Tvoří se z kmene praesentního náležitými příponami osobními; na př. *nese-me, kryje-me, tiskne-me, prosí-me, js-me* m. *jes-me, dáme* m. *dad-me*.

2. Tvary jeho v jednotlivých osobách jsou tyto:

V 1. os. jedn.: *nesu, tisknu, беру, kryji, laji, kupuji, teši; dám; dělám; sázím, umím, trpím, prosím*.

Koncovka *-i* vznikla přehláskou ze staršího *-u*; na př. *kryji, laji, kupuji, teši* stč. *kryju* atd. Za spisovné *kryji, teši* atd. je v nářečích obecných *kryju, tešu* atd. Koncovka *-u* dílem z doby staré se tu drží, hlavně pak napodobením tvarů tvrdých *vedu, peku* atp. jest obnovena, a vniká odtud namnoze také do jazyka spisovného; u kmenův a sloves některých vzoru *tesati* je *-u* téměř pravidlem, na př. *hýbu, sypu, dřímu, kašlu* atd. (místo *hýbí, sypi, kašli*, v. § 275 č. 3 a § 276).

Koncovku *-m* měla původně jenom slovesa kmene praesentního, souhláskového: *dám* (m. *dadm*, kmen *dad-*), *vím* (stč. *viem*, km. *věd-*), *jím* (stč. *jiem*, km. *jěd-*) a *jsem* (m. *jesm*, km. *jes-*), pak také sloveso (j)mám.

Místo *dělám, sázím, umím, trpím, prosím* bylo stč. *dělaju, sázěju, uměju, trpu, prošu*; koncovku *-m* dostala tato slovesa později analogií podle *dám, (j)mám, viem* (nč. *vím*) a *jiem (jím)*.

V 2. os. jedn.: *neseš, kryješ, tešeš* atd.; *děláš; sázíš, umíš, trpíš, prosíš*; — *jsi*.

Koncovky *-š* (za starší *-šb*) a *-si* jsou rozdílné přípony této osoby; v. § 192 č. 2.

V 3. os. jedn.: *nese, kryje, teše* atd.; *dělá, sází, umí, trpí, prosí*; — *jest*.

V *jest* je *-t* (za starší *-tb*) přípona této osoby; v. § 192 č. 2.

V *nese* atd. byla prvotně táž přípona osobní, ale již v nejstarších památkách *jest* odsuta.

V 1. os. množ.: *neseme* nebo *nesem, kryjeme* nebo *kryjem* atp.; *děláme, sázíme, umíme, trpíme, prosíme, dáme*.

-me a *-m* (původu rozdílného) jsou přípony této osoby; v. § 192 č. 2.

Kde 1. os. jednotná má *-m*, tu bývá v 1. os. množné vždy *-me*: jedn. *dělám* — množ. *děláme* atd.; jindy bývá *-me* i *-m*, na př. *neseme* nebo *nesem* atd.

V 2. os. množ.: *nesete, děláte, trpíte* atd.

-te je přípona této osoby; v. § 192 č. 2.

V 3. os. množ.: *nesou, tisknou, berou; kryjí, lají, kupují, teší; dělají, sázejí, umějí; trpí, prosí; vědí, jedí*.

Místo *-ou* bylo stč. *-ú*: *nesú, tisknú* atd.

V *kryjí, lají, kupují, teší, dělají, sázejí, umějí* atp. vzniklo *-í* přehláskou ze staršího *-ú*: stč. *kryjú, kupujú, tešú* atd.

V *trpí, prosí, vědí, jedí* atd. *jest -í* ze staršího *-ie*.

V jazyku obecném odsouvá se *-í* z tvarův, jako jsou *dělají, sázejí, umějí*, a říká se: (oni) *dělaj, sázej, uměj*; jazyk spisovný toho nedovoluje.

V jazyku obecném říká se dále *krejou, lajou, přejou, kupjou, tešou* atp.; jazyk spisovný tvarů takových nedovoluje, kromě u kmenův a sloves některých vzoru *tesatí*, kdež jsou nyní pravidlem: *hýbou, sypou, dřímou, kašlou, lžou* (v. § 276).

Poznam. V jazyku obecném říká se chybně (oni) *trpěj, prosej* atp. místo *trpí, prosí*. To pak svádí k chybám: *trpějí, prosejí* atp., ano též k chybným přechodníkům: *trpějice, prosejice* atp. Chyb těch vystřiháme se skoro vesměs, když podle starého pravidla hledíme k imperativu: 3. osoba množná má koncovku *-ějí* neb *-ejí*, kde imperativ (2. os. jedn.) má *-ěj* neb *-ej*, všude jinde má jen *-í*. Jest na př.:

impt. *uměj, sázej*, tedy 3. os. mn. *umějí, sázejí* — a též přechodník přít. *uměje, -ějice, sázeje, -ejice*;

impt. *trp, pros*, tedy 3. os. mn. *trpí, prosí* — a přech. přítomný *trpě, trpíce, prose, prosíce*.

207.

b) Imperativ.

1. Tvoří se náležitými příponami osobními z kmene imperativního; na př. tiskně-me n. tiskně-m, tiskně-te.

Kmen imperativní řídí se kmenem praesentním a proto počítá se imperativ též mezi tvary praesentní.

2. Tvary jeho v jednotlivých osobách jsou tyto:

v 2. a 3. os. jedn.: *nes, nesi-ž; jdi, tiskni* atd.;

v 1. os. množ.: *nesme; jděme, tiskněme, -m* atd.;

v 2. os. množ.: *neste; jděte, tiskněte* atd.

Pro os. 1. jedn. a 3. množ. imperativu není.

3. V jedn. č. 2. a 3. os. *jdi, tiskni* atp. jsou přípony osobní (-s a -t) odsuty.

V indik. *tiskne-me, tiskne-te* a impt. *tiskně-me, tiskně-te* atp. zachoval se rozdíl mezi kmenem praesentním *tiskne-* a imperativním *tiskně-*.

4. V *tiskni — tiskněme — tiskněte, jdi — jděme — jděte, rci — rceme — rcete, nesi-ž, vedi-ž* atp. zachovala se samohláska, kdežto ve *veď — veďme — veďte* atp. je vynechána. Původně bylo také *vedi — veděm — veděte* atp. pravidlem. Teprve časem začala se samohláska zde zanedbávat, až se většinou vytratila; zachovala se jen tam, kde by bez ní bylo nesnadné a neoblíbené skupení souhlásek; tedy v jedn. 2. a 3. os. před enklitickým -ž (*vedi-ž, nesi-ž*), pak vůbec kde nesnadné skupení souhláskové předchází (*tiskni — tiskněte, padni — padněte, rci — rcete* atp.). Ztráta samohlásky nastala tu dříve v čísle jedn.: *veď* m. *vedi, pros* m. *prosi* atp.; a podle toho pak také v č. množ. (a dvoj.): *veďme, prosme, veďte, prostě* atd.

5. Některá slovesa v imperativě mění kvantitu:

dlouží se: *stojím — stůj, stůjte* (*stoj* jest odchylka dialektická);

krátí se: *vrátiti — vrať, vraťte; ráčiti — rač; vážiti — važ; tázati, vázati, kázati — taž, važ, kaž; souditi — suď, soužiti — suž, kouřiti — kuř; pšíti — pš, snížiti — sníž; svítiti — svět, pospšiti — pospěš; mýliti — myl, zvýšiti — zvýš; atp.*

208.

c) Přechodník přítomný.

1. Má koncovky

-a, -ouc, -ouce, na př. *nesa, -ouc, -ouce*; a

-ě (e), -íc, -íce, na př. *kryje, -íc, -íce,*

trpě, -íc, -íce.

2. Utvořen je z kmene praesentního příponou *-nt*. Na př. *nesúc-* vzniklo z kmene praesentního *neso-* a přípony *-nt*, = *neso-nt-*, k čemuž přistoupila pak ještě přípona další (*-jo*).

3. Koncovky *-a*, *-ouc-* stč. *-úc-* jsou u kmenů tvrdých: *nesa*, *nesouc-*, *veda*, *vedouc-*, *peka*, *pekouc-* atd. Tak bylo kdysi také u mnohých kmenů měkkých: *kryja*, *kryjúc-*, *uměja*, *umějúc-*, *teša*, *tešúc-* atd.; to však změnilo se přehláskou (§ 11 č. 1 a § 28 č. 1) v *kryje*, *kryjíc-*, *uměje*, *umějíc-*.

4. Slovesa vzorů *trpěti* (§ 256 a násl.) a *prositi* (§ 261 a násl.) mají v přechodníku tomto též koncovky *-ě* (*e*), *-íc*, *-íce*: *trpě*, *-íc*, *-íce*, *prose*, *-íc*, *-íce*. Koncovky ty jsou stejné, jako v *kryje*, *-íc*, *-íce*, ale původu nejsou stejného: *kryjíc-* je ze staršího *kryjúc-*, kdežto *trpíc-* vzniklo ze staršího *trpiec-*.

O chybném *trpějíc-* místo *trpíc-* atp. viz poznámku při indik. 3. os. množ. v § 206.

5. V žensk. rodě byla původně koncovka *-i*: *nesúci*, *kryjúci*, *trpieci*; ta se později vynechává, ale někdy vyskytá se archaisticky i ve spisích nových.

6. Z přechodníku tohoto utvořeno dále přídavné jméno určité s koncovkou *-cí*: *nesoucí*, *kryjící*, *trpící* atd.

209.

d) *Příčestí přítomné.*

1. Tvoří se z kmene praesentního koncovkou *-m*: na př. *věd-o-m*, *-ma*, *-mo*, *znaje-m* staženě *zná-m*, *-ma*, *-mo*, stč. *drži-m*, *-ma*, *-mo* (= držen, držitelný, pevný).

2. Z příčestí tohoto tvoří se dále přídavné jméno určité s koncovkou *-mý*: *vědomý*, *-á*, *-é*, *známý* . . , stč. *držimý*.

3. Tvarův tohoto způsobu má čeština jenom několik; zejména *vědom*, *svědom*, *-ý* (k slovesu *věděti*), *vidom*, *-ý* (k slovesu *viděti*), *lakom*, *-ý* (ke koř. *lak-*, *lákati* = lačnu býti, žádostivu býti), *pitom*, *-ý* (ke koř. *pit-* = krmiti), *znám*, *-ý* (k slovesu *znáti*) a stč. *držim*, *-ý* (k slov. *držeti*).

D. *Vzory slovesných tvarův jednoduchých.*

210. 1. Jednoduché tvary slovesné sestavujeme v přehlednou soustavu. Zpravidla každé sloveso má svou soustavu tvarů těchto.

2. Tvary jednotlivé sloves různých dílem se shodují, dílem se liší. Na př. indikativy *neseš*, *vedeš*, *pečeš*, *kryješ* . . . shodují se kon-

covkou stejnou *-eš*, ale indikativy *trpíš*, *děláš* . . . liší se od předešlých i vespolek, majíce koncovky rozdílné *-íš* a *-áš*.

3. Slovesa, která mají tvary veskrze shodné, patří k sobě a mají společný vzor těchto tvarův. Slovesa neshodná patří ke vzorům různým.

4. Vzory tyto rozvrhujeme nejprvé podle kmene praesentního (v. § 195), a rozeznáváme vzory a slovesa:

- a) s praesentními kmeny samohláskovými (příznakovými), a
- b) s praesentními kmeny souhláskovými (bezpříznakovými).

a) Vzory a slovesa s praesentními kmeny samohláskovými (příznakovými).

211. Vzory tyto rozvrhujeme dále podle kmene infinitivního v šestero tříd, vyložených v § 194 č. 2.

Poznam. Třídy a vzory udávají se obyčejně číslicí římskou a arabskou; na př. „III. 2.“ znamená třídy třetí vzor druhý, tedy vzor *trpěti*.

212.

Třída první.

Kmen infinitivní sloves této třídy nemá nijaké zvláštní přípony kmenotvorné; na př. *nes-* v inf. *nésti*, *ved-* v inf. *vésti* m. *vedti*, *pek-* v inf. *pěci* m. *pekti*, *kry-* v inf. *krýti*.

Kmen ten končí se:

1. souhláskou zubnou *d*, *t*, na př. *ved-* (*vésti*), *plet-* (*plésti*);
2. souhláskou sykavou *z*, *s*, na př. *vez-* (*vézti*), *nes-* (*nésti*);
3. souhláskou retnou *b*, *p* (pro jiné retnice není příkladu), na př. *zab-* (*zábsti*), *tep-* (*tepu*);
4. souhláskou hrdelnou *g*, *k* (pro *ch* není příkladu), na př. *mog-* (*moci*), *pek-* (*pěci*);
5. souhláskou nosovou *m*, *n*, na př. *dom-* (*douti*, *dmu*), *pen-* (*píti*, *pnu*);
6. souhláskou jazyčnou *l*, *r*, na př. *mel-* (*mlíti*), *ter-* (*tříti*);
7. samohláskou, na př. *kry-* (*krýti*).

Podle tohoto sedmera rozdílného zakončení kmene infinitivního rozeznává se v této třídě sedm vzorův.

Kmen praesentní jest utvořen příponami *-o*, *-e*, na př. *nes-o-*, *nes-e-* atd., — nebo příponami *-jo*, *-je*, na př. *kry-jo-*, *kry-je*.

213.

1. Vzor věsti, vedu.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>vedu</i>	—
2. <i>vedeš</i>	<i>veď, vedi-ž</i>
3. <i>vede</i>	<i>veď, vedi-ž.</i>
množ. 1. <i>vedeme</i>	<i>vedme</i>
2. <i>vedete</i>	<i>vedte</i>
3. <i>vedou.</i>	—.

Infinitiv: *vésti*.

Participia:

přechodník přítomný: mužsk. *veda*, žensk. a střed. *vedouc*, množ. *vedouce*;

přechodník minulý: mužsk. *ved*, žensk. a stř. *vedši*, množ. *vedše*;

příčestí minulé činné: jedn. *vedl*, *-a*, *-o*, množ. *vedli*, *-y*, *-a*;

„ „ trpné: jedn. *veden*, *-a*, *-o*, množ. *vedeni*, *-y*, *-a*.

214. K tomu vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová je *d*, *t*; na př. *vedu*, *pletu*.

215.

K tvarům jednotlivým.

1. Imperativ jest *veď*, *vedte* atd., a vedle toho též *vedi-ž*, *jdi*, *jděte*, *čti*, *čtěte*; o rozdílu tom viz § 207 č. 4.

2. V infinitivě je *dt*, *tt* změněno v *st*: *vésti* z *ved-ti*, *plésti* z *plet-ti* (v. § 37 č. 6 a 38 č. 6).

Nesprávné je tedy *vedst*, *jedst*, *ject*, *pletst* atp., jak se místy říká.

216.

Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

(Pořádkem abecedním.)

vodu: inf. *bůsti*.

bředu: part. *bředl*; *břed*, *bředši*; *bředen*; — inf. *břísti*.

budu: má jen tvary praesentní (s významem budoucím): indik. *budu*, impt. *buď*, part. *buda*; tvary ostatní jsou ze sloves *jsm* a *býti*.

Místo *buď*- bývá odchylkou *byd*-, na př.: *co zbyde m. co zbude*.

čtu: praes. *čtu*, *čteš* atd.; impt. *čti*, *čtěme*, *čtěte*; part. *čta*, *čtouc*, *čtouce*; *čet*, *četši*, *četše*; *četl*, *čtla*, *čtlo*, množ. *čtli* atd., analogicky též *četla*, *četlo* atd.; *čten*, *čtena*, *čteno*; inf. *čísti*.

hnětu: inf. *hnísti*.

hodu: part. *huda*, -*ouc*, -*ouce*; *hud*, *hudši*, *hudše*; *hudl*, -*a*, -*o*; inf. *housti*.

jdu: impt. *jdi*, *jděte*; přech. přít. *jda*, *jdouc*, *jdouce*; inf. *jíti* (z koř. *ji-*); — přech. min. *šed*, *šedši*, *šedše* (z koř. *ched-*, ježž máme v stupň. *chod-*, *choditi*); přičestí min. činné *šel*, *šla*, *šlo*, množ. *šli* atd. (z téhož koř. *ched-*); přičestí min. trp. nežívá se; podstatné jméno slovesné je -*ští* v subst. *příšti*; pak novotvary: *jíti*, *vyjíti* atp.

Složeniny *pojdu* (= *zahynu*) a *půjdu* (s významem budoucím ke *jdu*) liší se významem a v indikativě též kvantitou slabiky první; imperativ je k *pojdu*: *pojdi*, *pojděte*, k *půjdu*: *pojď*, *pojdte*.

Místo *jdu*, *jdi* atd. říká se obecně jen *du*, *di*, a podobně *puđu* m. *půjdu*, impt. *poď*, *poďte* m. *pojď*, *pojdte*; jazyk spisovný zachovává tvary s *j-*.

jedu: impt. *jeď*, *jeďte*; přech. přít. *jeda*, -*ouc*, -*ouce*; inf. *jeti*; přechodník min. *jed*, *jedši*, *jedše* a *jev*, *jevši*, *jevše*; přičestí min. čin. *jel*, *jela*, *jelo*, trp. *jet*, -*a*, -*o*.

jed-, **jísti** viz § 293 a násl.

kvetu: impt. *kveť*; part. *kveta*, -*ouc*, -*ouce*; *kvet*, -*ši*, -*še*; *kvetl*, -*a*, -*o*; přičestí min. trp. nežívá se; podstatné jméno slovesné: *kvetení*; — inf. *kvísti*.

kvet- je ze staršího *kvot-*; staročesky byl indik. *ktvu*, impt. *ktvi*, přech. přít. *ktva*, a tu všude bylo *ktiv-* přesmyknutím z *kvot-* a toto z *kvot-* (v. § 55 č. 3).

Infinitiv zní náležitě *kvísti*; tvar *kvěsti* jest utvořen analogií podle *kvetu* atd.

Místo *kvetu*, *kvetl* atd. bývá někdy *květu*, *květl* atd.; tvary tyto (s -*ě-* místo -*e-*) jsou odchýlné a vznikly analogií podle jména podstatného *květ*.

matu, **másti**: viz zde doleji, v poznamenání.

metu: inf. *městi*.

pletu: inf. *plěsti*.

přadu, **přísti**: viz zde doleji, v poznamenání.

rostu: impt. *rosti* n. *rosť*, množ. *rostte*; inf. *růstí*.

skytu, **skýsti**; zastaralo a nahrazuje se tvarem *skýtati*, *poskytovatí*.

Poznamenání ku *přadu*, *přísti* atp.

V některých slovesích střídá se v slabice kořenné -*a-* a -*e-* a říká se na př. *přadu* a *předu*, *přadl* a *předl* atp. Tu bylo původně -*e-*, v příkladě našem tedy *pređ-*. To změnilo se časem v *prad-* = nč. *prad-* (podle § 9 č. 6.); a toto *prad-* měnilo se v *před-* = nč. *před-*, když následující slabika měla souhlásku měkkou nebo samohlásku

úzkou (= přehlasování, v. § 11), ostatně zůstávalo nezměněno. Bylo tedy na př. *přadu*, ale naproti tomu *předeš*, *přede* atd.; bylo *přadl* a *předli*; *přad* a *předši* atd. Pravidelnost byla tu přísná. Kdyby se byla zachovala, měli bychom časování toto:

praes. ind. jedn. 1. *přadu*, 2. *předeš*, 3. *přede* ;
 množ. 1. *předeme*, 2. *předete*, 3. *přadou* ;
 imperativ: *před*, *předme*, *předte* ;
 participia: *přada*, *přadouc*, *přadouce* ;
přadl, *přadla*, *přadlo* ; *předli*, *předly*, *přadla* ;
přad, *předši*, *předše* ;
předen, *předena*, *předeno* ; *předeni*, *předeny*, *předena* ;
 podstatné jméno slovesné: *předení* ;
 inf.: *přísti* (stč. *přiesti*).

Ale pravidelnost bývalá se nezachovala, nýbrž zrušila se tím, že se mnohdy *přad-* kladlo místo *před-*, a naopak *před-* mnohdy místo *přad-*. Tím vzniklo vedle pravidelného *přadu*, *předeš* atd. také odchylné *předu*, *přadeš* atd., vedle pravidelného *přadl* — *předli* také odchylné *předl* — *přadli* atd., a výsledek všeho toho jest, že se nyní skoro veskrze i *přad-* i *před-* klade, že se říká: *přadu*, *přadeš*, *přade* . . . , a vedle toho také *předu*, *předeš*, *přede* . . . ; *přadl*, *přadli* . . . , a vedle toho také *předl*, *předli* . . . ; atd.

Podobně střídalo se *a* a *e* (*ě*) také u jiných sloves této třídy, jež měla v kmeni původně *ę*. Mimo jiné patří sem ze vzoru tohoto *matu* (km. *mę-*): podst. jméno slovesné *zmatení* a *změtení* ; ze vzorů jiných:

třasu (km. *trę-*): indik. *třasu*, *třeseš* ; impt. *třes* ; part. *třasa*,
třásl množ. *třásl* (stč. *třiesli*), *třesen* atd. ;
zabu (km. *zę-*): indik. *zabu*, *zebeš* atd. ;
sahu (km. *seg-*): indik. stč. *sahu*, *sěžeš* atd. —

217. 2. V z o r nésti, nesu.

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. <i>nesu</i>	—
	2. <i>neseš</i>	<i>nes</i> , <i>nesi-ž</i>
	3. <i>nese</i>	<i>nes</i> , <i>nesi-ž</i>
množ.	1. <i>neseme</i>	<i>nesme</i>
	2. <i>nesete</i>	<i>neste</i>
	3. <i>nesou</i> .	—

Infinitiv: *nésti*.

Participia:

přech. přítomný: *nesa, -ouc, -ouce*;

„ minulý: *nes, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *nesl, -a, -o*;

„ „ trp.: *nesen, -a, -o*.

218. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová je *z, s*; na př. *lezu, vezu*, — *nesu, pasu, třasu* a j.

219.

K tvarům jednotlivým.

1. Příčestí min. trp. jest *nesen, pasen, vezen* atd., kmenové *s* a *z* je tu nezměněno.

Místo *nesen, vezen* bývá odchylkou také *nešen, vežen*, vlivem třídy IV.: *nešen, vznešený* podle *nošen* (*nositi*), *vežen* podle *vožen* (*voziti*).

2. Podstatné jméno slovesné jest *nesení, pasení, vezení* atd.

Odchylka *nešení, vežení* vysvětluje se jako v příčestí *nešen, vežen*.

220.

Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

hryzu, hryzeš, hryze . . .; impt. *hryz, hryzte*; part. *hryza, -ouc, -ouce*; *hryzl; hrysen*; inf. *hrýzti*; — zastaralo a nahrazuje se tvarem *hrýzati*, praes. *hrýzám* n. *hrýžu* atd.

spasu = *spasím*; zaniklo a nahrazuje se tvarem *spasiti* (třídy IV.); k bývalému *spasu, spásti* patří part. *spasen* a podst. jm. *spasení* (od *spasiti* bylo by *spašen, spašení*).

třasu, třeseš . . ., impt. *třes, třeste*; inf. *třásti*; part. *třasa*; *třas*; *třásl; třesen*; o *třas-* a *třes-* viz výklad při *prádu* — *přísti* v poznámce k § 216.

221.

3. V z o r *tep-, tepu.*

Praes. indikativ:

čís. jedn. 1. *tepu*

2. *tepeš*

3. *tepe*

množ. 1. *tepeme*

2. *tepete*

3. *tepou.*

Imperativ:

—

tep, tepi-ž

tep, tepi-ž

tepme

tepte

—

Infinitiv: (*zábsti*).

Participia:

přech. přítomný: *tepa*, *-ouc*, *-ouce*;

„ minulý: stč. (*po*)*hřeb*, *-ši*, *-še*;

příč. min. čin.: *zábl*, *-a*, *-o*;

„ „ trp.: stč. (*po*)*hřeben*, *-a*, *-o*.

222. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová je *b*, *p*; na př. *zebu*, *tepu*.

223. *K tvarům jednotlivým.*

1. Žádné sloveso, které kmenem svým sem patří, nemá tvarů všech podle vzoru tohoto; proto jsou ve vzoru v § 221 položeny tvary sloves různých.

2. V infinitivě *zábsti* je mezi kmenovou retnicí a *-ti* vloženo *s*: *záb-s-ti*.

V staré češtině byly též inf. *hřésti*, *skústi* místo *hřebsti* a *skúbsti*; tu bylo *-s-* vloženo, jako v *zábsti*, a potom *b* odsuto (v. § 40).

224. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

hřebu = nč. pohřbívám; zaniklo a nahrazeno nč. *pochovávatí*, *pohřbívati*.

plěti, *plíti*, praes. stč. *plevu* nč. *pleji* atd., v. § 240.

skubu, *škubeš* . . . ; v tvarech ostatních zastaralo a nahrazuje se tvary slovesa *skubati*, *šk(l)ubati*, v. § 276, a).

spu, *speš* . . . , inf. *súti*, part. *sul*, *sut* atd.; zastaralo a nahrazuje se slovesem *sypati*. Z part. *sul*, *roz-sul* je příjmení *Rosulek*.

topu, *tepeš* . . . ; mnohé tvary nahrazují se z třídy V.: impt. *tepej* (vedle *tep*), inf. *tepati*, part. *tepal*, *tepav*, *tepán*.

zabu, *zebeš* . . . ; inf. *zábsti*; part. *zábl*, *-a*, *-o*. O střídání *zab-* a *zeb-* viz výklad při *přadu* — *přísti* v § 216, poznám.

O *žiti*, praes. stč. *živu*, nč. *žiji*, v. § 241.

225. 4. V z o r *péci*, *peku*.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>peku</i>	—
2. <i>pečeš</i>	<i>pec</i> , <i>peci-ž</i>
3. <i>peče</i>	<i>pec</i> , <i>peci-ž</i>
množ. 1. <i>pečeme</i>	<i>pecme</i>
2. <i>pečete</i>	<i>pecte</i>
3. <i>pekou</i>	—

Infinitiv: *péci*.

Participia:

přech. přítomný: *peka*, -*ouc*, -*ouce*;

„ minulý: *pek*, -*ši*, -*še*;

příč. min. čin.: *pekl*, -*a*, -*o*;

„ „ trp.: *pečen*, -*a*, -*o*.

226. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová je *g* (*h*), *k*; na př. *mohu*, *peku*.

227.

K tvarům jednotlivým.

1. V indikativě praes. zůstává hrdelná souhláska kmenová nezměněna v 1. os. jedn. a 3. os. množ., poněvadž tu ke změně není příčiny: *mohu*, *peku*, *mohou*, *pekou*. V ostatních tvarech mění se *g* (*h*) v *ž* a *k* v *č*, poněvadž následuje -*e*: *můžeš*, *může* . . ., *pečeš*, *peče* . . . (v. § 45, 2 a § 46, 1).

V nářečích obecných vniklo *ž*, *č* též do 1. os. jedn. a 3. množ.: *mážu*, *mážou*, *peču*, *pečou*. Jazyk spisovný tvarů takových nedopouští.

2. V imperativě tytéž souhlásky změněny jsou v *z* a *c* (v. § 45 č. 2 a § 46 č. 1): *pomoz*, *pomozte*, *pec*, *pecte* atd.

V nářečích obecných bývá tu odchylkou *ž* a *č*: *pomož*, *pomozte*, *peč*, *pečte*, *utečte*, *tluč*, *tlučte* atd.

3. O imperativě *pec*, *pecme*, *pecte* proti *peci-ž*, *rci*, *rceme*, *rcete* atp. v. § 207 č. 4.

4. V infinitivě *moci*, *péci* atd. je *c* z *gt* a *kt*: *moci* = *mog-ti*, *péci* = *pek-ti* (v. § 45 č. 4 a § 46 č. 3).

V nářečích obecných za *moci*, *péci* atd. bývá *mocť*, *píet* atd. Jazyk spisovný tvarů takových nedopouští.

228.

Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

mohu, *moci*:

praes. *mohu*, *můžeš* . . .; místo *může*, *můžeme*, *můžete* bývá někdy způsobem archaistickým *můž*, *můžme*, *můžte*;

impt. *moz*: *pomoz*, *pomozme*, *pomozte*. —

řku, *řici*:

praes. *řku*, *řčeš*, n. *řčeš* . . . (chybně: *řčeš* . . .); zřídka užíváno, a skoro jen 1. os. jedn. *řku* a 3. množ. *řkou*;

impt. *rci*, *rceme*, *rcete*;

part. *řka*, -*ouc*, -*ouce*; — *řekl*, *řekla*, *řeklo*, mn. *řekli* atd., ve složeninách: *vyřkl*, *vyřkli*, *nařkl*, *přířkl*; — *řek*, -*ši*, -*še*; — *řečen*, -*a*, -*o*, ve složeninách *-rčen* n. *-rčen*, *vyřčen*, *vyrčen*, *nařčen* atp. —

-sici, dosíci; praes., impt. a přech. přít. nahrazují se tvary třídy II. (*sáhnou* atd.).

seku, sečeš . . . ; impt. *sec, secme, secte*; inf. *síci*; part. *seka, -ouc, -ouce*; *sek, -ši, -še*; *sekl, -a, -o*; *sečen, -a, -o*.

střehu, střežeš . . . ; impt. *střez, střežme, střežte*; inf. *stříci*; part. *střeha, -ouc, -ouce*; *střeh, -ši, -še*; *střehl, střehli* (odchylkou a zastarale *střáhl, střáhli*); *střežen*. — Místo *stříci, střehu* atd. vyskytá se v novějších spisích nově ustrojené *střežiti, střežím*.

stříhu, stříci: zastaralo a nahrazuje se slovesem *stříhati, stříhám*.

teku, tečeš . . . ; impt. *tec, tecme, tecte*; inf. *téci*; part. *teka, -ouc, -ouce*; *tek, -ši, -še*; *tekl*; podst. jm. *tečení*.

tluku, tlučeš . . . ; impt. *tluc, tlucme, tlucte*; inf. *tlouci*; part. *tluka, -ouc, -ouce*; *tlouk, -ši, -še*; *tloukl*; *tlučen*.

vleku, vlečeš . . . ; impt. *vlec, vlecme, vlecte*; inf. *vléci, soléci, obléci*; part. *vleka; vlek; vlekl, vlékl; vlečen*.

vrhu, vržeš . . . ; impt. *vrz, vrzme, vrzte*; inf. *vrci*; part. *vrha; vrh; vrhl; vržen*.

žhu, žžeš . . . ; impt. *žzi (zažzi, užzi), žzeme, žzete*; inf. *žíci* (stč. *žéci*); přech. přít. *žha, -ouc, -ouce*; přech. min. *žeh (rozžeh), žehši, žehše*; *žehl, žhla, žhlo, žhli* atd.; *žžen (sežžen)*. Sloveso toto zastaralo a mnohých jeho tvarů se již vůbec neužívá; nahrazují se tvary sloves jiných (*páliti, -žhnouti*).

Místo *rozžehl, rozžeh, rozežžen* vyskytá se mylnou analogií vzniklé *rozžal, rozžav, rozžat* atp., v. § 563.

229. 5. V z o r pítí, pnouti, pnu.

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>pnu</i>		—
2. <i>pneš</i>		<i>pni</i>
3. <i>pne</i>		<i>pni</i>
množ. 1. <i>pneme</i>		<i>pněme</i>
2. <i>pnete</i>		<i>pněte</i>
3. <i>pnou.</i>		—

Infinitiv: *píti* (stč. *pieti*), *pnouti*.

Participia:

přech. přítomný: *pna, -ouc, -ouce*;

„ minulý: *pav, -ši, -še* nebo *piav, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *pal, -a, -o* nebo *pial, -a, -o*;

„ „ trp.: *pat, -a, -o* nebo *piat, -a, -o*;

podstatné jméno slovesné: *pěti (rozpěti, napěti* atd.).

230. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová jest *m, n*; na př. *dmu, pnu*.

231.

K tvarům jednotlivým.

1. Slovesa tato měla v tvarech praesentních (praes. indik., impt. a přech. přít.) původně *-bn-, -bm-, -bm-*: *pbn-, jbm-, dām-* atd.; z toho má čeština *pn-* (*pnu . . .*), *jm-* (*jmu . . .*), *dm-* (*dmu . . .*) atd.

2. V tvarech infinitivních (inf. supinu a participiích minulých) bylo na týchž místech původně *-e-, -e-, -q-*: *pēti, jēti, dāti* atd.; z toho má čeština (podle § 9 č. 6) *píti* (stč. *pieti*), *jíti* (stč. *jieti*), *douti* (stč. *dúti*) atd.

3. Časem vznikají mnohé novotvary:

k tvarům praesentním *dmu, dmi, dma . . .* přidělávají se také tvary infinitivní se začátkem *dm-*: inf. *dmouti*, přšč. čin. *dmul*, přšč. trp. *dmut . . .*;

a naopak k tvarům infinitivním *douti* (stč. *dúti*), *dul, dut . . .* přidělávají se tvary praesentní se začátkem *du-*: praes. *duji*, impt. *duj*, přech. přít. *duje*.

Tím způsobem stalo se, že za bývalé sloveso jedno *dúti, dmu* má jazyk pozdější dvě: 1. *douti* s novotvory praesentními *duji* atd., a 2. *dmu* s novotvory infinitivními *dmouti* atd. Rovněž tak z dvoj násobilo se staré *kléti, klnu* v 1. *klíti, kleji* a 2. *klnu, klnouti*, a tak vzniklo též *pnu* — *pnouti, jmu* — *jmouti* atd.

4. Infinitivy sloves *čnu, jmu, mnu, pnu, žnu* zněly stč. *čieti, jieti, miēti, pieti, žieti*. Jejich *-ie-* časem se zúžilo v *-i-* (§ 21) a nč. zní nebo zněly by tytéž tvary *číti, jíti, míti, píti, žíti*. Ale rovněž tak zní infinitivy sloves *čiji* (*číti*), *jdu* (*jíti*), *mám* (*míti*), *piji* (*píti*) a *žiji* (*žíti*). Z toho vznikala mnohdy nezřetelnost. Pro uvarování té nezřetelnosti, když a pokud se toho vidí potřeba, dává se přednost některým (nikoli všem) z novotvarův nahoře vyložených, a říká se na př. *pnouti* místo *píti* (*pnu*), *přijmouti* m. *přijíti* atd.; kde nezřetelnosti není, tu jazyk spisovný novotvarů nepotřebuje a nepřipouští.

Novotvary tohoto způsobu vyskytují se v češtině spisovné již po několik století. V češtině nové užívali a užívají jich nejlepší spisovatelé a užívá se jich vůbec: *napnouti, přijmouti* atp. V posledních letech stal se násilný pokus, vytisknouti tyto ode dávna užívané a úplně oprávněné tvary a uvéstí na jejich místo novotvary z nářečí východních: *přijati* místo *přijmouti* atp.; pokus neoprávněný.

5. Ke *-čnu, pnu, tnu* jsou náležitá part. *-čal, pal, tal*, žensk. *-ala*, množ. *-ali* atd. Za to jsou v nářečích také novotvary *za-čla, za-pl*

a za-pla, u-tl a u-tla atd., podle *tisknu* — *tiskl, tiskla* atd.; jazyk spisovný jich nedopouští.

232. Slovesa jednotlivá tohoto vzoru.

-čnu, počnu, začnu atd.; inf. -čítí, počítí, začítí atd.; part. -čna, počna, začna atd.; -čav, počav, začav atd.; -čal, počal, začal atd.; -čat, počat, začat atd.; podstatné jméno slovesné: -četí, početí, začetí atd. Novotvary -čnouti, -čnuv, -čnul, -čnut, -čnutí v jazyku spisovném se nedopouštějí.

dmu, dmeš...; impt. *dmí, dméme, dměte*; přech. přít. *dma, dmouc, dmouce*; inf. *douti*; přech. min. *duv, -ši, -še*; příč. min. *dul a dut*; podstatné jméno slovesné: *duťí*. — Vznikáním novotvarů sloveso toto se zdvojnásobilo, v. § 231 č. 3. Z novotvarův ujalý se také v jazyku spisovném praes. *duji, duješ*...; impt. *duj*...; zřídka vyskytují se jiné.

jmu, jmeš...; impt. *jmi, jměme, jměte*; přech. přít. *jma, jmouc, jmouce*; — inf. *jíti* (stč. *jieti*) a *jmouti* (*příjmouti, zajmouti, najmouti* atd.); přech. min. *jav*; příč. min. *jal a jat*; podstatné jméno slovesné *jetí* (*příjetí, zajetí* atd.). Novotvary *jmuv, jmul, jmut, jmutí* v jazyku spisovném se nedopouštějí. — Sem patří též *vzíti* praes. *vezmu* atd. (= sloveso [*j*]*bm-*, *jmu* složené s předponou *vz-*), impt. *vezmi*, part. *vzal* atd., — chybně: *vemu, vem, uzmul* atp.

klnu, klneš...; impt. *klň* n. *klňi, klňme, klňte*; přech. přít. *klna, -ouc, -ouce*; — inf. *klíti* (stč. *kléti*); přech. min. *klev*; příč. min. čin. *klel*; příč. min. trp. *klat a klet*: proklatý, prokletý; podstatné jméno slovesné *kletí*. Vznikem novotvarův sloveso toto se zdvojnásobilo, v. § 231 č. 3. Novotvary dosti často také v jazyku spisovném se vyskytují.

mnu, mneš...; impt. *mni*; přech. přít. *mna, -ouc, -ouce*; — tvary infinitivní zanikly a nahrazeny jsou novotvary: inf. *mnouti*, přech. min. *mnuv, příč. min. mnul, mnut*.

pnu, pneš...; impt. *pní*; přech. přít. *pna, -ouc, -ouce*; — inf. *píti* (stč. *pieti*) a *pnouti*; — přech. min. *pav* a *piav*, příč. min. *pal a pial, pat* a *piat* (*pia-* je novější a bývá ve rčenicích obsahu ušlechtlejšího: upatý kabát..., oči k nebi upiaté); — podstatné jméno slovesné *pětí* (napětí, rozpětí atd., nikoliv -pjetí). Novotvary *pnuv, pnul, pnut, pnutí* v jazyku spisovném se nedopouštějí.

tnu, tneš...; impt. *tni*; přech. přít. *tna, -ouc, -ouce*; — inf. *títi*; přech. min. *tav*; příč. min. *tal* a *tat*; podst. jm. sl. *tětí*. Novo-

tvary *tnouti, tnuv, tnul, tnut, tnutí* v jazyku spisovném se nedopouštějí.

žmu, žmeš . . ., nebo *ždmu, ždmeš . . .*; impt. *žmi* n. *ždmi* atd.; zastaralo a větším dílem vyhynulo.

žnu, žneš . . .; impt. *žní*; přech. přít. *žna*; — inf. *žiti* (stč. *žietí*); přech. min. *žav*; přič. min. *žal* a *žat*; podst. jm. sl. *žetí*. Novotvary *žnouti, žnuv, žnul, žnut, žnutí* v jazyce obecném velmi zřídka se vyskytují, ve spisovném se nedopouštějí.

233.

6. Vzor třetí, tru.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>tru</i>	—
2. <i>třeš</i>	<i>tři</i>
3. <i>tře</i>	<i>tři</i>
množ. 1. <i>třeme</i>	<i>třeme</i>
2. <i>třete</i>	<i>třete</i>
3. <i>trou.</i>	—

Infinitiv: *třiti*.

Participia:

přech. přítomný: *tra, -ouc, -ouce*;

„ minulý: *třev, -ši, -še*;

přič. min. čin.: *třel, -a, -o*;

„ „ trp.: *třen, -a, -o*.

234 K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová jest *r, l*; na př. *tru, melu*.

235.

K tvarům jednotlivým.

1. V indikativě praes. jest v 1. os. jedn. a 3. množ. *-r-*: *tru, trou, mru, mrou*. V ostatních jest *r* změněno v *ř*, poněvadž následuje *-e* (v. § 35 č. 2, d): *tře-, mře-*.

V nářečích obecných vniklo *ř* také do 1. os. jedn. a 3. množ.: *třu, třou, mřu, mřou*. Jazyk spisovný toho nepřipouští.

2. V imperativě zní 1. a 2. os. množ. novočesky jako v indikativě. V češtině staré byl rozdíl: byl indik. *třeme, třete* a impt. *třeme, třete*.

3. Příčestí min. čin.: *třel, mřel*. Jiného způsobu jsou tvary: *o-trlý, u-mrlý*, v. § 31 č. 2.

236. *Některá slovesa jednotlivá tohoto vzoru.*

dru, dřeš . . .; impt. *dři*; inf. *dríti*; part. *dra, drouc, drouce*; *dřev; dřel; dřen*. Sloveso toto jest rozdílné od slovesa *dráti, deru* v V. 3, v. § 278 č. 3.

mlíti, stč. *mléti*.

Tvary praesentní tohoto slovesa byly stč. podle vzoru *tesati* (§§ 273 a 276):

praes. jedn. 1. *meli*, 2. *meleš*, 3. *mele*;

množ. 1. *meleme*, 2. *melete*, 3. *melí*;

impt. *mel, melte*;

přech. přít. *mele, melíc, melíce*.

Časem vznikají novotvary podle vzoru *tříti-tru*, a zejména utvořil se v indikativě

v 1. os. jedn. vedle starého tvaru *meli* novotvar *melu*, a

v 3. os. množ. „ „ „ *melí* „ *melou*.

Tvary infinitivní jsou pravidelné: inf. *mlíti* (stč. *mléti*), přech. min. *mlev*, přič. min. čin. *mlel*, trp. stč. *mleň*, nč. *mlet*.

mru, mřeš . . .; impt. *mři*; inf. *mříti*; part. *mra, mrouc, mrouce*; *mřev; mřel, umrlý; mřen*, podst. jm. sl. *mření*.

-pru (podepru . . .), *-přeš . . .*; impt. *-při*; inf. *-příti*; part. *-pra, -prouc, -prouce*; *-přev; -přel; -přen*; srov. § 259.

-stru (prostru, zastru . . .), *střeš . . .*; impt. *stři*; inf. *stříti*; part. *stra, strouc, strouce*; *střev; střel; střen*.

vru, vřeš . . .; impt. *vři*; inf. *vříti*; part. *vra, vrouc, vrouce*; *vřev; vřel; vřen*. Slovesa těchto tvarův jsou dvě: *vříti* = vařiti se, vroucí býti, a *-vříti* ve složeninách *zavříti, otevříti* atp.

-žru (požru), *-žřeš . . .*; impt. *-žři*; inf. *-žříti*; part. *-žra, -žrouc, -žrouce*; *-žřev; -žřel; -žřen*. Sloveso toto jest rozdílné od slovesa *žráti, žeru* v V. 3 (v. § 278) a zastaralo. Místo *požříti, požřel* atp. bývá odchylné *pozříti, pozřel* atd.

237.

7. Vzor *krýti, kryji*.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>kryji</i>	—
2. <i>kryješ</i>	<i>kryj</i>
3. <i>kryje</i>	<i>kryj</i>
množ. 1. <i>kryjeme</i>	<i>kryjme</i>
2. <i>kryjete</i>	<i>kryjte</i>
3. <i>kryjí</i>	—

Infinitiv: *krýti*.

Participia:

přech. přítomný: *kryje, -íc, -íce*;

„ minulý: *kryv, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *kryl, -a, -o*;

„ „ trp.: *kryt, -a, -o*.

238. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichžto kmen infinitivní se končí *samohláskou*; na př. *kry-* (*krýti, kryji*), *pí-* (*píti, pěji*) a *j*.

Samohláskou tou jest *a, ě (e), i, u, y*, a podle toho rozeznáváme v tomto vzoru *patero* oddělení.

239. a) *Kmen infinitivní se končí samohláskou -a.*

Sem patří slovesa *dáti* a *státi* (praes. *stanu*), ale jenom částečně, t. j. jen některými tvary. Viz též slovesa v § 289 a násl. (*dáti*) a § 247 č. 2 (*stanu*)

240. b) *Kmen infinitivní se končí samohláskou -ě (e).*

Sem patří slovesa:

dití (stč. *dieti*). Praes. *dím* (stč. *děju* a *diem*), *díš* (stč. *dieš*) . . . , 3. množ. *dějí*; impt. *děj*; part. *děje, dějíc, dějíce*; *děv*; *děl*; *děn*. Rozdílné od *ději, děješ* v V. 4, v. § 284.

chvíti n. *chvěti* v. v třídě V. 4, § 284.

klíti (stč. *klěti*). Praes. *kleju, kleješ* . . . ; impt. *klej*; part. *kleje, -íc, -íce*; *klev*; *klel*; *klen*; podstatné jméno slovesné *klení*.

Sloveso toto patří vlastně ke vzoru *píti* — *pnu* = *klíti* — *klnu*; tvary jeho utvořené podle *krýti* — *kryji* jsou novotvary (v. § 232).

píti (infinitiv nezdložený, sr. § 198 č. 4). Praes. *pěji, pješ*; impt. *pěj*; part. *pěje; pjev; pěl; pěn*; podstatné jm. slovesné: *pění*.

plíti (stč. *plěti*). Praes. *pleji, pleješ*, . . . ; impt. *plej*; part. *pleje, -íc, -íce*; *plev, -ši, -še*; *plel; plet, -a, -o*; podstatné jm. *pletí*.

V češtině staré bylo sloveso toto pod vzorem *hřebu* (I. 3.) a bylo: praes. *plevu, pleveš* . . . , impt. *plev, plevte*, part. *pleva, plevúc-*. Tvary novočeské s *plej-* místo *plev-* jsou novotvary. Srov. § 224.

spěti (infinitiv nezdložený, sr. § 198 č. 4). Praes. *spěji, spješ*; impt. *spěj*; part. *spěje; spjev; spěl; spěn*; vyskytá se hlavně ve složeninách: *dospěti, prospěti* atp.

241. c) *Kmen infinitivní se končí samohláskou -i.*

Rozumí se zde *-i* původní, nikoli vzniklé přehláskou z *-u* (na př. čítí stč. čúti) nebo zúžením (na př. děti stč. dieti, klíti stč. kléti).

Sem patří slovesa:

bíti. Praes. *biji, bješ . . .*; impt. *bij, bijte* (stč. a archaisticky *bí, bíte*); part. *bije, bijíc; biv; bíl; bíť.*

hníti. Praes. *hniji . . .*; impt. *hnij* (stč. a archaisticky *hní*) atd., jako *bíti*.

líti. Má v tvarech praesentních zřídka *lij-*, obyčejně *lej-* (podle V. 4): praes. *leji, leješ . . .*; impt. *lej, lejte*; přech. přít. *leje, -íc, -íce*. V tvarech infinitivních jest *li-*: přech. min. *liv*, příč. min. *lil, lit*, podst. jm. *liti*.

píti. Praes. *piji . . .*; impt. *pij, pijte* (stč. a archaisticky *pí, píte*) atd., jako *bíti*.

šíti. Praes. *šiji . . .* atd., jako *bíti*.

víti. Praes. *viji . . .* atd., jako *bíti*.

žíti. Praes. *žiji . . .*, impt. *žij, žijte*; part. *žije; živ; žil; žit*; podstatné jm. *žití*.

V češtině staré bylo praesens *živu, živeš . . .*, impt. *živ* (= nč. *žij*), přech. přít. *živa, živúc-*; bylo to tedy sloveso vzoru *tepu* (I. 3, v. § 224). Novočeské tvary praesentní se *žij-* místo *živ-* jsou novotvary. Starý přechodník přítomný zachoval se dosud v přidavném jméně *živoucí*.

242. d) *Kmen infinitivní se končí samohláskou -u.*

Zde se setkávají slovesa původu několikerého.

1. V jedněch bylo a jest *-u* (nebo přehlas. *-i*) vždycky ve všech tvarech, praesentních i infinitivních. Sem patří slovesa:

chrouti. Praes. *chruji, chruješ . . .*; impt. *chruj . . .*; part. *chruje, -íc, -íce; chrul; chrut*.

-outi (*obouti, zouti*), stč. **-útl.** Praes. *obuji, obuješ . . .*; impt. *obuj . . .*; part. *obuje, -íc, -íce; obuv, -ši, -še; obul; obut*.

čítí, přehlas. ze stč. **čúti.** Praes. *čiji, čiješ . . .*; impt. *čij*; part. *čije, -íc, -íce; čiv, -ši, -še; čil, -a, -o; čit, -a, -o*; podst. jméno slovesné: *čítí*.

V jazyku obecném zachovalo se namnoze nepřehlasované *ču-*; na př. praes. *čuju, čuješ . . .*, part. *čul*.

2. K těmto slovesům druží se a přistupuje nejbliže

douti, stč. **dúti**: praes. *duji, duješ . . .*, impt. *duj . . .*, part. *duje, dul, duv, dut* atd.

Sloveso toto patří vlastně ke vzoru *píti-pnu*. Tvary praesentní s *duj-* jsou novotvary; v. § 231 č. a § 232.

3. Několik dalších sloves mělo v tvarech praesentních *-ov-*, a naproti tomu v tvarech infinitivních *-u-*; ale časem vznikly a ujaly se na obou stranách novotvary a tu bývá *-u-* také v tvarech praesentních. Slovesa taková jsou:

plouti, stč. **plúti**. Praes. *pluji . . .*; impt. *pluj . . .*; part. *pluje, -íc, -íce; pluv; plul; plut*; podst. jméno *plutí*.

V češtině staré bylo *plu-* jenom v tvarech infinitivních; tvary praesentní měly *plov-*: praes. *plovu, ploveš . . .*; impt. *plov, plovte*; přech. přít. *plova, -ouc, -ouce*. Časem však přidělaly se tvary ostatní i k *plu-* i k *plov-*, sloveso se zdvojnásobilo: za bývalé jedno *plúti* — *plovu* máme v češtině nové dvě, 1. *plouti* — *pluji* — a 2. *plovati* — *plovu* n. *plovám*.

slouti, stč. **slúti**. Praes. *sluji, sluješ . . .*; impt. *sluj . . .*; part. *sluje, -íc, -íce; sluv; slul* n. *sloul*.

V češtině staré bylo *slu-* jenom v tvarech infinitivních; tvary praesentní měly *slov-*: praes. *slovu, sloveš . . .*, impt. *slov, slovte*, part. *slova, -ouc, -ouce*. Časem přidělaly se však tvary praesentní také k *slu-*: praes. *sluji* atd.

Sem patří dále také

řiti, stč. **řúti**: praes. *řiji . . .*, impt. *řij . . .*, part. *řije, řil* atd.

Kořená souhláska *ř* ze staršího *ř* (*řj*) je měkká a způsobuje přehlásku. Původně bylo *řu-* jenom v tvarech infinitivních; tvary praesentní měly *řev-*. vzniklé přehláskou z *řov-*. Bylo tedy: praes. *řevu, řéveš . . .*, impt. *řevi . . .*, part. *řeva . . .*, a inf. *řúti*, part. *řul* atd. Ale časem přidělaly se také tvary ostatní i k *řu-* i k *řev-*, sloveso se zdvojnásobilo, za bývalé jedno *řúti* — *řevu* byla pak dvě: *řúti* — *řuju* a *řevu* — *řvati*. Tvary infinitivní *řva-* (podle třídy V.) vyvinuly se analogií: jest praes. *beru* a k tomu inf. *bráti*, utvořen tedy také k praes. *řevu* infinitiv *řvati*. A dalším působením analogie vniklo *řv-* také do tvarů praesentních na místo náležitého *řev-* a jest nč. praes. *řvu*, impt. *řvi*, part. *řva* za stč. *řevu, řevi, řeva*.

4. Jiná slovesa měla naopak v tvarech praesentních *-u-*, a naproti tomu v tvarech infinitivních (podle třídy V. tvořených) *-ov-*; ale časem vznikly a ujaly se na obou stranách novotvary a jest *-u-* také v tvarech infinitivních. Slovesa taková jsou

kouti. Praes. *kují, kuješ . . .*; impt. *kuj . . .*; part. *kuje, -íc, -íce; kuv; kul; kut*.

V češtině staré bylo *ku-* jenom v tvarech praesentních; tvary infinitivní měly *kova-*: inf. *kovati*, part. *koval*, *kován* atd., v. § 279 a 280 č. 1. Časem však přidělaly se tvary ostatní i ke *ku-*, i ke *kova-*, sloveso se zdvojnásobilo: za bývalé sloveso jedno *kovati* — *kuju* máme v češtině nové dvě, 1. *kouti* — *kuji* a 2. *kovati* — *kouvám*.

snouti. Praes. *snuji*, *snuješ* . . . ; impt. *snuj*; — part. *snuje*, *-íc*, *-íce*.

V češtině staré bylo *snu-* v tvarech praesentních; tvary infinitivní měly *snova-*: inf. *snovati*, part. *snoval*, *snován* atd. Ale novotvořením přibýly tvary praes. *snovám*, impt. *snovej*, a přibyl inf. *snouti*.

5. Jiná konečně slovesa měla v tvarech praesentních *-u-*, a naproti tomu v tvarech infinitivních (podle třídy V. tvořených) *-ov-*; ale časem vznikly a ujaly se novotvary a jest *-u-* také v tvarech infinitivních (podle tř. I. utvořených). Když kořená souhláska je měkká, bylo ovšem *-ov-* místo *-ov-* a jest *-i-* místo *-u-*. Slovesa taková jsou:

s kořenou souhláskou tvrdou

routi: praes. *ruji*, *ruješ* . . . , impt. *ruj* . . . , part. *ruje*, *-íc*, *-íce*, *ruť*, *rut*.

Dříve bylo *ru-* v tvarech praesentních, tvary pak infinitivní měly *rva-* (pův. *rvava-*): inf. *rváti* atd. Časem přidělaly se také tvary ostatní k *ru-* i ke *rv(a)-*, sloveso se zdvojnásobilo a máme: *routi*, *ruji* atd., a také *rváti*, *rvu* atd. Srov. § 280 č. 2.

Dále s kořenou souhláskou měkkou

klítí (= klubati). Praes. *klíji*, *klíješ* atd.

V jazyku obecném zachovalo se nepřehlasované *-u-*; na př. vejce se kluje. — V češtině staré bylo *klu-* jenom v tvarech praesentních; tvary infinitivní měly *klva-*: inf. *klvati*, part. *klval*, *klván* atd. Časem však přidělaly se tvary ostatní i ke *klu-*, i ke *klva-*, sloveso se zdvojnásobilo: za bývalé sloveso jedno *klvati* — *kluju* máme v češtině nové dvě, *klítí* — *klíji* (neb *klouti* — *kluju*) a *klvati* — *klvám*. Srov. § 280 č. 2.

plítí. Praes. *plíji*, *plíješ* . . . ; impt. *plíj* . . . ; part. *plíje*, *plív*, *plíl*, *plít*.

V češtině staré bylo *plu-*, *pli-* jenom v tvarech praesentních; tvary infinitivní měly *plva-*: inf. *plvati*, part. *plval*, *plván* atd. Časem však sloveso novotvořením se zdvojnásobilo a máme: *plítí* — *plíji* a *plvati* — *plvám*. Totéž platí o slovese novočeském

blítí praes. *blíji* atd., stč. *blvati* praes. *bluju* atd.

243. e) Kmen infinitivní se končí samohláskou *-y*.

Sem patří slovesa *býti*, *krýti*, *mýti*, *nýti*, *rýti*, *týti*, *výti*. Tvary jejich ukázány jsou nahoře ve vzoru.

být má jen tvary infinitivní, part. *byl, byv, byt*, podst. jm. *bytí* a inf. *býti*; tvary ostatní jsou ze *jsem* a *budu*. Srov. § 296.

K slovesu *býti* patří také *bych* ve výrazích: *nesl bych* atp. Je to vlastně aorist (jednoduchý čas minulý) slovesa *býti*. Viz § 204 a § 301.

Imperativ stč. byl *krý, krýte*; *-ý* změnilo se tu v *-ej*, a tak vznikly tvary obecné a dialektické *krej, mej, rej, vej, krejte* atd. Z imperativu přeneslo se *-ej* pak také do indikativu a jest v nářečích obecných *kreju, meju, reju, veju, kreješ* atd.; jazyk spisovný však tvarů těchto nepřipouští.

244.

Třída druhá.

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou *-nu*; na př. *mi-nu-* v inf. *minouti* (stč. *minúti*), *tisk-nu-* v inf. *tisknouti* (stč. *tisknúti*).

Když tuto příponu odepneme, dostaneme kmen prvotný; v příkladech našich *mi-* (*mi-nou-ti*) a *tisk-* (*tisk-nou-ti*). Kmen tento končí se buď samohláskou, jako v *mi-*, buď souhláskou (nebo souhláskami několika), jako v *tisk-*. Podle tohoto rozdílného zakončení rozeznávají se v této třídě dva vzory: 1. *minouti, minu* a 2. *tisknouti, tisknu*.

Kmen praesentní jest *mino-*, *tiskno-* a *mine-*, *tiskne-*.

245.

1. Vzor *minouti, minu*.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>minu</i>	—
2. <i>mineš</i>	<i>miň, mini-ž</i>
3. <i>mine</i>	<i>miň, mini-ž</i>
množ. 1. <i>mineme</i>	<i>miňme</i>
2. <i>minete</i>	<i>miňte</i>
3. <i>minou.</i>	—

Infinitiv: *minouti*.

Participia:

přech. přítomný: *mina, -ouc. -ouce*;

„ minulý: *minuv, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *minul, -a, -o*;

„ „ trp.: *minut, -a, -o*.

246. K tomuto vzoru patří slovesa třídy druhé, v nichž před příponou *-nu* jest *samohláska* (nebo samohláskové *l, r*); na př. *sta-* (*stanu*), *vz-po-me-nou-ti*, *mi-nou-ti*, *to-nou-ti*, *du-nou-ti*, *ky-nou-ti*, *o-sl-nouti*, *hr-nou-ti* atp.

Kmen prvotný buď končí se touž samohláskou, na př. *sta-*, *mi-*; anebo se končil souhláskou, která však zanikla, na př. *top-* v *to-nouti*, *slp-* v *o-sl-nouti* atp.

247. *K některým tvarům a slovesům jednotlivým.*

1. Přípona *-nu* zachovává se ve všech tvarech infinitivních, jest tedy nejen v infinitivě *mi-nou-ti*, *to-nou-ti*, *hr-nou-ti* atd., nýbrž také v přechodníku minulém *mi-nu-v*, *to-nu-v*, *hr-nu-v* a v přičestích *mi-nu-l* a *mi-nu-t*, *hr-nu-l* a *hr-nu-t* atd.; tím pak liší se tyto tvary od stejných tvarův vzoru následujícího.

2. Jenom sloveso *stanu* má tvary infinitivní vesměs bez *-nu* a tedy podle třídy I. (§ 239): inf. *státi*, přech. min. *stav*, *-ši*, *-še*, přič. min. čin. *stal*, *-a*, *-o*, trp. (*za*)*stán*, *-a*, *-o*.

Tvary *stanouti*, *stanuv*, *stanul* jsou z doby nedávné; místo nich je správné *státi*, *stav*, *stal*, anebo se nahrazují slovesy jinými.

Rozdíl mezi *přestati*, *přestanu*, *přestal* . . . a *přestáti*, *přestojím*, *přestál* . . . je v jazyce zřetelný, srov. § 198 č. 5. a; naproti tomu klade se k *přistanu* chybně *přistáti*, *přistál*.

248. 2. Vzor *tisknouti*, *tisknu*.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>tisknu</i>	—
2. <i>tiskneš</i>	<i>tiskni</i>
3. <i>tiskne</i>	<i>tiskni</i>
množ. 1. <i>tiskneme</i>	<i>tiskněme</i>
2. <i>tisknete</i>	<i>tiskněte</i>
3. <i>tisknou.</i>	—.

Infinitiv: *tisknouti*.

Participia:

přech. přítomný: *tiskna*, *-ouc*, *-ouce*;
 „ minulý: *tisk*, *-ši*, *-še*; novotvar: *tisknuv*, *-ši*, *-še*;
 přič. min. čin.: *tiskl*, *-a*, *-o*; „ *tisknul*, *-a*, *-o*;
 „ „ trp.: *tištěn*, *-a*, *-o*; „ *tisknut*, *-a*, *-o*;
 podstatné jméno slovesné: *tištění*; „ *tisknutí*.

249. K tomuto vzoru patří slovesa třídy druhé, v nichž před příponou *-nu* jest *souhláska*; na př. *tisk-* v *tisk-nou-ti*, *pad-* v *pad-nou-ti*. *h-nou-ti*, *u-s-nou-ti* atd.

Kmen prvotný buď končí se touž souhláskou, na př. *tisk-*, *pad-*; anebo se končil souhláskou jinou, která zde zanikla, na př. *hnouti* z *gъb-nąti*, *usnouti* z *u-sъp-nąti*.

250. *K některým tvarům a slovesům jednotlivým.*

1. Přípona *-nu*, *-nou* jest v infinitivě vždycky.

2. V tvarech infinitivních ostatních *-nu* zpravidla nebývá. Na př. k *tisknouti* je přech. min. *tisk*, *-ši*, *-še*, příč. *tiskl* a *tištěn*; a podobně jest *blesknouti*, *blesk*, *bleskl*, — *kleknouti*, *klek*, *klekl*, — (*do*)-*tknouti*, *dotek*, *dotkl*, *dotčen*, — (*za*)*mknouti*, *zamkl*, *zamčen*, — (*na*)-*dchnouti*, *nadchl* (m. *nadechl*) žensk. *nadchla*, *nadšen*, — *schnouti*, *usech*, *uschl*. — (*z*)*dvihnouti*, *zdvih*, *zdvihl*, *zdvižen*, — *stihnouti*, *stih*, *stihl*, *stižen*, — *táhnouti*, *táh*, *táhl*, *tažen*, — *trhnouti*, *trh*, *trhl*, *tržen*, — *chřadnouti*, *chřad*, *chřadl*. — *padnouti*, *pad*, *padl*, (*na*)*paden*, — *váznouti*, *váz*, *vázl*, — *hasnouti*, *has*, *hasl*, — *žasnouti*, *žas*, *žasl* n. *žásl* atd. *)

*) Často běží o kvantitu slabiky kořenné sloves těchto *-nouti* a jejich příbuzných v třídě V. *-ati*. Ta je někdy zřetelně stejná, na př. *padnouti* a *padati*, *kleknouti* a *klekati*, *švihnouti* a *švihati*, *zvyknouti* a *zvykati* . . ., *váznouti* a *vázati*, *kývnouti* a *kývati* . . ., a někdy zřetelně rozdílná, na př. *okradnouti* a *okrádati*, *kápnouti* a *kapati* atd.

Někdy však je kvantita nedosti zřetelná, a z toho bývá v písmě kolísání, zejména při slabikách, jejichž délku znamenáme čárkováním. Potřebné poučení nalzáme tu v příbuzných tvarech jiných, které mají kvantitu zřetelnou. Na př. *a*) v *podpíchovati* (VI. tř.) slyšíme zřetelné krátké *-i-*, *b*) v *příč. píchl* ob. *pích'* zřetelné dlouhé *-i-*; jsme-li tedy v nejistotě, má-li vedle V. tř. *píchat* tvar *-nouti* míti *-i-* či *-i-*, vezměme na pomoc srovnání se zněním *a*) *podpíchovati* a *b*) *pích*(l), a poznáme zřetelně, že tvar *-nouti* v kvantitě slabiky kořenné se liší od *a*) a shoduje se s *b*), že tedy psáti jest *píchnouti*, *píchnu* atd.

V následujícím seznamu podáváme příklady, které sem patří a z nichž v některých bývá kolísání; klademe vedle sebe tvary *-ati* (V. tř., na místě prvním) a *-nouti* (II. tř., na místě druhém). Podle zřetelné výslovnosti, dílem také podle ujatého usu jest:

-**a-á-** ve *hmatati* a *hmatnouti*, *hrabat* a *hrábnouti*, *kapati* a *kápnouti*, *krapati* a *krápnouti*, *mačkat* a (*s*)*máčknouti*, *mazati* a *máznouti*, (*za*)*přahati* a (*za*)*přáhnouti*, *sahati* a *sáhnouti*, *škrabat* (*významu* jiného než *škrábat*) a *škrábnouti*, *šlapati* a *šlápnouti*, *tahati* a *táhnouti*, *tlapat* a *tlápnouti* atp.;

-**e-e-** v *klekati* a *kleknouti* a j.;

-**é-e-** v *nalézati* a *naleznouti*;

-**é-é-** v *létati* (= *lítati*) a *létnouti* (= *lítnouti*) a j., v. doleji pod *-i-i-*;

-**i-i-** ve *kmitati* a *kmítnouti*, *mžikati* a *mžíknouti*, (*vz*)*nikati* a (*vz*)*níknouti*, *plívati* a *plívnouti*, *švihati* a *švihnouti* atp.;

Tvary od tohoto pravidla odchýlné jsou skoro vesměs novotvary; na př. *tisknuv* m. *tisk*, *tisknul* m. *tiskl*, *tisknut* m. *tištěn*, *zamknut* m. *zamčen*, *nadchnut* m. *nadšen*, *táhnul* a *táhnut* m. *táhl* a *tažen*, atd.

3. Slovesa *hnouti*, *usnouti* mají *-nu-* vždycky.

251.

Třída třetí.

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou *-ě* neb *-e* (za původní *ē*); na př. *um-ě-* v inf. *uměti*, *trp-ě-* v inf. *trpěti*, nebo *slušet*, *slyšet*.

Kmen praesentní je v této třídě dvojí: *umě-je-* (neb *umě-jo-*) a *trpí-*. Podle toho rozeznávají se v této třídě dva v z o r y: 1. *uměti*, *umím* a 2. *trpěti*, *trpím*. Rozdil mezi nimi jest jenom v tvarech praesentních; tvary infinitivní jsou stejné.

-i-i ve (z)dvíhati a (z)dvíhnouti (vyzdvíhovati VI. tř.), mhati a mhnouti, stíhati a stíhnouti (vystíhovati . . .), stříhati a stříhnouti (postřihovati . . .), svítati a svítouti (prosvítovati), všimati si a všimnouti;

-i-i ve (z)cípati a (z)cípnouti, (pro)cítati a (pro)cítnouti, dřímati a dřímnouti (příč. dříml, vedle podřimovati, VI. tř.), hvízdati a hvízdnouti (příč. hvízd, v. pohvízdovati), (za)jíkati a (za)jíknouti, lípati a lípnouti, lízati a líznouti (v. vylízovati), píchati a píchnouti (příč. píchl, ob. pích', propích' atd., v. podpichovati), pískati a písknouti, (roz)plískati a (roz)plísknouti (v. rozplískovati), říhati a říhnouti, skřípati a skřípnouti (příč. skřípl, ob. skříp'), stříkati a stříknouti (příč. stříkl, ob. střík', v. vystříkovati), (u)šklíbat se a ušklíbout se (příč. ušklíbl, ob. ušklíb'), šplíchat a šplíchnouti (příč. šplíchl, ob. šplích'), štípati a štípnouti (příč. štípl, ob. štíp', v. uštípovati), třískati a třísknouti, vřískati a vřísknouti, zívati a zívnouti;

krom toho jest *-i-* = *-é-* v slovesích II. tř.: (na)hlídnouti = (na)hlédnouti, líhnouti (kuřata se líhnou) = léhnouti, (u)línouti = (u)létnouti, vlíknouti = vlék-nouti, — a říznouti (v. řezati);

-y-y v kysati a kysnouti;

-ý-y ve hrýzati a (u)hryznouti, prýskati a prysknouti, skýtati a (po)skyt-nouti; také *-plývati* a *plynouti* sem patří;

-ý-ý ve dmýchati a dmýchnouti, kýchati a kýchnouti, kývati a kývnouti.

Zvláště tu důležito vytknouti slovesa s kořennými slabikami *dych-*, *lyk-*, *myk-*, *sych-*, *smyk-*, *sy-* a *tyk-*. V slabikách těchto jest *-y-* starým zdloužením z tvrdého jeru *-ō-*, a bylo tedy *dychati* (srov. *vzdychati*) vedle *d(ō)chnouti*, *polykati* v. *pol(ō)knouti*, *zamykati* v. *zam(ō)knouti* atd. Během času utvořilo se k *dychati* také *dych-nouti*; a vyvinulo se také *dýchati* a k tomu opět *dýchnouti*; a z toho ze všeho nestejnost ve psaní. Píseme:

dýchati a *dýchnouti* n. *dechnouti*; *nadýchati*; *udýchati*; *vydýchati* a *vydých-nouti* n. *vydechnouti*; — *vzdýchati* a *vzdýchnouti*;

po-lykati; *vzlykati* a *vzlyknouti*;

za-mykati, *odmykati*, *přimykati*, *vymykati*, *rozmykati*;

252. 1. Vzor **uměti, umím.**

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>umím</i>	—
2. <i>umíš</i>	<i>uměj</i>
3. <i>umí</i>	<i>uměj</i>
množ. 1. <i>umíme</i>	<i>umějme</i>
2. <i>umíte</i>	<i>umějte</i>
3. <i>umějí.</i>	—.

Infinitiv: *uměti.*

Participia :

přech. přítomný: *uměje, -ějí, -ějíce;*

„ minulý: *uměv, -ši, -še;*

příč. min. čin.: *uměl, -a, -o.*

„ „ trp.: *uměn, -a, -o.*

253. K tomuto vzoru patří slovesa třídy třetí, jejichžto kmen praesentní jest utvořen z infinitivního příponou *-je (-jo)*: *umě-je-*. V tvarech novočeských *umíš, umíte* atd. kmen takový se nevidí; ale tvary ty zněly stč. *umieš, umiete* a před tím *uměješb, umějete* atd., a tu je kmen *umě-je-* patrný.

254. *K tvarům jednotlivým.*

1. V indikativě *umím, umíš* atd. jest *umí-* zúženo ze stč. *umie-*, kdežto ve vzoru *trpěti*: *trpíš, trpí* . . . jest *-í-* původní.

2. V 3. os. množ. jest *umějí* (nikoliv *umí*). Tedy též přechodník přít. *uměje, umějí-* (nikoliv *umě, umíc-*). Srov. § 206 č. 2, poznám.

255. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

boleti. Praes. 3. os. množ. *bolejí*; přech. přít. *boleje, -ejíc.*

V češtině staré bylo též *boleti* podle vzoru *trpěti*; odtud zůstaly tvary 3. množ. *bolí, impt. bol.*

o-sychati, přesychati, prisychati, prosychati, rozsychati, sesychati, usychati, vysychati, zasychati — (odchylkou také *-sychati*);

smýkati a *smýknouti* (někdy také *smyknouti*) n. *smeknouti*;

sypati, nasypati, posypati, přisypati, rozsypati, vysypati, zasypati . . ., a vedle toho také *nasýpati, posýpati* atd. (ob. *sejpati*); tu pak je spolu rozdíl u významu: prosté *sypati* je děje trvácího, *-sýpati* děje opěťovacího, a složeniny *nasypu, posypu, přisypu* atd. jsou děje dokonavého, a *nasýpám, posýpám, přisýpám* atd. (ob. *-sejпám*) děje nedokonavého;

týkati, dotýkati se, potýkati, zatýkati atd. (vždycky *-týkati*).

bujeti. Praes. 3. množ. *bujejí*, impt. *bujej*, přech. *bujeje*.
bydletí, viz *bydlíti* v tř. IV. § 263.

haněti. Praes. 3. množ. *hanějí*, impt. *haněj*, part. *haněje, haněl*, atd.
 — Vedle toho je též *haniti* v tř. IV., v. § 263.

hověti. Praes. 3. mn. *hovějí*, impt. *hověj*, part. *hověje* atd.; vedle toho jsou též tvary *hovi, hov, hově*.

hrděti, hrzeti (= pohrdati; *hrděti* je z pozitivu *hrdý, hrzeti* z komparativu stč. *hrzí*). Praes. 3. mn. *hrdějí, hrzejí*, impt. *hrděj, hrzej*, part. *hrděje, hrzeje* atd.; zastaralé.

míti, stč. jmiati. Má praes. *mám, máš* . . ., 3. mn. *mají*, přech. *maje, majíc-*; ostatek podle vzoru tohoto: impt. *měj*, přech. min. *měv*, příč. min. čin. *měl*. V příč. min. trp. *jmín* (stč. *jmien*) a v podst. jménu *jmění* zachovalo se *j-*. — Složené *pojměti* (stč. *pojměti*) má tvary podle vzoru *krýti*: praes. *pomějí, poměješ* . . ., impt. *poměj* . . ., part. *poměje* atd.

museti. Praes. 3. mn. *musejí*, příč. min. čin. *musel*. Více tvarův jest od *musiti* v tř. IV., v. § 263.

rditi se, stč. rdiati sč. Praes. 3. mn. *rdějí se*; impt. *rděj se*, nov. *rdi se*; přech. *rděje se*.

slušeti. Praes. 3. mn. *slušejí*; impt. *slušej*, přech. *slušeje, slušející*.

smíti nebo směti (o kvantitě v. § 198 č. 4). Praes. *smím* (stč. *směju a smiem*), *smíš* (stč. *smieš*) . . ., 3. množ. *smějí*; impt. *směj*; part. *směje; směv; směl*.

tlíti, stč. ttěti (= hynouti). Praes. 3. mn. *tlejí*, impt. *tlej*, přechod. *tleje*.

váletí (= válčiti). Praes. 3. mn. *válejí*, impt. *válej*, přech. *váleje*.

Mezi slovesy sem patřícími mnohá jsou utvořena z kmenů jmenných a znamenají: tím se stávati, tím býti n. v tom býti, co příslušné jméno vyslovuje. Na př.:

bohatěti = bohatým se stávati, bohatnouti; praes. *bohatím* . . ., 3. množ. *bohatějí*, impt. *bohatěj*, part. *bohatěje, -ějíc, bohatěl* atd.; — a podobně: (*o*)*něměti, pitoměti, šedivěti, rezavěti, divočeti, černěti, zeleněti, běleti* atd.

Vedle nich bývají ze stejných kmenů slovesa tř. IV. *-iti*, jež znamenají: tím učiniti, co příslušné jméno vyslovuje. Na př. proti *bohatěti* je *bohatiti* = bohatým činiti: praes. *bohatím* . . ., 3. množ. *bohatí*, impt. *bohat*, part. *bohatě, bohatíc, bohatil* atd.; — a rovněž tak je dále *oněmíti* = němým učiniti, proti *oněměti*, — *zdivočiti* = divokým učiniti, proti *zdivočeti*, — *černiti* = černým činiti, proti *černěti* atd.

Mnohdy matou se tato slovesa a klade se zejména tvar třídy IV. místo náležitého tvaru tř. III. 1. Na př.:

mdlítí, stč. **mdléti** (= mdlým se stávati) má tvary náležité praes. *mdlím . . .*, 3. množ. *mdlejí*, impt. *mdlej*, part. *mdleje*, *mdlel* atd.; proti tomu je *mdlítí* (stč. též *mdlítí*, = mdlým činiti) v tř. IV.; a matením s tímto vznikl a ujal se nč. odchýlný impt. *omdli*, *nomdli* místo *-mdlej*; — dobře rozeznáváme: nemocný *omdlel*, a práce mě *umdlila*; —

truchletí (= truchlým býti) má tvary náležité praes. *truchlím . . .*, 3. množ. *truchlejí*, impt. *truchlej*, part. *truchleje*, *truchlel*; proti tomu je *truchlítí* (= truchlým činiti) v tř. IV.; ale bývalý a náležitý rozdíl se zapomněl, nč. bere se *truchlítí* ve významu *truchletí* a bývá: impt. *netruchlí* = nebuď truchliv, m. *netruchlej*, part. *truchlil* m. *truchlel*, příd. jm. *truchlíci* rodina m. *truchlejšíci* atd.;

želetí (= v želu býti) má tvary náležité praes. *želím . . .*, 3. množ. *želetí*, impt. *želej* atd.; proti němu bylo *želítí* v tř. IV.; a matením s tímto vznikl impt. *žel* m. *želej*.

256.

2. Vzor trpěti, trpím.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>trpím</i>	—
2. <i>trpiš</i>	<i>trp, trpi-š</i>
3. <i>trpí</i>	<i>trp, trpi-š</i>
množ. 1. <i>trpíme</i>	<i>trpme</i>
2. <i>trpíte</i>	<i>trpte</i>
3. <i>trpí.</i>	—

Infinitiv: *trpěti*.

Participia:

přech. přítomný: *trpě, -íc, -íce*;

„ minulý: *trpěv, -ši, -še*;

přič. min. čin.: *trpěl, -a, -o*;

„ „ trp.: *trpěn, -a, -o*.

257. K tomuto vzoru patří slovesa třídy třetí, jejichžto kmen praesentní se končí v *-í*: na př. *trpi-* v indik. *trpiš, trpíme, trpíte* atp. Jest to kmen téhož zakončení, jako v tř. IV.: *prosi-* (v. § 260), a tvary praesentní obou těchto vzorův (*trpěti* a *prosití*) jsou stejné.

258.

K tvarům jednotlivým.

1. V i n d i k a t i v n í m *trpí-* jest *-í-* původní, kdežto ve vzoru *uměti* *umí-* jest zúženo z *-ie-*, stč. *umie-*. Jen v 3. os. mn. je *trpí* ze stč. *trpie*.

P o z n a m. V 3. os. množ. jest *trpí* (nikoli *trpějí*), v p ř e c h o d n í k u p ř í t. *trpě*, *trpíc-* (nikoli *trpěje*, *-ějíc-*). Srov. § 206 č. 2.

2. Imperativ jest *trp*, *trpte* atd., a vedle toho též *trpí-ž*, *bdí*, *bděte* atp.; o rozdílu tom v. § 207 č. 4.

Imperativ množný byl *trpíte*, *bdíte*; ve *bděte* atp. jest *-ě-* místo *-i-* podle *jděte*, *tiskněte* atp.

3. P ř í c e s t í m i n. č i n n é jest *trpěl*, *trpné* *trpěn*. Po souhláskách *j*, *ž*, *š*, *č*, někdy též po jiných, bývalo tu v staré češtině *-a-*, *-á-* místo *ě* a tvary *ty* zněly na p ř. *běžal*, *držal*, *slyšal*, *mlčal*, *držán*, *slyšán*, *mlčán* (*zamlčáno*). Tvary toho způsobu zachovaly se v nářečích a některé zbytky též u spisovatelův novověkých jako archaismy se vyskytují, na p ř. *slyšáno*, *držáno* atp.

259.

Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

báti se. Praes. *bojím se* atd. Tvary infinitivní mají *bá-*: inf. *báti se*, part. *bál*, *báv*, *bán* (*báno*), podst. jméno *bání*.

Toto *bá-* je staženo z *boja-*, a toto vzniklo z původního *bojě-*. Infinitiv zněl tedy kdysi *bojati*, a rovněž tak byl inf. *slyšati*. *Slyšat-* přehlásilo se v *slyšěti*, *slyšeti*, a tak by se také *bojati* bylo změnilo v *bojeti*, kdyby se nebylo dříve stáhlo v *báti*; stažením odstraněna hláska měkká *-j-* (*bojati*), a tím odpadla zároveň příčina ku přehlásce. — Stažením vzniklé *bá-* se nekrátí, v. § 198 č. 5, a. — Totéž jest při slovese *státi*, *stojím*, v. zde doleji.

bdíti (stč. *bdieti*). Praes. 3. mn. *bdí*, impt. *bdí*, part. *bdě*, *bděl* atd.

boleti. Praes. 3. množ. *bolí*, rozdílné od *boleti* 3. mn. *bolejí*, v. § 255.

čpíti n. *čpěti* (stč. *ščpieti*). Praes. 3. mn. *čpí*; přech. *čpě* atd.

dštíti (stč. *dšćieti*). Praes. 3. mn. *dští*, impt. *dšći* atd., zastaralé.

hořeti. Praes. *hořím*, 3. mn. *hoří*; přech. *hoře* atd. (přídavné jméno *horoucí* není utvořeno z přech. *hoře*).

hřbíti (stč. *hřbieti*, = v hrobě *ležeti*). Praes. *hřbím*, 3. mn. *hřbí*, part. *hřběl* atd.; zastaralé.

chtíti (stč. *chtieti*). Má tvary namnoze odchylné: praes. jedn.

1. *chci* 2. *chceš* 3. *chce*, množ. 1. *chceme* 2. *chcete* 3. *chtí* n. *chtějí*;

impt. *chtěj, chtějte*; přech. přít. *chtě, chtic, chtice a chtěje, chtějíc, chtějíce*; přech. min. *chtěv, přič. chtěl a chtěn*.

V praes. 1. jedn. *chci* (stč. *chcu*) je tvar náležitý: k hleděti bylo stč. *hlezu*, k letěti — *lecu* atd., tedy *chieti* — *chcu* a z toho nč. *chci*; *lecu* atp. zaniklo a nahradilo se novotvarem *letím*, kdežto ve *chci* zachoval se tvar starý.

Tvary *chceš, chce, chceme, chcete* jsou tvary odchylné, ale prastaré.

V 3. množ. je tvar náležitý *chtí*; tvar *chtějí* jest novotvar podle vzoru *uměti*, velmi rozšířený. Totéž platí o přechodníku *chtě, chtic- a chtěje, chtějíc-*.

ležeti. Praes. *ležím* atd.

Složeniny *náležeti, záležeti, příležeti* patří též ke vzoru *trpěti*, ale v nč. přenášejí se velmi často do vzoru *uměti*. Tak je v 3. os. množ. vedle *náleží, záleží, příleží* častěji *náležejí, záležejí, příležejí*; v přech. přít. vedle *náleže, náležící* atd. též *náležeje, náležející* atd.

mníti (stč. *mnieti*). Praes. 3. množ. *mní*, přech. *mně, mníc-*, odchylnou *mnějí a mněje, mnějíc*; impt. *(po)mní, (po)mněte*.

mrzeti. Praes. 3. mn. *mrzí*, přech. *mrze, mrzíc-*.

pníti n. pněti (stč. *pnieti*). Praes. 3. množ. *pní*; přech. *pně, pnic-*.

příti (stč. *přieti*). Praes. *přím, přiš* atd.; zastaralé.

Vedle slovesa *pru* (= *podpírám*), *přeš . . .* (slož. *podepru . . .*), kteráž je v tř. I. vzoru *tříti* (v. § 236), bylo v staré češtině sloveso jiné ve vzoru *trpěti*, totiž *přieti* (= *zapírati*). Tvary praesentní obou těchto sloves byly rozdílné: byl indik. *pru, přeš* atd. podle vzoru *tříti, tru*, — a *přu, přím, přiš* atd. podle vzoru *trpěti, trpím*; a byl přech. *pra, prác-* a *přě, přiec-*. Tvary infinitivní zněly stejně: *přieti, přěl* atd. Později zanikají tvary praesentní slovesa *příti* ze vzoru *trpěti* (*přu, přím, přiš . . .*) a kladou se za ně tvary praesentní slovesa *příti* ze vzoru *tříti* (*pru, přeš . . .*), až obě ta slovesa v jedno splývají: *příti*, praes. *pru, přeš* atd. Význam ovšem zůstal dvojí: 1. = *podpírati, fulcire*, a 2. = *zapírati, popírati, negare*.

skřípěti. Praes. 3. mn. *skřípí*, impt. *skříp*, přech. *skřípě, -íc, -ice*, podst. jméno *skřípění*.

spáti. Má tvary infinitivní podle tř. V.: *spáti, spal* atd.; mezi nimi zachováno též supinum ve rčení: *jdu spat* atp., v. § 199. Tvary praesentní jsou podle vzoru *trpěti*: praes. *spím*, 3. množ. *spí*; impt. *spi, spěte*; přech. *spě, spíc-*.

státi. Praes. *stojím* atd.; impt. *stůj, stůjte* (krátké *stoj* jest odchylnka dialektická); přech. *stoje, -íc-*. Tvary infinitivní mají *stá-*: inf. *státi*, part. *stál* atd.

Toto *stá-* je staženo ze *stoja-*; výklad další je týž jako nahoře při *báti*, v. t.

Jest rozdíl mezi *státi*, *stojím* a *státi*, *stanu* (v. § 247 č. 2).

stvíti se (stč. *stvieti se*), *stkvíti se*, *skvítí se*. Praes. *skvím*, 3. mn. *skví*; impt. *skví*; přech. *skvě*, *skvíc-*; vedle toho ujalý se novotvary: *skvějí*, *skvěj*, *skvěje*, *skvějíc-*, a také *skvějí se*, *skvěješ se* (vz. V. 4). Přídavné jméno *skvoucí* není utvořeno z přechodníku *skvě*. Obvyčejné *skv-* je ze staršího *stkv-* a toto ze *stv-*, v. § 55 č. 3 a § 46 č. 7.

těžeti. Praes. *těžím*, part. *těžel* atd. Zastaralo, nahrazuje se slovesem *těžiti*.

trpěti. Příč. trp. *trpěn*, podst. jméno *trpění*. Za to bývá obyčejně *trpen*, *trpení*.

věděti, viz v § 291 a násl.

veleti. Praes. *velím*, 3. mn. *velí*, impt. *vel*, přech. *vele*, *-íc-*; odchylkou *velejí*, *velejš*, *veleje*.

vězeti. Praes. *vězím*, 3. mn. *vězí*, impt. *věz*, přech. *věze*, *-íc-*.

viděti. Praes. *vidím*, 3. mn. *vidí*. — Impt. *viz*, *vizme*, *vizte* (utvořen podle *věz*, *vězte*, v. § 291; slovece *vidě!* není imperativ slovesa *viděti*, nýbrž pochází ze slovesa *věděti*). — Přech. přít. *vida*, *-ouc*, *-ouce* a příč. přít. *vidom*, *-a*, *-o* utvořeny jsou podle třídy I. (vzoru *vedu*). — Slovesa složená *záviděti* a *náviděti* mají impt. *závidě*, *návidě*, *-te* a přech. přít. *závidě*, *návidě*. *-íc*, *-íce*.

viseti. Praes. 3. mn. *visí*, impt. *vis*, přech. *vise*, *-íc-*.

zníti (stč. *vznieti*). Praes. 3. mn. *zní*, přech. *zně*, *zníc-*. Vedle toho jsou ode dávna novotvary *znějí* a *zněje*, *znějíc-*. Impt. *zni*, *zněte*.

zříti (stč. *zřieti*). Praes. 3. mn. *zří*; impt. *zři*, *zřete*; přech. *zře*, *zříc-*.

260.

Třída čtvrtá.

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou *-i*; na př. *pros-i-* v inf. *prositi*.

Kmen praesentní se končí v *-í*; na př. *prosí-* v indik. *prosíš*, *prosíme*, *prosíte* atp. Je to kmen téhož zakončení, jako v tř. III. vzoru *trpěti*: *trpí-* (v. § 257), a tvary praesentní obou těchto vzorů (*trpěti* a *prositi*) jsou stejné.

V třídě této jest jen jeden vzor: *prositi*.

261. Vzor prositi, prosím.

Praes. indikativ:		Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>prosím</i>		—
2. <i>prosiš</i>		<i>pros, prosi-ž</i>
3. <i>prosí</i>		<i>pros, prosi-ž</i>
množ. 1. <i>prosíme</i>		<i>prosme</i>
2. <i>prosíte</i>		<i>proste</i>
3. <i>prosí.</i>		—.

Infinitiv: *prositi.*

Participia:

přech. přítomný: *prose, -íc, -íce;*

„ minulý: *prošiv, -ši, -še;*

příč. min. čin.: *prošil, -a, -o;*

„ „ trp.: *prošen, -a, -o.*

262. K tvarům jednotlivým.

1. V indikativním *prosí-* jest *-í-* původní; jenom v 3. os. množ. jest *prosí* zúženo ze stč. *prosie*.

Poznam. V 3. os. množ. jest *prosí* (nikoliv *prosejí*), v přechodníku přít. *prose, prosíc-* (nikoliv *-eje, -ejíc-*). Srov. § 206 č. 2 pozn.

2. Imperativ jest *pros, proste* atd., a vedle toho též *prosi-ž, ctí, ctěte* atp.; o rozdílu tom v. § 207 č. 4.

Imperativ množný byl *prosíte, čtíte* n. *ctíte* atd.; ve *ctěte* atp. jest *-ě-* místo *-i-* podle *jděte, tiskněte* atp.

3. Příčestí min. trpné *prošen* vzniklo z *prosjen-*, změnilo se tu tedy *s* (které je v *prositi* a *j.*) v *š*. Rovněž tak mění se:

sl v *šl*, na př. *mysliti* — *myšlen*;

z v *ž*, na př. *voziti* — *vožen* (m. *vozjen-*), *kaziti* — *kažen* atd.; ale *z*, které vzniklo z *dj* (§ 37 č. 2), zůstává nezměněno, na př. *meze* (z *medja*), *obmeziti* — *obmezen*;

d v *z*, na př. *hođiti* — *hozen*, *saditi* — *sazen*, *souditi* — *souzen* atd.; — nesprávné jest *ž* místo *z* v *hraditi* — *hražen*, *nahražen*, *ohražení* atp.;

zd v *žď*, na př. *hyzditi* — *hyžděn* (§ 37 č. 2), *zpozditi* — *zpožděn*; *jezditi* — *ježdění*;

zdn v *žďň*, na př. *zanepřázdňiti* — *zanepřáždňěn*;

t v *c*, na př. *vrátiti* — *vráčen*, *platiti* — *placen* atd.;

st v *šť*, na př. *puštiti* — *puštěn*, *maštiti* — *maštěn*, *zprostiti*

— zproštěn, pomstít — pomštněn, pohostit — pohoštěn, přelstít — přelštněn, čistit — čistěn, jistit — jistěn atd.

Často však náležitá změna souhlásky se zanedbává, na př. ve vodit — voděn (stč. vozen), dědit — děděn, cítit — cítěn, citit — citěn, šlechtit — šlechtěn, pokosit — pokosen, kreslit — kreslen, okouzlit — okouzlen, vyprázdnit — vyprázdněn a j.

263. Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

bydliti. Praes. 3. množ. *bydlí*; impt. *bydli, bydlete*; přech. *bydle, -íc-*; příč. *bydlil*. Často vyskytují se též tvary podle vzoru *uměti*: 3. množ. *bydejší*, inf. *bydleti*, příč. *bydlel*.

haniti. Praes. 3. množ. *haní*; impt. *haň, haňte*; přech. *haně, -íc-*, příč. *hanil*. Vedle toho je též *haněti* v III. 1, v. § 255.

hromáždití (= hromadití), *shromáždití*, zastaralo; za to utvořilo se *shromážditi* (podle *shromážděti*, které je v V. 1^b, v. § 272).

koliti je sloveso nově utvořené m. *kláti* V. 2, v. § 276, b.

kvílití, příč. *kvítil*; za to bývá nov. *kvíletí, kvílel*.

mdliti (= mdlým činití). Praes. 3. mn. *mdlí*, impt. *mdlí*, part. *mdle, mdlíc-, mdlil*. Jiné je *mdlíti* v III. 1 (stč. *mdlěti*, = *mdlým* se stávati), v. § 255.

musiti. Praes. 3. mn. *musí*; part. *muse, -íc-*; *musil*; podst. jm. *mušení*. Některé tvary jsou podle vzoru *uměti*, v. § 255.

myslití. Odchytkou tvoří se některé tvary podle tř. III.: inf. *mysleti*, příč. *myslel*.

praviti. Praes. 3. mn. *praví*. Sloveso *praví* (3. os. mn.), nebo snad stč. *pravi* (1. os. jedn.), vkládalo se do vět bez souvislosti syntaktické, skleslo v příslovce a změnilo se v *praj* nč. *prej a prý*; srov. § 43 č. 5.

truchlití běře se místo *truchleti*, v. § 255.

variti (utvořeno podle něm. *wahren*) užívá se skoro jen v impt. *vári*.

želití, vlastně = žel učinití, běře se v některých tvarech místo *želetí*, v. § 255.

264. Třída pátá.

1. Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou *-a, -(j)a*, na př. *děl-a-* v inf. *dělati*, *tes-a-* v inf. *tesati*, *bír-a-* v inf. *bráti*, *la-ja-* v inf. *láti* vzniklém z *laja-ti*.

2. Přípona *-(j)a* jest u mnohých sloves přehláskou změněna

v -ě (e); na př. v kmenu *pouště-* v inf. *pouštěti*, vzniklém z *pústja-*, v kmenu *sáze-* v inf. *sázeti*, vzniklém ze *sáza-*, *súdja-*.

3. Kmen praesentní tvoří se dílem z kmene infinitivního, dílem z kmene prvotného t. j. z téhož, z něhož i kmen infinitivní pochází.

4. Podle rozdílných těchto kmenův rozeznávají se v této třídě čtyři vzory:

1. vzor

a) tvrdý *dělati*; kmen infinitivní je tvrdý: *děla-*; kmen praesentní je z něho utvořen příponou *-je (-jo)*: *děla-je-*;

b) měkký *sázeti*; kmen infinitivní je měkký: *sáze-* ze staršího *sáza-*; kmen praesentní je z něho utvořen příponou *-je (-jo)*: *sáza-je-*; —

2. vzor *tesati*; kmen prvotný se končí souhláskou: *tes-*; z něho jest utvořen kmen infinitivní příponou *-a*: *tes-a-*; a kmen praesentní příponou *-je (-jo)*: *tes-je-* = *teše-*; —

3. vzor: kmen prvotný je slabika kořenná; sloves sem patřících jsou dvě řady: *bráti* atp. a *kovati* atp.

a) *bráti*: kmen prvotný se končí souhláskou: *ber-*; z něho jest utvořen kmen infinitivní příponou *-a*: *bbr-a-* č. *bra-*; a kmen praesentní příponou *-e (-o)*: *ber-e*;

b) *kovati*: kmen prvotný se končí samohláskou, pův. *kou-*; z něho jest utvořen kmen infinitivní příponou *-a*: *kov-a-* (*kov-* z pův. *kou-*); a kmen praesentní příponou *-je (-jo)*: *ku-je-* (*ku-* z pův. *kou-*); —

4. vzor *láti* (staž. z *lajati*): kmen infinitivní se končí slabikou *-ja*: *laja-* staž. v česk. *lá-*, kmen pak praesentní slabikou *-je (-jo)*: *laje-*.

265.

1^a. V z o r dělati, dělám.

Praes. indikativ :	Imperativ :
čís. jedn. 1. <i>dělám</i>	—
2. <i>děláš</i>	<i>dělej</i>
3. <i>dělá</i>	<i>dělej</i>
množ. 1. <i>děláme</i>	<i>dělejme</i>
2. <i>děláte</i>	<i>dějte</i>
3. <i>dělají.</i>	—

Infinitiv: *dělati*.

Participia:

přech. přítomný: *dělaje*, -*ic*, -*ice*;„ minulý: *dělav*, -*ši*, -*še*;příč. min. čin.: *dělal*, -*a*, -*o*;„ „ trp.: *dělán*, -*a*, -*o*.

266. K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen infinitivní je *tvrdý*, *děla-*, a kmen praesentní je utvořen z infinitivního příponou *-je* (*-jo*): *děla-je-*. V *děláš*, *děláte* atd. je kmen *dělaje* stažen v *dělá-*.

267. *K tvarům jednotlivým.*

V imperativě jest *-ej* přehláskou ze staršího *-aj*, v. § 13 č. 2.

268. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

cpáti. Praes. *cpám*, *cpáš* atd., impt. *cpej*, přech. *cpaje*; častěji vyskytují se novotvary *cpu*, *cpí*, *cpa*, -*ouc-*.

Poz n. Přecházení z tohoto vzoru do vzorů *tesati* a *bráti* vyskytá se častěji při slovesích, která mají kmenovou souhlásku retnou.

hráti, *hrám* přešlo do vzoru V. 4, § 284.

klamati. Praes. *klamám*, -*áš* atd., 3. mn. *klamají*, novotvary *klamu*, *klameš*..., *klamou*; impt. *klamej*, novotv. *klam*; přech. *klamaje* (sr. § 275 č. 2).

lámati. Praes. *lámám*, -*áš* atd., 3. mn. *lámají*, novotv. *lámu*, *lámeš*..., *lámou*; impt. *lámej*, nov. *lam*; přech. *lámaje*.

nechatí. Praes. *nechám*. V impt. je tvar náležitý *nechej*, *nechejte*, nov. *nech*, *nechte*. Impt. *nechaj* (stč.), *nech* jest obsažen v příslovičných výrazech: *nechajž*, *nechajť*, *nechajžť*, *nechať*, *nechž*, *nechť*, *nechšť*, (ob. *nešť*) atp.

obědvati. Praes. *obědvám* atd. Vedle toho je též *obědovati*, *oběduji* v tř. VI. (§ 287).

plavati. Praes. *plavám*, impt. *plavej*, novotvary *plavu*, *plav*; přech. *plavaje*.

znáti. Praes. *znám*, impt. *znej*, přech. *znaje*; — příč. přít. *znám*, (= *znaje-m*), -*a*, -*o*.

O slovese *plovati* v. § 242 č. 3; o *snovati* tamt. č. 4; o *blvati*, *klvati* a *plvati* tamt. č. 5; o *kovati* tamt. č. 4 a § 280 č. 1.

269.

1^b. V z o r sázeti, sázím.

Praes. indikativ :	Imperativ :
čís. jedn. 1. <i>sázím</i>	—
2. <i>sázíš</i>	<i>sázej</i>
3. <i>sází</i>	<i>sázej</i>
množ. 1. <i>sázíme</i>	<i>sázejme</i>
2. <i>sázíte</i>	<i>sázejte</i>
3. <i>sázejí.</i>	—.

Infinitiv: *sázeti.*

Participia :

- přech. přítomný: *sázeje, -ejíc, -ejíce;*
 „ minulý: *sázev, -ši, -še;*
 přič. min. čin.: *sázel, -a, -o;*
 „ „ trp.: *sázen, -a, -o.*

270. K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen infinitivní je *měkký*, *sáze-* (ze *sáza-*), a kmen praesentní je utvořen z infinitivního příponou *-je (-jo)*: *sáza-je-*. V *sázíš, sázíte* atd. je kmen *sázaje-* stažen v *sázá-*, pak přehlasován v *sázie-* a zúžen v *sází-*.

271.

K tvarům jednotlivým.

1. Rozdíly, jež se vidí mezi stejnými tvary vzoru tohoto a předešlého, mají příčinu v souhlásce měkké, která způsobuje přehlásku: dělati (s tvrdým *l*) zůstalo nezměněno, kdežto *sázati* se změnilo v *sázeti* a toto dále v *sázeti*, a podobně v tvarech ostatních.

2. V 3. os. množ. je *sázejí* (nikoliv *sází*), přech. přít. *sázeje, sázejíc-* (nikoliv *sáze, sázíc-*); v. § 206 č. 2 poznám.

272.

Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru

jsou -bíteti: praes. *vybívám, 3. mn. vybíjejí, impt. vybíjej, přech. vybíjeje.* — -bízeti: *vybízám, -ejí* atd. — -bouzeti: *probouzám, -ejí* atd. — -činěti: *přičiním, -činějí, -činěj, -činěje.* — -díleteti: *udílám, -ejí* atd. — -háněti: *háním (dial.), sháním, -ejí* atd. — -hášeti: *zhášám, -ejí* atd. — házeti: *házám, -ejí* atd. — -hližeti (m. -hližeti, § 48 č. 1): *pohlížám, -ejí* atd. — -hromážděti, *shromážděti* (= *shromažďovati*): *shromáždím, shromáždějí, shromážděj, shromážděje.* — -cházeteti: *vycházám, -ejí* atd. — -jizděti: *vyjíždím, -ejí* atd. — -káceti: *kácím, -ejí* atd. — -kájoti: *ukájím, -ejí* atd. — -káleteti: *pokálím, -ejí* atd. — -kázeti: *překážám, -ejí* atd. — klaněti n.

-kláněti: -*ím*, -*ějí*, impt. *klaněj* novotvar *klaň*, *skláněj*. — *kliceti* stč. *kléceti* (= kulhati): -*ím*, -*ějí* atd. — *klizeti*: *poklizím*, -*ějí* atd. — *koušeti*: *pokouším*, -*ějí* atd. — *kráčeti*: *kráčím*, -*ějí* atd. — *krájeti*: *krájím*, -*ějí* atd. — *krváceti*: *krovácím*, -*ějí* atd. — *léceti*, *liceti* (na ptáky, — za to neporozuměním: *ličeti* na ptáky): *lécím*, -*ějí* atd. — *mijeti*: *mijím*, -*ějí* atd. — *mizeti*: *mizím*, *zmizím*, -*ějí*, impt. *zmizej*, novotv. *zmiz*. — *mlaceti*: *vymlacím*, -*ějí* atd. — *mouceti*: *smoucím*, -*ějí* atd. — *mýceti*: *mýcím*, -*ějí* atd. — *mýšleti*. *přemýšlím*, -*ějí* atd. — *nášeti*: *přináším*, -*ějí* atd. — *pájeti*: *napájím*, -*ějí* atd. — *pijeti*: *dopijím*, -*ějí* atd. — *pláceti*: *vyplácím*, -*ějí* atd. — *právěti*: *vyprávím*, -*ějí* atd. — *pouštěti*: *pouštím*, -*ějí* atd. — *pouzeti*: *popouzím*, -*ějí* atd. — *rážeti*: *narážím*, -*ějí* atd. — *roučeti*: *poroučím*, -*ějí* atd. — *sázeti*: *sázím*, -*ějí* atd. — *spářeti*: *přispářím*, -*ějí* atd. — *stavěti*: *stavím*, -*ějí* atd. — *střileti*: *střílím*, -*ějí* atd. — *stouzeti*: *ostouzím*, -*ějí* atd. — *táčeti*: *potácím*, -*ějí* atd. — *táčeti*: *otáčím*, -*ějí* atd. — *tápěti*: *zatápím*, *potápím*, -*ějí* atd. — *tráceti*: *ztrácím*, -*ějí* atd. — *váděti*: *vyvádím*, -*ějí* atd. — *váletí*: *válím*, -*ějí* atd. — *váněti*: *zaváním*, -*ějí* atd. — *vářeti*: *svářím*, -*ějí* atd. — *vázeti*: *provázím*, -*ějí* atd. — *vážeti*: *rozvážím*, -*ějí* atd. — *večeřeti*: *večeřím*, -*ějí* atd. — *věšeti*: *věším*, -*ějí* atd. — *vļjeti*: *navijím*, -*ějí* atd. — *vraceti*: *vracím*, -*ějí* atd. — *zváněti*: *vyzváním*, -*ějí* atd.

V stč. bylo také sloveso *věčeti*. Z něho zachovalo se v jazyce biblickém slovo *vece* (= řekl); je to 3. os. jedn. bývalého aoristu (§ 204).

273.

2. V z or tesati, teši.

Praes. indikativ:

čís. jedn. 1. *teši*2. *tešeš*3. *teše*množ. 1. *tešeme*2. *tešete*3. *teší*.

Imperativ:

—

*teš, teši-ž**teš, teši-ž**tešme**tešte*

—.

Infinitiv: *tesati*.

Participia:

přech. přítomný: *teše, -íc, -íce*;" minulý: *tesav, -ši, -še*;příč. min. čin.: *tesal, -a, -o*;" " trp.: *tesán, -ána, -áno*.

274. K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen prvotný se končí *souhláskou* a kmen infinitivní se tvoří z prvotného příponou *-a*, kmen pak praesentní příponou *-je* (*-jo*). Na př. kmen prvotný *tes-*, infinitivní *tes-a-*, praesentní *tes-je* = *teše-*.

275.

K tvarům jednotlivým.

1. Vedle tvarů praesentních náležitých vyvíjejí a rozšiřují se novotvary podle vzoru *dělati*, na př. vedle praes. *teši*, impt. *teš* a přech. *teše* jsou též novotvary *tesám*, *tesej*, *tesaje*.

Jazyk spisovný šetří co možná tvarů vlastních, ale i novotvary mnohé se v něm ujaly. Někde tvar vlastní a novotvary vedle sebe se drží, jako v ukázaném právě příkladě *teši*, *teš*, *teše* a *tesám*, *tesej*, *tesaje*. Jindy tvar vlastní zanikl a užívá se jen novotvaru, na př. *metám*, *metej*, *metuje* (bývalé *mecu*, *mec*, *mec* zastaralo a téměř zaniklo).

2. Naopak zase některá slovesa, patřící ke vzorům jiným, utvořila si novotvary podle vzoru tohoto. Na př. *klamati* bylo v stč. při vzoru *dělati*, kdežto nč. praes. *klamu*, *klameš* . . ., impt. *klam*, *klamte* jsou podle vzoru *tesati*.

3. V indikativě 1. os. jedn. *teši* a 3. množ. *teši* jest přehláska. Jazyk obecný má zde tvary nepřehlasované *tešu*, *tešou*, sr. § 206 č. 2. Některá slovesa tohoto vzoru mají nepřehlasované *-u*, *-ou* i v jazyku spisovném; zejména slovesa se souhláskou retnou (*hýbu*, *sypu*, *dřimu* . . .), s *-l* (*pošlu* . . .) a *j*.

276.

Slovesa jednotlivá tohoto vzoru

rozeznávají se dále podle souhlásky, kterou se končí kmen prvotný.

a) Kmen prvotný končí se souhláskou retnou *b*, *p*, *v*, *f*, *m*. a
př. *hýbati*:

praes. *hýbu*, *-eš* . . . 3. mn. *hýbou*; — novotvary *hýbám*, *-áš* atd.;
impt. *hýb*, *hýbte*; — novotv. *hýbej*, *hýbejte*;
přech. *hýbě*, *hýbíc-*; — novotv. *hýbaje*, *hýbajíc-*.

Jiná slovesa, která sem patří nebo jejichž tvary některé vzoru tohoto se drží, jsou na př.:

dlabati n. *dlubati*, praes. *dlabu*, *-eš* . . .; impt. *dlab*; — *hrabati*, praes. *hrabu*; impt. *hrab*; — *klobati* n. *klubati*, praes. *klubu*; impt. *klub*; — *kolébat*, praes. *kolébu*; impt. *koléb*, *koleb*; — *škubati* n. *sklubati* (též *skubati* a *sklubati*), přeneseno sem z třídy I. (v. § 224): praes. *škubu*; impt. *škub*; — *střebati*, praes. *střebu*; — *škrabati*, praes. *škrabu*; impt. *škrab*; — *zobati*, praes. *zobu*; impt. *zob*;

čerpati (přeneseno sem z tř. I.), praes. *čerpu*; — *drápati*, praes. *drápu*; — *dupati*, praes. *dupu*; impt. *dup*; — *chrápati*, *chrůpati*, praes. *-pu*; — *kapati*, praes. *kapu*; — *klepati*, praes. *klepu*; impt. *klep*; — *kopati*, praes. *kopu*; — *koupati*, praes. *koupu*; — *loupati*, praes. *loupu*; — *rýpati*, praes. *rýpu*; — *sypati*, praes. *sypu*; impt. *syp*; — *štípati*, praes. *štípu*; — *šlapati*, praes. *šlapu*; — (*tepati*, *tepu* viz I. 3, § 224);

kývati, praes. *kývu*;

klofati, praes. *klofu*;

dřímati, praes. *dřímu*; — *klamati*, praes. *klamu*; impt. *klam*, *klamte* (v. § 268 a 275 č. 2); — *lámati*, praes. *lámu*; impt. *lam*, *lamte* (v. tamt.).

b) Kmen prvotný končí se souhláskou plynnou *l, r, n*. Na př. *orati*:

praes. *oři*, *ořeš* . . . 3. mn. *oří*; — novotvary *orám*, *-áš* atd.;

impt. *oř*, *ořte*; — novotv. *orej*, *orejte*;

přech. *oře*, *oříc-*; — novotv. *oraje*, *orajíc-*.

Jiné příklady:

káрати, praes. *káři*, *kářeš*; — *páрати*, praes. *páři*, *pářeš*; — *skuh-rati*, praes. *skuhři*; — *žebрати*, praes. *žebři*, *žebřeš*; impt. *žebři*; přech. *žebře*, *žebříc-*; — *žehрати*, praes. *žehři*, *žehřeš*; impt. *žehři*; přech. *žehře*, *žehříc-*;

kašлати, praes. *kašli*, 3. množ. *kašli*, obyčejně bez přehlásky *kašlu* a *kašlou*; impt. *kašli*, *kašlete*; přech. *kašle*, *kašlic-*; — *kláти*, praes. *koli*, *küleš*, *küle* . . .; impt. *kol*, *kolte*; přech. *kole*, *kolic-* (sloveso toto zastaralo a nahrazeno novotvarem *-koliti* podle tř. IV.); — *mlíti*, praes. *meli*, *melu*, viz v tř. I. 6, § 236; — *sláти*, *poslati*, praes. *pošli*, 3. mn. *pošli*, obyčejně bez přehlásky *pošlu* a *pošlou*; impt. *pošli*, *pošlete*; přech. *pošle*, *pošlic-*; — *stláти*, praes. *steli*, 3. mn. *steli*, obyčejně bez přehlásky *stelu* a *stelou*; impt. *stel*, *stelte*; přech. *stele*, *stelic-*; — *vikлати*, praes. *viklu*; impt. *vikli*;

stonати, praes. *stůni* ob. *stůňu*, *stůněš*.

c) Kmen prvotný končí se souhláskou *sykavou z, s*. Na př.

řezати:

praes. *řeži*, *řežeš* . . . 3. mn. *řeží*; — novotvary *řezám*, *-áš* atd.;

impt. *řež*, *řežte*; — novotv. *řezej*, *řezejte*;

přech. *řeže*, *řežíc-*; — novotv. *řezaje*, *řezajíc-*.

Jiné příklady:

hrýзати, praes. *hrýži* atd.; v stč. bylo za to *hrýzti*, *hryzu*, *hryšeš*, v. § 220; — *kázати*, praes. *káži*, *kážeš* . . . 3. mn. *káží*; impt. *kaž*, *kažte*; přech. *káže*, *kážíc-*; — *klouzати*, praes. *klouži*; — *lízати*, praes.

líži; impt. *líž*; přech. *líže*; — *mazati*, praes. *maži*; impt. *maž*; přech. *maže*, *mažíc-*; — *rzáti*, praes. *rži*, kuň *rže* (řehťá); impt. *rži*; tvary infinitivní jsou *rzáti*, *rzal* atd., nikoli *rža-*; — *tázati*, praes. *táži*; impt. *taž*; přech. *táže*, *tážíc-*; archaisticky: praes. *tíži*, impt. *těž*, *otěž* atd.; — *vázati*, praes. *váži*; impt. *važ*; přech. *váže*, *vážíc-*; archaisticky: *víži*, impt. *věž*, *rozvěž*, přech. *víže*, *vížíc-*;

česati, praes. *češi*; impt. *češ*; přech. *češe*, *češíc-*; — *klusati*, praes. *kluši*; — *křesati*, praes. *křeši*; impt. *křeš*; přech. *křeše*, *křešíc-*; — *kousati*, praes. *kouši*; přech. *kouše*, *koušíc-*; — *kysati*, praes. *kyši*; impt. *kyš*; přech. *kyše*, *kyšíc-*; — *pásati*, *opásati*, praes. *páši*; impt. *paš*; přech. *páše*, *pášíc-*; — *plesati*, *plésati*, praes. *pleši*; impt. *pleš*; přech. *pleše*, *plešíc-*; — *psáti*, praes. *píši*; impt. *piš*; přech. *píše*, *píšíc-*; — *tesati*, praes. *teši*; impt. *teš*; přech. *teše*, *tešíc-*.

d) Kmen prvotný končí se souhláskou hrdelnou **h**, **ch**, **k**. Na př. **pykati**:

praes. *pyči*, *pyčeš* . . . 3. mn. *pyčí*; — novotvary *pykám*, *-áš* atd.; impt. *pyč*, *pyčte*; — novotv. *pykej*, *pykejte*; přech. *pyče*, *pyčíc-*; — novotv. *pykaje*, *pykajíc-*.

Jiné příklady:

lháti, praes. *lžu*, *lžeš* . . . 3. mn. *lžou*; impt. *lži*, *lžete*; přech. *lže*, *lžice* (tvary odchylné *lhu*, *lhou*, *lha*, *lhouce* vznikly analogií a drží se mylným domněním, že obecné *lžu*, *lžou* je nesprávné místo *lhu*, *lhou*, jako *můžu* a *můžou* místo *mohu* a *mohou*); — *strouhati*, praes. *strouži*; impt. *struž*;

dýchati, praes. *dýši*, *dýšeš* . . . 3. mn. *dýši*; přech. *dýše*, *dýšíc-*; — *páchati*, praes. *páši*; přech. *páše*, *pášíc-*;

plakati, praes. *pláči*, *pláčeš* . . . 3. mn. *pláči*; impt. *plač*; přech. *pláče*, *pláčíc-*; — *skákati*, praes. *skáči*, *skáčeš*; přech. *skáče*, *skáčíc-*; — *týkati*, praes. *týči*, *týčeš*;

stýskati, praes. *stýšti*, *stýštěš* . . .; impt. *styšl*; přech. *stýště*, *stýštíc-*; zastaralé.

e) Kmen prvotný končí se souhláskou zubnou **d**, **t**. Na př. **trestati** (stč. *tresktati*):

praes. *tresci*, *tresceš* . . . 3. mn. *trescí*; — novotv. *trestám*, *-áš* atd.; impt. *tresci*, *trescete*; — novotv. *trestej*, *trestejte*; přech. *tresce*, *trescíc-*; — novotv. *trestaje*, *trestajíc-*.

Jiné příklady:

hlodati, praes. *hlozi*, *hlozeš* . . . 3. mn. *hlozí*; impt. *hloz*, *hlozte*; přech. *hloze*, *hlozíc-*; — *hviždati*, praes. *hviždi*, *hvižděš* . . .; impt. *hvižd*; přech. *hviždě*, *hviždíc-*; zastaralé;

chechtati, praes. *chehci*, *chechceš* . . .; přech. *chechce*, *chehcíc-*; —

klevetati, praes. *kleveci*; — *kloktati*, praes. *klokci*, *klokceš*; — *leptati*, praes. *lepci*, *lepceš* . . . ; impt. *lepci*; přech. *lepce*, *lepčíc-*; — *létati*, praes. *léci*, *léceš* . . . , zastaralé; — *metati*, praes. *meci*, *meceš*; impt. *mec*, *mecte*; přech. *mece*, *mecíc-*; zastaralé; — *řehtati*, praes. *řehci*, *řehceš* . . . 3. mn. *řelci*; impt. *řehci*, *řehcete*; přech. *řehce*, *řehčíc-*; — *reptati*, praes. *repci*, *repceš* . . . ; impt. *repci*; přech. *repce*, *repčíc-*; — *šeptati*, praes. *šepci*, *šepceš* . . . ; přech. *šepce*, *šepčíc-*.

277.

3^a. V z o r brátí, beru.

Praes. indikativ:		Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>beru</i>		—
2. <i>béřeš</i> n. <i>berěš</i>		<i>beř</i> n. <i>ber</i> , <i>beři-ž</i>
3. <i>béře</i> n. <i>bere</i>		<i>beř</i> n. <i>ber</i> , <i>beři-ž</i>
množ. 1. <i>béřeme</i> n. <i>bereme</i>		<i>beřme</i> n. <i>berme</i>
2. <i>béřete</i> n. <i>berete</i>		<i>beřte</i> n. <i>berte</i>
3. <i>berou</i> .		—

Infinitiv: *brátí*.

Participia:

přech. přítomný: *bera*, *-ouc*, *-ouce*;„ minulý: *brav*, *-ši*, *-še*;příč. min. čin.: *bral*, *-a*, *-o*;„ „ trp.: *brán*, *-a*, *-o*.Podstatné jméno slovesné: *brání*, *sebrání*.

K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen prvotný se končí *souhláskou* a kmen infinitivní se tvoří z prvotného příponou *-a*, kmen pak praesentní příponou *-e* (*-o*). V kmenu inf. bývá mnohdy změněna také kořenná samohláska. Na př. kmen prvotný *ber-*, infinitivní *ber-a-*, = česk. *bra-*, praesentní *ber-e-*.

278. *K některým tvarům a slovesům jednotlivým.*

1. V indikativě v 2. a 3. os. jedn. a 1. a 2. množ. je slabika kořenná zdložena v *béřeš*, *béře*, *běřeme*, *běřete*, a rovněž tak v *děře-*, *žěře-*, a *zové-* nč. *zúve-*. V týchže tvarech jest *r* v slovesích *beru*, *deru*, *peru*, *žeru* změkčeno v *ř*: *běře-*, *děře-* atd. Ale vedle toho užívá se také tvarův nezdložených a s tvrdým *-r-*: *berěš*, *bere* . . . , *dereš* . . . , *zoveš* atd.

2. V imperativě je po právu *-ř*: *beř*, *deř*, *peř*, *žeř*, množ. *beřte* atd.; ale jazyk obecný má za to vždy a jazyk spisovný skoro vždy *-r*: *ber*, *berte* atd.

3. Mezi slovesy, která sem dále — kromě vzorového *bráti* — patří, jsou:

dráti. Praes. *deru, déřeš a dereš* atd.; impt. *deř a der*; přech. *dera, derouc-*; příč. *dral, drán* atd. Sloveso toto jest rozdílné od slovesa *dříti, dru, dřel* v I. 6, v. § 236.

práti. Praes. *peru* atd.

žráti. Praes. *žeru, žěřeš a žereš* atd. Jiné je *žříti, žru*, v. § 236.

hnáti. Praes. *ženu, ženeš* atd.

zváti. Praes. *zovu, zoveš* (n. *zůveš*, zastaralé); impt. *zov, zovte*; přech. *zova, zovouc-*. Tvary praesentní měly *zov-*, tvary infinitivní měly *zv-*; časem vniklo *zv-* z tvarův infinitivních též do praesentních a jest praes. *zvu, zveš* .., impt. *zvi, zvěte*, přech. *zva. zvouc-*.

ssáti. Praes. *ssu, sseš* ...; impt. *ssi, ssete*; přech. *ssa. ssouc-*. Přešlo odtud ke vzoru V. 4: praes. *ssaji. ssaj-š*. impt. *ssaj*, přech. *ssaje*, příč. *ssál* atd.

tkáti (= *weben, texere*), praes. stč. *tku, tčeš* atd., přeneseno jest do tř. V. 1: *tkám* atd.

279.

3^b. V z o r k o v a t i, k u j i.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>kuji</i>	—
2. <i>kuješ</i>	<i>kuj</i>
3. <i>kuje</i>	<i>kuj</i>
množ. 1. <i>kujeme</i>	<i>kujme</i>
2. <i>kujete</i>	<i>kujte</i>
3. <i>kují.</i>	—

Infinitiv: *kovati*.

Participia:

přech. přítomný: *kuje, -íc, -íce*;

„ minulý: *kovav, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *koval, -a, -o*;

„ „ trp.: *kován, -a, -o*.

Podstatné jméno slovesné: *kování*.

K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen prvotný se končil *samohláskou* býv. *-u* nebo dvojhláskou *-ou* a kmen infinitivní se tvoří z prvotného příponou *-a*, kmen pak praesentní příponou *-je* (*-jo*). Před infinitivním *-a* jest koncovka kmene prvotného 1. *-ov*, nebo 2. *-ov, -bv*: 1. *kov-a*, a 2. *rov-a, plbv-a*, a naproti

tomu před praesentním *-je (-jo)* jest *-u*: *ku-je-*, *ru-je-*; *plu-je-*; jsou to rozdily hláskové, vzniklé tím, že v tvarech infinitivních následovala samohláska (*-a*), v praesentních pak souhláska (*-j*).

280. K některým tvarům a slovesům jednotlivým.

Analogií vznikají a časem se ujímají nové tvary jednak praesentní, jednak infinitivní.

1. Slovesa s inf. *-ov-a-*, praes. *-u-je-*.

Toho způsobu jsou slovesa

kovati: tvary vlastní jsou praes. *kuji* atd., inf. *kovati* atd., jak jest udáno ve vzoru v § 279; ale analogií vznikly také novotvary praes. *kovu* a *kovám*, impt. *kovej*, part. *kovaje*, a také inf. *kouti*, part. *kul* atd.; v. § 242 č. 4;

snovati: praes. *snuji* atd., novotv. *snovu* a *snovám* atd.; v. tamt.

O novotvarém *plovati*, *pluji* atd., místo *plouti*, *plovu* atd., v. § 242 č. 3.

2. Slovesa s inf. *-ov-a-*, v slabice měkké *-bv-a-*, — praes. *-u-je-*, v slabice měkké přehláskou *-i-je-*.

Toho způsobu jsou slovesa

rváti, z *rovati*: tvary vlastní jsou praes. *ruji*, impt. *ruj*, part. *ruje*, *rujíc-*, a inf. *rváti*, part. *rval* atd.; ale analogií vznikly také novotvary praes. *rvu*, impt. *rvi*, *rvěte*, part. *rva*, *rvouc-*, a inf. *routi*, part. *rul* atd.; srov. § 242 č. 5;

blvati, z *blv-a-ti*: novotvary jako při *plovati*, v. zde níže;

klvati, z *klv-a-ti*: praes. *klíji* atd., inf. *klvati* atd.; ale časem vznikají novotvary: praes. *klvám*, inf. *klouti* atd.; srov. § 242 č. 5;

plvati, z *plv-a-ti*: tvary vlastní jsou praes. *plíji*, impt. *plij*, part. *plíje*, *plíjíc-*, *pli-* přehláskou ze stč. *plu-*; a dále inf. *plvati*, part. *plval* atd.; ale analogií vznikají místo tvarů infinitivních *plva-* novotvary *pli-* a jest inf. *plíti*, part. *plil* atd.;

štváti, ze *ščv-a-ti*: tvary vlastní byly stč. praes. *ščuju*, impt. *ščuj*, part. *ščujě*, a inf. *ščváti*, part. *ščval* atd.; *ščuj-* se změnilo časem ve *ščij-* (přehláskou) a *šč-* ve *šl-*, *št-* (v. § 53 č. 2); mimo to však vyvinuly se a jsou nyní pravidlem novotvary praes. *štvu*, impt. *štvi*, part. *štva*, *štvouc-*; a taktéž bylo při

žvati, ze *žv-a-ti*: stč. praes. *žuju*, impt. *žuj*, part. *žujě*, přehlas. *živ-*, a jsou za to novotvary praes. *žvu*, impt. *žvi* atd.

O novotvarém slovese *řvati* praes. *řvu* atd., které se vyvinulo a ujalo na místě náležitého *řúti* přehlas. *říti* praes. *řevu*, v. v § 242 č. 3.

281.

4. V z o r láti, laji.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>laji</i>	—
2. <i>laješ</i>	<i>laj</i>
3. <i>laje</i>	<i>laj</i>
množ. 1. <i>lajeme</i>	<i>lajme</i>
2. <i>lajete</i>	<i>lajte</i>
3. <i>lají.</i>	—

Infinitiv: *láti.*

Participia:

přech. přítomný: *laje, lajíc, lajíce;*

„ minulý: *láv, -ši, -še;*

příč. min. čin.: *lál, -a, -o;*

„ „ trp.: *lán, -a, -o.*

Podstatné jméno slovesné: *láni.*

282. K tomuto vzoru patří slovesa, jejichžto kmen infinitivní se končí slabikou *-ja*, kmen pak praesentní slabikou *-je* (*-jo*). Souhláska *-j-* těchto koncovek patří někdy ku příponě, na př. v *láti* z *la-ja-ti* praes. 2. pl. *la-je-te*, někdy k slabice kořenné, na př. v *přáti* stč. *přieti* z *praj-a-ti*, praes. 2. množ. *přejete* stč. *přejete* z *přej-e-te*. Jsou to tedy slovesa původem dvojí, ale tvary jejich shodují se tak, že je lze bráti ke vzoru společnému.

283.

K tvarům jednotlivým.

1. V imperativě *laj, lajte* atd. zůstává *aj-* nepřehlasováno (naproti přehlasovanému *-ej* ve vz. V. 1^a: *dělej, dbej* atd.). Sr. § 562.

2. V tvarech infinitivních jest *-á-* vždy dlouhé, poněvadž vzniklo stažením; tedy též ve dvouslabičném podstatném jménu slovesném: *láni, přání* atd.

284.

Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

báti (= *bájeti*, staž. z *bajati*). Praes. *baju, baješ* atd. Zastaralé.
děti (= *činiti*, staž. z *dějati*), rozdílné od *díti* (= *praviti, říkati, děti*) v I. 7, v. § 240.

Praes. *ději, děješ* . . . 3. mn. *dějí*; ve složení: *naději se, oději se, poději se* atd.

Impt. *děj, dějte*; ve složení: *naděj se, oděj se* atd.

Přech. přít. *děje, dějíc-*; ve složení: *naděje se, oděje se* atd.

Přech. min. měl by býti *ďáv*; za to jest však *děv* (podle I. 7) a *dáv* (z kmene *dá-*), ve slož.: *oděv se, nadáv se*.

Přič. min. čin. *ďál, udál* (v jaz. obecném); za to *děl* a *dál* ve slož.: *oděl, poděl, vzděl a nadál se, událo se*.

Přič. min. trp. mělo by býti *ďán*; za to je však *děn, dín* (podle I. 7) a *dán* ve slož. *oděn, odín a nadání, z nenadání*.

Ve slož. *zdáti se* (stč. *zdieti se*. = *videri, scheinen*) jest *dá-* ve všech tvarech.

hráti (stč. *hjráti*). Praes. *hrají, hraješ* . . . ; impt. *hraj*; přič. min. čin. *hrál*. Vedle toho jest podle vzoru V. 1^a praes. *hrám, hráš*, impt. *hrej*, přič. *hral*, podst. jm. *hraní*.

hřáti. Praes. *hřeji, hřeješ* . . . ; impt. *hřej*; přech. přít. *hřeje, hřejíc-*; přech. min. *hřáv*, přič. *hřál, hřán* novotv. *hřát*. Tvary *hřá-* jsou novotvary. stč. byl inf. *hřieti*, part. *hřěl, hřiel* atd.

chvíti n. *chvěti*. Praes. *chvěji, chvěješ*; impt. *chvěj*; přech. *chvěje, chvějíc-*. Part. *chvěv, chvěl, chvěn* a podstatné jméno *chvění* jsou podle I. 7.

káti se (z *ka-ja-ti*). Praes. *kají, kaješ* . . . ; impt. *kaj, kajte*; přech. *kaje, kajíc-*; přič. *kál, kán*; podst. jm. *kání*.

-*křáti, okřáti*. Praes. *okřeji, okřeješ*; přech. min. *okřáv*; přič. *okřál*.

líti. Má tvary infinitivní v ně. podle I. 7, tvary praesentní obyčejně podle V. 4: praes. *leji*, impt. *lej*, přech. *leje*; v. § 241.

pláti. Praes. *plají, plaješ*, part. *plál* atd. Vedle toho též praes. *plám, pláš*.

přáti (z *praj-a-ti*). Praes. *přeji, přeješ*; přič. min. *přál*, trp. *přán*; přech. min. *přáv*; podst. jm. *přání*.

síti (ze *sé-ja-ti*). Praes. *seji, seješ*; impt. *sej*; přech. *seje, sejíc-*; přič. min. čin. *sel* (podle I. 7) a *sál* (podle V. 4, zastaralé); trp. *set* (podle I. 7; n. *sen* a *sát*, oboje zastaralé); podst. jméno *setí, osení*.

smáti se (ze *smaj-a-ti*). Praes. *směji se, směješ se*; part. min. *smáv, smál, smán*; podst. jméno *smání*.

ssáti. Praes. *ssají, ssaješ* atd., přešlo sem ze vzoru V. 3; v. § 278.

táti (z *ta-ja-ti*). Praes. *tají, taješ*, impt. *taj*, přič. min. *tál*, podstatné jméno *tání*.

váti (z *vé-ja-ti*). Praes. *věji* atd.; přech. min. *váv*; přič. *vál*, trp. *ván* a *vát*, podstatné jméno *vání*.

záti (ze *zaj-a-ti*). Praes. *zeji, zeješ*; přič. min. *zál*, novotv. *zel* (podle I. 7).

zrátí. Praes. *zraji, zraješ*; impt. *zraj*; přič. min. *zrál*; podst. jm. *zrání*; přechází do V. 1: impt. *zrej*.

285. Třída šestá.

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou *-ova*; na př. *kup-ova-* v inf. *kupovati*.

Kmen praesentní se končí v *-uje (-ujo)*; na př. *kupuje-* v indik. *kupuješ, kupujeme, kupujete* atd. *)

V třídě této jest jeden vzor: *kupovati*.

286. Vzor kupovati, kupuji.

Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1. <i>kupuji</i>	—
2. <i>kupuješ</i>	<i>kupuj</i>
3. <i>kupuje</i>	<i>kupuj</i>
množ. 1. <i>kupujeme</i>	<i>kupujme</i>
2. <i>kupujete</i>	<i>kupujte</i>
3. <i>kupují</i>	—

Infinitiv: *kupovati*.

Participia:

přech. přítomný: *kupuje, -ující, -ujícíce*;

„ minulý: *kupovav, -ši, -še*;

přič. min. čin.: *kupoval, -a, -o*;

„ „ trp.: *kupován, -a, -o*.

287. Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.

hotovati. Praes. *hotuji, hotuješ* atd. Zastaralé.

obědovati. Praes. *oběduji, oběduješ* atd. Vedle toho je též *obědvati, obědvám* atd. v tř. V., v. § 268.

psovati. Praes. *psuji, psuješ* atd. Tvary infinitivní *psovati, psoval, psován* atd., novotvary: *psouti, psul* atd. Zastaralé.

*) Slovesa tato mají kořenovou slabiku zpravidla krátkou, jak ukazují příklady: *panovati* vedle *pán*, *shazovati* v. *házeti*, *kupovati* v. *koupiti*, *posilovati* v. *síliti*, *vydychovati* v. *dýchat* atp.; tedy také *nařizovati* v. *říditi*, *nastíňovati* v. *stíniti* atd. Ale: *čárkovati*, *článekovati*, *drátovati*, *řádkovati*, *známkovati*, *žlábkovati*, *mřížkovati* atp.

**b) Slovesa s praesentními kmeny souhláskovými
(bezpříznakovými).**

288. Slovesa taková jsou *dám, vím, jím, jsem* (v. § 195 č. 3).

289. 1. Dáti, dám.

Praes. indik. : jedn. 1. *dám*, 2. *dáš*, 3. *dá*, množ. 1. *dáme*, 2. *dáte*, 3. *dají*.

Imperativ : " — *dej, dej*, " *dejme, dejte*, —.

Infinitiv *dáti*.

Participia : přech. přítomný *dada, dadouc, dadouce*;

" " minulý *dav, -ši, -še*;

příč. min. čin. *dal, -a, -o*;

" " trp. *dán, -a, -o*;

podst. jm. slov. *dání*.

290. 1. Kmen praesentní je *dad-*. Z něho utvořeny jsou tvary *dám, dáme* (oboje m. *dadm-*) a zastaralý tvar 3. os. mn. *dadí* (stč. *dadie*).

2. Ostatní tvary indikativu, totiž 2. os. jedn. *dáš*, 3. *dá*, 2. množ. *dáte*, 3. *dají*, a impt. *dej, dejme, dejte* utvořeny jsou podle vzoru *dělati* (V. 1^a).

3. Přechodník přít. *dada, -ouc, -ouce* jest podle *veda, -ouc, -ouce* atp. (tř. I. 1).

4. Tvary infinitivní jsou z kmene infinitivního *da-* (podle vzoru I. 7, v. § 239).

291. 2. Věděti, vím.

Praes. indik. : jedn. 1. *vím*, 2. *viš*, 3. *ví*, množ. 1. *víme*, 2. *víte*, 3. *vědí*.

Imperativ : " — *věz, věz*, " *vězme, vězte*, —.

Infinitiv : *věděti*.

Participia : přech. přítomný *věda, -ouc, -ouce*;

" " minulý *věděv, -ši, -še*;

příč. min. čin. *věděl, -a, -o*;

" " trp. *věděn, -a, -o*.

292. 1. Kmen praesentní je *věd-*. Z něho utvořeny jsou tvary indikativní *vím, víme* (stč. *viem, vieme*, m. *vědm-*), 3. os. *vědí*, a tvary imperativní *věz, vězme, vězte* (*věz-* z *vědj-*).

2. Ostatní tvary indikativní, totiž 2. os. jedn. *víš*, 3. *ví* a 2. mn. *víte* jsou utvořeny podle *umíš*, *sázíš* atd.

3. Přech. přít. *věda*, *-ouc*, *-ouce* jest podle *věda*, *-ouc*, *-ouce* atp. (tř. I. 1).

4. Tvary infinitivní jsou z kmene *vědě-* (podle III. 2, v. § 256); part. zapovězen, vypovězen jsou novotvary m. *-věděn*.

5. Pro 1. os. jedn. indik. byl v stč. také tvar *vědě*; z něho vyvinulo se stč. příslovce *vědě*, *veď* a z toho dále ně. citoslovce *vid'*!

293.

3. Jísti, jím.

Praes. indik.: jedn. 1. *jím*, 2. *jíš*, 3. *jí*, množ. 1. *jíme*, 2. *jíte*, 3. *jedí*.

Imperativ: „ — *jez*, *jez*, „ *jezme*, *jezte*, —.

Infinitiv: *jísti*.

Participia: přech. přítomný *jeda*, *jedouc*, *jedouce*;

„ minulý *jed*, *-ši*, *-še*;

příč. min. čin. *jedl*, *-a*, *-o*;

„ „ trp. *jeden*, *-a*, *-o*.

294. 1. Kmen praesentní je *jed-* (stč. *jěd-*). Z něho utvořeny jsou tvary indik. *jím*, *jíme* (stč. *jiem*, *jieme*, m. *jědm-*), *jedí* a tvary imperativní *jez* atd.

2. Ostatní tvary indikativní, totiž 2. os. jedn. *jíš*, 3. *jí* a 2. mn. *jíte*, jsou novotvary utvořené podle *umíš*, *sázíš* atd.

3. Přechodník přítomný a tvary infinitivní utvořeny jsou podle vzoru *vésti*, *vedu* (I. 1).

295.

4. Býti, jsem.

Praes. indik.: jedn. 1. *jsem*, 2. *jsi*, 3. *jest*, množ. 1. *jsme*, 2. *jste*, 3. *jsou*.

Přech. přítomný: *jsa*, *-ouc*, *-ouce*.

296. 1. Kmen praesentní je *jes-*. Z něho jsou utvořeny tvary indikativní *jsem* (m. *jes-mb*), *jsi* (m. *jes-si*), *jest* (= *jes-tb*), *jsme* (m. *jes-me*), *jste* (m. *jes-te*). Srov. § 192 č. 2 a 206 č. 2.

2. Tvary 3. os. množ. *jsou* a přech. přít. *jsa*, *-ouc*, *-ouce* jsou utvořeny podle *nesou* a *nesa*, *-ouc*, *-ouce* atp. (tř. I. 2).

3. Místo *js-* vyslovuje se obecně jen *s-*, a tak bývá ve spisích starších i psáno: *sem*, *si*, *sme*, *ste*, *sú*, přech. *sa*; ale jazyk spisovný zachovává *js-*.

4. V 2. os. jedn. *ty jsi nesl, ty jsi nemocen, ty jsi král* atp. bývá ze *jsi* samohláska odsuta, a tu je pak také *j-* odsuto: *tys nesl, tys nemocen, tys král* atd. (*tys m. ty s'*).

5. V 3. os. jedn. místo *jest* bývá *je* (koncovka *-st* odsuta); jindy pak bývá *jesti* (v řeči velebné).

6. Složené *ne-jsem* má tyto tvary:

indik. jedn.: 1. *nejsem*, 2. *nejsi*, 3. *není*, množ. 1. *nejsme*, 2. *nejste*, 3. *nejso*;

přech. přít.: *nejsa*, *-ouc*, *-ouce*.

7. Tvarův jiných krom indikativu a přechodníku přít. z kmene *jes-* není a nahrazují se tvary sloves *budu* a *býti*.

Z *budu*, kteréž jest sloveso dokonavé, berou se tvary praesentní s významem budoucím; totiž indik. *budu, budeš . . .*, imperativ *buď, budme, buďte* a přechodník *buda, -ouc, -ouce*.

Z *býti* berou se tvary infinitivní: inf. *býti*, přech. min. *byv*, příč. min. čin. *byl*, trp. *byt (na-byt)*, podst. jméno *byti*.

II. Slovesné výrazy složité (opsané, perifrastické).

297. 1. Tvary *neseme, ponese, nésti* atp. jsou o jednom jen slově a nazývají se tvary jednoduché nebo prosté. Naproti tomu jsou slovesné výrazy *nesli jsme, byli bychom nesli, nesenu býti* atp. složeny ze slov několika, jsou to slovesné výrazy složité nebo perifrastické (opsané). V. § 190 č. 3.

2. Výrazy složité má čeština .

- a) pro čas minulý, na př. *nesl jsem*;
- b) pro čas předminulý, na př. *byl jsem nesl*;
- c) pro čas budoucí sloves nedokonavých, na př. *budu psáti*;
- d) pro kondicionál, na př. *nesl bych, byl bych nesl*;
- e) pro passivum, na př. *jsem nesen, jsem chválen, bývám chválen, byl jsem chválen, budu chválen, buď chválen, byl bych chválen, chváleni býti* atd.

298.

a) Čas minulý.

1. Čas minulý vyjadřuje se složením slovesa *jsem* s přičestím minulým činným. Sloveso *jsem* v tomto složení bývá nazýváno pomocným. Na př.:

- č. jedn. 1. (já) *jsem nesl*, -a, -o,
 2. (ty) *jsi nesl*, -a, -o,
 3. (on, ona, ono) (*jest*) *nesl*, -a, -o ;
 množ. 1. (my) *jsme nesli*, -y, -a,
 2. (vy) *jsste nesli*, -y, -a,
 3. (oni, ony, ona) (*jsou*) *nesli*, -y, -a.

2. V 3. os. jedn. i množ. pomocné *jest*, *jsou* zpravidla se vynechává a praví i píše se na př. *nesl* m. *nesl jest*, *nesli* m. *nesli jsou*.

Jenom v řeči velebné se zachovává; na př. *vstalt jest*, *řekli jsou*.

3. Krom toho bývá pomocné *jsem* vynecháno jen v 1. os. jedn. a množ.; děje se to jen zřídka a jenom když při výraze *jest* osobní zájmeno *já*, *my*. Na př. *já volal*, *my volali*.

4. Pomocné *jsem*, *jsi*, *jsme*, *jsste*, *jsou* psalo se někdy bez *j-*, na rozdíl od samostatného *jsem*, *jsi* atd.; na př. *nesl sem*, *nesl si* . . . a naproti tomu *jsem* *zdráv*, *jsi* *zdráv*, *jsem* *chválen* atd. Nynější jazyk spisovný rozdílů toho nezachovává a má vždycky *js-*.

5. V 2. os. jedn. místo „*ty jsi nesl*“ atp. bývá: *ty-s' nesl*, *tys nesl* atd. (v. § 296 č. 4).

299.

b) Čas předminulý.

1. Čas předminulý vyjadřuje se složením času minulého (já) *jsem byl* nebo *byl jsem* atd. s přičestím min. činným; na př. (já) *jsem byl nesl*, *byl jsem nesl*.

2. O pomocném *jsem*, *jsi* atd. platí totéž, co bylo pověděno při výrazu času minulého (v § předešlém).

300.

c) Čas budoucí sloves nedokonavých.

Čas budoucí sloves nedokonavých vyjadřuje se složením slovesa *budu* s jich infinitivem; na př.: *budu psáti*, *budu přináseti* atd.

Po zn. Slovesa dokonavá znamenají budoucnost v tvarech svých praesentních; výrazů složitých pro budoucnost nemají. Na př.: *hodím*, *padnu*, *vynesu* atd.

Také slovesa nedokonavá mívají pro čas budoucí místo výrazu složeného často tvar praesentní náležitého slovesa dokonavého. Na př. místo *budu nésti* říkáme *ponesu*, místo *budu říci* — *řeknu* atd.

301.

d) Kondicionál.

1. Kondicionál času přítomného vyjadřujeme složením slova *bych*, *bychom* atd. s přičestím min. činným. Na př.:

- č. jedn. 1. (já) *bych nesl, -a, -o,*
 2. (ty) *bys nesl, -a, -o,*
 3. (on, ona, ono) *by nesl, -a, -o;*
 č. množ. 1. (my) *bychom nesli, -y, -a,*
 2. (vy) *byste nesli, -y, -a.*
 3. (oni, ony, ona) *by nesli, -y, -a.*

2. Kondicionál času minulého vyjadřujeme složením kondicionálu přítomného s příčestím minulým *byl*. Na př.:

- č. jedn. 1. (já) *bych byl, -a, -o nesl, -a, -o,*
 2. (ty) *bys byl, -a, -o nesl, -a, -o,*
 3. (on, ona, ono) *by byl, -a, -o nesl, -a, -o;*
 č. množ. 1. (my) *bychom byli, -y, -a nesli, -y, -a,*
 2. (vy) *byste byli, -y, -a nesli, -y, -a,*
 3. (oni, ony, ona) *by byli, -y, -a nesli, -y, -a.*

3. Slovo *bych, bychom* atd. je původem svým aorist slovesa *býti* (v. § 204).

Aorist ten zněl staročesky:

jedn. 1. *bych*, 2. *by*, 3. *by*; množ. 1. *bychom*, 2. *byste*, 3. *bychu*.

Kondicionál byl tedy původně složením aoristu *bych* atd. s příčestím min. činným a zněl na př. pro čas přítomný:

v č. jedn. os. 1. <i>bych nesl</i>	množ. 1. <i>bychom nesli</i>
2. <i>by nesl</i>	2. <i>byste nesli</i>
3. <i>by nesl,</i>	3. <i>bychu nesli.</i>

Ale časem ztrácí se povědomí o vlastním jeho původu, a z toho vznikají pak některé změny v jeho výrazech.

a) Především vyvinula se kondicionální spojka *by*, tímto postupem: v 3. os. jedn. byl kondicionál *nesl by* pro přítomnost (jako dosud) i pro minulost; vedle toho byla 3. os. jedn. indikativu perf. *nesl* (pomocné *jest* se vynechávalo); rozdíl mezi vytčeným indikativem a kondicionálem byl tedy jen ve slově *by*, které v kondicionále bylo, v indikativě nebylo; proto zdálo se, že *by* je výrazem toho, čím kondicionál od indikativu se liší, t. j. že je výrazem kondicionálnosti, a podle toho zdání a pojetí dostalo význam kondicionální spojky. Změna ve znění se tu nestala nijaká, ale v pojetí: slovo *by*, původem svým aorist 3. os. jedn., pojato za kondicionální spojku. — Krok odtud další bylo domnění, že také v osobách ostatních *jest* nebo má *býti* spojka stejná *by-*, a že vůbec kondicionál se tvoří spojkou *by-* přidanou k indikativu perf. Podle tohoto domnění vykonávají se pak změny další, jejichž výsledek máme v nynějším jazyku spisovném a v mře hojnější v obecných nářečích. Zejména

b) v 3. os. množ. je podle indikativu *nesli (jsou)* kondicionál *nesli by*, — místo bývalého *nesli bych*;

c) v 2. os. jedn. je podle indik. *nesl-ji, nesl-si, nesl-s'* kondicionál *nesl-by-ji, nesl-by-si* a obyčejně *nesl-by-s*, psán *nesl bys*, — místo bývalého *nesl by*;

d) v 2. os. množ. je podle indik. *nesli-jste, nesli-ste* kondicionál *nesli-by-jste* a obyčejně *nesli-by-ste*, psán *nesli byste*, — místo staršího *nesli byste* (výraz *nesli byste* byl tu ovšem původní, ale v něm vyvinulo se časem *byšte* místo *byste*, a to panovalo, až bylo zatlačeno novým *byste*);

e) v řeči pak obecné bývá také v 1. os. množ. podle indik. *nesli-sme* kondicionál *nesli-by-sme*, a v 1. os. jedn. podle indik. *nesl-sem* kondicionál *nesl-by-sem*, — místo náležitého *-bychom* a *-bych*.

4. V 2. os. jedn. vyvinulo se *bys* t. j. *by-s'* ze staršího *by-(j)si*, jako *tys* t. j. *ty-s'* z *ty-(j)si*, v. § 296 č. 4. Říkáme: „*tys* prosil“, ale: „*ty* se-s modlil“, „*ty* si-s pomohl“; a rovněž tak: „*bys* prosil“ a „*by* se-s modlil“, „*by* si-s pomohl“. Nikde se neřká: „*tys* se modlil“ „*tys* si pomohl“, ani „*bys* se modlil“, „*bys* si pomohl“, a proto tak i psáti nemáme; usus některých spisovatelů nynějších, psáti *bys se . . , bys si . .*, je nemístný. — A rovněž nemístné jest psáti v 2. os. množ. *by jste* nebo i *by Jste* místo obyčejného *byste*.

302.

e) Passivum.

1. Passivum (rod trpný) vyjadřuje se složením slovesa *býti* a *bývati* s přičestím minulým trpným.

2. Výrazy takové, jichž jazyk novočeský užívá, jsou:

Pro i n d i k a t i v

přítomný: *jsem chválen, -a, -o,*

jsi „
jest „
jsme chváleni, -y, -a,
atd.

minulý: *byl, -a, -o jsem chválen, -a, -o,*

byl, -a, -o jsi „
atd.

budoucí: *budu chválen, -a, -o,*

budeš „
atd.

Pro imperativ: *buď chválen, -a, -o,*
buďme chváleni, -y, -a,
 atd.

Pro kondicionál
 přítomný: *byl bych chválen,*
byl bys " "
 atd.

minulý: *byl bych býval chválen,*
byl bys " "
 atd.

Pro infinitiv: *chváleni býti, chválen, -a, -o býti.*

Pro participia, a to pro

přech. přítomný: jedn. *jsa chválen, jsouc chválena, jsouc chváleno,* množ. *jsouce chváleni, -y, -a;*

přech. budoucí: jedn. *buďa chválen, budouc chválena, budouc chváleno,* množ. *budouce chváleni, -y, -a;*

přech. minulý: jedn. *byv chválen, byvši chválena, byvši chváleno,* množ. *byvše chváleni, -y, -a.*

O tvarech sloví neohebných.

303. Tvarosloví podává výklady o slovních tvarech ohýbaných, t. j. skloňovaných a časovaných. Slova, která se skloňují nebo časují, jsou slova ohebná.

Naproti nim jsou slova *neohebná*, t. j. slova, kterých nelze ani skloňovati ani časovati. Jsou to *příslovce* (adverbia), *předložky* (praepositiones), *spojky* (coniunctiones) a *citoslovce* (n. *mezislovce*, interiectiones).

Slova tato jsou původu částečně temného. Ale namnoze poznáváme, že jsou *ustrnulé tvary ohnuté*, t. j. tvary dílem skloněné (= pády, prosté i předložkové), dílem časované (= tvary slovesné). Viz § 96 č. 3. Výklady o nich podány jsou některé na svých místech v naukách o skloňování a časování; zde podává se o té věci ještě krátký výklad přehledný.

304.

a) Příslovce.

1. Některá příslovce jsou původu temného; na př. *ne, ni, ba*.
2. Při valné většině poznáváme však, že jsou to *ustrnulé tvary ohnuté*, totiž pády nebo tvary slovesné.

a) Příslovce jest svým původem některý pád. A to:

nominativ; na př. *třeba, pravda, tma, zima, možná*, ve větách: přijdu třeba sám; já jsem to pravda slíbil; bylo tma, zima (k tomu i komparativ: bylo tměji, ziměji); vrátím se možná dnes; — dále *ano* (= a-ono); —

genitiv; na př. *včera, zítra* (= z-jitra), *zejtra* (= zajtra, za-jitra), *spolu* (= s-polu), *do polou, zřídka, zcela, docela, dokonce, zvláště* (v. § 159, 6, b), *dosti* a j.; —

dativ; na př. *k-večerou* (z býv. k-večerú, = k večeru); *po-česku* a j.; —

akkusativ; na př. *mnoho, málo, vysoko, nízko, daleko, blízko; více, méně, výše, níže, dále, blíže* atp. (= akk. komparativu, v. § 159, 6); *moudřejši, jasněji* atp. (= akk. kompt., v. § 67); *trochu, vieru* n. *věru; dnes* (= днь-сь, = den-tento), *letos* (= léto-se, = léto-toto); *v-levo, v-pravo; vzhůru* (= vz-hóru); *nazad, nazpátek; vůbec* (= v-obec), *vůči* (= v-oči), *vůkol* (= v-okol, o zdloužení o v ů v. § 26, 7); *přece* (= před-se), *zase* (= za-se); *proto* (= pro-to); —

lokál; na př. *zle, dobře, těžce, lehce* a j. (v. § 158 č. 6, e); *lze* (= lokál k bývalému nom. lgo = leh-ko; pokládalo se chybně za sloveso a tvořil se k tomu i čas minulý „lzero“); *dole; na-hoře; na-mále, na-mnoze; v-nově, ú-plně* (= u-plně); *ovšem* (= o-všem), *potom* a j.; —

instrumentál; na př. *honem, málem, celkem; jednou; místy* (instrum. množ.).

b) Příslovce je svým původem některý tvar slovesný. Na př. *trvám* ve větě: bude trvám přetři atp.; *tuším, neřku-li; arci* (= a-rci); *prý* (ze slovesa *praviti*, viz § 263 a 43 č. 5); *nechajžt, nechžt* atd. (z imperativu slovesa *nehati*, v. § 268); *bohdej, bohdejž; hledě, nehledě, vyjma* (vlastně přechodníky přítomné, ale kladené do věty beze shody syntaktické a skleslé v příslovce); *takořka* (těž); *chtě, nechťe* (těž); *chtěj, nechťej* (vlastně imperativy, skleslé v příslovce).

305.

b) Předložky.

1. Předložky jsou tvaru většinou temného (tak zvané předložky prvotné); na př. *do, po* a j.

2. Jenom o některých (tak zvaných podružných) víme, že vznikly z příslovcí, a při těch poznáváme někdy také jejich původ tvaroslovný. Na př. *mezi* jest lokál jedn. (k nom. *meze*); *kromě* též (k nom. *kroma* = kraj, tedy *kromě* = na kraji); *vedle* jest *ve* a *dlé* (= v délku); atd.

306.

c) Spojky.

1. Spojky některé jsou tvaru a původu temného; na př. *a, i, či, -li, zda*, enklitické *-že* a *j*.

2. Některé jsou utvořeny z kmenů zájmen vztažných týmiž příponami, jimiž se tvoří příslovce z kmenů zájmen ukazovacích. Na př. spojka *kam* (vedle příslovci *tam, sem*); *kudy* (vedle *tudy, onudy*); *kde* (vedle *zde*); *kdy, když* (vedle *tehdy, jindy*) atd. Jsou to vztažná příslovce.

3. Jiné konečně spojky jsou ustrnulé tvary ohnuté, obyčejně s jinými slovy složené a někdy rozličně porušené. Na př. spojka *že* (= *daž*) vznikla z *je-že* (a to je zájm. *je-* s enklit. *-že*, v. § 167); — spojka *ješto* stč. *ješto* jest = *je-že-to*; — *an, ana, ano* jest = *a-on, a-ona, a-ono*; — spojka *však* byla v stč. ještě příslovcem, vznikla ze *všako* a jest = akk. jedn. střed. rodu; — *jako* je týž pád; — *ač* jest = *a-č* (č m. *čb* = *co*); *ačkoliv* = *a-č-koliv*; *proč* = *pro-č* (= *pro co*); *buď* — *buď* jest imperativ; *jest-li, jest-li-že* jsou indikativ *jest* složený se spojkou *-li* a dále se *-že*, tedy vlastně věty vzaté za spojky; atd.

Také slova *by, bych, bychom, byste* berou se druhdy za spojky. Jsou to vlastně tvary určité (aor.) slovesa *býti*, ale dochovaly se jen v kondicionále *bych nesl* atd. (v. § 301) a tu sklesly nám ve význam spojkový.

307.

d) Citoslovce.

1. Citoslovce jsou většinou slabiky, které s nijakým slovem nesouvisí a tudíž do tvarosloví nepatří; na př. *ach! ó! hej!* atd.

2. Některá však jsou ustrnulé tvary ohnuté. Na př. *běda!* jest nom. jedn. (= *bída*); — *nastojte!* (jest imperativ, = *přikvapte, buďte zde, adsitis*, vlastně volání o pomoc); — *hle!* (z imperativu *hleď*); — *viď!* (ze stč. příslovce *veď* a toto z 1. os. *vědě* = *vím*, v. § 292 č. 5.

Díl druhý.

Skladba.

308. Skladba (syntaxis) ve smyslu širším dělí se ve dvě části: větosloví a skladbu ve smyslu užším; v. § 557.

Část první.

Vět osloví.

Přehledný výklad větosloví.

309. 1. Vět osloví jest nauka o větě, jejím složení a jejích družích.

2. Věta je slovy vyjádřený soud.

Pozoruji a usuzuji, že slunce vychází, a vyslovuji to slovy: „*slunce vychází*“.

Pozoruji a usuzuji, že mi přítel poskytl pomoci, a vyslovuji to slovy: „*přítel poskytl mi pomoci*“.

Pozoruji a usuzuji, že starý hřích činí novou hanbu, a vyslovuji to slovy: „*starý hřích činí novou hanbu*“.

Atd. Jako v případech těchto, tak také v nesčíslných jiných dospívám pozorováním a přemýšlením k jistému soudu a soud ten vyjadřuji pak slovy, větou.

Soud je v mé mysli. Výraz, kterým jej vyslovuji, je věta.

Poznám. To platí o větě oznamovací; ve větě tázací je místo soudu otázka, v rozkazovací pak rozkaz atp., v. §§ 365—368.

310. 1. Skoro každá věta skládá se ze dvou členův, totiž podmětu a přísudku.

Podmět (subjekt) je slovné vyjádření toho, *kdo* (nebo *co*) koná ten skutek, nebo jeví ten děj, nebo je v tom stavu nebo té vlastnosti, jak se (v soudu) vyslovuje.

Přísudek (n. výrok, praedikát) je slovné vyjádření toho, co se o podmětu vyslovuje.

Na př. ve větě „*slunce vychází*“ je podmět *slunce* a přísudek *vychází*. A podobně jest

podmět	přísudek
ve větách: <i>slunce</i>	<i>svítí,</i>
<i>život</i>	<i>jest krátký,</i>
<i>přítel</i>	<i>poskytl mi pomoci,</i>
<i>starý hřích</i>	<i>činí novou hanbu,</i>
<i>Doubravka, dcera Bole-</i>	
<i>slavova,</i>	<i>provдалa se za Mečislava, kníže</i>
	<i>polské,</i>
<i>Tomáš ze Štítného</i>	<i>byl český mudrc a složil pro své</i>
	<i>dítky knihy šestery o obecných vě-</i>
	<i>cech křesťanských, — atd.</i>

2. Některé však věty mají jen přísudek a nikoli též podmět. Na př.: *prší*; — *blýská se*; — *uhodilo*; — *napadlo sněhu* a j. Věty takové jmenují se bez podměté.

3. Naproti tomu klade a vyslovuje se přísudek ve větě každé; bez přísudku není věta žádná, kladení a vyslovení přísudku je při větě vlastností podstatnou.

311. 1. „*Slunce vychází*“ je výraz slovy učiněný, a „*starý hřích*“ též. Ale jsou to výrazy rozdílné: „*slunce vychází*“ je věta, je výraz větný, — a „*starý hřích*“ není věta, nýbrž výraz slovný (to jest pouze slovný, nikoli též větný).

2. Výraz slovný rozeznáváme dvoji: jednoduchý nebo holý, který jen jedno slovo obsahuje, na př.: *slunce*; *hřích*; *činí*; — a

složitý nebo rozvitý, který ze dvou nebo více slov je složen, na př.: *jasné slunce*; — *náš starý hřích*; — *činiti novou hanbu*.

Předložka se svým pádem a sloveso se zvratným zájmenem se pokládají se za výrazy jednoduché. Na př.: *na-poli*, *směji-se*.

312. Ve výraze rozvitém rozeznáváme opět člen základní a člen nebo členy rozvíjecí. Obojí mohou býti výrazy holé nebo rozvité.

Na příklad: v rozvitém výrazu „*starý hřích*“ je *hřích* člen základní a *starý* člen rozvíjecí, a oba jsou výrazy holé; — v rozvitém výrazu „*hlavní město království českého*“ je *hlavní město* člen základní a *království českého* člen rozvíjecí, a oba jsou výrazy rozvité.

313. Úkolem výrazů rozvíjecích jest, omeziti a určití význam slov a výrazů základních tak, jak toho je potřebi.

Myslím na př. Prahu a chci o ní říci, že je hlavním městem království českého. Tu by nebylo dosti, abych řekl: „*Praha je město*“, poněvadž slovo „*město*“ má význam mnohem širší, než který chci vysloviti. Abych tento žádaný a náležitý význam dostal, přidávám ke slovu „*město*“ výrazy rozvíjecí „*hlavní*“ a „*království českého*“; jimi omezují široký význam slova „*město*“ a dostávám význam, jehož potřebuji: „*hlavní město království českého*“.

Jiný příklad. Chci říci, že lakomec stále žádá peněz. Tu by opět nebylo dosti, abych řekl: „*lakomec žádá*“, poněvadž slovo „*žádá*“ má význam mnohem širší, než který chci vysloviti; proto přidávám k němu výrazy rozvíjecí „*peněz*“ a „*stále*“; jimi omezují široký význam slova „*žádati*“ a dostávám význam, jehož potřebuji: „*žádati stále peněz*“.

A tak se děje vždycky: výrazy rozvíjecími omezuje se a určuje se význam slov a výrazů základních tak, jak toho je kdy potřebi, — omezovati a určovati takto význam slov a výrazů základních jest úkolem výrazů rozvíjecích.

314. Věty, jejichžto podmět i přísudek jsou výrazy jednoduché, slovou holé. Na př. *slunce vychází* (podmět *slunce*, přísudek *vychází*, oboje výraz jednoduchý).

Za holé pokládají se také věty, které mají v přísudku sloveso *jsem* (n. *nejsem*), *jsi* atd. s nějakým slovem doplňovacím. Na př.: *Bůh jest věčný*; — *ty jsi řekl*; — (*já*) *jsem po-nemoci* atp. — Sloveso *jsem*, *jsi* atd. v těchto větách nazývá se *sponou* (copula). Srov. § 332.

Naproti větám holým jsou věty **rozvité** (n. rozšířené), t. j. takové, kde buď podmět nebo přísudek neb oba tito členové věty vyjádření jsou výrazy složitými. Na př.: *Slova boží nepominou* (podmět „*slova boží*“, výraz složitý). — *Lež má krátké nohy* (přísudek „*má krátké nohy*“, výraz složitý). — *Starý hřích činí novou hanbu* (podmět „*starý hřích*“, přísudek „*činí novou hanbu*“, oboje výraz složitý).

315. V složitém výrazu podmětovém i přísudkovém rozeznáváme podmět a přísudek holý a části jejich rozvíjecí. Na př. ve větě „*starý hřích činí novou hanbu*“ jsou výrazy *hřích* a *činí* holý podmět a holý přísudek, výrazy pak *starý* a *novou hanbu* jsou části rozvíjecí.

Části rozvíjecí ve větě jsou:

- a) **předmět** (objekt), na př.: jezdec bodá *koně*, — pohané slouží *modlám*, — lakomec žádá *peněz*; —
- b) **přívlastek** (attribut), na př.: *starý* hřích činí *novou* hanbu; —
- c) **přísluvečné určení** (adverbiale), na př.: chudému je *všude* zle, — nemoc *na koni* přijíždí a *pěšky* odchází; —
- d) **doplňk**, na př.: chlapec chodí *bos*, — Jidáš stal se *zrád-
cem*. —

Holý podmět a holý přísudek jsou větné členy hlavní, — části rozvíjecí předmět, doplňk, přísluvečné určení a přívlastek jsou členy vedlejší.

Rozvíjecí tyto výrazy vyskytují se při slovesích, při jménech podstatných, při jménech přídavných a při příslovcích. O tom v. v §§ následujících.

316. Rozvíjecí výrazy při slovesích.

1. Slovesa jsou vesměs významu dějového; na př. ve slovese *žádati* jest význam dějový „žádání“.

Děj — na př. *žádání* — může býti rozmanitý a to

- a) jednak podle své stránky věcné (podstatné), neboť věcně (podstatně) jiné jest na př. *žádati rady*, — jiné *žádati pokoje*, — jiné *žádati peněz* atd.; a
- b) jednak podle své stránky mimověcné (mimopodstatné), neboť mohu *žádati* něčeho (na př. *pokoje*) na rozličných místech, v rozličných dobách, rozličným způsobem, z rozličných příčin atd.

Pro rozmanitá tato „žádání“ nestačí jediné sloveso „žádati“. Abych opatřil si výrazy, jichž potřebuji pro „žádání“ rozmanité a několikere, přidávám k slovesu „žádati“ výrazy rozvíjecí (v. nahoře § 312) a dostávám významy, kterých potřebuji, dostávám na př. význam „žádati *snažně pokoje*“, význam „žádati *stále peněz*“ atd.

Podobně děj „*státi se*“ jest rozmanitý podle stránky věcné (neboť věcně jiné jest na př. *státi se boháčem*, jiné *státi se žebrákem* atd.) a podle stránky mimověcné (neboť *státi se* něčím, na př. *boháčem*, může někdo doma anebo v cizině, rychle nebo znenáhla, lehce anebo těžce atd.); maje rozmanité tyto děje náležitě vyjádřiti, skládám sloveso *státi se* s náležitými výrazy rozvíjecími.

2. Výraz rozvíjecí, jímž se omezuje a určuje dějový význam slovesa na stránce své věcné, jest jednak předmět, jednak doplňk.

Předmět patří a táhne se jen ke slovesu a je slovným vyjádřením toho, na koho nebo nač děj slovesný přechází, koho neb co děj slovesný zasahuje, anebo ke komu nebo čemu děj slovesný vztahu-

jeme. Na př.: Jezdec bodá *koně* (bodati *koně*). — Lakomec žádá *peněz* (žádati *peněz*). — Pohané slouží *modlám* (sloužiti *modlám*). —

Doplňk patří též ke slovesu, ale při tom spolu se táhne ku podmětu nebo ke jménu podstatnému (nebo jeho zástupci), které jest v některém členu rozvíjecím. Na př.: Chlapec chodí *bos* (chlapec *bos*, doplněk *bos* táhne se ku podmětu). Jím rád ovoce (já rád). — Jidáš stal se *zrádcem* (Jidáš *zrádce*). — Ctnost činí člověka *vzácná*, nebo *vzácného*, nebo *vzácným* (člověka *vzácná*, doplněk *vzácná* n. *vzácného* n. *vzácným* táhne se ku předmětu). — Čechové zvolili sv. Vojtěcha *biskupem* (Vojtěcha *biskupem*). — Šaty mám nové, chci je míti dlouho *nové a celé*. — V těch šatech nechodil jsem dlouho *v celých* (v šatech *v celých*, doplněk *v celých* táhne se ke jménu podstatnému, jež je v příslovečném určení *v šatech*).

3. Výraz rozvíjecí, jímž se omezuje a určuje význam slovesa na stránce mimověcné, slove příslovečné určení. Na př.: Chudému je *všude* zle. — Sv. Vojtěch zvolen jest biskupem *po smrti Dětmarově*. — Žádám *snažně* pokoje. — *Pro pravdu* se lidé nejvíce hněvají. — Určením tímto omezuje a určuje se význam slovesa zejména co do místa, času, způsobu (vztahu a míry) a příčinnosti. —

317. Rozvíjecí výrazy při jménech podstatných.

1. Jméno podstatné určuje se přívlastkem; na př. *zelený strom*, *starý hřích* atp.

2. Jména podstatná mohou mívati při sobě také doplňk, na př. zvolení *biskupem* (= za biskupa); — nebo předmět, na př. žádost *peněz*, stvořitel *světa*; — nebo příslovečné určení, na př. procházka *lesem*, cesta *do Říma*, obilí *od loňska*; — avšak tyto rozvíjecí výrazy, jsouce při jméně podstatném, berou na sebe zároveň povahu přívlastku, stávají se přívlastky. —

318. Rozvíjecí výrazy při jménech přídavných.

Jméno přídavné určuje se:

1. předmětem, na př.: žádostivý *peněz*, — příznivý *někomu*;
2. doplňkem, na př.: chlapec chodící *bos*, — mor zvaný *hlíza*;
3. příslovečným určením, na př.: *velmi* žádostivý, — *na polo* mrtvý atp.

319. Rozvíjecí výrazy při příslovcích.

Příslovce a výraz příslovečný vůbec určují se opět určením příslovečným; na př.: *skoro* dobře, — *blízko* u Prahy, — *tři míle* za Prahou, — *včera odpoledne po třetí hodině*. —

320. Hledajíce ve větách daných, co je jakým členem věty, činíme to **otázkami**.

Podmět nalézáme, když se tážeme, *kdo* (nebo *co*) koná to, nebo *kdo* je v tom stavu nebo je té vlastnosti, jak věta vyslovuje. Na př. při větě „*Tomáš ze Štítného byl český mudrc a složil pro své děti knihy šestery o obecných věcech křesťanských*“ tážeme se na podmět: *kdo* byl český mudrc a složil knihy šestery...? Odpověď (a v ní podmět): *Tomáš ze Štítného!*

Přísudek nalézáme, když se tážeme, co podmět věty *koná*, nebo co *se* mu *děje*, nebo co *se* o něm ve větě *vyslovuje*. V příkladě našem: co *jest*, co *se vyslovuje* o Tomáši ze Štítného? Odpověď (přísudek): *byl český mudrc a složil knihy šestery . . .!*

Předmět nalézáme, když se tážeme otázkou sestrojenou z podmětu a slovesa věty dané a z příslušného zájmena tázacího *koho*, *co?* *koho*, *čeho?* *komu*, *čemu?* *kým*, *čím?* . . . V příkladě našem: *co* složil Tomáš ze Štítného? Odpověď (předmět): *knihy šestery . . .!*

Příslovečné určení nalézáme, když se tážeme otázkou sestrojenou z podmětu a slovesa věty dané a z příslušného tázacího výrazu příslovečného. V příkladě hořejším prvním: *pro koho* (*proč*) složil Štítný knihy šestery . . .? Odpověď (příslovečné určení): *pro své děti!*

Přívlastek nalézáme otázkou složenou z tázacího slova *jaký?* *který?* *čí?* . . . a příslušného jména podstatného. V příkladě našem: *který* Tomáš? Odpověď (přívlastek): *ze Štítného!* — *Jaké* knihy: Odpovědi dvě (přívlastky dva): 1. *šestery* a 2. *o obecných věcech křesťanských*.

Doplněk nalézáme, když se tážeme otázkou sestrojenou ze slova tázacího *jaký?* *jak* (= *jaký*)? *kým* n. *čím?* *kdo* n. *co* (= *kým*, *čím*, *jaký*)? atp., a dále z příslušného výrazu slovesného a příslušného jména podstatného (nebo jeho zástupce). V příkladě našem: *kdo*, *co* (= *čím*, *jaký*) byl Tomáš ze Štítného? Odpověď (doplněk): *český mudrc*. — V příkladech dále nahoře uvedených, zejména ve větě „*chlapec je bos*“ otázkou: *jaký* je chlapec? *bos!* — ve větě „*chlapec chodí bos*“ otázkou: *jak* (= *jaký*) chodí chlapec? *bos!* — ve větě „*vidím chlapce bosa* n. *bosého*“ otázkou: *jak* (= *jakého*) vidím chlapce? *bosa*, *bosého!* — ve větě „*Jidáš stal se zrádцем*“ otázkou: *kým*, *čím* (= *jakým*) stal se Jidáš? *zrádцем!*

Otázky, jimiž hledáme doplněk a přívlastek, jsou podobné, poněvadž také doplněk a přívlastek jsou si podobny; rozdíl mezi oběma jest, že přívlastek se spojuje se svým podstatným jménem bezprostředně, kdežto doplněk ku podmětu, po případě ku předmětu nebo ke jménu neb zájmenu v určení příslovečném se připojuje prostřednictvím slovesa.

Na př.: *bosý chlapec a chlapec chodí bos*; — *vzácného člověka a ctnost člověka činí vzácného*.

Poznam. 1. Otázkami těmito nalézáme většinou bezpečně a určitě, jakého druhu který člen věty jest. Ale někdy může bývati a bývá přece výklad rozdílný, — a příčina toho je v rozdílném pojímání, t. j. v tom, že témuž výrazu rozdílně rozumíme a rozdílný význam přikládáme. O případech takových je řeč doleji na několika místech (na př. v §§ 359 pozn. a j.).

Poznam. 2. Týž výraz může míti v rozličných větách význam rozličný a býti členem druhů rozličných. Na př. ve větách

- a) „dávají na školu novou střechnu“,
- b) „sbírají se příspěvky na školu“,
- c) „pamatujeme na školu“,
- d) „peníze na školu sešly se z dobrovolných příspěvků“,
- e) „tyto peníze jsou na školu“

je všude týž výraz „na školu“; — ve větě a) je příslovečným určením místa (dávají novou střechnu kam?), — v b) je příslovečným určením příčinnosti (účelu, sbírají se příspěvky nač? = k jakému účelu?), — v c) předmětem (pamatujeme na co? = co?), — v d) přívlasktem (jaké peníze sešly se?), — v e) doplňkem (nač jsou = jaké jsou tyto peníze?).

321. Rozeznáváme:

- a) věty jednoduché, na př.: *chudoba cti netratí*; — *křivý svědek nebude živ do roka*; a
- b) souvětí neb složeniny větné (n. věty složené), na př.: *lékař léčí, Bůh uzdravuje*; — *kdo křivě svědčí, nebude živ do roka*; — *co nás mrzí, to se nás drží, a co jest mílo nám, to nechce k nám*; — *přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě*.

322. Dále rozeznáváme věty hlavní a věty vedlejší.

- a) Věta hlavní nebo samostatná jest, která sama o sobě smysl plný vyjadřuje (nebo vyjadřovati může).
- b) Věta vedlejší jest, která nedává o sobě smyslu plného a vyjadřuje některý člen věty jiné; na př. „*kdo křivě svědčí*, (ten) nebude živ do roka“ (věta „*kdo křivě svědčí*“ nedává smyslu plného a vyjadřuje podmět věty „*nebude živ do roka*“).

Věta vedlejší slove proto též věta podřízená; naproti ní jest věta řídící ta, k níž ona jako člen přináleží. V příkladě právě uvedeném jest tedy věta řídící „(ten) nebude živ do roka“.

Věta řídící může sama býti opět podřízena větě jiné. Na př.

v souvětí „*přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě*“ jest věta druhá větou řídicí vzhledem k větě třetí, ale spolu podřízena větě první.

323. Krom toho rozeznáváme ještě podle způsobu, v jakém obsah věty je vysloven:

1. věty způsobu oznamovacího nebo věty oznamovací (indikativní), na př.: *přítel poskytl mi pomoci*;

2. věty tázací (interrogativní), na př.: *poskytl mi přítel pomoci?*

3. věty podmiňovací (kondicionální), na př.: *přítel by mi poskytl pomoci!* — mezi nimi též přáčí (optativní), na př.: *kéž by mi přítel poskytl pomoci!*

4. věty rozkazovací (imperativní), na př.: *příteli, poskytni mi pomoci!*

Poznam. Ve výkladech následujících, kde není jinak udáno, máme na zřeteli především větu hlavní (samostatnou) oznamovací.

324. Věty „*přítel poskytl mi pomoci*“, „*poskytl mi přítel pomoci?*“ atp. jsou kladné (positivní); naproti nim jsou věty „*přítel neposkytl mi pomoci*“, „*neposkytl mi přítel pomoci?*“ atd. záporné (negativní).

A. Věta jednoduchá.

325. 1. Věta jednoduchá je věta, jejíž všichni členové jsou prosté výrazy slovné a tedy žádný člen sám není výrazem větým. Na př.: *chudoba cti netratí*; — *křivý svědek nebude živ do roka*.

Větou jednoduchou jest tedy také věta „*náš soused prodal dům i pole*“; je v ní ovšem předmět dvoučlenný (*dům i pole*), ale žádný člen její není výraz větým. Naproti tomu věta „*náš soused prodal dům, ale pole neprodal*“ pokládá se za staženou. Viz o tom v § 377.

2. Členové, kteří ve větě jednoduché se vyskytují, jsou: podmět, přísudek, předmět, příslovečné určení, přívlástek a doplněk.

O podmětě.

326. 1. Podmět je slovné vyjádření toho, *kdo* (nebo *co*) koná ten skutek, nebo jeví ten děj, nebo je v tom stavu, nebo je té vlastnosti, jak se (ve větě) vyslovuje (v. § 310 č. 1). Na př.: *Jezdec bodá koně*. — *Zlato se leskne*. — *Lež má krátké nohy*. — *Pravda jest dítě boží*. — *Jidáš stal se zrádcem*.

2. Hledajíce podmět tážeme se otázkou sestrojenou z tázacího *kdo?* nebo *co?* a přísudku věty dané (v. § 320). Na př. (při

poslední z vět uvedených): *kdo* stal se zrádцем? Odpověď (podmět): *Jidáš!*

327. 1. Podmět může býti výraz holý, na př.: *orel* letí; — nebo rozvitý, na př.: *zlatý orl* všude doletí.

2. Podmětem holým bývá zpravidla slovo sklonné, tedy jméno podstatné, nebo přídavné, nebo číslovka, nebo zájmeno. Na př.: *Život* je krátký. — *Tonoucí* i břitvy se chápe. — *Nikdo* nás nenajal.

Někdy jest podmětem holým slovo nesklonné; to však, jsouc v platnosti podmětu, bere na sebe povahu jména podstatného, stává se slovem z p o d s t a t n ě l ý m. Bývá to:

infinitiv, na př.: *bohatnouti* není hřích; — i pěkně *lháti* je hřích; — *slíbiti* a *dáti* jest dvojí; — jest nelze *mně býti veselu* (výraz tento skládá se ze dvou členů: člen první je věta bezpodmětá „*jest nelze*“, a druhý je dativ s infinitivem „*mně býti veselu*“, srov. § 485 č. 15; to dvě spojuje se v celek věty jedné, a v tomto spojení bere se „*mně býti veselu*“ za podmět, tedy „*býti*“ za podmět holý); —

nebo slovo nesklonné jiné, na př.: *ale* je spojka; — *y* je samohláska tvrdá; — lepší jedno *dnes* než dvoje *zejtra*.

Ve větě „lepší je *chvála-Bohu* než *dá-li-pán-Bůh*“ jest podmětem výraz „*chvála-Bohu*“ a vedle něho „*dá-li-pán-Bůh*“. Ve výrazech těch a takových jsou ovšem sklonná slova jednotlivá (*chvála*, *Bůh*, *pán*); ale jejich celky („*chvála-Bohu*“ . . .) jsou nesklonné.

328. Podmět je vždy v nominativě. Na př.: *Život* je krátký. — *Tonoucí* i břitvy se chápe.

Za nominativ bere se také podmět, který sám sebou je slovo nesklonné, na př. ve větě: „*ale* je spojka“. Slovo „*ale*“ je nesklonné a nemá tedy také nominativu ve smyslu tvaroslovném, — v příkladě našem však je pojato za podmět a tím pojetím jest učiněno slovem zpodstatnělým (§ 327) a zároveň nominativem ve smyslu syntaktickém.

329. 1. Podmět bývá nevyjádřen, ale rozumí se.

Podmětem nevyjádřeným bývá zájmeno osobní, které se rozumí ze slovesa určitého. Na př.: Řekl jsem (— já!). Řekl jsi (— ty!). Řekli (— oni!).

Podmětem nevyjádřeným bývá dále slovo jiné, které se rozumí z celku a ze souvislosti. Na př.: Blaženi jsou čistého srdce (t. *lidé*). — Velfloviči a od Kamene s Míšňany se slili (t. j. *členové*

rodu, který se nazýval „od Kamene“). — Novotných prodali zahradu. Srov. § 369.

2. Podmětův jest někdy ke společnému přísudku **několik**. Na př.: *Ctnost a pokora* nemá místa u dvora. — *Štěstí a neštěstí* sousedy sobě jsou. — *Krakov, Lvov a Varšava* jsou přední města polská. Srov. § 377.

330.

Věty bezpodměté.

1. Některé věty nemají podmětu, jsou bezpodměté. Na př.: *prší*; — *blýská se*; — *uhodilo*; — *je zde trochu vody*; — *proti věku není léku*; — *bylo nás tisíc*; — *přibývá dne*; — *ubývá vody*; — *nedostává se chleba*; — *pamatováno bude na tebe*; — *bylo zima*; — *bylo tma*; — *bylo večer*; — *bylo škoda peněz* atp.

Ve větách *prší, blýská se, uhodilo* atp. není ani slova, které bychom za podmět pokládali mohli.

Také ve větě *je zde trochu vody* není podmětu; *trochu* jest akkusativ, podmět pak měl by býti v nominativě.

Rovněž tak ve větě *bylo nás tisíc* jest *tisíc* akkusativ a nikoli podmětem; kdyby to byla věta s podmětem, zněla by: *byl* (nikoliv *bylo*) *nás tisíc*.

Podobně ve větách *bylo škoda, bylo tma, bylo zima* nejsou slova *škoda, tma, zima* podměty, nýbrž nominativy skleslé ve význam příslivečný; kdyby to byly podměty, zněly by tytéž věty: *byla* (nikoliv *bylo*) *škoda, byla tma, byla zima*.

2. Některé věty bezpodměté mohou se přeměnití ve stejnoplatné s podmětem; na př.: *je zde trochu vody* = *je zde trocha vody*, *bylo zima* = *byla zima* atd.

Tu pak vidí se, co ve větě s podmětem je vyjádřeno nominativem (podmětem), to že ve větě bezpodměté je vyjádřeno některým pádem jiným nebo výrazem příslovečným.

331.

O přísudku.

1. Přísudek je slovné vyjádření toho, co se ve větě o podmětu vyslovuje (v. § 310 č. 1). Na př.: *Slunce svítí. Každý sobě štěstí kuje*.

2. Hledajíce přísudek tážeme se otázkou, *co koná podmět věty, nebo co se mu děje, nebo co se ve větě o něm vyslovuje* (v. § 320). Tedy při větách právě uvedených: *Co činí slunce?* Odpověď (přísudek): *svítí!* *Co činí každý n. co vyslovuje se o každém, že činí?* Odpověď (přísudek): *kuje sobě štěstí, (každý) sobě štěstí kuje*.

332. 1. Přísudek může býti holý, na př.: slunce *svítí*, Bůh *jest*; — nebo rozvitý, na př.: slunce *svítí na spravedlivé i na nespravedlivé*, Bůh *je stvořitel a zachovatel všeho*.

2. Přísudkem holým je vždycky sloveso určité. Na př.: Slunce *svítí*. — Bůh *jest*. —

Ve větách, které mají v přísudku sloveso *jsem* (nebo záporné *nejsem*) s nějakým slovem doplňovacím, bere se složený tento výraz za přísudek holý a sloveso *jsem* za sponu (v. § 314). Na př.: Ty *jsi řekl*. — Bůh *jest věčný*. — Otec *jest po-nemoci*. — Štěstí *není stálé*.

333. Místo přísudkového slovesa náležitého bývá v jistých rčeních slovo jiné; zejména:

infinitiv, na př. já to *věděti* (= kdybych to věděl, kdybych to byl věděl); —

imperativ (místo žádaného indikativu), na př. čert chytil hospodského a *pod* s ním do pekla (m. letěl); —

citoslovce, na př. Vojtišek *hop* z pod lůžka (m. vyskočil); — tak *hop!* (= skoč); — lavice *prásk* (m. praskla, zlámala se); — *na!* (= tu máš a vezmi). *nate* knihu! (= tu máte a vezměte).

334. 1. Přísudek bývá částečně *nevyjádřen*, v. o tom § 369.

Zvláště často bývá vynecháno sponové sloveso *jsem* atd. Na př.: Mladost *radost*. — Sliby *chyby*. — Třeba, lze (m. třeba *jest*, lze *jest*). — Nesl, nesli (m. nesl *jest*, nesli *jsou*). — Já to řekl, my toho nevěděli.

2. Přísudkův *jest* někdy ke společnému podmětu *několik*. Na př.: Otec *šel do města a nakoupil zboží*. — Nemoc *na koni přijíždí a pěšky odchází*. — Viz o tom v § 377.

335.

O předměte.

1. Předmět *při slovese* je slovné vyjádření toho, na koho nebo nač děj slovesný přechází, koho nebo co děj slovesný zasahuje, anebo ke komu nebo čemu děj slovesný vztahujeme (v. § 316 č. 2). Na př.: Jezdec *bodá koně* (bodati *koně*, = bodání přechází na koně, kůň je jeho předmětem). — Učitel *chválí žáka* (chváliti *žáka*). — Pán *poroučí služebníkovi* (poroučeti *služebníkovi*). — Lakomec *žádá peněz*. — Vitr *hýbe stromem*. — Mluví se *o vojně*. — Okolo močidla (= louže) *chodě neujdeš nádchy* (ujíti *nádchy*, = ujítí vztahujeme k nádše).

2. Hledajíce předmět tážeme se otázkou sestrojenou z pod-

mětu a slovesa věty dané a tázacího zájmena *koho* neb *co?* *koho* neb *čeho?* — *komu...?* — *kým...?* — *na koho...?* *o kom...?* atd. (v. § 320). Na př.: *Koho* bodá jezdec? *koně!* — *O čem* se mluví? *o vojně!*

3. Slovesa, která při sobě předmět mají, slovou předmětná (verba obiectiva); na př.: *bodati* (někoho), *žádati* (něčeho), *poroučeti* (někomu), *hýbati* (něčím) atd.

Naproti nim jsou slovesa podmětná (verba subiectiva), která předmětu nemají; na př.: *ležeti*, *státi*, *jíti*, *spáti*, *mlčeti* atd.

4. Kromě sloves bývá předmět také při jménech přídavných a podstatných.

a) Při jménech přídavných. Na př.: *Žádostivý peněz.* — Jsem přízniv, věren, vděčen *někomu.* — Jsem dlužen *knihu, peníze.*

b) Při jménech podstatných. Na př.: *Žádost peněz.* — Lakomství jest služba *modlám.*

Předmět při jméně podstatném má zároveň význam přívlastku (v. § 317 č. 2 a § 351).

Při jménech přídavných a podstatných bývá předmět jen tehdy, když toho významem jsou schopna.

Na př. jméno podstatné *žádost* a přídavné *žádostivý* mohou při sobě míti předmět *peněz*, poněvadž jsou významu podobného jako sloveso *žádati*; tedy „žádostivý peněz“ a „žádost peněz“ jako „žádati peněz“. Ve větě „jsem dlužen *knihu*“ je rčení „jsem dlužen“ významu dějového a děj jeho vztahujeme na předmět „*knihu*“, tedy „jsem-dlužen knihu“.

Naproti tomu jména podstatná a přídavná *zelenost*, *zelený* atp. předmětu při sobě nikdy nemají, poněvadž toho významem svým nejsou schopna.

336. 1. Předmět může býti holý, na př. navštívil jsem *přítele*, — pohané slouží *modlám*, — nebo rozvitý, na př. navštívil jsem *nemocného přítele*, — pohané slouží *modlám němým a hluchým*.

2. Předmětem holým bývá slovo sklonné. Na př.: *Krejčí šaty šije.* — *Miluj svého bližního.* — *Sytý nevěří hladovému.* — *Čas vše mění.* — *Neznám vás.* —

Jindy bývá předmětem holým výraz nesklonný. Zejména: infinitiv, na př. *chci píti*, — *slibuji přijeti*, — *jsem povinen pravdu mluvit*; — nebo

výraz nesklonný jiný, na př.: *závistivý vždy nějaké ale přičiní* nebo *než k chvále každého.* Slovo takové bere se za jméno

zpodstatnělé a někdy přijímá i koncovky skloňovací, na př.: pozdě *bycha* honíváme (*bycha* = akkusativ zpodstatnělého slova *bych*).

3. Někdy bývá předmětem výraz příslovečný. Na př.: Koupil jsem *půl lokte sukna*. — Vypil jsem *sklenici vody*. — Prodal jsem *korec žita, mandel slámy*. — Štěstí má vždycky *nenávisti dosti*. — Máme *málo chleba*. — Nemám *kdy*, nemám *kde*, nemám *proč*.

Ve větě „koupil jsem *půl lokte sukna*“ je předmět „*půl lokte sukna*“. V něm nelze bráti „*půl*“ za předmět holý a ostatek za části rozvíjecí, nýbrž předmětem jest tento výraz ve své celosti. Je to vlastně výraz příslovečný, příslovečné určení míry „*půl lokte*“, s genitivem celku (partitivním) „*sukna*“. Ve větě „*koupil jsem . . .*“ má předmět vyjadřovati, *co* to jest, co jsem koupil; místo toho kladu tam vyjádření, *kolik* toho jest, co jsem koupil, a pravím: „koupil jsem *půl lokte sukna*“. Položil jsem tedy výraz příslovečný (s genitivem celku na něm závislým) na místo předmětu, a výraz tento zastupuje předmět, má platnost a povahu předmětu, stává se předmětem a jest to tedy předmět ve výraze příslovečném. Podobně ve větách: vypil jsem *sklenici vody*, — máme *málo chleba* atp.

Místo „nemám *času, kdy (ve kterém)* bych (na př.) něco učinil“, pravím krátce „nemám *kdy*“, t. j. místo předmětu „*času, kdy (ve kterém)* . . .“ kladu jen slovo „*kdy*“. Slovo toto je vztažné příslovce (= spojka). Položeno na místo předmětu běře na sebe platnost a povahu předmětu, stává se předmětem a jest to tedy předmět ve výraze příslovečném. Podobně ve větách „nemám *proč*“ atp.

Poznam. Někdy bývá nesehnáno rozeznati, je-li výraz předmětem či příslovečným určením; viz o tom v § 344 č. 2.

337. Předmět sklonný bývá v akkusativě, genitivě, dativě, instrumentále, nebo v některém pádě předložkovém.

1. Předmět bývá v akkusativě

- a) při mnohých slovesích. Na př.: Jezdec bodá *koně*. — Staré zboží činí *novou šlechtu*. — Zlato *zlatníka* najde. — Činíš mi *krivdu*. — Mluvíš *pravdu*. — Každý *svou* hude. — Slovesa taková slovou přechodná.

Ve větě „bojuj *ten dobrý boj víry*“ je předmětem *ten dobrý boj víry*. Není zde ovšem takové přecházení děje slovesného (bojujati boj), jako na př. ve větě „jezdec bodá *koně*“ (bodati *koně*); ale způsob vyjádření jest v obou těchto větách týž, a proto běreme ve větě první výraz „*ten dobrý boj víry*“ za totéž, čím jest výraz „*koně*“ ve větě druhé, t. j. za předmět. Podobně ve větě „*spra-*

vedlivý soud suďte“ a j., a podobně ve rčeních „bráti rozum“, — „bráti pokazu“, — „vzítí konec“ atp.

b) Předmět jest v akkusativě při jméně přídavném *dlužen*: jsem dlužen *knihu, odpověď, peníze*.

2. Předmět bývá v genitivě

a) při mnohých slovesích. To bývá:

V záporu při slovesích přechodných. Na př.: Žádnému *křivdy* nečin. — Nemám *času*. — Orel *much* nelapá. — Atd., zpravidla.

Při slovesích jiných. Na př.: Lakomec *žádá peněz*. — Mokrý půda *vody* nepotřebuje. — Střez se *jména zlého*. — Ještě jsme *čle* nedoběhli. — Varuj se *zlého*. — Dokládám se *svědkův*. — Matka plakala *smrti* svého syna. — Želejme *své viny*. — Kajte se *hříchův*. — Všichni se užasli sv. Prokopa *hlasu*. — Zpomínati *něčeho*. — Tázati se *někoho*. — Škoda *toho druhu dobrého* (věta bezpodmětá). —

b) Předmět bývá v genitivě při jméně podstatném; na př.: žádost *peněz*, — pečlivost *zemských věcí* (= starost o zemské věci), — stvořitel *světa* atd. Tu pak je předmět zároveň významu přívlastkového (v. § 351).

c) Předmět bývá v genitivě při jméně přídavném. Na př.: Lakomec je *žádstiv peněz*. — Hoden jest dělník *mzdy své*. — Nejsi vděčen *daru vzatého*. — Budiž *té rady* vždy pilen. — Žádný čas nejsi *jist sebe*. — Nejsem povědom *cesty*. — Buď *toho* pamětliv. —

3. Předmět je v dativě

a) při mnohých slovesích. Na př.: Dostati se *někomu*. — Náležeti *někomu*. — Každý má *práci* poddán býti. — Nero díval se *ohni*. — Král podivil se *tomu*. — Pán poroučí *služebníkovi*. — Zvykej *dobrému*. — Bída učí *rozumu*. — Sytý *lačnému* nerozumí. — Pohané slouží *modlám*. — Prospívej *všechněm*, neškoď *žádnému*. — Odolej vždy *zlobě*. — Žel *mi* toho. — *Všem* jest umříti. — Těšiti se *čemu*. — Smáti se *komu*.

b) Předmět bývá v dativě při jméně podstatném. Na př.: lakomství je služba *modlám*, — vzkaz *přátelům* atd. Tu pak je předmět zároveň významu přívlastkového (v. § 351).

c) Předmět bývá v dativě při jméně přídavném; na př.: buď dobrotiv *svému lidu*, — budiž *nám* Bůh milostiv, — podoben *někomu*, — roven *někonu* atd.

4. Předmět jest v instrumentále

a) při některých slovesích. Na př.: Bůh *štěstím* vládne. —

Hýbati *stolem*. — Trásti *stromem*. — Klamati *lidmi* (stč., = ně. klamati lidi).

- b) Předmět jest v instrumentále při jméně podstatném; na př.: vláda *rozumem* atd. Tu pak je předmět zároveň významu přivlastkového (v. § 351).
- c) Předmět je v instrumentále při jméně přídavném. Na př.: Nejsem vinen *smrtí spravedlivého tohoto*. — Nikdo *životem* jist **nebyl**.

5. Předmět je v pádě předložkovém

- a) při mnohých slovesích. Na př.: mysliti *na něco, o něčem*; — věděti *o něčem*; mluviti *o někom, povídati o něčem*; — pamatovati, vzpomínati *na někoho*; — starati se *o něco*; — dbáti *na něco, o něco, o něčem*; — státi *o něco, po něčem*; — dychtiti, toužiti *po něčem*; — rovnati se *k někomu*: — podobati se *k někomu*; — mluviti, promluviti *k někomu*; — volati *na někoho*; — tázati se *na něco*; — věřiti *v někoho, doufati v někoho*; — panovati *nad někým*; — bojovati *proti někomu*; — bojovati *s někým* (= proti komu) atd.
- b) Předmět bývá v pádě předložkovém při jméně podstatném; na př.: pověst *o Libuši*, — zpomínka *na domov* atd. Tu pak je předmět zároveň významu přivlastkového (v. § 351).
- c) Předmět bývá v pádě předložkovém při jméně přídavném; na př.: podobný *k někomu*, — vlídný *ke všem*.

338. Předmětů jest někdy při témže slovese **několik**. Jsou buď stejnorodé a vyjadřují se pádem stejným, na př.: hrnčír z hlíny *hrnce, džbány, pokličky* lípá (vesměs akkusativem); — *hněv a jazyk* na uzdě měj; — vlk také *čtené a znamenáné* béře; — na tvrdý suk *tvrdého* třeba *klínu a palice* (oboje gen.); — rozkoš *duši i tělu* uškozuje (dat.) atd., srov. § 377; —

anebo jsou různorodé a vyjadřují se pády rozdílnými, na př.: zlé *slému ruku* podává (dat. a akk.); — *darované krávé na rohy* nehleď (dat. a akk. s předložkou); — zbaviti *někoho něčeho* (akk. a gen.); atd.

339.

O příslovečném určení.

1. Príslovečné určení (adverbiale) při slovese jest výraz, jímž se omezuje a určuje dějový význam slovesa na stránce mimověčné, t. j. vzhledem k místu, k času, ke způsobu, vztahu a míře a ku příčinnosti (v. § 316 č. 3). Na př.: půjdu *do města*, — půjdu *hned*, — půjdu *rychle*, — půjdu *pro léky*.

2. Kromě sloves bývá příslovečné určení také

- a) při jménech **přídavných**, na př.: *velmi žádostivý*, — *tmavě zelený*, — *červený jako růže*, — *napolo mrtvý*;
- b) při výrazech **příslovečných**, na př.: *scela dobře*, — *skoro dobře*, — *blízko u Prahy*; — také
- c) jméno **podstatné** mívá při sobě určení příslovečné, ale toto má pak zároveň význam přívlastkový (v. §§ 317 a 351); na př.: hrad *na skále*, — obilí *od loňska*, — procházka *lesem*, — cesta *do Říma*, — bitva *u Lipska*.

3. Příslovečné určení jest podle významu rozmanité, a rozeznává se zejména určení: a) místa, b) času, c) způsobu, vztahu a míry, a d) příčinnosti. Více o nich v. v §§ násl. 340—343.

340. Příslovečné určení *místa* jest na otázky *kde? odkud? kam? kudy? pokud?*

Na př.: Byl jsem *v městě*, — přišel jsem *z města*, — šel jsem *do města*, — šel jsem *městem*, — pole jdou *až k městu*. — Chudému je *všude* zle. — Mladý má se i *na ledě* zahřáti. — Jungmann narodil se *v Hudlicích*. — Závist se *po živých* ráda vozí. — Jesle *k skotu* nechodí. — Pravda *v oči* kule. — Prudký pes přichází *vlku pod zub*. — Těžko *z hodů na hody* jíti. — Muž zlý vede přítele svého *cestou nedobrou*. — Boleslav vši země *až do Krakova* dobyl. —

341. Příslovečné určení *času* jest na otázky *kdy? ve kterém čase? jak dávno (= od které doby)? dokud (= do které doby)? jak dlouho (= po jaký čas)?*

Na př.: Jel jsem *včera* do města, vrátil jsem se *dnes*. — Neštěstí *nikdy* nezahálí. — *V štěstí* nedoufej, *v neštěstí* nezoufej. — Nebe zemi dešť dalo *časem svým*. — Josef Jungmann narodil se *dne 16. července 1773*. — Malý hrnek *brzo* překypí. — Afrika je *dosud* málo známa. —

342. Příslovečné určení *způsobu, vztahu* (n. *zřetele*) a *míry*.

Určení *způsobu* jest na otázku *jak (= jakým způsobem, v jakém smyslu...)?* — a vyjádřeno bývá jednak přímo (bez přirovnání), jednak přirovnáním.

Vyjádřeno jest 1. *přím o*. Na př.: Mám se *dobře*. — Trojnásobný provaz *nesnadno* se přetrhne. — Chodím *rychle, zvolna*. — Jeti *krokem*. — Nehody *řadem* chodívají. — Nemocný leží *pádem*, oči mu stojí *sloupem*. — Pole leží *ladem*. — Odřískávati něco *slovo od slova*. — Voda *kolečkem* se točí, *do kolečka*. — Srovnávám se se sousedem *v dobrotě*. — Jedná se o nás *bez nás* (= jak se jedná o nás?). — Nepouštěj se *bez vesla* na moře. — Dávej *s rozumem*, bež *s pamětí*. — *S poctivostí* nejdál dojdeš. — Chodil jsem se *sousedem* po polích

(= chodil jsem jak? odpověď: se sousedem. ve společnosti sousedově, nikoliv sám). — Kupovati *za peníze*, prodávati *na dluh*. — Střletí *na slepo*, mluvíti *na prázdno*. — *Nemoc na koni přijíždí a pěšky odchází*. — *Plavati proti proudu*. —

Určení způsobu vyjádřeno jest 2. p ř i r o v n á n í m, jímž se vyslovuje. že způsob jest t a k o v ý. jako . . . nebo že jest j i n ý. než . . . Na př.: *Červený jako růže*, — *modrý jako chrpa*, — *zdravý jako rys*. — *Přeje mu co pes kočce* (lépe: *jako . . .*) — *Proti jiným letům je letos úroda malá*.

Určení vztahu (n. zřetele) jest na otázku *vzhledem k čemu? se zřetelem k čemu? anebo jak = vzhledem k čemu?*

Na př.: *Kdo odpočívá tělem*, odpočivej *i duchem*. — *Jsem rodem z Prahy*, *bytem v Plzni*. — *Čech smýšlením*. — *Sedláci nemají se rovnati rouchem*. *stravou a čeledi vládkám*. — *Císař jej hrdlem i zdravím ubezpečil*. — *Vinník hrdlo, čest i statek propadl*. — *Chudý duchem*. — *Chudý na duchu*. — *Mladý na léta*, *starý na rozum*. — *Slepý na oko*, *na obě oči*. — *Země bohatá na ovoce*. — *Rozsedlina má tři lokte na délku*. — *Ve stravě, strany stravy, co do stravy, v příčině stravy, vzhledem ke stravě . . . máme se dobře*. —

Určení míry jest na otázku *kolik* (nebo *jak co do stupně, míry, váhy . . .*)? Bývá vyjádřeno jednak přímo (bez přirovnání), jednak přirovnáním.

1. P ř í m o. Na př.: *Hněv bez vlády málo vadí*. — *Chtivého koně nemáš příliš hnáti*. — *Zlé kolo nejvíce skřípá*. — *Mnohem více, o mnoho více*. — *Dítě vyspalo se do červena*. — *Poraněn do smrti*. — *Řeka hluboká do pasu, po pás*. — *Přítel až do peněz*. — *Jedli do sytosti, pili do vůle*. — *Máme stravy na týden*. — *Nemocný na smrt*. — *Nemudruj švec přes kopyto* (= *jak, kolik co do stupně . . .?*) — *Knihy stojí tři zlaté*. —

2. P ř i r o v n á n í m. Na př. *Jsem starší tebe*, — *jsem starší než ty*, — *jsem nejstarší z vás, mezi vámi*. — *Jsem starší o rok než ty* (dvoje určení míry: *než ty a o rok*). — *Čest jest dražší nade všechno zboží*. — *Máme stravy více než na týden*.

Míra udává se druhdy jen

přibližně, na př. bylo jich *ke dvěma stům, okolo dvou set, na dvě stě, do dvou set, asi dvě stě, bez mála dvě stě, přes dvě stě* — nebo

omezením, na př. *každý den kromě neděle*, — *všichni se zachránili kromě jednoho, mimo jednoho, vyjmouc jednoho*.

343. Příslovečné určení *příčinností*, t. j. původce a původu, prostředku a nástroje (kým, čím se co děje nebo jest), látky (z níž

se co děje nebo jest), důvodu (proč = ze které příčiny předcházející se co děje nebo jest), účelu a cíle (proč = pro který účel následující se co děje nebo jest), překážky (= důvodu při záporu, proč se co neděje nebo není), podmínky (= příčiny, které žádáme, má-li se něco dítí nebo má-li něco býti).

Na př. příslovečné určení *původu*: Jméno *otcem* nastřádané. — Zákon *Newtonem* nalezený. — *Z jiskry* bývá oheň. — Země *od Kolumba* objevená. — *Od Boha* všecko dobré pochodí. — *Od nich* jest vám pobitu býti. —

Přisl. urč. *prostředku* (prostředníka) a *nástroje*: Bůh řekl *skrze proroka*. — Víra naše vznikla *skrze sprostné lidi, skrze apoštoly*. — *Bezděčnými chrty* řídka zajíce uštveš. — Poslal jsem psaní *poslem, po poslu*. — *Jednou ranou* dub nepadne. — Rána *mečem* daná. — Každý ptáček *svým* se *nosem* živí. — *Slyš uchem, viz rozumem*. — *Mlčením* člověk mnoho řečí odbude. — *Chybami* se člověk učí. — Kdo neprohlédá *očíma*, prohlédá *měšcem*. — *Vyrazeti klín klínem*. — Koupil jsem knihu *za dva zlaté* (cena = prostředek, kterým se kupuje, platí atd.). —

Přisl. urč. *látky*: *Z cizích ostřížků* krejčí si kabát šije. — *Nádoba z hlíny* učiněná. — *Cesta zavátá sněhem*. — *Desky zlatem* okované. —

Přisl. urč. *důvodu*: *Pro pravdu* se lidé nejvíce hněvají. — *Odpuštění pro Boha*. — *Odplácti dobrým za zlé*. — *Třásti se zimou, strachem*. — *Padati mdlobou*. — *Čalouny od zlata* se třpytily, třpytiti se *zlatem*. — *Učiniti něco z lásky, z přátelství, z nepřátelství*. — *Polané z násilí* na Čechy žalovali. — *Z palce* obra poznáváme. — *Ptáka poznáš po peří, vlka po srsti, a člověka po řeči, kroji a chodu*. —

Přisl. urč. *účelu a cíle*: *Učiním něco pro dobrou vůli* (= s účelem, aby byla dobrá vůle). — *Musí se dým pro teplo* trpěti. — *Soused koupil pole pro syna, synovi*. — *Jíti někomu na pomoc, ku pomoci*.

Přisl. urč. *překážky*: *Mdlobou* nemohu státi. — *Pro hluk* není slyšeti. —

Přisl. urč. *podmínky*: *Při zlém návyku* ctnost nemá vzniku. — *Při dobré vůli* vše jde do hůry. —

344. 1. Jakého druhu které příslovečné určení jest, o tom rozhoduje jeho význam. Strany významu může však bývat výklad rozdílný, a proto může též výraz příslovečný bráti se tu za určení druhu toho, a jindy za určení druhu jiného.

Na př. ve větě „otec to učinil *pro syna*“ je „*pro syna*“ příslovečné určení příčinnosti, a to buď důvodu (jestliže na př. *pro*

syna = poněvadž syn o to prosil . . .), bud účelu (jestliže *pro syna* = aby to synovi prospělo . . .).

Ve větě „nepršelo od velikonoc do letnic“ jest výraz „od velikonoc do letnic“ příslovečné určení času, rozumí-li se jím určení, *ve které době, kdy* nepršelo; a je příslovečným určením míry, rozumí-li se jím určení, *kolik času* bylo bez deště. Podobně jest ve rčeních „psota nejděl trvá“, „válka trvala třicet let“, „dub sto let starý“ atp. určení míry, učiněné měřením času.

Ve větách *a)* „sedím na koni“ a *b)* „jedu na koni“ je též výraz příslovečný „na koni“; ale druhu jest patrně rozdílného: v *a)* jest to příslovečné určení místa (*kde* sedím?), v *b)* pak způsobu (*jak* jedu?).

V přísloví „na měkkých polštářích se jména nedobývá“ je výraz „na měkkých polštářích“ vlastně přísl. určení místa (*kde* nedobývá se jména?); ale když povážíme, že význam tohoto výrazu jest obrazný, vezmeme jej za příslovečné určení způsobu (*jak* nedobývá se jména?).

Pravíme: *a)* „bratr jest na vojně, jest u dráhy . . .“ a *b)* „v neštěstí nezoufej“ atp. Vytčená zde určení jsou *a)* určení místa (*kde* je bratr?), a *b)* určení času (*kdy* nemá kdo zoufati?); ale rozumíme jimi: *a)* při jakém stavu nebo jakého stavu je bratr? a *b)* v jakém stavu nebo v jakých okolnostech postaven jsa nemá kdo zoufati? — jsou to tedy příslovečná určení stavu.

2. Jindy může bývati výklad rozdílný, je-li výraz některý příslovečným určením či předmětem, t. j. je-li to omezení a určení se stránky mimověcné, či se stránky věcné (v. § 316).

Na př. ve větách *a)* „sedám na koně“, *b)* „hledím na koně“ a *c)* „myslím na koně“ máme též výraz „na koně“.

Výraz tento jest ve větě *a)* zajisté příslovečným určením (= určením děje slovesného se stránky mimověcné), a to příslovečným určením místa: sedám na koně = sedám kam?

Týmž vlastně určením jest též výraz také ve větě *b)* hledím na koně = hledím kam? — Ale tu je zároveň také možno, bráti jej za předmět (= za určení děje slovesného se stránky věcné). Zvláště je to možno, když se položí táž věta *b)* „hledím na koně“ vedle vět smyslu podobného *d)* „vidím koně“, *e)* „prohlížím koně“ atd. Ve větě *b)* má výraz „na koně“ platnost podobnou a téměř stejnou, jako výraz „koně“ ve větách *d)* a *e)*; v *d)* a *e)* je výraz „koně“ předmětem; proto běře se výraz „na koně“ v *b)* též za předmět.

Ve větě *c)* je věc táž, jako v *b)*. Výraz „na koně“ je tu vlastně určením příslovečným: myslím na koně = mám mysl obrácenu na koně = kam? — Ale též výraz běře se pak za určení děje slovesného na stránce věcné, běře se za předmět.

Někdy může též výraz v téže větě býti buď předmětem, buď příslovečným určením; při tom pak jest ovšem i význam výrazu rozdílný. Na př. ve větě „rytíř bojoval *s loupežníky*“ je výraz „*s loupežníky*“ předmětem, rozumí-li se, že rytíř bojoval „*s loupežníky*“ = proti loupežníkům; rozumí-li se však, že rytíř bojoval „*s loupežníky*“ = spolu s loupežníky, jako pomocník jejich, je též výraz přísl. určením.

Ve větě a) „chodil jsem *se sousem* po polích“ je výraz „*se sousem*“ patrně příslovečné určení způsobu (= chodil jsem jak? se sousem, ve společnosti sousem!). Ve větě b) „mluvil jsem *se sousem* o polích“ je též výraz tímž určením (t. j. příslovečným určením způsobu), rozumím-li jím, že jsme spolu se sousem svá mínění o polích si vyslovovali. Ale věta b) může míti také smysl jiný: měl jsem říci, že jsem „*sousedovi*“ o polích něco oznámil, pověděl . . . , a místo toho řekl jsem, že jsem „*se sousem*“ o polích mluvil. V tom případě je věta b) náhradou za větu c) „oznámil jsem *sousedovi* . . .“, výraz „*se sousem*“ věty b) je náhradou za předmět „*sousedovi*“ věty c), — a podle toho brává se též za předmět.

3. Přísl. výraz bývá na místě doplňku a v platnosti doplňku, na př. bratr je *na vojně*, — tento dar je *rodičům* atp.; o tom v. § 359.

345. Přísl. určení jest ve větě jednoduché vyjádřeno výrazem holým nebo rozvitým.

Výrazem holým, a to

buď některým tvarem ohnutým a zřetelným, na př. *lesem* (jdu *lesem*, příslovečné určení *lesem* je zřetelný instrumentál jedn. k nom. *les*), *z lesa*, *do lesa* atd.; —

buď výrazem ustrnulým, na př. *zde*, *sem*, *tam*, *vždy*, *nikdy*, *tak*, *nijak*, *dobře*, *zle*, *málo*, *více*, *nejvíce*, *letos*, *loni*, *dnes*, *zítra*, *zvláště*, *z-cela*, *do-cela*, *z-řídka*, *na-mnoze*, *na-z-paměť*, *arci*, *prý* atp.; příslovečný výraz holý a ustrnulý nazývá se příslovce. —

Výrazem rozvitým, na př.: Kristus pán narodil se *za panování římského císaře Augusta*; — navštívím tě *zítra ráno mezi devátou a desátou hodinou*.

346. Přísl. určení jest někdy pospolu několik. Na př.: *s dobrými skutky dobře se žije*; — *smrt vždycky za pasem vězí*; — *pod nízkým stropem vysoko neskákej*; — *ptáka poznáš po peří*, *vlka po srsti*, a člověka *po řeči*, *kroji a chodu*. Srov. § 377.

347.

O přívlastku.

1. Přívlastek (attribut) je slovné vyjádření toho, čím se omezuje a určuje pojem vyjádřený jménem podstatným (v. § 317). Na př.:

starý hřích; — služba *modlám*; — žádost *peněz*; — procházka *lesem*; — cesta *do Říma*; — děje *národa českého*; atp.

2. Hledajíce přívlastek tážeme se otázkou sestrojenou ze jména podstatného věty dané a tázacího *jaký? který* (= *jaký*)? *čí* (= *jaký*)? (v. § 320).

3. Přívlastek bývá nejen při jménech podstatných vlastně tak řečených, nýbrž také při slovích z podstatných. Na př.: *neznámý pocestný*; — *blahoslavení chudí*; — *tvrdé y*; — *spojka ale*.

348. 1. Přívlastek může býti holý, na př.: *kvetoucí lípa*, *cesta do Říma*; — nebo rozvitý, na př.: *svědectví o starobylosti Slovanů v Evropě*, — *snaha povznéstí průmysl a obchod v krajinách neúrodných*.

2. Přívlastkem holým bývá slovo sklonné, tedy jméno podstatné, nebo přídavné, nebo číslovka, nebo zájmeno. Na př.: *řeka Vltava*, — práce *kvapná*, — zásluha *nehynoucí*. — Karel *Čtvrtý*, — *naš* věk.

Někdy je přívlastkem slovo nesklonné, a to:

infinitiv, na př. mám právo *mluviti*, — mám povinnost *se brániti*; — nebo slovo nesklonné

jiné, na př. *cesta nazpátek* (= zpáteční); — čtení *pro děti*; — lék *pro obcerstvení*; — o synovi *v cizině* otec nevěděl (= o synovi, který byl v cizině); — lepší ctnost *s chudobou*, nežli hřích *s ozdobou*; — umění v čas mlčeti není *leđa* umění (= leďajaké, nepatrné umění).

Nejčastěji bývá přívlastkem jméno přídavné.

349. Přívlastek je dílem souřadný, dílem podřadný.

a) Přívlastek souřadný je téhož pádu jako příslušné jméno podstatné: na př.: *řeka Vltava*, — *kamenný most*, — *Karla Čtvrtého* atd.

b) Přívlastek podřadný jest vyjádřen

pádem prostým, závislým na příslušném jméně podstatném; na př.: *stvořitel světa*, — *stvoření světa*, — *žádost peněz*, — *služba modlám*, — *pohrdání světem*, — *rána mečem*;

pádem předložkovým; na př.: *cesta do Říma*, — *bitva u Lipska*, — *hrad na skále*, — *dům na spadnutí*, — *Kolín nad Labem*, — *dům od kamene*, — *obilí od loňska*, — *člověk po nemoci*, — *bytost bez proměny*, — *pověst o Libuši*, — *starost o živobyti*; —

infinitivem; na př.: *umění mlčeti*, — *snaha povznéstí průmysl a obchod domácí*; —

výrazem příslovečným; na př.: *deska deset loket zděli*, — *luka čtvrt míle zšíří*, — *oltář desíti loktů svýši*, — *chvíle vhod každému*; —

výrazem spojkovým; na př.: *tvář jako růže*, — člověk *jako hora*. —

Přívlastek souřadný skloňuje se zároveň se svým jménem podstatným: nom. *kamenný most*, gen. *kamenného mostu* atd.; přívlastek podřadný zůstává nezměněn, když se jeho jméno podstatné skloňuje: nom. *služba modlám*, gen. *služby modlám*, dat. *službě modlám* atd

350. Druh přívlastku souřadného je **přístavek** (apposice). Jest to přívlastkové jméno podstatné, opatřené nejčastěji opět svým přívlastkem a položené za jménem podstatným nebo zájmenem, k němuž patří. Na př.: *Doubravka, dcera Boleslavova*, provdala se za *Mečislava, kníže polské*. — *Svatopluk, král moravský*, od sv. Cyrilla víře křesťanské byl naučen. — *Hannibal, vítěz nad Římany*. — *Ty, pane náš!* — *Já, žebrák*, abych podporoval tebe, *boháče!*

351. Přívlastek jest významu 1. někdy podmětneho, 2. někdy předmětneho, 3. někdy příslovečného a 4. někdy doplňkového.

1. Pravím *a) Kristus přijde*, a
b) příští Kristovo.

Přívlastek „*Kristovo*“ ve větě *b)* je ve střídě za podmět *Kristus* věty *a)*, je to tedy přívlastek významu podmětneho.

2. Pravím *a) sloužiti modlám*, a
b) služba modlám.

Výraz „*modlám*“ jest v *a)* předmětem; v *b)* je též předmětem (*služba komu?*) a spolu přívlastkem (*jaká služba?*), je to tedy přívlastek významu předmětneho (v. § 337).

Podobně ve výrazech: pohrdání *světem*, starost *o živobyті*, vzpomínka *na domov* atp.

3. Pravím *a) cestovati do Říma*, a
b) cesta do Říma.

Výraz „*do Říma*“ jest v *a)* příslovečným určením (na otázku: *cestovati kam?*). A týmž je zajisté také v *b)* (*cesta kam?*); ale v *b)* je tento výraz spolu přívlastkem (na otázku *jaká cesta?*), je to tedy přívlastek významu příslovečného (v. § 339 č. 2).

Podobně ve výrazech: procházka *lesem*, rána *mečem*, *tváře jako růže*, člověk *jako hora* atp.

4. Pravím *a) zvoliti králem* (= za krále), a
b) zvolení králem.

Výraz „*králem*“ jest v *a)* doplňkem; v *b)* je též doplňkem (*zvolení čím? za co?*) a spolu přívlastkem (*jaké zvolení?*), je to tedy přívlastek významu doplňkového (v. § 355).

Podobně ve výrazech: volba *za krále*, ustanovení *za soudce* atp.

Výrazy příslovečné (*cesta do Říma* atp.). předmětné (služba *modlám* atp.) a doplňkové (zvolení *králem* atp.) stávají se přívlasky tím, že se vztahují ke jménům podstatným a berou se tu za určení náozku *jaký?* — Srov. § 317.

352. Přívlaskův jest někdy k témuž podstatnému jménu několik. Na př.: chléb *náš vezdejší* (přívlasky dva, oba souřadné); — pokoj *všem lidem dobré vůle* (přivl. prvý souřadný, druhý podřadný); — *všeliké po horách* ptactvo atd. Srov. § 377.

353.

O doplňku.

1. Doplněk při slovese jest výraz, jenž omezuje a určuje děj slovesný ve smyslu věcném a spolu skrze sloveso táhne se ke jménu podstatnému (nebo jeho zástupci). Na př.: chlapec je bos, chlapec chodí bos, Jidáš stal-se zrádce.

Také přívlastek táhne se ke jménu podstatnému, na př. bosý chlapec. Přívlastek a doplněk jsou si tím podobny; ale je mezi nimi přece rozdíl, a to ten, že přívlastek táhne se ke jménu podstatnému bezprostředně, doplněk pak skrze sloveso: bosý chlapec — a chlapec je bos, chlapec chodí bos, vidím chlapce bosa.

2. Podstatné jméno (nebo jeho zástupce), k němuž doplněk se táhne, bývá nejčastěji v podmětě příslušné věty, někdy v některém jejím členu jiném, zejména v předmětě nebo v příslovečném určení.

a) Podstatné jméno, k němuž doplněk se táhne, je v podmětě. Na př.: Chlapec chodí bos. — Dívka chodí bosa. — Přítel leží nemocen. — Dům stojí prázden. — Ženy prostovlasy vyběhly. — Dávám se vinen (= já dávám-se vinen; já = zájmeno, místo jména podstatného). — Narodil jsem se slep, nebo slepý. — Dělán se nemocen. — Zdám se zdráv. — Jidáš stal-se zrádce. — Učiněn jsem bohat. — Učiněn jsem velikým boháčem. — Sv. Vojtěch zvolen-jest biskupem, n. za biskupa. — Jáme rádi ovoce (my jáme rádi; my = zájm. místo jména podstatného). — Vlk leže netyje. — Čítám chodě (= já čítám chodě). — Vstana vezmi lože své (= ty vstana vezmi; ty = zájm., místo jm. podst.). — Posel jda za mnou dohonil mne (=

posel jda .. dohonil). — Posel *vyšed ráno* vrátil se v poledne (= posel vyšed .. vrátil-se). Bůh jest *bez-proměny*.

b) Podstatné jméno, k němuž doplněk se táhne, je v **předmětě**. Na př. Vidím chlapce *bosa*, n. *bosého* (= předmět v akkusativě) — Šaty mám *nové* a chci je mítí dlouho *dobré a celé*. — Sv. Štěpán viděl *nebesa otevřena*. — Ovoce jíme dílem *syrové*, dílem *zavařené*, dílem *sušené*. — Soudce nalezl mě *bez-viny*. — Ctnost činí člověka *vzácná*, n. *vzácného*, n. *vzácným*. — Úřady nečiní lidí *svatých*, n. *svatými* (= předmět v genitivě). — Nechci tebe mítí *svého-soudce*, n. *svým soudcem*, n. *za svého soudce*. — Pomoz mně *ubohému* (= předmět v dativě). — Smiluj-se nade mnou *hříšným* (= předmět v pádě předložkovém).

c) Podstatné jméno, k němuž doplněk se táhne, je v **příslověčném určení**. Na př.: V těch šatech nechodil jsem dlouho *v celých* (= v šatech nechodil-jsem *v-celých*); měl jsem šaty nové, ale nechodil jsem v nich dlouho *v dobrých a celých*.

3. Hledající doplněk tážeme se otázkou sestrojenou ze slova tázacího *jaký* (v nejširším smyslu slova tohoto, t. j. jaký co do vlastnosti kterékoliv, na př. jaký co do velikosti, co do tíže, co do barvy atd.), *jak* (ve smyslu = *jaký*), *kdo* n. *co* (= *jaký*), *č* (= *jaký*) atp., a dále z příslušného výrazu slovesného a příslušného jména podstatného (nebo jeho zástupce). Na př.:

„Bůh jest *věčný*“; otázka: *jaký* jest Bůh? odpověď (doplněk): *věčný!* —

„Přemysl II. byl *těla hrdinského*“; otázka: *jaký* byl Přemysl...? odp. (dopl.): *těla hrdinského!* —

„Chlapec chodí *bos*“; otázka: *jak* (*jaký*) chodí chlapec? odp. (dopl.): *bos!* —

„Ctnost činí člověka *vzácná* (n. *vzácným*)“; otázka: *jakého* (*jakým*) činí ctnost člověka? odpověď (doplněk): *vzácná* (n. *vzácným*)! —

„Bůh jest *bez proměny*“; otázka: *jaký* jest Bůh? odpověď (doplněk): *bez proměny!* —

„Socha je *vyšší jednoho sáhu*“; otázka: *jaká* (= *jak vysoká*) je socha? odpověď (doplněk): *vyšší jednoho sáhu!* —

„Tato zahrada jest *našeho souseda*“; otázka: *jaká* (= *čí*) je to zahrada? odpověď (doplňk): *našeho souseda*. — Atd.

354. Doplněk může býti při slovese každém, činném (předmětném nebo podmětném), zvravném i trpném. Na př. doplňky *rád, nerad, sám, vesel* a j. mohou se vyskytovat skoro v každé větě: *chodím* — chodím *rád*, chodím *nerad*, chodím *sám*, chodím *vesel* . . . ; *čítám* — čítám *rád* cestopisy, čítám *nerad* cizí písmo, čítám *sám* své zápisky . . . ; — ctnost se *sama* chválí; pocestný byl viděn *sám*; — atd.

I ve větě bezpodměté jest někdy doplněk. Na př.: k večeru *rádo* přší; — na dobrém poli *samo* roste. — Doplněk je zde tvaru takového, jako kdyby věta měla podmět rodu středního čísla jednotného.

Doplněk je též při sponovém slovese *jsem, jsi* atd. Na př.: Bůh jest *láska*. — Dům jest *vystavěn*. — Můj bratr jest *učitelem*. — Tato zahrada jest *našeho souseda*. — Dům jest *na spadnutí*. — Nemocný stařec jest *na umření*. — Jsem *po nemoci*. — Tvé tváře jsou *jako růže*. —

Také při pomocném slovese *jsem, jsi* . . . , tedy ve větách „*ty jsi řekl*“, „*on (jest) odpověděl*“, „*my jsme chváleni*“ atd. jsou participia *řekl, odpověděl, chváleni* atd. vlastně doplňky. Ale obyčejně neodtrhujeme jich od slovesa určitého (*jsem, jsi* . . .), a mnohdy běheme je za sloveso samo; v tom smyslu praví se na př., že ve větě „*ty jsi řekl*“ je sloveso *jsi-řekl*, ve větě „*on odpověděl*“ že je sloveso *odpověděl*, atd. Srov. § 314 a 332, č. 2.

355. Kromě sloves bývá doplněk také při jménech přídavných i podstatných, která významem svým ho jsou schopna. Na př.:

- a) při jm. **přídavných** (z participií utvořených): chlapec chodící *bos*, — člověk narozený *slupý*, — mor zvaný *hlíza*; —
- b) při jm. **podstatných**: zvolení *králem*, — volba *za krále*.

Většinou však jména přídavná a podstatná významem svým nejsou schopna, aby měla doplněk.

Doplněk při jméně podstatném má zároveň význam přívlastkový (v. § 351).

356. 1. Doplněk může býti výraz holý, na př.: Bůh jest *věčný*, mor zvaný *hlíza*; — nebo rozvitý, na př.: sen je *soused smrti*, učiněn jsem *velikým boháčem*, Bůh je *svědkem všech snažností našich*.

2. Doplňkem holým je zpravidla některé slovo sklonné. Na př.: Bůh jest *láska*. Bláznovství zůstává *bláznovstvím*. Hvězdy

jsou *jasné*. Krása jest *pomíjející*. Ty jsi *řekl* (viz § 354). Jsme *dva*. Jel jsem *sám*. Chci *zůstati váš*. Kéž bych byl *tebou*.

Někdy jest doplňkem holým výraz nesklonný. Bývá to: infinitiv, na př.: *loupiti není koupiti*; nebo nesklonný výraz jiný, na př.: *nelze* mi přijíti (= jest *nelze*, věta bezpodmětá, tedy *nelze* doplněk), — ten člověk je *hr* (v řeči obecné, = splašen, nakvašen).

Ve větách „tato zahrada jest *našeho sousedá*“, — „dům jest *na spadnutí*“, — „tvé tváře jsou *jako růže*“ jsou doplňkem výrazy „našeho-sousedá“, „na-spadnutí“, „jako-růže“. Ve výrazích těch a takových jsou ovšem sklonná slova jednotlivá (*naš souseď, spadnutí, růže* atp.), ale jejich celky („našeho-sousedá“ . . .) jsou nesklonné.

357. Doplněk jest dílem souřadný, dílem podřadný.

Doplněk s o u ř a d n ý je t é h o ž pádu, jakého je jméno podstatné (nebo jeho zástupce), k němuž se táhne, — anebo v instrumentále, jenž však se může (bez porušení smyslu) proměnit v týž pád, v jakém jest ono jméno. Na př.: Chlapec chodí *bos* (= chlapec *bos*, oboje v nom.). — Ctnost činí člověka *vzácná* n. *vzácného* (= člověka *vzácná* . . ., oboje v akk.). — Ctnost činí člověka *vzácným* (= *vzácného*). — Úřady nečiní lidí *svatých* (= lidí *svatých*, oboje v gen.). — Úřady nečiní lidí *svatými* (= *svatých*). — Měl jsem Boha *pomocníkem* (= pomocníka). — Jidáš stal se *zrádcem*. — Sv. Vojtěch byl zvolen *biskupem*.

Doplněk podřadný jest pádu jiného než příslušné jméno podstatné. Na př.: můj přítel jest *dobrého srdce* (přítel *dobrého-srdce*, = nominativ a genitiv); — dům jest *na spadnutí* (dům *na-spadnutí*, = nominativ a pád předložkový).

Známkou doplňku souřadného jest také, že jej lze s příslušným jménem podstatným (nebo jeho zástupcem) stejně a zároveň skloňovati. Na př. ve větě „ctnost činí člověka *vzácného*“ je „*vzácného*“ doplněk souřadný, poněvadž můžeme skloňovati: nom. člověk *vzácný*, gen. člověka *vzácného* atd. Podobně ve větě „sv. Vojtěch byl zvolen *biskupem*“: nom. Vojtěch *biskup*, gen. Vojtěcha *biskupa*, dat. Vojtěchovi *biskupu* atd.

Doplněk podřadný této vlastnosti nemá, nýbrž zůstává nezměněn, když příslušný jeho podmět nebo předmět skloňujeme. Na př. ve větě „dům jest *na spadnutí*“: nom. dům *na-spadnutí*, gen. domu *na-spadnutí*, lok. v domě *na-spadnutí* atd.

358. Doplněk souřadný bývá:

V nominativě. Na př.: Chlapec chodí *bos*. — Přítel leží *nemocen*. — Otec se cítí *zdráv*. — Dávám se *vinen*. — Bůh jest *láska*. — Strom jest *zelený*. — Vyjel jsem *sám desátý*. — Čítám *chodě*. — *Kleknouce* modliti se budeme. — *Odpočinuvše* sobě chceme zase *pracovati*. —

Ve větách těchto a podobných je podmět v nominativě a příslušný doplněk též, jsou to tedy vazby dvojího nominativu (v. § 470 č. 2). Chybné jest: otec cítí se *zdráva* (akk.) místo *zdráv* (nom.) atp.

V akkusativě. Na př.: Ctnost činí člověka *vzácná*, n. *vzácného*. — Vždycky jsem Boha *pomocníka* měl. — Měj duši Bohu *poručenu*. — Rodiče chtějí své děti viděti *šťastny*. —

Ve větách těchto a podobných je předmět v akkusativě a příslušný doplněk též, jsou tedy vazby dvojího akkusativu (v. § 473).

V genitivě. Na př.: Úřady nečiní lidí *svatých*. — Neviděli jsme vás ku práci *ochotných*. —

Ve větách těchto a podobných je předmět v genitivě a příslušný doplněk též, jsou to tedy vazby dvojího genitivu (v. § 479 č. 1).

V dativě. Na př.: Nelze mi býti *veselú*. — Lépe jest tobě do života vejíti *kulhavému* nebo *bezrukému*.

Ve větách těchto je vazba dativu s infinitivem a je tu v dativě též doplněk, je to tedy vazba dvojího dativu (v. § 486 č. 1).

V instrumentále. Na př.: Jidáš stal se *zrádcem* (Jidáš *zrádcem*, doplněk v instr. táhne se ku podmětu). — Nikdo se nenarodil *mudrcem*. — Chlapec se učí *truhlářem*. — Ctnost činí člověka *vzácným* (člověka *vzácným*, doplněk v instr. táhne se ku předmětu v akk.). — Měl jsem Boha *pomocníkem*. — Úřady nečiní lidí *svatými* (lidí *svatými*, doplněk v instr. táhne se ku předmětu v gen.). — Sluší každému *dobrým* býti (doplněk v instr. táhne se ku předmětu v dat.).

V pádě předložkovém. Na př.: V těch šatech nechodil jsem dlouho *v celých*.

Poznam. V případech, vysvětlených v § tomto, jest doplněk některé slovo sklonné, t. j. jméno podstatné, nebo přídavné (nebo participium), nebo číslovka, nebo zájmeno. Slovo to bývá také nazýváno přísudkovým jménem nebo přísudkovým zájmenem.

359. Doplněk podřadný bývá:

V genitivě. Na př.: Tato zahrada jest *našeho souseda*. — Můj přítel je *dobrého srdce*. —

V dativě. Na př.: Toto psaní je *bratrovi*. — Tento dar jest *rodičům*. —

V instrumentále. Na př.: Tato rána je *bičem*. — Tyto škody jsou *zvěří, hmyzem*. —

V pádě předložkovém. Na př.: Mám tě *za přítele*. — Bůh jest *bez proměny*. — Bratr jest *na vojně*. — Dům jest *na spadnutí*. — Toto psaní jest *od bratra*. — Můj soused je *při penězích*. — Obchod bývá někdy *se škodou*. — Dům náš jest *o třech patrech*. —

Ve výrazu příslovecném. Na př.: To je mi *vhod*. — Socha je *vyšší jednoho sáhu*. — Nic mu není *dobře*, všecko mu je *špatně*. —

Ve výrazu spojkovém. Na př.: Tvé tváře jsou *jako růže*. — Jsem *jako po těžké nemoci*. —

Poznam. Ve výrazích v § tomto vytčených máme doplňky, když je pojímáme ve smyslu otázky *jaký?* (= otázky na doplněk, vyložené v § 353 č. 2). Na příklad

otázka: *jaké* toto jest psaní? odpověď (doplněk): toto psaní je *bratrovi!* —

otázka: *čím* je bratr? odpověď (doplněk): bratr jest *na vojně!*

Mnohdy však může bývatí pojetí také jiné a podle toho může výraz, jež zde běheme za doplněk, býti něčím jiným, zejména příslovecným určením.

Na př. ve větě „bratr jest *na vojně*“ běheme výraz „*na vojně*“ a) za doplněk ve smyslu otázky „*čím* je bratr?“ Tedy „bratr jest *na vojně*“ = „jest *vojákem*“. Ale též výraz „*na vojně*“ můžeme vzítí také b) ve smyslu otázky „*kde* jest bratr?“ a při tom pojetí jest „*na vojně*“ příslovecné určení místa (stavu).

Podobně ve větě „cesta od nás do města je *polem*“ jest výraz „*polem*“ a) doplňkem při pojetí a otázky: „cesta jest *jaká?*“ odpověď: „*polem*“ (= *polní*)! A též výraz je b) příslovecným určením místa při pojetí a otázky: „*kudy* . . . ?“

Ve větě „tento dar jest *rodičům*“ je výraz „*rodičům*“ a) doplňkem při otázce „*jaký*“ . . . ? a b) příslovecným určením při otázce „*komu, pro koho* jest tento dar?“ — Atd.

V tom, že též výraz v téže větě může se vzítí a) za doplněk a b) za příslovecné určení, není odporu. Výraz takový je vlastně určení příslovecné (na př. *na vojně*, mnoho jsem zkusil *na vojně*, — *kde?*); ale klade se na místo doplňku (byl jsem *na vojně*, m. byl jsem *vojákem*), dává se mu úkol doplňku, a tím činí se z něho doplněk (byl jsem *na vojně* = byl jsem *vojákem*).

360. Doplněk jest někdy několik, táhnoucích se k témuž

podmětu nebo předmětu. Na př.: Ctnost je *základ* a *kořen* všeho dobrého. — Viděli jsme tě *lačného, žíznivého a nemocného*. — Srov. § 377.

361. *Spojení v jednotu větnou.*

1. Věta skládá se ze členův, a členové její mohou býti opět výrazy složité. Když větu docela rozložíme, dostáváme řadu jednotlivých slov. Na př.:

země | otáčí | se | každých | čtyřadvacet | hodin | okolo | své | osy.

2. Slova jednotlivá pojí se ve větě v jednotky členské, a tyto dále v jednotu větnou. V příkladě našem lze toto spojování takto znázorniti:

země | otáčí se | každých čtyřadvacet hodin | okolo své osy.

To jest:

slova „*otáčí se*“ pojí se v jednotku členskou (= holý přísudek); —

slova „*každých čtyřadvacet hodin*“ pojí se v jednotku členskou jinou (= příslovečné určení času); —

slova „*okolo své osy*“ pojí se v jednotku členskou opět jinou (= příslovečné určení způsobu); —

členové „*otáčí se*“, — „*každých čtyřadvacet hodin*“ — a „*okolo své osy*“ pojí se v členskou jednotku vyšší, totiž v jednotku přísudkovou, v přísudek rozvinutý a plný; —

konečně přísudek „*otáčí se každých čtyřadvacet hodin okolo své osy*“ pojí se s podmětem „*země*“ v jednotu větnou.

362. Všecko toto spojování děje se smyslem, přízvukem (větným), grammatickou shodou, syntaktickou vazbou, t. zv. slovosledem (t. pořádkem slov) a dílem také zvláštními spojkami.

1. Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou **smyslem**.

Kde smysl brání, není možno spojení; proto nelze říci na př. *kamenný vzduch*, nebo *dřevo teče* atd.

2. Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou **přízvukem větným**.

Přízvuk jest mocnější hlas, jímž slabika některá vyniká nad ostatní, a je slovný a větný. Přízvuk slovný jest ten, kterým jistá slabika ve slově nad ostatní vyniká, na př. první slabiky ve slověch *lékař*, *lěčiti*; a přízvuk větný jest ten, kterým přízvukná slabika jis-

tého slova ve větě nad přízvučné slabiky slov ostatních vyniká (naznačeno zde písmem silnějším), na př. lékař **l**éčí (v. § 60).

Bez přízvuku větného rozsypá se věta ve směsici slov nesusvislých; přízvuk větný tedy napomáhá tomu, aby slova se pojila v jednotu větnou (srov. § 60 č. 4).

Pravidlem hlavním o přízvuku větném jest, že výraz určovací má přízvuk větný mocnější, než výraz určovaný. Vyniká tedy přízvukem větným:

přísudek nad podmět, na př. lékař **l**éčí;

doplňk a předmět nad přísudek holý, na př. otec leží **n**emocen, nouze láme **ž**elezo, — bída učí **r**ozumu; —

příslowečné určení nad výraz jím určený, na př. **p**o-účinku zlá rada, — cesta zavátá **s**něhem; —

přívlastek nad příslušné jméno podstatné, na př. **z**elené pole, **n**emocný člověk, — člověk **p**o-nemoci.

Odchytkou od pravidla tohoto je přízvuk na výraze jiném, když podle smyslu jest na něm důraz. Na př. lékař **l**éčí (— nikoliv někdo jiný); — po účinku **z**lá rada (— nikoliv dobrá); — **z**elené pole (— nikoli louka nebo co jiného); — hřišná **r**adost plodí **ž**alost (— radost má důraz, aby bylo vytčeno proti žalost) atd.

Důraz může bývat i v téže větě podle rozdílného smyslu na místech rozdílných.

Na př. ve větě „*rodiče mají se starati o vychování svých dětí*“ může býti, když toho smysl žádá, důraz na slově rodiče, — jindy na slově mají, — nebo na slově starati atd.

Jiný příklad (na větě záporné). Někdo se rozpomíná a tvrdí, že prý kdysi loni „*dva měsíce nepršelo*“. Vyvracím toto tvrzení a pravím:

a) „*dva měsíce nepršelo*“; tu je smysl: že dva měsíce byly nikoli deštivé, nýbrž bez deště, — anebo že ovšem nějakou dobu přšelo, ale nikoli po dva měsíce. — Jindy pak pravím b) 1. „*dva měsíce nepršelo*“ nebo 2. „*dva měsíce nepršelo*“, a míním tím, že byly bez deště 1. ne dva měsíce, nýbrž snad jen dvě neděle, a 2. ne dva měsíce, nýbrž jen jeden atp.

Ve větě mnohonásobně rozvitě jsou přízvuku větného stupně a odstíny mnohonásobné a velmi rozmanité.

3. Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou **grammatickou shodou** (kongruencí).

Grammatickou shodou rozumí se stejnost v čísle, pádě, osobě a rodě. Slova, která ve větě k sobě patří a nějakou jednotku činí, shodují se podle možnosti v těchto věcech.

Zejména shoduje se

a) sloveso přísudkové s podmětem v čísle a osobě; na př. dary *oslepují* oči (sloveso *oslepují* jest 3. os. množná jako podmět *dary*).

b) Sklonný souřadný přívlastek a přístavek shodují se se svým jménem podstatným v čísle, pádě a podle možnosti též v rodě; na př. *zelený les . . . zeleným lesem . . . zelených polí . . . řeka Vltava*; — *král Václav, královna Eliška*; — *Václav, král Český*.

c) Sklonný doplněk shoduje se se jménem podstatným, k němuž se táhne, v čísle a podle možnosti také v rodě. Na př.: Chlapec chodí *bos* (doplněk *bos* jest čísla jednotného a rodu mužského jako podmět *chlapec*). — Děti chodí *bosy*. — Dívka chodí *bosa*. — Jidáš stal se *zrádcem*. — Ctnost činí člověka *vzácným* (doplněk *vzácným* jest čísla jedn. a rodu mužsk. jako předmět *člověka*). — Kníže Oldřich pojal selskou dívku *za manželku*. — Jizera jest *přítok* Labe (shoda jen v čísle; v rodě není možná). —

O shodě v čísle, rodě a osobě viz také v §§ 412 sl., 423 sl. a 428.

4. Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou syntaktickou vazbou.

Jazyk má své pravidelné vazby; na př. pravíme: *sloužiti někomu* (= sloveso *sloužiti* váže se s dativem), *žádstiv něčeho* (= přídavné jméno *žádstivý* váže se s genitivem), *do něčeho* (= předložka *do* váže se s gen.) atd. Tyto vazby jsou nám známy a jsou nám nápomocny, když seřazujeme a spojujeme slova ve větě v náležitě jednotky.

5. Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou slovosledem (pořádkem slov).

Slovosled je v češtině dosti volný; ale přece zachovává se častěji pravidlo, aby zůstávala při sobě slova, která k sobě patří, a tím podporuje se spojování slov v jednotky členské.

6. Konečně děje se spojení někdy také zvláštními spojkami. To bývá tenkrát, když některý člen ve větě je dvojnásobný nebo několikonásobný. Na př. když podmět je dvojnásobný (jako ve větě: *otec a syn* šli do města), nebo trojnásobný (jako ve větě: *Lvov, Krakov a Varšava* jsou města polská), nebo předmět několikonásobný atd.

Členové, kteří jsou ve větě několikonásobně, jsou vespolek souřadní a spojují se nejprve v jednotku svého druhu, t. j. v jednotku podmětovou, nebo předmětovou, atd.

Toto spojení děje se někdy bez spojek (= asyndeticky). Na př.: *Zboží, čest* není bez práce. — Viděli jsme tě *lačného, žíznivého, nemocného*.

Obyčejně děje se toto spojení za pomoci spojek, a to spojek souřadících (v. § 371 č. 5). Na př.: *Ctnost a štěstí zřídka v jedné hospodě tráví.* — *Cti otce svého i matku svou.* — *Nemám otce ani matky.* — *Neštěstí nechodí po horách, ale po lidech.*

Když členů takových jest více než dva a patří k sobě ve smyslu spojky *a* (v § 372), bývá spojka tato obyčejně jen mezi členem posledním a předposledním, na př.: *Lvov, Krakov a Varšava* jsou města polská. Někdy však nebývá spojka nikde žádná (= spojení a syndetické, viz příklady nahoře položené), a někdy naopak spojka se opakuje (= spojení polysynetické, na př.: *rány vidím a krev a hněv a vražedlnou nenávist*).

363. *O větách oznamovacích, tázacích, podmiňovacích (přácích) a rozkazovacích.*

Věty samostatné (hlavní) liší se podle toho, jaký obsah myšlenkový se v nich podává, zdali totiž tvrdící oznámení, či otázka anebo podmínka (nebo přání), anebo rozkaz, — a s této stránky rozeznávají se věty oznamovací, tázací, podmiňovací a rozkazovací; srov. § 323.

364. *Věta oznamovací.*

Věta oznamovací vyslovuje soud (kladný nebo záporný) způsobem tvrdícím. Na př.: *Přítel mi poskytl pomoci.* *Přítel mi neposkytl pomoci.*

Sloveso věty oznamovací jest v indikativě: *poskytl* (= *poskytl jest*).

365. *Věta tázací; odpověď.*

1. Věta tázací vyslovuje otázku. Sloveso její je podle rozdílného významu buď v indikativě, na př.: *poskytne* mi přítel pomoci? — buď v kondicionále, na př.: *poskytl by* mi přítel pomoci?

2. Tážeme se na to, co nevíme a neznáme. Stalo se na př., že náš soused prodal dům, nebo pole, nebo zahradu, a nám je to nebo něco z toho neznámo nebo nejisto. Proto tážeme se, a otázka naše jest rozdílná podle toho, co nevíme a nač se tedy tážeme.

a) Buď je nám neznáma věc, cele nebo částečně.

Na př. nevíme nic o tom, že náš soused prodal dům; tážeme se: *co se stalo?* a dostáváme za odpověď: *naš soused prodal dům.*

Nebo nevíme, že je to náš soused, jenž prodal dům; tážeme se: *kdo* prodal dům? a dostáváme za odpověď: *náš soused*.

Nebo nevíme a tážeme se: *co* prodal náš soused? a dostáváme za odpověď: *dům*.

b) Anebo je nám věc cele nebo částečně nejista.

Na př. máme vědomost, ale jen nejistou a pochybnou, že prý náš soused prodal dům, a chceme vědět jistotu; tážeme se: *náš soused prodal dům?* a dostáváme za odpověď: *ano!* (v záporu *ne!*).

Nebo nevíme na jisto, zdali náš soused nebo kdo jiný prodal dům; tážeme se: *náš soused prodal dům?* a dostáváme za odpověď: *ano!* (*ne!*).

Nebo nevíme na jisto, prodal-li soused dům či něco jiného; tážeme se: *náš soused prodal dům?* a dostáváme za odpověď: *ano!* (*ne!*).

Otázky v *a*) jsou otázky na věc neb otázky věcné, v *b*) jsou otázky na jistotu neb otázky zjišťovací.

Poznam. Otázka na věc bývá také nazývána otázkou slovnou, otázka pak na jistotu větnou.

3. Otázka může být jednoduchá anebo složená.

Otázka složená obsahuje dvě anebo více otázek jednoduchých. Na př.: *kdo* prodal? a *co?* a *kdy?* *kdo* prodal *co?* .. odpověď: *náš soused prodal dnes dům...*

Zvláštní druh otázky složené jest tak zvaná otázka rozlučovací (disjunktivní). Členové její se navzájem vylučují; přisvědčí-li se k jednomu, je tím zároveň dána odpověď záporná k ostatním. Na př.: Ty-li jsi ten, který přijítí má, čili jiného čekati máme? Která osoba svaté trojice měla člověčenství na se přijmouti, otec-li, syn-li, čili duch svatý?

4. V otázkách bývají zvláštní slova tázací.

a) V otázkách věcných bývá vždy buď zájmeno tázací, buď příslovce utvořené z kmene zájmena tázacího (= příslovce tázací). Na př.: *kdo* prodal dům? *co* prodal náš soused? *kteřý* soused prodal dům? *zač?* *proč?* *kdy?* *kde?* — *co* (= *proč*) nemlčíte? atp.

b) Otázky zjišťovací

dílem jsou bez slova tázacího, na př.: *náš soused prodal dům?* dílem označují se některým slovcem tázacím, na př.: *zda* jsi ty moudřejší než my? — *zda*li pleva zrno potlačí? — znáte-li pak nás? — *což* nás neznáte?

V otázce rozlučovací mívá člen poslední tázací slovice *či*, *čili*;

na př.: jítí či zůstati? — ty-li jsi ten, který přijíti má, čili jiného mám čekati máme?

5. V otázkách bývá zvláštní přízvuk a zvýšení hlasu.

- a) Přízvuk jest v otázkách věcných na slově tázacím; na př. (při větě „náš souseď prodal dům“): *kdo* prodal dům? *kteřý* souseď prodal dům? . . . V otázkách zjišťovacích má přízvuk ten člen, o jehož jistotu jde a na kterém je tedy důraz; na př. (jde-li o jistotu, zdali náš souseď dům *prodal* či *neproďal*): náš souseď *proďal* dům? *proďal*-li náš souseď dům?
- b) Výška hlasu (t. j. výška jednotlivých slabik) jest v otázce jiná, než na př. ve větě oznamovací, a zvyšuje se tu hlas velmi rozmanitě. Na př. ve větě „náš souseď prodal *pole*“ má v posledním slově slabika prvá přízvuk a druhá hlas snížený, kleslý (naznačeno v písmě: *pòle*); naproti tomu v otázce „náš souseď prodal *pole*?“ (= otázka na jistotu členu „pole“) má slovo *pòle* přízvuk týž, ale poslední jeho slabika vyslovuje se hlasem značně vyšším (naznačeno v písmě: *pòle*).

6. O otázkách závislých v. § 397.

366. Odpovědi dávají se:

- a) K otázce věcné odpovídá se tím výrazem, který znamená věc tazateli neznámou. Na př. (při větě „náš souseď prodal dům“) otázka: *kdo* prodal dům? odp.: *náš souseď*;
 „ *co* učinil náš souseď? „ *proďal dům*;
 „ *co* prodal náš souseď? „ *dům*;
 „ *co se stalo*? „ *náš souseď prodal dům*.

- b) K otázce zjišťovací odpovídá se:

přisvědčivě (affirmativně) kladným slovesem věty tázací (otázka: „náš souseď prodal dům?“ — odpověď: „proďal!“), — anebo příslovcem *ano!* nebo jiným výrazem přisvědčovacím (*zajisté! ovšem! arcí! tak jest! pravda! toť se ví! toť se rozumí!* atp.);

záporně (negativně) záporným slovesem věty tázací („proďal . . .?“ — *neproďal!*), — anebo příslovcem *ne!* nebo jiným výrazem záporným (*nikoliv! nikterak! ani řeči! Bůh uchovej! to, to!* atp.).

367.

Věta podmiňovací (a práci).

Věta podmiňovací vyslovuje soud způsobem podmíněným. Na př.: *přítel by mi poskytl pomoci*.

K větám podmiňovacím patří také věta práci; na př.: *kěž by mi přítel poskytl pomoci!* — *kěž mi přítel poskytne pomoci!*

Sloveso věty přáci je v kondicionále neb indikativě (se spojkou *kéž*), ve větách podmiňovacích jiných v kondicionále. Ve větě přáci je hlas při spojce *kéž* vyšší a ke konci klesá.

368.

Věta rozkazovací.

Věta rozkazovací vyslovuje rozkaz nebo prosbu. Na př.: Čtěte! — Příteli, poskytni mi pomoci! — Pane, vyslyš nás! — Sloveso věty rozkazovací je zpravidla v imperativě.

V řeči laskavé (hypokoristické) a některých rčeních jiných bývá místo věty rozkazovací věta s přičestím minulým činným; na př.: šel sem m. pojd sem! (tu spolu 3. os. jedn. místo 2.); — vzal to das! — Rozkaz vyjadřuje se tímto způsobem mírněji, než imperativem.

Přizvuk větný jest na slovese anebo na slově, které má důraz. Na př.: pane, *vyslyš* nás! — anebo (když je důraz na *nás*): pane, *vyslyš nás!*

369.

Věta kusá.

Ve větě má býti vyjádřeno všecko, co jest obsaženo v mysli (co vysloviti mám a chci). Nevyjádřeno může zůstati něco jen tehdy, když se to snadno domyslí, buď ze souvislosti řeči, buď také z okolností jiných. Věta, v níž tímto způsobem jest něco nevyjádřeno, slove věta kusá (elliptická).

Na př.: Letos předpovídají suchý rok (t. *lidé*, nevyjádřen podmět). — Blaženi jsou čistého srdce. — Na bílý chléb máslo, na černý hlad (t. *patří*, nevyjádřeno sloveso). — Voda mladým, víno starým. — Volům kroky, jelenům skoky (t. *slušejí*). — Mladost radost (t. *jest*). — Staroba choroba. — Dobré jitro! — Vzhůru (t. *vstaňte . . .*)! — Tak vy tak (t. *jednáte, se chováte . . .*)? — Ten mu dal! (t. *ran*, nebo *domluvy . . .*, nevyjádřen předmět). — Starý musí, mladý může (t. *umřítí*). — Ten je ustrojen! (t. *pěkně*, n. *nepěkně*, *podivně . . .*, nevyjádřeno určení příslovečné). — To jsme pochodili!

Poznam. Činí se rozdíl mezi větou *kusou* (na př.: *Vzhůru!* místo *Vstaňte vzhůru!*) — *staženou* (na př.: *Bohatství plodí závist, chudoba nenávist*, v. § 377) — a *zkrácenou* (na př.: *Vstana půjdu k otci* = *vstanu a půjdu*, v. § 544).

370.

B. Souvětí.

1. *Souvětí* neb větná složenina (n. věta složená) jest, kde dvě nebo i více vět je spojeno v jednotu vyšší, v jednotu souvětňnou.

Na př.: *Lékař léčí, Bůh uzdravuje. — Kdo křivě svědčí, nebude živ do roka. — Co nás mrzí, to se nás drží, a co jest mílo nám, to nechce k nám. — Přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě.*

Poznam. Nazýváme souvětím všelikou složeninu větnou; jindy bývá slova toho užíváno ve smyslu poněkud jiném.

2. Souvětí je souřadné nebo podřadné.

Souvětí **souřadné** (koordinované, parataktické) jest, kde v jednotu souvětí jsou spojeny věty hlavní. Na př.: *Lékař léčí, Bůh uzdravuje. — Nemnoho jídej, nevšeko zvidej, budeš dlouho živ.*

Souvětí **podřadné** (subordinované, hypotaktické) jest, kde v jednotu souvětí jsou spojeny věty s jedné strany vedlejší, s druhé strany hlavní. Na př.: *Kdo křivě svědčí, nebude živ do roka* (věta první vedlejší, druhá hlavní). — *Přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě* (věta první hlavní, druhá a třetí vedlejší). —

Souvětí „*co nás mrzí, to se nás drží, a co jest mílo nám, to nechce k nám*“ je souřadné a složeno ze dvou podřadných.

3. V souvětí, které lze rozdělit ve dvě souměrné (třeba nestejně) části, bývá první nazývána **předvětí**, druhá **závětí**. (Výrazy tyto, *předvětí* a *závětí*, nejsou dosti správné, ale již se jich obecně užívá.)

P o z n a m. Souvětí také znázorňujeme **v obrazcích**. K tomu konci volíme litery veliké *A, B, C . . .* pro označení vět hlavních, a litery malé *a, b, c . . .* pro označení vět vedlejších. Spojovací slova a interpunkci necháváme v obrazci, jako je v souvětí samém.

Při větě podřazené naznačujeme také, na které větě řídící závisí, a to tím, že znamení věty řídící před ní píšeme. Na př.:

Aa znamená větu vedlejší, která jest podřizena větě hlavní *A*, a to větu takovou první;

Ab znamená větu takovou druhou;

Ac větu takovou třetí, atd.;

Ba, Bb, Bc . . . znamená věty vedlejší, které jsou podřizeny větě hlavní *B* (druhé), a to větu takovou první (*Ba*), druhou (*Bb*), třetí (*Bc*) atd.;

Aaa znamená větu vedlejší, která jest podřizena větě též vedlejší *Aa*, a to větu takovou první;

Aab znamená větu takovou druhou, atd.;

ABa znamená větu vedlejší, která je podřizena větám hlavním dvěma (*A* a *B*) zároveň, — *ABCa* větu vedlejší, která je podřizena větám hlavním třem (*A, B, C*) zároveň, — atd.

Souvětí nahoře příkladem uvedené „*přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě*“ má tedy obrazec: *A, že Aa, co Aaa.*

Obrazec jest ještě zřetelnější, když věty podřídzené se kladou poč své věty řídící; v příkladě našem takto:

A,
. . . že Aa, . . .
. co Aaa.

371. I. Souvětí souřadné.

1. Souvětí souřadné jest, kde v jednotu souvětňou jsou spojeny věty hlavní; v. § 370 č. 2.

2. Věty v souvětí souřadném nejsou jen maně skupeny a vedle sebe položeny, nýbrž pojí se smyslem a jinými pojidly k sobě vespolek a tím spojují se v jednotu vyšší, v jednotu souvětňou. Na př. v souvětí „lékař léčí, Bůh uzdravuje“ praví věta první, že lékař léčí (*A*), a věta druhá, že Bůh uzdravuje (*B*); oba pak soudy tyto spojují se jako dvě protivy v soud vyšší, asi tento: „*léčení a uzdravování děje se tak, že . . .*“; tento soud zahrnuje a obsáhá oba předešlé, a tím spojují se jejich věty jednotlivé v jednotu souvětňou (srov. § 393).

3. Členy souvětí souřadného mohou býti též složeniny podřadné. Na př.: *Co nás mrzí, to se nás drží, a co jest mílo nám, to nechce k nám.*

4. Mezi členy jednotlivými, zejména mezi členem předcházejícím *A* a následujícím *B*, bývá rozdílný poměr významový, a podle toho rozeznávají se souvětí souřadná: slučovací, odporovací, příčinná a výsledná (o nich v. § 372—375).

5. Člen *B* připojuje se k *A* někdy zvláštním slovcem spojovacím (souřadící spojkou), někdy bez něho. Spojovacím slovcem jeví se poměr věty *B* k *A* zřetelněji, než bez něho. Na př. v souvětí „lékař léčí, Bůh uzdravuje“ může býti nejistota, je-li v něm poměr slučovací (= lékař léčí, a Bůh uzdravuje), anebo poměr odporovací (= lékař léčí, ale Bůh uzdravuje); dá-li se však do téhož souvětí spojka a pravi-li se na př. „lékař léčí, ale Bůh uzdravuje“, přestává nejistota a poměr věty *B* k *A* vidí se zřejmě odporovací.

Spojovacím slovcem (nebo spojkou ve smyslu širším) bývá dílem spojka vlastně tak řečená, na př. „litera zabývá, ale duch oživuje“, — dílem slovo původu příslovečného, na př. „napřed se mlátí, potom se platí“.

372. a) Souvětí slučovací.

1. Souvětí slučovací (kopulativní) jest, kde obsah věty *B* je stejnorodý s obsahem věty *A*. Věta *B* tedy připojuje se k *A* ve

smyslu spojky *a*, t. buď samou spojkou *a*, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo bez spojky, ale tak, že by tam spojka *a* býti mohla.

Souvěti toto lze tedy naznačiti vzorcem: *A a B*.

2. Spojovací slovece v souvětí slučovací bývají: *a, i, též, také, tolikéž* . . . ; *i — i; tu — tu; jednak — jednak; brzo — brzo; dílem — dílem* (spojky dvojité) . . . ; *nejprvé, pak, potom, posléze, konečně* . . . ; *předně, za druhé, za třetí, . . .* (spojky řadící); *anobř; ani* (v záporu), *ani — ani*; atp.

Příklady: Země byla pustá a tma byla nad propastí. — Viděl jsem i uvěřil jsem. — Napřed se mlátí, potom se platí. — Růže při trní se rodí, radost po žalosti chodí. — On mne nezná, také já jeho neznám. — Tu prší, tu je zase jasno. — Brzo mě chválí, brzo mě haní. — Příčiny toho (dělení slovenštiny od češtiny) byly tři: předně zmáhající se vždy rozdíl mezi obecnou mluvou lidu českého a slovenského; za druhé povaha jazyka spisovného novějšího byla od povahy staršího jazyka rozdílná; za třetí přispěl nedostatek národních škol. — Ani oko nevidělo, ani ucho neslyšelo.

373.

b) Souvětí odporovací.

1. Souvětí odporovací (adversativní) jest, kde věta *B* odporuje větě *A*, obmezujíc nebo dokonce rušíc její platnost. Věta *B* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojek *ale, nebo* atp., t. j. buď některou ze spojek těchto samou, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo bez spojky, ale tak, že by tam spojka *ale, nebo* atp. býti mohla.

Souvěti to lze tedy naznačiti vzorcem: *A, ale B; aneb: A, nebo B*.

2. Spojovací slovece v souvětí odporovacím bývají: *ale, avšak, však, než, pak, přece, leč, jen že, nebo, sice* . . . ; *nebo — nebo; buď — nebo; buď — buď; ne — nýbrž* (spojky dvojité); atp.

Příklady: Litera zabývá, ale duch oživuje. — Přijdou lepší časové, ale kdo se jich dočká. — Mnohý shazuje hnízda, a (= ale) jiní mladé sbírají. — Mračí se, avšak pršeti nebude. — Lékař léčí, Bůh uzdravuje (když se rozumí = ale Bůh uzdravuje). — Není nám život krátký dán, než my jej krátký děláme. — Pošlu posla, anebo přijdu sám. — Neprosím, nýbrž práva svého žádám.

3. Souvětí odporovací se spojovacími slovy *nejen, netoliko-nýbrž i, ale i také* je smyslem slučovací (a stupňovací). Na př.: Netoliko svoluji, ale také žádám.

374.

c) Souvětí příčinné.

1. Souvětí příčinné (kausální) jest, kde věta *B* vyslovuje příčinu toho, co jest vysloveno v *A*. Věta *B* připojuje se k *A* ve smyslu spojky *neboť*, t. j. buď spojkou *neboť* samou, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo bez spojky, ale tak, že by tam spojka *neboť* býti mohla.

Souvětí toto lze tedy naznačiti vzorcem: *A, neboť B*.

2. Spojovací slovece v souvětí příčinném bývají: *neboť, nebo* (= *neboť*), *neb, nebt; -t, vždyť*.

Příklady: S bláznem nebež rady, nebo nebude moci zatajiti slova. — Neptej se na klevety, máš doma novin dosti (rozumí se: *neboť* máš . . .). — Neboj se, jsem s tebou. — Neboj se, vždyť jsem s tebou. — Nebudu dnes již nic pracovati, jsem unaven.

3. Někdy bývá souvětí smyslem příčinné, ale formou slučovací. Na př.: Byla noc jasná, svítil totiž měsíc.

4. Věty tyto lišiti jest od příčinných podřadných (příslovečných), o nichž v. § 387.

375.

d) Souvětí výsledné.

1. Souvětí výsledné (konsekutivní) jest, kde věta *B* vyslovuje výsledek toho, co je povéděno v *A*. Věta *B* připojuje se k *A* ve smyslu spojky *proto*, t. j. buď spojkou *proto* samou, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo bez spojky, ale tak, že by tam spojka *proto* býti mohla.

Souvětí toto lze tedy naznačiti vzorcem: *A, proto B*.

2. Spojovací slovece v souvětí výsledném bývají: *proto, pročez; tedy, tudy; tak* (= *tedy*, v jaz. obecném).

Příklady: Lichá v lidech povaha, proto nevěřiž každému. — Ne vše doma máš, také lidí potřebuješ (když se rozumí: *proto, pročez* potřebuješ . . .). — Nejsmeť synové noci ani tmy, nespěmež tedy jako jiní. — Učinil jsem nedobře, musím to napravit.

3. Věty tyto lišiti jest od podřadných příslovečných účinkových, které někdy bývají nazývány výsledné nebo výsledkové; o těch v. § 386.

376.

Souvětí souřadné vícečlenné.

V §§ předešlých (372—375) měli jsme na zřeteli hlavně souvětí souřadné dvoučlenné, t. j. složené z vět *A, B*

Když je členův více, na př. *A, B, C . . . , M, N, . .*, tedy jest

poměr členův následujících ku předcházejícím (t. j. *B* k *A*, — *C* k *B*, — atd.):

- a) buď veskrze stejný (t. veskrze slučovací, nebo veskrze odporovací atd.), na př.: *pokora činí pokoj, pokoj činí bohatství, bohatství činí pýchu, pýcha činí válku, válka činí chudobu, chudoba zase pokoru* (= spojení veskrze slučovací podle vzorce: *A, B, C . . . = A a B a C . . .*); nebo
- b) poměr jest rozdílný, na př.: *Starej se o sebe (A), starej se o přítele (B), ale nejvíce se starej o nepřitele (C)* (mezi *A* a *B* je poměr slučovací, *C* pak jest k oběma v poměru odporovacím; vzorec: *A, B, ale C*).

377.

Věta stažená.

1. Věty, které mají některý člen stejný nebo i několik členů stejných a které by se mohly spojití v souvětí souřadné, mohou se také spojití tak, že to, co je stejného, položí se jako část společná jen jednou. Tím stává se z vět dvou nebo několika věta jen jedna, a ta slove s t a ž e n á.

Na př. věty „*bohatství plodí závist*“ a „*chudoba plodí nenávisť*“ mají stejný holý přísudek „*plodí*“; mohou se spojití v souvětí souřadné: „*bohatství plodí závist a chudoba plodí nenávisť*“; a mohou se proměnití ve větu staženou: „*bohatství plodí závist, chudoba nenávisť*“.

Věty „*ranní setí často zmýlí*“ a „*pozdní setí vždycky zmýlí*“ mají stejný holý podmět „*setí*“ a holý přísudek „*zmýlí*“, mohou se spojití v souvětí souřadné a dále ve větu staženou: „*ranní setí často zmýlí, pozdní vždycky*“. Atd.

Tímto výkladem — dochovaným z doby starší — není však řečeno, že by každá věta stažená vznikala z příslušných nestažených; věty ty zajisté většinou a zpravidla vznikají jako věty jednoduché a mají jen tu zvláštnost, že některé jejich členy jsou dvojnásobné nebo několikanásobné.

2. Věta stažená má tedy některý člen jen jeden — nebo některé členy jen po jednom —, členů pak jiných po dvou nebo po několika.

Na př. věta stažená „*nemoc na koni přijíždí a pěšky odchází*“ má podmět jen jeden (*nemoc*) a přísudky dva (1. *na koni přijíždí*, 2. *pěšky odchází*).

Věta stažená „*bohatství plodí závist, chudoba nenávisť*“ má holý přísudek jen jeden (*plodí*) a podměty dva (1. *bohatství*, 2. *chudoba*) i předměty dva (1. *závist*, 2. *nenávisť*).

Věta stažená „domácí chléb, domácí plátno a domácí rozum *bývají nejlepši*“ má holý přísudek jen jeden (*bývají*) a doplněk též jen jeden (*nejlepši*). podmínky pak tři (*domácí chléb, d. plátno, d. rozum*).

Ale ne každá věta, ve které jest některá část dvojnásobná nebo několikonásobná, jest věta stažená; za staženou pokládáme jen tu, kterou lze bez násilí smyslu přeměnit v souvětí souřadné. Na př. věta „Romulus a Remus založili Řím“ má dva podmínky a k nim jeden přísudek; ale nelze jí proměnit v souvětí souřadné, není to tedy věta stažená, nýbrž věta jednoduchá s podmínky dvěma.

3. Členové, kteří ve větě stažené jsou rozdílní, spojují se vespolek tak, jako věty v příslušném souvětí. Na př.: „Neštěstí nechodí po horách, *ale* po lidech“ (rozdílní členové *po horách* a *po lidech* spojení jsou spojkou *ale*, poněvadž by táž spojka byla i v příslušném souvětí: „neštěstí nechodí po horách, *ale* neštěstí chodí po lidech“). — Ráda kočka ryby loví, *než* do vody nechce. — Nemoc na koni přijíždí a pěšky odchází. — *I* v mluvení *i* v mlčení rozšafnosti užívej. — Vody *ani* nepřibývá *ani* neubývá. — Bolesti mé se *nejen* neumírnily, *ale*brž rozhojnilly. — *Netoliko* smrti, *ale i* jména jejího bojím se. — *Jednak* křesťané, *jednak* Turci zdáli se vítěziti. — Minulý rok byl suchý a *proto* neúrodný.

378.

II. Souvětí podřadné.

1. Souvětí podřadné jest, kde v jednotu souvětňou jsou spojeny věty s jedné strany vedlejší, s druhé strany hlavní; v. § 370 č. 2.

2. Věty jednotlivé v souvětí podřadném jsou dílem řídicí dílem podřízené (v. § 322).

Věta hlavní je tu vždy řídicí. Na př. v souvětí „*přijde čas* (A), *že se zeptá zima, cos dělal v létě*“ jest věta první (A) hlavní a řídicí.

Věta vedlejší je tutéž vždycky podřízená, někdy pak podřízená a spolu řídicí. Na př. v souvětí právě uvedeném je věta třetí věta vedlejší a podřízena větě druhé; věta druhá pak sama je též věta vedlejší, je podřízena větě první (A) a je spolu řídicí věty třetí.

379. Věty v souvětí podřadném pojí se smyslem a jinými pojidly k sobě vespolek a tím spojují se v jednotu vyšší, v jednotu souvětňou.

Na př. v souvětí právě uvedeném „*přijde čas* (A), *že se zeptá zima (že Aa), cos dělal v létě (co Aaa)*“ pojí se nejprve Aaa v jednotku s Aa, a tato jednotka pojí se dále s A v jednotu souvětňou; obrazec toho spojení:

A, že Aa, co Aaa.

V souvětí souřadně i podřadně složeném (v. § 371 č. 3) „co nás mrzí (*co Aa*), to se nás drží (*A*), a co jest milo nám (*a co Ba*), to nechce k nám (*B*)“ spojují se členové podle obrazce:

co Aa, A, a co Ba, B.

Srov. §§ 392 a 393.

380. Věty vedlejší jsou několikeré a třídí se podle několika dělidel, zejména podle toho: *a*) čím a jak jsou připojeny k svým větám řídicím, *b*) jakého druhu slova zastupují a *c*) jaké členy svých vět řídicích zastupují.

a) Podle toho, čím a jak jsou k svým větám řídicím připojeny, rozeznávají se věty vedlejší:

1. spojkové (konjunkcionální) t. j. takové, které se k svým větám řídicím připojují nějakou spojkou; na př. *když* ptáčka lapají, pěkně mu pískají; — přejí si, *aby* přšelo; a

2. vztahné (relativní) t. j. takové, které se k svým větám řídicím připojují některým zájmenem vztahným; na př. kůň, *který* ovsu dobývá, nejméně ho jí; — *kdo* se povyšuje, bude ponížen.

b) Podle toho, jakého druhu slova zastupují, rozeznávají se věty vedlejší:

1. podstatné (substantivní) t. j. takové, které zastupují jméno podstatné; kdybychom větu takovou nahradili nebo mohli nahraditi slovem jedním, bylo by to jméno podstatné; na př. *kdo žaluje*, má i dokázati = *žalobník* má dokázati;

2. přídavné (adjektivní) t. j. takové, které zastupují jméno přídavné a nahraditi by se mohly jménem přídavným; na př. čas, *který minul*, se nevrátí = čas *minulý* se nevrátí;

3. příslovečné (adverbiální) t. j. takové, které zastupují příslovce a nahraditi by se mohly příslovcem (věty tyto jsou tytéž, jako zde dále v *c*) č. 4).

c) Podle toho, jaké členy svých vět řídicích zastupují, zdali totiž zastupují podmět, nebo předmět, nebo příslovečné určení, nebo přívlastek, nebo doplněk, rozeznávají se vedlejší věty 1. podmětné, 2. předmětné, 3. příslovečné, 4. přívlastkové a 5. doplňkové.

Více o větách těchto v. § 381—390.

Vět přísudkových (n. výrokových), t. j. takových, které by zastupovaly přísudek svých vět řídicích, není.

Poznam. Táž věta bývá podle různých zde vyložených dělidel druhu různého. Na př. v souvětí „*kdo žaluje (Aa), má dokázati (A)*“

jest věta *Aa* věta vedlejší a jest to věta jednak vztažná (podle toho, že je připojena k *A* zájmenem vztažným), jednak podstatná (podle toho, že zastupuje jméno podstatné, *kdo žaluje* = žalobník), jednak podmětná (podle toho, že zastupuje podmět věty *A*).

381.**Věta podmětná.**

1. Věta podmětná jest věta vedlejší, která vyslovuje podmět své věty řídící. Na př: *Kdo křivě svědčí*, nebude živ do roka.

2. Na větu podmětnou tážeme se otázkou takovou, jako na podmět (v. § 326 č. 2). V příkladě našem: *kdo* nebude živ do roka? (= otázka na podmět); — odpověď: *kdo křivě svědčí* (= věta podmětná).

Jiné příklady: *Kdo* jinému jámu kopá, sám do ní padá. — *Kdo* chce chleba, pracuj, co třeba. — *I* kdo počne (hádku), *i* kdo raní, oba trestáni (věty podmětné dvě). — *Ne* to hřích, co jde do úst, ale co z úst vychází (též). — *Koho* oči bolí, *nechoď* do mlýna. — *Koho* chrání Bůh svým štítem, *nezahyne* v boji lítém. — *Není* možno, aby pravda nezvítězila. — *Odstup* to od nás, abychom více sloužili zisku než ctnosti. — *Mnohým* se zdá, že podzim je příjemnější než jaro.

Větou podmětnou bývá také závislá věta tázací, o níž v. § 397.

382.**Věta předmětná.**

1. Věta předmětná jest věta vedlejší, která vyslovuje předmět své věty řídící. Na př.: *Nevíme*, *co se stane*.

2. Na větu předmětnou tážeme se otázkou takovou, jako na předmět (v. § 335 č. 2). V příkladě našem: *co* nevíme? (= otázka na předmět); — odpověď: *co se stane* (= věta předmětná).

Jiné příklady: *Co* sis nadrobil, vyjez. — *Co* smíš raditi, směj sám činiti. — *Co* nachoval Stýskal, to promrhal Výskal. — *Ke* komu štěstí jede, dobře se mu vede. — *Kdož* pelyněk sype, syp ty mu hořec. — *Čeho* dost, *nesnadno* tím hospodařiti. — *Co* v srdci nosíme, o to se bojíme. — *Čeho* nelze předělati, *darmo* na to zehřati. — *Poruč* mu, aby to konal. — *Prosili* jsme, aby nás do Vídně dovezti dal. — *Nikdy* jsem neslyšel, aby kdo zlost vylouval.

3. Sem patří také tak zvaná nepřímá řeč (oratio obliqua). Jest to věta předmětná závislá na větě uvozovací, zejména na jejím slovese, znamenajícím rčení (nebo jiné sdílení, nebo myšlení), a připojená k své větě řídící spojkou *že*, *aby*. Na př.: Přítel mi řekl, *že*

mne navštíví, — nebo *abych jej navštívil*. Otázka: *co řekl přítel?* odpověď (věta předmětná): *že mne navštíví*, nebo *abych jej navštívil*.

Více o řeči nepřímé viz v § 395—396.

4. Větou předmětnou bývá také závislá věta tázací, o níž v. § 397.

383.

Věta příslovečná.

1. Věta příslovečná jest věta vedlejší, která vyslovuje příslovečné určení své věty řídící.

2. Věty příslovečné dělí se ve věty *a)* místní, *b)* časové, *c)* věty způsobu a míry a *d)* příčinné, — a tázeme se na ně otázkami takovými, jako na stejná příslovečná určení.

Poznam. Je to rozdělení celkem totéž, jako bylo rozdělení příslovečných výrazů nevětných (v § 340—343); rozdíl je tu některý tím, že jistá určení příslovečná vyskytují se jen ve výrazech nevětných, jiná zase jen ve větných.

384. Príslovečná věta *místní* jest věta vedlejší, která vyslovuje určení místa své věty řídící. Na př.: *Kde nic není*, ani smrt nebéře. Otázka: *kde* nebéře smrt? (= otázka na místo); odpověď: *kde nic není!* (= příslovečná věta místní).

Jiné příklady: *Kde cesta rovná, nezajížděj*. — *Kde tě nezvou, nehrň se (kam?)*. — *Kde přijde pýcha, tudíž za ní příkluše hanba*. — *Tělo táhne se tam, odkudž pošlo jest*. — *Vyšli tam, kudyž se vstupuje nahoru*. — *Kam strom nahýbáš, tam roste*. — *Až potud budeš orati, pokud jsem ti ukázal*.

385. Príslovečná věta *časová* jest věta vedlejší, která vyslovuje určení času své věty řídící. Na př.: *Když ptáčka lapají*, pěkně mu pískají. Otázka: *kdy* ptáčkovi pěkně pískají? (= otázka na čas); odpověď: *když jej lapají!* (= přísl. věta časová).

Jiné příklady: *Snadno býti štědrým, když je z čeho*. — *Netrat naděje, když se zle děje*. — *Přišli k hrobu, ano již slunce vzešlo*. — *Jak z té koupele vystoupil, tak ihned zdrav byl*. — *Přenocovali tu, prvé nežli šli přes Jordán*.

386. Príslovečná věta *způsobu a míry* jest věta vedlejší, která vyslovuje určení způsobu a míry své věty řídící.

Způsob a míra vyslovují se ve větě příslovečné:

dílem přirovnáním, t. j. praví se, že způsob nebo míra jsou *takové, jako...*, nebo *tak, jak...*, nebo *jiné, než...*, nebo větší, rozdílné atd. *tím, čím...*, atp.; věty tohoto způsobu jsou věty přirovnávací (komparativní); na př.: *každý pták tak zpívá, jak*

mu nos narostl; otázka: *jak* zpívá každý pták? (= otázka na způsob); odpověď: *jak mu nos narostl!* (= příslovečná věta způsobová);

dilem pak udává se způsob a míra ve větě příslovečné tím, že se vyslovuje jejich *účinek*, t. j. praví se, že způsob nebo míra jsou *takové, že...*, nebo *takové, že až...*, nebo *takové, aby...*, nebo *tak, že...*, nebo *tak, aby...*, atp.; věty tohoto způsobu jsou věty účinkové (n. výsledkové, konsekutivní; věty tyto lišiti jest od souřadných souvětí výsledných, o nichž v. § 375); na př.: tak jsem seslábl nemocí, *že jsem choditi nemohl*; otázka: *jak (jak velice)* jsem seslábl? (= otázka na míru); odpověď: *že jsem choditi nemohl!* (= příslovečná věta míry).

Příklady vět příslovečných přirovnávacích: Jak kdo sobě ustele, tak si lehne. — Jak řídká je moudrost, tak řídké je pravé přátelství. — Z bohatství nejde tak veliké potěšení, jako žalost pochází z jeho potracení. — To já pamatuji, jako by dnes bylo. — Odběhl od nás, co by kamenem dohodil. — Pokud na mně jest, hotov jsem to učiniti. — Čím větší šelma, tím větší štěstí. — Čím více statku máme, tím více ho žádáme.

Příklady vět příslovečných účinkových: Zateskl sobě tak velice, že nemohl právě mluvit. — Ulekl se, až oněměl. — Žádný tak mladý není, aby zítra nemohl umřít. — Chval tak, abys nepřechválil.

387. Příslovečná věta *příčinná* jest věta vedlejší, která vyslovuje určení příčinnosti své věty řídicí. Na př.: Bůh proto tresce, *aby se slí káli*. Otázka: *proč* tresce Bůh? (= otázka na příčinu); odpověď: *by se slí káli!* (= příslovečná věta příčinná).

Příčinnost jest několikerá (srov. § 343) a podle toho jsou i věty příčinné několikeré. Zejména rozeznávají se:

a) *Důvod*, t. j. příčina (předcházející), pro kterou něco (následujícího) se děje nebo jest. Když je to důvod, pro který se něco neděje nebo není, slove *překážkou*.

Věta příčinná, která vyslovuje důvod (nebo překážku) své věty řídicí, slove *důvodová* (kausální). Lze ji naznačiti vzorcem: *poněvadž Aa, proto A*; nebo: *A, poněvadž Aa*. Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *poněvadž*, t. j. spojkou *poněvadž* samou anebo některou jinou smyslu podobného.

Na př.: Poněvadž to jinak býti nemůže, musím to učiniti. — Poněvadž jsi ty pohrdl uměním, pohrdnu já tebou. — Poněvadž se jest Horymír bál hladu, nechť jej trpí. — Tím řeka není horší, že z ní psi pijí. — Ustanovil jsem se nocovati u něho, jelikož mne byl o to prosil. — Bál jsem se tebe, ježto jsi člověk přísný. —

Věty tyto a vůbec věty příčinné příslovečné lišiti jest od vět

příčinných v souvětí souřadném (§ 374); tyto jsou věty hlavní, ony vedlejší.

b) Účel, t. j. příčina (následující), pro kterou něco (předcházejícího) se děje nebo jest.

Věta příčinná, která vyslovuje účel své věty řídicí, slove účelová (finální). Lze ji naznačiti vzorcem: *A, aby Aa*; nebo: *aby Aa, proto A*. Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *aby*, t. j. spojkou *aby* samou, anebo některou jinou smyslu podobného.

Na př.: Proto Bůh tresce, aby se zlí káli. — Proto vlčka bijí, aby se starý vtípil. — Nádoby od sebe metali, aby snáze utkati mohli. — Cti otce svého i matku svou, at se prodlí dnové tvoji na zemi. —

c) Podmínka, t. j. příčina, na jejímž splnění něco závisí.

Věta příčinná, která vyslovuje podmínku své věty řídicí, slove podmínková (kondicionální). Lze ji naznačiti vzorcem: *jestli (kdyby...) Aa, tedy A*; nebo: *A, jestli (kdyby...) Aa*. Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *jestli*, t. j. spojkou *jestli* samou, anebo některou jinou smyslu podobného (*-li, když, kdyby, by = kdyby* atp.).

Na př.: Jestliže vody průtoku nemají, dmou se. — Nemáš-li peněz, do hospody nelez. — Když se nechceš mrzeti, uč se jazyk držeti. — Pane, kdyby (ty) jen chtěl, můžeš mě očistiti (stč.). — Nebylo by zlodějův, by nebylo příjemníkův. — By ty svému psu nohu utal, on za tebou poběhne (stč.). — Nešťastný by se břehu chytal, i ten se s ním utrhne. —

d) Přípustka, t. j. příčina, o které připouštíme, že by mohla bývati důvodem nebo překážkou něčemu jinému, — která však v příkladě daném účinku toho nejeví.

Věta příčinná, která vyslovuje přípustku své věty řídicí, slove věta přípustková (koncessivní). Lze ji naznačiti vzorcem: *ačkoli (třeba že...) Aa, přece A*; nebo: *A, ačkoliv (třeba že...) Aa*. Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *ačkoliv* t. j. spojkou *ačkoliv* samou, anebo některou jinou smyslu podobného (*ač, jakkoli, třeba že, třebas, byť, ob. byť by, když = ačkoli...*).

Na př.: Ačkoli jsi bohatý, přece nejsi moudrý (= jsi bohat a připouštím, že bohatství může pomáhati člověku i k moudrosti; ale ty přece nejsi moudrý). — Moudrý, jakkoli mírný jest, není titěrný. — Zjednejte pacholka k hlídání, třebas přes noc jemu po třech groších placeno bylo. — Nechť jsem zbloudil, při mně zůstane blud můj. — Byť se i hory pohnuly, milosrdenství mé od tebe neustoupí. — Když

neteče, aspoň kape. — Nemůže-li kovati, aspoň pomáhá dýmati. — Sedne-li jednomu štěstí, sto jiných za to zmýlí.

388. Jakého druhu která příslovečná věta jest, o tom rozhoduje její význam s větou řídící. Strany významu může však bývatí výklad rozdílný, a proto může se táž věta příslovečná brátí tu za takovou, jindy za jinou.

Na př. v souvětí „*když nebudeš poslouchati, budeš kárán*“ jest věta příslovečná „*když nebudeš poslouchati*“. Ta je časová, jestliže jí rozumíme ve smyslu otázky: *kdy* budeš kárán? Ale můžeme jí rozuměti také ve smyslu podmíněném. „*když nebudeš poslouchati = jestliže nebudeš poslouchati*“, a při tom pojetí je to věta podmínková.

V souvětí „*když to jinak nemůže býti, již to musím učiniti*“ zdá se býti první věta též časovou, na otázku: *kdy* . . . ? Ale zajisté spíše jí jest rozuměti ve smyslu otázky: *proč* . . . ? a při tom pojetí je to věta důvodová.

V souvětí „*báti se budou tebe, dokavad slunce a měsíc trvati bude*“ jest věta druhá významu ovšem časového, neboť se tážeme: *dokud* . . . = do kterého času budou se báti? Avšak udáním času udává se zde zároveň míra: *dokud = jak dlouho = kolik času* budou se báti? — Srov. § 344.

389.

Věta přívlastková.

1. Věta přívlastková jest věta vedlejší, která vyslovuje přívlastek ke jménu podstatnému své věty řídící. Na př.: Čas, *který minul*, nikdy se nevrátí.

2. Na větu přívlastkovou tážeme se otázkou takovou, jako na přívlastek (v. § 347 č. 2). V příkladě našem: *jaký (který)* čas se nevrátí? (= otázka na přívlastek); odpověď: *který minul!* (= věta přívlastková).

3. Jiné příklady: Kůň, *který* ovsu dobývá, nejméně ho jí. — Špatný vozká, *který* neumí obrátiti. -- Běda té slepici, na které se *jestřáb* učí. — Ještě nebyl v světě ten rod, jenž by trefil všem vhod. — Město, v němž *bydlíme*, je těsné. — Bude soužení veliké, *jakéž* nebylo od počátku. — Jest boží *přikázání*, aby děti své rodiče ctily. — Nejlepší je novinka, *když* zvoní hladovému *hodinka*. — Neztrácejme *naděje*, že pravda *zvíteží*. — Dej mi radu, co bych měl počítí. —

4. Věta přívlastková jeví se někdy jako spolu předmětná, někdy

jako podmětná, někdy jako doplňková, někdy jako příslovečná. Příčina toho je v rozdílném pojmání.

- a) V souvětí „dej mi radu, *co bych měl počítí*“ je věta druhá přívlastková, neboť se táží: *jakou radu . . . ?* Ale táž věta vyslovuje zároveň předmět ku podstatnému jménu *rada*, které jest významu dějového a tedy schopno předmětu (srov. § 335 č. 4, b; • *dej mi radu* = *porad mi*, — otázka; *co mám poraditi ?* = otázka na předmět), a vzhledem k tomu jest větou předmětnou.

Totéž platí o druhé větě v souvětí „jest boží přikázání, *aby děti své rodiče ctily*“.

V případech těch a takových věta předmětná táhne se ke jménu podstatnému a tím bere na sebe povahu věty přívlastkové.

- b) V souvětí „jest boží přikázání, *aby děti své rodiče ctily*“ jest věta druhá přívlastková, a jest předmětná podle výkladu právě podaného. — Zdá se býti podmětnou, když ji béřeme za podmět a vykládáme: „*aby děti své rodiče ctily*, jest boží přikázání“, — a zdá se býti doplňkovou, když ji béřeme za doplněk a vykládáme: „boží přikázání jest, *aby děti své rodiče ctily*“; ale obojí tento výklad mění podstatně smysl souvětí původního, jest tedy nesprávný.

- c) V souvětí „jablko, *když dozrá*, samo se stromu spadne“ je věta vedlejší „*když dozrá*“. Věta ta je vlastně příslovečná (časová), na otázku: *kdy* spadne jablko . . . ? Při tomto pojetí je vztahena ke slovesu své věty řídicí. Ale mohu ji také vztahovati ku podstatnému jménu *jablko*, mohu bráti „jablko, *když dozrá*“ za = „jablko, *které dozrá*“; tím pojetím přetvořuji větu příslovečnou v přívlastkovou, ale bývalá její povaha příslovečná zůstává v ní také, — táž věta může se pak bráti za přívlastkovou i za příslovečnou.

Srov. § 351.

5. Větou přívlastkovou bývá také závislá věta tázací; v. § 397.

390.

Věta doplňková.

1. Věta doplňková jest věta vedlejší, která vyslovuje doplněk své věty řídicí. Na př.: Bůh jest, *jenž všechno stvořil a zachovává* = Bůh je *stvořitel a zachovatel všeho*.

2. Na větu doplňkovou tážeme se otázkou takovou, jako na doplněk (v. § 353 č. 3). V příkladě našem: *kdo* (= *jaký*) jest Bůh? (= otázka na doplněk); odpověď: *jenž všechno stvořil a zachovává* (= věta doplňková).

Jiné příklady: Nikdy se nestanu, čím ty jsi. — Nejsi mi, čím by mi bratr býti měl. — Stál, jako by byl přimražen. — Není vše takové, jak bychom si přáli. — Jaký pán, takový krám. — Jaká otázka, taková odpověď. — Povaha pokrytcův jest, že i po napomínání a trestání ze zlého v horší ubíhají.

3. Větou doplňkovou bývá také závislá věta tázací, o čemž v. § 397.

391. Věty podřízené složené a stažené.

1. K téže větě řídicí mohou patřiti dvě věty podřízené druhu stejného, anebo i více vět takových. Na př. k větě „*oba mají býti trestáni*“ patří věty 1. *kdo hádku začne* a 2. *kdo v hádce raní*.

2. Věty tyto, jsouce stejného druhu a řádu, mohou se skládati. V našem příkladě vzniká složenina: „*i kdo hádku začne, i kdo v hádce raní, oba mají býti trestáni*“.

Obrazec této složeniny: *i kdo Aa, i kdo Ab, A*.

3. Jiné příklady: Ne to hřích, co jde do úst, ale co z úst vychází. — Byť pak i fík nekvetl, byť i ovoce olivy pochybilo a byť rolí nepřinesla užítku, já přece v Hospodinu veseliti se budu.

4. V souvětí „*kdo co věděl, každý radil*“ je smysl: každý, *kdo něco věděl*, radil to, *co věděl*; podřízené věty dvě, totiž „*kdo něco věděl*“ (věta podmětná), a „*co věděl*“ (věta předmětná), jsou tu staženy v jednu, — „*kdo co věděl*“ jest tedy vedlejší věta stažená.

Jiné příklady vět stažených: Kdo koho vidí, ten toho šidí. — Kdo chce kam, pomozme mu tam. — Kdo čeho dosti má, rád tím plýtvá.

392. Spojení v jednotu souvětňou.

1. Souvětí skládá se ze členů, jež opět mohou býti souvětí. Když souvětí celé rozložíme, dostáváme řadu jednotlivých vět. Na př.:

- a) *lékař léčí, | Bůh uzdravuje;*
- b) *kdo jinému jámu kopá, | sám do ní padá;*
- c) *co nás mrzí, | to se nás drží, | a co jest mílo nám, | to nechce k nám.*

2. Věty jednotlivé pojí se:

dílem hned v jednotu souvětňou; to vidíme na př. při složeninách dvoučlenných:

- a) lékař léčí, Bůh uzdravuje;
- b) kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá;

dílem pojí se věty nejprve v jednotky vyšší a tyto teprve v jednotu souvětňou, na př. ve složenině čtyřčlenné:

c) co nás mrzí, to se nás drží, a co jest milo nám, to nechce k nám.

V obrazcích:

a) A, B; — b) kdo Aa, A; — c) co Aa, A, a co Ba, B.

393. Všecko toto spojování děje se smyslem, hlasem, grammatickou shodou, syntaktickou vazbou, t. zv. větosledem (t. pořádkem vět, jak se k sobě připojují) a namnoze také zvláštními slovci spojovacími.

a) Věty v souvětí spojují se **smyslem**.

Kde smysl brání, není možno spojení; proto nelze utvořiti souvětí na př. z vět „*Aristoteles byl řecký filosof*“ a „*orel hnízdí na strmých skalách*“. Věty takové mohou se spojití leda za prostřednictví věty jiné, buď výslovně podané, buď snadno domyslitelné. Na př. „*četl jsem, že Aristoteles byl řecký filosof a že orel hnízdí na strmých skalách*“; — nebo: „*princezna byla zdráva a v studni bylo zase vody dosti*“ (domysliti: „*konec pohádky vypravované byl, že . . .*“).

b) Věty v souvětí spojují se (v řeči mluvené) **hlasem**, jednak totiž větňým přízvukem, jednak rozdílnou výškou hlasu.

Že větňý přízvuk je pojídlem členů ve větě jednoduché, o tom v. § 362 č. 2. V souvětí vystupuje přízvuk jako pojídlo jednotlivých vět patrně zvláště tu, kde se vyslovují protivy; protivy tyto vytykají se důrazem (= přízvukem) a tím zároveň spojují se věty, které k sobě patří. Na př.: starý *musí*, mladý *může* (t. umřtiti); — kdo *nepracují*, těm maso, kdo *pracují*, těm hnáty; — ne to je hřích, co *jde do úst*, ale co *z úst vychází*.

Jak se spojují věty výškou hlasu, je patrnó zejména na konci vět: hlas vystupuje, když má následovati věta, která se má připojití, a klesá, když věta taková nenásleduje. Na př. když vyslovujeme větu „*lékař léčí*“ samotnu, klesá hlas při slabice poslední (jako před tečkou: „*lékař léčí.*“); když však vyslovujeme touž větu v souvětí „*lékař léčí, Bůh uzdravuje*“, neklesá hlas při vytčené slabice *-čí*, nýbrž naopak vystupuje. Pro poslouchajícího je tedy stoupání hlasu znamením, že věta následující má se připojití ku předcházející, — je pojídlem vět v souvětí.

Obojího, přízvuku i výšky hlasové, jsou v souvětích, zvláště ve složitějších, stupně a odstíny mnohonásobné a velmi rozmanité.

c) Věty v souvětí spojují se grammatickou **shodou**.

Grammatickou shodou spojují se členové věty jednoduché, viz

§ 362 č. 3, — a spojují se často také věty v souvětí. Na př. v souvětí „*kůň, který ova dobývá, nejméně ho jí*“ shoduje se podmět věty podřízené *který* s podstatným jménem *kůň* věty řídící v grammatickém rodě (*kůň který . . .*, oboje rodu mužského), a shoduje se sloveso téže věty podřízené *dobývá* s týmže jménem *kůň* v grammatické osobě (*kůň . . . dobývá, gramm. osoba třetí*).

d) Věty v souvětí spojují se syntaktickou vazbou.

Syntaktickou vazbou spojují se členové věty jednoduché, v. § 362 č. 4, — a připojují se také v souvětích věty podřízené k větám řídícím. Na př. v souvětí „*nevím, co se stane*“ žádá syntaktická vazba, aby při slovese *vědět*i byl předmět (*vědět*i něco), tou vazbou připojuje se věta podřízená „*co se stane*“ k větě své řídící („*nevím*“) jako předmět (= věta předmětná), — syntaktická vazba jest pojídlem mezi větou řídící a podřízenou.

e) Věty v souvětí spojují se větosledem.

Jako je pojídlem členův ve větě jednoduché také slovosled (v. § 362 č. 5), tak je pojídlem v souvětí také větosled, t. j. pořádek, jak věty za sebou jdou. Na př. v souvětí „*co nás mrzí, to se nás drží, a co je mílo nám, to nechce k nám*“ potrhalo by se náležité spojení a porušil by se smysl celku, kdyby se změnil větosled a přesmýkly se na př. věty první a třetí, nebo druhá a čtvrtá.

f) Věty v souvětí spojují se též namnoze zvláštními sloveci spojovacími.

Spojovací slovece, jimiž se spojují věty souřadně složené, slovou souřadící. Na př.: Přines mi *a* budu jísti. — Není starý, *ale* mnoho pamatuje. — S hláznem nebež rady, *nebo* nebude moci zatajiti slova. — Nejsme synové noci a tmy, nespěme *tedy* jako jiní. —

Obrazec všeobecný složení souřadného jest: *A, c B* (kdež *c* = coordinans, spojovací slovece souřadící).

Souvětí souřadné bývá často také bez spojek (asyndetické). Na př.: Lékař léčí, Bůh uzdravuje. — Nemnoho jídej, nevšecko zvídej, budeš dlouho živ. —

Spojovací slovece může býti opakováno při každé větě souřazené: *i — i, ani — ani — ani* atp.

Spojovací slovece, jimiž se spojují věty podřadně složené, slovou podřadící. Na př.: *Kdo* jinému jámu kopá, sám do ní padá. — Nevíš, *co* večer s sebou přinese. — Nevím, *kam* bych se uchýlil. — Dej pozor, *abys* nechybil.

Obrazec všeobecný složení podřadného jest: *A, s Aa* (kdež *s* = subordinans, spojovací slovece podřazovací).

Složení podřadné bývá často korrelativní (souvztažné), t. j. spojovací slovo věty podřízené jest významu vztažného, a naproti němu jest anebo se snadno přimyslí slovo významu ukazovacího. Na př.: *Čeho* nelze předělati, na *to* darmo zehrati. — *Co* na srdci, *to* na jazyku. — *Kdo* se Boha nebojí, *ten* se lidí nestydí. — *Kdo* utekl, (*ten*) vyhrál. — Ukaž mi (*to*), *co* neseš. — *Kam* vítr, *tam* plášt. — *Kde* tě nezvou, (*tam*) nehrň se. — Tělo táhne se *tam*, *odkudž* jest pošlo. — *Čím* více statku máme, *tím* více ho žádáme. —

Obrazec všeobecný spojení korrelativního jest: *dA, rAa*, nebo: *rAa, dA* (kdež *d* = demonstrativum, *r* = relativum, *A* = věta řídicí).

394.

Vznik souvětí podřadného.

1. Souvětí podřadné jest vyšší stupeň umění slohového.

Svědectvím toho je řeč dětská, řeč lidu obecného a řeč vzdělanců; v řeči dětské, v pohádkách a v řeči lidu obecného nevyskytuje se souvětí podřadné dílem nikdy, dílem jen zřídka, a naproti tomu v řeči vzdělanců velmi často.

2. Dříve skládaly se věty souřadně, a odtud teprve během času přikročilo se ke skládání podřadnému. Právilo se tedy na př.: dříve souřadně a) „byl prorok, jemu lidé věřili“; potom podřadně b) „byl prorok, jemuž lidé věřili“.

3. Souvětí podřadné vyvinulo se ze souřadného.

Na příkladě právě uvedeném lze vývoj ten takto ukázati:

v a) „byl prorok, jemu lidé věřili“ (obrazec: *A, B*) jsou obě věty hlavní; z nich pojala se druhá za podřízenou pod prvou (stlačena se souřadnosti v podřízenost) a vyjádřena jako podřízená;

v b) „byl prorok, jemuž lidé věřili“ (obr.: *A, jemuž Aa*) jest podřízenost vyjádřena i slovně tím, že zájmeno ukazovací *jemu* proměnilo se ve vztažné *jemuž*.

Jiný příklad: „Nalezl jsem ženu a ona v malém domku bydlí“ je souvětí souřadné (obr.: *A a B*); z něho uděláno podřadné: „nalezl jsem ženu, ona v malém domku bydlí“ (obr.: *A, ana Aa*); věta druhá, dříve hlavní, pojata jest za podřízenou, stlačena v podřízenost pod prvou, a zároveň spojka první souřadící *a* a splynulá se zájmenem *ona* (*ana* = *a'na* = *a ona*, v. § 26 č. 9 a 306 č. 3) stišťena ve spojku podřadící *ana*.

Atd. Příklady těmi není řečeno, že by věty vedlejší, které nyní v jazyku máme, byly vznikly z vět hlavních. Umění slohové postoupilo, souvětí podřadná a s nimi věty vedlejší tvoří se přímo. Ale některé

druhy vět těchto projevují svými slovy spojovacími dosud, že vznikly z bývalých vět hlavních; nejzřetelnější toho příklady jsou věty s *an* (*ana, ano . . .*), z nichž jeden byl právě vyložen.

4. Sem patří také nepřímá řeč a nepřímá otázka (závislá věta tázací); v. §§ násl.

395. Řeč přímá a nepřímá.

1. Co někdo řekl (sdělil . . ., nebo jen myslil), uvozujeme větou uvozovací, t. j. větou, jejímž podmětem jest, kdo to řekl, a přísudkem náležitě sloveso rčení (sdělení, myšlení). Na př. *Smil Flaška praví*: „Svět jest v sobě samá vojna“; — *Štítný píše*, že mnozí by rádi české knihy ztratili.

Sloveso věty uvozovací může scházeti, když se ho snadno ze souvislosti domyslíme. Na př.: „I ptal jsem se, nač by to bylo. Odpovědino mi . . . A já zase (domyslí se, *otázal jsem se*): K líčení-li pak pravdy či lži těch ličidel se užívá?“

2. Slova vyslovená (sdělená . . ., nebo jen myšlená) uvozují se způsobem dvojím:

a) buď beze změny větné, tak, jak byla vyslovena (obyčejně ve znaménkách uvozovacích); na př. *Smil Flaška praví*: „*Svět jest v sobě samá vojna*“; —

b) buď s tou změnou větnou, že z věty hlavní utvořena jest věta vedlejší a to věta předmětná, podřízená větě uvozovací; na př.: *Smil Flaška praví*, že *svět jest v sobě samá vojna*.

Ve způsobu a) je řeč přímá (*oratio recta, directa*), v b) řeč nepřímá (*oratio obliqua, indirecta*).

Obrazec řeči přímé jest *A*: „*B . . .*“

Obrazec řeči nepřímé jest *A*, že *Aa . . .*

Řečí přímou i nepřímou může býti buď věta jen jedna, buď řada vět a souvětí.

396. 1. Řeč nepřímá liší se od přímé spojením. Řeč přímá připojuje se totiž k větě uvozovací beze slov spojovacích, řeč pak nepřímá připojuje se k ní spojkou *že* nebo *aby*.

Spojka *že* jest, když řeč přímá byla v indikativě nebo kondicionále. Na př.:

přítel pravil, že mne navštíví (přímou: „já tě navštívím“);

přítel pravil, že by mne rád navštívil (přímou: „já bych tě rád navštívil“).

Spojka *aby* jest, když řeč přímá byla v imperativě. Na př.: pravil jsem příteli, *aby* mne navštívil (přímou: „navštív mne“).

2. Řeč nepřímá liší se od přímé někdy také způsobem slovesným. Když totiž v řeči přímé jest imperativ, má řeč nepřímá kondicionál (se spojkou *aby*).

Je-li však v řeči přímé indikativ nebo kondicionál, má týž způsob také řeč nepřímá.

Příklady k tomu obému v. v čísle předcházejícím.

3. Řeč nepřímá liší se od přímé dále někdy vloženým příslovcem *prý* (o jehož původu § 43 č. 5). Vkládáme je, když chceme zvláště vytknouti, že obsah výroku uvedeného není náš, nýbrž že je vzat odjinud; že ho nevydáváme za výrok tak jistý a bezpečný, jako bychom vydávali výrok svůj; a že ho snad ani sami za jistý nemáme. Na př.:

přítel pravil, že mne *prý* navštíví, —

přítel pravil, že by mne *prý* rád navštívil, —

přítel pravil, abych ho *prý* navštívil. —

4. Řeč nepřímá liší se od přímé mnohdy také osobou grammatickou. Na př. v řeči nepřímé:

řekl jsem ti, že (*já*) *tě* nikdy *neopustím*,

jsou grammatické osoby tytéž, jako v příslušné řeči přímé:

řekl jsem ti: „*Já* *tě* nikdy *neopustím*“,

t. j. v obou je stejné „*já neopustím*“ (= gramm. osoba první) a „*tě*“ (= gramm. osoba druhá). Naproti tomu v řeči nepřímé:

hospodář řekl dělníkům, že (*on*) *je* do práce *najímá*,

jsou grammatické osoby jiné, než v příslušné řeči přímé:

hospodář řekl dělníkům: „*Já* *vás* do práce *najímám*“,

t. j. místo „*já najímám*“ (= gramm. osoba první) jest „*on najímá*“ (= os. třetí), a místo „*vás*“ (= os. druhá) jest „*je*“ (= os. třetí), grammatické osoby jsou pošinuty. —

Poznam. Kdy grammatická osoba v řeči nepřímé jest pošinuta a jiná než v řeči přímé, vysvitne z následující úvahy.

Řeč přímou praví osoba M (= osoba mluvící, sdělující . . .) osobě O (= osobě oslovené, poslouchající . . .). Osoby tyto jsou nebo rozumějí se ve větě uvozovací. Na př.: Dělníci (= M) řekli hospodářovi (= O) . . .; Libuše (= M) pravila Čechům (= O) . . .; Smil Flaška (= M) napsal (t. svým čtenářům, = O) . . .

Grammatická osoba se nepošinuje ve dvou případech:

a) když v řeči přímé není nic, co by se táhlo k M nebo k O věty uvozovací; na př.:

[přímo] Libuše (M) pravila Čechům (O): „*Lehčeji tepe dívčí ruka*“,

[nepřímo] Libuše pravila Čechům, že *lehčeji tepe dívčí ruka*, —

tu v řeči uvedené přímé i nepřímé jest osoba grammatická *táž* (*ruka tepe*, = gramm. osoba třetí); —

b) když M je grammatická osoba první (*já*, *my*); na př.:

[přímó] *já* (M) jsem ti (O) pravil: „*Já tě neopustím*“,

[nepřímó] *já* jsem ti pravil, že (*já*) *tě neopustím*, —

také zde v řeči uvedené přímé i nepřímé jsou tytéž osoby grammatické (*já neopustím* = os. první, *tě* = os. druhá).

Ve všech jiných případech osoba grammatická se pošinouje. Případy toho jsou rozmanité a některé vidí se v následujících příkladech:

aa) [přímó] ty (M) jsi mi (O) řekl: „*Já tě nikdy neopustím*“

(*já neopustím* = gramm. osoba první, *tě* = druhá),

[nepřímó] ty jsi mi řekl, že (*ty*) *mne* nikdy *neopustíš*

(*ty neopustíš* = os. druhá, *mne* = os. první).

to jest: v řeči uvedené je podmětem osoba M a předmětem osoba O věty uvozovací; podmět je v řeči přímé vyjádřen zájmenem osoby první a podle toho jest i sloveso v osobě první (*já neopustím*), předmět je v osobě druhé (*tě*); v řeči nepřímé pak jsou podmět i sloveso pošinuty z osoby první do druhé (*ty neopustíš*) a předmět z druhé do první (*mne*); —

bb) [přímó] dělníci (M) řekli hospodářovi (O): „*Nikdo nás nenajal*“

(*nás* = grammatická osoba první),

[nepřímó] dělníci řekli hospodářovi, že nikdo *jich* nenajal

(*jich* = gramm. os. třetí),

to jest: v řeči uvedené je předmětem (nikdo nenajal *koho*?) osoba M věty uvozovací; týž předmět je v řeči přímé vyjádřen zájmenem osoby první (*nás*), v řeči nepřímé však zájmenem osoby třetí (*jich*); je tu tedy grammatická osoba první pošinuta ve třetí; —

cc) [přímó] Pán Ježíš (M) řekl apoštolům (O): „*Vy jste sůl země*“,

[nepřímó] Pán Ježíš řekl apoštolům, že (*oni*) *jsou sůl země*,

to jest: v řeči uvedené je podmětem (*kdo* jest sůl země?) osoba O

věty uvozovací; týž podmět je v řeči přímé vyjádřen zájmenem osoby druhé a proto jest také sloveso v osobě druhé (*vy jste . . .*); v řeči nepřímé jsou však podmět i sloveso pošinuty do osoby třetí (*oni jsou . . .*); —

dd) [přímó] Putifar (M) řekl dceři své (O): „(*já*) *chci tě* Josefovi za ženu dáti“,

[nepřímó] Putifar řekl dceři své, že (*on*) *chce ji* Josefovi za ženu

dáti,

to jest: v řeči uvedené jest podmětem osoba M a předmětem osoba O věty uvozovací; v řeči přímé je tedy podmět a sloveso

v grammatické osobě první (*já chci . . .*), předmět v osobě druhé (*tě*); v řeči nepřímé pak jsou podmět i sloveso pošinuty z osoby první do třetí (*on chce . . .*) a předmět z osoby druhé do třetí (*ji*).

Řeč nepřímou bez náležitého pošinutí osoby grammatické pokládáme nyní za nesprávnou. Ale v době starší, pokud umění slohové nebylo dosti pokročilo, nalézají se doklady bez náležitého pošinutí velmi hojně a na př.:

místo „dělníci řkou jemu, že nikdo *jich* nenajal“

mohlo se říci „dělníci řkou jemu, že nikdo *nás* nenajal“; —

místo „Pán Ježíš řekl apoštolům, že (*oni*) jsou sůl země“

mohlo se říci „Pán Ježíš řekl apoštolům, že *vy jste* sůl země“; —

místo „Putifar řekl dceři své, že (*on*) chce *ji* Josefovi za ženu dáti“

mohlo se říci „Putifar řekl dceři své, že (*já*) chci *tě* Josefovi za ženu dáti“; — atd.

397.

Závislá věta tázací.

1. Otázka samostatná jest věta hlavní; o ní v. § 365. Otázka může však býti také podřízena větě jiné, a to jest tázací věta závislá. Na př. tázací věta samostatná: „*Kolik je hodin?*“, závislá: „*Pověz mi, kolik je hodin*“; — samostatná: „*Kolik je soustav slunečných?*“, závislá: „*Nevíme, kolik je soustav slunečných*“.

2. Tázací věta závislá může býti podmětem, nebo předmětem, nebo doplňkem, nebo přívlastkem své věty řídicí, a tedy větou podmětnou, předmětnou, doplňkovou nebo přívlastkovou. Na př. závislá věta tázací jest větou podmětnou v souvětí: „*kolik je soustav slunečných, není nám známo*“; — jest větou předmětnou v souvětí: „*kolik je soustav slunečných, nevíme*“; — jest větou přívlastkovou v souvětí: „*otázka, kolik je soustav slunečných, zajímá naši mysl*“; — jest větou doplňkovou v souvětí: „*otázka jest, kolik je soustav slunečných*“.

3. Tázací věta závislá uvozuje se vždycky nějakým slovem tázacím.

a) Když obsahuje otázku věcnou (v. § 365 č. 2 a 4), má tázací věta závislá totéž slovo tázací (t. tázací zájmeno nebo tázací příslovce), jako otázka samostatná. Na př. (příklady stejné jako na místě právě udaném, táhnoucí se k větě oznamovací „*naš soused prodal dům . . .*“)

v otázce samostatné: v tázací větě závislé:

Kdo prodal dům? Nevím, kdo prodal dům;

Který souseď prodal dům? . . Nevím, který souseď prodal dům;
Kdy prodal souseď dům? . . Nevím, kdy souseď prodal dům; atd.

b) Když závislá věta tázací obsahuje otázku zjišťovací (v. § 365 č. 2, b a 4, b), uvozuje se tázacím slovcem *-li, zdali, zda* (m. *zdali*). Člen, o jehož jistotu jde, má důraz a tázací *-li* připíná se k němu. Na příklad

v otázce samostatné:	v tázací větě závislé:
<i>Náš souseď prodal dům?</i>	Nevím, <i>zdali</i> náš souseď prodal dům;
	Nevím, prodal- <i>li</i> náš souseď dům;
	Nevím, náš- <i>li</i> souseď prodal dům . . . atd.

398.

Perioda.

1. Perioda (obvětí) je souvětí dvoučlenné, jehož členové oba jsou více méně složení a souměrní.

Nejčastěji bývá perioda souvětí podřadné, kde člen první je podřizen druhému; ale také bývají oba členové složení souřadné.

Jako v každém souvětí, tak i v periodě pojí se členové v jednotu vyšší, v jednotnou myšlenku.

„*Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*“ je souvětí dvoučlenné, podřadné; ale není to perioda, poněvadž předvětí i závětí jsou věty nesložené, jednoduché, v periodě pak mají v předvětí i v závětí býti věty složené (souřadně, nebo podřadně, nebo obojako složené).

Dále má býti předvětí a závětí složeno poněkud souměrně. Někdy bývá složení stejné, t. j. závětí má členův tolik, jako předvětí; ale mnohdy bývá závětí stručnější a méně složitě, než předvětí.

2. Členové periody oddělují se interpunkcí (v. § 400 a násl.).

Předvětí od závětí dělí se dvojtečkou.

Souřadní členové v předvětí i závětí dělí se čárkou; jsou-li to však členové opět složití, dělí se středníkem.

3. Je-li některé souvětí periodou či není, o tom může býti rozdílné mínění. Na př. souvětí:

„dokud štěstí tobě kvete, tu máš dosti přátel v světě || jak se psota na tě dere, hned se druh od tebe bere“

má v předvětí i v závětí po jedné větě řídící a jedné podřizené. Můžeme je vzíti za periodu, a tu oddělíme předvětí a závětí (na místě || naznačeném) dvojtečkou. Ale můžeme je vzíti také za souvětí obyčejné a oddělití tytéž členy středníkem.

4. Příklad:

„Jakož větší lásku máme k pravým rodičům, kteří nás zplodili, nežli k jiným, kteří nás sobě za syny zvolili a vzali: tak i ta země,

v níž jsme zrozeni a vychováni, milejší jest nám nežli jiná, do níž nás štěstí obrátilo.“ (Veleslavín.)

Rozčlánkování této periody:

předvětí		závětí	
.		tak i ta země	milejší jest nám nežli jiná
Jako větší lásku máme k pravým rodičům	nežli k jiným	v níž jsme zrozeni a vychováni	do níž nás štěstí obrá- tilo.
 kteří nás zplodili	 kteří nás sobě za syny zvolili a vzali		

Touž periodu změníme snadno v jinou, kde předvětí a závětí jsou složena souřadně:

„Větší lásku máme k pravým rodičům, kteří . . . , nežli k jiným, kteří . . . vzali: tak i ta země, v níž . . . , milejší nám jest“ atd.

Jiné příklady:

„Jako supové létávají na pastvu k mrchám smrdutým, pomíjejíce mnoho luk, mnoho veselých a vonných polí, a jako mouchy zvykly pomíjeti míst na těle zdravých a toliko na vředích sedati: tak závisliví šlechtných života skutkův a věcí vzácných nechájíce toliko na vadách lidských se zastavují.“ (Sv. Basilius, přel. Hrubý z Jel.) —

(Svět tento jest jako obecné všem knihy jakés, ježto jsou psány boží rukou, totiž mocí boží a moudrostí, a každé stvoření obzvláště jest jako slovice těch knih . . .) [Pokračování periodou:] „A jakož bývá, že neučený, uzře knihy, vidí slovice psaná, ale nerozumí, co které míní: taktéž člověk nemoudrý, jenžto jen jde podle obyčeje hloupé zvěři a myslí k Bohu nepřiloží, vidí vnější postavu v zřejmém stvoření, ale co je proč, tomu nerozumí.“ (Štítňý.)

399. Vyšnutí ze syntaktické vazby.

1. Členové věty jednoduché spojují se v jednotu větnou též syntaktickou vazbou, a týmž pojídlem spojují se také věty jednotlivé v souvětí (v. o tom v § 362 č. 4 a § 393. d). Na př. ve větě „pohané *slouží modlám*“ pojí se „modlám“ jako předmět ke slovesu „slouží“, poněvadž sloveso *sloužiti* se váže s dativem, — v souvětí

„nevím, co se stane“ pojí se podobně věta „co se stane“ k větě „nevím“, atd.

Mnohdy vyšínujeme se z vazby náležitě a volíme vazbu nenáležitou. Vyšínutím takovým jsou také tak zvaná atrakce a anakoluth.

a) **Atrakce** (= přitažení) záleží v tom, že výraz *N*, jenž jest podřízen výrazu *M*, se skloňuje spolu s *M* anebo místo *M*.

Na př. výraz „polovice cesty“ nebo „polovic cesty“ skloňuje se náležitě takto: gen. *polovice cesty*, dat. *polovici cesty* . . ., instr. *polovici cesty*; to jest: skloňuje se jen podstatné jméno *polovice* (*M*) a podřadný jeho přívlastek, genitiv *cesty* (*N*), zůstává beze změny.

Říká se tedy správně: byl jsem v *polovici cesty*; to jest: výraz „polovice cesty“ váže se zde se rčením *býti v* —, ve vazbě té má *býti* lokál, jest tedy v lokále podstatné jméno *polovice*, podřadný pak jeho přívlastek je nezměněn; tedy: v *polovici cesty*, = v *M-N*.

Ale vedle toho říká se také:

„byl jsem v *polovici cestě*“, t. j. také podřadné *N* je přitaženo k předložce *v* a položeno do lokálu: v *polovici cestě*, = v *M-N*; — a také se říká

„byl jsem v *polovic cestě*“, t. j. *M* je přeskočeno a jenom *N* je v lokále: v *polovic cestě*, = v *M-N*.

Atrakce taková bývá dále při výrazech, jako jsou:

půl léta, *půl zlatého*, na př. byl jsem zde před půl letem, přijdu po půl létě, prodávám kus po půl zlatém;

prostřed města, na př. bydlím v prostřed městě, jsme v prostřed lese;

kraj světa, na př. králová z kraj světa přišla (= z *M-N*);

svatého Pavla na víru obrácení, na př. ten pondělí po svatém Pavle na víru obrácení;

málo, *mnoho*, *několik lidí*, na př. pomohli jsme málo, mnoha, několika lidem, — záleží na málo, mnoha, několika lidech, — seznámili jsme se s málo, mnoha, několika lidmi (v. § 184 a § 467);

sto zlatých, *tisíc dukátův*, na př. na cestě vystačil jsem se sto zlatými, s tisíc dukáty.

b) **Anakoluth** (n. anakoluthie, = nesouvislost, spojení nesprávné) záleží v tom, že se od vazby začaté upouští a do jiné přechází. To bývá ve slohu neumělem a ve spisích starších.

Na př. v souvětí „*kteřou stranu peníz* (= penízem uplacený soudce) soudí, druhá se nadarmo truí“. Souvětí toto začíná se slovy „*kteřou stranu* . . .“; podle vazby takto začaté očekáváme, že ve větě

následující o téže straně bude řeč; ale skladatel tohoto souvětí upustil od vazby začaté, pokračuje ve větě druhé jinak, než vazba začatá žádá.

Jiné příklady: Ti lesové budou své jeleny míti, v nichž by se pásli (místo: kteří by se v nich pásli). — Ten kat, když vyšel z domu, utkav jej lev i roztrhal.

2. Attrakce i anakoluth jsou odchylky od náležité správnosti syntaktické. V jazyku spisovném dopouštějí se jen atrakce, pokud jsou v obyčeji; na př. *před půl letem*, — *se sto zlatými*, atd. Attrakce neobyčejné (na př. *ve sklenici vodě* místo *ve sklenici vody* atp.) a anakoluthy pokládají se za chyby.

400. *Znaménka rozdělovací.*

1. V řeči mluvené připojují se věta k větě a uvnitř věty jednotlivé člen ke členu dílem bez přestávek, dílem s přestávkami, při kterých i hlas stoupá nebo klesá. V písmě naznačují se přestávky z n a m é n k y r o z d ě l o v a c í m i (interpunkcí).

2. Znaménka tato jsou: tečka [.] , čárka nebo komma [,] , závorky () , středník nebo semikolon [;] , dvojtečka neb kolon [:] , znaménka uvozovací [„“] , vykřičník [!] , otazník [?] , pomlčka [—].

401. a) Tečka.

Tečka klade se na konci oznamovacího větného celku, t. j. na konci uzavřené věty jednoduché nebo uzavřeného souvětí. a znamená tedy klesnutí hlasem. Na př.: Prší. — Každý je v svém domě pánem. — Kdo neuměl strádati, musí strádati.

Poznam. Jiný úkol má tečka, která se píše při zkráceninách a při číslicích.

Při zkráceninách znamená tečka, že to, co je psáno, jest necelé; čtenář zná význam zkrácenin obvyklých a čte podle toho na př. *t. j.* = to jest, — *t.* = totiž, — *t. r.* = tohoto roku, — *t. m.* = tohoto měsíce, — *p.* = pan, — *v.* = viz, — *n.* = nebo, *Fr.* (nikoli *Frť.*!) = František atd. — Při zkráceninách, které nejsou obecně známy, má býti toho dbáno, aby čtoucí z napsaného zkratku snadně vyrozuměl, co se jím míní; na př. *jaz. srb.* = jazyk srbský, *válka franc.-něm.* = francouzskoněmecká atp.

Při číslicích znamená tečka, že se jimi rozumějí číslovky řadové; na př. „1. leden“ čti „první leden“, „IV. třída“ čti „čtvrtá třída“. Ale ne každá číslice významu řadového mívá tečku, a zejména

letopočty pší se zpravidla bez tečky; na př. Jos. Jungmann narodil se dne 16. července 1773 v Hudlicích.

402.

b) Čárka; závorok.

1. Čárkou oddělujeme stejnorodé členy věty jednoduché (a stažené), nejsou-li spojeny spojkou *a, i, nebo*. Na př.: Krakov, Lvov a Varšava jsou města polská (podmět „Krakov — Lvov — Varšava“ je složen ze tří členů stejnorodých, první od druhého jest oddělen čárkou, druhý se třetím je spojen spojkou *a*). — Hrnčír hrnce, džbány, pokličky lípá. — Bohatství plodí závist, chudoba nenávisť. —

2. Čárkami oddělujeme přístavek. Na př.: Doubravka, *dcera Boleslavova*, provdala se za Mečislava, *kníže polské*.

Rovněž tak oddělují se čárkami také všeliké jiné vstavky. Na př.: V městech, *zejména ve velikých*, málo se lidé znají. —

Místo čárkami bývají vstavky také zavřeny pomlčkami (v. § 407), — anebo se kladou do závorek. Na př.: Národové na Odře a Visle bydlivší — *tudíž, jak se zdá, Slované* — počali se pohybovati. — Ústí řeky Travy (*pod Lubeckem*)...

3. Čárkami oddělujeme vokativ a citoslovce. Na př.: Vyslyš, *Bože*, modlitbu mou! — *Ach*, kdo to učiní! — *Aj*, co vidím! —

4. Čárkou oddělujeme členy souvětí souřadného, nejsou-li spojeny spojkou *a, i*. Na př.: Člověk míní, pán Bůh mění. — Litera zabíjí, ale duch oživuje. — S bláznem nedrž rady, nebo nebude moci zatajiti slova. —

5. Čárkami odděluje se věta vložená. Na př.: Jednou, *bylo to v zimě minulého roku*, přišel k nám cizinec. —

Také příslovkovitě vkládaná slova *pravda, trvám, tuším, prý* atp. oddělují se čárkami, když toho žádá zřetelnost.

6. Čárkou oddělujeme větu vedlejší od hlavní, na př.: *Kdo vitr seje*, bude žítí bouři. — *Jaký pán*, takový krám. — *Páni, když ze sněmu jdou*, bývají moudřejší. —

7. Čárkou oddělujeme věty vedlejší souřadné (t. j. na stejném stupni podřízenosti), nejsou-li spojeny spojkou *a, i, nebo*. Na př.: *Není hřích. co do úst vchází, ale co z úst vychází*.

8. V souvětích složitějších oddělují se jednotlivé věty čárkami podle pravidel tuto podaných a tak, jak toho žádá vespólný poměr vět jednotlivých. Na př.:

Přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě. Věta druhá závisí na první, jest tedy od ní oddělena čárkou; věta třetí závisí

zase na druhé, je tedy od ní též čárkou oddělena. Obrazec, který poměr vět těchto i interpunkci ukazuje:

A,
. . že Aa,
. . . . co Aaa.

Prosím, kdož budou čísti knihy tyto, aby nevelmi vážili slov, nýbrž více k smyslu hleděli. Obrazec:

A,
. aby Aa, nýbrž Ab.
. . . kdož Aaa, . . .

Co nás mrzí, to se nás drží, a co jest milo nám, to nechce k nám. Obrazec:

. . . . to A, to B.
Co Aa, a co Ba, . . .

Spojka *a* patří vlastně k větě *B*, ale pošinuje a připojuje se v tomto a tomu podobných případech k větě *Ba*. Mělo by vlastně býti: „Co nás mrzí, to se nás drží, *a*, co jest milo nám, to . . .“, ale místo toho je starý obyčej, čárku po *a* vynechávati a psáti: „. . . ., *a* co jest milo nám, to . . .“ *).

9. Čárkami odděluje se někdy také rozvitý výraz participiální, t. j. participium, jež má při sobě několik výrazů rozvíjecích. Na př.: Král Vladislav, chystaje se ven ze země vyjeti, obnovil rady v městech Pražských. — Plavci, od velikého nebezpečení vysvobození, bohům díky vzdávali. —

Jindy však bývá vložen nebo připojen výraz participiální, jednoduchý i dosti rozvitý, bez čárek. Na př.: Člověk spě nemá svobodné vůle. — Potom přijda obětuj dar svůj. — Kdož vztáhna ruku svou k pluhu ohlédal by se nazpět, není způsobný k království božímu. — Vstaň a vezma lože své jdi do domu svého. —

10. Týmže pravidlem řídíme se také při rozvitých výrazech infinitivních. Píšeme na př.: „Není potřebí mluviti o tom, . . .“ a „Není potřebí, při každé příležitosti a zvláště vykládati, kterak“ atd.

Poznam. Před spojkami *a*, *i* nebývá čárka, když spojení má význam pouze slučovací. Na př.: Otec a syn šli do města. — Vojsko vůdcem stojí a vůz musí za vojí. — Cti otce svého i matku svou. —

Má-li však spojení význam jiný, zejména význam protivy (kontrastu) nebo význam vytykákový nebo stupňovací, a má-li toto býti

* Podobně je dobrý starý způsob psáti: „král přijel do Čech, a když byl v Praze, sádl konšely“ (nikoli: „a, když . . .“); „byl zde, a aby ho nikdo neviděl, nevycházal za dne z domu“ (nikoli: „a, aby . . .“).

vytčeno, klade se před *a*, *i* čárka. Na př.: On drží pečeni, a my rožeň.
— Ctnost milujeme v každém, i v nepříteli. —

Před spojkou *nebo* bývá čárka vždycky, když jest významu příčinného (= *nebot*); na př.: S bláznem nedrž rady, nebo nebude moci zatajiti slova. Když jest významu odporovacího (ve smyslu: *A nebo B...*), čárka někdy bývá, někdy nebývá (bez čárky je protiva mezi *A* a *B* mírnější). Na př.: Pošlu posla nebo přijdu sám. — Pošlu posla, anebo přijdu sám.

11. V případech pochybných píšeme čárku tam, kde se tím zvyšuje žádoucí zřetelnost.

403.

c) Středník.

1. Středník jest významem svým mezi tečkou a čárkou; proto klade se tam, kde jednak by tečka jednak čárka býti mohla. To bývá zvláště mezi souřadně složenými větami hlavními. Na př. věty „nemohu již pracovati“ a „jsem unaven“ mohu napsati buď jako věty dvě nespojené „Nemohu pracovati. Jsem unaven“ (s tečkou), buď jako souvětí „Nemohu pracovati, jsem unaven“ (s čárkou). V případech takových klademe středník; tedy v našem příkladě: „Nemohu pracovati; jsem unaven.“

Zvláště tak činíme, když souvětí je složitější a čárky na jiných místech v něm se vyskytují. Na př.:

„I ve zlý čas nech každý den tě k nové činnosti pobádá; už ztracen jest a ve psi ten, kdo dílo k lepším dnům odkládá.“

„Výminky, pod kterými se to (smíření) stalo, nejsou známy; z pozdějších o tom pramenův souditi se dá, že Boleslav zavázal se Ottovi napotom poplacen a věren býti.“

2. O středníku v periodě v. § 398 č. 2.

404.

d) Dvojtečka; znaménka uvozovací.

1. Dvojtečka bývá po výrazech uvozovacích.

a) Po uvozovací větě, když se uvozuje řeč přímá; na př. Pán Ježíš řekl Petrovi: „Prvé než kohout zazpívá, třikrát mne zapříš“.

Výraz uvozovací někdy výslovně jest položen, jako v příkladě zde předcházejícím (Pán Ježíš *řekl*...); někdy však rozumí se jen ze souvislosti.

Nemístné jest psáti na př. *Mám dva bratry: Jana a Václava,*

tu stačí čárka; — *Zítřa máme: počty, latinu a přírodopis* atp.; tu je dvojtečka zbytečná.

Uvedená řeč přímá označuje se také ještě znaménky uvozovacími („“; srov. § 395 č. 2).

Týchžže znamének uvozovacích užíváme, když chceme naznačiti, že rčení jisté je přejato odjinud, anebo že je to rčení, o jehož pravdivosti pochybujeme. Na př.: „Poznej sebe sama“, jak krásné je to pravidlo!*) — To jsou „slasti“ tohoto života! —

- b) Dvojtečka bývá po uvozovacích výrazech jiných, když to, co se uvádí, skládá se z členův několika. Na př. Přítoky Labe jsou: Cidlina, Jizera . . . — Jest pět dílů světa: Evropa, Asie . . . — První knížata česká následovala po sobě takto: první byl Přemysl, po něm Nezamysl, po tomto Mňata atd.
2. Dvojtečkou dělí se v periodě předvětí od závětí; v. § 398 č. 2.

405.

e) Vykřičník.

Vykřičník klade se při zvolání, kteréž se děje buď celou větou, buď jednotlivým slovem (vokativem nebo citoslovcem). Na př.: Pomozte! — Mlč! — Pane, odpusť jim, neboť nevědí, co činí! — Pane! — Ó Bože! — Ach! — Ach běda! — Hop do vody! —

Když je výrazů zvolacích několik pohromadě, klade se vykřičník jen při posledním. Na př.: Příteli, pomoz! Ó běda, běda! —

Při citoslovcech píše se vykřičník i mimo zvolání, když se jen uvozují. Na př.: Neřkej hop! dokud jsi nepřeskočil.

406.

f) Otazník.

Otazník píše se na konci otázky nezávislé. Na př.: Kdo jsi? — Kolik je hodin?

Někdy psává se otazník také na konci otázky závislé, zejména když závisí na slovese *tázati se* atp. Na př.: Tází se, čemu více sloužiti jsme povinni, pravdě-li či prospěchu?

407.

g) Pomlčka.

1. Pomlčka znamená, že řeč je neukončena. Na př.: Mnoho mám ještě příčin, ale —

*) Píšeme: „*Poznej sebe sama*“, *jak . . .*, nikoli: „*. . . sama*“, *jak . . .*, t. j. druhé znaménko uvozovací klademe před čárku, poněvadž podle smyslu tam patří. A podobně rozhoduje vůbec smysl, jak mají býti znaménka rozdělovací a jiná seřazena, když se jich na místě jednom setká několik.

2. Pomlčka znamená, že sloveso jest vynecháno ve rčeních, jako jsou: Mladost — radost. Šetrnost — jistý vřdřlek.

3. Pomlčkou naznačuje se, že následuje něco neočekávaného. Na př.: Zkalil beránek vlku vodu — pod ním stoje. Devatero řemesel — desátá nouze.

Krom toho píší se někdy pomlčky místo čárek, jimiž se oddělují vstavky (v. § 402 č. 2), a také za tečkami k sesílení přestávky.

Část druhá.

408. Skladba (ve smyslu užším).

1. Skladba (ve smyslu užším) jest nauka o platnosti (funkci) slovních druhův a tvarův, o shodě (kongruenci) a o vazbách (constructio, regimen) jednotlivých slov a tvarů ve větě.

2. Slova jsou rozdílná podle druhu a podle tvaru.

a) Podle druhu rozeznáváme:

1. jméno podstatné (nomen substantivum), na př. *strom, síla*;
2. jméno přídavné (nomen adiectivum), na př. *dobrý, matčin*;
3. zájmeno (n. náměstku, pronomen), na př. *já, ten, který, kdo*;
4. číslovku (numerale), na př. *jeden, první, paterý*;
5. sloveso (verbum), na př. *nésti, kupovati*;
6. příslovce (adverbium), na př. *dnes, dobře*;
7. předložku (praepositio), na př. *do, kromě*;
8. spojku (coniunctio), na př. *a, že, když*;
9. citoslovce (n. mezislovce, interiectio), na př. *ach! hej!*

b) Podle tvaru rozeznáváme:

1. tvary skloněné nebo pády, totiž nominativ, akkusativ, genitiv, dativ, lokál, instrumentál a vokativ; a

2. tvary slovesné, totiž indikativ (způsob oznamovací), imperativ (zp. rozkazovací), kondicionál (zp. podmiňovací neb spojovací), infinitiv (zp. neurčitý), supinum (zp. dostižný), participia (přechodníky a příděstí) a podstatné jméno slovesné (substantivum verbale).

Viz § 97 č. 2 a § 190 č. 2.

409. 1. Z toho dává se pro následující zde část skladby náležité rozvržení látky.

Část tato má (podle § předcházejícího) učiti:

o platnosti slovních druhův a tvarův, t. j. o tom, jakou má platnost (co platí, co znamená) ve větě na př. jméno podstatné, jakou jméno přídavné, jakou zájmeno . . . , jakou sloveso . . . , jakou příslovce . . . , jakou má platnost nominativ, jakou akkusativ . . . , jakou indikativ, jakou imperativ . . . , jakou má platnost číslo jednotné, jakou číslo množné . . . , atd.;

o shodě tvarů ve větě k sobě patřících (shoda v čísle, rodě a osobě);

o vazbách tvarův a některých slov jednotlivých.

Krom toho je třeba, aby ve skladbě byly shrnuty a vyloženy také rozmanité způsoby, jak se vyjadřuje význam stupňovaný; dále výrazy, kde se zastupují význam klidový a pohybový; a výrazy pro vespolečnost a střídavost.

2. Věci o kterých zde dále jednati jest, jsou tedy: I. grammatiké číslo (numerus); II. grammatiký rod (genus); III. grammatiká osoba (persona); IV. jméno podstatné; V. jméno přídavné; VI. zájmeno (n. náměstka); VII. číslovka; VIII. pády prosté (casus); IX. předložka a pády předložkové; X. sloveso; XI. příslovce; XII. spojka; XIII. citoslovce (n. mezislovce); XIV. stupňování významu; XV. pojetí klidové a pohybové; XVI. výrazy pro vespolečnost a střídavost.

410.

I. Grammatiké číslo.

1. Grammatiké číslo je troje: jednotné (singulár), dvojně (duál) a množné (plurál).

Vyjadřuje se skloňováním a časováním; slova tak zvaná neohobná, t. j. která nejsou schopna ani skloňování ani časování (v. § 96 č. 3), nevyjadřují také grammatikého čísla.

Číslo jednotné slov skloňovaných znamená předmět jen jeden, číslo dvojně znamená předměty téhož druhu dva, číslo množné znamená předmětův téhož druhu počet větší než dva; na př.: sto (jedno), ruka (jedna); — (dvě) stě, (dvě) ruce; — (čtyři) sta, (sedm) ruk. — V časování znamená číslo jednotné děj podmětů jednoho, číslo dvojně děj podmětů dvou, číslo množné děj podmětů několika.

Číslo dvojně časem zaniká a nahrazuje se množným; jenom několik z bytků se ho zachovalo: *dva, oba, dvě, obě; dvě stě; ruce; oči, uši; (na) prsou, ramenou, kolenou, nohou.*

Srov. § 97 č. 3—5.

2. Některá podstatná jména znamenají předmět jen jeden a přece jsou čísla množného. Jména ta slovou **pomnožná**. Na př.: *kamna, nášky, kleště, Horky, Benátky*.

3. Pomnožná jsou zejména všechna jména místní, která patří ke skloňovacím vzorům *Uhry, Brozany a Lobkovice*. Vznikla tím, že jména obyvatelův (číslo množné) *Uhry, Brozany a Lobkovice* se vzala za pojmenování zemí neb osad. Viz o tom § 108 a 113.

4. Pomnožná jsou dále některá jména svátkův a slavností. Zejména: *vánoce, velikonoce, hromnice, letnice, ostatky (masopustní), křtiny, narozeniny, jmeniny, svatby* (stč. a dial.), *oddavky*.

Stč. bylo *velika noc*, gen. *veliky noci* atd. čísla jednotného; ale během času přenesla analogie též výraz do čísla množného, nč. *velikonoce* — podle *vánoce* atp.

5. Množné číslo bývá často ve výrazech příslovečných, kde druhdy ve stejné platnosti i číslo jednotné bývá nebo by býti mohlo. Na př.: sv. Prokop *v ty časy* dub osekával (mohlo by též býti *v ten čas*); — *těch časův* (= toho času), *jedněch časův* (= jednoho času); — *za těch dob* (= za té doby); — *o polednách*; — *ve snách*; — *věc je v začátcích, v koncích*; — (u hrobu Kristova byli dva andělé), *jeden v hlavách* a *druhý v nohách*; — biskup *hněvy* (= hněvem) rozedřel na sobě roucho; — *králová strachy* (= strachem) zbledla.

6. Místo tvaru množného klade se někdy příslušné jméno **hromadné** (collectivum) čísla jednotného; na př.: *suché listí* (místo množ. *suché listy*), — *ostré trní*, — *drahé kamení*.

Tak kladlo se také hromadné stč. *bratřie* (= bratrstvo), *kněžie* (= kněžstvo), místo *bratrové, knězové*; ale časem zapomnělo se, že tvary *bratřie, kněžie* jsou čísla jednotného, braly se podle významu svého za číslo množné, přijímaly také pádové koncovky čísla množného, — a tak vznikly nč. tvary *bratří, kněží* (čísla množ.). Viz o tom § 138 č. 3.

7. Praví se: „*my s bratrem* se nebojíme“ t. j. *já a bratr*, — „*vy jste se se sousedem* dohodli“ t. j. *ty a souseď*. Ve rčeních těchto a takových číslo množné se předjíhá (anticipuje), t. j. klade se do čísla množného již první člen podmětu, který je vlastně čísla jednotného a teprve s členem druhým, který je též čísla jednotného, dohromady dává číslo množné.

411.

Shoda v čísle.

V grammatickém čísle mají se **shodovati**:

- a) sloveso přísudkové se svým podmětem;
- b) sklonný doplněk se jménem, k němuž se táhne;

- c) souřadný sklonný přívlastek (i přístavek) se svým jménem podstatným (nebo jeho zástupcem);
- d) vztažné zájmeno věty přívlastkové s tím jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), k němuž patří; a
- e) příslušní členové věty se skutečným číslem toho, co znamenají nebo k čemu se vztahují.

O tom viz v §§ násl. 412—416.

412. V grammatickém čísle shoduje se sloveso přísudkové se svým podmětem. Na př.: *pták zpívá* (podmět i sloveso v čísle jednotném), — *ptáci zpívají* (oboje v čísle množném).

Pravíme: „*otec a syn jdou do města*“, — „*já a ty jsme přátelé*“ atp.; t. j. sloveso je v čísle množném, když se táhne ku podmětům několika, které jsou čísla jednotného, ale úhrnem svým činí číslo množné. — Zřídka tu bývá sloveso v čísle jednotném; na př. „*ctnost a pokora nemá místo u dvora*“.

Pravíme: a) „*otec se synem jde do města*“, a b) „*otec se synem jdou do města*“. V obou těchto větách je podmětem *otec*, čísla jednotného. Proto jest ve větě a) také sloveso *jde* v čísle jednotném. Ve větě b) je sloveso *jdou* v čísle množném podle smyslu, poněvadž *otec se synem* jest tolik, co *otec a syn*.

Pravíme: „*čas jsou peníze*“, — „*chytrost nejsou žádné čáry*“ atp. To jest: když podmět je čísla jednotného a k němu patří doplněk čísla množného se slovesem *býti*, je sloveso v čísle množném.

Od chylkou od shody tuto žádané jest, když sloveso čísla množného se táhne ku podmětu čísla jednotného. To bývá častěji, zvláště v jazyku starším, ale jen tenkrát, když podmětem je jméno *hromadné* (kollektivní) nebo slovo *každý*, tedy když podmětem je výraz, který ovšem podle tvaru je čísla jednotného, ale smyslem znamená číslo množné. Na př.: *lid selský k útratám přicházejí*; — *rytířstvo proti nim (t. pánům) mluvili*; — *ať na tě chudina viny nekladou*; — *každý k svým koňům se řítily*; — *Pražané každý šli k své korouhvi*. —

Mezi jmény hromadnými zde dotčenými nejčastěji se vyskytovala jména stč. *bratřie* (= bratrstvo) a *kněžie* (= kněžstvo), = nč. *bratří* a *kněží*, o nichž viz § 410 č. 6; sloveso přísudkové bylo při nich vždycky v čísle množném. Na př.: *bratří u míru byli*, — *kněží se sešli*.

Když se mluví o věcech počítaných, jejichžto číslo připojenou číslovkou základní spolu se udává, vyskytují se vzhledem ke shodě tuto žádané některé zvláštnosti; o těch viz § 463 č. 2.

413. V grammatickém čísle shoduje se sklonný doplněk se jménem, k němuž patří. Na př.: *chlapec chodí bos* (chlapec bos,

podmět i doplněk v čísle jedn.), — *chlapci chodí bosí* (chlapci bosí, oboje v čísle množ.), — ctnost činí *člověka vzácným* (člověka vzácným, předmět i doplněk v čísle jedn.), — učíň *nás spaseny* (nás spaseny, oboje v čísle množ.), atp. —

Pravíme: „*Uhry jsou země úrodná*“. Tu jest podmět *Uhry* ovšem tvaru množného, ale významu jednotného, a proto jest i doplněk *země úrodná* čísla jednotného.

Pravíme: „*Čechové jsou národ slovanský*“. Tu táhne se ku podmětu množnému *Čechové* doplněk čísla jednotného *národ slovanský*; ale *národ* je významu hromadného a tím shoduje se s číslem podmětu.

Pravíme: „*čas jsou peníze*“, — „*Štokholm jsou severní Benátky*“ atp. Tu táhnou se ku podmětům jednotným *čas* a *Štokholm* doplňky tvaru množného *peníze* a *Benátky*; ale jména tato jsou pomnožná, znamenají předmět jen jeden a tím shodují se v čísle se svými podměty.

Pravíme: „*otec a syn šli do města*“, — „*já a ty jsme přátelé*“ atp.; a pravíme: a) „*otec se synem šel do města*“, i b) „*otec se synem šli do města*“ atp. Bývá tu doplněk čísla dílem jednotného, dílem množného, rovněž tak jako tu (podle výkladů předcházejících) bývá i určité sloveso dílem jednotné a dílem množné.

414. V gramm. čísle shodují se souřadný sklonný **přívlastek** a **přístavek** se svým jménem **podstatným** (nebo jeho zástupcem). Na př. *zelené stromy*, — *tento rok*, — *některá města*, — *všichni svatí*, — *řeka Vltava*, — *Ovidius, básník římský*.

Pravíme: „*svatí apoštolové Petr a Pavel*“. Jména *Petr* a *Pavel* jsou čísla jedn.; ale spolu dávají smysl čísla množ. a podle smyslu tohoto jest také společný přívlastek *svatí apoštolové* čísla množného.

Pravíme: „*arcibiskupové pražský a olomoucký sešli se*“; t. j. *arcibiskupové* dva (proto je jméno podstatné v čísle množném), z nich jeden *pražský*, jeden *olomoucký* (proto jsou přívlastky v čísle jednotném).

415. V grammatickém čísle shoduje se **vztažné zájmeno** věty přívlastkové s tím jménem **podstatným** (nebo jeho zástupcem), k němuž se táhne. Na př.: *strom, který nenese ovoce . . .*; — *ti, kteří nepamatují . . .*

Odchylka bývá, když věta přívlastková ke jménu podstatnému (nebo jeho zástupci) se připojuje některým tvarem ustrnulým zájmena vztažného; tvar takový neskloňuje se, není tedy schopen, aby vyjadřoval shodu v čísle. Na př.: *divy, ještě činil* (stč.); — *blázni, jenž se světa bojí* (stč.); — *ti, co nepamatují . . .*, atd.

416. V grammatickém čísle shodují se **příslušní členové** věty s číslem **skutečným** toho, co znamenají nebo k čemu se vztahují.

Na př.: *Kain zabil Abele* (t. j. podmět — a podle něho i sloveso — jest čísla jednotného a předmět také, poněvadž i ve skutečnosti tak bylo). — *Římané podmanili si Řeky*.

Odchylkou odtud jest tak zvané mykání a vykání. t. j. číslo množné místo jednotného při zájmenech osoby první a druhé; tedy na př.: *My* známo činíme (místo: *já* známo činím), — *My* jsme pamětlivi toho (m. *já* jsem . . .), — *Vy* pravíte (m. *Ty* pravíš). —

Mykání jest obyčejem v listinách veřejných, jež od panovnických a jiných osob vznešených se vydávají a psány jsou slohem tak zvaným dvorským (kuriálním). Číslo množné tohoto způsobu nazývá se majestátním (pluralis maiestaticus). Na př.: „*My* František Josef . . .“

Také spisovatel mluvívá o sobě v čísle množném, na př. „pravili jsme“ místo „pravil jsem“.

Vykání jest obyčejem při oslovení uctivém; na př.: „*Vy* pravíte“ místo „*Ty* pravíš“, — „*Vaše* slova“ m. „*Tvá* slova“ atd.

Když takové *Vy* je podmětem, jest i v přísudku příslušné sloveso určité v čísle množném, ale doplněk zůstává v čísle jednotném. Na př.: *Vy pravíte*, — *Vy jste* pravil, *Vy jste* pamětliv atd. —

Odchylka jiná bývá, když ve větě je řeč o věcech několika po jednotlivu rozložených, a mluví se o nich číslem jednotným. Na př.: „*Dravci* mají *ohnutý zobák*“ (místo: „*Dravci* mají *ohnuté zobáky*“). Každý dravec má zobák ohnutý, zobáky ohnuté jsou po dravcích rozloženy po jednotlivu, jsou úhrnem mnohé, proto má se říkati „*dravci* mají *ohnuté zobáky*“, ale říká se odchylkou též „*dravci* mají *ohnutý zobák*“).

V případech sem patřících žádaná shoda často bývá, ale často také nebývá. Vidí se to na následujícím příkladě. Dejme tomu, že mám čtyři bratry a chci pověděti, že každý z nich má 1. nový plášť a 2. čisté svědomí; pravím:

1. moji bratři mají *nové pláště* a

2. moji bratři mají *čisté svědomí*;

to jest: ve větě 1. užívám čísla množ. „*nové pláště*“ a číslo grammatické s číslem předmětův po jednotlivu rozložených se shoduje, — ve větě 2. však přestávám na čísle jedn. „*čisté svědomí*“ a shoda tedy není.

Shoda tu vůbec

bývá, když předměty jsou *h m o t n é*; na př.: moji bratři mají *nové pláště*, — myslivci mají *zelené klobouky*, — jezdci starají se o *své koně*, — zasloužilým mužům stavějí se *pomníky*; — a

nebývá, když jsou to věci *nehmotné*, odtažitě (abstraktní) anebo když jsou to výrazy, kterým ve smyslu přeneseném a více méně odtažitě rozumíme, na př.: moji bratři mají *čisté svědomí*,

— učenci mají *vybroušený rozum*, — myslivci mají *bystřný zrak*, — *srdce* lakomcův je zatvrzelé.

V jazyku starém bývala shoda vždycky, at předměty byly hmotné nebo nehmotné. Říkalo se tedy na př.: kázal mu *hlavu* stíti, a kázal jim *hlavy* stínati; — všem *hlavy* dolů (= nč.: všem *hlava* dolů)! — já (jeden) ztratím *život*, a my (mnozí) *životy* ztratíme; — po mé *smrti*, a po našich *smrtech*; — zahynul ukrutnou *smrtí*, a zahynuli ukrutnými *smrtmi*; — volal velikým *hlasem*, a volali velikými *hlasy*; — byl své *hlavy*, a byli svých *hlav*; — apoštol nemohl smutku se *srdce* složit, a apoštolové nemohli smutku se *srdci* složit; — stalo se jemu po *vůli*, a stalo se jim po *vůli*; atd.

Způsob novočeský, který dopouští odchylku od žádané shody v čísle, vyvinul se během času a šíří se víc a více. Zbytek způsobu starého jest, když na př. pravíme: „naši *rozumové* nechápou“, místo obvyčejného: „naš *rozum* nechápe“. Odchylka šíří se přes míru, když se praví na př.: „*dravci* mají *ohnutý zobák*“, — „(pastýři) mají *na hlavě* (místo *na hlavách*) chlupaté čepice“.

417.

II. Grammatický rod.

1. Grammatický rod je troji: mužský (masculinum), ženský (femininum), střední (neutrum).

2. Grammatický rod rozeznává se při jménech podstatných, přídavných (a participiích), při zájmenech rodových a při číslovkách.

Jinde, mimo slova druhů těchto, rodu grammatického není. Rod, který se rozeznává u sloves (na př. *chválím* = rod činný, *jsem chválen* = rod trpný), jest jen názvu stejného, věc se tu rozumí zcela jiná.

418. 1. Jména podstatná jsou zpravidla rodu jen jednoho, buď mužského, na př. *chlap*, — buď ženského, na př. *ryba*, — buď středního, na př. *město*.

Jakého rodu které podstatné jméno jest, učí živý jazyk a slovník. U mnohých poznává se rod z koncovky; na př. podst. jména s koncovkou *-ice* (číslo jedn., *kytice*, *poslice* atp.) jsou rodu ženského, podst. jména s koncovkou *-o* (*město*, *oko* atp.) jsou rodu středního, atd.

Podstatné jméno *choť* jest rodu mužského, když znamená manžela, a ženského, když znamená manželku. Na př.: nebeský *choť* pojal svou *choť* (Štítný).

Podst. jm. *kníže* jest rodu původně středního a přejímá se odtud do mužského: stč. *slavné kniežě*, nč. archaisticky *slavné kníže*, obvyčejně *slavný kníže*. Srov. § 154 č. 3.

Jména místní *Pořečí*, *Meziřečí*, *Mezihoří*, *Vrchlabí* atp. jsou rodu

původně středního a přejímají se odtud do ženského *Poříč, Meziříč, Mezihoř, Vrchláb* atd.; srov. § 124 č. 4.

Rovněž tak změnila se jména obecná rodu středního *náručí, snídaní, záští, záduší* ve jména ženská *náruč, snídaně, zášť, záduš*; sr. § 124 č. 4.

Vedle *prostor* (rodu mužsk.) říká se také *prostora* (rodu žensk.), a podobně vyskytují se vedle sebe jména podstatná *způsob a způsobá, příkop a příkopa* (mor.), *záloh a záloha, vzdor a vzdora, odív a odíva, věhlas a věhlasa* a j., — a dále *břicho* (rodu střed.) a *břich* (rodu mužsk.), *brk a brko* (slc.). Ve jménech těchto a podobných jsou dvojí tvary (duplikáty); jsou významem stejné nebo skoro stejné, ale rodem a většinou též dialektem rozdílné.

Dialekticky rozdílné je též *pout* (rodu mužsk.) a *pout* (r. žensk.).

Podst. jméno *ocel* jest rodu ženského (vzoru *kost*), odchylkou přejímá se též do rodu mužsk. (vz. *meč*); srov. § 141 a 112.

Podst. jm. *běl* bylo rodu žensk. (vz. *kost*) a přešlo do mužsk. (vz. *meč*).

2. Jména podstatná odvozená, která od svých jmen základních se liší jen kvantitou (kolikostí) a nikoli kvalitou (jakostí) významu, jsou zpravidla téhož rodu, jako příslušná jména základní.

Na př. jména zdrobňelá (v. § 65) *chlapec, chlapeček, chlapík, chlapiček* jsou rodu mužského, jako *chlap*; — *kvítek, kvíteček* též, jako *květ*; — *nožice, nožička, nožka, nožinka* jsou rodu ženského, jako *noha*; — *slovce, slovíčko* rodu středního, jako *slovo*.

Totéž bývá při jménech zhrubělých, na př. *chlap* — *chlapák*.

Ve *kvítek* — *kvítko*, *chlap* — *chlapisko*, *baba* — *babisko* atp. je jméno odvozené rodu jiného než jméno základní, — a jest tu vedle zdrobnění a zhrubění také kvalita významu pozměněna (*kvítko, chlapisko*, — s významem přihany).

419. Jména **přidavná** (ve smyslu nejširším, v. §. 433 č. 2) jsou rodu trojího. Na př.:

mužsk.: *dobrý, pěší, králův, pátý, nesa, nesl, nesen, nes . . .*,

žensk.: *dobrá, pěší, králova, pátá, nesouc, nesla, nesena, nessi . . .*,

střed.: *dobré, pěší, královo, páté, nesouc, neslo, neseno, nessi . . .*

420. **Zájmena** jsou většinou rodu trojího. Na př.: *ten, ta, to*; — *on, ona, ono*; — *sám, sama, samo*; — *jenž, jež, jež*; — *můj, moje* n. *má, moje* n. *mé*; — *náš, naše, naše*; — *který, -á, -é*.

Zájmena tato slovou rodová, poněvadž jsou schopna, vyjadřovati také grammatický rod. Naproti nim jsou zájmena bezrodá *já, ty* a zvrtné *se*, která rodu grammatického nemají.

Zájmena *kdo* a *co* vztahují se ku předmětům *všech rodů*, *kdo* k bytostem osobním, na př. *kdo* to psal? (chlapec, dívka, dítě), — *co* k neosobním, na př. *co* zastřelil myslivec? (zajíce, lišku, holoubě). Když klademe *kdo* místo *co*, je to zosobňování (personifikace).

421. Číslovky, které jsou jména podstatná, jsou rodu jednoho; na př.: *tisíc* (rodu mužsk.); — *pět, šest, sedm . . , deset* (rodu žensk., = pětka atd.); — *sto* (r. střed.) atd. — Ostatní jsou rodu trojího: *jeden, -dna, -o*; *dva, -ě, -ě*; *tři, čtyři* (stč. mužsk. *třie, čtyřie*, žensk. a stř. *tři, čtyři*); *první, -í, -í, druhý, -á, -é* atd.; *dvůj, dvoje, dvoje, dvojí, -í, -í* atd.; *pater, -a, -o, paterý, -á, -é* atd.

422.**Shoda v rodě.**

1. Shoda v grammatickém rodě je možna potud, pokud slova, jež se říditi mají rodem slov jiných, jsou schopna podle rozdílného rodu se měniti a rozdílný rod vyjadřovati. Možná i provedena je tedy shoda v příkladech, jako jsou:

dobrá otec, — dobrá matka, — dobré dítě;
otec je zdráv, — matka je zdráva, — dítě je zdrávo;
Anakreon byl básník, — Sapfo byla básnířka; atd.

Slova, která se podle rodu grammatického nemění, nemohou se také shodovati v rodě s příslušnými slovy jinými. Na př.: *hora Říp* (*hora* rodu žensk., *Říp* mužsk.); — *řeka Labe*; — *Cidlina* je *přítok Labe*; — *bázeň* boží jest *počátek* moudrosti.

Mluvíce zde dále o shodě v grammatickém rodu máme na mysli jen ty případy, kde slova, jež se v rodě shodovati mají, rod rozdílný také vyjadřovati mohou a tedy shody žádané jsou schopna.

2. V grammatickém rodě mají se shodovati:

- a) souřadný přívlastek (i přístavek) se svým jménem podstatným (nebo jeho zástupcem);
- b) souřadný doplněk se jménem, k němuž se táhne;
- c) vztažné zájmeno věty přívlastkové s tím jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), k němuž se vztahuje.

O tom v. v §§ násl. 423—425.

423. V grammatickém rodě shoduje se souřadný přívlastek a přístavek se svým jménem podstatným (nebo jeho zástupcem). Na př.: *zelený strom* (*zelený strom*, oboje rodu mužsk.), — *Ceres, bohyně úrody zemské* (*Ceres bohyně . . .*, oboje rodu žensk.). —

Pravíme: „*všecka* okna . . .“ a odchylkou také: „*všecky* okna“ atp. To jest: když jméno podstatné je rodu středního a čísla množného,

bývá souřadný přívlástek téhož rodu, anebo odchylkou rodu ženského. V jazyku spisovném sluší přednost shodě náležitě.

Píše se: a) „král Matyáš všechny města i hrady zdobýval“ (Let. 532) a b) „Příkladové, řeči a naučení, vybraná z knih hlubokých mudrcův“ (titul knihy vydané 1579), atp. To jest: když přívlástek patří ke jménům podstatným několika rodu nestejného, jest buď rodu přednějšího (v a) (rod mužský běže se za přednější než ženský, tento pak za přednější než střední; je-li tedy v podmětu nebo předmětu některý člen mužský a ostatní ženské a střední, je přívlástek rodu mužského), buď rodu toho jména podstatného, které je bližší (v b).

Říká se: *trapič trapičská, chlap darebná* atp.; t. j. ve rčeních těchto, jež jsou vesměs významu potupného, klade se k podst. jménu mužskému obyčejně jméno přídavné rodu ženského.

Říkáme: *moji drazí* rodiče stárnou, *vrani* koně (nebo též *vrané* koně) klusají atp. Slova *rodiče, koně* jsou akkusativy množné (nikoli duály) vzaté do nominativu, jako je na př. neživotný nom. množ. *meče*. Ale že znamenají bytosti životné, jsou tu příslušné k nim přívlásky tvaru, jaký bývá při životných: *moji, drazí* rodiče, *vrani* koně; je to tedy shoda podle smyslu.

424. V grammatickém rodě shoduje se souřadný doplněk s podstatným jménem (nebo jeho zástupcem), k němuž se táhne. Na př.: Chlapec chodí *bos* (chlapec *bos*, oboje rodu mužsk.). — Dívka chodí *bosa* (dívka *bosa*, oboje rodu žensk.). — Ty (míním osobu mužskou) chodíš *bos*, ty (žensk.) chodíš *bosa*. — Chlapec *volal*, dívka *volala*, dítě *volalo*. — Mars byl *bůh* války, Ceres byla *bohyně* úrody zemské (Mars *bůh*...). — Ctnost činí člověka *vzácným* (člověka *vzácným*, oboje rodu mužsk.). —

Pravíme: „*okna se třásla*“ — a odchylkou také: „*okna se třásly*“ atp. To jest: když podmět je rodu středního čísla množného, bývá souřadný doplněk téhož rodu a čísla, anebo odchylkou rodu ženského. V jazyku spisovném sluší dávatí přednost shodě náležitě.

Píše se: „*města* moravská i česká přitáhše k Jihlavě tu jí *dobývali*“. Se shodou náležitou bylo by: *dobývala*. Poněvadž však podmětem *města* rozumějí se vlastně *měšťané* nebo *ti, kdo za města bojovali*, může podle smyslu toho býti doplněk v r. mužsk., tedy: *dobývali*.

Pravíme: „*otec i syn* vrátili se *zdrávi*“, — „*otec se synem* vrátil se *zdráv*“, — „*otec se synem* vrátili se *zdrávi*“ atp. Doplněk *zdráv, zdrávi* je zde čísla jednotného nebo množného podle toho, co bylo vyloženo nahoře (v § 412); rodu pak jest mužského, poněvadž i podměty *otec* a *syn* jsou rodu mužského.

Pravíme: „*otec i matka jsou zdraví*“ atp. To jest: když doplněk se táhne ke jménům několika, jež jsou rodu rozdílného, bývá zpravidla v čísle množném a rodu přednějšího (rod mužský běže se za přednější než ženský, tento pak za přednější než střední; je-li tedy v podmětu nebo předmětu některý člen mužský a ostatní ženské a střední, jest doplněk rodu mužského).

Píše se: „*ptáci i ryby vyhynuli*“, a též: „*ptáci i ryby vyhynuly*“; v prvním způsobu je shoda v rodě podle přednosti, v druhém pak shoduje se doplněk se členem bližším.

Píšeme: „*rodiče zemřeli, koně klusali*“ atp. Slova *rodiče, koně* jsou akkusativy množné (nikoli duály), vzaté do nominativu, jako na př. neživotný nom. množ. *mče*; ale že znamenají bytosti životné, mají příslušné k nim doplňky *zemřeli, klusali* atd. koncovku *-i*. Je to tedy shoda podle smyslu.

Píšeme: „*Dnové radosti rychle uplynuli, hříchové naši budou nám odpuštěni*“. Slova *dnové, hříchové* jsou významu neživotného, ale mají koncovku *-ové*, tou jsou pojata do životných, a proto jest i *naši a odpuštěni*, tedy shoda podle pojetí, na pohled podle koncovky.

425. V grammatickém rodě shoduje se vztažné zájmeno věty přívlastkové s tím jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), k němuž se vztahuje. Na př.: *člověk, který pracuje* (člověk který, jméno podstatné i vztažné zájmeno jsou rodu mužského); — *ten, kdo nevěří* (*ten kdo*, oboje rodu mužsk.), — *slovo, jež jsem vyslovil* (*slovo jež*, oboje rodu střed.).

Odchylka odtud bývá, když věta přívlastková ke jménu podstatnému (nebo jeho zástupci) se připojuje některým tvarem ustrnulým zájmena vztažného; tvar takový nevyjadřuje rozdílu rodových, není tedy schopen, aby vyjadřoval shodu v grammatickém rodě. Na př.: *tělo, jenž pro nás trpělo* (stč.); — *tys ten, ježtos svou krví zemi skropil*; — *žena, co tudy šla* (ob.).

426. III. Grammatická osoba.

Grammatická osoba je trojí: první, druhá a třetí.

Osoba první jest, která větu vyslovuje; na př. v čísle jedn. *já nesu*, v čísle množ. *my neseme*.

Osoba druhá jest, ke které se věta vyslovuje, nebo která je větou oslovena; na př. jedn. č. *ty neseš*, množ. č. *vy nesete*.

Osoba třetí jest, o které se větou něco vyslovuje; na př. jedn. *on nese, strom nese ovoce*, množ. *oni nesou, stromy nesou ovoce*.

427. Grammatická osoba rozeznává se při slovese určitém, při jeho podmětě a při zájmeně přivlastňovacím.

1. Při slovese určitém vyjadřuje se rozdílnost osoby tvary zvláštními téhož slovesa a tím rozdílnými, že utvořeny jsou rozdílnými příponami osobními (v. § 192 č. 2). Na př.:

osoba 1. jedn. *nesu*, nesl *jsem*, množ. *neseme*, nesli *jsme* . . . ,
 " 2. " *neseš*, nesl *jsi*, " *nesete*, nesli *jste* . . . ,
 " 3. " *nese*, nesl (*jest*), " *nesou*, nesli (*jsou*) . . .

2. Jinde ve větě vyjadřuje se rozdílnost osoby rozdílným druhem slov, totiž:

osoba 1. vyjadřuje se zájmenem *já* (č. jedn.), *my* (č. množ.);

osoba 2. vyjadřuje se zájmenem *ty* (č. jedn.), *vy* (č. množ.);

osoba 3. vyjadřuje se zájmeny jinými a jmény, na př. *on*, *ten*, *strom* atd.

Zájmena *já*, *ty*, množ. *my*, *vy*, slovou proto zájmeny osobními, a to *já*, množ. *my*, zájmenem osoby první, — a *ty*, množ. *vy*, zájmenem osoby druhé. Všecko ostatní, co je mimo osobu první a druhou, bere se za osobu třetí. Na př. ve větách: *strom* nese *ovoce*, *syť* nevěří *hladovému* atp. jsou podměty *strom* a *syť* a předměty *ovoce* a *hladovému* grammatické osoby třetí. Když tato jména nahrazujeme zájmeny, užíváme k tomu zájmena *on*, *ona*, *ono* (gen. *jeho* . . . , dat. *jemu* . . . atd.). Zájmeno toto je vlastně ukazovací (sr. § 451 č. 9); ale že ho užíváme pro grammatickou osobu třetí, pokládá se za zájmeno osobní, a to osoby třetí.

3. Na zájmenech osobních zakládají se zájmena přivlastňovací *můj*, *tvůj*, *náš*, *váš*, *její* a přivlastňovací genitivy *jeho*, *jejich* (v. § 446); a také v nich vyjadřuje se grammatická osoba rozdílná:

	v č. jedn.	v č. množ.
pro osobu 1. je výraz přivl.	<i>můj</i> ,	<i>můš</i> ,
" " 2. " " "	<i>tvůj</i> ,	<i>váš</i> ,
" " 3. " " "	<i>jeho</i> (mužsk. a stř.) <i>její</i> (žensk.)	} <i>jejich</i> .

428.

Shoda v osobě.

V grammatické osobě mají se shodovati a shodují se:

1. Určité sloveso se svým podmětem. Na př.: *já nesu* (*já nesu*, podmět i určité sloveso v gramm. osobě první čísla jedn.), — *my neseme*, — *ty neseš*, — *oni nesou*, — *stromy nesou ovoce* (*stromy nesou*, podmět i sloveso v 3. os. množ.), — *já jsem nesl* (*já jsem*), — *vy jste nesli* (*vy jste*) atd.

Pravíme: „já a ty jsme přátelé...“, „já a souseď jsme přátelé...“, „my a souseď jsme přátelé...“, „vy a souseď jste přátelé“ atp. To jest: když podměty jsou grammatické osoby různé, společné jejich sloveso je v osobě přednější.

2. V grammatické osobě shodují se příslušní členové věty s tím, k čemu se vztahují. Pravím tedy: „ty máš mou knihu“, poněvadž v myšlence, kterou vyjádřiti mám, jest podmět osoby druhé (ty) a předmět přivlastňuje se osobě první (mou knihu); atd.

Zvláštností slovanskou v této příčině je zájmeno zvrátané se a svůj, na př. (já) se vracím, (ty) máš svou knihu atd.; v. § 448 a 450.

429.

IV. Jméno podstatné.

Jména podstatná jsou názvy předmětův. Na př.: *strom, člověk, síla, duše, zelenost*.

Jména podstatnými jsou se stanoviště syntaktického také výrazy zpodstatnělé, t. j. takové, které původem svým jsou výrazy druhu jiného, ale v jistých případech se berou v platnosti jmen podstatných. Na př.: *Pocestný* je unaven. — Pozdě *bycha* honiti. — Lidé tím *snadem* jsou k hřešení hotovější (t. j. říkajíce, že snad to ono není hřích, že snad to bude odpuštěno). — *Dvrmodej* umřel, *Kupsobě* nastal. — Srov. § 327.

430. Názvy předmětův některých jsou původem i tvarem svým jména přídavná, na př.: *hajný, komorná, zpropitné, Vysoký, Hluboká, Jablonné*; srov. § 160 č. 3 a § 435. Ale názvů takových jest nemnoho. Jestli v jazyce českém (a vůbec ve slovanštině) snaha, aby názvy předmětův byly jména podstatná. Proto míváme velmi často jméno podstatné, kde v jazycích jiných bývá jméno přídavné. Případy toho způsobu jsou dvoje:

1. Čeština mívá ze jména přídavného utvořené podstatné, kde v jiných jazycích bývá jméno tvarem přídavné (ovšem s platností jména podstatného). Na př. čeština má jméno podst. *mudřec, mudrc*, utvořené ze jména příd. *moudrý*, kdežto v němčině je názvem téhož předmětu jméno přídavné *der Weise* (a rovněž tak v řečtině, latině, v jazycích románských a j.). Tvar *mudřec* vyvinul se ze snahy, aby názvem předmětu bylo jméno podstatné. Jiné toho způsobu tvary jsou na př. s koncovkou *-ec*: *slepec, bo-hatec* a j. (utvořené z přídavných jmen obecných); *opilec, umrlec, zajatec, zabítec, utopenec* a j. (utvořené z participií); s koncovkami jinými: *bídník, bídnice, zlostník, hanebník . . ., černocho, bělocho . . .*

dobrák, dobračka . . ., chytrák, bídák . . ., boháč . . ., zelenost, zeleň atd.

2. Čeština přidává vhodné jméno podstatné k přídavnému, kde jiné jazyky přestávají na jméně přídavném, vzatém v platnosti jména podstatného. Nejčastěji to bývá podst. jméno *věc*. Na př.: *Chudý člověk* (= něm. der Arme). — Alexander *nebyvalou věc* zamyslel (= něco nebyvalého). — Není to *veliká věc* milovati přátele, ale *veliká věc* je milovati nepřátele. — Zdá se to *malá věc*.

Rčení nesprávná: *jeden učený*, m. *učenec* atp.; — *poslednější* nepodobá se mi, m. *věc poslední, věc posledně zpomenuť*.

431. 1. Předměty jsou dílem konkrétní (srostité), dílem abstraktní (odtažitě). Podle toho rozeznáváme i jména podstatná

- a) **konkrétní** t. j. ta, která jsou názvy předmětův konkrétních, na př.: *strom, člověk, Praha* atd., a
- b) **abstraktní** t. j. ta, která jsou názvy předmětův abstraktních, na př.: *moc, ctnost, chudoba, útěcha, zdraví, zahynutí* atd.

Některá jména původně abstraktní berou se ve významu konkrétním. Na př.: *stvoření světa* (abstr.), a *člověk* je křehké *stvoření* (konkr.); — *jmění, vězení, úroda*.

2. Podstatná jména konkrétní rozeznávají se obecná a vlastní.

- a) Jména **obecná** (nomina appellativa) jsou, jimiž každý jednotlivý předmět, každý jednotlivec svého druhu se nazývá; na př.: *nůž, střela, kniha, keř, dub, ryba, štika, dravec, krejčí, voják, křesťan* atd.

Ke jménům obecným patří také hromadná a látková.

Jména **hromadná** (collectiva) jsou tvaru jednotného a významu množného; na př.: *doubí, trní, dříví, listí, bratrstvo, rodina, čeled* a j.

Jména **látková** (materialia) jsou vždy čísla jednotného a znamenají látku, jejíž každý díl i každý násobek týmže jménem se nazývá. Na př.: *železo, zlato, hlína, voda, vosk* atd. Když jména taková přece se vyskytují v čísle množném, mají význam jiný než látkový; na př. *železa* (= pouta), *uherská vína* (= rozličné druhy uherského vína).

- b) Jména **vlastní** (nomina propria) jsou, jimiž jen jistý jednotlivý předmět, jistý jednotlivec se nazývá a rozumí. Na př.: *Koperník, Praha*.

Jména vlastní jsou většinou původu obecného (appellativního); vlastními stala se tím, že se význam jejich zúžil. Na př. stč. jméno podstatné *novák* znamenalo každého nováčka (= nováčka u vře, v živnosti, v povolání atp.), bylo tedy významu obecného; význam

obecný se však časem vytratil a slovo zachovalo se jen v užším významu jména vlastního, jako příjmení *Novák*.

Některá jména vlastní jsou ovšem hned od počátku svého k tomu ustanovena, aby byla jmény vlastními. Na př.: *Žižkov, Vítězslav*.

432. Jména vlastní znamenají dílem místo (= jména místní), dílem člověka.

a) Jména místní jsou jména osad, vesnic, měst a zemí, na př.: *Lhota, Lobkovice, Brozany, Rokycany, Olomouc, Polsko, Uhry*.

To jsou jména místní ve smyslu užším. K nim druží se vlastní jm. hor, ostrovův a vod, na př.: *Říp, Kreta, Bajkal, Vltava*.

Jména místní (česká) ve smyslu užším jsou původu několikerého.

Některá jsou pomnožná a patří ke skloňovacím vzorům *Uhry, Brozany, Lobkovice*; vznikla tím, že jména obyvatelů v čísle množném vzala se za pojmenování zemí neb osad. V. § 108, 113 a 410 č. 3.

Jiná mají příčinu svou v některé ze svých nebo svého okolí vlastností. Na př.: *Březina, Bukovina, Borovnice, Olešnice, Vrbice, Skalice, Kamenice, Železnice, Dřevěnice, Kalná, Čistá, Horky, Chlumeck, Paseka* (osada vzniklá na pasece t. j. na místě někdy porostlém lesem a pak posekaném), *Mýto* (též, srov. *mýtiti*), *Třeboň* (též, srov. *třibiti* = čistiti), *Žďár* (osada na místě v lese vypáleném, místo *z-žár*, srov. § 48 č. 4), *Lhota* (= polehčení, výsada, srov. § 79 č. 1); *Vrchlabí, Mezihoří, Konecchlumí, Přeloučí, Podhradí* atp. (srov. § 124 č. 4 a § 418).

Jiná opět jsou vlastně přídavná jména přivlastňovací, utvořená ze jmen zakladatelův neb držitelův. Na př. *Benešov* (ze jména osoby mužské *Beneš*, hrad nazvaný po zakladateli nebo držiteli *Benešovi*, = hrad *Benešův*), *Pelhřimov* atd., srov. § 82 č. 5 a § 158 č. 4; *Libušín* (= hrad nazvaný po *Libuši*), *Hroznětín* (hrad nazvaný po zakladateli *Hroznatovi*), *Miletín* (jm. mužské *Milata*) atp., v. § 78 č. 7 a § 158 č. 4; *Boleslav, Čáslav, Chrudim, Radim, Jaroměř, Olomouc* atp. (ze jmen mužských *Boleslav, Čáslav, Chrudim, Radim, Jaromír, Olomút* atd.), v. § 159 č. 4.

b) Jména vlastní, jež znamenají člověka, jsou národní, plemenná a osobní.

Jména národní jsou na př.: *Čech, Slovan, Němec, Bavor, Řek* atd. Jsou jmény vlastními, pokud znamenají národ jako celek naproti národům jiným.

Jména plemenná jsou na př. *Lučan, Doudlebs* atp. Jsou jmény vlastními, pokud znamenají menší příbuzné celky naproti národním částem jiným. K nim druží se jména pokrajinná jako *Hanák, Šumavan* atp.

Jména tato, národní, plemenná i pokrajinná, berou se za vlastní také tenkrát, když znamenají jednotlivé příslušníky svého celku; na př.: *Moravan* Komenský, — *Slovan* Koperník, — *Italián* Dante atp.

Jména naše osobní jsou jména křestní a příjmení.

Jména křestní jsou dílem cizí. na př. *Jan, Josef, František, Jindřich. Hynek (Heinrich), Marie. Anna* atd., — dílem domácí, na př. *Václav, Vratislav. Jaroslav, Jaromír. Božena, Lidmila* a j.

Příjmení (česká) jsou původu několikerého.

Mnohá jsou utvořena ze jmen křestních, domácích i cizích. Na př. z křestního jména *Václav* je příjmení *Václavek, Václavík, Václavíček, Váňa, Vaněk, Vaněček, Vaníček, Vach, Vašek . . .* z kř. jména *Petr* je příjmení *Petr, Petřík, Petrák, Petřů (= Petřův)*. a *Pech, Pícha, Pešek, Peška, Piša, Pešík, Píšek, Pecháň, Pechánek* atp. (v. § 86 č. 1); z kř. jména *Jakub* je příjmení *Jakubec, Jakoubek, Kuba, Kouba, Koubek, Kubín, Kubík, Kubíček . . .*; atd.

Jiná jsou jména obecná, zúžením významu proměněná ve jména vlastní. Na př. *Krejčí, Pražák* atd.

Příjmení vznikala, když jméno křestní samo jako název osoby nepostačovalo. Tu přidávalo se ke jménu křestnímu jméno druhé, příjmení. To bylo voleno podle rozdílných okolností: podle otce (jméno otecké, *nomen patronymicum*, na př. Jetřšek *Buzovic*), podle zaměstnání (*Kovář, Písař . . .*), podle některé vlastnosti tělesné nebo duševní, skutečné nebo domnělé (*Bílý, Černý, Zubatý, Kudrnáč . . .*, *Láska, Svoboda, Pravda . . .*), podle rodiště a bydliště (*Pražák, Čelakovský* t. j. z Čelakovic pochodící, *Příbram, Podlipský* t. j. z domu pod lipou, *Zápotocký* t. j. z domu za potokem . . .; domy v městech měly štíty, na př. „u lva“, „u pětrosa“, a podle toho říkalo se i majetníkovi neb obyvateli) atd.; velmi často byly příjmením přezdívky, mnohdy dosti potupné. Příjmení s počátku nebyla stálá a dědičná. Na př. *Štítný* byl ten, kdo byl právě majetníkem statku řečeného *Štítné*, a když statek prodal, jmenoval se *Štítný* jeho nástupce; syn *Jana* příjmením *Kováře* mohl býti *Havel* příjmením *Písař*. Stálá a rodová t. j. v rodině dědičná stala se příjmení teprve v době pozdější.

433.

V. Jméno přídavné.

1. Jméno přídavné vyslovuje vlastnost předmětu, vyjádřeného jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), a to vlastnost ve smyslu nejširším. Na př.: *zelená* louka, — *pracovitý* člověk, — *sedmiletá* válka, — *nárožní* dům, — přítel *selský* (= přítel sedlákův), — výprava *římská* (= do Říma, proti Římu). —

2. Jméno přídavné je schopno vyjadřovati trojí rod gramatický. Na př. mužsk. *zelený strom*, — žensk. *zelená louka*, — střed. *zelené pole*.

Touž schopnost mají také participia, na př. *nesa, nesouc; nesoucí, -í, -í; znám, -a, -o; známý -á, -é; nes, nesší; nesl, -a, -o; padlý, -á, -é; nesen, -a, -o; nesený, -á, -é*; — z ájmena rodová, na př. *ten, ta, to; jenž, jež, jež* a j.; — a některé číslovky, na př. *jeden, -dna, -o; třetí, desaterý* atd. Slova druhá těchto podobají se touto schopností jménům přídavným vlastním a bývají počítána ke jménům přídavným, když se mluví o těchto ve smyslu nejširším.

3. Ve skladbě promluvití jest při jméně přídavném A) o některých jménech přídavných zvláštních, B) o jméně přídavném v platnosti podstatného, C) o platnosti tvarů jeho jmenných a složených a D) o stupňování jeho srovnávacím.

434. A. Některá přídavná jména zvláštní.

1. V jazyku českém jsou některá přídavná jména zvláštní. Na př.: „zahrada *sousedova*“ místo něm. *der Garten des Nachbars*, — „výprava *římská*“ místo „výprava *do Říma*“ nebo „*proti Římu*“.

Přídavná jména tato vznikla ze snahy, aby přívlastek býval podle možnosti souřadný. Touto snahou přetvořují se přívlastky podřadné v souřadné, t. j. ve jména přídavná.

2. Přídavná jména tato jsou významu dílem přivlastňovacího, dílem jiného.

a) Přídavná jména významu přivlastňovacího (η. přídavná jm. přivlastňovací, adiectiva possessiva).

Jsou většinou s koncovkou *-ův, -ova, -ovo* (v. § 82 č. 5) a *-in, -ina, -ino* (§ 78 č. 7); na př.: *bratrův, -ova, -ovo, sestřin, -ina, -ino*.

Pravidlo o nich v jazyku nynějším jest: je-li majetníkem osoba a možno-li utvořiti z jejího jména jméno přídavné s koncovkou *-ův, -ova, -ovo* (když je to osoba mužská) nebo *-in, -ina, -ino* (když je to osoba ženská), přivlastňuje se jí majetek tímto jménem přivlastňovacím, a nikoli způsobem jiným, zejména ne přivlastňovacím genitivem. Říkáme tedy: *bratrův dům, bratrova zahrada, bratrovo pole, bratrovy děti* atp., a nikoli „*dům bratra*“ atd.

Říká se: zahrada *Novotného, Krejčího* atp., poněvadž ze jmen *Novotný, Krejčí* atp. v jazyku spisovném jmen přivlastňovacích není; avšak v nářečích obecných proniklo pravidlo i zde, potřebná jména přivlastňovací se utvořila a říká se: zahrada *Novotnova, Krejčova* atd.

Říkáme *a)* zahrada *králova*, zahrada *Václavova*, a naproti tomu *b)* zahrada *krále Václava*. To jest: když majetník je vyjádřen slovem jedním (*král*, nebo *Václav* atd.), přivlastňujeme jménem přídavným přivlastňovacím (*a*); je-li však majetník vyjádřen slovy dvěma (*král Václav*), přivlastňujeme genitivem (*b*).

V době starší obmezení tohoto nebylo, nýbrž mohlo se říci také: zahrada *krále Václavova*, nebo zahrada *králova Václava*, nebo zahrada *králova Václavova*. Do doby nové udržel se z toho jen archaismus: dům *kmotra Novákův*, práce *professora Vocelova* atp.

Jiný archaismus jest ve rčeniích: bratr *páně Jindřichův*, sestra *páně Jindřichova* atp. Staročeské *páň*, *páně*, *páňe* bylo též jméno přídavné přivlastňovací (v. § 159 č. 5). Rčení „sestra *páně Jindřichova*“ bylo jako „sestra *pánova Jindřichova*“ a byl tu tedy též způsob přivlastňování, jako ve rčení „zahrada *králova Václavova*“. Ale časem přestalo se *páň* náležitě skloňovati, výraz *páně* ustrnul pro všechny pády, čísla a rody, a tvarem přivlastňovacím jest nyní vlastně jen jméno druhé: nom. bratr *páně Jindřichův*, gen. bratra *páně Jindřichova*, instr. bratrem *páně Jindřichovým* atd.

b) Jiná zvláštní jména přídavná zastupují předmět, nebo příslovečné určení, nebo podřadný přívlastek jiný, nebo doplněk, které by k významu jména podstatného náležely. Na př.:

Ve rčení *bázeň boží* zastupuje přídavné jméno *boží* předmět k významu básně (*báti se Boha*); — podobně ve rčeniích: *strach židovský*, — *zlaté váhy* (*vážiti zlato*), — *chudé vysvědčení* (*svědčiti o chudobě*) atp.

Ve stč. bylo takových rčení mnoho; říkalo se na př. také: *rubání dřevné* (*rubati drva*), — *tesání kamenné*, — *tesák kamenný* (= který tesal kámen), — *vinný sběrač*, — *zprávec koňský* atd.

Ve rčení *rána bičová* zastupuje přídavné jméno *bičová* příslovečné určení k významu rány (*raniti koho bičem*, = příslovečné určení nástroje); — podobně ve rčeniích: *výprava římská* (= *do Říma*, přisl. urč. místa), *krajina podřípská*, *živá váha* (= *při vážení za živa*, přisl. urč. času, způsobu), *do nejdelší smrti* atp.

Ve rčení *stará léta*, = *léta starosti*, *staroby*, zastupuje přídavné jméno *starý* přívlastkový genitiv *starosti*, *staroby*; — podobně ve rčení *člověk svéhlavý*, = *člověk své hlavy*, atd.

Ve rčení *volba královská* zastupuje přídavné jméno *královská* doplněk k významu volby (*zvoliti koho králem*).

435. B. *Jméno přídavné v platnosti podstatného.*

1. V jazyku českém je snaha, aby názvy předmětův byly jména podstatná (v. § 430); ale vedle toho vyskytují se přece často také jména přídavná v platnosti podstatných.

2. Význačné toho příklady jsou:

Slabsko, Hradecko, Rakousko atp. (jm. krajin a zemí);
ráno, jaro, parno, horko, sucho atp.; *dobro a dobré* (= das Gute),
zlo a zlé atp.;

hajný, vrátný, mýtný, hlásný, ponocný atp.;

vrchní, důchodní atp.;

komorná, králová atp.;

zpropitné, mýtné, školné atp. (poplatky a dávky; v době starší též *hrnečné, chomútné, pokrčenné* a mn. j.);

ve rčení: to je *dobrá, možná*; přišel *s veselou, se smutnou, s nepořízenou*; vede pořád *stejnou*; má *dovolenou*; stavěti na *cizím*.

Vlastně patří sem také jména *Benešov, Hroznětín, Jaroměř* atp., t. j. jména místní utvořená z osobních; také to jsou jména přídavná (přivlastňovací, v. § 432), vzatá v platnosti jmen podstatných.

436. C. *Platnost tvarů jmenných a složených jména přídavného.*

Jména přídavná mají sklonění dvoje, jmenné a složené (v. § 157); na př.: *dobr* gen. *dobra* . . ., a *dobry* gen. *dobrého* Mezi obojími pak tvary jest rozdíl také syntaktický; užívá se tu těch, tu oněch, a pro skladbu jest otázka, kdy kterých se užívá a má užívati, jaká je jejich platnost syntaktická.

437. Tvaru jmenného bývají dílem přídavná jména přivlastňovací, dílem také jiná.

1. Přídavných jmen přivlastňovacích (*-ův, -in*) užívá se v tvaru jmenném vždycky, kde sklonění jejich (podané v § 158 č. 4) tvary takové vůbec má, t. j. všude v čísle jedn., kromě instr. mužsk. a střed., a v nom., vok., akk. čísla množného. Tedy na př. *bratrův* dům, gen. *bratrova* domu . . . a nikoli *bratrový* dům, *bratrového* domu atd.; *sestřina* zahrada, gen. *sestřiny* zahrady . . ., a nikoli *sestřiná* zahrada, *sestřiné* zahrady atd.

2. Přídavných jmen jiných (kromě přivlastňovacích *-ův, -in*) užívá se v tvaru jmenném jenom měrou obmezenou a ustanovenou zvykem dílem dávným, dílem novočeským.

Zejména bývá tu tvaru jmenného :

- a) přídavné jméno rodu středního, když je v platnosti jména podstatného nebo ve výraze příslovecném; na př. n o m. a a k k. : bylo veliké *sucho, mokro, horko, teplo, chladno, studeno*; je krásné *ráno*; veřejné *blaho, dobro, zlo*; na *pravo, levo*; blud vyšel na *jevo*; mluvíti na *prázdnno, na licho*, stříletí na *slepo*, ztratiti se na *dobro*; obarviti něco na *zeleno, na modro*; koupiti *draho, lacino*; trvati *dlouho*; — *více, méně, výše* atd.; — genit.: padnouti s *vysoka*; zbavili tu zemi každého *dobra*; za *tepla, za sucha*; velikého *horka, krásného rána*; z-*nova, z-čerstva, z-darma, z-volna, z-lehka, z-prudka*; z *čista jasná, z-cela*; do-*cela*; do-*jista*, do-za-*jista*; bez *mála, ode-dávna, od malička*; — z-*vláště*; — dat.: k *stáru, po levu, po-nenáhlu, po česku*; — lok.: v tom *mokru, suchu, studenu*; blud jest na *jevě*; v-*nově*; na *krátce, namnoze, na-mále*; *lze, nelze; dobře, zle, velice*; — instrum.: osení utrpělo *suchem, mokrem, parnem, studenem; mnohem, málem*; — množ. veliká *horka, studena*; atd. — V. § 158 č. 5 a 6 a § 159 č. 6.
- b) Dále mívá přídavné jméno tvar jmenný, když jest doplňkem.

Na př.:

otec je *zdráv*, — matka je *zdráva*, — dítě je *zdrávo*, — bratří jsou *zdrávi* atd.; — jsem *chud*, jsem *bohat*, jsem *živ, vesel, rád* atd.; býti *živu*, býti *spasenu* atp.;

činíš se *chud*, činíš mne *chuda* (akk.), nečiň mne *chuda* (gen.) atp.;

dej se *vinen*, dám se za *vinna* atp.;

narodil jsem se *slep* atp.;

zdám se *chud, bohat*, zdáme se *chudi, bohati* atp.;

ukáži se *spravedliv*, ukážeme se toho *hodni* atp.;

dům stojí *prázden*, ležím *polomrtv*, vstanu *zdráv* atp.;

jdu *bos*, děti chodí *bosy* atp.:

nalezen jsem *zdráv*, dítě nalezeno je *zdrávo*, — naleznu vás *zdrávy* atp.;

vidíš mne *nemocna* (akk. mužsk.), uzříš matku *nemocnu* atp.;

cítím se *nemocen, sláb, zdráv, silen, povinen, nevinen*, — žena cítí se *nemocna, slába, zdráva, silna, povinna, nevinna*; — cítíme se *nemocni, slábi, zdrávi, silni, povinni, nevinni* atp.;

pracuji *rád*, chodím *vesel* atp.

Způsob tento byl v jazyku starém velice rozšířen (ve vazbách dvojího nominativu, dvojího akkusativu, dvojího genitivu, viz § 470 č. 2, § 473 a § 479), ale během času víc a více zaniká. V stč. pravilo se na př.: an jest *divok*, příklad jest *mál, jsa dlůh, črstv, mrtv*, člověk jest *brzek*, jazyk je *hladek, horek*, svět je *hořek*, život je

krátek, mák jest *měkek*, chléb je *sladek*, člověk jest *truchel*, *mdel* n. *medl*, *rychel*, měsíc je *svétel*, kdo je *zel*, jsa *kypr*, *dobr*, budu *příkr*, býval *štědr*, jsi-li *múdr*, an jest *pěken*, člověk je *dvoren*, svět jest *kratochvílen*, jsem *opatren* n. *opateren*, chtě býti *škoden*, kdo bude *túžeben*, jsem *léň*, bývaj *ruč*, Kristus jest *příchoz* atd., — kdežto v češtině nové za to pravíme: an jest *divoký*, příklad jest *malý*, jsa *dlouhý*, *čerstvý*, *mrtvý*, *brzký*, *hladký* atd., t. j. bývalé tvary jmenné vyšly namnoze z užívání.

Co se jich zachovalo a co v jazyku spisovném zachovávati dlužno, učí usus (obyčej, způsob) dobrých spisovatelův. Toho se sluší držeti. Co jest přes tu míru, nejsou archaismy, nýbrž rčení s t r o j e n á, kterých do jazyka spisovného uváděti nesluší. Nikdo nepíše, že strom jest *velik* nebo pole *veliko*, pročez nemá se také psáti, že zahrada je *velika* nebo stromy jsou *veliky* atp.*).

c) Přídavné jméno bývalo tvaru jmenného někdy také, když bylo přívlastkem. Toho zachovaly se zbytky ve rčeních: na *bíle* dni, Hora *Kutna*, č. množ. Hory *Kutny* gen. Hor *Kuten* atd. (v. § 158 č. 5).

3. V případech ostatních je pravidlem jméno přídavné tvaru složeného.

Poznam. O platnosti tvaru jmenného a složeného při participiích a číslovkách v. § 537, § 464 č. 3 a 4 a § 465 č. 2.

438. D. Srovnávací stupňování jmen přídavných.

1. Význam jmen přídavných stupňuje se:

a) stupňováním naprostým, na př. *bohatý* — *značně bohatý* — *velmi bohatý* — *náramně bohatý* . . . ; a

b) stupňováním poměrným neb srovnávacím (komparací) na př. *bohatý* — *bohatší* — *nejbohatší*.

O stupňování naprostém v. § 552.

Stupňování srovnávacího jsou schopna jenom jména přídavná [a příslovce, pokud pocházejí ze jmen přídavných]. Na př.:

bohatý — *bohatší* (stč. *bohatější*) — *nejbohatší* (stč. *najbohatější*)
[*bohatě* — *bohatěji* (stč. *bohatějie*) — *nejbohatěji* (stč. *najbohatějie*)].

2. Mnohá přídavná jména, která vyslovují význam již prostě stupňovaný, nemohou mítí také stupňování srovnávacího. Na př.: *přenáramný*, *staříčkový*, *malinký* atp., nemohu říci: *přenáramnější*, *staříčtější* atd.

3. Přídavná jména záporná mají stupňování srovnávací obyčejné,

*) Některé jiné příklady tohoto chybného psaní jsou: *tráva je zelena*; *kavka je černá*, *kavky jsou černy*, *havrani jsou černí*; *obec je uvědoměla* a *pokročila*; *děti jsou rozpustily*; atd.

když jsou významu opakokladného (v. § 549). Na př.: *nevěrný* (= zrádný, význam opakokladný) — *nevěrnější, nejnevěrnější*.

Když však nejsou významu opakokladného, mají stupňování srovnávací opsané (perifrastické, v. § 552). Na př.: *neveliký* — *méně veliký* — *nejméně veliký*.

4. Při stupňování srovnávacím rozeznávají se tři stupně:
 pozitiv (stupeň základní), na př. *bohatý*;
 komparativ (stupeň vyšší), na př. *bohatší*; a
 superlativ (stupeň nejvyšší), na př. *nejbohatší*.

439.

Komparativ.

Komparativem se vyslovuje, že vlastnost, kterou jméno přídavné znamená, jest u větší míře při *A*, než při *B*. Na př.: *A* je *bohatší než B*, — *stařec je moudřejší než jinoch*, — dům sousedův je *mnohem větší než náš*, jest *o polovici větší než náš*.

Ve skladbě jde o výklad: *jak* se vyjadřuje předmět *B*, nad nějž *A* vyniká, — a *jak* se vyjadřuje míra, o kolik vyniká *A* nad *B*.

440. 1. Předmět *B*, nad nějž ve rčení komparativním předmět *A* vyniká, vyjadřuje se:

- a) Genitivem (gen. odluky, v. § 478 č. 15); na př.: *stařec jest moudřejší jinocha*, — *dům sousedův jest větší našeho* atp.
- b) Pádem předložkovým; na př.: *los je větší od koně* (slc.); *soused je bohatší nad nás*, *člověk je dražší nad zlato*, *slova sladší nad med*; — *více přes ten počet jich tam nebylo*; — a j.
- c) Spojkou *než, nežli* (vzniklou ze záporného příslovce *ne*); na př.: *soused je bohatší než my*, — *lhář je horší nežli zloděj*.
- d) Spojkou *jako* (zřídka a odchylkou); na př.: *soused je bohatší jak my* (ob.), — *jsem lepší jak ty*.

2. Míra, o kolik *A* nad *B* vyniká, vyjadřuje se:

- a) Instrumentálem; na př.: *dům sousedův je mnohem* (= o mnoho) *větší než náš*, *málem* (= o málo); — *čtím jsme hrdosti prázdňější, tím jsme lásky plnější*.
- b) Akkusativem s předložkou *o* (podle němčiny); na př.: *dům sousedův jest o polovici větší než náš*, *věž je o deset metrů vyšší než kostel*.
- c) Výrazem příslovečným; na př.: *jsem málo větší*, — *jiný je mnoho lepší*, — *věž je dvakrát vyšší než kostel* (zřídka a odchylkou m. dvakrát tak vysoká).

441.

Superlativ.

1. Superlativem se vyslovuje, že ve vlastnosti, kterou jméno přídavné znamená, předmět *A* vyniká nade všechny s ním srovnávané předměty *B, C, D . . .*. Na př.: náš soused je ze všech zdejších měšťanů *nejbohatší*.

2. Předměty *B, C, D . . .*, nad něž nade všechny *A* vyniká, vyjadřují se:

- a) Genitivem (v. § 478 č. 15). Na př.: *A* je nejbohatší *všech* (stč.).
- b) Pádem předložkovým. Na př.: nejbohatší *ze všech*; největší *ze všech mých bolestí* bolest; — nejbohatší *mezi všemi*; vévoda nejlepší *mezi pohany*; — nejbohatší *nade všechny*; muž *nade všechny jiné* nejmoudřejší; — a j.

3. Míra, o kolik *A* nad *B, C, D . . .* vyniká, udává se při superlativu zřídka. Na př.: Kristus je *bez počtu* nade všechny svaté nejsvětější (stč., míra vyjádřena výrazem příslovečným). — *Daleko* největší (z lat.).

442.

VI. Zájmeno (náměstka).

1. Zájmena jsou slova sklonná, která svým významem se táhnou ku předmětům, nazvaným a vyjádřeným jmény podstatnými (nebo jejich zástupci). Na př. podstatné jméno *strom* jest název předmětu, kdežto zájmena *ten, který* atd. názvy nejsou, ale ku předmětům názvy majícím ukazují a se vztahují.

2. Zájmena *já, ty, množ. my, vy, zvratné se* a tázací (vztažné) *kdo, co* jsou bezrodá, t. j. nevyjadřují rodu grammatického. Naproti tomu zájmena ostatní jsou rodová a liší rod mužský, ženský a střední; na př. *ten, ta, to, — můj, má, mé* atd. Srov. § 420.

3. Zájmena *ten, kdo, který* a j. dávají svým významem a svým vztahem poznávatí předmět jistý, určitý, — jsou to tedy zájmena určitá. Naproti nim jsou zájmena neurčitá, t. j. taková, která významem a vztahem svým nedávají poznati předmětu určitého, na př. *někdo, kdokoliv, ledakterý*.

443.

A. Zájmena určitá.

Jsou:

1. zájmeno osobní (pronomen personale): *já, ty* a zvratné *se; on;*

2. zájm. přivlastňovací (pr. possessivum): *můj, tvůj; náš, váš; zvrátané svůj; její; čí;*
3. zájm. ukazovací (pr. demonstrativum): *ten, onen* a j.;
4. zájm. tázací (pr. interrogativum): *kdo? co? čí?* a j.;
5. zájm. vztažné (pr. relativum): *který, jenž* a j.

444.

1. Zájmena osobní.

1. Zájmena osobní jsou: a) pro osobu první jedn. *já*, množ. *my*; — b) pro osobu druhou jedn. *ty*, množ. *vy*; — c) pro osobu třetí nom. jedn. *on, ona, ono*, množ. *oni, ony, ona*; — a d) zájmeno osobní zvrátané *se*. — Srov. § 427 č. 2.

2. Místo jednotného *já, ty* bývá množné *My, my. Vy*; o tom viz § 416.

Místo zájmen osoby druhé a třetí bývá v řeči uctivé některé čestné nebo titulové jméno podstatné, obyčejně s příslušným slovem přivlastňovacím. Na př.: místo *ty* je *Tvá Láska, Tvá Milost, Vašnost, Vaše Láska, Vaše Milost, Vaše Jasnost . . .*; — místo *vy* je *Vaše Lásky, Vaše Milosti . . .*; — místo *on, ona* je *Jeho Láska, Její Láska, Jeho Milost . . ., Jeho Jasnost . . .*; místo *oni, ony* je *Jejich Lásky, Jejich Milosti* atd.

3. Zájmeno osoby třetí *on . . ., gen. jeho . . .*, je vlastně zájmeno ukazovací (v. § 166 a § 451 č. 9).

4. Zájmeno osobní, když se rozumí ze slovesa určitého, obyčejně se neklade; na př.: „Chci zítra odjetí, povězte bratrovi, aby jel se mnou“ (nikoli: *já* chci . . ., povězte *vy* . . ., aby *on* jel . . .). Když však osoba důrazně má býti výtčena, tedy zájmeno její se klade; na př.: „*Já* chci odjetí, ale *vy* mne zdržujete“.

5. O osobním zájmeně zvrátaném *se* atd. viz také § 448 sl.

445. Některé tvary zájmen osobních jsou dvojité. Zejména jest: jedn. dat. silnější *mně, tobě, sobě* a slabší *mi, ti, si*; jedn. akk. silnější *mne, tebe, sebe* a slabší *mě, tě, se*; silnější *jeho, jemu, jej, jejich* a slabší *ho, mu, -ň, jich*. Srov. § 163 a 166.

Rozdílné tvary tyto mají také rozdílnou platnost syntaktickou. Zejména

- a) Tvarů silnějších užívá se též pod důrazem, tvarů slabších jen kromě důrazu. Na př.: lidé děkují *mně (tobě, jemu)*, a bez důrazu: lidé *mi (ti, mu)* děkují; — volám *tebe*, a volám *tě*; — chválím *sebe*, hovím *sobě*, a chválím *se*, hovím *si*; — spoléhám na *něho*, a spoléhám na-ň.

Proto také po předložkách tvary silnější dílem ode dávna jsou, dílem víc a více se rozmáhají. Na př.: do-něho, nikoli do-ho; — k-tobě nikoli k-ti; pamatuj na-sebe (stč. na-sě).

b) Při tvarech genitivních silnějších *jeho*, *jejich* a slabších *ho*, *jich* proniká také ta snaha, aby se genitiv přivlastňovací vyjadřoval tvarem silnějším. Na př.: dům *jeho* (nikoli: dům *ho*); — zahrada *jejich* (jen v jazyku spisovném udržel se také způsob archaistický a možno říci též: zahrada *jich*).

Takovým tvarem silnějším byl také stč. genitiv *jejie* (= nč. *její*), proti slabšímu *jie* (= nč. *jí*). Že pak býval významu zpravidla přivlastňovacího, bral se i za přivlastňovací jméno a skloňoval se, a tím obojím přetvořil se v přivlastňovací zájmeno. Říkalo se tedy dříve: *jejie* bratr, gen. ot *jejie* bratra, dat. řekl jsem *jejie* bratrovi . . . a potom jest: *její* bratr, *jejího* bratra, *jejímu* bratrovi atd. Srov. § 166.

Stejná změna děje se také v dial.: *jejich* dům, gen. *jejichho* domu, dat. *jejichmu* domu; ale jazyk spisovný zachovává neskloněné *jejich*.

446.

2. Zájmena přivlastňovací.

1. Zájmena přivlastňovací jsou: a) Pro grammatickou osobu první *můj* a *náš*; zájmenem *můj* přivlastňuje se osobě první jednotné, zájmenem *náš* osobě první množné. — b) Pro osobu druhou *tvůj* (jedn.) a *váš* (množ.). — c) Pro osobu třetí jest jen zájmeno *její*, jímž se přivlastňuje osobě třetí jednotné rodu ženského, a *čí*, jež jest významu spolu tázacího. —

Kromě toho jest d) zájmeno přivlastňovací zvrátané *svůj*.

2. Zájmeno přivlastňovací má se k osobnímu tak, jako jméno přídavné přivlastňovací ku příslušnému podstatnému. Na př.:

Je-li majetník *bratr*, je dům *bratrův*, zahrada *bratrova* . . . , nebo je-li majetnice *sestra*, je dům *sestřin*, zahrada *sestřina* . . . ;

a rovněž tak:

jsem-li majetník *já*, je dům *můj*, zahrada *má* . . . ;
jsme-li majetníci *my*, „ „ *náš*, „ „ *naše* . . . ;
jsi-li majetník *ty*, „ „ *tvůj*, „ „ *tvá* . . . ;
jste-li majetníci *vy*, „ „ *váš*, „ „ *vaše* . . . ;
je-li majetnice *ona*, „ „ *její* „ „ *její*

3. Kde se přivlastňovacího zájmena n e d o s t á v á, tu přivlastňuje se příslušným genitivem (t. zv. genitivem přivlastňovacím).

Ten případ máme v osobě 3. jednotné rodu mužsk. a střed. a 3. množné rodů všech; tedy:

když jest majetník *on* n. *onò*, je dům *jeho*, zahrada *jeho* . . . ;
když jsou majetníci *oni*, *ony*, *ona*, je dům *jejich*, zahrada
jejich . . . , atd.

Původně nedostávalo se zájmena přivlastňovacího také třetí osobě jednotné rodu ženského, — tedy třetí osobě vůbec a veskrze. Přivlastňovací *její*, které přivlastňuje osobě třetí jednotné rodu ženského, jest jiného druhu a jiného původu, než *můj*, *tvůj* a *náš*, *váš* : tato jsou přivlastňovací zájmena od pradávna, *její* pak bylo původně přivlastňovacím genitivem a stalo se přivlastňovacím zájmenem teprve později, když přijalo sklonění. V. § 445.

4. Pravíme: přání *nás všech* a p. Způsobem starším říkalo se také: přání *naše všech*.

5. Zájmeno přivlastňovací někdy zastupuje předmět, nebo příslovečné určení, které by k významu jména podstatného náležely. Na př.: *naše spasení* (spasiti *nás*), — přispěj ku pomoci *naší* (pomoci *nám*), — *tvoji* přátelé (kteří *přejí tobě*), — ach, světe, jak je *tvůj* příbytek trudný! (přebýváti *v-tobě*, t. *ve-světě*) — *své* poznání (stě., poznati *se*) *svá* libost (stě., líbiti *se* = milovati sebe, něm. Selbstliebe, Eigenliebe), odtud *srélibost*, a podle toho nově utvořeno: *svépomoc*, *svéprávnost*.

6. Zájmeno přivlastňovací bývá v platnosti jména podstatného. Na př.: Když to uzří *tvoji* (= něm. die Deinigen). Co cizí (nepřátelé) nepobrali, to vše po nich *svoji* vzali. — Co dělají *vaši*? —

7. Zájmeno *můj* bývá při vokativě v řeči vroucí, bez významu přivlastňovacího. Na př.: *můj* milý pane! — ty *můj* Kriste! — ty *mé* umučení! —

447. Zájmena zvratná.

Zájmena osobní a přivlastňovací mají zvláštní své tvary zvratné (reflexivní), osobní *se*, *sebe* atd., a přivlastňovací *svůj*.

O těch vyloženo něco v §§ předešlých, něco v následujících.

448. Zvratné osobní *se*.

1. Tvary jeho viz v § 163. Jsou jen čísla jednotného, ale platí také pro množné.

2. Zájmenem tímto vyjadřuje se předmět, který je spolu podmětem děje. Na př.: chválím *se*, (*já chválím se*, t. j. slovem *se* vyjadřuje se též osoba, která je podmětem věty „*já chválím*“), —

člověk pracuje pro sebe (= člověk pracuje pro sebe), — klamání sebe (= člověk klamá sebe, když někdo klamá sebe . . .).

3. Ve větě „vidím vás *vedle sebe* státi“ může býti smysl dvojí: a) vidím vás a vy stojíte *vedle sebe*, anebo b) vidím vás a vy stojíte *vedle mne*. Dvojsmyslnost podobná a nezřetelnost bývá při zvrtném *se* vždy, když ve větě jsou staženy děje dva s podmínkami různými (anebo i dějův více, — v příkladě našem dva: 1. *já* vidím a 2. *vy* stojíte) a zvrtné *se* tedy vztahovati se může ku podmětův tomu neb onomu. Chceme-li se nezřetelnosti vyhnouti, volíme buď zájmeno zřetelné, třeba že od pravidla odchýlné, a pravíme na př.: vidím vás *vedle mne* státi, — anebo volíme obrát jiný a pravíme na př.: vidím, kterak stojíte *vedle sebe* (a), nebo *vedle mne* (b).

4. Zvrtné *se* bývá v y n e c h á n o :

- a) když sloveso jeho se opakuje; na př.: koulelo *se*, koulelo; — směj *se*, směj! — mluvte *si*, mluvte!
- b) z podstatného jména slovesného, jež je utvořeno ze slovesa zvrtného; na př.: *modlení* (od modliti *se*), — *smání* (smáti *se*), — *rouhání*, — *narození* páně (narodil *se*), — *zjevení* páně (zjevil *se*) atp.; jen když pro zřetelnost toho třeba, zůstává *se*, na př. když chceme rozlišiti *trápení* (jakožto trápení někoho) a *trápení se*;
- c) také některá jména přídavná, utvořená z participií sloves zvrtných, bývají bez *se*; na př.: věc *událá* (udáti *se*), — radovati se s *radujícími*;
- d) ve rčeních jako „*učím se modliti*“, „*bojím se přiblížiti*“, „*král jal se toulati* po lesích“ atp., t. j. když k určitému slovesu zvrtnému patří infinitiv opět zvrtný a když by tedy mělo býti *se* dvakráté (*učím se modliti se . . .*), klade se jen jednou.

5. Zvrtné *se* bývá ve výrazech v e s p o l n o s t i. Na př.: šepatí *sobě* něco t. j. jeden druhému, jedni druhým; — jsme *sobě* bratři t. j. vespolek; — hádali se *mezi sebou*; — žáci jdou *sa sebou* t. j. jeden za druhým; — píšeme řádky *pod sebe* t. j. řádek pod řádkem.

6. Ze zvrtného *si* (dat.) vyvinulo se příklonné *si*, *s'*: kdo-*si*, co-*si*, jaký-*si*, kdy-*si* . . . , kdo-s atd.

449. Některá rčení zvláštní se zvrtným *se* :

Dativ *si*, *sobě*, bývá ve rčeních: nařká *si*, stýská *sobě* atp.; v. § 485 č. 14.

s sebou. Užito je správně ve rčeních: vezmi mě *s sebou*, vezměte nás *s sebou* atp.; nesprávně: půjdu *s sebou* (m. s tebou, s vámi) atp.

za se jest = za sebe, *před se* = před sebe. Na př.: dětátko ohlédlo se *za se* (stč., = nazpátek), — šli jsme *před se* (stč., = ku předu). — Z toho pak vyvinula se příslovce *zase* (= opět) a *přece* (m. předse, psáno též *předce*, = něm. doch). —

o sobě, pro sebe. Znamená osamocenost, samostatnost. Na př.: dům stojí *o sobě*, — jsem *pro sebe*. —

při sobě, bez sebe, k sobě. Na př.: nemocný je *při sobě* (= při paměti, při smyslech), — je *bez sebe* (= bez paměti, beze smyslův), — přišel *k sobě* (= k paměti, ke smyslům); srov. jsem *při* penězích, jsem *bez* peněz a přišel jsem *k* penězům atp. —

sám sebou, sám od sebe viz § 451 č. 8, d.

450. Zvratné přivlastňovací *svůj*.

1. Zájmenem tímto přivlastňuje se tomu, kdo je spolu podmětem děje. Na př. [já] mám *svůj* rozum (= já mám svůj rozum, t. j. slovem *svůj* přivlastňuje se rozum téže osobě, která je podmětem věty „já mám“), — král poslal *své* posly (král poslal své posly) atd.

O d c h y l k o u bývá místo *svůj* zájmeno přivlastňovací jiné, často zvláště v jazyku starém vlivem latiny.

2. Ve větě „slyším tě zpívati *svou* oblíbenou píseň“ může býti smysl dvoji: a) slyším tě zpívati píseň, která je *má* oblíbená, a b) slyším tě zpívati píseň, která je *tvá* oblíbená. Podobná dvojsmyslnost a nezřetelnost bývá při zájmeně *svůj* vždy, když jsou ve větě staženy děje dva nebo i více s podměty různými (v našem příkladě děje 1. *já* slyším a 2. *ty* zpíváš). V případech takových ustupujeme podle potřeby od pravidelného *svůj* a klademe přivlastňovací zájmeno jiné, zřetelné, anebo volíme obrat vůbec jiný. V příkladě uvedeném řekneme tedy buď a) *mou* nebo b) *tvou* píseň, anebo řekneme: slyším tě zpívati píseň, která je a) *má* — nebo b) *tvá* — oblíbená.

3. Zájm. *svůj* znamená také tolik co *vlastní* = ne cizí (něm. eigen), pak též = *příslušný, náležitý*. Na př.: Mezi své přišel a *svoji* ho nepřijali. — *Svoji* se psi hryzte a cizí nepřistupujte. — Datlovi *svůj* nos nepřekáží. — Dával jim pokrm *svým* časem. — Židé komonstvo na *svých* místech způsobili. —

Sem patří také r e n í: *svá* vůle, *svá* hlava; *má* *svou* vůli, *svou* hlavu, je *své* vůle, *své* hlavy; odtud: *svévolný, svéhlavý*. —

4. Záj. *svůj* mívá význam vespolečně přivlastňovací (srov. § 448 č. 5). Na př.: Pilát a Herodes byli *svoji* nepřátelé (srov. nepřáli *si*, t. j. navzájem). — Jsou *svoji* (ženich a nevěsta, po oddání). —

5. Záporné *nesvůj* má význam opakokladný (= cizí); srov. § 549 č. 4.

451.

3. Zájmena ukazovací.

1. Zájmena ukazovací jsou: *ten, onen; sen* (stč.); *sám*.

2. Záj. *ten* má význam ukazovací vůbec; sesílené *ten-to, ten-hle* ukazuje na předmět přítomný, *onen* na vzdálenější a proti jinému jsoucí. Na př.: *Ten* člověk. — *Tento* svět a *onen* svět. — Palacký i Šafařík, *tento* Slovák, *onen* Moravan, psali spisovným jazykem českým.

3. Staročeské zájm. *sen* (z býv. *snъ-nъ*, jako *ten* z *тнъ-nъ*, v. § 165) vyhynulo. Jenom zbytky se ho zachovaly v příslovcích *dnes* (z býv. akkusativu *днь-snъ* = den-tento) a *letos* (z býv. *léto-se* = léto-toto v. § 304 č. 2, a) a v dial. *po-sou-dobu*.

Ukazovalo na předmět přítomný, na př. *sen* svět = tento svět.

Poměr prostorový mezi *sen:ten:onen* býval týž, jak se dosud zachoval v příslovcích odtud odvozených *sem:tam:onam*.

Když *sen* zaniklo, vstoupilo *ten-to* na jeho místo.

4. Záj. *ten*, a zvláště střední *to*, vyskytuje se často s významem v y t ý k a v ý m. Na př.:

- a) i *toho* života zdáli se nehodni; — vyplenění jsou, ano i *ty* jejich peleše zkaženy; — tu všechno všechněm společné, i *ta* duše; —
- b) radost, hezká *to* květina; — žalost, hořký *to* kořínek; — kdo *to* tu byl? — *to* bych se podíval! — poslechni, a *to* bez reptání.

5. Zájmeno sesílené *týž* a *tentýž* (v. § 172 č. 2) vyslovuje identitu (jednostejnost, totožnost). Na př.: *týž* jest Bůh, jako býval; — muka v očištění jsou *táž* jako v pekle; — na *tentýž* způsob; — na *tomtéž* místě; — Bůh nemstí dvakrát *tohotož*.

Ve stč. bylo podobného významu také *ten-že*.

Pravíme: „byl jeden král, *ten* měl dva syny“ atp.; — chybně; „*týž* měl dva syny“ atd.

6. Záj. *onen, ona, ono*, (v. § 165 a 166).

V jedn. mužsk. *onen* je přívěsek sesilovací (*онъ-nъ*) jako v *ten* a j. V době staré bylo také jen *on* (bez přívěsku). Časem však ustálil se rozdíl, že *on* je v platnosti zájmena osoby třetí, a naproti tomu *onen* je významu ukazovacího.

Ukazovací *onen* sesilovalo se krom toho také slabikou *-no*; na př.: *onenno* člověk, *onohono* člověka . . ., *onano* země atp. (způsob stč.).

7. Zájmenem *on* předjímá se někdy podmět věty. Na př.: *oni* Poláci volili jsou sobě kníže (= Poláci volili); — *ona* nebožka matka říkávala. (Oblíbeno v řeči lidové.)

8. Zájmeno *sám* není touž měrou ukazovací, jako *ten* a *onen*, nýbrž kloní se svým významem namnoze ke jménům přídavným. Význam jest několikerý.

a) Spojeno s jinými zájmeny a jmény vytýká a vynáší jejich význam. Na př.: *ty sám* jsi to řekl (proti: *ty* jsi to řekl); — moudrost jest dar *samého* Boha.

V tom případě mívá i význam stupňovací; na př. *na kraji* — stupňováno: na *samém* kraji atp. (v. § 552 č. 4. o).

b) Znamená tolik, co *samoten*, *jeden*. Na př.: jsem *sám* doma; — jemu *samému* sloužití. Odtud: *samovládece*, *samobydlný* (stč., = solitarius).

c) Znamená = *pouhý*. Na př.: chléb ze *samého* žita, — nádobí bylo *samé* stříbro, — stromy byly *samý* květ, — bylo všecko kolem *samá* voda (o povodni). Odtud: *samožitný* chléb.

d) Jsouc doplňkem mívá význam spontannosti, t. j. znamená, že děj se děje z vlastní síly (vlastní vůle atd.) podmětu. Tu bývá při něm často také zvrtné *se*. Na př.: býlí *samo* roste, — rána se *sama* zahojila, — sv. Augustin *sám od sebe* knihám rozuměl, — nic nemůžeme *sami sebou*. — Odtud: *samouk*, *samotok* (= víno, jež z hroznů samo vytéká), *samostřil* (= nástroj tak nalíčený, že sám vystřelí), *samovrah*.

9. Bylo také ukazovací zájmeno *jb*, *ja*, *je* = *ten*, *ta*, *to*. Připojovalo se ke jménům přídavným a vytýkalo jejich platnost. Na př. říkalo se „*dobra voda*“, „*dobro slovo*“ atd., a znamenalo to asi to, co ně. „*nějaká dobrá voda*“, „*nějaké dobré slovo*“; vedle toho pak říkalo se též „*dobra-ja voda*“, „*dobro-je slovo*“ s významem = „*ta dobrá voda*, *to dobré slovo*“. Časem stáhlo se *dobra-ja* v *dobrá*, *dobro-je* v *dobré* atd., a tím způsobem vznikla tak zvaná jména přídavná určitá (*dobrý*, *-á*, *-é*, *pěší*, *-í*, *-í*, proti neurč. *dobr*, *-a*, *-o*, *pěš*, *-e*, *-e*; srov. § 101).

452.

4 Zájmena tázací.

1. Zájmena tázací jsou *kdo?* *co?* *který?* *čí?*

2. Zájmenem *kdo?* tážeme se na osobu, zájmenem *co?* na předmět neosobní, — a to v otázce samostatné i závislé.

Na př.: *Kdo to řekl? — Co se stalo? — Pověz mi, kdo to řekl . . . — Pověz mi, co se stalo . . . —*

Tázací *co* běže se také místo *kolik*. Na př.: aby věděl, *co* mám lidí.

Pravíme na př.: *co* (= *kolik*) bylo dní, tolikrát přšelo. Z toho vyvinulo se rčení: přšelo *co den, den co den, rok co rok*.

3. Říkáme: *kdo jiný, kdo lepší . . ., koho jiného, koho lepšího . . .* atd., t. j. zájmeno tázací *kdo* mívá při sobě přídavné jméno souřadné.

Rovněž tak říkáme: *čeho jiného . . ., čemu jinému, čemu lepšímu . . .* atd.; ale v nom. a akk.: *co jiného, co lepšího . . .*, t. j. v nom. a akk. je přídavné jméno jako přívlastek podřizovaný (v gen.).

Ve stč. bývalo tu přídavné jméno souřadné i v nom. a akk., říkalo se tedy: *čso jiné, ničso jiné* atp.

4. Zájmeno tázací *kdo, co* jest povahy substantivní; naproti tomu je tázací *kteřý* povahy adjektivní. Na př.: *Kdo to praví? a kteřý spisovatel to praví? Čemu nerozumíš? a kteřému slovu nerozumíš?*

5. Tázací *čí* má význam spolu přívlastňovací (v. § 446 č. 1).

453.

5. Zájmena vztažná.

1. Zájmena vztažná jsou: *kdo, co; kteřý; jenž; an*.

2. Úkolem jejich jest, připojovati věty vztažné ku příslušným větám řídicím, zejména ku příslušným jejich jménům podstatným (nebo jejich zástupcům). Na př. *Kůň, kteřý ovsu dobývá, nejméně ho jí* (spojení: *kůň, kteřý . . .*). — *Povím, co se stalo* (povím to, *co . . .*).

3. Zájmena *kdo, co, kteřý* jsou tázací, vzatá v platnosti vztažných.

4. Zájmeno *jenž* jest ukazovací *jen* (= *je-nž*, v. § 166 a 167 a § 451 č. 9) s příklonným *-že*. Význam vztažný se v něm vyvinul teprve časem, s vývojem věty podřadné (v. § 394 č. 2 a 3).

5. Týž vývoj byl také při zájmeně *an, ana, ano*, množ. č. *ani, any, ana*; bylo původem svým (*an* = *a on*, v. § 26 č. 9) významu ukazovacího a přijalo význam vztažný (v. § 394 č. 3).

454. Zájmeno vztažné shoduje se (podle možnosti) v čísle a rodě se jménem, k němuž se vztahuje, v pádě pak jest podřizeno slovesu věty své. Viz § 415 a 427. Na př.: *Květina, kteřou jsem utřhl, zvadla* (zájmeno vztažné *kteřou* je čísla jednotného a rodu ženského pro shodu se jménem *květina*, — a jest v akkusativě, poněvadž sloveso *utřhnouti* se váže s akk.).

Odchylkou odtud bývá zájmeno vztažné neshodné (nespojité, absolutivní). Tu pak rozeznávati jest dva případy:

a) Zájmeno neshodné je místo shodného, které by bylo v nominativě. Na př. místo „lidé, *kteří* to viděli . . . , *již* to viděli . . . , *ani* to viděli . . .“, dle se říká, dle se říkalo: „lidé, *co* to viděli . . . , lidé, *jenž* to viděli . . . , lidé, *ješto* to viděli . . . , lidé, *an* to viděli . . .“ atp. To jest: místo zájmena vztažného náležitého, které vyjadřuje kromě vztažnosti také rod, číslo a pád (*kteří, již, ani* = nom. množ. mužsk.), je položeno slovo, kterým se vyjadřuje jenom vztažnost.

b) Zájmeno neshodné je místo shodného, které by bylo v pádě některém jiném (mimo nom.). Na př. místo:

květina, *kterou* (nebo *již*) jsem utrl, zvadla, —

člověk, *kterému* (nebo *jemuž*) jsem pomohl, děkoval mi, —

dle se říká se, dle se říkalo :

květina, *co* jsem *ji* utrl . . . —, člověk, *co* jsem *mu* pomohl . . . —,

květina, *jenž* jsem *ji* utrl . . . —, člověk, *jenž* jsem *mu* pomohl . . .

květina, *ješto* jsem *ji* utrl . . . —, člověk, *ješto* jsem *mu* pomohl . . . atd.;

to jest: místo zájmena vztažného náležitého, které kromě vztažnosti vyjadřuje také rod, číslo a pád, je položeno slovo neskloněné *co, jenž, ješto*, které vyjadřuje jenom vztažnost, spojené s příslušnými skloněnými tvary zájmena osoby třetí.

Podobně tomu dle se říká se, dle se říkalo: město, *co* jsem *tam* byl . . . (m. *kde*), — město, *co* jsem *tam* šel . . . (m. *kam*), atp.

V jazyku spisovném užíváme zpravidla jen vazeb shodných.

455. B. Zájmena neurčitá.

1. Neurčitost může při zájmenech býti několikerá. Na př. proti určitému *kdo* jest neurčité a) *někdo*, b) *kdokoliv* a c) *všelikdo*. Význam je zde v a) b) c) všude neurčitý, ale přece vždy patrně jiný.

2. Zájmena neurčitá (pronomina indefinita) pocházejí z tázacích (nebo ze vztažných, jež opět vznikla z tázacích).

3. Zájmena neurčitá vznikají způsobem několikerým.

a) Nedostatkem přízvuku větného. Na př.: když *kdo komu co* slíbí (= někdo někomu něco). Tázací *kdo? komu? co?* mají přízvuk větný.

b) Rozmanitým skládáním. Zejména složením:

s příslušným (souvztažným) zájmenem ukazovacím; na př. *ten který* (stč. = někdo); *jaký taký* (= nějaký), jsme *jacíž tacíž*;

s příklonným *-si, -s'*; na př.: *kdosi* řekl *cosi, komusi* atd. (sr. § 448);
s *-koli(v), -kolivěk*; na př.: *kdokoli, kdokolivěk, cokoli . . . , který-*
koli atd.;

s *ně-*; na př.: *někdo, něco, některý, něčí* atd.;

s *leda-, lec-*; na př.: *ledakdo, leckdo* atd.;

se *kde*: na př.: radil *kde kdo* (= každý);

se *všeli-*; na př.: *všelikdo, všelico*;

s *málo-*; na př.: *málokdo, máloco*.

V *leda-kdo-s', leda-s-kdo, všeli-co-s'* atp. je složení dvojnásobné.

Také *každý* vzniklo ze složení podobného (totiž z *kž-ždo*, jež znamenalo = *kdo-koliv*).

V neurč. *nikdo, nic* a *ničí* jsou zájmena *kdo, co* a *čí* spojená s *ni-*.

456. Jména a příslovce původu zájmenného.

1. Z kmenů zájmenných, zejména tázacích a ukazovacích, pocházejí mnohá slova, která mají povahu jmen přídavných a příslovcí, a při tom přece nějaký význam zájmenný.

Na př. *tak* je příslovce, *takový* je jméno přídavné; v obou pak je spolu význam ukazovací a tedy zájmenný.

2. Slova taková jsou na př.: *tako, tak, — taký, takový; — jako, jak, — jaký, jakový* (stč.); — *onako, onak, — onaký; — kolik, tolik, — koliký, toliký, -erý, -átý; — jiný, jinak, jinaký* a j.

Z některých jmen přídavných takto vzniklých tvoří se dále i jména podstatná; na př. *jaký — jakost*.

3. Sem patří také *tý, ký* a *každý*, vzniklé z *tě* (ten) a *kž* (kdo) napodobením vzoru přídavného *dobrý, -á, -é*; srov. § 455.

4. *Tak, jak, — tolik, kolik, — tam, kam, — tu, kde . . .* jsou příslovce. Z nich jsou *tak, tolik, tam; tu . . .* původu a významu ukazovacího. Naproti tomu jsou *jak* (stč. též *kako, kak*), *kolik, kam, kde . . .* významu tázacího a vztahného. Podle významu vztahného jmenují se také *přísl ovc i v z t a ž n ý m i*, — a nejčastěji jmenují se *spojk a m i*, poněvadž se jimi spojují členové vět a souvětí.

457. Zájmena souvztažná.

1. Při zájmenech tázacích, ukazovacích, vztahných a neurčitých — a rovněž tak při slovích, která z nich pocházejí — vidí se jistá souměrnost a sounáležitost podle významu a namnoze také podle tvaru. Tak na příklad

k tázacímu:	patří ukazovací:	vztažné:	neurčité:
<i>kdo?</i>	<i>ten, onen . . .</i>	<i>jenž, který . . .</i>	<i>někdo . . .</i>
<i>jaký?</i>	<i>taký, takový . . .</i>	<i>jaký . . .</i>	<i>nějaký . . .</i>
<i>kolik?</i>	<i>tolik . . .</i>	<i>kolik . . .</i>	<i>několik atd.</i>

Zájmena takto k sobě patřící slovy souvztažná (korrelativa).

2. Obyčejně rozumějí se slovy souvztažnými jenom slovo vztažné s příslušným ukazovacím; tedy na př.: *ten — který . . .*, *tolik — kolik atd.*

458. VII. Číslovka.

1. Číslovka je jméno významu číselného.

2. Číslovky rozeznávají se:

A. určité, na př.: *jeden, pět, pátý, paterý . . .*; a

B. neurčité, na př.: *mnoho, všichni, několikátý, několikérý a j.*

459. A. Číslovky určité.

Jsou:

1. základní (cardinalia), na př.: *dva, pět, sto . . .*;

2. řadové (ordinalia), na př.: *druhý, pátý, stý . . .*;

3. druhové, na př.: *dvoji, paterý, sterý . . .*;

4. jiné určité výrazy číslovkové, na př. *po dvou* (znamenající podílnost, distributivnost); *dvojitý, dvojný, dvojduchý, dvojnásobný, dvakrát* (znam. násobnost); *dvojice* (číslové jm. podstatné).

460. 1. Číslovky základní.

1. Číslovky základní vyslovují číslo určité na otázku *kolik?*
Na př. *pět, deset, sto.*

2. Při číslovkách základních jde o to:

a) jak se vyjadřují čísla (číselné pojmy) *1, 2, 3, . . . 10, 100 atd.,*

b) jak se váže předmět počítaný s číslovkou, a

c) jak se s číslovkou váže přívlástek a přísudek.

461. a) Jak se vyjadřují čísla 1, 2, 3 atd.

1. Čísla *1 až 10* vyjadřují se číslovkami *jeden, dva atd. až deset.*
Z číslovek těch jsou *jeden, dva, tři, čtyři* číselná jména přídavná, ostatní číselná jména podstatná.

2. Čísla *11, 12 až 19* vyjadřují se číslovkami *jeden . . .* složenými

s *-náct*, nebo *-nácte*. Toto *-náct* je z býv. *-na-desěte* (v. § 147 č. 6). Znamená tedy na př. *třináct* = tři-na-desěte = $3 + 10$, *sedmnáct* = sedm-na-desěte = $7 + 10$, atd.

3. Čísla **20, 30 . . . až 90** (t. j. desítky od 20 až do 90) vyjadřují se spřežkami, které vyslovují příslušný násobek desítkový. Na př. *dvacet* = dva desěti = 2×10 , *třicet* = tři-desěti = 3×10 , *sedmdesát* = sedm desát (desát, gen. množ., = desítek v. 177 č. 2) atd.

4. Čísla **21, 22 . . . 31, 32 . . .** atd. (t. j. čísla složená z jednotek a desítek od 21 do 99) vyjadřují se, jak ukazují příklady:

dvacet jeden . . . , třicet dva . . . , nebo *dvacet a jeden . . . , třicet a dva . . . ;* t. j. desítky kladou se před jednotkami a tyto připojují se k nim prostě nebo spojkou *a*; nebo

jedenadvacet . . . , dvaatřicet . . . , t. j. jednotky kladou se před desítkami a oboje spojují se spojkou *a* (celek pak píše se dohromady).

Čísla **21 až 29** vyjadřovala se stč. obyčejně spřežkami *jedenmécitma* (= jeden-mezi-desítma = $10 + 1 + 10$, v. § 16 a 177), *dvamecítma* atd., a též způsob vyskytuje se jako archaismus i ve spisích některých nč.

5. Čísla **100, 200 . . . 1000, 2000 . . .** vyjadřují se číselnými jmény podstatnými *sto, tisíc* a výrazy, které vyslovují jejich násobky: *dvě stě, tři sta, pět set . . . , dva tisíce, pět tisíc . . .*

Totéž platí o číslech *millionových* a vyšších.

6. Čísla **101, . . . 132, . . . 1200, . . . 1246, . . . 57318** atp. (t. j. kde při stech jsou jednotky nebo jednotky a desítky, — při tisících kde jsou sta, desítky a jednotky . . .) vyjadřují se, jak ukazuje jejich složení. Na př.:

101, 102 . . . vyslov *sto jeden* (nebo *sto a jeden*), *sto dva* atd.;

132 vyslov *sto třicet dva*, n. *sto dvaatřicet*;

1200 vyslov *tisíc dvě stě* (při 1100—1900 je též obyčejem počítati na sta a vyslovují se tedy tato čísla též i *jedenáct set, dvanáct set . . .*);

1246 vyslov *tisíc dvě stě čtyřicetšest*, n. . . *šestačtyřicet*;

57318 vyslov *padesát sedm tisíc* (neb *sedmapadesát tisíc*) *tři sta osmnáct*, atd.

7. *Zlomky* vyslovují se zvláštními jmény podstatnými: *půl* n. *polovice*; *třetina*, *čtvrt* n. *čtvrtina*, *pětina . . . , desetina* (lépe než *desítina*) . . . , *dvacetina . . . , setina . . . , tisícina* atd. nebo *třetí díl* atd.

Jména *třetina* atp. s koncovkou *-ina* utvořena jsou z příslušných číselovek řadových. Podle nich ustrojeny jsou i novotvary *polovina* a *setina* (lépe by bylo *stina*). Místo *setina* je v jazyku ob. *stotina*.

8. Číslo *přibližné* vyjadřuje se způsobem několikerým, jako na př.: bylo nás *na šest set*; ostrov má *na dva tisíce vesnic*; — bylo

nás *ke* stu; — bylo nás *okolo* sta; — bylo nás *do* sta; na lodi jest komárek *do* čtyřiceti; lidí zabito *blízko do* sta; — bylo nás *asi* sto; — za *dva tři* dni (= asi dva nebo tři dni); před *pěti šesti* nedělemi.

Význam udání přibližného a spolu neurčitého jest ve spřežce *několikonáct* (= několika-na-deset, = deset a několik). Na př.: každé to zrcadlo *několikonáct* zlatých stálo: — Hory (Kutny) nešly dobře za *několikonácte* let.

462. b) Jak se váže předmět počítaný s číslovkou základní.

1. Číslovky *jeden, dva, tři, čtyři* jsou číselná jména přídavná. S nimi spojuje se předmět počítaný jako s jiným jménem přídavným; t. j. číslovky tyto shodují se se jménem předmětu počítaného v pádě a dílem také v čísle a rodě. Na př.: *jedna ruka* (*jedna* je jako *ruka* nominativ, čísla jedn. r. žensk.), — *dvě ruce*, — *tři synové, čtyři dcery*.

V češtině staré bývala tato shoda úplná: bylo *dvě rybě* (shoda také v čísle dvoj.) a *třie, čtyřie synové, tři čtyři dcery* (shoda také v rodě). V češtině nové shoda touž měrou úplná není; číslo dvojně většinou zaniklo (v. § 97 č. 4 a 5) a při *tři* a *čtyři* přestal se lišiti rod (v. § 176), i jest tedy: *dvě ryby* (*dvě* čísla dvoj., *ryby* množ.), a *tři synové* i *tři dcery* (bez rozdílu rodu).

Jako s číslovkou *dva*, tak váže se předmět počítaný také s *oba*.

2. U číslovek *pět, šest, . . . deset*, které jsou jména podstatná, je předmět počítaný v genitivě množném (gen. partitivní, celkový). Na př. *pět hřiven, deset lidí*.

Když výraz takový se skloňuje, má se skloňovati podstatné jméno číselné (*pět, šest . . .*), předmět pak počítaný má zůstávati v genitivě. Tak bývalo a skloňovalo se na př.:

nom. *pět hřiven* (= *pětka* hřiven),
 akk. *pět hřiven* (= *pětku* hřiven),
 gen. *pěti hřiven* (= *pětky* hřiven).
 dat. *pěti hřiven* (= *pětce* hřiven)

atd. Ale to zůstalo jen v nom. a akk.; v pádech ostatních nastupuje atrakce (v. § 399 č. 1, a): skloňuje se totiž výraz počítaný, číslovka pak ustrnuje v tvaru s koncovkou *-i*, platnou pro všechny pády; tedy:

gen. *pěti hřiven*
 dat. *pěti hřivnám*
 lok. v *pěti hřivnách*
 instr. *pěti hřivnami* atd. (Srov. § 177 č. 1.)

- c) *jedenadvacet, dvaadvacet . . . bojovníkův jest raněno, nebo dvacet jeden bojovník je raněn, dvacet dva bojovníci jsou raněni* atd.
To jest:
- a) když jsou předměty počítané *jeden až čtyři*, mluví se o nich větou s podmětem a přísudek se shoduje s podmětem;
- b) když se mluví o předmětech počítaných *pěti* atd., mluví se o nich větou bezpodmětou a přísudek je v čísle jedn. rodu středního;
- c) když se mluví o předmětech 21—24, 31—34 atp. (t. o předmětech, kterých jest *jeden až čtyři* přes dvacet, přes třicet atd.), mluví se buď větou s podmětem a přísudek se shoduje s podmětem (ve výraze číslovkovém jsou v tom případě jednotky na místě posledním: *dvacet-dva . . .*), buď větou bezpodmětou a přísudek je v čísle jednotném (ve výraze číslovkovém jsou v tom případě jednotky na místě prvním: *dva-a-dvacet . . .*).

464.

2. Číslovky řadové.

1. Jsou na otázku *kolikátý?* Na př.: *druhý, pátý, stý.*
2. Jak se vyjadřují, ukazují následující příklady:
 1. = *první*, nebo *prvý*;
 2. atd. = *druhý, třetí, čtvrtý, pátý, . . . desátý; jedenáctý, dvanáctý, . . . dvacátý, třicátý, . . . padesátý . . .*;
 21. atp. = *dvacátý první* nebo *jedenadvacátý . . ., třicátý druhý* nebo *dvatřicátý . . .*;
 100. atp. = *stý, dvoustý, třístý, čtyřstý* n. *čtyřstý, pětistý . . .*;
 101. atp. = *stý první* nebo *sto první*;
 515. atp. = *pětistý patnáctý* nebo *pětset patnáctý; pětset padesátý šestý* nebo *pětset šestapadesátý*;
 1000. atp. = *tisící, dvoutisící, . . . pětitisící* n. *pěttisící . . .; milliontý* atd.

Leto počet, na př. r. 1889, vyjadřuje se slovy takto:

rok tisící osmistý osmdesátý devátý, gen. roku tisícího osmistého osmdesátého devátého; nebo

rok tisíc osm set (n. osmnáct set) osmdesátý devátý . . .; nebo rok tisíc osm set devětaosmdesátý . . .

Stč. řkalo se také na př. *léto božie tisíc čtyři dcěti a pět* atp., t. j. letopočet byl vyjádřen cele číslovkou základní. Podobně v nč. ob.

3. Číslovka řadová jest ve výrazech *půldruhého, půltřetího, půlčtvrta, půlpáta . . .*, znamenajících $1\frac{1}{2}$, $2\frac{1}{2}$, $3\frac{1}{2}$, $4\frac{1}{2}$, atd. (až do *půldevětaadvadesáta = 98\frac{1}{2}).*

Tu pak bývá zpravidla tvaru jmenného: půl-čtvrta roku, půl-páta zlatého atd.

Říkáme též: půl druhá, — půl třetí —; to však jsou novotvary, nikoli zachované tvary staré, stč. řkalo se: pól *druhého* —, pól *třetího* —.

Výraz takový se skloňuje s atrakcí: mužsk. dat. k půl-pátu zlatému, lok. (dat.) po půl čtvrtu roku, po půl pátu zlatém; instr. před půlpátým rokem, s půl pátým zlatým (tvary sklonění složeného).

4. Číslovka řadová jest ve výrazech *sám druhý, sám třetí, sám čtvrtý, . . . sám desátý* atd.; na př. jsem *sám čtvrtý* (t. j. jsou tři a já k nim čtvrtý) atp.

Také tu bývaly v době starší číslovky *čtvrtý* a j. tvaru jmenného, na př. pan Albrecht jel na voze *sám čtvrt*, — král *sám šest* se toulal, — pohnaný má *sám sedm* přísahati, — aby tu *sám desát* za sto let mohl živ býti; — ale v nč. jsou za to tvary složené: pan Albrecht jel na voze *sám čtvrtý* atd.

5. Číslovka řadová bývá *u vjčtech*. Na př. „(jedno, první) . . ., *druhé* pomněte na pokoru . . ., *třetí* ty napomínám . . ., *čtvrté* těm řku . . ., *páté* řku . . .“ atd. (Štítný). — „Tomu místa dáti nemůžeme z těchto přičin: (předně) . . ., *za druhé* . . ., *za třetí* . . .“ (Šafařík).

465.

3. Číslovky druhové.

1. Číslovky druhové jsou na otázku *kolikery?* Na př.: *dvoji, paterý, sterý*.

2. Číslovky ty jsou:

jeden (ve smyslu = jednoho druhu, na př. *jedno* víno = jeden druh vína, jsme *jedné* víry, *jednoho* smýšlení);

dvoji, trojí;

čtverý, paterý, . . . desaterý, . . . tisícový atp.

Vedle *jeden, dvoji, troji* vyskytují se u významu druhovém také tvary *-aký: jednaký, dvojaký, trojaký*.

Vedle *dvoji, troji* bývá v nom. a akk. jedn. a množ. *dvůj, trůj*, — vedle *čtverý, -á, -é* atp. také *čtver, -a, -o*; v. § 182 č. 2 a 4.

Stejného druhu jako *dvoji, dvěj* . . . jest také *oboji, obůj* (v. § 182 č. 2 a 3).

Rozdíl mezi *dvůj* a *dvoji* atd. a mezi *čtver* (sklonění jmenného) a *čtverý* (sklonění složeného) jest jen časový: *dvůj* (stč. *dvój*) a *čtver* jsou tvary starší, *dvoji* a *čtverý* novější.

3. Číslovky druhové znamenají dílem druh, na př.: *jedno* víno, *dvoje* víno, *čtvero* víno, — dílem pak vyslovují prostě jen číslo (jako číslovky základní), na př.: *dvoje* vrata, *paterý* hodiny.

4. Číslovky druhové **klademe** více méně pravidelně:

- a) Když počítáme předměty podle druhu. Na př.: *dvoje* sukno; — v Jerusalemě jsou *osmeři* křesťané (= osmerého vyznání).
- b) Když počítáme předměty abstraktní. Na př.: *trojí* pokora; — máme *sedmeru* příčinu; — pravda jest *jedna* a ne *dvoje*.
Jména podstatná rodu středního na *-í* (vzoru *znamení*) mívají při sobě číslovku druhovou při významu abstraktním i konkrétním. Na př.: *Dvoje* modlení, — *troje* mínění, — *patero* kázání.
- c) Když počítáme předměty skupené a hromadné. Na př.: Marta spravovala *trojí* oddíl (t. j. statek byl rozdělen ve tři díly, Marta spravovala všechny, spravovala trojí oddíl = skupení tři oddílův); — sv. Dominik *jedny* kacíře přehádal; — kažme *obojímu* vojsku s mírem státi (vojsko = jméno hromadné, napravím tedy „*dvě* vojska“, „*tři* vojska“ . . ., nýbrž *dvoje* vojsko, *troje* vojsko atd.); — Bůh poslal Jeremiáše ku *paterému* lidu.
- d) Když počítáme předměty pomnožené. Na př.: *jedna* kamna, — *dvoje* vrata, — *čtvery* dveře, — *paterý* hodiny.
- e) Když vyjadřujeme číslo v povaze jména podstatného (slovem z podstatného). Na př.: jedno ze *dvého* (= ze dvou věcí), — o tom *trém* chci řeč míti, — slyšte o každém z toho *čtvera* (stč.), z toho *čtverého* (nč.), — budem tím *čtverem* obdarováni (stč.), tím *čtverým* (nč.).

466. 4. Jiné určité výrazy číslovkové.

Kromě číslovek základních, řadových a druhových jsou ještě číslovkové výrazy jiné, a to výrazy, jimiž vyjadřuje se a) podílčnost a b) násobnost, anebo c) v nichž význam číslový jest pojat jako předmět samostatný a pojmenován jménem podstatným.

a) Podílčnost (distributivnost) vyjadřuje se výrazy:

po jednom, po dvou . . ., na př.: ovce mají *po dvou* jehňatech, *po dvě*m jehňat, — usadily se posádky *po sto padesáti* mužích; — kus prodává se *po zlatém, po dvou zlatých*; —

dva a dva . . ., na př.: *sto a sto* mužů svázav poslal do Uher, — z hověd vezmeš *dvé a dvě*.

b) Násobnost (multiplicatio) vyjadřuje se:

Číslovkami druhovými; na př. *dvoje* sukno (ve smyslu = dvojnásobně složené sukno), — *čtvero* poschodí.

Číslovkami zvláštními, odvozenými z druhových koncovkou

-itý, -atý: dvojitý, trojitý; — dvojatý, trojatý;

- ný: *dvojný, trojný; čtverný, paterný, desaterný* (stč.); —
 -*duchý: jednoduchý, dvojduchý, . . .* (stč. *sedmeroduchý*); —
 -*násobný: dvojnásobný . . ., pateronásobný . . .*

Poznam. Tvary *dvouduchý m. dvojduchý, čtyrnásobný m. čtveronásobný n. čtvernásobný* jsou odchylné novotvary.

Výrazy *příslověčnými*:

jednou, kteréž jest instrumentál (k nom. *jedna*), sklěslý v příslovce;

jedenkrát, dvakrát, třikrát . . ., desetkrát . . ., stokrát atd., ve kterýchžto výrazech je sraženo podstatné jméno *krát* s číslovkami základními, *jeden-krát, tři-krát* (m. tři kráty, kdež *kráty* by měl býti akk. množ.), . . . *pět-krát* (kdež *krát* je m. *krátův*); srov. dial. *jeden ráz, dva rázy* atd.

Sem patří také rčení *ještě jednou tolik* (t. j. dvakrát tolik), začez se také říká „*jednou tolik*“.

Stč. říkalo se také: *dvě to*, na př. *zloděj má dvě to* navrátiti (dvojnásobné); *šestero násob, šestkrát násob* atp.

- c) *Jména podstatná z číslovek utvořená* jsou na př.: *jednice, jednuška, jednotka, — dvojice, dvojka, — trojice, trojka, — pětka n. pítka, — desítka, — stovka* atd.

467. B. Číslovky neurčité.

Ke všem téměř druhům číslovek určitých jsou také číslovky neurčité. Zejména jsou číslovky neurčité:

- a) *Základní*. Na př.: *mnoho, málo, všechen, několik, několikonáct* (= několik na-deset).

Předmět počítaný je vedle *všechen* položen souřadně. Na př.: *všechen lid*, gen. *všeho lidu* atd.

U ostatních z číslovek uvedených je předmět počítaný v gen. množ.; na př.: *mnoho lidí, málo let, několik zlatých*.

Sklonění výrazu takového bylo původně náležité, ale časem dějí se odchylky atrakcí (jako při *pět hriven* atd. v. § 462 č. 2—4 a § 184). Tedy na př.:

nom. *několik, málo lidí, —*

dat. *k několiku, málu lidí* nebo *k několika, málo lidem, —*
 instr. *s několikem, málem lidí* „ *s* „ „ „ *lidmi* atd.

- b) *Řadové: několikátý, několikonáctý* (= desátý a několikátý) atp.
 c) *Druhové: několikery, všeliký.*
 d) *Jiné*. Na př.: *několikonásobný, mnohonásobný, mnohokrát* atp.

1. Pády jsou tvary skloňovaných jmen a zájmen: nominativ, akkusativ, genitiv, dativ, lokál, instrumentál a vokativ.

Jsou dílem prosté, t. j. bez předložek, na př. gen. *zahrady*, instr. *zahradou*; — dílem složené s předložkami nebo předložkově, na př. gen. *do zahrady*, instr. *za zahradou*.

2. Pády prosté časem ustupují předložkovým.

Dříve říkalo se na př.: odstoupiti *někoho* (gen.), kloniti se *něčemu*, *zimě i létě* atd., — a nyní říká se za to: odstoupiti *od někoho*, kloniti se *k něčemu*, *v zimě i v létě* atd. Nejvíce pronikla tato změna v lokále; již ve stč. vyskytuje se lokál prostý zřídka, v nč. pak nikdy.

Pády předložkové jsou zřetelnější než pády prosté, a tato vlastnost podporovala jejich šíření.

3. Pád prostý týž (na př. nominativ, nebo akkusativ, nebo genitiv atd.) bývá druhův rozličných, — a druhy tyto rozeznávají se jednak podle větného členství, t. j. podle toho, jakým členem větným kdy pád jest (nebo jinak řečeno, jaký člen větný jím kdy jest vyjádřen), jednak podle jiného významu, jež pád kdy mívá.

a) Podle větného členství rozeznávají se pády, kterými je vyjádřen podmět, nebo předmět, nebo doplněk nebo příslovecné určení, nebo přívlastek.

Na př. ve větě „*chlapec* chodí *bos*“ jest nominativ *chlapec* podmětem; tedy nominativem podmětu; a nominativ *bos* doplňkem, tedy nominativem doplňku.

Ve větě „vidím *chlapce* choditi *bosa*“ jest akkusativ *chlapce* podmětem, tedy akkusativem předmětu; a akkusativ *bosa* doplňkem, tedy akkusativem doplňku.

Ve větě „matka plakala *smrti* svého syna“ jest genitiv *smrti* podmětem, tedy genitivem předmětu.

Ve rčení „choditi *lesem*“ jest instrumentál *lesem* určením příslovecným, tedy instrumentálem příslovecným.

Pády přívlastkové patří vesměs ke jménům podstatným, a všeliký pád takový jest pádem přívlastkovým právě tím, že určuje pojem vyjádřený jménem podstatným, — nebo, jinak řečeno, tím, že jméno, k němuž patří, je jméno podstatné. Srov. § 317. Při tom bývá pád přívlastkový zároveň také větoslovného druhu jiného. Na př. ve rčenicích „žádost *peněz*“ a „stvořitel *světa*“ jsou genitivy *peněz* a *světa* přívlastky, poněvadž se jimi určují pojmy vyjá-

dřené jmény podstatnými *žádost* a *stvořitel*, zároveň však jsou to předměty, vzhledem totiž k dějovým významům, obsaženým ve slovích *žádost* a *stvořitel* (jako jsou ve rčeních „žádati *peněz*“, „stvořiti *svět*“ předměty *peněz* a *svět*, tak jsou předměty také ve rčeních *žádost* *peněz*, *stvořitel* *světa* atp.). Podobně jest ve rčení „služba *modlám*“ dativ *modlám* přívlastkem, a zároveň předmětem (jako v sloužití *modlám*); ve rčení „zvolení *biskupem*“ jest instrumentál *biskupem* přívlastkem, a zároveň doplňkem (jako ve zvoliti *biskupem*, za biskupa); ve rčení „chůze *lesem*“ jest instr. *lesem* přívlastkem a zároveň příslovečným určením (jako v choditi *lesem*); atd. Srov. § 351.

b) Kromě toho se rozeznávají a příslušnými názvy se nazývají prosté pády mnohdy (nikoli vždycky) také podle zvláštního významu, jež ve spojení se svým slovem řídícím mají.

Na př. ve větě „matka želela *smrti* svého syna“ nazývá se genitiv *smrti* genitivem příčinným, poněvadž ve významu jeho jest obsažena příčina, proč matka želela.

V přísloví „sám *sobě* hude, sám *sobě* vesel bude“ nazývá se dativ *sobě* prospěchovým, poněvadž znamená a vyslovuje, v čí prospěch kdo hude a vesel bude.

Ve rčení „cesta zavátá *sněhem*“ nazývá se instrumentál *sněhem* látkovým, poněvadž znamená a vyslovuje, jakou látkou je cesta zavátá.

Podle známky a) přináleží každý pád ve kterékoli větě druhu jistému; podle známky b) pak lišíváme pády jen v případech některých. Výraz pádový, který se třídí podle a) i podle b), náleží tím také do dvou druhů rozdílných a bývá podle toho i dvojmístným názvem nazýván. Na př. ve větě „matka želela *smrti* svého syna“ je genitiv *smrti* genitivem předmětu (podle a) a zároveň genitivem příčiny (podle b).

Při obojím tomto třídění [podle a) i podle b)] může někdy bývati rozdílné pojetí a podle toho i rozdílný výklad; sr. § 344.

469.

A. Nominativ.

1. Nominativ jest pád na otázku *kdo? co?*

2. Nominativ částečně zaniká a nahrazuje se akkusativem.

To se vidí zejména u jmen podstatných mužských vzoru *dub* a *meč* (jmen neživotných), kde jazyk starší měl v nom. množném tvaru vlastní *dubi* a *meči*, jazyk pak pozdější má tvary *duby* a *meče*, t. j. akkusativy vzaté za nominativy.

Táž změna stala se při jménech životných *rodič* a *kuň*: místo staršího *rodiči*, *koni* je v nč. nominativem tvar akkusativní rodiče, koně.

470. 1. Nominativem jest ve větě vyjádřen podmět.

Na př.: *Slunce* vychází. — *Starý hřích* činí novou hanbu.

2. Nominativem bývá vyjádřen jmenný doplněk, který se táhne ku podmětu. Na př.: strom je *zelený* (strom zelený), — Bůh jest *láska* (Bůh láska), — chlapec chodí *bos* (chlapec bos), — král zůstal *sám* (král sám), — jíme *rádi* ovoce (my rádi), — otec se cítí *zdráv* (otec zdráv), — *kleknouce* modliti se budeme (my kleknouce) atd. Srov. § 354.

V případech sem patřících je ve větě podmět v nominativě a doplněk v nominativě, — je to tedy vazba dvojího nominativu.

Vazba tato bývá zvláště často při slovesích

býti. Na př.: jsem *chud*, — člověk je *smrtečný*, — pýcha jest *kořen i počátek všech hříchův*,

činiti se, dělati se, . . . činěnu býti atd. Na př.: učiněn jsem *smuten*, — ďábel chtěl se učiniti Bohu *roven*, — dělám se *starostliv*.

dáti se. Na př.: dávám se *vinen*, — duše tvá dej se *vinna*.

mníti se . . . Na př.: kdo se mní darů božích *nedůstojen*.

míti se, jmínu býti. Na př.: bojovníci *hotovi se* měli, — abyste *hodni* jmíni byli.

cítiti se. Na př.: cítím se *nevinen*, — otec cítí se *zdráv*, — matka cítí se *zdráva*, — cítíme se *povinni*.

viděti se, zdáti se. Na př.: vidím se *opuštěn*, — dům zdá se *nizký*.

ukázati se . . . Na př.: mnohý *zdráv i vesel se* pokáže.

jíti, jeti, státi, ležeti, viseti, seděti atp. (t. při slovesích pohybu a stavu). Na př.: Břetislav vyšel ze dvora *zdráv*, — chlapec chodí *bos*, — otec vrátil se z ciziny *churav*, — vrátil se sotva *živ*, — potok tři dny *krvavý* tekl, — dům stojí *prázden*, — tělo leží v hrobě *mrtvo*, — Ježíš visel *umučen* na kříži, — měšťané v domích *zavření* seděli.

najíti se, nalézti se, nalezenu býti. Na př.: nikdo se nenajde *spokojen*, — žalovaný nalezen jest *nevinen*.

naroditi se. Na př.: dítěátko *slepo se* narodilo.

slouti, nazývati se, psáti se, jmenovati se. Na př.: člověk, když dobré miluje, slove *dobrý*, — řemeslníci psali se *slovutní*, — ti, kteří se jeho *učedníci* nazývali, — chtěli *správcové* světa býti jmenováni.

Když doplňkem tu jméno přidavné, bývá podle možnosti tvaru jmenného. Na př.: otec je *zdráv*, — zdáme se *bohati* atd. Srov. § 437.

Při slovesích zvratných bývá doplňkové jméno přídavné odchylkou v akkusativě; na př.: otec cítí se *zdráva* (m. *zdráv*), cítí se *povinna* atp. Odchylka vznikla mylným domněním, že doplněk

se táhne k akkusativu *se* (se zdráva), kdežto v pravdě se táhne ku podmětu (otec zdráv).

Jindy bývá tento doplněk v instrumentále; v. § 494 č. 3.

3. Nominativem uvozuje se jméno, jakým kdo se nazývá. Nominativ ten nazýváme jmenovací.

Na př.: Třetí tohoto světa strana (díl) *Asie* jest jmenována. — Jméno jednomu bylo *Miloslav* a druhému *Kotén*. — Jízto (dceři) vzděješ jmě *Maria*. — Vladař sobě jmě *Bořek* měl. — Té hoře *Říp* převzděli. — Jeho paní říkali *Aglæs*. — Syn *Albrechta* řečeného *Nedvěd*.

4. Napodobením latiny vyskytá se v jazyku spisovném také vazba nominativu s infinitivem. Na př.: *Žalovaný* praví se *býti nevinen* (m. žalovaný praví se *nevinen*, t. j. stačí tu sám doplněk *nevinen*, infinitiv *býti* je přidán podle latiny). — *Žádost* uznána jest *býti spravedliva*. — *Jeroným* mnín jest *následovati* knih *Origenových* (rčení nečeské).

5. Nominativ bývá místo vokativu. Na př.: pane *doktor* (i pane *doktore*)! — paní *kmotra*! (vok. *kmotro*! má smysl urážlivý).

471.

B. Akkusativ.

1. Akkusativ jest pád na otázku *koho? co?*

2. Akkusativ částečně zaniká a nahrazuje se genitivem. To, se vidí zejména u jmen podstatných mužských vzorů *chlap, oráč, Jiří* (t. jmen životných), kde jazyk starší měl tvary náležité *chlap, oráč* atd. (stejně s nominativem), jazyk pak pozdější má za akkusativ tvary genitivní *chlapa, oráče* atd.

Naopak vstupuje akkusativ zase na místo pádů jiných. Na př. místo *hledati něčeho* (gen.) jest v jazyce obecném a dílem i ve spisovném *hledati něco* (akk.), a podobně jest *rozuměti něco* m. *něčemu, klamati někoho* m. *někým* atd.

472. 1. Akkusativem bývá ve větě vyjádřen předmět při mnohých slovesích kladných. Na př.: Bůh stvořil *svět*. — Kain zabil *Abele*. — Jezdec bodá *koně*. — Slovesa tato a podobná nazývají se přechodná (transitiva).

Převědeme-li věty tyto z rodu činného do trpného, je v rodě trpném podmětem, co bylo v činném předmětem. Na př.: Kain zabil *Abele* — *Abel* zabit jest od Kaina (n. Kainem).

Napodobením akkusativu tohoto vznikl

2. tak zvaný akkusativ vnitřní, jako je v příkladech: *spravedlivý soud suďte*, — *bojuj* ten dobrý *boj* víry, — *mluviti řeč* (= mluvíti) atp.

Akkusativem takovým bývá jméno podstatné, které je se slovesem téže věty soukmenné (na př. *souditi* . . . *soud*) nebo souznačné (na př. *mluviti* . . . *řeč*). Pojem, jež ten akkusativ vyslovuje, je takofka z nitra slovesa vyňat, a pak k němu opět připojen jakoby jeho předmět. Jest to ozdoba slohová, oblíbená zvláště některým spisovatelům doby starší.

Podobný k tomu je vnitřní instrumentál, v. § 500.

Akkusativy předmětu jsou dále:

3. Při slovesích *boleti*, *svěděti*, *svrběti*, *zábsti*, *mrzeti*.

Na př.: *Bolí mě oko.* — *Zebou mě nohy.* — *Zlý skutek mrzí mě v mém bližním, ale on mě proto mrzeti nemá.*

4. Při slovese *státi* = cenu míti, na př.: *co tě stojí to sukno?*

5. Ve rčenicích: *jest mě hanba*, *jest mě strach* (stč.) atp.

Na př.: *Skutek, o němž mě hanba mluví.* — *Strach mě jest za krále (= bojím se o krále).*

Rčení tato z jazyka spisovného se vytrácejí, nebo se mění jejich akkusativ v dativ: *jest mi hanba* atp.

6. Při jméně přídavném *dlužen*; na př.: *jsem dlužen knihu,* — *jsem dlužen odpověď.*

473. Akkusativem jest vyjádřen doplněk. To bývá často tehdy, když doplněk se táhne ku předmětu, vyslovenému akkusativem. Na př.: *Svatý Štěpán viděl nebesa otevřena* (nebesa otevřena). — *Ctnost činí člověka vzácna* (člověka vzácna). — *Toť smrtelné lidi nesmrtelnému Bohu podobné a téměř rovné činí* (lidi podobné a rovné). — *Vždycky jsem Boha pomocníka měl* (Boha pomocníka) atd. — Srov. § 358.

V případech sem patřících jest ve větě předmět v akkusativě a doplněk v akkusativě, — je to tedy *vazba dvojitého akusativu*.

Vazba tato bývá zvláště často při slovesích přechodných:

činiti, *dělati*. Na př.: *hřích činí člověka sobě robotna* (jméno přídavné je tvaru jmenného, podle pravidla stč.), *n. robotného* (jméno přídavné je tvaru složeného, podle obyčeje nč.); — *syn boží učinil nás účastny svého božství*; — *udělám tě šťastného*.

zřiti, *viděti*, *patřiti*, *hleděti* atp. Na př.: *král a králová dceru zdrávu uzřeli*; — *uzřeli jeho již mrtva*; — *Israelští viděli Egyptské mrtvy na břehu*; — *pane, kdy jsme tě viděli lačna a žízni a nemocna* (stč.; nč. -ého); — *abyste mistra viděli žíva, jak jste jej dříve zdráva vidali*; — *když jsem kostel tak pustý spatřil*; — *v království našem všecko sporádané a veselé uhlédáš*.

ukázati atp. Na př.: *já tobě tvého boha řetězy svázána ukáži*.

mníti, *miniti*. Na př.: *mnich oči zavřel a jeho bratří jej umrlého mněli*.

míti. Na př.: staří Čechové vše zboží *obecno* měli; mám ruce *plny* práce; — máme to *napísáno*; — *svobodné* chce mítí pán Bůh dítky své. *naléztí, najítí*. Na př.: otec své dcery *pokřtěný* našel.

vědětí, snáti atp. Na př.: kteréhož víš *nerovného* k sobě; — již (ránu) poznal od sebe *dánu* (stč.), *danou* (nč.).

sváti, nazývati, jmenovati. Na př.: kteří pší věci ohavné, ty nazývají *dobré lidi*; — *nedbání* zboží jmenují tu šlechtnost.

Při slovesích *jinych*. Na př.: ostavím vám domy vaše *pusty* (stč.), *pusté* (nč.); — Saul jal jest krále *živa*; — přivedli sv. Pavla *svázána*; — sv. Kristinu otec *svázánu* kázal v žalář vsaditi; — měšťané posly kázali *živý* zahrabati; — synové zastoupili otce *nemocna* (stč.), *nemocného* (nč.); — to jim na listě *napísáno* dal atd.

Jindy bývá tento doplněk v instrumentále; o tom v. § 494 č. 3.

474. Akkusativem bývá vyjádřeno příslovečné určení, a to:

1. Určení místa na otázku *kam? kde?*

Na př.: Šli jsme *konec* toho rybníka. — Jenž slovatný byl až *kraj* světa. — Nalezneš nás *prostřed* lesa.

Akkusativy v těchto příkladech *konec, kraj, prostřed* ustrnuly a zdají se nám býti příslovce. Stejného původu jsou také mnohá jiná příslovce místní. Na př.: *ven* (= ustrnulý akkusativ k nominativu téhož znění; k němu patří i příslovce *vně* = ustrnulý lokál, v. § 491 č. 1); — *blízko, daleko, vysoko* . . . (= ustrnulé akkusativy podle vzoru *město*, srov. § 304 č. 2); — kompt. *blíže, dále, výše* . . . (též ustrnulé akkusativy, v. tamže).

2. Určení času na otázku *kdy?*

Na př.: To bylo *tu sobotu* po sv. Jakubu. — *Den sv. Gotharda* země se třásla. — Host *první den* zlato, *druhý den* stříbro, *třetí den* měď, *honem domů* jeď. — Aby zlí *den soudný* omluvy neměli.

Ustrnutím akusativů takových vznikla zase mnohá příslovce časová. Na př.: *dnes* (z *dně-sě* = den tento, akk.), *letos* (z *léto-se* = léto toto, akk.); *ráno, večer; brzo; dříve* atp.

3. Určení způsobu na otázku *jak?* — *vztahu* na otázku *vzhledem k čemu?* — a míry na otázku *kolik?* (t. kolik místa, času, váhy, peněz atd.).

Na př.: Odříkati něco *slovo* od slova (= *jak?*). — Ten (kdo by proti nařízení jednal) má *deset hřiven* propadnutí (= propadnutí vzhledem k čemu?). — Ten *hrdlo, čest i statek* propadl. — Betlem jest od Jerusalema *pět mil* (= kolik místa . . .?). — Hrob je *zvyšší čtyři pidi*, *zděli devět a zšíři čtyři*. — Dub *sto let* starý. — Kámen *tři libry* těžký. — Jsem *trochu* unaven, *moc* unaven.

Ustrnutím akkusativů takových vznikla opět mnohá příslovce znamenající způsob nebo míru. Na př.: mluvíti *moudřeji* (stč. *múdrějie*, = ustrnulý akkusativ podle vzoru *znamení* stč. *znamenie*, v. § 304 č. 2 a § 67), pracovati *rychleji*; — málo kdo, málo se to líbí; *často*, *řídce* se přihodí; — líbiti se *více*, *méně* atp.

4. Určení příčinnosti vyjádřeno jest akkusativem ve rčení „mřítí *hlad*“ atp. (původní význam jeho však není jasný).

Na př.: *Sám hlad* mra jiným jísti dával. — Chudým *hlad a zimu* mřítí dopouštíš. — *Hlad a žízeň* mřítí (stč.).

Sem patří také akkusativ *co* ve rčenicích „*co* nemlčíš?“, „*co* se neučíš?“, „*co* by ses bál“ atp.; zdá se býti akkusativem příslovečným (= *proč?*), původem je to však akkusativ zájmena tázacího skleslý ve spojkou s významem *proč*. —

Akusativy tyto nazývají se podle významu svého akk. místa, času, způsobu, vztahu, míry, příčinnosti.

475. Mimo to jest 1. akkusativ *zvolací*, kladený ve zvoláních; na př.: *kýho* (= kého) *đasa!* — *kýho výra!* — *kýho šlaka!* — A

2. napodobením latiny vyskytá se v jazyku spisovném doby starší někdy také vazba akusativu s infinitivem. Na př.: *Pravili se míti* veliký počet koní. — *Pod stínem smrkovým sen chutný býti* pravili. — *Poznávám rozkazy tvé býti pravé*. Atp. — Vazba jest nečeská.

476.

C. Genitiv.

1. Genitiv je pád na otázku *čí? koho? čeho?*

2. Některé vazby genitivní časem zanikly a nahrazují se jinými; o tom viz zde na svých místech níže.

477. Ve větách, jako jsou „*blaženi jsou čistého srdce*“, „*Novotných mají pěknou zahradu*“ atp., zdá se, jako by genitivem vyjádřen byl podmět. Tu však je položen jen přívlástek ku podmětu náležití, podmět pak sám (v příkladech našich: *lidé čistého srdce*, *členové rodu Novotných*) je vynechán a dlužno si jej domysleti. Srov. § 329.

478. Genitivem jest vyjádřen předmět.

To bývá:

1. Při slovesích přechodných v záporu; genitiv je tu tedy proti akusativu týchže sloves kladných (§ 472, 1).

Na př.: *Nečiň toho* (kladně: *učiň to*). — *Chudoba cti netratí*. — *Orel much nelapá*.

Pravíme: „*nemohu toho učiniti*“, „*nechci míti zbytečných starostí*“ atp.; t. j. předmět bývá v genitivě také, když příslušné sloveso pře-

chodné samo je kladné (*učiniti, míti . . .*), ale je v infinitivě a závisí na slovese jiném záporném (*nemohu učiniti . . ., nechci míti . . .*).

Pravíme: „*nerad čítám cizí písmo*“ atp.; tu je předmět v akkusativě, poněvadž zápor *ne-* týká se jenom doplňku *rád (nerad)*, sloveso pak (*čítám*) je při tom a zůstává kladné.

Pravíme: „*neviděl jsem nikoho (gen.), jenom matku (akk.)*“. Předmět první *nikoho* je v genitivě, poněvadž patří k slovesu zápornému *neviděl jsem*; předmět druhý *matku* je však v akkusativě, poněvadž k němu jest domysliti sloveso kladné *viděl jsem*. Podobně ve větách: *nezvi k sobě neznaobhův, ale lidi dobré a šlechetné*; — sv. Petr *neměl zboží velikého, než jen loďičku a síť*.

Genitiv tento nazývá se záporový. Časem ruší se vlivem jazyků cizích a nahrazuje se akkusativem. V jazyku spisovném zachovává se ještě velikou měrou a máme ho co možná šetřiti.

2. Při mnohých slovesích složených s *do-*. Na př.: a) *dojiti města*, b) *dolíčiti pravdy*, c) *dopraviti koho ztráty*, d) *dobrati se pravdy*.

Jiné příklady.

K a) *dojiti města*, t. j. kde s *do-* je složeno sloveso významu podmětneho. Na př.: *Dojiti odplaty*. — *Posel dojel poutníkův*. — *Dopadli jsme dna*. — *Matka dobývala domácích potřeb*. — *Tak cti i zboží dosáhneš*.

K b) *dolíčiti pravdy*, t. j. kde s *do-* je složeno sloveso přechodné a genitivem je vyjádřen jeho předmět. Na př.: *Abyste uměli pravdy dolíčovati*.

K c) *dopraviti koho ztráty*, t. j. kde s *do-* je složeno sloveso předmětné a přistupuje k němu genitiv žádaný složením s *do-* (způsob oblíbený ve stč.). Na př.: *Zlé dílo dopraví člověka ztráty*. — *Moudrost dovede tě toho cíle*. — *Dopomoz mi zraku mého*.

K d) *dobrati se pravdy*, t. j. kde složenina s *do-* je sloveso zvrátané. Na př.: *Dověděti se novin*. — *Více se toho nedopustím*. — *Chleba se nedospíš*. — *Dokládám se svědkův*. — *Domýšlím se, dovtipuji se toho*. — *Člověk dopravuje se daru božího*. — *Dodělati se čeho*. — *Dovolati se koho*.

V těchto složeninách je význam cílový, a tak slove také tento genitiv. Naproti tomu jsou jiné složeniny s *do-*, které významu toho nemají, a při těch také nebývá předmět v genitivě; na př. *dokonal jsem své dílo, dokončil jsem svůj úkol* atp.

Význam cílový se časem vytrácí a na místo genitivu vstupuje akkusativ. Na př. místo *dobýti města* nalézá se odchylka *dobýti město*,

místo *dostati čeho* říká se většinou *dostati něco*. V jazyku spisovném šetříme genitivu, pokud jest v užívání.

3. Při některých slovesích složených s *po-*, *u-*, *za-*.

Na př.: Přítel poskytl mi pomoci. — Poslechni mé rady. — Požil jsem pokrmu. — Pocítil jsem strachu. — Poměl jsem strachu. — Pomáhej vám pán Bůh práce. — Ubratí včelám medu. — Uděliti chudému ulmužny. — Bych svého nepřítel krve utočil. — Tak užijete své práce. — Joachym zaslechl hlasu. — Když Jidáš těch peněz zahlédl. — Zasloužili jsme trestu božího.

V stč. bývá genitiv při těchto složeninách mnohem hojněji. Říkalo se také na př.: *podati* komu *nového roucha*, — *pochváliti* té *řeči*, — *půjčiti* (*požitčiti*) komu *čeho*, — *povýšiti* *tichých*, — *posiliti* *svého těla*, — *posvětit* *kostela*, — *polepšiti* *domu*, — *pokrmiti* *dítěte*, — *po-brousiti* *meče*, — *pozvati* *svých přátel*, — *potvrditi* *úmluvy* (sing.), — *pozdvihnouti* *pláště*; — *ukrátiti* *svého spaní*, — *unořiti* *slz*, — *utírati* *potu*; — *zapřiti* *víry*, — *zavolati* *svých synův* atp. Do češtiny nové zbyly z toho jen některé zbytky, bývalý tu genitiv je častěji nahrazen akkusativem.

Jako slovesa *poslechnouti*, *poslouchati* . ., tak má i přídavné jm. *poslušný* předmět v genitivě; na př.: *jeho (krále)* bylo vše *poslušno*. — Vedle toho říká se též *poslušný komu*.

4. Při mnohých slovesích složených s *na-*. Na př.: a) *natrhati jablek* (t. j. *natrhati něco jablek*, mnoho *jablek* . . .), b) *natrhati se jablek* (t. j. *napracovati se trháním jablek*); c) *napítí se vína*, d) *napojiti* koho *vína* (stč.).

Jiné příklady :

K a) *natrhati jablek*, t. j. kde s *na-* je složeno sloveso přechodné. Na př.: *Daniel nadělal hrud*. — *Napecté chleba*. — *Nalejte vína*. — *Navažte vody*.

K b) *natrhati se jablek*, t. j. kde složenina s *na-* je sloveso zvrtné. Na př.: *Jeho řeči se naposlouchati* nemohu. — *Kdo se tebe důstojně nachváliti* může. — *Pohané, nabivše se jeho*, přikázali, aby více *Krista* nejmenoval.

K c) a d). Jako je ve rčení *píti víno* akkusativ *víno* předmětem, tak je předmětem také genitiv *vína* ve rčeniích c) *napítí se vína* a d) *napojiti* koho *vína*, *jsem napojen vína* atp. Na př. :

k c) : *kdo se napije této vody*, — *najedli jsme se chleba* atp.;

k d) : *napojil si nás vína* (stč.), — *nakrmíš nás chleba* (stč.).

Způsob d) *napojiti* koho *vína*, *nakrmiti* koho *chleba* atp. jest staročeský. Novočesky říká se za to: *napojiti vínem*, *nakrmiti chlebem* atp.; tu je spolu změna v pojetí, že místo genitivu předmětného (*vína*,

chleba ...) položen jest instrumentál příslovečný (*vínem, chlebem* ..., = příslovečné určení látky).

Totéž je při *naplniti* a *nasytiti*:

stč. *koho čeho, na př. naplňte ty kbely vody, — naplnila se svatba hostí, — pravice má naplněna jest darův, — nasyceni budete chleba, a nč. jest naplniti, nasytiti koho čím, a taktéž jest instrumentál při plniti, sytiti, přeplniti atd.*

Genitiv je také při jménech přídavných *plný* a *sytý*, z jejichžto kmenů slovesa *naplniti* a *nasytiti* jsou utvořena. Na př. *ústa plná kletby, — syt jsem chleba. —*

Jiného způsobu nežli zde připomenuté složeniny s *na-* jest *následovati*. Váže se s gen., na př.: *synové následují otců svých*. Odchytkou bývá též *akk.*

5. Při slovesích *dotknouti se, chopiti se, chytiti se, ujmouti se, přijmouti se, držeti se* atp.

Na př.: *Dotknu se roucha jeho. Chopte se zbraně. Smála chytá se rukou, drží se rukou.*

Stč. říkalo se také: *dotknouti čeho, dotýkati čeho* (vedle *dotknouti se čeho, dotýkati se čeho*), — *hoditi se koho* (= trefiti někoho), — lidé spíše *přijmou se zlého než dobrého obyčeje, — kdož se ručí svého přítele* (= ručí za přítele).

Jako sloveso *chopiti se*, tak má i přídavné jm. *schopný* předmět v genitivě; na př.: je *schopen všeho zlého*. Vedle toho říká se též *schopný k čemu, na př.: schopný ku práci.*

Genitiv tento nazývá se podle významu svého *dotykový*.

Sem patří také rčení *jmu se činiti něčeho*, hojně zvláště ve stč. Na př.: *Apoštolové jali se trhati klasův. — Dívky jaly se stavěti hradu.*

6. Při slovesích a jménech, znamenajících všeliké *odlučování* neb *odloučení*.

Na př. při slovesích: *Přítele (gen.) s tákavou hlavou ubíhej. — S ohněm nehraj, chceš-li ujíti škody. — Okolo močidla (louže) chodě neujdeš nádchy. — Syt chleba neodcházej. — Příteli k vůli pravdy neodstupuj. — Děti na křtu odřikají se ďábla. — Odpověz se bludu svého. — Kdo se dobytka spouští, chleba se spouští. — Chybili jsme se cíle. — Celestin vzdal se papežství. — Kdo chce zbýti škody. — Štítiti se čeho. — Varuj se zlého.*

Sem patří též slovesa *chrániti, brániti, hájiti*. Na př.: *Syn má své matky brániti. — Hospodin chrániti bude lidu svého. — Člověk svého hrdla hájí.*

Při jménech přídavných: *Kdo je prázden světského hluku. — Jsem prost slibu. — Jsem toho dalek.*

Při jménech podstatných: *Zbavení statku* atp.

Genitiv tento nazývá se *odlukový*.

V jazyku starém býval mnohem hojnější. Říkalo se také na př.: *spravedlný běhá slova živého*, — *dívky mne (Šárky) svázány odběhly*, — *utečeš dobrovolného hříchu*, — *osuda nelze utéci*, — *proč jste živého odjeli*, — *odtrhl se věci světských*, — *jsi odloučen božího lince*, — *rozliční rozličně se dají (vzdalují) světa*, — *biskup chtěl lid odvésti pohanských obyčejův*, — *Fridrich byl odsouzen vévodství českého*, — *mnozí odpadli svých mistrův*, — *Ježíš té řeči přestal*, — *ty svého boha ostaneš*, — *ostavte se všeho bludu*, — *Morava opustěla knížat*, — *osiřela jsem obou synův*, — *kdo bude křtem všech hříchův omyt*, — *tys nás zčistil našich hříchův*, — *aby se zléčil těch ran*. — *Svatopluk zhojil se toho úrazu*, — *sv. Prokop kryl se lidské chvály*, — *zlého díla se chovejte*, — *proč bych se lidí líknoval (stranil)*, — *čist niti, nahý všeho odění*, — *sirý vši vůle*, — *lichý vši cti* atp.

Časem vazeb těchto ubývá a genitiv jejich nahrazuje se namnoze pády jinými, nejčastěji genitivem s předložkou *od*.

Odlukový je také genitiv při kompt. a superl., v. doleji č. 15.

7. Při slovesích a jménech, znamenajících ptaní, tázání, prošení, žádání, potřebování, přání atp.

Říká se:

ptáti se koho, na př.: *pocestný ptá se mne* na cestu;

stč. říkalo se též *ptáti čeho*, na př.: *když jsem toho ptal* od mých rádci; — a též *zpytovati čeho*, na př.: *jenž zpytuje srdci*;

tázati se koho, na př.: *pocestný táže se mne* na cestu;

stč. říkalo se též *tázati koho*, *tázati čeho* a *tázati koho čeho*, na př.: *Ježíš vztázal Marie*, — *Ctirad na dívce všeho vztázal*, — *toho tebe kmeté táží*; —

prositi koho, na př.: *proste sousedův*; — *prositi čeho*, na př. *chudý prosí almužny*; — *prositi koho čeho*, na př.: *přátelé moji prosí mne chleba* (stč.); — častěji praví se: *prositi čeho od koho* n. *na kom* a *prositi koho* (gen., dílem též akk.) *za něco* n. *o něco*; —

žádati čeho, na př.: *bojovná mysl vždy žádá vojny*, — *lakomec žádá peněz*; — v jaz. obecném odchylkou *žádati co* (akk.): *lakomec žádá peníze*; — *žádostiv čeho*, na př. *lakomec je žádostiv peněz*; — *žádost čeho*, na př. *žádost peněz*;

potřebovati čeho, na př. *nemocný potřebuje klidu*; — ve stč. bylo *potřebovati čeho* = *žádati čeho*, na př. *kral počal na něm toho potrebovati*; — *třeba čeho*, *potřeba čeho*, *potřebí čeho*, *potřebný čeho*, na př.: *nemocnému je třeba klidu*, — *jest potřeba klidu*, — *jest potřebí klidu*, — *nemocný jest potřeben klidu*; —

práti čeho komu, na př.: mně té cti přejte; —

chtivý čeho, na př.: zisku chtivý (spřeženo v ziskuchtivý) atd.; — žiznivý čeho, lačný čeho, na př.: lačen a žizniv pravdy.

8. Při slovesích *hleděti, hledati; stríci, ostríhati*. U sloves těchto genitiv dílem dosud se drží, dílem ustupuje akkusativu; v jazyku spisovném náleží přednost genitivu, pokud je v obyčeji.

Na př.: *Hledím si svého. — Hledám sobě pokoje. — Strěz, pane, duše mé. — Strěz se jména zlého. — Ostríhati budu zákona tvého.*

Ve stč. býval genitiv také při slovesích *viděti, náviděti, navštívití*, a říkalo se na př.: *vizte světa obludného, — hříšník své duše nenávidí, — abychom chudých navštěvovali.*

Také bylo *záviděti komu čeho*, což zachováno v přísloví: *žebrák žebráku mošny závidí*. Za to akk.: *žebrák žebrákovu chudobu závidí*.

9. Při slovesích *pomníti, -pomenouti (vzpomenouti, zapomenouti...), -pomínati (vzpomínati, zapomínati...); dbáti, šetřiti; všímati si; vážiti si; nechati*.

Na př.: *Pomni mých slov. — Vzpomínáme dobrých časův. — Zapomenuli jsme dobrodiní tvého. — Sv. Prokop nedbal žádné kratochvíle. Slušnosti více než přisnosti šetřiti jest. — Na cestách všeho si všimějte.*

Ve stč. bylo též: *zapomníš své smrti atp., — a též: znamenatí čeho, na př. znamenaj té řeči bludné.*

Rovněž tak pojí se s genitivem jména přídavná *dbalý a bedlivý*; na př.: *člověk své cti dbalý, — svého hospodářství bedlivý.*

Sloveso *napomenouti, napomínati* váže se s akkusativem.

Slovesa *pomníti, vzpomenouti, zapomenouti... váží se ode dávná též s akkusativem s předložkou na: vzpomenouti, zapomenouti na koho... , pomníti též s akkusativem pouhým: pomníti něco.*

Sloveso *dbáti* má též vazby *dbáti nač, oč, o čem*.

Sloveso *nechati* je významem příbuzno s *nedbati*; podle toho jest i vazba jeho náležitá s gen.. na př.: *dbej si svého a nechej cizího.*

10. Při slovesích *nadíti se, čekati*.

Na př.: *lepšího jsem se nadál. Čekal jsem pozdravení tvého.*

Ve stč. bylo také *ždáti čeho, na př.: Durink svého času ždal.*

11. Při slovesích *-kusiti (okusiti, pokusiti, zkusiti..., okoušeti...)*.

Na př.: *Okusím toho pítí. — Chtěl jsem vaši víry pokusiti. — Kdo toho zakusí. — Chci zkusiti svého štěstí. — Ohněm zkoušejí zlata (stč.). — V nč. vniká sem akkusativ: okusiti nápoj, zkusiti své štěstí, zkoušeti zlato.*

Sem patří též přídavné jm. *zkušný* s gen.: *člověk světa zkušný*. Vedle toho též: *zkušný v čem*.

12. Při slovesích a jménech, znamenajících litování, želení.

Na př.: *Nelítuj života svého.* — Bylo mu *lito života.* — Člověk *pozdě zlého pyká.* — *Želejte se mnou mého syna.* — *Jest mi žel toho.* — *Kajte se hříchův.* — Člověk má *se hřichu pokáti.* — *Škoda toho druhá dobrého!*

Genitiv tento nazývá se podle svého významu **příčinný**.

Téhož významu jest ve stč. genitiv při slovesích *plakati, žalostiti, žalovati, mstíti*, při jménu přídavném *vděčný* a ve zvoláních.

Na př.: *Matka plakala smrti svého syna.* — *Vizme, čeho žalostí Jeremiáš.* — *Žalujice svých nehod.* — *Bůh nehned mstí každé viny.* — *Nejsi vděčen daru vzatého.* — *Běda mně synáčka mého!* — *Ach mého hoře!*

13. Při slovesích a jménech, znamenajících bázeň a stud.

Na př.: *Bojte se trestu Božího.* — *Strašný mnohým mnohých se strachuje.* — *Všichni se užasli hlasu sv. Prokopa.* — *Lekli jsme se té noviny.* — *Stydím se lidské řeči.* — *Dítě ostýchá se cizích lidí.*

14. Při mnohých jménech přídavných. Některá jména přídavná, která mívají při sobě předmět v genitivě, jsou uvedena v číslech předešlých (*plný, sytý, schopný, poslušný, prázdný, prostý, daleký, potřebný, žádostivý, chtivý, lačný, žiznivý, dbalý, bedlivý, zkušený . . . čeho*). Jiná některá, která sem ještě patří, jsou

účastný, na př.: *té seči mi dejte účastnu býti*; — genitiv jest i při odvozeném odtud slovese *účastniti se čeho*; —

mocný, snažný, na př.: *jenž jsi všeho mocný*, — *buďme toho snažni*; — *týž genitiv jest i při odvozeném zmocniti se čeho*; —

bezpečný, jistý, na př.: *budeš bezpečen sebe* (n. *sebou*), — *jsem toho jist* (n. *tím jist*); —

hodný čeho, na př.: *hoden jest dělník mady své*; — *stč. též důstojný čeho* (= *hodný čeho*); —

vědom, svědom, povědom, pamětliv, na př.: *nejsem toho vědom*, — *buď pamětliv svého slibu*; —

blízký čeho; — *milovný čeho.* —

15. Při komparativech a superlativech. Na př.: *soused je bohatší nás*, — *je nás všech nejbohatší* (v. § 440 a 441 č. 2).

Genitiv při komparativu jest odlukový (v. nahoře č. 7); a poněvadž superlativ jest utvořen z komparativu, tedy jest genitiv, který bývá při superlativu, též odlukový.

16. Při supinu. Na př. přijde *soudit živých i mrtvých* (§ 536 č. 2).

17. Ve větách bezpodmětých. Na př.: *ubývá dne*; — *přibývá vody*; — *nedostává se vína* (srov. § 330).

479) Genitivem jest vyjádřen doplněk.

To bývá zvláště, když doplněk se táhne ku předmětu vyjádřenému genitivem.

Na př.: Úřady nečiní *lidí svatých* (= lidí svatých, t. j. úřady nečiní, aby lidé byli svatí). — Nic tak zjevný nečiní *pravdy*, jako přímé pravení (= zjevný pravdy, stč., t. j. aby pravda byla zjevná). — Místo svaté nečiní *člověka svata* (stč.) — Nemůžeš *jednoho vlásku bílého* učiniti ani *černého*. — Dobrého *domu* nesluší nechati *pustého*.

V případech sem patřících jest ve větě předmět v genitivě a doplněk v genitivě, — je to tedy vazba dvojího genitivu.

480. Genitivem bývá vyjádřeno příslovečné určení. A to:

1. Příslovečné určení času na otázku *kdy?*

Na př.: Mluvili o přibězích, které se *těch dní* přihodily. — Svaté Anny jest *26. července*. — Komenský narodil se *roku 1592*.

Genitiv tento podle významu svého nazývá se časový.

2. Příslovečné určení míry prostorové a časové, na otázky *jak veliký? jak starý? jak daleko?* atp. (*jak* v otázkách těchto je = *kolik*). Jest to podle významu genitiv měrový a vyskytá se v jazyku starším, zřídka v novém. Na př.: Přidimuzlkové jsou sotva *čtyř pídí*. — Kdo nebyl stár *let pěticát* nebo *šesticát* (stč.). — Nechali jsme ostrovy snad *paterých honův* po levé ruce (stč.).

3. Příslovečné určení látky, z níž co uděláno. Genitiv ten nazývá se látkový a doložen jest jen několika doklady staročeskými; na př.: prsten *nebeského zlata*, — vlekouc s nich (se synův) roucho ctnosti i roucho *vlny*. Nč. výraz „zlatý *stříbra*“ je přeložen z němčiny.

481. Genitivem bývá vyjádřen přívlastek.

Genitivem přívlastkovým je všeliký genitiv, který patří ke jménu podstatnému, a jest genitivem přívlastkovým právě tím, že určuje pojem vyjádřený jménem podstatným. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Srov. § 468 č. 3, a.

Na př.: Žádost *peněz*. — Stvořitel *světa*. — Slavnost *Božního těla*. — Báh *vína*. — Hodina *obědu*. — Zahrada *našeho souseda*. — Člověk *dobrého srdce*. — Sklenice *vody*. — Výška *desíti sáhův*. — Strom je vz-výši *padesáti loket*.

Některé genitivy sem patřící liší se podle významů svých ještě dále a rozeznávají se zejména:

1. Genitiv tak zvaný vysvětlovací (neb omezovací, gen. explicativus, determinativus). Omezuje širší pojem, jenž jest vyjádřen jménem podstatným, a tím jej i vysvětluje. Na př.: *trest smrti* = *trest* (pojem širší), jenž záleží v *usmrcení* (omezení a vysvětlení),

nebo = *trest*, a to *smrt*. Podobně: dar *výmluvnosti*; — apoštolové měli dar *jazykův*; — slavnost *Božího těla*.

2. Genitiv dějového *podmětu* (gen. subiectivus), na př. *stvoření světa*; — a dějového *předmětu* (gen. obiectivus), na př. *stvořitel světa*. —

Tyto genitivy bývají zvláště při jménech, jež jsou významu dějového a znamenají buď děj sám (nomina actionis), na př. *stvoření*, — buď toho, kdo při ději je činný (nomina agentis), na př. *stvořitel*. Ve výraze na př. „*stvoření světa*“ je také význam, jako ve větě „*svět je stvořen*“; ve větě této je *svět* podmětem a podle toho nazývá se i genitiv *světa* ve výraze „*stvoření světa*“ genitivem *podmětu*. Naproti tomu ve výraze „*stvořitel světa*“ je také význam, jako ve rčení „*stvořiti svět*“; ve rčení tomto jest *svět* předmětem, a proto nazývá se i genitiv *světa* ve výraze „*stvořitel světa*“ genitivem *předmětu*.

Jiné příklady:

Pro gen. *podmětu*: Příští *Krista pána* (= Kristus pán přijde). — Řeč *Isaiáše proroka*. — Tok *Vltavy*. — Přání *rodičův*.

Pro genitiv *předmětu*: Aby jí (myslí soudcovou) nic nepohnulo, ani bázeň *ztráty*, ani naděje *zisku* (= báti se ztráty, nadíti se zisku). — Viny (pokuty) jsou nalezeny pro strach *ztráty*. — Aby pro *těch lidí* hrázu neprotřel se nikdo k vozu (= hroziti se těch lidí). — Pro lásku *svého dělátká*. — Pečlivost *zemských věcí*.

Genitivy ty mohou se bráti ve významu také jiném; v. § 483.

482. Kromě toho rozeznávají se podle významu svého a v různých členech větných se vyskytují:

1. Genitiv *přivlastňovací* (gen. possessivus). Jest na otázku *čí? čeho?* a znamená vlastníka. Na př.: *Zahrada našeho souseda*. — *Tato zahrada jest našeho souseda*. — *Řečiště Vltavy*. — *Pata hory*. — *Konec roku*.

2. Genitiv *celkový* (gen. partitivus). Znamená celek, z něhož se nějaký díl bere nebo jehož nějaký díl se rozumí. Na př.: *sklenice vody*, — *loket sukna*, — *kopa grošův*, — *tisíc zlatých*, — *několik dní*; — *nedostává se vína*, — *přibývá vody*.

Díl, který se z celku bere nebo rozumí, vedle genitivu tohoto a) někdy vyjádřen jest, b) někdy není.

a) Díl vyjádřen jest. A to:

jménem *podstatným*; na př.: *sklenice vody*, — *libra mouky*, *kus chleba*, — *hromada kamení*, — *hojnost ryb*; — *lepší hrst jistoty* nežli *pytel naděje*; —

číslovkou, která jest nebo se bere za jméno *podstatné*, tedy číslovkou *základní počnouc od pěti*, nebo *druhou* a ne-

určitou v rodě středním; na př.: *pět prstův*, — *šest neděl*, — *sto let*; — *dvě holoubátek*, — *čtvero evangelistův*, — *desatero příkázání*; — *mnoho práce*, — *málo času*, — *kolik hlav, tolik smyslův*; — výrazem příslovicečným významu měrového; na př.: *je dosti času*, — *máme drahně dobytka*, — *máme hojně obilí*; — *na voze je místa pro čtyři lidi*; —

zájmem nem co (něco, nic); na př.: *co lidí tu zahynulo*, — *máme něco mouky*, — *nic toho*.

Ve stč. říkalo se také: *kdo vás má pravou žádost k nebesům*, — *která nás nad čím může* (= která z nás, t. tří bohyň, nad čím panuje), — *vás každý div se tomu*, — *slyš to vás všeliký*.

b) Díl vyjádřen není. Tu pak

buď dal by se díl vyjádřiti příslušným výrazem domyšleným na př.: sv. Alexius *svého statku* sobě vzav k moři se bral (t. j. *něco svého statku, část statku*...), — kázali mu dáti *octa* se žlučí;

buď se rozumí ze souvislosti, že to, co se praví, platí jen o dílu vyjádřeného celku, na př.: *nedostává se vína*, — *přibývá vody*, — *nabral jsem vody*, — *nalej sem vody*, — *podej mi vody*, — *pojedly jsme chleba*, — *voda vždycky břehu ubírá*, — *ubratí včelám medu*.

Pravíme a) „*přines vodu*“ a b) „*přines vody*“. V a) je pověděno, že má býti přinesena voda a ne co jiného. V b) je pověděno totéž, ale spolu je vytčeno, že se má rozuměti vody jen díl.

3. Genitiv vlastnosti (gen. qualitatis). — Znamená vlastnost na otázku *jaký?* Na př.: *Člověk dobrého srdce*. — *Můj přítel jest dobrého srdce*. — *Pokoj lidem dobré vůle*.

483. Rozdílnost při výkladech některých genitivův.

Někdy může se týž genitiv podle rozdílného pojetí počítati k rozdílným druhům.

Na př. ve větě „*Bacchus byl bůh vína*“ jest gen. *vína*. Ten může se bráti za gen. přivlastňovací, když se větě dané rozumí ve smyslu otázky „*čí nebo čeho bůh byl Bacchus?*“; — anebo za gen. vysvětlovací, když se mu rozumí ve smyslu: *Bacchus byl „bůh, a to vína“*; — anebo za genitiv zvaný zřetelový, když se to vykládá, že *Bacchus byl bůh „vzhledem k vínu“*.

Ve výraze „*příští Krista pána*“ může se gen. *Krista pána* bráti za gen. podmětu, a také za gen. přivlastňovací. Atd.

1. Dativ jest pád na otázku *komu? čemu?*
2. Některé vazby dativní zanikly a nahrazují se jinými; o tom viz zde níže.

485. Dativem jest vyjádřen předmět.

To bývá:

1. Při slovesích, znamenajících pohyb nebo stav v prostoru, pak také pohyb nebo stav ve smyslu přeneseném.

Dativem při těchto slovesích je vyjádřen předmět, k němuž pohyb jakoby k cíli svému směřuje, na př. *donésti* něco *někomu* (pohyb kam, = k čemu?), — anebo podle něhož a jakoby směrem k němuž stav určujeme, na př. stč. *člověk přisedící domu vdovinu* (stav, klidné trvání kde = směrem k čemu?). Význam sloves těchto je tedy směrový.

Význam tento pak tkví někdy v slovese jednoduchém, na př. *nésti, vrátiti*... něco *někomu*; někdy v předložce slovesa složeného na př. *náležeti, příležeti, přiseděti* (stč.)... *někomu*; — někdy v obém na př. *nahoditi, předložiti* . . . něco *někomu*.

Význam směrový při některých slovesích, která sem patří, nejví se již dosti zřetelně, ale byl v nich původně přece. Na př.: *Josefovi připadl* třetí díl (srov. *padnouti*, sloveso pohybu, tedy s významem směrovým); — *co se mi přihodilo* (srov. *hoditi*).

Doklady toho všeho máme:

Při slovesích *nésti, pustiti* (původně = poslati), *vrátiti* . . . a jejich složeninách. Na př.: něco *ti nesu*; — *Darius poslal list Alexandrovi*; — otec *pustil synovi* živnost.

Při slovesích *státi* (praes. *stanu*), *státi* (praes. *stojím*), při některých jejich složeninách a při *-staviti*. Na př.: *státi ráně* (stč.); — *Soběslav králově moci nemohl ostáti* (stč., = přemoci); — *člověk stojí zlým žádostem* (stč.); — *dostáti slibu*; — *komu ty se dostaneš*; — *král postavil se nepříteli*; — *opatřově mnichům představení* jsou.

Při složeninách *-ložiti, -lehnouti, -léhati, -ležeti*. Na př.: *naložiti, přiložiti, uložiti* . . . *někomu* něco; — *Alexander pokoji se obložil* (stč.); — *podlehnouti ranám*, — *zlý skutek podléhá trestu*; — *dobrým odplata náleží*; — *Duchu svatému příleží milost* (stč.). — Podobně při jmeně přídavném *náležitý*: *opatrnost křestanu náležitá*.

Při slovesích jiných, s *do-, na-, nad-, pod-, před-, při-* složených. Na př.: *to nám otec dochoval*; — *co se mu namátlo*; — *namítnouti, nahoditi, naháněti, nakloniti* . . . *někomu* něco; — *nahoditi* . . . *někomu* něco, — *nadjíti, nadběhnouti, nadjeti* . . . *někomu*; — *podříditi se ně-*

komu, — *podrobiti se zákonu*; — *chléb krkavci předhoditi*; — *připadnouti, přihoditi se . . . někomu*; — *ti dva sv. Petru se přikázali*, — *sladkosti přimíšena hořkost*, — *soused přisedící domu vdovinu* (stč.).

Sem patří také dativ při slovese *obcovati* a jm. přídavných přítomný, *blizký*.

Na př.: *Aby lidé službám božím obcovali*. — *Byl jsem tomu přítomen*. — *Blizké jest* (spasení) *těm*, kteří se Boha bojí.

Poznam. Význam směrový znamená se více méně také v dativech při slovesích zde dále uvozovaných.

2. Při slovesích a jménech, znamenajících odpor a protivení.

Na př.: *Odporovati bludům*. — *Nemohou se zepřítí síle* (stč.). — *Město chtělo se mu přičítí*. — *Kdo se pravdě protivi, Bohu se protivi*. — *Odporný, protivný komu* (= proti komu).

3. Při slovesích, znamenajících dá v á n í atp.

Na př.: *Každému dán bude pentz*. — *Jemu nikdo kouska chleba nepodal*. — *Poddati se někomu*. — *Nadali mu lhářův*. — *Město vzdalo se nepříteli*.

Podobně: *darovati, poskytnouti, uděliti, zaplatiti, půjčiti, vručiti . . . komu* co nebo čeho.

4. Při slovesích, znamenajících r č e n í, j e v e n í, o z n a m o v á n í atp.

Na př.: *Pověz nám, kdo jsi*. — *Nepřítel vám to našeptal*. — *Ti lhali jsou lidu svému*. — *Vládyka má své nehody králi toužiti* (stč.). — *Přisáhl jsem Bohu*. — *Klel jsi želez jeho*. — *Dobrořečte jménu jeho*. — *Lidé budou mu zlořečiti*. — *Požehnáš člověku pravému* (stč.). — *Đábel ponukl židům, aby . . .* (stč.).

Podobně: *điti, praviti, vyprávěti, mluviti, děkovati, věstiti, prorokovati, vyznati, slíbiti, žalovati, stěžovati si, nařikati si, láti, kázati, veleti, poručiti, zapověděti, lichotiti, pochlebovati, kořiti se, klaněti se, rouhati se, hroziti, chlubiti se, tykati, vykati, jeviti, psáti . . . komu*.

Sem patří také rčení *řikají mi Václav* atp.

5. Při slovesích, znamenajících d í v á n í a d i v e n í.

Na př.: *Nero díval se ohni* (stč.). — *Lidé divili se té kráse*. — *Darius podivil se tomu*. (Chybně: *obdivovati něco*.)

6. Při slovesích, znamenajících projevy vůle, naděje, víry, přízně, jako jsou *chtěti, naděti se, věřiti, přáti, záviděti* atp.

Na př.: *Kdo chce pokoji, hotov se k boji*. — *Nechci tomu*. — *Tomu jsem se nenadál* (též: *toho jsem se nenadál*). — *Nadějce se velikým darům*. — *Věřim svým učitelům*. — *Císař nedůvěřoval tomu, co bylo prosočeno*. — *Přej a bude ti přáno*. — *Sokové závidí dobrým*.

Podobně: *přítanivý komu, závistivý komu* (stč.).

Vedle *chtíti čemu* vzniklo a ujalo se i v jazyku spisovném *chtíti co*. Stč. říkalo se též *doufati komu*; na př. *nedoufám mému zasloužení*.

7. Při slovesích, znamenajících vyknuť, učení a rozumnění.

Na př.: *Zvykej dobrému*. — *Odvykati hříchu* nejlepší pokání. — Sv. Prokop mnichy *zákonu učil*. — *Dobrotě a kázni nauč mě*. — *Nerozumí každý všemu*.

Učiti něco, rozuměti něco (akk.) jsou odchylky, vzniklé vlivem jazyků cizích; jazyk spisovný jich nedopouští.

8. Při jm. příd. *rád* a slovesích *radovati se, těšiti se, smáti se*.

Na př.: Kdo nic nového nevidal, ten i *starému rád*. — *Jsem tomu nerad*. — Lidé *radují se létu a včelky květu*. — *Nepřátelé těší se zlému mému*. — *Počali se druh druhu smáti*. — *Posmívali se jemu*.

Stč. říkalo se též *kojiti se čemu*, na př.: *Saul okojil se řečí Jonathově* (= dal se upokojiti).

Co dativ v těchto rčeních vyslovuje, bývá často příčina, pro kterou se jest *radovati* atd.; proto bývá dativ tento nazýván příčinný (dat. causae).

Místo *radovati se, těšiti se čemu* říká se také *z čeho*.

9. Při *rovnati se, podobati se a rovný, podobný*.

Na př.: *Hrdý pyšnému se rovná*. — *Kdo jest rovný mně*. — *Nepodobna hvězda hvězdě a člověk člověku*.

Místo dativu prostého bývá tu také dativ s předložkou *k*.

10. Při slovesích *líbiti se, slušeti, hověti, hoditi se, stačiti*, a podobně při *v-hod býti, hodný, slušný, milý*.

Na př.: *Tobě sluší chvála*. — *To je, králi, tobě slušno*. — *Hověj svému pánu*. — *Muka hodná hříchům* (stč.). — Při *slušeti, hoditi se a hodný* bývá také dativ s *k*.

Ve stč. říkalo se též: *já se tobě nemílím* (= nelíbím), — *kostečníci mrzí* (= nelíbí se) *všem lidem*, — *budou vám mrzeti* nepravosti vaše.

11. Při slovese *býti*:

a) jest *mi* něco (= mám něco),

b) někdo jest *mi* něco n. něčím. Sloveso (*býti*) je tu někdy vynecháno.

Na př.: *Chci vám něco dobrého říci, z čehož vám všem bude radost a pohanům v srdci žalost*. — *Bude konec tvým řečem*. — *Jest mi dvacet let*. — *Není ještě všem dnům večer*. — *Starý vlk psům zábava*.

Sem patří také rčení „*jest mi jméno Jan*“ atp. Z něho vynechává se někdy „*jméno*“ a říká se „*jest mi Jan*“. Na př.: jednomu (z obou lotrův) bylo *Dizmas* (stč.); — *vdova měla dvě dcery, té jedné bylo Františka a té druhé Tonička* (mor.).

Dativ ve rčení „jest *mi* něco“ (= mám něco) atp. bývá nazýván **přivlastňovací** (dat. possessivus).

12. Při jiných slovesích a jménech přídavných, jako jsou ve rčeních následujících:

pomoci, prospěti . . . , škoditi, křivditi, ublížiti . . . komu; —

stč. bylo též *viniti se komu*, na př. hřšíník vlní se *Bohu*; —

pomocný, prospěšný, užitečný, škodný, škodlivý . . . komu; —

křivý, pravý, vinný, povinný, dlužný; na př.: sám *sobě* křiv jest, kdo se dluhy zasypá, — budu *vám* práv, — Kain nedal se vineu *Bohu*, — dluh, jímž *nám* někdo *povinen* jest, — jsme *vám* dlužni; —

dovoliti . . . , brániti, překážeti . . . komu; —

sloužiti, raditi, . . . komu; —

odolati komu; na př.: odolej vždy *zlobě*; —

panovati, vévoditi . . . komu; na př.: peníze *jedněm panují*, druhým *slouží*; — tělo v rozkoši chodí, když *mu* duše *nevěvodí*;

ve stč. bylo též *vládnouti komu*, na př.: aby *nám* zde žádný nevládl, — aby Kristus *tobě* sám vládl; — a *tušiti komu* (= těšiti koho), na př.: přátelé počali *jemu* (nemocnému) *tušiti*; —

věrný, štědrý, věčný . . . komu.

13. Dativem bývá vyjádřen předmět nepřímý, t. j. předmět, jehož se děj netýká přímo a neprostředně, nýbrž nepřímou a takořka prostřednictvím něčeho jiného.

Na př.: Petr utal ucho *Malchovi* (= Petr utal *ucho*, a to stalo se *Malchovi*; — *ucho* = předmět přímý, *Malchovi* = předmět nepřímý). — Vypadl meč z ruky *Boleslavovi* (= z ruky, a to Boleslavovi). — Dítě sedí *matce* na klíně. — Kovář okoval *jezdci* koně. — *Darovanému koni* na zuby nehleď. — Shošel *nám* dům (= dům, ten byl náš, shošel tedy nám).

Předměty nepřímé jsou také předměty, jež vyslovujeme dativem tak zvaným zřetelovým, dativem prospěchovým a dativem mravním.

Dativem zřetelovým vyjadřuje se předmět (nejčastěji osoba), pro nějž t. j. vzhledem k němuž platí, co se ostatkem věty vyslovuje.

Na př.: *Hladovému* vždy poledne. — *Tomuto* opilstvím, co *onomu* lékařstvím bylo. — *Jiným* je Vratislav syn Oldřicha, markrabí Brněnského (= podle mínění jiných). — *Sobě* vik ostronos, *sobě* jezeček ka-deřav. — Ovoce krásné *zraku*. — Budeš silen *nepřátelům*. — *Ostrov nám* zůstal po pravé straně. — Oděv je *mi* malý. — *Byt je nám* veliký. — *Jdeš mi* rychle.

Dativem *prospěchovým* (dat. *commodi, incommodi*) vyjadřuje se předmět (nejčastěji osoba), jemuž na prospěch nebo neprospěch se děje nebo jest, co ostatek věty vyslovuje.

Na př.: Bojím se *zemi* zlého. — *Všem* se jest urodil Kristus.

Sem patří dativ *sobě, si* ve rčeních: co *si* počnu, — co *sobě* stýskáš, — mluv *si*, — krkavci *sobě* lítají a holubi v léčkách váznou, — sám *sobě* hude, sám *sobě* vesel bude, — pták *si* staví hnízdo atp. Význam prospěchu bývá tu vybledlý a nevystupuje dosti zřetelně.

Dativem *mravním* (n. dat. sdílnosti, dat. *ethicus*) vyjadřuje se osoba, a to osoba grammaticky první nebo druhá, k níž se obsah ostatkem věty vyslovený jen ve smyslu mravní sdílnosti vztahuje.

Na př.: Nechoď *mi* nikam! — Pane, jak *mi* nevesele vzhledáš! — To *ti* je krása! — To *vám* byl mráz!

V čísle jedn. jsou tu vždy tvary slabší *mi, ti*, nikdy *mně, tobě*.

14. Dativ předmětný bývá při infinitivě, místo nominativu, který je při slovese finitním.

Vazba tato nazývá se vazba dativu s infinitivem (dat. *cum infinitivo*) a byla v jazyku starém. Říkalo se na př.: Biskup ustanovil, dva korce obilí *dávati každému oráči* (t. j. ustanovil, aby *každý oráč dával* dva korce obilí). — Bylo by nelze, *oráči* chleba *kupovati* (t. j. nesnadno by se přihodilo, aby *oráč kupoval* chléb). — Každ, *oleji* tuto *státi*.

15. Dativ předmětný bývá ve větách bezpodmětých.

Na př.: Jest *mi* žel tebe. — Nebude *vám* do smíchu. — *Dobrému* všude dobře. — Zželelo se *matce* milých dítek. — *Komu* se nelení, *tomu* se zelení. — Dobře se *nám* tu sedí. — Běží *nám* o životy. — Ubylo *mi* starosti.

486. Dativem jest vyjádřen doplněk.

To bývá:

1. Když doplněk se táhne ku předmětu, vyjádřenému dativem.

Na př.: Není dobré *člověku* býti *samotnému*. — Lépe jest *tobě* do života vejíti *kulhavému* nebo *bezrukému*, nežli dvě ruce a dvě nohy *majícimu* uvrženu býti do ohně věčného. — Nelze *mi* býti *veselu*.

Tu jest ve větě předmět v dativě a doplněk v dativě, — jest to tedy *vazba dvojího dativu*.

Vazba tato je zbytek vazby (stě.) dat. s infinitivem; sr. § 485 č. 14.

Ve rčeních „býti *veselu*“, „býti *živu*“ atp. byl doplňkový dativ *živu, veselu* atd. právem jen tam, kde se táhl ku předmětu čísla jednotného a rodu mužského nebo středního; tedy na př. ve větách: *člověku* nelze býti vždy *veselu*, — *zvířeti* nelze bez vody býti *živu* atp. Byl-li předmět rodu žensk. nebo čísla dvoj. n. množ., měl se doplněk s ním

shodovati a mělo býti na př.: *rybě* nelze bez vody býti *živé*, -- *ptákům* nelze býti *živým* atd. — Ale v té věci odchytil se jazyk záhy od pravidla a dativní doplněk s koncovkou *-u* ustrnul a kladl se pro všechny rody a čísla, říkalo se tedy též: *rybě* nelze býti *živu*, — *ptákům* nelze býti *živu* atd.

2. Ve rčeních, jako jsou „tento dar jest *rodičům*“, „toto psaní je *bratrovi*“ atp., když se jim rozumí ve smyslu otázek „*jaký* je to dar,“ „*jaké* je to psaní?“ (Srov. § 359.)

487. Dativem jest vyjádřeno příslovečné určení, a to určení účelu — dativ zvaný účelový.

Vyskytuje se ve stč., a nejčastěji to bývá dativ *čemu*. Na př.: *Čemu* jsou mi hrdá roucha? — *Čemu* postíme se? — Viz. *čemu* jest taková skoupost! — V češtině nové je za to *k čemu* a *nač*.

488. Dativem jest vyjádřen přívlastek.

Dativem přívlastkovým je všeliký dativ, který patří ke jménu podstatnému, a jest dativem přívlastkovým právě tím, že jméno, k němuž patří, je jméno podstatné. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Srov. § 468 č. 3, a.

Na př.: Služba *modlám*. — Polehčení *bolestem*. — Smrt je konec *všemu*. — Prázdnota (zahálka) jest máti *hříchům* a macecha *šlechtnostem*.

489. Rozdílnost při výkladech některých dativův.

Někdy může se též dativ podle rozdílného pojetí počítati k rozdílným druhům. Na př. ve větě „ztratila se *mi* kniha“ je dativem *mi* vyjádřen předmět t. zv. nepřímý (§ 485 č. 13, = ztratila se *kniha*, a tím stala se ztráta *mně*); ale též dativ *mi* může se podle pojetí a zdání jiného bráti také za prospěchový (dat. incommodi). Atd.

490. E. Lokál.

1. Lokál jest pád na otázku *v kom? v čem? o kom?* atp.

2. Bývá obyčejně s předložkami. Prostý, t. j. bez předložky, vyskytuje se jen v jazyku starém, a i tu velmi zřídka.

491. Lokálem prostým vyjadřuje se příslovečné určení a to:
1. Určení místa.

Doklady toho jsou jen v češtině staré; na př.: *Ploškovících* (= v Ploškovicích), — na mostě *Praze* (= v Praze).

Původem svým patří sem příslovce (a předložky) významu místního *vně, kromě, mezi, zádu, dole* a slc. *hore*, jež jsou lokály ustrnulé

v platnosti pouhých příslovci. Příslušné k nim nominativy, dílem zaniklé, jsou: *ven* (= venek; srov. § 474 č. 1), *kroma* (= kraj), *meze*, *zad*, *dál*, *hora*.

2. Určení času.

Dokladů toho jest několik v češtině staré pro lokály: *zimě*, *létě* (= v zimě, v létě); *dne*, *nocí* (= ve dne, v noci, v této noci) a j.

Původem svým patří sem některá příslovce významu časového, na př. *pozdě*, jež jest ustrnulý lokál (k nom. *pozdo* = pozdní).

3. Určení způsobu.

Doklad toho je starý lokál *latině*; na př.: Pilat kázal to řecky, židovsky a *latině* napsati.

Původem svým pak patří sem hojná příslovce významu způsobového, na př. *tvrdě*, *dobře*, *zle*, *draze* atd., jež jsou ustrnulé lokály (k nom. *tvrdó*, *dobro* atd.; tedy *dobře* = v dobrém).

492.

F. Instrumentál.

1. Instrumentál jest pád na otázku *kým? čím?*

2. Některé vazby jeho zanikly a nahrazují se jinými; o tou viz zde níže.

493. Instrumentálem jest vyjádřen předmět.

To bývá:

1. Při slovesích *hoditi*, *hnouti*, *hýbati*, *točiti*, *klátiti*, *třásti* atp. a při jménech s nimi příbuzných.

Na př.: *Hoditi kamenem*. — *Vluy metaly korábem*. — *Anděl tou vodou hýbal*. — *Točiti kolem*. — *Třásti stromem*. — *Hnutí okem*, *třesení stromem*.

2. Při slovese *vládnouti* a při jménech s ním příbuzných.

Na př.: *Chyba vládne člověkem*. — *Vláda rozumem*.

3. Při slovesích *hrdati*, *pýchati* atp. a při jménech příbuzných.

Na př.: *Nehrdejte jeden druhým*. — *Pyšní pokornými pohrdají*. — *Pohrdání světem*.

4. Stě. říkalo se též: *klamati*, *spíleti* n. *špíleti* (= žertovati), *louditi*, *pohrávati*, *lháti*, *mentiti* (= lháti), *lstíti*, *smáti se*, *smích pobíjeti* (= posmívati se), *smích váleti* (těž) . . . *kým*.

Instrumentály, jež zde jsou uvedeny jako předmětné, jsou původem svým příslovečné; viz o tom § 503. Podobně brávají se za předmětné také příslovečné instrumentály některých rčení jiných.

494. Instrumentálem jest vyjádřen doplněk.

To bývá:

1. Když za doplněk je vzat instrumentál původně příslowečný.

Na př.: Tato rána je *bičem* (za doplněk je tu vzat týž instr *bičem*, který je příslowečným určením ve rčení „raniti *bičem*“). -- Cesta od nás do města je *lesem, polem* (podle „jíti *lesem, polem*“).

2. Když je doplňkem instrumentál vlastnosti, v. § 502. Na př.: Přemysl byl *životem hrdinským* (stč. = těla hrdinského).

3. Nejčastěji bývá instrumentálem vyjádřen doplněk, který se táhne někdy ku podmětu, vyslovenému nominativem, někdy ku předmětu, vyslovenému akkusativem. Na př.: kůň jest jednou *hříbětem*, člověk dvakrát *dítětem* (kůň *hříbětem*, člověk *dítětem*); -- bych já sloul *vaším králem* (já *vaším králem*); -- nikdo se nenarodil *mudrcem* (nikdo *mudrcem*); -- bratr se stal *učitelem* (bratr *učitelem*); -- mniši zvolili kněze Vitoše *opatem* (Vitoše *opatem*); -- Boleslav Strachkvasa *mnicem* učinil (Strachkvasa *mnicem*).

Vazba tato bývá zvláště při slovesích:

býti. Na př.: nebrzo kdo bude *trhovcem*, by nebyl *lichevníkem*; -- kdo nikdy nebyl *poddaným*, zřídka bývá *dobrym pánem*.

činiti, dělati. Na př.: nejsem *spravedlivým* učiněn; -- když se chudý *bohatým čini*; -- ten *tlumočnickem mým* se udělal.

voliti, potvrditi, světiti, korunovati. Na př.: sv. Matěj *apoštolem* zvolen; -- Mlada *abatyš* stvrzena jest; -- jeho (Prokopa) *hospodářem* potvrdili a *opatem* světili; -- císař Václava *králem* korunoval.

naroditi se. Na př.: člověk se narodil *holoplíštětem nestatečným*.

státi se, ostati, staviti, -stanoviti. Na př.: ať kamení toto *chlebem* se stane; -- kdo pravdu zastává, *vítězem* ostává; -- kdo mne ustavil *soudcem*; -- jsem ustanoven *dozorcem*; -- stavěls Boha *svědkem*.

míti. Na př.: mám v srdci Boha *hostem*.

viděti, zdáti se. Na př.: pravý pokorný nechce býti viděn *pokorným*; -- sově soumrak *svítáním* a tma noční *polednem* se zdá.

jeviti, ukazovati. Na př.: Kristus se zjevil *člověkem i Bohem* (stč.); -- kdo odpovídá nedoslyše, *bláznem* se ukazuje.

jmenovati, sváti, praviti, díti, slouti. Na př.: ten jmenoval se *králem Šalomounem*; -- písmo Krista nazývá *sluncem*, Marii *měsícem* a Jana *denníci*; -- byt se kdo pravil i *andělem*; -- již vás nedím *svými sluhami*, ale *přáteli*; -- císař jej (Vratislava) *králem českým* provolal; -- chceš-li *dobrym* slouti.

psáti. Na př.: *mistrem* sedmera umění se psáti.

věděti, znáti, čísti, pokládati, mníti, souditi atp. Na př.: ďábel ho (Krista) *člověkem* věděl (stč.); -- lotr sám se *hříšným* poznal; -- ten

se čte *šlechticem* (stč., = počítá se, pokládá se); — pokládá jej *nemocným* (stč.); — nemni se *moudřejším*, než jiní byli; — blázen jest, kdo nepřítele *dobrým* soudí (stč.).

učíti. Na př.: učím se *kloboučnickem*.

Jindy bývá tento doplněk v nominativě (když se táhne ku podmětu, na př. otec cítí se *zdráv*, srov. § 470 č. 2), — nebo v akkusativě (když se táhne ku předmětu, vyslovenému akkusativem, na př. viděl jsem otce *zdráva*, n. *zdravého*, srov. § 473). Kdy tu má bývati instrumentál a kdy nominativ neb akkusativ, o tom zachovává se většinou pravidlo následující:

I. Když doplňkem je jméno přídavné (ve smyslu širším) a

a) táhne se ku podmětu, je zpravidla v nominativě (a pokud možná tvaru jmenného); tedy na př.: soused jest *bohat*, — soused stal se *bohat*, — soused učiněn jest *bohat*, — otec cítí se *zdráv*, — jsem *cizí* v této zemi, — žák byl *pochválen*. — činíš se *nevěda* (stč.), — jsem *první*, *druhý* . . ., — jdu sám *desátý* (stč. sám *desát*);

b) když téhož druhu doplněk se táhne ku předmětu, vyslovenému akkusativem, bývá často též v akkusativě (a pokud možná tvaru jmenného), na př.: viděl jsem otce *zdráva* n. *zdravého*, — učíň mě té cti *hodna*, — hřích činí člověka sobě *robotného*; — ale často také v instrumentále, na př.: učíň mě té cti *hodným*, — hřích činí člověka sobě *robotným*, — některé hříchy nazýváme *smrtebnými* atd.

Ve větách záporných bývá tu ovšem genitiv místo akk.; na př.: úřady nečiní lidí *svatých*, n. *svatými*.

II. Když doplňkem je jméno podstatné (nebo zpodstatnělé), bývá

a) v instrumentále, jestliže se jím vyslovuje vlastnost nějaká jakožto přijatá nebo proměnná, nebo jestliže příslušné sloveso znamená nějakou přeměnu, na př.: bratr jest *učitelem*, — Jozafat byl *zemským písařem*, — soused stal se *boháčem*, — ten *tlumočnickem mým* se udělal, — kdo mne ustanovil *soudcem*, — císař Vratislava *králem českým* povolal; a bývá

b) v nominativě neb akkusativě v případech jiných, na př.: soused jest *boháč*, — máme souseda *boháče*.

Pravidlo toto jeví se zřetelně ve spisech starších.

Během času pronikají v něm některé změny, zvláště v jazyku novočeském spisovném. Tu totiž v případě I. (když doplňkem je jméno přídavné) šíří se instrumentál na ujmu akkusativu

a nominativu víc a více; v případě II. (když doplňkem je jméno podstatné) zůstává celkem způsob starý.

V jazyku obecném zachovává se pravidlo staré měrou mnohem větší, než ve spisovném, a nikde nevyskytují se v něm rčení jako na př.: byl jsem *zvědávým*, zástupcové byli příliš *povolnými*, náš soused je *boháčem*, král stavěl se *rozhněvaným* atp. Rčení taková čtou se ve spisích, zvláště v době nejnovější, velmi často, ale jsou ovšem chybná; dlužno se jich vystříhati a držeti se v té příčině způsobu, zachovaného v jazyku obecném.

Místo instrumentálu bývá tu také *za s akk.*, v. § 513 (při předložce *za*).

Napodobením latiny přidával se k doplňkovému instrumentálu infinitiv *býti*, a tím vznikla spisovatelům pozdějším oblíbená vazba instrumentálu s infinitivem. Na př.: Kterýž se *vinným býti* zná (m. který se zná *vinen*). — Pak-li co *překážkou býti* viděli. — Privil jej *býti písařem*. — Císařovna *křestankou se býti* vyznala.

495. Instrumentálem jest vyjádřeno příslovečné určení; a podle toho, jaké to určení jest (§ 339 č. 3), rozeznáváme instr. 1. místa, 2. času, 3. způsobu, vztahu a míry, a 4. příčinnosti.

496. Instrumentál místa.

Ten bývá:

1. Při slovesích pohybu, na otázku *kudy?*

Na př.: *Lesem* šel a stromů neviděl. — Oheň vyrazí *dveřmi* neb *okny*.

Pravíme „*dívati se oknem*“ atp.; tu děj *dívati se* atd. pojat jest jako pohyb, který se děje *oknem*.

Pravíme „*zpívali jsme cestou*“, „*zpívali jsme lesem*“ atp.; tu pohyb není vyjádřen, ale rozumí se z ostatku věty (= *zpívali jsme jdouce, zpívali jsme jdouce lesem*).

2. Některé instrumentály místa jsou na otázku *kde?*

Zejména jsou to instr. *místem, místy, krajem, stranou, polem*. Na př.: osení je *místem* řídké, — potok byl *krajem* hluboký, — státi *stranou*, — ležeti *polem*.

497. Instrumentál času, na otázku *kdy?*

Vyskytuje se jenom ve rčeních jistých, více méně ustálených.

Na př.: Vojsko táhlo *dnem i nocí*. — Člověk *časem* se mění. — Nebe zemi déšť dalo *časem svým*. — Včera *tím časem*, . . . *těmi časy*. — Včera *tou dobou*. — *Každým rokem*, . . . *každým dnem*.

Původem svým patří sem příslovce *jednou*.

498. Instrumentál způsobu, vztahu a míry.

1. Instrumentál způsobový vyslovuje, *jak* (= *jakým způsobem*) se co děje nebo jest. Bývá nejčastěji při slovesích pohybu, ale často také při jiných.

Na př.: Bezpečněji *krokem* než *skokem*. — Běžeti *honem*, *úprkem*. — Jeti *klusem*, *tryskem*, *cvalem*. — Krev teče *valem*. — Nemocný leží *pádem*, oči mu stojí *sloupem*. — Pole leží *úhorem*, *ladem*. — To se stalo *tím způsobem* (stč. *tím činem*, *tím obyčejem*). — Kdo *dobrým úmyslem* čistotu drží. — Bojovník musí patřiti, *kterým řádem* chce bojovati. — Zřídlo objeveno *náhodou*.

Druhem tohoto instrumentálu jest instr. t. zv. *srovnávací*.

Na př.: Krev *potůčkem* (= jako potůček) teče. — Jason *sběhem* (= jako zběh) zašel jest (stč.). — Odešel jest *tulákem* na cestu (stč.).

2. Instrumentál vztahový vyslovuje, k čemu se vztahuje a vzhledem k čemu má se rozuměti a vykládati, co ostatek věty vyslovuje.

Na př.: Jsem *rodem* z Prahy, *bytem* v Plzni. — Josef byl *tělem* v Egyptě, ale *myslí* ve Svaté zemi. — Kdo odpočívá *tělem*, odpočívaj i *duchem*. — Čech *smýšlením*. — Prospívají *věkem* i *moudrostí*. — Sedláci nemají se rovnati *rouchem*, *stravou* a *čeledí* vládkám. — Člověk nemá meškati *pokáním*. — Císař jej *hrdlem* i *zdravím* ubezpečil. — Ten jest jist *nebeským královstvím*. — Malý *postavou*. — Někteří jsou nám přibuzni *rodem*. — Podobný *hlasem*. — Buďte věrní *srdcem*, *ústý* i *skutkem*. — Chudý *duchem*.

3. Instrumentál měrový bývá nejčastěji ve rčeních komparativních a vyslovuje *jakou měrou* (= *o kolik . . .*) vyniká A nad B (v. § 440). Komparativ jest ve větě buď výslovně, buď aspoň podle smyslu obsažen.

Na př.: Což méně *lotem* desíti hřiven (stč., = co jest o *lot* méně než deset hřiven). — Počet apoštolský umenšil se *jedním apoštolem* (stč., = stal se menší *o jednoho apoštola*). — *Čím více* kdo má, *tím více* žádá (= *o kolik . . .*, *o tolik . . .*). — *Čím dále*, *tím hůře*.

Sem patří původem svým příslovce *málem*, *mnohem*. Na př.: *mnohem* více, *málem* dále atp.

Krom toho jest instrumentál měrový také v příslovci *dílem* atp.; na př.: *dílem* máš pravdu, *dílem* se mylíš.

499. Instrumentál příčinnosti.

Druhy příčinnosti rozeznávají se rozmanitě (v. § 343) a podle toho jest několikery také tento instrumentál. Zejména jest:

1. Instr. původu na otázku *kým . . .* (= *kdo byl původce*)?

Na př.: Jméni *otcem* nabyté. — Zákon *Newtonem* nalezený.

2. Instrumentál nástroje a prostředku, na otázku *kým* neb *čím* (= *jakým nástrojem* n. *prostředkem*) . . . ?

Instrumentál tento bývá při přemnohých slovesích, která vyslovují děj, při němž něčeho nebo někoho se užívá jako nástroje (nebo jakoby nástroje) anebo jako prostředku nebo prostředníka. Na př.: Bodatí koho *jehlou*. — Slyš *uchem*, viz *rozumem*. — Chci to dokázati *svědkem*. — Spravujeme se *zákonem*. — Řídíme se *příkladem* jiných. — Posty jsou ustanoveny jedny *příkázáním*, druhé *obyčejem*. — Starého vrabce *plevami* neošidíš. — Přítel ručil za přítele *svým jméním i životem*. — Židé umožili krále svého *smrti tvrdou* (stč.). — Cestovatelé trpěli *hladem a žízní*. — Buřiči potrestáni jsou *vyhnanstvím*. — Strašiti koho *hrozbami*. — Hroziti, mstíti se komu *čím*. — Zaklínám tě *živým Bohem*. — Nahého *rouchem* obmysliti třeba. — *Čím* kdo zachází, *tím* i schází. — Adam vinil Evu *hříchem*. — Kdo byli vinni *smrti* sv. Václava. — Tělo se kochalo *pítím*. — Baviti se *něčím*.

Instrumentálem prostředku jest také tak zvaný instrumentál *ceny*; cena je prostředek, kterým se kupuje, platí, odměňuje atd.

Na př.: Vykoupiti se *darem*. — *Almužnou* nemůžete koupiti království nebeského. — Platme *pokáním a skutky dobrými*.

3. Instrumentál *látky*, na otázku *čím* neb *kým* (= *jakou látkou*) . . . ?

Instrumentálem tímto znamená se látka (hmotná i nehmotná, a b s t r a k t n í), kterou některý předmět je vnitřně naplněn, napuštěn, — nebo na povrchu svém obložen, ozdoben nebo poskvrněn, — nebo kterou předmět oplývá, páchnutím atp. ze sebe vydává.

Na př.: Řeka naplněna jest *vodami*. — *Kněžství* jest pln svět (stč.). — Loď naložená *obilím*. — Rozum nasycen bude *poznáním*. — Cesta zavátá *sněhem*. — Chodník zarostl *ořeším*. — Kámen *mechem* se obalí. — Knihy *zlatem* okované a *drahými kameny* posázené. — Pomazán *olejem*. — Kdo *štěstím* oplývá, na mnoho se nepamatuje. — Oplývati *zbožím*. — Plytvati *slovy*. — Saň počala *jedem* stříkati. — Kristus *krvavým potem* se potil. — Hospodář má páchnouti *větrem* a hospodyně *dýmem*. — Cizí víno má vůni *kořením*. — Jazyk náš *nebeskou dýše svobodou*. — Rytíři se *zlatem* blyštěli. — Vůz hořel *zlatem*. — Máme pláti *láskou k Bohu*. — Město rozléhalo se *jásáním*.

Stč. říkalo se také „dělati něco *zlatem*“ atp. (= nč. *ze zlata*).

4. Instrumentál *příčiny*, totiž *důvodu* (ve větě kladné) a *překážky* (ve větě záporné), na otázku *proč* (= *z jaké příčiny, jakou příčinou*) . . . ?

Na př.: Biskup *hněvy* rozedřel na sobě roucho. — Poustevník *strachem* se třásl. — Lakomec *závistí* chřadne. — Srdce *žalem* se

rozskočí. — Kdo se *mnou* stydětí bude před lidmi (stč.; nč.: stydětí se za koho). — Nechlub se *pradědy*. — *Čím* by měl člověk truchleti, *tím* se veselí. — Abys nebyl hrd *tou* pokorou. — Nemáme *čím* pyšni býti. — *Leknutím* nemohl jsem promluvití.

500. Příslovečné určení, nejčastěji způsobové, bývá mnohdy vyjádřeno instrumentálem jména podstatného, které je s přísudkem věty příbuzno kmenem nebo významem, — tedy instrumentálem jména soukmenného (*běžeti během . . .*) nebo souznačného (*hořeti ohněm . . .*). Tento instrumentál nazýváme *vnitřním*. Je to většinou ozdoba slohová, oblíbená zvláště u některých spisovatelů starých.

Na př.: Slunce vždy svým *během* běží. — Pravým *snem* usnouti. — Krutým *soudem* souditi. — Jeremiáš *plakal* srdečným *pláčem* zboření jeruzalemského. — Chci to *řici* obecnou *řečí*. — Kníže počal velikou *prosbou* *prositi*. — *Proste* Boha plnou *žádostí*. — Člověk *hřeší* mnohými *hříchy*. — Ten velikou *ctí* *ctěn* bude. — Spravedlivý *životem* bude *živ* a neumře. — Když by kdo *kvetl* takovým *květem*. — Keř *hořel* *ohněm*. — *Letěti* *pádem*.

Podobný k tomu je vnitřní akkusativ, o němž v. § 472 č. 2.

501. Instrumentálem jest vyjádřen *přívlastek*.

Instrumentál *přívlastkový* je v šelický instrumentál, který patří ke jménu podstatnému, a jest instrumentálem *přívlastkovým* právě tím, že jméno, k němuž patří, je jméno podstatné. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Sr. § 468 č. 3, a.

Na př.: Cesta *lesem*. — Chyba *nedopatřením*. — Čech *rodem*. — Pohrdání *almužnou*.

502. Kromě toho jest ještě a dílem v *přívlastku*, dílem v *doplňku* se vyskytuje instrumentál *vlastnosti* (kvalitativní).

Ten má doklady skoro jen stč. Na př.: Sv. Prokop byl jest člověk *urozením vysokým* (= nč. byl *těla vysokého*). — Člověk *vysokou postavou* (stč., = vysoké postavy). — Přemysl (Otakar) byl *životem hrdinským* (= *těla hrdinského*). — Těm, již jsou *čistým srdcem*.

V nč. podobají se tomu instrumentály způsobové, jako jsou na př.: zajíc spí *otevřenýma očima*, choditi *bosýma nohama* atp.

503. Rozdílnost při výkladech některých instrumentálův.

Někdy může se též instrumentál podle rozdílného pojetí počítati k rozdílným druhům.

Na př. ve větě „nepřítel dobyl města *zradou*“ může se instr. *zradou* bráti *a*) za instr. prostředku (= čím, jakým prostředkem dobyl nepřítel města?), a *b*) také za instr. způsobu (= jak, jakým způsobem dobyl...?). Vlastní je tu pojetí *a*). V pojetí *b*) jest položen prostředek na místě způsobu: jsem tázán, jakým způsobem dobyl nepřítel města, a odpovídám za to, jakým prostředkem ho dobyl.

Ve větě „země hynula *nepokojí domácími*“ může se bráti instr. *nepokojí domácími* za instr. příčiny, a též za instr. prostředku.

Ve větě „byl tu *mžikem*“ může se bráti *mžikem* za instr. času (= v okamžiku), a také za instr. způsobu (= jak rychle?).

Instrumentály, jež se berou obyčejně za předmětné — „točiti *kolem*“, „hoditi *kamenem*“, „vládnouti *rukou*“ atd. (v. § 493) —, mohou se bráti také za příslovečné, a to prostředkové, jimiž původně i byly. Znamenaly totiž původně prostředky, jimiž se koná, co věty vyslovují; ale časem berou se za předměty týchž dějův. Na př. ve rčení „točiti *kolem*“ vyslovoval a rozuměl se instrumentálem *kolem* původně prostředek, kterým se *točení* konalo; později pak rozumí se jím předmět. Podobně ve rčení „hoditi *kamenem*“, ve „vládnouti *rukou*“ atp. Tím i stalo se, že tu časem vstupuje akkusativ na místo instrumentálu a praví se na př. točiti *kolo*. hoditi *kámen*.

504.

G. Vokativ.

1. Vokativ jest pád, kterým voláme nebo oslovujeme. Na př.: *bratře! příteli!*

2. Vokativ neváže se s větou, jako pády ostatní, nýbrž vkládá se jen do ní jako zvolání nebo oslovení; tím liší se od pádův ostatních, — není pádem téhož řádu, jako jsou ostatní.

3. Zvláštních tvarův vokativních, pokud jaké jsou, užíváme jen pro grammatickou osobu druhou, nikoli též pro první a třetí. Na př.: *ó ty nešťastný človče!* — a naproti tomu: *ó já nešťastný člověk!* — *ó ten nešťastný člověk!*

4. Místo vokativu bývá nominativ; v. § 470 č. 5.

505. IX. Předložky a pády předložkové.

1. O původu předložek v. § 305.

2. Předložky rozeznávají se prvotné (n. pravé, vlastní) a podružené (n. nepravé, nevlastní).

Podružené jsou, které vznikly z výrazů příslovečných a jmených; tedy *místo*, *kolem*, *kromě*, *vedle* a j.

Na př. ve větě „ježek má ostny *místo* srsti“ je předložka *místo*. Ta je vlastně akkusativ jména podstatného *místo* (= něm. Ort, Stelle). Akkusativ tento byl původně ve větě příslovečným určením, a v tomto významu ustrnul a bral se za příslovce. Pak setřel se s téhož slova i význam příslovečný a bývalé příslovce běře se za předložku. Vývoj a postup byl tu tedy: byl akkusativ jm. podst. *místo*, z něho stalo se příslovce *místo*, a z tohoto předložka *místo*.

Podobně vznikly: předložka *kolem* z příslovce *kolem*, kteréž jest instrumentál jména podst. *kolo*; — předložka *kromě* z přísl. *kromě*, kteréž jest lokál zaniklého jména podst. *kroma* (= kraj): — předložka *vedle* z výrazu příslovečného *ve-dlé* (= v-délku); atd.

Naproti tomu nazývány bývají prvotnými předložky ostatní, tedy na př. *do*, *na*, *od*, *po*, *s*, *v*, *z* a *j*.

Pravdě se ovšem podobá, že také předložky t. zv. prvotné z výrazů předtím příslovečných vznikly.

Předložky prvotné a podružné liší se stářím: prvotné jsou vesměs starožitné, podružné pak jsou původu pozdějšího.

3. Předložky vyskytují se dílem ve složení se slovesy a jmény, dílem ve spojení s pády.

- a) Ve složení se slovesy a jmény omezují a určují význam týchž sloves a jmen (utvořených namnoze ze sloves, jež byla s předložkou složena). Na př.: *volati* — *přivolati*; — *hoditi* — *odhoditi*, *nahoditi*, *nahoditi*, *předhoditi*, *shoditi*; *kročiti* — *nakročiti*, *přikročiti*, *obkročiti*, *vkročiti* atd.; — *zahrada*, *ohrada*; — *odchod*, *příchod*; — *spád*, *nápad*, *západ* atd.

Ve složení tomto bývají jenom předložky prvotné a nazýváme je tu předponami.

- b) Ve spojení s pády omezují a určují význam pádový. Na př. v genitivech předložkových *do*-hradu, *s*-hradu, *z*-hradu, *u*-hradu, *vedle*-hradu, *kromě*-hradu, *bez*-hradu je význam omezený a mnohem určitější, nežli v genitivě bez předložky *hradu*.

4. Pády s předložkou spojené nazývají se předložkové (naproti pádům prostým n. bez předložky, v. § 468 č. 1).

S předložkou bývá spojen akkusativ, genitiv, dativ, lokál, instrumentál, — nikoli též nominativ a vokativ.

Každý z pádů těchto s předložkami několika se spojuje; při tom ovšem i význam při každé předložce jinak se obměňuje, jak viděti na příkladě uvedeném: *do*-hradu, *s*-hradu, *z*-hradu, *u*-hradu, *vedle*-hradu, *kromě*-hradu, *bez*-hradu.

Předložky pak jednotlivé pojí se: některé s pádem jen jedním, na př. *do* (jen s gen.), *k* (jen s dat.), *pro* (jen s akk.), *při*

(jen s lok.); — jiná s pády dvěma, na př. *na* (s akk. a lok.), *nad* (s akk. a instr.); — a jiné s pády třemi, na př. *po* (s akk., dat. a lok.), *za* (s akk., gen. a instr.).

5. Předložky kladou se před pádem. Na př.: *do-školy, dle-Boha, místo-sebe*.

Ve stč. kladly se některé předložky také za pádem; na př. *Bohadle* (= pro Boha), *sebe-místo* (= místo sebe). V nč. je toho zbytek ustrnulý v příslovci *mnedle* n. *medle* (= mne-dle).

6. Předložky spojují se zpravidla jen s příslušnými pády (jmen podstatných, přídavných a zájmen); na př.: *do-hradu* (*do* spojeno s gen. *hradu*), *ve-všem* (*ve* spojeno s lok. *všem*) atd.

Někdy však spojují se také s výrazy jinými. Zejména:

- a) S příslovci, která se ovšem nesklouňují. Na př.: *dnes — ode-dnes, do-dnes, po-dnes; vždy — ode-vždy, na-vždy, po-vždy* atp. Výrazy tyto mají význam opět příslovečný.
- b) S pády předložkovými. Výraz takto vzniklý má pak význam a tvar toho pádu, jaké mu sluší podle předložky nově přibylé. Na př.: *za-jísto* (stč.) a *do-za-jista* (koncovka *jista* je genitivní, jako v gen. *města*, a význam výrazu celého je též genitivní; obé proto, poněvadž *do* se pojí s gen.); — *po-nenáhlu* a *z-po-nenáhla*; — *z-paměti* a *na-z-pamět* (chybně *napamět!*); — měl jsem šátek *pod-hlavou*, a někdo mi šátek *z-pod-hlavy* vzal! — *pod-tím-stromem* a *z-pod-toho-stromu* — *o-pravdu, do-o-pravdy*; — zaplatím *po-žních*, počkejte mi *do-po-žní*; — *přes rok, na-přes-rok, pro na-přes-rok*.

7. Když pád je výraz dvoučlenný, opakuje se někdy předložka a klade se před každým členem jeho. Na př.: *na hoře vysoké — a na hoře na vysoké; na hrad ten — a na hrad na ten; za života zdravého — a za života za zdravého* atp.

Tím způsobem opakují se předložky jenom prvotné.

Opakování pak toto bylo a jest v některých případech více méně oblíbeno, v jiných pak bývalo pravidlem. Zbytek pravidla toho zachovává se dosud, když ve složitém výrazu pádovém jsou slova *ten* a *všechn*; na př.: gen. *z* toho *ze* všeho, — dat. *k* tomu *ke* všemu, — akk. *pro* to *pro* vše, — lok. *při* tom *při* všem, — instr. *s* tím *se* vším, — množ. č. *od* těch *ode* všech, — *v* těch *ve* všech atd.

Ve stč. opakována předložka někdy též, když pád měl členů více než dva.

Zřídka vyskytuje se předložka zdvojená před výrazem jedno-

duchým; na př. *se-s-vrchu*, dial. *ze-z-Plzně*. Tu byla dříve předložka jen jedna; ta splýnula s výrazem a časem nebyla již dosti zřetelná; proto položena sem znovu: *s-vrchu*, — *svrchu*, — *se-svrchu*; *z-Plzně*, — *zPlzně*, — *ze-zPlzně*.

506. Ve větách, jako jest „*od Kamene s Mišňany se slili*“ atp., zdá se, jako by pádem předložkovým vyjádřen byl podmět. Tu však je položen jenom přívlastek ku podmětu náležící, podmět pak sám (t. *členové rodu*, který se nazýval „*od Kamene*“) dlužno si domyslíti. Srov. § 329.

507. Pádem předložkovým jest vyjádřen předmět.

To bývá (srov. § 337 č. 5):

1. Při mnohých slovesích.

Na př.: *mluviti . . . , rovnati se, podobati se . . . k někomu*; — *myslíti, dbáti . . . , míniti, pomníti, vzpomenouti, zapomenouti . . . na koho neb nač*; — *volati, křičeti . . . , žalovati, sočiti . . . , hněvati se, zlobiti se . . . na koho neb nač*; — *zříti, hleděti, patřiti, dívati se . . . na koho neb nač*; — *myslíti, starati se, věděti, mluvíti . . . o kom neb o čem*; — *věřiti, doufati . . . v koho neb več*; atd.

2. Při některých jménech přídavných.

Na př.: *podobný, vlídný . . . k někomu*, — *laskavý na koho* atd.

3. Při některých jménech podstatných (tu pak je pád předložkový zároveň významu přívlastkového).

Na př.: *vzpomínka na domov*, — *starost o živobyті* atd.

508. Pádem předložkovým bývá vyjádřeno příslovečné určení.

A to:

1. Příslovečné určení místa (u významu místním vlastním i přeneseném) na otázku *kde? kam? kudy? odkud?*

Na př.: *Sedím na koni*. — *Byl jsem na poli, na Vyšehradě*. — *Byl jsem na pouti, na mši, na kázání*. — *Jsi na omylu*. — *Stůj na svém*. — *Přestaň na tom*. — *Sedám na koně*. — *Jdu na Vyšehrad*. — *Ruth chodila na žně*. — *Jdu na jahody, na pout, na mši, na kázání*. — *Jsem pozván na hody*. — *Padl mezi lotry*. — *Přivedli knížete k jedné lípě*. — *Šli jsme skrze les*. — *Kůň běžel podle řeky*. — *Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá*. — *Boleslav vši země až do Krakova dobyl*.

2. Příslovečné určení času na otázku *kdy? jak dávno (= od které doby)? dokud (= do které doby)? jak dlouho (= po jaký čas)?*

Na př.: *Bylo to z jara, v létě, v zimě; ve středu, ve čtvrtek*; —

bylo to *na jaře, na podzim, na vánoce*, — *na sv. Annu*; — stalo se to *mezi vánoce a hromnicemi*; — přišel jsem *k ránu, k večerou* (= *k večeru*, v. § 304 č. 2), *pod večer, za dne, přede dnem*. — Zůstal jsem v městě *přes zimu, do jara*. — Kdo křivě svědčí, nebude živ *do roka*.

3. Přísluvečné určení způsobu, vztahu a míry na otázky *jak?* (= *jakým způsobem*)? *vzhledem k čemu? jakou měrou?*

Na př.: Střleli *na slepo*, mluvíti *na prázdno* (urč. způsobu). — Zpívati *na hlas*. — Kupovati *za hotové*, prodávati *na dluh*. — Smrt sbírá lidi *na přeskáčku*. — To se stalo *bez práva, proti právu*.

Chromý *na obě ruce* (urč. vztahu). — Slabý *na plíce*. — Nebuď skoupý *na zboží*. — Země bohatá *na ovoce*. — Kdo byl *na vzrůstu* delší než meč. — *Na duši* starý, *na těle* nedorostlý. — Ta rozsedlina má tři lokte *na délku*.

Řeka hluboká *do pasu, po pás* (urč. míry). — Přítel až *do peněz*. — Raněn *do smrti*. — Jedli *do sytosti*, pili *do vůle*. — Zaplatiti *do krejcaru*.

Každý den *kromě neděle* (míra určena omezením). — Všichni *mimo jednoho*. —

Přebývalo jich na poušti *do sta* (míra určena přibližně). — Jest na lodi komárek *do čtyřiceti*. — Je nás *ke stu*. — Měl s sebou *okolo sta* koní. — Ten ostrov má *na dva tisíce* vsí.

4. Přísluvečné určení příčinnosti (t. j. původce a původu, prostředku a nástroje, látky, důvodu a překážky, účelu a cíle, podmínky; srov. § 343).

Na př.: *Z jiskry* oheň bývá (původ). Země *od Kolumba* objevená. — Jsme přemoženi *skrze kouzlo* (prostředek, nástroj). Víra naše vznikla *skrze sprostné lidi, skrze apoštoly*. — Nádobu *z hlíny* učiněná (látka). *Z cizích ostřížkův* krejčí kabát si šije. Dům *od kamene*. — *Pro pravdu* se lidé nejvíce hněvají (důvod). Učiniti něco *ku prosbě, ku přání, k vůli*. Učiniti něco *z lásky, z přátelství*. — *Pro hluk* není slyšeti (překážka). — Přispěti někomu *ku pomoci* (účel, cíl). Voda *k pití*. Počali mu *na hanbu* mluvíti. Mně *na radost*. *Nač, k čemu je to?* — *Při dobré vůli* vše jde do háry (podmínka).

509. Pádem předložkovým jest vyjádřen přívlastek.

Přívlastkový je všeliký pád předložkový, který patří ke jménu podstatnému, a je pádem přívlastkovým právě tím, že určuje pojem vyjádřený jménem podstatným. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Srov. § 468 č. 3 a § 349.

Na př.: *Cesta do Říma*. — *Pobyt v Egyptě*. — *Most přes Vltavu*. — *Posel od bratra*. — *Dům od kamene*. — *Obilí od loňska*. — *Bytost bez proměny*. — *Člověk bez srdce, bez citu*. — *Člověk po nemoci*. — *Hrad na skále*. — *Vyhlička na jezero*. — *Dům na spadnutí*. — *Spor o dědictví*. — *Sázka o sto slatých*. — *Dům o třech patrech*. — *Kolín nad Labem*. — *Kníže nad loupežníky*. — *Krajina pod Řípem*. — *Čtení pro zábavu*. — *Voda k pití*. — *Shoda se sousedy*. — *Pole mezi lesy*. — *Boj mezi Řeky a Peršany*. — *Domy vedle kostela*. — *Hádání v slovích*. — *Nádoba z hlíny*. — *Ucho u hrnku*. — *Bitva u Lipska*.

510. Pádem předložkovým jest vyjádřen doplněk.

Ten táhne se buď ku podmětu, na př.: *nemocný jest bez sebe* (*nemocný bez-sebe*); — buď ku předmětu, na př.: *beru vás za svědky* (*vás za-svědky*), *nechci míti pochlebníkův za soudce* (*pochlebníkův za-soudce*).

Jiné příklady v. v § 359.

511. Rozdílnost při výkladech pádů předložkových.

Někdy může se týž pád předložkový podle rozdílného pojetí počítati k rozdílným druhům.

Na př. ve rčení „*pracovati přes čas*“ může *přes čas* býti někdy určením času (= *pracovati jak dlouho?*), někdy určením míry (*kolik?*).

Ve větě „*musíš přebývati kromě lidí*“ může se *kromě lidí* bráti za určení místa (*kde?*), a také za určení způsobu (*kromě lidí* t. j. o samotě, *jak?*).

Podobně ve větě „*sv. Augustin praví mezi jiným*“.

Jindy může týž pád předložkový býti tu příslovecným určením, tu předmětem. — Srov. s tím se vším § 344.

512. Pády předložkové podle jednotlivých předložek.

1. Hledíce k významu pádů předložkových nalézáme, že je rozdílný hlavně podle předložek. Vidíme to zřetelně, když vzhledem k významu srovnáváme pády stejné, ale s předložkami rozdílnými, na př. instr. *nad vodou a pod vodou*, — lokály *na ruce a v ruce* atd. Každá předložka má svůj nějaký význam zvláštní, a ten proniká i ve spojení předložky s příslušným pádem.

2. Dále nalézáme, že mnohdy i táž předložka při téměř pádě mívá význam rozdílný; na př. předložka *na* spojená s lokálem má patrně jiný smysl ve větě a) „*knihy leží na stole*“, jiný ve větě

b) „přijdu k vám *na jaře*“, a jiný ve rčení c) „pověděti *na krátce*“ (= zkrátka, bez okolků).

V těchto případech jest některý význam původní, vlastní, — ostatní pak vyvinuly se z něho přenesením, jsou významy přenesené. Význam vlastní jest většinou místní. V příkladech právě uvedených je předložka *na* v a) významu vlastního [a to místního], v b) a c) významu přeneseného [místní *na* přeneseno a užito ho v b) pro výraz časový, v c) pro výraz způsobový].

3. Mnohé pády předložkové ustrnuly ve výrazy příslovečné. Na př. z předložkového instrumentálu *za tím* vzniklo příslovce *zatím*; *ze za jisté* stalo se příslovce *zajisté*; *z o všem* — *ovšem*; *z na-vz-chvále* — *naschvál* atd. Stejného původu jsou také spojky (vztažná příslovce) *nač, zač, proč* . . . = *na-ě* (na co) atd.

513. Předložky jednotlivé (pořádkem abecedním) a jejich pády jsou:

bez.

Pojí se s genitivem: na př. *bez ruky*.

Genitiv *s bez* znamená, čeho kdo nemá, čeho je zbaven. Na př.: člověk *bez ruky*, kniha *bez ceny*.

Některá rčení:

bez Boha, bez-děky, bez péče; odtud odvozeno *bezbožný, bezděčný, bezpečný*; — *u-bezpečiti, při-bezděčiti* (= přinutiti); — *beze-sný* = jsoucí *beze sna* (beze spaní), *beze-sná noc* (chybně: *bez-senná*, = *bez sena!*), srov. § 18, 4.

bez sebe; na př.: nemocný je *bez sebe* (= bez vědomí; srov.: nemocný není *při sobě*).

Stč. říkalo se ve smyslu stejném také: bude *beze mne* pro strach, — bylo málem *bez města* (= město bylo by málem padlo a zahynulo).

dle.

Pojí se s genitivem; na př. *dle Boha, dle zákona*.

Stč. bylo *dle* = pro (něm. wegen, lat. propter), v nč. knižné jest odchylkou = podle; *dle Boha* bylo ve stč. = pro Boha, nč. = podle Boha.

Původem svým patří sem přísl. *medle* (ze *mne-dle*, v. § 505 č. 5).

-dle: po-dle a ve-dle.

V *podle* a *vedle* (stč. *podlé, vedlé*) je *-dle* rozdílné od předložky *dle* zde předcházející a souvisí se jménem podst. *děle* (stč., = délka).

Oba tyto výrazy jsou vlastně významu příslovičného. Ten vidí se v příkladech: *podle* jest den ztracení (stč.), — bydlím *vedle*.

Oba berou se dále za předložky a pojí se s genitivem.

Genitiv s *podle* a *vedle* vyslovuje, podle nebo vedle kterého předmětu (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př.: pluli jsme *podle ostrova*, — louka jest *vedle lesa*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné (přenesené), na př.: souditi *podle práva* (*jak?*), — staň se *podle vůle tvé*, — *vedle obyčeje pohanského*.

Místo *podle* a *vedle* rozšířilo se v nč. neprávem spisovné *dle*; v. t.

do.

Pojí se s genitivem.

Genitiv s *do* vyslovuje:

a) Ke kterému předmětu (*kam?*) děj směřuje. Na př.: jdu *do města* (vlastně = směrem k městu; v. doleji c).

b) Ke kterému až předmětu (*až kam?*) děj dosahuje. Na př.: Boleslav vši země až *do Krakova* dobyl (= až ke Krakovu). — Král Přemysl II. od Rakous *do moře* všechny země držel (až k moři); — všeho *do času*, pán Bůh na věky.

Z toho vyvinul se význam míry. Na př.: Řeka jim byla *do pasu* (= po pás); — přítel až *do peněz*; — poraněn *do smrti*; — jedli *do sytosti*, pili *do vůle*; — vrata otevřená *do kořen*, *dokořán* (v. § 147 č. 5).

c) Předmět, do jehož nitra děj se nese. Na př.: vkročiti *do školy*, — hoditi kámen *do jámy*, — upadnouti *do vody*.

Význam tento je původu pozdějšího; stč. bylo za to v s akkusativem. Na př. u Dalimila čte se: Břetislav jel *do kláštera* (t. j. směrem ke klášteru), a když Čechové *v klášter* (t. j. do nitra kláštera) šli, skryla se Jitka za oltářem.

Některá rčení:

vím, vidím, znamenám, mám, jest mi . . . , pravím . . . , domnívám se, naději se, doufám . . . , zdá se mi, líbí se mi . . . , jest mi divno . . . něco *do něho*. Na př.: nevím *do něho* nic zlého; — nejsem svědom *do sebe* nic zlého; — vidíte-li *do sebe* které dobré skutky; — znamenej *do sebe*, chceš-li světa nedbati; — které máš *do sebe* činy; — není mi nic *do toho*; — také to *do něho* pravili, že . . . ; — kdo by to *do něho* řekl! — *do tebe* jest mi se víry nadíti; — ztratě obec nedoufej *do hradu*; — co se vám zdá *do člověka toho?* — to jest mi divné *do něho*; — líbí se mi to *do něho*.

něco jest . . . do koho (= někdo je takový . . .). Na př.: znamenej, co je *do ní* (t. do masti, = jaká jest, stč.). — To rčení zachováno v nč.: co *do toho!* — není nic *do toho*.

jest komu . . . do čeho. Na př.: nebylo mu *do smíchu*, — je mi *do pláče* atp.

dáti se, pustiti se . . . do čeho. Na př.: žena dala se *do práce*, — pustil se *do nás*.

Původem svým patří sem též příslovce: *docela, dokonce* atp.

k, ke (n. *ku*; srov. § 27 č. 3).

Pojí se s **d a t i v e m**.

Dativ s *k* znamená směr, t. j. vyslovuje, ke kterému předmětu (*kam?*) děj jakoby *k* cíli svému směřuje, anebo podle něhož a jakoby směrem *k* němuž něco určujeme. Na př.: přivedli knížete *k jedné lípě*; — *ku Praze*; — řekl Čech *k svému sboru*; — chtěl *k lidem* býti bez viny; — ten má naději *k věčnému utěšení*; — láska *k Bohu*; — nemějte závisti *k sobě*; — Diogenes jednoho dne *k slunci* seděl; — rovnati se *k někomu*, podoben *k někomu*; atp.

Z významu směrového vyvinul se význam účelový; na př.: Kristus ostavil své tělo *k vešdejší oběti*, — voda *k pití*, — *ku pomoci*, — *ku příkladu*.

Některá rčení:

k vůli. Na př.: to se děje *k vůli* tobě. Rčení toho užívá se vlastně jen o bytostech osobních, které skutečně *vůli* mají.

k rozkazu, ku prosbě, ku přání . . . někomu něco učiniti. —

Nemocný přišel *k sobě* (srov. byl *bez sebe*, je *při sobě*).

kolem, okolo.

Kolem jest instrumentál jména podst. *kolo*; — *o-kolo* pak jest **akk.** téhož jména s předložkou *o*.

Kolem i *okolo* jsou vlastně výrazy příslovečné, a význam jejich příslovečný vidí se v příkladech: šel jsem *okolo* (= mimo), — když půjdu *kolem* atp.

Obé však béře se dále za předložku a pojí se s **g e n i t i v e m**.

Genitiv s *okolo, kolem* má význam místní; na př.: hrad má *okolo sebe* zeď, *kolem sebe*. Z významu místního vyvinuly se jiné.

Některá rčení:

připluli jsme *k místu okolo Benátek* (= v okolí Benátek); —

měl *okolo sta koní* (míra přibližná), — přijdu *okolo Nového roku*.

kromě.

Je vlastně lokál *k nom.* *kroma* = kraj (v. § 305 č. 2) a významu původně příslovečného. Ten vidí se v příkladech: chudý neměl nic, *kromě* jednu ovečku; — nedůvěřuji nikomu, *kromě* tobě.

Dále běže se však také za předložku a pojí se s genitivem.

Genitiv s *kromě* vyslovuje, od čeho je co odloučeno, z čeho je vyloučeno atp. Na př.: musíš *kromě lidí* přebývati; — každý den *kromě neděle*.

mezi.

Je vlastně lokál k nom. *meze* (v. § 305 č. 2); běže se však za předložku a pojí se s akkusativem a instrumentálem.

1. Akkusativ s *mezi* vyslovuje, mezi které předměty (*kam?*) se děj nese. Na př.: padl *mezi lotry*, — *mezi své* přišel a svoji ho nepřijali, — rozdal zboží *mezi chudé*.
2. Instrumentál s *mezi* vyslovuje, mezi kterými předměty (*kde?*) se co děje nebo jest. Na př.: na poušti *mezi Egyptem a svatou zemí*, — byl boj *mezi Řeky a Peršany*, — sv. Augustin *mezi jinou řečí* praví, — *mezi vánoce* a *hromnicemi*; — jest rozdíl *mezi jedlí a smrkem* atd.

Některá rčení :

nejlepší *mezi všemi* atp. (při superlativu, v. § 441 č. 2, b); — hádali se *mezi sebou* atp. (výraz vespolečnosti, v. § 448 č. 5); — jeden *mecítma* (stč., t. j. jeden *mezi-desítma*, = 21; v. § 461 č. 4). Sem patří též příslovce *mezitím*, = *mezi tím*.

mimo.

Je vlastně příslovce, původem příbuzné se slovesem *minouti*. Význam příslovečný vidí se dosud ve rčení: jíti *mimo*. Příslovce *mimo* vzato pak za předložku.

Pojí se s akkusativem. Na př.: *mimo něj* nic nebylo; — *mimo právo* dary bera (= bez práva, proti právu); — *mimo rozkaz* to jsou učinili; — byl krásný *mimo jiné* (stč., = nad jiné).

Odchylnou bývá genitiv, na př. *mimo těch užitekův* (podle *kromě těch užitekův* atp.); jazyk spisovný zachovává akk.

místo.

Je vlastně akkusativ jména podst. *místo*, ustrnulý v příslovce; význam příslovečný vidí se dosud v příkladech: řekl jsem to sestře *místo* bratrovi, — šel do lesa *místo* do školy atp.

Příslovce *místo* vzato dále za předložku. Srov. § 505 č. 2. Pojí se s genitivem. Na př.: Přišel syn *místo* otce.

na.

Pojí se s akkusativem a s lokálem: na př. *na strom* a *na stromě*.

1. Akkusativ s *na* vyslovuje, na který předmět (*kam?*) děj nějaký se nese, a zvláště na jehož vrchní stranu se nese; na př.: pták vyletěl *na strom*, — položil jsem knihu *na stůl*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné, přenesené.

Některá rčení:

jdu na Vyšehrad, jedu na pole . . ., a podle toho také *jdu na mši, na kázání, na pout . . ., jedu na trh, dáme se na pochod, nepřítel dal se na útěk*;

jíti na koho (= proti, nepřátelsky), *hnáti na nepřítele*; — *sahati na knihu . . .*, a podle toho též *sahati komu na čest*; — *hleděti, zřítí, dívati se . . . nač*; — *dej pozor nu zadní kola*; — *volati, žalovati, sočiti na koho*; — počali *na něho* lstivě *mluviti*; *nařikati na koho*; — *kvíliti, plakati nač* (stč.), na př. *plačte na své hříchy*; —

mysliti, dbáti nač; na př.: *mysli často na přítele*, a častěji *na nepřítele*; — *nedbej na řeči lidské*; —

pomniti, vzpomenouti, zapomenouti . . . nač; na př.: *abych nepomněl na tu křivdu*, — *vzpomeň na mě*, — *zapomněl jsem na to*; —

ptáti se, tázati se . . . nač;

hráti na housle . . .;

stonati na hlavu . . ., *stonati, umřítí na červenou nemoc*;

bylo to *na podzim (kdy?)*, *na vánoce*, *na sv. Lidmilu*; —

střfletí na slepo; založiti ruce *na kříž* (= křížem); *prodávati na dluh*; *rozřezati něco na kusy*; — *tři lokte na délku*; —

mluviti někomu na hanbu, na škodu.

Sem patří též příslovce *nahlas* (= *na hlas*), *nazpamět* (= *na z-paměti*, v. § 505 č. 6, b), *naopak* atp.

2. Lokál s *na* vyslovuje, na kterém předmětě (*kde?*) něco jest nebo se děje, a zvláště na jehož vrchní straně to jest nebo se to děje; na př.: ovoce roste *na stromě*, — kniha leží *na stole*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se jiné, přenesené.

Některá rčení:

býti na poli . . ., a podle toho také *býti na mši, na kázání, na pouti, na trhu, na pochodu, na útěku* atp.; —

státi na zemi . . ., *státi na svém, přestati na čem*; —

míti něco na srdci, na paměti, na mysli, na svědomí; —

prositi, žádati, louditi, zvidati, ptáti, tázati . . . na kom; na př.: co matka na svém synu prosí, — toho na něm žádali, — co na lídech vyloudíš, — páni na chlapu zvěděli, — když na babě kouzla (gen.) ptají (stč.), — Vlasta na dívkách práva (gen.) potázala (stč.); — dobytí, získati, vydělati, vyhrati . . . na kom; na př.: Polané na Češích všech tvrzí dobyli; — činiti dobře n. zle, blouditi, škodu vzíti . . . na čem; — nemocný jest na umření, dům je na spadnutí; — bylo to na jaře (kdy?); — pověděti na krátce, žiti na mále; příslovce namnoze = na-mnoze.

nad.

Pojí se s akkusativem a s instrumentálem; na př. *nad horu* a *nad horou*.

1. Akkusativ s *nad* vyslovuje, nad který předmět směrem vzhůru (*kam?*) děj se nese, a zvláště nad jehož povrch se nese; na př.: slunce vystoupilo *nad horu*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se jiné, přenesené.

Některá rčení :

býti nad jiného; na př.: není učedlník nad mistra; — milovati, ctíti . . . koho nad jiné (= více než jiné); — div nad divy (stupňuje se význam jména podstatného), — ó radosti nad radost! — hoře nad hoře!

vtipný *nad míru* (stupňuje se význam jména přídavného v pozitivu), — vzácný *nade všechny věci*, — moudrý *nad jiné*; —

při komparativech a superlativech: dražší *nad zlato*, nejbohatší *nade všechny* (v. § 440 a § 441 č. 2, b).

2. Instrumentál s *nad* vyslovuje, nad kterým předmětem (*kde?*) něco jest nebo se děje, a zvláště nad jehož povrchem to jest nebo se to děje; na př.: slunce stojí *nad horou*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení :

býti nad kým . . . , ustaviti, ustanoviti koho nad kým . . . , mfti koho nad sebou; na př.: ne páni ustanoveni jsou nad právem, ale právo je nad nimi, — máte nad sebou zákon; —

panovati, vládnouti, vévoditi, vítěziti . . . nad kým; —

pán nade vsí zemí, — kníže nad loupežníky (stč.); —

činiti, kutiti, páchati . . . něco nad kým; na př.: učiňte nade mnou, co chcete, — co se nad námi skutí, — co jsi spáchal nad nevinným; —

smilovati se, mstítí se . . . nad kým; na př.: smiluj se nade mnou, — by se nad ním slitovali, — já se nad vámi pomstím (stč.); —

zoufati . . . nad kým; — radovati se, rmoutiti se, naříkati, býti teskliv . . . nad čím; —

krásný nad syny člověčími (stč.); — král nad králi.

O.

Pojí se s akkusativem a s lokálem; na př.: *o stůl* a *o stole*.

1. **Akkusativ s o** vyslovuje, o který předmět (t. j. *kam*, okolo kterého předmětu, — nebo *kam*, do styku se kterým předmětem) děj se nese, nebo děj klademe; na př.: posaditi hosti *o stůl* (= okolo stolu), — uhoditi se *o stůl* (= nárazem do stolu). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

mluviti, hádati se, přiti se, souditi se, vaditi se . . o něco;

pracovati, jednati, starati se . . . o něco; —

státi, dbáti o něco, na př.: každý rád o pokoj stojí; —

hráti, saditi se . . . o něco; —

běží, jde . . o něco; na př.: jim o život běží, — jde mi o pravdu; —

bylo hostů *o tři stoly* (= kolik by se jich posadilo okolo tří stolův); —

při komparat.: větší *o loket*, — starší *o rok* (v. § 440 č. 2).

Sem patří též příslovce *opravdu*, = *o pravdu*.

2. **Lokál s o** vyslovuje, o kterém předmětě (t. j. *kde*, okolo kterého předmětu) něco se děje nebo jest; na př.: rytířstvo shrnulo se *o Alexandrovi* (stč., = okolo Alexandra). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

pracovati o čem, na př.: lidé pracují o pokrmu a o oděvu (stč.); —

choditi o čem, na př.: jali se o tom choditi, aby Konrad byl knížetem; — jiné jest: choditi o holi; —

mysliti, věděti, mluviti, slyšeti, čísti, učiti . . o něčem;

ukládati, lest klásti . . . o kom; na př.: kladl lest o svém pánu; —

býti, živu býti . . . o čem; na př.: býti o hladu, — ne o samém chlebě živ jest člověk; —

učiniti něco *o své moci, o svém umě* (stč.; z toho neporozuměním ně. *o své ujmě*, sr. § 566); —

bylo to *o poledni, o polednách; — o vánocích; — o sv. Havle; —*

koráb o šesti veslích, — dům o třech patrech. —

Sem patří původem svým též příslovce *ovšem*, = *o všem*.

ob.

Pojí se s akkusativem; na př.: *ob den*.

Akkusativ s *ob* vyskytá se nyní jen v některých rčeních s významem střídavosti; na př.: *ob den* (= každého druhého dne), — *ob noc*, — *ob rok*, — *ob dům*.

Stč. bylo *ob den* = za den, během dne, ve dne atd., a říkalo se také *ob onu stranu* (= na druhou stranu, n. na druhé straně, na př. řeky), *ob tu stranu*, *ob vánoce* atp.

od.

Pojí se s genitivem; na př.: *od města*, *od bratra*.

Genitiv s *od* vyslovuje, od kterého předmětu (*odkud?*) děj se nese, nebo odkud něco odvozujeme; na př.: vůz přijíždí *od města*, — tento dar jest *od bratra*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

zbav nás od zlého, místo *zbav nás zlého*, t. j. na místo prostého genitivu odluky vstoupil genitiv s *od*; stejná změna pronikla ve rčeních: *odstoupiti . . . od čeho*, — *chrániti se, stríci se . . . od čeho*, — *čistý, daleký . . . od čeho*, — los je větší *od koně* (slc., v. § 440); —

slýchal jsem *od mladosti* (přeneseno na čas, odekdy); — *od tebe všechno dobré pochodí* (místo, odkud děj vychází, = původ děje), — stěny se *skvěly od drahého kamení*, — *od malé jiskry les polehl*, — matka *od veliké žalosti omdlela*, — rána se *zahojila od masti*, — opat dal *od sebe promluvit*, — pan Bohuslav *válku vedl od krále Zikmunda* (= původem, návodem Zikmundovým); —

zaplatiti od šití, od práce; — *platiti od kusu*; —

dům od kamene (látka), — *klenoty od zlata a stříbra*; —

přinesly *dary od klenotův* (stč.), — dali mu *něco od šatstva*; —

klíč od pokoje; — *zámek od truhly*; —

býti od čeho (= býti ustanoven k něčemu); na př.: duchové, kteří *byli od toho pokladu*; — *od toho byli střelci*, aby nedali nikomu vystoupiti na zeď; — naopak znamená *nejsem od toho* také = nejsem proti tomu; —

člověk *od stavu*, — pán *od pera*, — muž *od slova*; —

den *ode dne*, — dům *od domu*, — slovo *od slova* (v. § 554).

po.

Pojí se s akkusativem, dativem a lokálem; na př.: císař poslal *po krále* (stč., = pro krále), — měšténín má dáti *po třem halířům* (stč., = po třech halířích), — je známo *po všem světě*.

1. Akkusativ s *po* máme ve výrazech příslovečných, na př.: *po všechny časy*, — *po celý rok*; — *po dnešní den*, — *po krk*, *po pás*; — *po prvé*, *po druhé . . .*, *po každé*.

Stč. bývalo *po co* při slovesích pohybu = pro *co*; na př.: žena přišla *po vodu* (= pro vodu), — císař poslal *po krále* (= pro krále).

2. Dativ s *po* máme ve rčeních, jako jsou na př.: mluvit *po česku*, *po latinsku . . .*, *po tichu*; — jít *po-malu*, — *po-nenáhlu*; — býti *po-hostinu*; — *po-řídku*.

Stč. říkalo se též: každému vře srdce *po jazyku svému* (= podle národnosti své); — měštěnin má dáti *po třem halírům* (= po třech halířích).

3. Lokál s *po* vyslovuje, po kom (ve smyslu = *kde*, *kudy*, *podle koho*, *za kým . . .*?) co se děje nebo jest; na př.: je známo *po všem světě*. — toulati se *po lesích*; — táhli *po cestě*, ještě vede k brodům jordanským; — jít *po stopě*, — jděte *po mého koně vodu* (stč., = podle vedení mého koně, jak vás kůň povede); — sv. Pavel obrátil lidi *po Bohu* (stč., = za Bohem, odtud *pobožný*), — zlý obyčej táhne člověka *po sobě*.
Některá rčení:

udeřiti někoho *po hlavě*, *po lici*; odtud *pohlavek*, *políček*; —

toužiti po někom; *stýská se mi po někom*;

státi po dobrých skutcích (stč.);

vyjít *po schodech*; — vzkázati něco *po poslu*;

poznati koho *po čem* (ptáka *po peři*, člověka *po řeči*); —

stane se *po tvé vůli*, *po právu . . .*; býti komu *po vůli*; odtud

povolný; —

dal každému *po skývě* chleba a *po kuse* pečeně (podílnost, v. § 466, a); — ovce mají *po dvou jehňatech*, *po dvěma jehňat*.

Původem svým patří sem též příslovce *potom*, = *po tom*.

pod.

Pojí se s akkusativem a s instrumentálem; na př. *pod strom* a *pod stromem*.

1. Akkusativ s *pod* vyslovuje, pod který předmět směrem dolů (*kam?*) děj se nese, a zvláště pod jehož povrch se nese; na př.: unavený poutník sedl si *pod strom*, — plavec ponořil se *pod vodu*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

řeka *teče pod klášter*, — trn *vníkl pod kůži*;

neprátele *pod tvou moc se poddají*, — Olomouc *slušela pod biskupa Českého*, — obě města *byla pod jednoho purkmistra* (stč.); — co bylo *pod deset hřiven* (= méně než . . .), — *pod deset let*; — *chodívám na procházku pod večer*.

2. Instrumentál s *pod* vyslovuje, pod kterým předmětem (*kde?*) něco jest nebo se děje, a zvláště pod jehož povrchem to jest nebo se to děje; na př.: unavený poutník *odpočívá pod stromem*, — plavec je *pod vodou*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

řeka *teče pod klášteřem*, — trn je *pod koží*; — celý svět *byl pod jeho mocí*, — člověk hrdý nechce *pod žádným býti*, — sv. Kateřinu *chovali pod silnou stráží*; — *pod zpovědi* nemá býti jiného rozmlouvání (stč.) = nč. *pod záminkou zpovědi* . . .; —

zákon nedopouští toho *pod pokutou*, — příměří máme držeti *pode ctí a pod věrou*, — to učiníte *pod šíjí* (stč.), = nč. *pod trestem smrti*; —

Kristus pán trpěl *pod Pontským Pilatem*.

podle, v. *dle*, zde napřed.

před.

Pojí se s akkusativem a s instrumentálem; na př. *před dům* a *před domem*.

1. Akkusativ s *před* vyslovuje, před který předmět (*kam?*) děj se nese; na př.: vyjítí *před dům*.

Některá rčení:

hrabě šel *před císaře*; — pohnati koho *před soud*; jítí *před se*; — vzítí něco *před se* n. *před sebe*; odtud *předsevzetí*. Původem svým patří sem též přísl. *prece* = *před-se* (v. § 449).

2. Instrumentál s *před* vyslovuje, před kterým předmětem (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př.: státi *před domem*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

kdo mě vyzná *před lidmi*, také jej vyznám *před otcem svým*; — poslušenství je vzácné *před Bohem*; — chci to mítí *před očima*; kníže jal se na to *před papežem* žalovati; — *před soudem* býti; poustevníci *předčili před jinými* v náboženství; — jedovaté žížaly *kryly se před hromem*, — *utíkatí před bouřkou* (za býv. genitiv odluky).

přes.

Pojí se s akkusativem; na př. *přes řeku*.

Akkusativ s *přes* vyslovuje, přes který předmět (*kam?*) děj se nese; na př.: *břísti přes řeku*, — *skočiti přes příkop*.

Významy přenesené jsou ve rčeních:

ostati přes noc, přes zimu; — *přes celý den* se modlili; —

byl *přes devadesát let* věku svého; — *pracovati přes moc, přes čas*; byl varován a *přes to* si nedal pozor; — *přes to přese všechno*.

při.

Pojí se s lokálem; na př. *při břehu*.

Lokál se *při* vyslovuje, při kterém předmětě (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př.: *loď stála při břehu*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

bylo to *při mši, při obědě*; — *býti při tom*; odtud *přítomný*;

chceš-li *býti při pokoji*, — kdo chce zůstat *při cti*, — *pracuj při zdraví* (dokud jsi zdrav), — i *při velikém jmění* bývá nedostatek;

nejsem *při penězích*; — *nemám při sobě* peněz;

nemocný není *při paměti*, není *při sobě* (srov.: *je bez sebe*);

při dobré vůli vše jde do háry, — *při zlém* návyku ctnost nemá vzniku;

přisahati při živém Bohu.

pro.

Pojí se s akkusativem; na př. *pro přítele*.

Akkusativ s *pro* vyslovuje, pro koho nebo proč něco se děje nebo jest; na př.: *pro přítele* vše rádi činíme.

Některá rčení:

lidé chodí *pro kupectví* do cizích zemí; — to se stalo *pro naše spasení*; —

plakati, truchletí . . . *pro někoho*; —

Boleslav *pro křtiny* učinil kvas; — *pro mě* jste v této nouzi, *pro mě* se to stalo; — *pro ten sen* bojím se zlého; —

pro mdlobu nemohu stát; — *pro bolest, pro strach*; —

prosím tě *pro tvou dobrotu*, — *pro Boha*.

Sem patří původem svým též příslovce *proto*, = *pro to*, a spojka *proč*, = *pro-č*.

proti.

Pojí se s dativem; na př. *proti nepříteli*.

Datív s *proti* vyslovuje, proti kterému předmětu (*kam?*) děj se nese nebo (*kde?*) něco jest; na př.: táhnouti *proti nepříteli*, státi *proti nepříteli*. Význam vlastní je tedy místní; z něho vyvinuly se přenesením jiné.

Některá rčení:

Děvín stál *proti Vyšehradu* (= naproti), — kněžna vyjela *proti otci*; — plavati *proti proudu*; — kníže Zlický vytáhl *proti Václavovi* (s úmyslem nepřátelským); —

stalo se to *proti mé vůli*, — to jste učinili *proti rozkazu*; — jako zrno písku, tak jest tisíc let *proti věčnosti* (přirovnáním); — úroda letošní je dobrá *proti loňské*.

s, se.

Pojí se s akkusativem, genitivem a instrumentálem; na př.: jsem *s to*, — jdu *s pole*, — jdu *s přítelem*.

1. Akkusativ se *s* vyslovuje, s koho nebo seč kdo jest t. j. komu nebo čemu se vyrovnává. Zachovává se jen v několika rčeniích; na př.: jsem *s to* (t. j. stačím tomu), nejsem *s to*; — pracuji, seč jsem (= kolik mohu); — kdo *s koho* (t. j. kdo se komu vyrovnává silou nebo jinak, nebo kdo koho může takorčka zápasem podstoupiti).

V stč. vyskytují se rčení taková hojněji; řkalo se na př. též: máme *se-ň* dosti moci, bylo cesty *se tři dni*, — lépe míti *s hrst* s pokojem, než obě ruce plny s úsilím, — *stolík* (= *s toliko*).

2. Genitiv se *s* vyslovuje, se kterého předmětu (*odkud?*) děj se nese. Na př.: jíti *s pole*, — sestoupiti *s nebes* atd. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

jdi mi *s očí*, — pust to *s myslí*;

rozmlouvali *s večera* do rána (stč.), — *s neděle* bude trh.

Sem patří původem svým též příslovce *svrchu*, *shora* atp.

Poznam. Od genitivu se *s* je třeba lišiti gen. se *z*; v. § 514 č. 2.

3. Instrumentál se *s* vyslovuje, s kým nebo s čím něco se děje nebo jest; na př.: jdu *s přítelem*. Význam vlastní je tedy význam společnosti n. spojenosti, a z něho vyvinuly se další jiné, přenesené.

Některá rčení:

mluviti, smluviti se . . . , vaditi se, bojovati . . . s kým; —

věžňové vyšli ze žaláře *s okovami*, — císař sotva *s životem* ušel; —
v tu válku Kochan *s pokojem* seděl, — císař *s velikou ctí* proti
Václavovi vstal, — co může *se ctí* býti, — dívka *s pláčem* jala se
prosití, — *se slzami* se modlití; —

to je *s právem*; — to je nám *s podivením*; —

smrt nás *se vším rozloučí*, — smrt *rozdělila duši s tělem*.

skrze.

Pojí se s akkusativem; na př.: *skrze les*, — *skrze proroka*.
Bývá též ve významu příslovecném; na př.: Kochan probodl
Jaromíra *skrze a skrze*.

Akusativem se *skrze* vyslovuje se, *skrze* který předmět (*kudy?*
= význam místní) děj se nese, anebo *skrze* který (t. j. jehož
prostřednictvím) něco se děje nebo jest; na př.: šel jsem *skrze*
les, — Bůh řekl *skrze proroka*.

Některá rčení:

kníže jel *skrze Milán*, — voda sákne *skrze obuv*; —

víra naše vznikla *skrze sprostné, chudé lidi, skrze apoštoly*; —

skrze to jsme rozumní tvorové (stč., = tím); —

skrze hlad a mor veliká v té zemi škoda se stala; —

prosití, zaklínati . . . koho *skrze co* (stč.).

strany, stran.

Pojí se s genitivem; na př. mluvili jsme *strany té cesty*
(= o té cestě), — *stran dědictví*.

Je to vlastně výraz příslovecný *s-strany*; z toho stalo se
strany, stran a také stranu.

u (rozdílné od *u* = *ve*, o kterém v. zde níže).

Pojí se s genitivem; na př. *u lesa*, — *u bratra*.

Genitiv *s u* vyslovuje, u kterého předmětu (*kde?*) se co děje
nebo jest; na př.: kníže Václav *u bratra* přebýval, — Oldřich
u císaře dvořil. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se jiné,
přenesené.

Některá rčení:

ucho *u hrnku*, — límec *u kabátu*;

dům *u hvězdy*; — škola, kostel *u sv. Tomáše*; —

něco *jest u mne* (= mám), na př.: oči *u něho* byly krvavé (stč.); —

králová *u papeže* dobyla míru (= od papeže).

v, *vo* (před retnicemi *u*, v. § 27 č. 4).

Pojí se s akkusativem a lokálem; na př. *v jámu*, *ve vodu* n. *u vodu*, a *v jámě*, *ve vodě* n. *u vodě*.

1. Akkusativ s *v* vyslovuje, ve který předmět (t. j. v nitro kterého předmětu, *kam?*) děj se nese; na př.: hoditi kámen *v jámu*, upadnouti *u vodu* (stč.; za to je nč. genitiv s *do*: hoditi kámen *do jámy*, upadnouti *do vody*, viz nahoře při *do*). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné. •

Některá rčení:

u prostřed města;

upadnouti . . . *več*, na př.: *v nepřízeň*, *v nemoc*; —

uvázati se več, na př.: aby se někdo *v sepsání kroniky* uvázal; —

věřiti v Boha, *doufati v přítele*;

dáti, *přijmouti* něco *v dar*;

Ježíš *obrátil*, *proměnil vodu u víno*;

vzítí si něco *v ošklivost*; — *vejítí v posměch*, *v přísloví*; — *přijítí v zapomenutí*; —

hráti v šachy, *v kostky* . . . ; —

bohatý v zlato a stříbro, *tvrdý v nohy*, — *šťastný v koně* (stč.); —

dva lokte v děli (= v délku, na délku), — *pět let v stáří*; — *v pravo*, *v levo* (*kam?* i *kde?*); —

v ten čas (= *kdy?* příslovečné určení času), *v ty časy*, — *v tu dobu*; — *v neděli*, *v pondělí*, *v úterý*, *ve středu* . . . , — *ve svátek*, — *ve všední den*, — *v den soudný*; — *v jednu*, *ve dvě hodiny*; — *napsal list v tato slova*. —

Původem svým patří sem též příslovce *vůbec* (= *v-óbec*, *v obec*), *vůkol* (*v-ókol*, *v okol*), *vůči* (= *v-óči*, *v oči*), *vstříc* (m. *v-stríci*, stč. *v stříecu* = v ústrety), *vesměš* (= *ve směš*), *vespolek*, *vhod*, *vděk*.

2. Lokál s *v* vyslovuje, ve kterém předmětě uvnitř (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př.: kámen leží *v jámě*, — ryba je *ve vodě* (n. *u vodě*). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

v zemi, — *v moři* n. *u moři*; — *u prostředku*; —

ve válce, — *v boji*, — *ve sporu*; —

v křesťanské víře, — *v jednotě*, — *ve ctnosti*, — *v nepravu*; —

obilí je *v ceně* (= má cenu), — dítě bylo *v sedmi letech*, — *zajatí stáli v smutném líci* (stč., = majíce smutné líce, jsouce smutni); —

král vyjel se svými lidmi *ve třech stech koních* (stč., = maje tři sta koňův, tři sta jízdných); —

kdo chtí v čistotě přebývati, — dohodnouti se v dobrotě; —
 bloudíš u víře, — mám naději v Bohu (stč.); —
 mocný v přátelích, — silný v dobrých skutcích, — mdlý v těle,
 — nemocný v nohách; —
 v tom čase (kdy?), — v noci, — ve dne, ve třech dnech chrám
 vystavím, — dvakrát v roce, — ten v krátkce života zbyl; —
 v nebytí biskupa (= když není biskupa, když biskupství je
 uprázdněno).

vedle, v. *dle*, zde napřed.

vně a *vnitř*.

Jsou vlastně (příslovce *vně* = lokál, v. § 474 č. 1, *vnitř* =
 akk.), ale berou se též za předložky. Pojí se s genitivem; na př.:
 vně města, vnitř mne (stč.).

vz (někdy odsutím jen *z* m. *vz*, v. § 43 č. 5).

Pojí se s akkusativem; na př. *vz vodu* (= proti vodě,
 proti proudu).

Akusativ se *vz* (*z*) máme nyní jen v některých výrazech.

Zejména: ve *z-výši*, *z-dáli*, *z-děli*, *z-víci*, *z-tloušti*, *z-hloubi* (m.
vz-výši atd.; za to bývá také *z-výš* a *z-výší* atd., v. § 133 č. 1); na
 př.: oltář desíti loket *z-výši* (stč. *vz-výši*, = na výšku); — město odtad
 za míli *z-dáli* jest (stč. *vz-dáli* = na dálku); — koráb tři sta loket
z-děli (= na délku); — kámen jako pěst *z-víci* (= na velikost); —
 v příslovci *vzhůru* (= *vz-hóru*), *povzdál* (= *po-vz-dáli*).

Ve stč. vyskytalo se *vz* také jindy, jak ukazují příklady: úsilno
 (těžko) se *vz vodu* bráti, — sluha je *vz hospodu* (= proti pánovi) a j.

z, *ze*.

Pojí se s genitivem; na př.: *z jámy*, *z vody*.

Genitiv se *z* vyslovuje, ze kterého předmětu (a zvláště z nitra
 kterého předmětu, *odkud?*) se děj nese, něco se vyvozuje nebo
 jest; na př.: vytáhnouti kámen *z jámy*, n. *z vody*. Směr opačný vy-
 slovuje se akkusativem s *v* (stč.) nebo genitivem s *do*, na př.:
v jámu, *do jámy* (v. zde napřed *do* a *v* č. 1). Z významu tohoto
 (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

z hory teče pramen; — řeka vystoupila *z břehův*; —

abych *ze zlého* neupadl v horší; — vyšlo mi to *z paměti*; —

jeden *z tvých příbuzných* (celek, z něhož se část vyjímá), — nejlepší *ze všech* (srov. § 441 č. 2, b); —

ten obyčej je *z-dávna* ustanoven (*odekdy*, = ze kterého času), — to jsem slyšel *z mladosti* (*odekdy, kdy?*); —

Leva byl *z Vlastislavova rodu* (původ), — *z šaluđu* bude dub; — jeho oděv byl *ze žíní* (látka), — nádoba *z hlíny*; —

Polané *z násilí* na Čechy žalovali (příčina, důvod), — bratr přišel upomínat *z těch peněz* (stč.), — aby *z toho* děkovali, — sám lidi *z toho* trestal, — kníže kázal *z jednoho slova* se Sasy boj vzíti (stč., = pro jediné slovo), — smáti se budou *z vašeho zahynutí*; —

Boha milovati *ze vši duše* (míra, způsob), — město vyvráceno *z kořene*. —

Původem svým patří sem též příslovce *zítra* (= *z-jitra*, v. § 24, 3), *zcela, zúplna, zhusta, zčerstva, zdlouha, zticha* atp.

za.

Pojí se s akkusativem, s instrumentálem a s genitivem; na př.: *za stůl*, — *za stolem*, — *za věku mladého*.

1. Akkusativ se *za* vyslovuje, *za* který předmět (*kam?*) děj se nese; na př.: posadili jsme se *za stůl*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

slunce zašlo *za horu*, — kupec odejel *za moře*; —

sousedova dcera *vdala se za mého přítele*, — *jíti za muž* (stč., = za muže, vdáti se);

okován *za nohy*; — *vola za rohy*, člověka *za jazyk* lapají; — bítí někoho *za šíji, za hlavu*; odtud *zášijek, záhlavek*; —

kmotrové odpovídají *za dítě* (= místo dítěte); — *umřítí, duši položití, trpětí, pracovati, dosti učiniti, zaplatiti, přimlouvati se, prositi, modliti se . . . za koho* (= místo koho, ve prospěch koho); —

kámen *za podušku* si kladli (= místo podušky, jako podušku), — dali jí něco peněz *za věno*, — Děpolt vzal Zlicko *za svůj díl*; —

koupiti něco *za peníze* (= výměnou); — Boleslav *za svou vinu* syna svého mnichem učinil; —

něco *za něco*, nic *za nic*; oko *za oko*, zub *za zub*; — nestojí to *za řeč, za mák*; — děkuji *za to*; —

nechci býti *za lháře* (v doplňku, = lhářem), — ten bude mně *za syna* a já jemu *za otce*, — Božej a Mutyně ostali v zemi *za starosty*, — někdy (při soudu) křivý zůstane *za pravého*, — svého ne-

přítele zvolili sobě *za kníže*, — Bůh mi tebe *za průvodčího* dal, — chceme muže *za pána* míti, — mám ti to *za zlé*, — mně by se to zdálo *za veliké štěstí* (stč.), — co se vám *za pravé* vidí, — to vám *za pravdu* říci mohu, — to jsme slyšeli *za jistou pravdu*; —

kostel byl odtud bezmála *za dvě míle* (= míra prostorová, stč.), — šli jsme dále ode břehu *za tři míle*; — dívky plakaly dcery Jeftovy *za tři dni* (míra časová), — potravu měli *za šest měsícův*; — vrátím se *za měsíc* (*kdy?*), *za týden* bude tomu rok; —

styděti se, hanbiti se . . . za něco; — nemohu *za to*.

Původem svým patří sem příslovce *zase* (= *za se*, sr. § 449), *zajisté, zároveň* a j.

Místo doplňkového akk. *se za* bývá nominativ neb akkusativ pouhý nebo instrumentál; v. § 470 č. 2, § 473 a § 494 č. 3.

2. Instrumentál *se za* vyslovuje, *za* kterým předmětem (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př.: *sedíme za stolem*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

slunce je *za horou*, — snadno *za křovím* střileti; — pero *za kloboukem*, — nůž *za pasem*; —

Evdosia *byla za Valentinianem* (= provdána), — král moravský císařovu sestru *za sebou měl* (= za manželku); —

šli jsme *za svým vůdcem*; — kupec jde *za ziskem*; —

matka pláče *za synem*; —

byl jsem v městě *za pilnou příčinou*; —

dívky *za příměřím* pozvaly mužův (stč., = příměří předstírajíce), — kníže *za pravým mírem* kázal vyloupiti oči jeho; —

za tou řečí uviděli jsme havrana (= mezi tou řečí), — mnozi nedbají na Boha *za tímto světem* (stč., = zaneprázdnění světem).

Sem patří i příslovce *zatím*, = *za tím*; na př.: *spi, já zatím budu bděti*. Odtud *pro-zatím, zatímni, prozatímní*.

3. Genitiv *se za* vyslovuje, *za* trvání koho neb čeho (*kdy?*) se něco děje nebo jest; na př.: *Spytihněv umřel za věku mladého*.

Jiné příklady:

za Otty Braniborského bylo zle v Čechách; — *za onoho času* řekl pán Ježíš . . .; — tak bývalo *za starodávna*; —

za jasného dne; — *za krásného jitra*; — vyšli jsme *za tmy*; — země *za živa* je pohltila; —

učiniti pořizení *za dobré paměti*; — *za tepla, za studena*.

Sem patří také příslovce *zejtra* (stč. *zejtra*, ze *za-jutra*, § 24, 3).

514. Protikladný význam některých pádů předložkových.

1. Některé předložkové pády staví se významem svým proti sobě, dílem vůbec, dílem v některých vazbách a výrazech.

Zejména:

do s genitivem a *od* s genitivem ve významu směřovém = směrem *kam?* a *odkud?* na př.: jedu *do Prahy* (= směrem ku Praze, stč.) — a jedu *od Prahy*; —

do s gen. (*kam?*), *v* s lok. (*kde?*) a *z* s gen. (*odkud?*); na př.: hodím kámen *do jámy* (stč. *v jámu*), — kámen je *v jámě*, — vytáhnou kámen *z jámy*; —

k s dat. a *od* s gen. ve významu směřovém; na př.: jedu *ku Praze* (= směrem ku Praze, stč. *do Prahy*) — a jedu *od Prahy*; —

na s akk. (*kam?*) a s lok. (*kde?*) a *s* s gen. (*odkud?*); na př.: položil jsem knihu *na stůl*, kniha leží *na stole*, a kniha spadla *se stolu*; — šel jsem *na pole*, byl jsem *na poli*, přišel jsem *s pole*; — šel jsem *na pout*, byl jsem *na pouti*, přišel jsem *s pouti*; — šel jsem *na trh*, byl jsem *na trhu*, přišel jsem *s trhu*; — něco mi přišlo *na mysl*, mám to *na mysl*, pustil jsem to *s mysl*; —

nad a *pod* s akk. (*kam?*) a instr. (*kde?*); na př.: pták vzletěl *nad vodu*, jest *nad vodou*, — a potopil se *pod vodu*, jest *pod vodou*; — vrchnost jest *nad poddaným*, poddaný je *pod vrchností*; —

před a *za* s akk. (*kam?*) a instr. (*kde?*); na př.: kdo se staví *přede mne*, je *přede mnou*, a kdo se staví *za mne*, je *za mnou*; —

při s lok., *bez* s gen. a *k* s dat.; na př.: nemocný není *při sobě*, je *bez sebe*, přijde zase *k sobě*; —

s s instr. (ve významu spojenosti) a *bez* s gen. (význ. odloučenosti); na př.: práce *s užitkem* — a práce *bez užitku*; —

v s akk. (*kam?*) a lok. (*kde?*) a *z* s gen. (*odkud?*); na př.: hodím kámen *v jámu* (stč.), kámen je *v jámě*, vytáhnou kámen *z jámy*; — upadl jsem *v nenávisť*, jsem *v nenávisti*, vyjdu *z nenávisti*.

2. Někdy zdá se nezřetelno, má-li býti *z* s gen. či *s* s gen.; tu poučujeme se z příslušných pádů, které jsou proti *z* s gen. a proti *s* s gen. Na př.: byl jsem *v kostele*, jdu tedy *z kostela*; — střecha byla *na kostele* a vichřice ji shodila *s kostela*; — boj byl tuhý *na obou stranách*, *s obou stran*; — mám něco *na srdci*, spadl mi kámen *se srdce*; — jsi mi *na očích*, jdi mi *s očí*; — *na počátku*, *s počátku*.

Někdy může podle toho býti i *z* s gen. i *s* s gen. Na př. přicházím *s pole*, byl-li jsem *na poli*, a vracím se *z pole*, jestliže jsem chodil *v polích*; — šel jsem *na trh*, byl jsem *na trhu*, vrátil jsem se tedy *s trhu*; ale říká se též: šel jsem *do trhu*, byl jsem

v trhu, a tedy vrátil jsem se z trhu; — pustil jsem s myslí, co jsem měl na myslí, a pustil jsem z myslí, co jsem měl v myslí.

Při jménech místních a když vyslovujeme původ (*odkud?*), bývá *z* i proti *na*. Na př. kdo bydlí *na* Vyšehradě, je *z* Vyšehradu; bydlím *na* Smíchově, jsem *ze* Smíchova, jdu *ze* Smíchova; atp.

515.

X. Sloveso.

1. Slovesa jsou významu dějového. Na př. v *nesu* je význam dějový „nesení“, v *kupovati* „kupování“ atd.

Dějový jest význam sloves všech, — nejen tak zvaných předmětných (t. j. takových, která mívají při sobě předmět, na př. *nésti něco, sloužiti někomu . . .*), nýbrž i všelikých jiných, tedy na př. i sloves *ležeti, mlčeti, býti* atd.

2. Mnohá slovesa jsou původu příbuzného, na př. *nesu, nosím, přinesu, přináším*. Ta pak mívají ovšem i význam příbuzný, jak se to vidí v příkladech právě uvedených. Příbuznost tato záleží v tom, že vyslovují děj jakosti a podstaty stejné („nesení“), třeba že s některými rozdíly vedlejšími.

3. Sloveso totéž vyskytuje se v podobě několikeré, t. j. jako slovesný výraz několikerý, tu jako indikativ, tu jako infinitiv, nebo jako participium, nebo perfektum atd. (v. § 190 č. 2—8).

4. Z výrazů těchto *a*) některé vyjadřují (vedle významu dějového) také grammatickou osobu dějového podmětu, *b*) jiné jí nevyjadřují (srov. § 190 č. 4).

a) Prvé slovou určité (finitní) a jsou to:

indikativ, na př. *nesu* (já), *nesl jest* (on), *budou nesení* (oni);

imperativ, na př. *nes* (ty), *buďtež nesení* (vy);

kondicionál, na př. *nesl bych* (já), *byli bychom nesení* (my).

b) Druhé slovou neurčité (infinitní) a jsou to:

infinitiv, na př. *nésti, nesenu býti*;

supinum, na př.: *spat, soudit*;

participia, na př.: *nesa, trpě; vědom; nes, trpěv; nesl, trpěl; nesen, trpěn, kryt*;

slovesné jméno podstatné, na př. *nesení, trpění, krytí*.

Slovesem jsou vlastně jenom výrazy jeho určité; ale ve smyslu širším berou se k němu také výrazy neurčité.

Výrazy slovesné, když jsou utvořeny ze slovesa téhož, mají dějový význam v základě stejný, ale při tom přece rozdílný podle rozdílnosti druhu, kterému který výraz patří. Na př. v indikativě *nesu*, v inf. *nésti*, v part. *nesa*, v passivu *jsem nesen*, ve futuru

budu nesen . . . je všude význam dějový „nesení“; — ale při tom je tu význam přece jiný v indikativě (*nesu* . . .), jiný v infinitivě (*nésti* . . .), jiný v participiu (*nesa* . . .), jiný v passivu (*jsem nesen* . . .) atd., a to tím, že v těchto výrazech vedle stejného základního významu „nesení“ proniká a ku platnosti přichází také význam zvláštní tu indikativní, tu infinitivní, tu participiální, tu passivní atd.

5. Z toho ze všeho vyplývá toto roztrídění výkladův o slovese: pojednati jest

A. o významu slovesa vůbec, a

B. o významu slovesných výrazů jednotlivých.

516.

A. Význam slovesa vůbec.

1. Význam sloves vůbec je dějový (v. § 515 č. 1). *

Jest rozdílný podle jakosti (kvality) děje; na př. v *nésti* je vysloven děj jakosti jiné než v *kupovati* atd.

Význam sloves je rozdílný dále podle kolikosti (quantity) děje; na př. v *nésti* a *nositi* je vysloven děj jakosti stejné („nesení“), ale v *nositi* rozumí se téhož děje více, nežli v *nésti*.

Význam sloves je rozdílný také podle toho, že některá znamenají děj a spolu jeho dokonání, na př. *přinesu*, — jiná pak jen děj, na př. *nesu*.

Význam sloves je konečně rozdílný podle rodu činného nebo trpného atd., na př. *nesu* a *jsem nesen*.

2. O významu sloves podle jakosti děje poučuje slovník.

Ve skladbě náleží promluvití o významu sloves 1. podle kolikosti děje, 2. podle jeho dokonavosti a 3. podle dějového rodu.

517.

1. Význam sloves podle kolikosti děje.

1. Srovnajme vzhledem k ději slovesa *kradu* a *ukradnu*. Nalezeme, že děj je v nich jakosti stejné („kradení“), že však je nestejný podle kolikosti:

v *ukradnu* je děje takorčka jen za okamžik [a kolikost jeho můžeme znázorniti jedinou tečkou .], —

v *kradu* naproti tomu je děje téhož za netržitou chvíli delší [a kolikost jeho můžeme znázorniti čarou —].

Kolikost děje tak rozdílná, jako se jeví ve významech jakosti stejné *ukradnu* a *kradu* [. a —], nalézá se ovšem též ve slovesích jakosti různé; na př. ve slovesích *seknu*, *padnu*, *hodím* atp. je v každém děje též jen za okamžik [.], — a v *nesu*, *volám*, *kupuji* atp. je ho za chvíli delší [—].

Slovesa, která mají děje jen za okamžik, slovou *jednodobá* [.]; na př. *ukrádnu, seknu, hodím* atp.; — naproti tomu slovesa, která mají děje za chvíli delší, slovou *trvací* (durativa) [—], na př. *kradu, nesu, kupuji* atp.

2. Srovnajme dále kolikost děje ve slovesích *seknu* a *sekám*, — *nesu* a *nosím* atp. Nalezneme:

že v *seknu* rozumí se „sek“ jen jeden [.], v *sekám* pak několik a takofka řada „sekův“ [. . . .]; a

že podobně v *nesu* rozumí se „nesení“ ve chvíli jen jedné [—], v *nosím* pak týchže dějů několik [— — —].

Podle toho rozeznáváme:

slovesa s dějem *nenasobeným*, na př. *seknu* [.]. *nesu* [—]; a

slovesa s dějem *nasobeným*, na př. *sekám* [. . . .], *nosím* [— — —].

Slovesa s dějem *nasobeným* nazývají se *opětovací* (iterativa); rozeznávají se:

opětovací z *jednoduchých*, na př. *sekám* [. . . .], a

opětovací z *trvacích*, na př. *nosím* [— — —].

Z obojích vznikají dále slovesa *opakovací* (frekventativa), tvořená slabikou *-va-*, někdy opakovanou; na př. *sekávám, sekávám* [. . . . , ,], *nosívám, nosívám* [— — —, — — —, — — —] atp.

Pozn. Druhdy rozumějí se slovesy opětovacími (iterativy) také opakovací (frekventativa).

518. 2. Význam sloves podle dokonavosti děje.

1. Některá slovesa vyslovují děj a spolu jeho dokonání, na př. *přinesu*, — jiná pak vyslovují jen děj, na př. *nesu*.

a) Slovesa, která vyslovují jen děj a ne spolu jeho dokonání, slovou *nedokonavá* (imperfektivní); taková jsou: *nesu* [—], *sekám* [. . . .], *nosím, nosívám, sekávám* atp.

b) Slovesa, která vyslovují děj a spolu jeho dokonání, slovou *dokonavá* (perfektivní), na př. *seknu, přinesu* atp.

2. Významu *dokonavého* jsou:

a) Slovesa *jednodobá* (v. § 517 č. 1), na př. *seknu, padnu, hodím* atp. [.]. Děj těchto sloves všecek vyplňuje *okamžik* jen jeden; nemůže se tedy ani mysliti s nějakým trváním; s vyslovením děje vyslovuje se samo sebou i jeho netrvání, jeho dokonání, — slovesa *jednodobá* jsou tedy spolu *dokonavá*.

b) Krom toho jsou významu *dokonavého* slovesa, při kterých si myslíme děj ovšem *delší*, ale

buď vytykáme z něho jen konečný okamžik, na př. *přinesu, dodělám* atp. [—→];

anebo srážíme jeho trvání v ohraničenou dobovou jednotku, na př. *ponesu* [⊖], *rozsekám* [⊙⊙⊙], *vynosím* [⊖⊖⊖]; tímto sražením je význam trvání takorůzka potlačen, děj slovesem takovým vyjádřený vytčen jest jako jednotka, při kteréž nehledíme k tomu, že děj v ní sražený má své trvání.

Ve slovesích *ponesu, povedu, ponosím* atp. (složených s *po-*) proniká však význam trvání i vedle významu dokonavosti.

519. Roztřídění sloves podle kolikosti a dokonavosti děje.

1. Hledíme-li i ke kolikosti i k dokonavosti děje, dostáváme toto roztřídění sloves: jsou

A. slovesa nedokonavá (imperfektiva), a to

I. s dějem nenásobeným, t. zv. trvací (durativa), na př. *nesu* [—];

II. s dějem násobeným:

a) opětovací (iterativa)

1. z jednodobých na př. *sekám* [....];

2. z trvacích, na př. *nosím* [— — —];

β) opakovací (frekventativa, se slab. *-va-*)

1. z jednodobých, na př. *sekávám* [....,,];

2. z trvacích, na př. *nosívám* [— — —, — — —, — — —];

B. slovesa dokonavá (perfektiva), a to

α) jednodobá (dokonavá původní), na př. *seknu* [.];

β) dokonavá odvozená

I. z trvacích, na př. *přinesu* [—→], *ponesu* [⊖];

II. z opětovacích (nikoli též z opakovacích),
na př. *rozsekám* [⊙⊙⊙], *vynosím* [⊖⊖⊖].

2. Kromě toho a podle jiných méně důležitých známek významových rozeznávají se ještě jiné druhy sloves, mezi nimi zejména slovesa počínavá (inchoativa), na př. *blednouti, chudnouti, bohatěti* a j.; podle roztřídění v č. 1. jsou to slovesa trvací.

3. Slovesa téhož kořene jsou tu druhu rozdílného jednak podle rozdílného tvaru, jednak podle toho, jsou-li složena s předponami či nejsou.

a) Podle rozdílného tvaru. Na př. *nesu, vezu, vedu* (v třídě I.) jsou trvací, *nosím, vozím, vodím* (v tř. IV.) opětovací; — rovněž

tak *čtu* (I.) a *čítám* (V.); — *hodím* (IV.) je jednodobé, *házím* (V.) opětovací; — rovněž tak *vrátím* a *vracím*; atd.

- b) Složením s předponou, jednou nebo i dvěma, měnívá se význam nedokonavý v dokonavý. Na př.: *nesu* — *vynesu*, *povynesu*; *chudnu* — *zchudnu*; *mluvím* — *promluví*; *volám* — *zavolám*; *házím* — *vyházím*; *kácím* — *pokácím*; *panuji* — *dopanuji*.

Mnohdy však je sloveso s předponou složené významu nedokonavého; na př. *pouštím* — *připouštím*, *vracím* — *převracím*, *kupuji* — *vykupuji*. Zejména slovesa opakovací (s *-va-*) jsou vždy nedokonavá; na př. *dávám* — *prodávám*, *vyprodávám* atd.

Jakého významu které sloveso české vzhledem ke kolikosti a dokonavosti děje jest a jak tento význam bývá rozdílný podle tvaru a podle složení s předponami, poznáváme dosti snadně; pravidlem nějakým krátkým věci té však vyložití nelze.

520. Pravidlá o slovesích podle kolikosti a dokonavosti děje.

Jakého slovesa ve větě kdy má býti užito, kdy nedokonavého a kdy dokonavého, kdy jednodobého, nebo trvajícího atd., o tom rozhoduje smysl. Chci-li na př. říci, že pták ze zahrady vyletěl (= děj dokonavý), vyslovím to slovesem (dokonavým) „vyletěl“ a nikoli snad slovesem (nedokonavým) „vylétal“ n. p.

Vedle tohoto pravidla všeobecného jsou ještě některá zvláštní.

1. Sloveso dokonavé bývá v příslovích a rčeních podobných. Na př.: Pomalu dál *ujdeš*. I starý tkadlec někdy přízi *zmate*. Když někdo *vejde*, *smekne* a *dá* pozdravení.

2. Sloveso nedokonavé bývá, když se chce vytknouti jakost děje, kdežto sloveso dokonavé vytyká jeho vykonání. Pravím na př. tomu, kdo leží, buď a) *vstávej!* nebo b) *vstaň!* — on pak odpovídá mi též buď a) *budu vstávat!*, nebo b) *vstanu!*; — v a) je vytčena jakost, v b) vykonání děje.

3. Sloveso nedokonavé vyslovuje děj, který jest obyčejem nebo vlastností podmětu. Na př.: *Nekouřím* (ve smyslu = nejsem kuřák). — Pes *plave* ve vodě (= je schopen, umí plavati). — *Divizna roste* v půdě žulové.

4. Sloveso nedokonavé bývá ve větách záporných (v ně. v imperativě a kondicionále, v stč. též jinde). Na př. pravím kladně: *řekni to! zavři! střel!* . . . prosím tě, abys to *řekl*, abys *zavřel* okno, abys *střelil* . . ., — a naproti tomu záporně: *neříkej* toho! *nezavírej!* *nestřílej!* . . ., prosil jsem tě, abys toho *neříkal*, abys *nezavíral*, abys *nestřílel*.

5. Sloveso nedokonavé bývá ve významu snahovém. Na př.: *Kupuji* od souseda zahradu (= snažím se, hodlám ji koupiti, jedním o to). — Přátelé nazývali to dítě Zachariáš, ale matka odpověděla: nikterak to nebude, ale bude mu jméno Jan (nazývali = dávali mu jméno . . ., chtěli, aby dostalo jméno . . .).

6. Slovesem nedokonavým vyslovuje se původství (autorství). Na př.: Pán Ježíš *řekl* učenníkům svým (*řekl* od slovesa třídy I. *řici, řku*, jež jest nedokonavé). — Aristoteles *učil*, že —. Tento obraz *maloval* Skreta. — Toto psaní jsem já *psal*, *nepsal*.

7. Sloveso nedokonavé bývalo v supinu (srov. § 536 č. 2). Zbytky toho máme: *jdu spat*, — přijde *soudit* živých i mrtvých.

8. Slovesem opětovacím nebo odvozeným z něho jiným bývá vysloven děj jeden, když jest úhrnem dějů v několika. Případy takové jsou dvoje:

a) Podmět jest jeden a vykoná dějů v několik, jež se shrnují v jedno. Na př.: Měl jsem hrst hrachu a *vyházel* jsem jej oknem (t. j. vyhazoval jsem zrna po zrnu . . .; dokonavé „*vyhodil* jsem hrách oknem“ znamenalo by, že jsem všecek hrách vyhodil jedním vržením). — Šalomoun *rozstavěl* jezdce po městech. — Mikuláš *zjímal* posly. — Pán Ježíš *zvracel* stoly peněžníkův.

b) Podmětův jest několik, každý z nich vykoná děj jeden nebo i dějů několik, a všechny ty děje shrnují se v jedno. Na př.: Polekáni poutníci *zaházeli* pláště a utkali (o poutníku jednom řeklo by se: *zahodil* plášť). — *Vsedejte* na koně. — Rovové se *zotvírali*. — Ten den jsou *stínáni* tři mládenci (o jednom bylo by: byl *stát*). — Všecka čeleď jest *stínána* (čeleď významu hromadného, platí za číslo množné).

9. Když o ději pohybovém má býti pověděno, *kam* pohyb směřuje, volí se náležité sloveso trvací; a když má býti řečeno, *kde* se pohyb děje, volí se příslušné sloveso opětovacím. Na př. někdo jde do města, nebo do světa; tážeme se ho: *kam jdeš?* nebo pravíme: *pověz nám, kam jdeš?* a on odpovídá: *jdu* do města, do světa; a když se vrátil, tážeme se (o témže ději): *kde jsi chodil?* nebo pravíme: *pověz nám, kde jsi chodil?* a on odpovídá: *chodil jsem* po světě. — A podobně: *kam jedeš?* *jedu* do města, do světa; *kde jsi jezdil?* *jezdil jsem* po světě; — *kam to dítě neseš, nebo vedeš, nebo vezeš?* *kde jsi to dítě nosil, n. vodil, n. vozil?* — *kam se ženeš? kde ses honil?* — *kam tu káru táhneš? kde jsi tu káru tahal?* — *chodím* po městě, *jezdím* po světě; — atp. Děj pohybový při pojetí „*kde*“ (= *na kterých, po kterých několika, mnoha místech*) drobí se v několik (mnoho) stejnorodých dějů menších a ty vyjadřují se pak slovesem opětovacím.

10. Proti slovesu trva c í m u věty kladné bývá opě t o v a c í v příslušné větě z á p o r n é. Na př. kladně: *jde domů*, — poroučím ti, abys *šel domů* . . . , a záporně: *nechoď domů*, — abys *nechodil* domů.

521. 3. Význam sloves podle dějového rodu.

1. Ve větě *a*) „učitel chválí žáka“ vychází děj činného „chválení“ z podmětu (*učitel*) a nese se na předmět (*žáka*), — podmět je tu východištěm a předmět cílem děje.

Naproti tomu ve větě *b*) „žák je chválen od učitele“ je podmět (*žák*) cílem téhož činného děje „chválení“. Atd.

Význam výrazů slovesných bývá tedy rozdílný také podle toho, v jakém poměru podmět a předmět k ději činnému bývají, a poměr tento při slovese nazývá se r o d e m.

2. Podle rodu rozeznáváme především sloveso č i n n é (a c t i v u m), na př. *chválím, soudím* . . . , — a t r p n é (p a s s i v u m), na př. *jsem chválen, jsem souzen* atd.

I. Aktiva jsou slovesa, při kterých je podmět ději východištěm. Na př. *chválím, soudím*.

Děj z podmětu aktivního vycházející

a) buď se nenese dále, nýbrž zůstává takofka při podmětu, na př. *ležím, umírám* . . . ; slovesa tohoto druhu nazývají se p o d m ě t n á (verba subiectiva);

b) nebo děj z podmětu aktivního vycházející nese se dále a zastihuje nějaký předmět. Předmětem tímto jest

aa) buď podmět sám, když děj z podmětu vycházející se zase k němu vrací, na př. *myji se*, — každý *přeje sobě* nejvíce, — přítel *mluvil o sobě* . . . ; slovesa taková nazýváme z v r a t n á (verba reflexiva);

bb) nebo je předmět od podmětu rozdílný, na př.: učitel *chválí žáka*, — pohané *slouží modlám*, — lakomec *žádá peněz*, — jezdec *pečuje o svého koně* . . . ; slovesa taková pak slovou p ř e d m ě t n á (verba obiectiva) a rozeznávají se:

p ř e c h o d n á (transitiva), která mají předmět v akkusativě (při záporu v genitivě), jenž v rodě trpném se objevuje jako podmět, na př.: učitel *chválí žáka* (žák je chválen od učitele, neb učitelem), — Kain *zabil Abele* (Abel jest zabit . . .) — a

n e p ř e c h o d n á (intransitiva) ostatní, na př.: pohané *slouží modlám*, — lakomec *žádá peněz*, — jezdec *pečuje o svého koně* atd.

II. Passiva jsou slovesa, při kterých jest podmět obyčejně cílem příslušného děje činného, na př.: *žák je chválen* od učitele (učitel chválí → žáka), *Abel jest zabit* od Kaina.

Věty jako „žádáno bylo peněz“ atp. podmětu vůbec nemají, jsou bezpodměté; ale ostatek jsou po způsobu vět passivních. —

Uhrnem dělí se tedy slovesa podle dějového rodu takto:

I. aktiva (činná)

a) podmětá, na př. *ležím, umírám*;

b) předmětá:

přechodná (s předm. v akk.), na př. *chváliti někoho*;

nepřechodná, na př. *sloužiti někomu*;

zvratná, na př. *myji se, přeji sobě*;

II. passiva (trpná), na př. *jsem chválen*.

3. Ze sloves z v r a t n ý c h mohou a) některá bývati též předmětá, na př. vedle zvratného *myji se, přeji si* . . . vyskytá se též předměté *mýti někoho, práti někomu* atd.; — b) jiná pak vyskytují se vždy a jenom v podobě zvratné, na př. *modliti se, smáti se, blyštěti se* . . . a slovesa zvratná tohoto druhu nazývají se s t ř e d n í (media).

Pravíme a) *myji se*, a též *myji sebe*; — *přeji si*, a též *přeji sobě*. Naproti tomu je b) jen *modliti se* atd. To jest: slovesa střední mívají při sobě jen *se* (zvratného zájmena akk. tvaru slabšího), kdežto slovesa zvratná ostatní také jiné pády zájmena zvratného při sobě mívají a také tvary jejich silnější.

4. Sloveso přechodné *točiti* (na př. víno) znamená = činiti, aby teklo; podobně *věsiti* = činiti, aby něco viselo; *položiti* = učiniti, aby leželo; *rozplakati, rozesmáti* někoho = učiniti, aby plakal, aby se smál, atd. Slovesa druhu tohoto slovou f a k t i t i v a (účinná, n. kausativa); jsou utvořena ze sloves jiných a znamenají vůbec učiniti, aby se dělo, co vyslovuje sloveso jejich základní.

522. B. Význam slovesných výrazů jednotlivých.

Výrazy slovesné které jsou, o tom v. § 190 č. 2—8.

Výrazy tyto namnoze podléhají pravidlům o shodě v grammatickém čísle, grammatickém rodě a grammatické osobě; o tom v. §§ 412, 423 a 428.

Zde promluvíti jest o výrazech těchto se syntaktických stránek ostatních, zejména o výrazech určitých (finitních) vzhledem 1. k času, 2. ke způsobu a 3. k rodu dějovému, a 4. o výrazech slovesných neurčitých (infinitních) nebo jmenných.

523.

1. Čas a jeho výrazy slovesné.

1. Čas je a) přítomný, b) minulý a c) budoucí.

2. Pro vyjádření času máme slovesné výrazy a) praesens,

b) perfektum a plusquamperfektum (a stč. imperfektum a aorist), a c) futurum.

524.

a) *Praesens.*

1. Praesens (t. j. výraz tvaru praesentního) slovesa nedokonavého znamená děj přítomný, a to děj v čase přítomném trvajícím. Na př.: *nesu, sekám, nosím, vysekávám, roznáším.*

2. Praesens slovesa dokonavého znamená děj budoucí, a to děj jednodobý, na př. *seknu, hodím,* — nebo děj v budoucnosti se končící, na př. *přinesu, rozsekám, vynosím.*

Děj v čase budoucím trvajícím vyjadřuje se futurem; o tom v. § 526 č. 2. — Slovesa *ponesu, ponosím* atp. (složená s *po-*) znamenají děj dokonavý (tedy budoucí) a při tom přece též trvají (v. § 518).

3. V živém vypravování klade se praesens někdy za čas minulý (t. zv. praesens historicum). Na př.: Když poslové byli v králově dvoře, *střetnou se* s její (Kateřininou) mateří, *ana jde* s dekou. — Jason a Herkules do toho města *vešli*; a když *se* po ulicích *berou*, *diví se* lid jejich kráse a *táží se*, *jací to jsou* lidé. — Čas vlastní (minulý) rozumí se při příkladech takových z vypravování ostatního (když poslové *byli* . . ., Jason a Herkules *vešli* . . .).

4. Někdy, zvláště v jazyku obecném, bývá praesens místo futura. Na př.: *Zítřejší máme* zeměpis. — *Za týden jsem* doma. — Čas vlastní (budoucí) rozumí se při příkladech takových z obsahu ostatního (*zítra máme* . . ., *za týden jsem* . . .).

525.

b) *Perfektum a plusquamperfektum*
(a stč. imperfektum a aorist).

1. Perfektum je slovesný výraz složitý, utvořený ze slovesa *jsem* a přičestí minulého činného; na př.: *nesl jsem, přinesl jsem* (v. § 298).

Plusquamperfektum je slovesný výraz složitý, utvořený z perfekta *byl jsem* a přičestí minulého činného; na př.: *byl jsem nesl, byl jsem přinesl* (v. § 299).

2. Perfektum sloves nedokonavých znamená děj v čase minulém trvajícím. Na př.: *Trpěli jsme* hlad a žízeň; — Příbyslava *byla* sestra svatého Václava.

Perfektum sloves dokonavých znamená děj v minulosti ukončený. Na př.: *Jidáš stal se* zrádcem; — Kain *zabil* Abele.

3. Plusquamperfektum znamená děj předminulý, t. j. děj minulý A, který se udál dříve než spolu uvedený děj minulý jiný

B. Děj *A* a jeho sloveso mohou při tom opět býti buď nedokonavé, buď dokonavé. Na př.: *Mluvili* o těch příbězích (*B*), které se *byly* těch dní *přihodily* (*A*). — Jakož *byli učinili* (*A*), takovou odplatu *vzali* (*B*). — Maria *těšila se* slovy, jež od mistra *slyšela byla*. — Jitka, ježto za krále uherského Petra *byla se vdala, umřela jest*. — Marie *nezapomněla slov*, jež od mistra *slyšela byla*.

Plusquamperfekta užívá se v češtině nově jen v jazyku spisovném, a i tu zřídka; na místě jeho bývá častěji perfektum.

4. Stará čeština měla pro vyjádření minulosti ještě také imperfektum a aorist. Oboje tyto výrazy však vyhynuly a nahrazují se perfektem; jenom v jazyku biblickém zachoval se aorist *vece* (= řekl jest, pravil jest, v. § 204).

526.

c) *Futurum*.

1. *Futurum* je slovesný výraz složitý, utvořený ze slovesa *budu* a infinitivu slovesa *nedokonavého*; srov. § 300.

2. *Futurum* znamená děj v čase budoucím trvajícím. Na př.: *budu nésti* (stč.), — *budu nositi*, — *budu roznášeti*.

Děj v čase budoucím se končící vyjadřuje se praesentem sloves dokonavých; v. § 524 č. 2.

527.

2. Způsoby děje slovesného a jejich výrazy.

1. Způsoby děje slovesného jsou oznamovací, rozkazovací a podmiňovací; na př.: *píši*, — *piš*, — *psal bych*.

2. Pro vyjádření jich máme indikativ, imperativ a kondicionál.

528.

a) *Indikativ*.

1. Indikativem vyslovuje se děj jako jistý, s ujištěním tvrzený, oznamovaný. Na př.: *Píši*. — Přítel mi *poskytl* pomoci.

2. Indikativ mívá význam imperativu. To zejména:

a) Indikativ času budoucího, t. j. indikativ praesentní sloves dokonavých (*nepokradeš...*) a indikativ futura (*klaněti se budeš...*). Na př.: *Nezabiješ!* — *Nepokradeš!* — *Nepromluvíš křivého svědectví!* — Pánu Bohu svému *klaněti se budeš!* — *Nebudeš mítí* bohů jiných mimo mne! — *Milovati budeš* Boha nade všechno...!

Způsobem tímto vyslovuje se rozkaz velebnější, než příslušným imperativem.

b) Indikativ perfekta. To bývá v řeči obecné, důvěrné a lichotné; na př.: *mlčel!* (= mlč, spolu s odchylkou v osobě grammatické) — *mlčela!* — *vzal to das!* — zdraví *půjčovali!* (praví se s poděkováním, když se vrací věc vypůjčená) — zdraví *užili!* (bývá odpověď k témuž poděkování).

3. Indikativ s *nech* (stč. *nechaj*), *ať*, *nechať*... má význam vybízející nebo nepřímě rozkazovací a klade se místo imperativu nejčastěji v těch osobách, které imperativu nemají nebo kde imperativ není v obyčeji. Na př.: *Nechať řku o tom, což mohu.* — *Ať žije náš přítel!* — *Nechť přijdou!*

Někdy má tento výraz význam připouštěcí. Na př.: *Nechžť mě had i uštkne, doufám v Boha, že se zhojím.*

529.

b) Imperativ.

1. Imperativem vyslovuje se děj jako příkazaný. Příkaz může býti tu přísný, tu mírný; příkazem mírným je také prosba. Na př.: *Jdi mi s očí!* — *Poděj mi vody!* — *Varuj se lidí nepravdomluvných!* — Příteli, *poskytni mi pomoci!* — *Odpusť nám, Pane!*

2. Pro 1. osobu jedn. a 3. množnou imperativu není (v. § 207 č. 2); tu nahrazuje se výrazy jinými, v. § 528 č. 3.

3. Imperativ klade se ve významu podmínečném a připouštěcím. Na př.: *Peklem jim hroz* nebo pěkně *pros*, nic při nich nezpraviš. — *Mluvte* o válce, kdo co chtí, všechny rady jsou daremné. — *Volej* ve dne v noci, mne se nedovoláš.

Sem patří rčení a) *stůj co stůj*, t. j. kde imperativ kladný je položen dvakrát a spojen slovem významu vztažného, — a b) *chtěj* (nebo) *nechtěj*, t. j. kde k imperativu kladnému je spojkou *nebo* aneb i beze spojky připojen stejný záporný.

Na př.: *Čiň co čiň*, jen když je k platnosti. — *Pomoz co pomoz.* — *Buď jak buď.* — *Již obrať se kam obrať*, neuslyšíš než žalobu. — *Vezmi kde vezmi.* — *Chťěj* kdo *neb nechtěj*, vždy v těle ostane nepřítel. — *Chťěj nechtěj.* — Všichni *chtějme* nebo *nechtějme*, musíme umřítí. — *Buď užitek* nebo *nebuď!* — *To bys vol* nebo *nevol* učiniti musil (odtud: *volky nevolky*).

4. Imperativ bývá na místě indikativu, v. § 333.

5. Na místě imperativu bývají výrazy jiné. Zejména: indikativ prostý; na př.: *nezabiješ!* — *nebudeš míti* bohů jiných mimo mne! atd. (v. § 528 č. 2, a—b); — indikativ s *nech*, *ať* atd. (v. § týž č. 3); —

indikativ perf., na př.: *šel sem m. pojed sem!* — *vzal to das!* (v. § 368);

infinitiv, na př.: *mlčet!* (m. mlč, mlčte! v. § 533 č. 7); —

citoslovce významu pobízejícího, na př.: *na!* (= tu máš a vezmi), — *kyš!* a j.; slovice tato pojata jsouce za imperativy přijímají i koncovku čísla množného *-te*: *nate!* *kyšte!*

6. Imperativ se zesiluje příklonným *-ž*. Na př.: *nesiž!* *jdětež!*

7. Imperativ bývá v y n e c h á n ve rčeních, jako jsou na př.: Pán Bůh s námi a zlé pryč! — Chvála Bohu! — Bohužel! Bohudík! — Pryč odtud! — Král pokřikl na své, řka: Za mnou! i jel do vody. —

8. Některé imperativy ustrnuly a sklesly ve význam příslovčí, spojek nebo i citoslovčí. Na př.: *bodejt* (z imp. stč. *Bóh daj*); — *buď* já *buď* vy; *cos buď* (stč., = něco); — *necht*, *nechžt*, ob. *nešt* (stč. *nechajžt* atd.); — *arci*, *arciže* (= *a rcí*, s významem potakovacím); — *nastojte!* (v. § 307 č. 2); — *hle!* (z imp. *hled*, v. tamt.).

530.

c) Kondicionál.

1. Kondicionálem vyslovuje se děj jakožto přáním žadáným nebo jako nějak podmíněný, anebo jako nejistý, od mluvčího nezaručený. Na př. děj „poskytnutí pomoci“ ve větách: *kéž by mi přítel poskytl pomoci*; — *kdy-by* mi přítel *poskytl* pomoci . . ., — *nevím*, *zdali by* mi přítel *poskytl* pomoci atp.

2. Kondicionál klademe ve větách, které děj tohto způsobu (t. j. jak v č. 1. vyloženo) vyslovují, a když máme nebo chceme vytknouti, že je to děj způsobu takového. Bývá to zejména:

a) Ve větách přácích. Na př.: *kéž by* mi přítel *poskytl* pomoci!

b) V souvětí podmíněném, t. j. ve složené větě podmínující a podmíněné. Tu bývá kondicionál podle rozdílného smyslu

buď ve větách obou, na př.: *pane, kdybys chtěl, mohl bys* mě uzdraviti, — *kdybychom byli chodili* po cestách pravých, *byli bychom bydlili* u pokoji; —

anebo jen ve větě podmínující, na př.: *by* (= *kdybys*) *osla vedl* do Paříže, *komoň z něho nebude*; věta podmínující má v tomto spojení spolu význam *přípouštěcí* (podmínka přijímá se, jako by se o vyplnění jejím nepochybovalo, = *připouští se*).

Pravíme a) „*kdo chce*, může se přesvědčiti“, „*bude-li pršeti*, nepřijedu“ atp. — a β) „*kdo by chtěl*, může (n. mohl by) se přesvědčiti“, „*kdyby pršelo*, nepřijedu (n. nepřijel bych)“ atd. Ve

větech β) jest kondicionálem v y t ě n o, že smysl jejich je nějak podmíněn, ve větech α) pak to v y t ě n o n e n í.

- c) Ve větech vyslovujících účel, úmysl, povinnost atp. Na př.: Proto vlčka bijí, *aby se starý vtípl*. — Nemám nikoho, komu *bych si postěžoval*. — Nestůj o to, *aby tě lidé chválili*. — Dělal, *jako by spal*. — Slušné jest, *aby silný slabého podporoval*.
- d) Ve větech záporných, závislých na výrazech *bázně, strachu* atp. a vyslovujících (záporem *ne-*) opak toho, čeho jest *se báti* atd. Na př.: Čechové obávali se, *aby kníže neumřel*. — Strach mě jest, *bys jeho nebyla snad urazila*.
- e) Ve větech u v o z e n ý c h, t. j. ve větech, závislých na větech jiných t. zv. uvozo vacích. Tu dlužno hleděti k tomu, jaká by byla věta uvozená sama o sobě, kdyby se totiž vyslovovala bez uvození. Byla by buď α) oznamovací, nebo β) tázací, nebo γ) podmiňovací, nebo δ) rozkazovací.

α) Uvozujeme větu, která sama o sobě jest oznamovací. Mám na př. před sebou cestu a někdo mi praví: „tuto cestu *vykonáš* za den“ (= věta oznamovací, s indikativem). Těž výrok potom uvozují a pravím: a) „ty jsi řekl, že tuto cestu *vykonám* za den“, nebo „ty míníš, že *vykonám* . . .“, aneb b) „ty míníš, že *bych vykonal* . . .“, „nemyslím, že *bych vykonal* . . .“ atp. To jest: za indikativ věty samostatné (*vykonáš*) jest ve větě uvozené někdy a) opět indikativ (že *vykonám*), někdy b) kondicionál (že *bych vykonal*).

Rozdíl mezi obojím tímto způsobem jest ve výtčení nebo nevýtčení té o k o l n o s t i, že věta uvozená obsahuje výrok cizí nebo mínění cizí; jehož pravdivost nebo správnost se nezaručuje:

kondicionál tuto okolnost v y t ý k á, — v souvětí „ty míníš, že *bych* tuto cestu za den *vykonal*“ jest výtčeno a zřetelně vyjádřeno, že za správnost mínění uvozeného nestojím a neručím;

indikativ pak téže okolnosti n e v y t ý k á, — v souvětí „ty míníš, že tuto cestu za den *vykonám*“ není správnost mínění uvozeného ani zaručena, ani v pochybnost vzata.

P o z n a m. Nověji doporučují někteří, aby se volil a) indikativ, když obsah věty uvozené je nepochybný nebo předkládá se jako nepochybný, a b) kondicionál, když obsah věty uvozené jest nebo předkládá se jako pochybný nebo nepravdivý. Na př. a) „nepochybuji, že tuto cestu za den *vykonám*“, „posel pravil, že náš přítel *jest* nemocen“ . . ., a b) „pochybuji, že *bych* tu cestu za den *vykonal*“, „posel nepravil, že *by* náš přítel *byl* nemocen“ atd.

β) Uvozujeme větu, která sama o sobě jest tázací. Jsem na př. tázán a) „*vykonáš* tuto cestu za den?“ (= větou tázací s indikativem) nebo b) „*vykonal* *bys* tuto cestu za den?“ (větou tázací s kondicionálem). Tytéž otázky potom uvozují a pravím: a) „tážeš se mne, zdali *vykonám* tuto cestu za den“, anebo b) „tážeš se mne, zdali *bych vykonal* tuto cestu za den“. To jest: v otázce uvozené (nepřímé) zůstává týž způsob, jaký jest v otázce samostatné (přímé).

Mnohdy však má otázka uvozená kondicionál proti indikativu otázky samostatné; na př. „co mám učiniti?“ — a „pověz mi, co *mám* učiniti“ nebo „pověz mi, co *bych měl* učiniti?“

γ) Uvozujeme větu, která sama o sobě je podmiňovací. Pravím na př.: „tuto cestu *vykonal bych* za den“ (= věta podmiňovací, s kondicionálem). Touž větu pak uvozují a pravím: „myslím, že *bych vykonal* . . .“ atp. To jest: ve větě podmiňovací uvozené kondicionál zůstává.

δ) Uvozujeme větu, která sama o sobě jest rozkazovací. Někdo mi na př. poručí (nebo radí atd.) větou „*vykonej* tuto cestu za den“ (= věta rozkazovací, s imperativem), nebo větou „*necht vykonáš* . . .“ (= *vykonej* . . .). Touž větu pak uvozují a pravím: „poručíš (nebo radíš atd.) mi, *abych* tuto cestu *vykonal* za den“. To jest: za imperativ věty samostatné rozkazovací je ve větě uvozené kondicionál.

Sem patří též věty závislé na výrazech *rozkazu*, *bránění* atp.

3. Pravíme: „já *bych věděl*, co by bylo učiniti“ atp. Tu jest položen kondicionál místo indikativu, a výrok tím učiněný je skromnější než ve větě „já *vím* . . .“.

531. 3. Rod děje slovesného a jeho výrazy.

1. Podle dějového rodu rozeznáváme slovesa činná (aktiva), mezi nimi také zvratná (reflexiva), — a trpná (passiva); v. § 521 č. 2.

2. Rod činný a zvratný mají slovesné výrazy své, dílem jednoduché, dílem složité; na př.: *chválím*, — *chválil jsem*, — *chválím se*, — *chválil jsem se* atd.

3. Rod trpný n. passivum má výrazy jenom složené, a to z přičestí minulého trpného a slovesa *býti* (n. *bývati*); srov. § 302.

4. Místo náležitého passiva klade se:

- a) Často reflexivum. Na př.: pán Ježíš *křtil se jest* od Jana (stč.), — roucha *ozdobují se* zlatem, — květina po vůni *se poznává*. Způsob tento rozšířen jest v jazyku novém více, než ve starém.
- b) Někdy obrat aktivní. Na př.: když lidé *tebe posuzují* (stč.,

překlad latinského *cum iudicaris* = když jsi souzen), — nechod, ještě *nás nevolají* atp.

5. Proti výrazu činnému „*dali poklad schovati*“ je trpný „*poklad jest dán schovati*“ atp.

Stč. říkalo se též: (daň) *počata byla vybíratí*, — neděle od Boha *byla světití přikázána* atd.

532.

4. Slovesné výrazy jmenné.

Slovesné výrazy jmenné jsou infinitiv, supinum, participia a slovesné jméno podstatné.

533.

a) *Infinitiv.*

1. O tvaru a původu infinitivu v. § 198.

2. Infinitiv b ý v á:

a) Při slovese *býti*. Řčení to znamená možnost, nutnost, nebo povinnost: *je znamenati* = je znamenati možno, nebo nutno, nebo dlužno.

Na př.: Od Kolína *jest viděti* Sněžku, Krkonoše. Hudbu *bylo* dobře *slyšeti*. Každému člověku *jest umřiti*. Kterak *jest* Boha *milovati*.

Při infinitivě přechodném *jest* předmět v akkusativě: *jest viděti Sněžku, Krkonoše* atp. Věta taková *jest* bezpodmětá. Měnívá se však ve větu s podmětem a říká se chybně: *Sněžka jest viděti, Krkonoše jsou viděti, hudba byla slyšeti* atd.

Sloveso *jest* bývá tu někdy vynecháno; na př. *co učiniti?*

b) Při mnohých slovesích jiných, na př. *začínám psáti*. Výrazem takto složeným rozumí se děj jeden; infinitivem vyjadřuje se jeho jádro (jakost *psáti* . . .), slovesem pak určitým některá stránka jiná (*začínám* . . .).

Jiné příklady: *Kdo může pracovati, pracuj*. — *Nestačím jíti*. — *Učím se psáti*. — *Umím psáti*. — *Kdo nezná mlčeti, nezná i mluvíti*. — *Co se ti jednou líbilo, nemá se potom nelíbíti*. — *Každý musí o sebe se starati*. — *Musil bych přísahu zrušiti*. — *Nesmiš odporovati*. — *Račte slyšeti*. — *Nerodte hřešiti* (stč., = nechtějte). — *Kdo chcete slyšeti*. — *Žádejte tam se dostatí*. — *Moudří hledají Bohu se líbíti*. — *Hodlám odjeti*. — *Nemeškejme tak učiniti*. — *Dobrého jsme následovati se nezdráhali*. — *Nerozpakujte se pravdy rozširovati*. — *Stydím se toho i pomyslíti*. — *Nebojím se umřiti*. — *Diomedes přísahal pokoj zachovati*. — *Řekové slíbili to učiniti*. — *Kaž lačnému se postítí a sytému mlátiti*. — *Libuše jala se hanby žalovati*.

Sem patří též *dáti*, *nedati*, *nechati* s infinitivem. Význam výrazů těch vidí se ve větách *aa) dej mi zapomenouti* = učiň, abych zapomenul . . ., nebo též = nepřekázej mi v zapominání . . .; *bb) nedej mi zapomenouti* = nedopusť, abych . . .; *cc) nech n. nechej mne zapomenouti* = nepřekázej mi v zapominání.

Na př.: *aa) Bůh dal pěti městům se propadnouti. Dej se lidem znáti. Dám si udělati nový oblek. — Dali se oklamati. Dej se jim (svým rádcům) tázati, což chtí. — bb) Nedej jiskře uhlem býti. Nedej nám zahynouti. — cc) Bůh nechá vás zde na světě bujeti (stě., = bujně si vésti). Nechte mne s pokojem pracovati.*

Dále sem patří také rčení *mám co dělati*, *nemám co dáti* . . ., *vím co učiniti*, *nevím co si počíti* atp.

Původu podobného jest také opsaný (perifrastický) výraz pro čas budoucí: *budu nésti*, — *budu nositi*, — *budu roznášeti*.

Ve stě. znamenaly budoucnost také výrazy téhož způsobu a původu *chci nésti* a *mám nésti*.

c) Při některých jménech podstatných, vlastněji řečeno při výrazích, složených ze slovesa a jména podstatného, kde však jádro významu jest ve jméně podstatném.

Na př.: Apoštolové měli *moc*, hříchy *odpouštěti*. — Prokop neměl *práva*, *zapsati* toho zboží. — Mám *obyčej ráno pracovati*. — Král měl *úmysl*, toho města *se zmocniti*. — Jest *hanba* o tom *mluviti*. — Člověku je *třeba* na uzdě *se míti*. — Je *čas vstávati*.

d) Při některých jménech přídavných, t. j. opět — jako v c) — při výrazích, kde jádro významu jest ve jméně přídavném. Případy, které sem patří, jsou troje, a rozdíl jejich vidí se ve větách: *aa) jsem hotov, nésti* cizí břemeno; *bb) cizí břemeno je těžké nésti*; a *cc) jest těžko, nésti* cizí břemeno. [V *aa) a bb)* jsou věty s podmínkem, v *cc)* věta bezpodmětá; v *aa) a cc)* je „cizí břemeno“ předmětem k inf. *nésti*, v *bb)* je podmínkem, k němuž se jméno přídavné táhne jako doplněk.]

Na př.:

aa) Kdo jest hotov, za svého jazyka čest umříti. — Abychom byli *silni trpěti*. — Co jsme slíbili, jsme *dlužni držeti*. — Každý je *povinen pravdu mluviti*. — Nebyl bych *hoden*, po této zemi *choditi*. — Svět *prohlédnouti žádostiv* jsem. — Buď *snažen stříci* se zlého. — Abychom nebyli *lenivi pracovati*. — *Mocen* jest Hospodin, od tebe mne *zprostiti*. —

bb) Čbán byl lišce *těžký nésti*. — Muky jsou *trudné trpěti*. — Koroptev je *snadná chytiti*. — Hrad byl *nesnaděn dobýti* (stě.). — Věci tyto jsou křestanu *potřebny rozuměti*. — Jako jest ječný chléb

tvrdý jísti, tak jsou knihy Mojžíšovy *tvrdé rozuměti*. — Což je ta cesta *tvrdá orat!* — Moudrá slova jsou bláznům *slyšeti protivná*. — Ovoce to bylo *nechutné jísti*. — Ovoce rajske bylo *dobré jísti a krásné patřiti*. — Oheň je *dobrá se zahřáti*. — Ze zlého dluhu *dobrá i sláma vzíti*. — V tom sklepež jest voda *dobrá píti*. —

cc) Jest *těžko* z kamene olej *vytlačiti*. — Kterak jest *milo, dívati* se řádu světa. — *Slyšeti* tuto řeč jest *ohydno a břídko* (stč.).

V cc) bývá místo jména přídavného výraz složený z téhož jména přídavného a jm. podst. *věc*. Na př.: Jest věru *věc těžká* (= *těžko*), *pěstí zabíti* ježka. — Je *hrozná věc* zlým, *vstáti* z mrtvých.

e) Při některých příslovcích, t. j. opět — jako v c) a d) — při výrazech, kde jádro významu je v příslovci.

Na př.: *Dobře* (jest) jazyk za zuby *míti*. — *Lépe* jest doma *zůstatí*. — Zvířeti není *lze mluvíti*. — Zde *lze najmouti* byt (chybně: jest k pronajmutí).

P o z n a m. V mezích vytčených — ve 2. a) až e) — vyskytují se ve spojení nejrozmanitějším infinitivy *jísti* a *píti*. Říkáme na př.: 1) kdy *jest jísti, píti . . .*; 2) *začínám jísti, píti . . ., mám co jísti, píti . . ., nesu někomu jísti, píti . . ., koupím, dám někomu jísti, píti . . .*; 3) *mám chut jísti, píti . . ., je čas jísti, píti . . .*; 4) *jsem žádostiv jísti, píti . . .; ovoce jest dobré jísti . . ., voda je chutná píti . . .; nemocnému je těžko jísti, píti . . .*; 5) *není mi lze jísti, píti*.

3. Infinitiv vstoupil na místo zaniklého supina; na př. *šli loviti* ryby (za stč.: *šli lovit* ryb; v. § 536 č. 3).

4. Infinitiv klade se někdy absolutivně, t. j. bez závislosti od kterého výrazu jiného. Na př.: Do kostela *jíti a se nemodliti*, raději doma *zůstatí*.

Někdy bývá infinitiv tento na místě slovesného výrazu určitého; zejména místo imperativu, na př.: *sedět!* — *mlčet!* — *nesvěřovati* vesla těm, kteří na vodách nebývali! — nebo místo kondicionálu, na př.: *já mít* peníze, koupil bych ten dům (ob., = *kdybych měl peníze*), — *já být* blesků pánem, atp.

534. 1. Infinitiv lze často nahraditi větou se slovesem určitým. Na př. místo „Diomedes přísahal pokoj *zachovati*“ lze říci „Diomedes přísahal, *že* pokoj *zachová*“; — a podobně „je čas, *abychom vstávali*“ místo „je čas *vstávati*“ atd. Proto říká se někdy výrazům, jež takový infinitiv mají, že jsou to zkrácené věty infinitivní (t. j. infinitivem zkrácené). Tomu však nemá se rozuměti v tom smyslu, jako by každý takový výraz infinitivní vznikl a teprve se tvořil z příslušné věty nezkrácené.

2. Za podmětný a doplňkový nominativ slovesa určitého bývá při infinitivě dativ. Vazba tato nazývá se vazba dativu s infinitivem (v. § 485 č. 15 a § 486 č. 1). Na př.: nelze by bylo, *oráči chleba kupovati* (stč., = aby *oráč* chleba kupoval), — nelze *mi* býti *veselu* (= abych *já* byl *vesel*).

Vazba tato je vlastní. Naproti tomu t. zv. akkusativ s infinitivem při slovesích myšlení a jevení, na př.: *mněl jsem nás vázati* snopy (m. že *my* *vážeme* . . ., v. § 475 č. 2), — a nominativ s infinitivem, na př.: *Jeroným* *mnín* jest *následovati* knih Origenových (m. *mní* se, že *Jeroným* *následoval* . . ., v. § 470 č. 4) jsou vazby nečeské, vzniklé napodobením jazyka cizího.

3. Pravíme: a) *pták* *lítá*, *pták* *zpívá* . . ., a b) *vidím* *ptáka* *lítati*, *slyším* *ptáka* *zpívati*. To jest: Když větu samostatnou (a) měníme ve výraz, závislý na slovesích *viděti*, *slyšeti* atp. (b), měníme nominativ (podmět) v akkusativ (předmět) a sloveso určité v infinitiv.

Ve výraze tomto (b) jest akkusativ s infinitivem, a tak bývá výraz ten někdy i nazýván; ale dlužno jej lišiti od výrazu téhož názvu, který bývá při slovesích myšlení a jevení a o kterém v. v. č. 2.

4. Pád předmětný, se kterým které sloveso zpravidla se pojí, zůstává i při infinitivě. Na př.: *nauč mě činiti dobré skutky* (*dobré skutky* = akk., jako při indikativním *činím dobré skutky* atd.), — *slíbil jsem příteli pomoci* (*příteli* = dat., jako při indik. *pomohu příteli*) atd.

Ve stč. však bývá tu při infinitivě sloves přechodných někdy a t t r a k c e: měl by tu býti akkusativ, patřící k infinitivu slovesa přechodného, podřízeného slovesu jinému, a za to bývá pád jiný, takový, s jakým se pojí sloveso řídící. Na př. místo „*nauč mě činiti dobré skutky*“ (s předmětem *dobré skutky* v akkusativě, závislém na inf. *činiti*), bývá „*nauč mě činiti dobrým skutkům*“ (s předmětem *dobrým skutkům* v dativě, závislém na slovese řídícím *nauč*); — místo „*bojím se ztratiti tu odplatu*“ (= *ztratiti odplatu*) bývá „*bojím se ztratiti té odplaty*“ (s předmětem *té odplaty* v genitivě, podle slovesa řídícího *bojím se*); — místo „*budou mi přátí drobtý sebrati*“ bývá „*budou mi přátí drobtův sebrati*“; atp.

535. Vzhledem k větnému členství bývá infinitiv:

- a) podmětem, na př.: *loupiti* není *koupiti*; —
- b) předmětem, na př.: *viděl jsem mlátiti*; — *slíbil jsem to učiniti*;
- c) doplňkem, na př.: *loupiti* není *koupiti* (doplňk *koupiti* táhne se ku podmětu *loupiti*, *loupiti koupiti*), — jest *viděti* Sněžku

(ve větě bezpodměté, doplněk *viděti* táhne se ku podmětu jen přimyšlenému); —

- d) *přívlastkem*, na př.: *moc hříchů odpouštěti*, — možnost *zvíťeziti*, — *žádost zbohatnouti*.

Mnohdy však bývá infinitiv původu jiného, než se nám nyní zdá, a v těch případech bývá větoslovné třídění infinitivu nejisté.

Pravíme na př. „nepřestanu *cestovati*“ a běřeme inf. *cestovati* za předmět. Stč. řkalo se za to „nepřestanu *cestuje*“; tu bylo místo nč. inf. *cestovati* participium *cestuje*. místo nč. předmětu byl doplněk (particípí ku podmětu, *já cestuje . . .*).

Pravíme „matka viděla syna (mrtvého) na nosidlech *ležeti*“. Stč. řkalo se za to „matka viděla syna *ležíc* (= *ležícího*)“, t. j. bylo tu opět participium doplňkové místo nč. infinitivu (doplněk táhl se ku předmětu, *syna ležíc* = *syna ležícího*).

Případy takové, kde nč. infinitiv jest na místě byvalého doplňku, byly hojně a rozmanité. Když se pak způsob starý měnil v nový, nestala se změna s tím takorčka vědomím a úmyslem, aby byl zrušen nějaký větný člen jiný, nýbrž změna stala se tím, že se na místo (doplňkového) participia, které podléhalo pravidlům o shodě, položil infinitiv jakožto výraz absolutní, t. j. pravidlům o shodě nepodrobený.

Změna stala se analogií: řkalo se a) budu *cestovati*, a b) nepřestanu *cestuje* atp. Napodobením rčení a) přijat jest infinitiv také do rčení b), místo „nepřestanu *cestuje*“ řká se pak „nepřestanu *cestovati*“.

Předmětem stává se takový infinitiv („nepřestanu *cestovati*“, „vidím *ležeti*“ . . .) teprve, když jej třídíme podle pojetí a takorčka podle formule, v níž při týchže slovesích, která zde mají při sobě infinitiv, jindy bývá předmět: na př. ve větě „vidím *ptáka*“ je akk. *ptáka* předmětem při slovese *viděti*, — proto běřeme za předměty také infinitivy při témže slovese „vidím *mlátiti*“, „vidím *ptáka lítati*“, „matka viděla syna *ležeti*“ atp.

Podobně bývá v případech jiných. Tu pak všude bývá třídění infinitivu nejisté, poněvadž vznik svědčí jinak a nynější pojetí opět jinak.

536.

b) *Supinum*.

1. O tvaru supina v. § 199.

2. Pravidla syntaktická o supinu jsou :

- a) tvořilo se zpravidla jen ze sloves nedokonavých; na př. spáti — *spat*, souditi — *soudit*; —

b) kladlo se při slovesích významu pohybového; na př.: král *šel spat*, — Kristus *přijde soudit*, — *pojdte obědvat*; —

c) supinum děje přechodného mělo při sobě předmět v genitivě (srov. § 478 č. 16); na př.: Kristus přijde *soudit živých i mrtvých* (naproti akkusativu ve rčení: bude *souditi živé i mrtvé*), — Maria přišla *vidět hrobu* (proti: *viděti hrob*).

3. Supinum časem zaniká a nahrazuje se infinitivem. V nč. jsou ho jen zbytky ve rčeních: *jdu spat* a *přijde soudit živých i mrtvých*. Krom toho vyskytuje se někdy napodobením jazyka starého.

c) Participia.

537. 1. Participia jsou:

I. přechodník přítomný, na př. *nesa*, *trpě*; o tvaru jeho v. § 208; —

II. přičestí přítomné, na př. *vědom*, *držím* stč.; o tvaru v. § 209; —

III. přechodník minulý, na př. *nes*, *trpěv*; o tvaru v. § 200; —

IV. přičestí minulé činné, na př. *nesl*, *trpěl*; o tvaru v. § 201; —

V. přičestí minulé trpné, na př. *nesen*, *trpěn*, *kryt*; o tvaru v. § 202.

Přechodník tak zvaný budoucí *přinesa* atp. je vlastně přechodník přítomný sloves dokonavých (o němž v. doleji § 538, b); — přechodník pak budoucí *buda nésti* (činný) nikdy se nevyskytuje, a *buda nesen*, *buda chválen* atp. (trpný) jen málo jest v užívání.

2. Participia jsou jména přídavná, utvořená z kmenů slovesných; jsou tedy:

schopna měniti se podle grammatického rodu: na př. *nesa* (= rodu mužsk., jedn.), *nesouc* (= rodu žensk. a střed.), *nesen*, *-a*, *-o* atd.; — a jsou dále

schopna tvaru jednak neurčitého n. sklonění jmenného, jednak určitého n. sklonění složeného; na př. ke jmennému neb neurčitému tvaru *nesa*, *nesouc* je tvar určitý *nesoucí*, a podobně je trpící k *trpě*, vědomý k *vědom*, padlý k *padl* atd.

O tom, kdy se kladou tvary tyto určité a neurčité, je pravidlo stejné, jako o platnosti tvarů jmenných a složených při jménech přídavných vůbec (v. § 436–437). V mluvnici, když mluvíme o participiích, míníme zpravidla tvary jejich neurčité (jmenné).

3. Významem participií je vlastnost utvořená (v naší mysli) z děje slovesného, tedy vlastnost významu dějového. Na př. v par-

ticipiích *nesa, nesl, nesen* . . . je významem vlastnost, utvořená z dějového významu „nesení“.

4. Význam participií jest dále:

dílem činný, a to v přechodníku přítomném, na př. *nesa, trpě* . . ., v přechodníku minulém, na př. *nes, trpěv* . . ., a v přičestí minulém činném, na př. *nesl, trpěl* . . .; —

dílem trpný a to v přičestí přítomném a přičestí minulém trpném, na př. *vědom* . . ., *nesen, trpěn, kryt*.

5. Krom toho pak proniká v některých participiích nějaké omezení a určení časové, v jiných nikoliv. Na př. v part. *nesl* je spolu a stále se drží význam minulosti, — kdežto v part. *nesen* není vyjádřen čas nijaký, nýbrž může se podle souvislosti obsahu rozuměti čas někdy minulý, někdy přítomný, někdy budoucí.

Participia jednotlivá.

538. Přechodník přítomný (sloves nedokonavých i dokonavých) jest významu činného; na př. *nesa* = (jenž) nese, *přinesa* = (jenž) přinese.

a) Přechodník přítomný sloves nedokonavých znamená přítomnost při ději slovesa řídicího, neboli současnost s dějem slovesa řídicího. Na př. ve větě a) „stařec *nesa* břemeno klesal“ rozuměti jest při přechodníku *nesa* současnost s dějem minulým *klesal*, — v b) „stařec *nesa* břemeno klesá“ současnost s dějem přítomným *klesá* — a v c) „stařec *nesa* břemeno bude klesati“ současnost s dějem budoucím *bude klesati*.

b) Přechodník přítomný sloves dokonavých znamená budoucnost, předcházející před dějem budoucím slovesa řídicího. Na př. „vojsko *vytáhnouc* do pole zažene nepřítele“, „vojsko *vytáhnouc* do pole bude zaháněti nepřítele“ (= vojsko dříve vytáhne, potom zažene n. bude zaháněti . . .). Pro tento svůj význam bývá tento přechodník také nazýván kratčeji přechodníkem budoucím.

539. Přičestí přítomné je významu vlastně trpného; na př. *vědom*, *znám*.

Krom toho vyvinuly se zde významy ještě jiné; na př. stč. *vidom* bylo = viditelný, a nč. *vidomý* běže se = vidoucí.

Jazyk český má tvarů tohoto způsobu jen několik (v. § 209) a není schopen, tvořiti toto přičestí ze slovesa kteréhokoliv a užívati

ho, jako tvoří participia ostatní zpravidla ze slovesa každého a v mezech pravidel volně jich užívá.

540. Přechodník minulý (sloves dokonavých i nedokonavých) je významu činného; na př. *nes* = (jenž) nesl, *přines* = (jenž) přinesl, *trpěv* = (jenž) trpěl atd.

Přechodník ten dále znamená minulost, předcházející před dějem *a*) minulým, nebo *b*) přítomným, nebo *c*) budoucím slovesa řídicího. Na př. *a*) „vojsko *vytáhši* do pole zahánělo nepřítele“, „vojsko *vytáhši* do pole zahnilo nepřítele“, — *b*) „vojsko *vytáhši* do pole zahání nepřítele“, — *c*) „vojsko *vytáhši* do pole bude zaháněti nepřítele“, „vojsko *vytáhši* do pole zažene nepřítele“ (tu všude rozumí se, že vojsko dříve vytáhlo, potom že...); — nebo *a*) „*pracovavše* odpočívali jsme“, *b*) „*pracovavše* odpočíváme“, *c*) „*pracovavše* budeme odpočívati“ (= dříve jsme pracovali, potom...).

541. Příčestí minulé činné (sloves dokonavých i nedokonavých).

a) Jest významu činného; na př. *nesl*, *přinesl* . . . = (jenž) byl činný při nesení atd.

Týž význam je také v tvaru složeném *-lý*, na př. *padlý* = jenž padl, *minulý* = jenž minul atd. Tu však jsou také některé zvláštnosti a odchylky, jež se vidí v následujících příkladech:

člověk *opilý* = který se opil (tvar *opilý* je ze slovesa zvrátěného); podobně *otušilý*, člověk *prohřešilý* (stč.), skutek *zběhlý*, věc *stalá* (stč.) atp.; —

hřích *dopustilý* (stč.) = kterého jsem se dopustil; podobně *nenadálá* příhoda; —

hřích *navyklý* (stč.) = kterému jsem navykl; —

hřích *zapomenulý* (stč.) = kterého (na který) jsem zapomenul; podobně: *vystálé* muky, *přestálý* trest, *zadrželé* úroky; —

rozum *neobsáhlý* = jehož nelze obsáhnouti; *jedlé* ovoce.

b) Příčestí minulé činné znamená spolu minulost; na př. *nesl*, *přinesl* . . . = (jenž) v minulosti nesl, přinesl atd.

Týž význam je také v tvaru složeném *-lý*, na př.: *padlý*, *zvadlý*, *bývalý* atd. Odchytkou odtud je *dbalý*, *nedbalý* (= kdo dbá, nedbá) a stč. *obmeškálý* (= kdo koho obmeškává, zanedbává).

c) Příčestí min. činné je členem (doplňkem) mnohých slovesných výrazů složitých; zejména perfekta: *nesl* jsem, *byl* jsem nesen . . ., plusquamperf.: *byl* jsem nesl . . ., kondicionálu: *nesl* bych, *byl* bych *nesl*, *byl* bych nesen atd.

542. Příčestí minulé trpné (sloves dokonavých i nedokonavých).

a) Jest významu trpného; na př. *nesen*, *přinesen*, *kryt*.

Týž význam je také v tvaru určitém -ý, na př. *nesený, krytý*. Tu však jsou také některé zvláštnosti a odchylky, jež se vidí v následujících příkladech:

dopuštěný hřích (stč.) = hřích, kterého jsem se dopustil; —

proviněný člověk (stč.) = který se provinil; —

minutá zima (stč. a dial.) = která minula; *padané* ovoce; —

nenabytá škoda (stč.) = škoda způsobená ztrátou toho, čeho nelze nabýti zase; *nepohnutý* (stč.) = nepohnutelný, stál *nepohnutě*.

b) Co do času jest význam tohoto přičestí neobmezený a neurčitý.

„Minulým“ nazývá se toto přičestí tedy nevlastně, ale názvu toho užívá se obecně.

c) Přičestí min. trpné je členem (doplňkem) slovesných výrazů složitých pro passivum; na př. jsem *chválen*, budu *chválen*, buď *chválen*, byl bych *chválen* atd. (v. § 302 č. 2).

543.

Vazby přechodnikové.

1. Participia vyskytují se jako členové ve větách, a vazby takové nazývají se **vazbami participiálními**.

V nejširším smyslu je vazbou participiální každý větný výraz, který nějaké participium obsahuje; na př. také „*řekl jsem*“, — „*byl jsem tázán*“ atd. Obyčejně však míníme vazbu participiální ve smyslu užším a máme při tom na mysli ty případy, kde výraz participiální může se proměnit ve sloveso určité s příslušnou spojkou. Na př.: stařec *nesa* břemeno *klesal* = stařec *nesl (jest)* břemeno *a klesal* . . . nebo: *když nesl* břemeno . . .; — *žák jsa tázán* odpovídá = *když jest tázán* . . . atp.

2. Věta a) „stařec *nesa* břemeno *klesal*“ znamená totéž, co věta b) „stařec *nesl (jest)* břemeno *a klesal*“ nebo „stařec *klesal, když (jest) nesl* břemeno“; podobně jest a) „žák *jsa tázán* odpovídá“ = b) „žák *odpovídá, když jest tázán*“ atd. Tu máme v a) a b) věty významem stejnoplatné, ale výrazem rozdílné: v a) jsou participia, v b) jsou za ta slovesa určitá s příslušnými spojkami. Při tom je způsob v a) kratší nežli v b); proto říká se, že v a) máme věty participiemi zkrácené a že participií užíváme ke zkracování vět.

Větu zkrácenou lišíme od věty kusé (o níž v. § 369).

Výraz „zkracování vět participiemi“ (nebo též „stahování“) jest v obyčeji, ale ovšem nerozumí se jím, že by každá věta zkrácená vznikala a takořka teprve se tvořila z příslušné věty nezkrácené.

3. Z vazeb participiálních jsou zvláště důležité vazby přechodníkové, t. j. vazby přechodníku přítomného a minulého.

Vyskytují se skoro jen v jazyku spisovném a jsou dvoje, spojité a nespojité.

Ve vazbách přechodníkových spojitých je přechodník souřadným doplňkem své věty a v grammatické shodě s jejím podmětem. Na př. „stařec *nesa* břemeno klesal“ (= stařec *nesa*, přechodník *nesa* je doplňkem věty, táhne se ku podmětu jejímu „stařec“ a je v nominativě čísla jednotného a rodu mužského jako týž podmět); — „vojsko *vytáhši* do pole zahnilo nepřítele“ (vojsko *vytáhši* . . .); — „žák *jsa tázán* odpovídá“ (= žák *jsa tázán* . . .) atp.

Ve stč. byly vazby tyto hojnější a rozmanitější. Zejména mohl bývat přechodník také souřadným doplňkem ku předmětu; na př.: matka viděla syna (mrtvého) na nosidlech *ležíc* (= syna *ležíc* = nč. syna *ležícího*); přechodník *ležíc* byl tu doplňkem věty, táhl se k jejímu předmětu „syna“ a byl v akk. jedn. a rodu mužsk. jako týž předmět).

Ve vazbách přechodníkových nespojitých neb absolutivních vytčené shody mezi přechodníkem a podmětem věty řídicí není. Na př.: Cestovatelé všichni, *vyjma* (n. *vyjmouc*) jednoho, šťastně se vrátili. *Hledíc* ku počtu jsme slabší než naši protivníci. Česká knížata *počnouc* od Přemysla.

Ve vazbách těchto je výraz přechodníkový vložen do věty absolutivně, t. j. bez náležitého spojení syntaktického, a klesá tu často ve výraz příslovečný, stává se příslovcem, jako na př. *takřka* (z *tako řka*), *vůčihledě* (z *v-oči-hledě*).

V době starší bylo vazeb těchto (s přechodníkem přítomným i minulým) mnoho, zvláště u stilistů méně umělých, a v některých případech i jakási pravidelnost v nich se vyvinula; říkalo se na př.: přítele jest i *bolejíc* chovati, — třeba nám prositi *vstávajíc lehajíc*, — tu *jdouc* do kostela na levé ruce je kaple, — *byvše* živu umříti jest, — Pilat kázal Ježíše *obnaživše* k sloupu přivázati atp. V nč. upuštěno od vazeb takových a zůstávají jich jenom některé zbytky, jako jsou v příkladech nahoře položených.

544. Pravidla o zkracování vět přechodníkem vazbou spojitou jsou:

1. Přechodníkem krátíme jenom takové věty, které mají společný podmět. Na př. „*stařec nesl* břemeno a (*stařec*) klesal“, nebo „*stařec* klesal, *když* (*stařec*) *nesl* břemeno“ . . . , zkráceně: „*stařec nesa* břemeno klesal“.

Spojka (*a, když* . . .) zkrácením odpadá.

Někdy však nelze krátiti ani vět s podmínkem společným, když totiž smysl tomu brání. Na př. a) „*modli se a pracuj*“ nelze zkrátiti v b) „*modle se pracuj*“ nebo „*modli se pracuje*“, poněvadž smysl v b) byl by jiný, než je v a).

2. Dále hledíme k tomu, jsou-li děje vět současné či nesoučasné.

A. Když jsou **děje současné**, zkracujeme přechodníkem přítomným slovesa nedokonavého, nechť jsou oba děje současné a) v minulosti, nebo b) v přítomnosti, nebo c) v budoucnosti. Na př. děje jsou

a) současné v minulosti:

stařec *nesl* břemeno a klesal . . . ,

stařec klesal, *když nesl* břemeno

= zkrác.: stařec *nesa* břemeno klesal; —

b) současné v přítomnosti:

stařec *nese* břemeno a klesá . . . ,

stařec klesá, *když nese* břemeno . . . ,

= zkrác.: stařec *nesa* břemeno klesá; —

c) současné v budoucnosti:

stařec *ponese* břemeno a bude klesati . . . ,

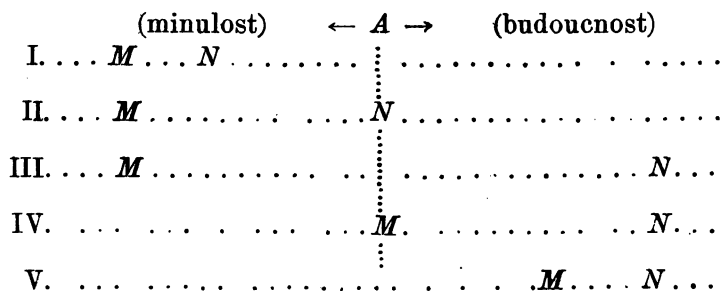
stařec bude klesati, *když ponese* břemeno . . . ,

= zkrác.: stařec *nesa* břemeno bude klesati.

Do přechodníku přichází v tomto případě ten z obou dějův, který béřeme za vedlejší. Strany té věci může bývati pojetí rozdílné: někdy mohu za vedlejší bráti děj ten a jindy onen, a mohu říci jednou „stařec *nesa* břemeno *klesá*“, a jindy „stařec *nese* břemeno *klesaje*“ atd.

B. Když jsou **děje nesoučasné**, rozeznáváme patero případův.

Dejme tomu, že děje takové jsou „vytažení vojska do pole“ = děj *M*, — a „zahnání nepřítelů“ = děj *N*, — a jmenujme dále okamžik naší přítomnosti *A*. Děje *M* a *N* jsou povahou svou patrně nesoučasné — *M* se děje nutně dříve než *N* —, a případy, jak za sebou se sbíhají, lze znázorniti takto:

To jest :

I. Děje oba jsou v minulosti: „vojsko *vytáhlo* do pole a *zahnalo* nepřítele“. Tu když zkracujeme, vyjadřujeme děj *M* přechodníkem minulým: „vojsko *vytáhši* do pole *zahnalo* nepřítele“.

II. Děj *M* jest minulý, *N* přítomný: „vojsko *vytáhlo* do pole a *zahání* nepřítele“. Tu klademe *M* ve větě zkrácené též do přechodníku minulého: „vojsko *vytáhši* do pole *zahání* nepřítele“.

III. Děj *M* jest minulý, *N* budoucí: „vojsko *vytáhlo* do pole a *zažene* nepřítele“. Také tu klademe *M* ve větě zkrácené do přechodníku minulého: „vojsko *vytáhši* do pole *zažene* nepřítele“.

IV. Děj *M* je přítomný, *N* budoucí: „vojsko *táhne* do pole a *zažene* nepřítele“. Tu nezkracujeme.

V. Děje oba jsou v budoucnosti: „vojsko *vytáhne* do pole a *zažene* nepřítele“. Tu když zkracujeme, vyjadřujeme děj *M* přechodníkem budoucím (t. j. přechodníkem přítomným slovesa dokonavého): „vojsko *vytáhnouc* do pole *zažene* nepřítele“.

V jiném příkladě bylo by, dejme tomu, *M* = „pracovati“ a *N* = „po práci odpočívati“. Tu měli bychom věty:

I. „*pracovali jsme* a po práci *jsme odpočívali*“, zkrác.: „*pracovavše* odpočívati jsme“;

II. „*pracovali jsme* a po práci *odpočíváme*“, zkrác.: „*pracovavše* odpočíváme“;

III. „*pracovali jsme* a po práci *budeme odpočívati*“, zkrác.: „*pracovavše* budeme odpočívati“;

IV. „*pracujeme* a po práci *budeme odpočívati*“, — tu nezkracujeme;

V. „*budeme pracovati* a po práci *budeme odpočívati*“, zkrác.: „*popracujíce* (n. *práci vykonajíce*) budeme odpočívati“.

545. Poznámky ku pravidlu v § předešlém vyloženému.

1. Pravidlo *B)* o *zkracování při dějích nesoučasných* vyložené dá se pověděti také tak:

Když děje jsou nesoučasné, tedy je předcházející z nich (*M*) buď a) minulý (= zde napřed případ I., II. a III.), nebo b) přítomný (= případ IV.), nebo c) budoucí (= případ V.);

a) je-li minulý, vyjadřujeme jej ve větě zkrácené přechodníkem minulým;

b) je-li přítomný, nezkracujeme;

c) je-li budoucí, vyjadřujeme jej ve větě zkrácené přechodníkem budoucím (t. j. přechodníkem přítomným slovesa dokonavého, jenž jest významem budoucí).

Kdykoli zkracujeme, přichází do přechodníku vždycky děj předcházející (*M*).

2. Vyložené nahoře pravidlo o zkracování přechodníkem zachovává se v jazyku spisovném nč. dosti přísně. Odchytky některé vyskytují se jenom při přechodníku přítomném sloves dokonavých, jenž se klade někdy i při dějích minulých (na př. „vojsko *vytáhnouc* zahnaló . . .“, místo: *vytáhši* . . .), a odchylek těchto lze brániti podobnými příklady z jazyka staršího. Naproti tomu však je připomenouti: 1. že přechodníkové vazby staročeské byly rozmanitější, než nč. ; 2. že vazby zdánlivě podobné k vazbě „vojsko *vytáhnouc* zahnaló . . .“ mají namnoze příčiny své jiné (na př. „mnichové *přinesouce* své pokrmy chudým rozdávali“, — tu vyslovuje se přechodníkem *přinesouce* děj z obyčeje opakovaný, a děj takový vyjadřoval se v jistých případech slovesem dokonavým); a 3. že přes to přese všecko právě nejlepší vzory jazyka staršího přece rozhodně svědčí pro to, aby se přechodník přítomný sloves dokonavých kladl zpravidla jenom v nahoře vytčeném případě pátém („vojsko *vytáhnouc* zažene . . .“).

3. Na místo přechodníku věty přechodníkem zkrácené může se položití sloveso určité se spojkou. Na př. „utéci *moha* neutekl“ = „*když mohl* . . .“ nebo „*ačkoliv mohl* . . .“. Podle významu, jaký se tímto rozvedením v přechodníku objevuje, praví se, že přechodník jest významu časového (jestliže „*moha* . . .“ = *když mohl* . . .), nebo přípouštěcího („*moha* . . .“ = *ačkoliv mohl* . . .), jindy příčinného, nebo podmínečného atd. V třídění tomto je však mnoho nespolehlivého, poněvadž týž přechodník často způsobem několikerým ztlumočiti lze.

546.

d) *Slovesné jméno podstatné.*

1. O tvaru jména tohoto v. § 203.

2. Jméno toto vyslovuje děj slovesný ve způsobě jména podstatného; na př. *nésti* — *nesení*.

Z významu slovesného utvořen je v mysli význam děje jako věci abstraktní (§ 431), a tento děj vyslovujeme pak slovesným jménem podstatným.

3. Význam slovesného jména podstatného je někdy činný, na př.: *přítí* Kristovo (= Kristus přijde), *lákání* ďáblové (= ďábel láká); — někdy trpný, na př.: *stvoření* světa (= svět je stvořen), *vzkříšení* mrtvého (= mrtvý je vzkříšen).

Někdy může zde býti rozdílné pojetí. Na př. ve rčeních a) „*oslepení* ďáblové“ (stč.) a b) „*oslepení* hříšnickovo“ je slovesné jméno

podstatné *oslepení*; totéž jest v *a*) činné, v *b*) trpné (obé podle věty: ďábel oslepil hříšníka).

4. Slovesné jméno podstatné je významu zpravidla odtažitého (abstraktního; srov. č. 2). Přenesením však dostávají se jména tato také za názvy věcem hmotným; na př. *vězení* (vlastně — něm. *Gefangenschaft*, pak též *Gefängnis*), *pítí*, *jmění*, *psaní* a j.

5. Když jména tato pocházejí ze sloves zvratných, jsou bez zájmena zvratného. Na př. modliti se — *modlení* (nikoliv *modlení se*), rouhati se — *rouhání*, učití se — *učení*, hověti si — *hovění* atp. Jenom když má býti vytčeno, že zájmenem zvratným je vysloven předmět děje, připojuje se zájmeno toto také ke jménu slovesnému; na př. drážditi se — *dráždění sebe* n. *dráždění se* (s vytčením předmětu) a *dráždění* (bez toho vytčení), trápiti se — *trápění sebe* n. *se* a *trápění*. Srov. § 448 č. 4, b.

6. Co u slovesa bylo předmětem, mění se při slovesném jméně podstatném v přívlastek. Na př. v *a*) „žádati *peněz*, sloužiti *modlám*, čísti *knihu* . . .“ jsou předměty *peněz*, *modlám*, *knihu* . . .; v *b*) „žádání *peněz*, sloužení *modlám*, čtení *knihy* . . .“ jsou tytéž výrazy také předměty, ale zároveň přívlastky, poněvadž určují jméno podstatné (sr. § 351).

Předmět slovesa přechodného přechází při slovesném jméně podstatném z akkusativu do genitivu; na př. čísti *knihu* — čtení *knihy*.

O dchylkou odtud zůstává někdy akkusativ; na př. k uvítání *jej* (m. *jeho*, Kolumba) dal král postaviti trůn svůj na náměstí.

7. O rčení „nemocný *jest na umření*“ atp. v. § 513 při předložce *na*, č. 2.

8. Podstatné jméno slovesné je velice důležitý druh našich jmen podstatných; proto užíváno ho vždycky měrou náležitou a hojně, v jazyce spisovném i v obecném.

V ně. spisovné šíří se k němu strojená necht; neprávem.

Chybě však říká se: byt je *k najmutí*, něco je *k vidění* atp., místo: lze najmouti atd.

547.

XI. Příslovce.

1. Příslovečné určení (§ 339 sl.) bývá někdy výraz jednoslovný, na př.: odjedu *zítra*; — někdy víceslovný, na př.: odjedu *za čtrnácte dní*.

Příslovečný výraz jednoslovný zase někdy je zřetelný tvar ohnutý, někdy není. Na př.:

ve větě „půjdu *lesem*“ je příslovečný výraz *lesem* zřetelný tvar ohnutý, poznáváme v něm totiž instrumentál jednotný jména podstatného *les*, a poznáváme to hned a zřetelně, poněvadž podstatné jméno *les* a jeho pády v jazyku se drží a odtud nám jsou dobře známy; —

také ve větě „půjdu *dolem*“ poznáváme ve výrazu *dolem* zřetelný instrumentál jména podstatného *důl*; —

naproti tomu ve větách „půjdu *horem*“ a „půjdu *tudy*“ výrazy *horem* a *tudy* nejsou tvary ohnuté; —

a ve větách „půjdu *rychle*“ a „půjdu *rychleji*“ jsou *rychle* a *rychleji* výrazy ovšem původně ohnuté, ale ohnutí jejich není již — ze samého jazyka nynějšího — zřetelné.

Ve větách „bylo *tma*“, „bylo *zima*“ zdá se, že *tma* a *zima* jsou nominativy a snad podměty; vskutku však jsou to nominativy stlačené ve význam příslovčí.

Výrazy příslovečné jednoslovné, které buď nejsou tvary ohnuté, na př. *zde*, — buď mají tvar ohnutý, ale z jazyka nynějšího již nezřetelný, na př. *rychleji*, — nazýváme příslovce.

2. Příslovce jest jednoslovné

dílem od původu na př.: *prý, rychle, loni, zde, tehdy* . . . ; —

dílem stalo se výrazem jednoslovným tím, že výraz původně více-slovný se spřáhl ve slovo jedno; na př.: příslovečný výraz víceslovný *na vs chvále* spřáhl a změnil se v příslovce *naschvál*, — a podobně spřáhl a změnilo se *z jitra* v *síttra*, — *z vláště* ve *zvláště* (sr. § 159 č. 6 a § 564), — *do konce* v *dokonce*, — *před se* v *přece*, — *v obec* ve *vůbec*, — *o všem* v *ovšem*, — *léto se* (= léto toto) v *letos*, — *dně se* (= den tento) v *дньсь* = č. *dnes* (v. § 451 č. 3), — *a rci*, v *arci*, — *nech(ej) že ti* v *nechžt* a *nešt* (ob.), — *bóh daj že* v *bodejž* atd.

3. Z čeho příslovce vznikla a jakého jsou původu tvaroslovného, je dílem v § 304 vyloženo, dílem na jiných místech připomínáno.

Důležitou při vzniku tom okolností bývalo, že slovo, jež se přetvořovalo v příslovce, vypadalo ze svého druhu vlastního. Odloučeno pak od slov sobě příbuzných (osamoceno, izolováno) propadalo jednak změnám mimořádným, jednak nebylo účastno proměn pravidelných; a tím stalo se, že tvar mnohých příslovčí je nám dílem nezřetelný, dílem naprosto nevysvětlitelný. O tom v. § 564.

Při tom měnil se mimořádně a rychle také význam. Vidíme to, když na př. srovnáme významy *do-konce* ve větách a) „setrval jsem až *do konce*“ a b) „nevím *dokonce* nic“; v a) jest „*do konce*“ příslovečné určení s významem svým náležitým, naproti tomu v b) je *do-konce* příslovce s významem skleslým v pouhé seslení významu *nic*. Jiný poučný příklad je v příslovci *prý* (o němž v. § 43 č. 5 a j.).

4. Mnohá příslovce jsou utvořena z kmenů zájmených, jednak z tázacích a vztažných, jednak z ukazovacích, — a v těch drží se i význam zájmený, jednak tázací a vztažný, jednak ukazovací.

Príslovce taková jsou na př.: *kam, sem, tam, onam* . . ., stč. též *jam* (= *kam*), *všamo*; — *kudy, sudy* (stč.), *tudy, onudy* . . ., *všudy*; — *odkud, odsud, odtud* . . ., *pokud, posud, potud, -ad, -avad*; — *kde, zde* (m. *sde*), *teď, onde* . . ., *všude*; — *kdy, tdy* (stč. *tehdy*), *ondy* . . ., *vždy*; — *kak* (stč., = *jak*), *tak onak* . . ., *jak, však*; — *kolik, tolik, jelikož* . . .; — *proč, zač, nač, več*; — *proto, zatím, mezitím*; a j.

Príslovce, která jsou původu a významu zájmenného, mívají zároveň úkol spojek (v. § 550 č. 3—7).

5. Príslovce, která jsou utvořena z e j m e n p ř í d a v n ý c h, mají vedle pozitivu také komparativa a superlativ. Na př.: *rychle — rychleji — nejrychleji*; *vysoko — výše — nejvýše*; atd.

Stupňováno je zde vlastně přídavné jméno (nikoli příslovce), a to příd. jméno rodu středního jedn. tvaru jmenného; na př. pozitiv nom. *rychlo*, kompt. stč. *rychlejie*, superl. *najrychlejie*. V pozitivě ustrnul jedn. lokál *rychle* ve významu příslovečném a tudy stal se příslovcem; v komparativě pak a superlativě stalo se to s jedn. akkusativem.

Z příslovcí, která jsou původu jiného, mají komparativa a superlativ jenom *tma* a *zima*. Na př.: bylo *tma, zima*, — kompt. bylo *tměji, ziměji*, — superl. *nejtměji, nejziměji*.

6. Príslovce mají svůj význam věcný. Vidíme to zřetelně v příkladech: mám se *dobře*, mám se *zle*; jdu *rychle*, jdu *zvolna*; atp.

Z některých však význam věcný časem se vytratil. Príslovce taková přestávají pak býti slovy samostatnými a stávají se dílem předložkami, dílem slovcí příklonnými.

Že z příslovcí vznikají předložky, o tom viz § 505 č. 2.

Jindy stávají se z příslovcí slovec příklonná (enklitická), t. j. slovec, která se přikloňují ku příslušným slovům jiným a význam jejich vytýkají nebo obměňují. Příkladem toho zřetelným je bývalé příslovce *koli*; znamenalo = *někdy*, ale ztratilo tento svůj význam věcný, nevyskytá se již jako slovo samostatné, nýbrž jest jen slovcem příklonným ve *kdo-koli, kdy-koli, jak-koli, ač-koli* atp.

Jiná slovec příklonná jsou:

-*ť* (stč. též *-ti* a *-tě*). Vzniklo z dativu mravního *ti* (v. § 485 č. 14) a klade se, když něco s důrazem vytýkáme. Na př.: vím-*ť* já, — vždy-*ť* vím, — nebo-*ť* vím atp.

-*si, -s'*. Vzniklo ze zvratného zájmena *si* (dat.) a připojuje se k zájmenům *kdo* a *co*, *k jaký* a k výrazům odtud odvozeným; význam slov těchto mění se tím v neurčitý (srov. § 455 č. 3, b). Na př.: *kdo* a *kdo-si, kdo-s*; *co* a *co-si, co-s*; *jaký-si, který-si, kdy-si, či-si* atd.

-*ž* (stč. též *-že*). Klade se pro důraz a seslení významu, na př. *budi-ž, nesi-ž* (a podle toho také *viš-i-ž*), *kdo-ž, taký-ž, tak-ž* atp.

Při zájmeně vztažném *jen-ž*, *jeho-ž*, *jemu-ž* atd. je stále, a tím liší se tvary zájmena tohoto od tvarů zájmena třetí osoby *jeho*, *jemu* atd. Rovněž tak liší se spojka podřazovací *kdy-ž* od tázací *kdy* atd.

548. Druhy příslovci třídíme podle významu a rozeznáváme:

- a) Příslovce místa, na př.: *kde, zde, tu, jinde, všude; nikde; kam, sem, tam, onam, jinam, někam, nikam; kudy, tudy* atd.; *odkud, odtud* atd.; *pokud, posud* atd.; *doma; domů, dolů; vzhůru* atd.
- b) Příslovce času; na př.: *kdy, tehdy, jindy, vždy, druhy* (= časem); *někdy, nikdy; dosud, dosavad; loni, letos, dnes, včera, zítra; ráno, večer, časně, brzo, dávno, minule, příště* atd.
- c) Příslovce způsobu, na př.: *jak, kterák, tak, onak...*; *dobře, zle, rychle...*, *zvolna, zticha...*, *koňmo, pěšky...*; *česky, latinsky...*; a míry, na př.: *kolik, tolik; jednou, dvakrát...*; *dvojnásobně...*; *mnoho, málo; velmi, příliš* atd.
- d) Příslovce příčinnosti, na př. *proto*.
Srov. § 339 č. 3 a §§ 340—343.
- e) Příslovce záporová, o těch v. § násl.

Totéž příslovce může v rozdílném spojení nebo při rozdílném pojetí mívatí význam rozdílný. Na př. ve větě „jedeme nazpět“ může *nazpět* míti význam místní (jedeme nazpět = tam, odkud jsme vyjeli) — anebo význam způsobový (jedeme nazpět = směrem zpátečním).

549. Zápor a záporová příslovce *ne* a *ni*.

1. Jest vysloveno tvrzení: „člověk je v pravdě blažen“. Tvrzení toto mohu dvojím způsobem popřít. Buď totiž

- a) pravím: „člověk *není* v pravdě blažen“; — nebo
- b) ohledávám, je-li někdo (= některý člověk) v pravdě blažen, a nalézám, že *nikdo*; — ohledávám, je-li člověk někdy (= v některém čase) v pravdě blažen, a nalézám, že *nikdy*; — ohledávám, je-li člověk někde (= na některém místě) v pravdě blažen, a nalézám, že *nikde*; atd.

Týmže dvojím způsobem může se každé tvrzení popírat, totiž jednak slovcem *ne*, jednak slovcem *ni*.

Slovce *ne* a *ni* jsou záporová příslovce.

2. V každém tvrzení lze rozeznávatí obsah a rozsah.

- a) Za obsah (nebo *kvale*) tvrzení pokládá se to, co je takřka myšlenkovým jádrem jeho; v příkladě našem je tedy obsah: „blaženu býti...“

- b) Rozsah (nebo kvantum) pak jest úhrn jednotlivých případův, které se tvrzením rozumějí; kdo na př. tvrdí, že člověk je v pravdě blažen. tvrdí tím zároveň, že blažen je člověk *A. B. C . . .*, že člověk je blažen v čase *a, b, c . . .* na místech *α, β, γ . . .* atd.
3. a) Příslovcem *ne* popíráme obsah (kvale) a samo jádro jeho, a proto nazýváme zápor ten kvalitativním; na př.: „člověk *není* v pravdě blažen“.
- b) Příslovcem *ni* popíráme rozsah (kvantum), a proto nazýváme zápor tento kvantitativním; na př. proti *kdo* a *někdo* klademe *nikdo*, proti *kdy* a *někdy* — *nikdy* atd.
4. a) Význam příslovce *ne* je záporný a spolu o p a k o k l a d n ý. Na př. pravím-li o někom, že je *nevěrný*, tedy tím pravím, nejen že neosvědčil věrnosti, nýbrž i že je zrádný (= opak věrného); — slovy „neradím k tomuto skutku“ není řečeno, že se rady zdržuji, nýbrž že od téhož skutku zrazuji; — podobně je *nepokoj* = bouře atd.
- b) Význam příslovce *ni* jest jen z á p o r n ý, nikoli též opakokladný. Na př. *kdo, někdo* — *nikdo* atd.

Rozdíl tento vidí se zvláště zřetelně v *ne-jeden* a *ni-jeden*: *ne-jeden* je = nikoliv jeden, nýbrž několik, mnozí . . . (význ. opakokl.); *ni-jeden* je = ani jediný . . . (význam jen záporný).

5. V záporné větě bývá zápor někdy jen kvalitativní, na př. „člověk *není* v pravdě blažen“, — někdy kvalitativní a kvantitativní zároveň, na př. „člověk *není* nikdy v pravdě blažen“.

Zápor kvantitativní vedle kvalitativního bývá, když ve větě je slovo významu kvantitativního (rozsahového, jako jsou na př. *kdo, kdy, kde . . . , co . . . , někdo, někdy, někde . . . , něco . . .*). Na př. proti kladnému „*kdo* to řekl“, „*někdo* to řekl“ je záporné „*nikdo* to neřekl“.

Když slov takových je ve větě několik, popírá se každé. Na př. proti kladnému „*někdo někdy někomu něco* řekl“ je záporné „*nikdo nikdy nikomu nic* neřekl“.

Když slov významu kvantitativního ve větě není, je zápor jen kvalitativní. Na př. proti kladnému „*on to* řekl“, „*člověk* je blažen“ . . . je záporné „*on to* neřekl“, „*člověk* *není* blažen“.

6. Výrazy záporné se ruší, když se obsahají. Na př. „*nejsem nespokojen*“ = *ne*-[*nespokojen*] = *jsem* spokojen.

Když se neobsahají, neruší se. Na př. ve větě „*nikdo* to neřekl“ popírá *ni* ve smyslu jiném (popírá totiž rozsah), a popírá *ne* ve smyslu opět jiném (popírá obsah), záporu tyto neobsahají se, a tedy se neruší. Ve větě „*nikdo nikdy nikomu nic* neřekl“ neruší se *ni*- (v *nikdo nikdy* atd.) a *ne*- (v *neřekl*) z příčiny právě vyložené; a *ne*-

ruší se také násobené *ni-* v „*níkdo nikdy nikomu nic . . .*“, poněvadž v *níkdo* se popírá podmět, v *nikdy* čas, v *nikomu* předmět dativní a v *nic* předmět akkusativní (genitivní), záporny tyto jsou tedy každý jiného smyslu, proto se neobsahají, a proto se neruší.

7. Ve větě záporné bývá někdy rozdílný význam a spolu s tím i rozdílný přízvuk; příklad toho v. v § 362 č. 2.

550.

XII. Spojka.

1. Spojky jsou slova neohebná, jimiž některé části větné podle potřeby spojujeme v jednotky.

Na př. ve větě „otec *a* syn šli do města“ je spojka *a*, spojující dvě části podmětu „otec“ a „syn“ v podmětnou jednotku „otec *a* syn“; — v souvětí „přej *a* bude ti přáno“ je též spojka *a*, a tu spojuje větu prvou „přej“ s větou druhou „bude ti přáno“ v jednotku souvětňnou „přej *a* bude ti přáno“.

2. O tvarovém původu spojek v. § 306.

3. Mnohé spojky jsou zároveň slova druhu jiného.

Na př. slova *napřed* a *potom* jsou příslovce ve větách a) „jdi *napřed*“, „já přijdu *potom*“; — taktéž vlastně příslovci jsou v souvětí b) „*napřed* se mlátí (*A*), *potom* se platí (*B*)“; ale zde mají také úkol, aby spojovala věty *A* a *B* v souvětí, jsou zde tedy zároveň spojkami.

V souvětí „*dílem* máš pravdu (*A*), *dílem* se mýlíš (*B*)“ jsou slova *dílem* — *dílem* instrumentály jména podstatného *díl*; jsou zde vlastně u významu příslovečném (= příslovečné určení míry, jak = jakou měrou . . .? srov. § 498 č. 3); ale spojují zároveň věty *A* a *B*, a podle té vlastnosti jsou i spojkami.

V souvětí „*jestliže* vody průtoku nemají, dmou se“ je spojka *jestliže*. Ta je patrně = „*jest-li, že . . .*“, je v ní tedy sražena věta *jest-li* a spojka věty následující *že* ve slovo jedno.

Také slova *by*, *a-by*, *bych*, *bychom* atd. berou se za spojky. Jsou to vlastně tvary určité slovesa *býti* (*bych* = byl jsem atd., viz § 204), ale dochovaly se nám jen ve spojení s přičestím min. činným, totiž v kondicionále *bych nesl* atd. (v. § 301), a tu sklesly nám ve význam spojkový.

4. Spojky jsou výrazy zpravidla jednoslovné.

Když spojka vznikla ze slov několika, sráží se obyčejně v jedno. Píše se tedy na př. *jestli*, *jestliže*, *buďto*, *jakmile* atp.

Někdy však nechává se výraz spojkový v písmě nestažený, když je složení jeho zvláště zjevné; na př. *za druhé*, — *za třetí* atp.

5. Spojky *rozeznáváme* souřadící a podřadící.

Spojky souřadící jsou slova neohobná, která spojují členy řádu stejného, na př. podmět a podmět (t. j. souřadné části některého podmětu složitého, jako v příkladě uvedeném „otec a syn šli do města“) nebo větu hlavní s jinou též hlavní, nebo věty souřadné vedlejší.

Spojky tyto jsou částečně příslovce ukazovací, t. j. příslovce utvořená ze kmenů zájmen ukazovacích; na př. *tedy, tu — tu* a *j*.

Spojky tyto dále dělí se stejně jako souvětí souřadná, ve kterých se vyskytují; rozeznávají se totiž spojky :

- a) slučovací: *a, i, též . . . , i — i, tu — tu, nejen — ale i* atd. ;
- b) odporovací: *ale, však, než . . . , buď — buď . . . , ne — nýbrž* atd. ;
- c) příčinné: *neboť, vždyť* atp. ;
- d) výsledné: *proto, tedy, tudý* atp.

Úplnější výčet spojek těchto a doklady k nim v. §§ 372—375.

6. Spojky podřadící jsou slova neohobná, kterými se připojuje věta podřizená k své větě řídící. Na př.: *kde* tě nezvou, nehrň se; — snadno býti štědrým, *když* je z čeho; — já jsem neviděl, *aby* kdo zlost vylouval.

Spojky tyto jsou většinou příslovce vztažná, t. j. příslovce, utvořená ze kmenů zájmen vztažných, na př. *kde, kam, kudy, odkud, pokud, kdy, když, jak, proč, zač, poněvadž* atp.; — dílem pak jsou to slova jiná, stišťená ve význam spojkový podřazovací, na př. *an* (srov. § 394 č. 3), *jestli* a *jestliže* (srov. nahoře č. 3), *bych* a *abych* (srov. § 301).

Spojky tyto dále rozeznávají se a mívají zvláštní názvy podle toho, jakého druhu jsou věty vedlejší, jež se jimi k svým větám řídícím připojují. Podle toho jsou na př. spojky místní: *kde, kam . . .*; časové: *když, dokud, jakmile, sotva že . . .*; způsobové: *jak . . .*; měrové: *kolik, pokud . . .*; důvodové: *poněvadž . . .*; účelové: *aby, at . . .*; podmínkové: *jestli, kdyby . . .*; přípustkové: *ačkoliv* atd. (srov. § 387). Avšak třídění toto nemá dosti pevného základu, poněvadž mnohé spojky vyskytují se ve vedlejších větách několikerých; na př. *aby* bývá ve větě účelové, a také v podmětne, — *když* bývá v časové, a také v podmínkové, atd.

7. Naproti spojce podřadící (věty podřizené) mívá věta řídící často příslušné příslovce ukazovací. Dvoje tato slovece táhnou se k sobě a tvoří spolu spojení souvztažné (korrelativní, srov. § 393 f). Na př.: *kam* vítr, *tam* pláště; — *kde* péče, *tu* starost; — *jak* si kdo ustele, *tak* si lehne; — *kolik* hlav, *tolik* smyslův.

551. XIII. Citoslovce (mezislovce).

1. O tvarovém původu citoslovcí v. § 307.

2. Citoslovce jsou dílem vlastní, na př. *ach! aj! ó!*, — dílem nevlastní, t. j. tvary vlastně ohnuté, ale ve zvolání kladené a namnoze rozličně obměněné, na př. *běda! hle (z impt. hled)! viď (ze slovesa stč. vědě = vím)!*

3. Citoslovce vlastní jsou slabiky, které při jistých hnutích duševních pronášení jsme si zvykli; na př. při pocitu radosti *hej!* při žalosti *ach!* při podivení *aj! oh!* při ošklivosti *fuj!* atd. Slabiky ty nemají významu etymologického, t. j. v tom smyslu, v jakém mluvíme o významu slov jiných; nýbrž jsou jen známkou, že ten, kdo je vyslovuje, má právě nějaký pocit radosti nebo žalosti atd.

Citoslovce nevlastní měla původně svůj význam etymologický, na př.: *hle (= hled)! viď (= vím)! běda (= bída)!* Ale jsouce kladena v platnosti citoslovcí stírají se sebe ten význam víc a více a mění se namnoze i na stránce své hláskové.

4. Citoslovce vkládají se do vět nespojitě, t. j. nespojují se s ostatkem věty nijakou vazbou syntaktickou.

552. XIV. Stupňování významu.

1. Význam některých slov může se stupňovati.

Na př.:

boháč — značný boháč — veliký boháč — největší boháč; —

bohatý — velmi bohatý — náramně bohatý — nejbohatší; —

bohatě — velmi bohatě — bohatěji — nejbohatěji; —

bohatnouti — velmi bohatnouti — více, nejvíce bohatnouti. —

Stupňovati se může význam ovšem také ve smyslu zmenšujícím. Na př. *boháč, neveliký boháč; — bohatnouti, málo bohatnouti, nejméně bohatnouti; — modrý, trochu modrý, namodralý; atd.*

Naproti tomu významu slov jiných stupňovati nelze. Na př. *který, deset, aby* atp.; nemohu říci: *velmi který* ani *kterejší* atp.

2. Stupňování významu (gradace) může býti poměrné (relativní), nebo naprosté (absolutní).

3. Při stupňování poměrném vyjadřuje se, že jistý význam je při A u míře větší než při B, nebo že je mezi A, B, C, D . . . při A u míře největší. Na př.: *A je bohatší než B, — A je větší boháč než B, — A více bohatne než B, — A je nejbohatší mezi A, B, C, D . . .*

Při stupňování tomto srovnává se jistý význam při A s téhož druhu významem při B, C, D . . ., proto nazývá se také stupňo-

váním srovnávacím (komparací). Jest jenom při jménech přídavných (a při příslovcích, pokud pocházejí ze jmen přídavných). Když slova druhů jiných podobně stupňovati chceme, činíme to opisem, t. j. za pomoci jmen přídavných a příslovcí; na př.:

*boháč — větší boháč — největší boháč, —
bohatnouti — více bohatnouti — nejvíce bohatnouti.*

O stupňování tomto viz §§ 438—440.

4. Při stupňování naprostém vyjadřuje se, že jistý význam je při A u míře nějaké, značné, veliké, náramné..., nebo naopak skrovné..., nehledíc při tom k nijakému B, C, D... Na př.:

A je boháč; — A je značný boháč; — A je veliký boháč; — A je neveliký boháč; atd.

5. Stupňování toto vyjadřuje se způsobem několikerým. Zejména též:

- a) některým přidaným slovem významu stupňovacího; na př.: *veliký boháč, neveliký boháč, — náramný ukrutník, — velmi dobrý, — tuze dobrý, — moc dobrý, — málo dobrý, — hrozně zlý, — velmi špatně, — hrozně zle; —*
- b) složením s *pra-* (nebo též *prach-*, v. § 47 č. 5), na př.: *pramalý, praníkdo, pranic, prachnic; praděd, pravnuk; prapranuk; —*
- c) složením s *pře-*, na př.: *přeběda; ach škoda, přeškoda; ach Bože, přebože; — přeblažený, předobry, přehořký, přechudý, přenešlechtný; přenejmilejší; pře-můj-milý rozmarýne; —*
- d) složením s *při-*, na př.: *příhluchlý (= trochu hluchý); —*
- e) složením s *na-*, na př.: *náčerný, náhluchý n. nahluchlý (= trochu...);*
- f) složením s *po-*, na př.: *pomalý; prositi-poprositi, jísti-pojísti; sednouti-posednouti — poposednouti; —*
- g) složením s *roz-*, na př.: *rozmilý; ach Bože, rozbože; —*
- h) složením se *vše-*, na př.: *všedobry, všemožný, všesvatý; —*
- i) tvary významu zhrubělého, na př.: *chlapisko, babisko, — chlapák, — hrozitánský měsíc, dlouhatánský stůl, — dlouhanánský, velikánský, velikanánský; —*
- k) tvary zdrobněnými, na př.: *nebylo tam ani človíčka, neřekl jsem ani slovíčka, na krajíčku; — staříček, maliček; bělouček, hezouček, malouček; malounký, sladounký, jedinký, samotinký; — pomalu, pomaloučku, pomalounku, pomalínku; — všecinko; každíček; — brzo brzičko, ráno raničko, hnedle hnedlíčko, hnedlínky; sotvíčka zase okřál; zrovnička jsem přišel; —*
- l) tvarem *-úci* (stč.), na př.: *věcnicie čest* (je stupňováno, proti věčná čest), *čistúcie tělo, bělúcie mléko; —*

- m) přidáním jména příbuzného, na př.: plakati *pláčem velikým*, *pravá pravda*, na *věčný věk*, *srdečným srdcem*, *necita necitelná*, *trapič trapičská*, *lenoch líná*, *všeho všudy*: *můj jediný jedináčku*; — *pravda pravdoucí*, *hanba hanboucí*, *div divoucí*, *pro svět světoucí*, *nic nicoucí*; —
- n) opakováním, na př.: *jsem tu sám a sám*; — *dávno a dávno*; — *dále a dále*, *víc a více* (stč. *viecež viecež*, *dálež dálež* atp.); — *jazyk již již vymíral*; — *prohledal jsem les křížem a křížem*; — *mlč mlč!* —
- o) přidáním přívlastku *sám*, na př.: *na samém kraji*, *na samičkém kraji*;
- p) složením se kmenem vlastním, na př.: *široširý svět*, *věkověčná krása*; —
- r) výrazem rozvíjecím ze kmene vlastního, na př.: *věky věkův*, stč. *věky věkóm*; — *konec koncův*; — *ničehož nic*; — *král nad králi*; — *div ot diva* (stč.).
- s) Jiné ještě příklady stupňování naprostého jsou: *jdiž, jdižiž*, — *ob. hle, hlele*, — *atsi, atsi*, — stč. gen. *nikoho, nikohého*, — *ničeho, ničehého*, — dat. *nikomu, nikomému*, — *ničemu, ničemému*, — gen. *ničehož, ničehož, ničehůž*, — dat. *ničemu, ničemůž* atd.
- t) Stupňování významu je také ve slovesích, která vyslovují děj násobený proti slovesům děje stejného ale nenásobného (*nesu — nosím — nosívám*, *vynesu — vynosím — vynáším*, *seku — sekám — sekávám* atp., v. § 517 č. 2).

XV. Význam klidový a pohybový se zastupují.

553. 1. Pravíme: a) *kde jsi?* a b) *kam jdeš?* Ve větě a) je význam klidový, a proto i spojka významu klidového *kde*; ve větě b) pak je význam pohybový, a proto i spojka významu pohybového *kam*. Ale dialekticky říká se b) *kde jdeš*, místo ob. *kam*; to jest: děj pohybový pojat a vyjádřen jako klidový, — pojetí ve smyslu *kam?* nahrazeno pojetím ve smyslu *kde?* —

Jindy bývá naopak pojetí *kam?* místo žádaného *kde?* Na př. místo způsobu v Čechách obyčejného: dělali jsme *pod hutmi* (= *kde?*) říká se na Moravě: dělali jsme *pod hutě* (= *kam?*).

Krátce pověděno: pojetí *kde?* a *kam?* se zastupují.

2. Zastupování toto děje se nejen v češtině, ale také v jazycích jiných.

V češtině nalézáme je, když srovnáváme rčení stejnoplatná jednak z doby starší a novější, jednak z různých nářečí, a dilem

nalézáme je i v stejnoplatných rčeních současných. Na př.: za nč. padnouti *na kolena* (= *kam?*) bylo stč. padnouti *na kolenou* (= *kde?*); — za západočeské: dělali jsme *pod hutmi* (= *kde?*) je, jak právě pověděno, mor.: dělali jsme *pod hutě* (= *kam?*); — a vedle rčení: ležeti někomu *u noh* (= *kde?*), říká se také: ležeti někomu *k nohám* (= *kam?*).

3. Bývá pak toto zastupování

a) dilem při některých spojkách, které jsou původem svým příslovce ze zájmen utvořená; na př. *kam* jdeš? a *kde* jdeš? — nč. půjdeš tam, *odkud* se nevrátíš na věky (spojka *odkud?* významu rovněž pohybového jako *kam?*) a stč. půjdeš tam, *kdež* se nevrátíš na věky; — a

b) častěji v pádech předložkových. Tyto jsou většinou významu místního, na př.: stč. padnouti *na kolenou*, nč. *na kolena*, — stč. postavil světlo *na svícnu*, nč. *na svícen*, — stč. císař posadil jej *na svém stolci*, nč. *na svůj stolec*, — stč. město ukázalo *na se* hrdost, nč. *na sobě*, — stč. oráči mají *na se* hroznou vinu, nč. *na sobě*, — stč. Ruben byl položen *v rovu*, nč. *v rov* (v hrob) n. *do hrobu*, — stč. *v chlapích* naděje neklaď, nč. *v chlapy* n. *do chlapův*, — záp.-č. *nad Opatovici* je hradiště, mor. *nad Opatovice*, — záp.-č. dělali jsme *pod hutmi*, mor. *pod hutě*, — záp.-č. pole *za kopci*, mor. *za kopce* atd.; — dosti často také

významu časového, na př.: bylo sucho *na jaře* (pojem časový *kdy?* vyjádřen místním, klidovým *kde?*), a bylo sucho *na podzim* (stejný pojem časový *kdy?* vyjádřen místním pohybovým *kam?*), — stč. *ve válku* práva mlčí, nč. *ve válce*, — stč. postím se dvakrát *v týden*, nč. *v týdnu*, — záp.-č. bylo *před vánocemi*, mor. *před vánoce*, — atd.; a mnohdy též

významu jiného, přeneseného, na př.: *ve jménu* Otce (pojem způsobový vyjádřen místním, klidovým *kde?*) a *ve jméno* Otce (pojem tíž, vyjádřen místním pohybovým *kam?*), — stč. židé měli Krista *v nenávist*, nč. *v nenávisti*, — stč. mějte otce a matku *v čest*, nč. *ve cti*, — stč. nevěřící *na Kristovi* se horší, nč. *na Krista*, — stč. aby nebyl *na kněžském stavu* svěcen, nč. *na kněžský stav*, — stč. ta obě města byla *pod jednoho purkmistra*, nč. *pod jedním purkmistrem* atd.

XVI. Výrazy pro vespólnost a střídavost.

554. Děj sbíhá se někdy mezi předměty stejnorodými A_1 , A_2 , $A_3 \dots$; a to tím způsobem, že

1. z jednoho z těch předmětů vychází a na jiný přechází, na př.: *ruka (A₁) ruku (A₂) myje*, — *vrána vráně oči nevykline*, — *nezůstane kámen na kameni*, — *tupí jeden druhého* atp., = děj v e s p o l n ý, v z á j e m n ý; — nebo že

2. vychází odjinud a přechází na předmět *A₁*, pak na *A₂*, na *A₃* atd., na př. lidé: *chodí dům od domu, kout od koutu, místo od místa*, — věno převodí se *z jedné desky do druhé, z jedné země do druhé*, — *chtěl povědět slovo od slova*, — *čekal den ode dne* atp., = děj s t ř í d a v ý.

Pro vyjádření této jednak vespolečnosti, jednak střídavosti vyvinuly se některé výrazy typické, které zde uvozujeme.

a) Předměty stejnorodé *A₁, A₂* . . . jsou vyjádřeny jmény stejnými (podstatnými nebo jinými). Na př.:

ruka ruku myje, — *bratr bratru nevěří*, — *vrána vráně oči nevykline*, — *vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá*, — *přítel příteli hrad staví, nepřítel nepříteli rakev teše*, — *nezůstane kámen na kameni*, — *jimiž (rozličnostmi) mají rozeznání anděl od anděla, člověk od člověka*, — *utíká den po dni, rok po roce*, — *klín klínem vyrážeti*, — *nebudem-li hříchův k hříchům přičiněti*, — *ukládal krejcar ke krejcaru*; —

druh druhu tlačí, — z pýchy to jest mezi vládyctvem a rytířstvem, že *druh druhu chce přetráviti (nákladem na stravu atd. překonati)*, — *druh druhu málo věří*, — *druh druhu nerozuměli*, — *druh druhem se vymlouvá*, — *druh o druhu nevěděl*, — *druh před druhem spěchá*, — *druh s druhem se srazil*, — *druh družce nezabíjeje*, — *druh na družce již zapomněl* atp. (rčení *druh druhu* atd. oblíbeno v jazyku starém; v jazyku novém bývá za to *jeden druhého* atd.);

choditi dům od domu, kout od koutu, kvas od kvasu, — *krám od krámu chodí a klevety dělá*, — *běhala místo od místa*, — *pučili ji (církve) město od města*, — *křížáci táhnou městečko od městečka, ves od vsi*, — *čekal den ode dne, rok od roku*, — *chtěl bych to povědět slovo od slova*, — *vedli jsme se ruku v ruce*, — *Samson svázal lišky ocasy k ocasům*; —

choditi od souseda k sousedu, od statku k statku, s místa na místo, — *veverka skáče s větve na větev*, — *masojídek poletuje se stromu na strom*, atd., ve výrazích smyslu místního; zřídka a odchylkou také při smyslu časovém a přeneseném: *ode dne do dne, od roku k roku, od slova k slovu*.

b) Předměty stejnorodé *A₁, A₂* . . . jsou vyjádřeny jmény různými *jeden a druhý*. Na př.:

tupí *jeden* (A_1) *druhého* (A_2), — cti *jeden druhému* neutrhej, — *jeden za druhého* může slíbiti, — *jeden na druhém* láká, — Bůh dej vám rozuměti *jednomu k druhému* (stč., = abyste rozuměli jeden druhému); — radil jsem se se všemi lékaři, chodil jsem *od jednoho k druhému*.

c) Předměty stejnorodé $A_1, A_2 \dots$ jsou vyjádřeny jmény různými *jeden a druhý*, při *jeden* pak, někdy také při *druhý*, jest i příslušné jméno podstatné. Na př: věno převodí se *z jednéh desk* (A_1) *do druhých* (A_2), *z jedné země do druhé*, — duše *z jednoho těla jde v druhé*, — jimiž (rozličnostmi) mají *jedny věci od druhých* rozeznání, . . . (má rozeznání) *včela jedna od druhé včely*, — řežic *jeden úd za druhým*. — Příklady tyto jsou vesměs z jazyka staršího. Vyskytují se zřídka a množí se časem. Způsob jejich vyvinul se spojením způsobů a) a b). —

Vespolnost bývá vyjádřena také zájmenem zvratným *se*, v. § 448 č. 5, a *svůj*, v. § 450 č. 4.

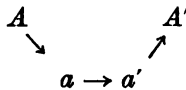
Výklady všeobecné

pro hlubší poznání jazyka a mluvnice.

555. Sdělování myšlenek; řeč a jazyk.

Myslíme a myšlenky své projevujeme sobě vespolek. Způsob, kterým se toto projevování děje, může býti rozličný.

Mám na př. myšlenku, že se země otáčí okolo slunce, a chci ji projevit přítomnému druhovi. K tomu konci promluvím k němu slova, která tuto myšlenku znamenají, totiž větu „země otáčí se okolo slunce“. Druh uslyší má slova a jimi probudí se také v jeho mysli myšlenka, že se země otáčí okolo slunce. A tak děje se vůbec, když někdo jakoukoli svou myšlenku A slovy projevit chce: vysloví náležitou větu a , která onu myšlenku znamená; tím učiní v nervy posluchačovy dojem a' ; a tímto dojmem vzbudí se v duši posluchačově náležitá myšlenka A' (v. obrazec).

V příkladě uvedeném projevil jsem myšlenku svou promluvenými slovy. Jindy se to může státi písmem, nebo posunkem (na př. v „řeči hluchoněmých“), nebo i způsobem jiným. Vždycky však jest a , jímž myšlenku svou vyjadřujeme, prostředek nějaký smyslův; ten způsobuje v příslušných nervech dojem a' , a tento dále vzbuzuje myšlenku A' . Jest tedy sdělování myšlenek vlastně vzbuzování jich nějakým prostředníkem smyslův (a), který nervy dojíhá a skrze ně v duši myšlenky takové budí, jaké týmž prostředníkem byly projeveny.

Při každém sdělování myšlenek, at se děje prostředníkem smyslým jakýmkoli, jest potřebí, aby obě strany, mezi nimiž se sdělování děje, voleným k tomu prostředníkům smyslým dobře a stejně rozuměly; českému řečníkovi porozumí jen ten, kdo rozumí českým slovům a větám, hluchoněmému jen ten, komu je povědomo, jaké myšlenky on kterými posunky vyjadřuje atd.

Nejlépe projevujeme myšlenky své slovy a větami mluvenými, řečí. Řeč jest nejdůmyslnější umění, které člověk k tomu konci si vyvinul a má; jest oporou pro myšlení samo; a jest vlastností, která člověka nade všechna ostatní stvoření vysoko povznáší.

Často a zejména v mluvnici bývá potřebí činiti rozdíl mezi řečí a jazykem. Řeč máme všichni, kdo mluvíme, Čech, Němec, Francouz atd. Ale touž myšlenku vyjádří jinak Čech, jinak Němec, jinak Francouz atd., každý totiž mluví svou řečí národní, svým jazykem. Jazyk je podle toho úhrn vět jednotlivého národa, jazyk český jest úhrn vět českých.

556.

Slovo a věta.

Myšlenky naše jsou dílem jednotlivé pojmy, na př. pojem „les“ (= to, co si myslím „lesem“), pojem „zelený les“ (= to, co si myslím „zeleným lesem“), — dílem soudy, na př. „les je zelený“, „les se zelená“ atp.

V soudu přikládáme jistému podmětu jistý přisudek; na př. v soudu „les je zelený“ přikládáme podmětu „les“ přisudek „zelenosti“, v soudu „les se zelená“ přikládáme „lesu“ přisudek „zelenání“.

Pojmy vyjadřujeme slovy; na př. pojem „les“ vyjadřujeme slovem „les“, pojem „zelený les“ vyjadřujeme slovy „zelený les“.

Soudy vyjadřujeme větami; na př. soud „les je zelený“ vyjadřujeme větou „les je zelený“ atp.

Pojmy a soudy jsou v naší mysli; slova a věty jsou v jazyce.

Pojmy a soudy jsou věci vlastní, o které nám při projevování a sdělování myšlenek běží; slova a věty jsou jejich pouhá znamení. Slova a věty jsou výrazy, pojmy a soudy jsou jejich významy.

V řeči jsou slova a věty znamení slyšitelná; v písmě jsou za to znamení viditelná. V mluvnici, když o slovích a větách mluvíme, máme na mysli zpravidla slova a věty mluvené a hlasitě vyslovované, tedy jasně slyšitelné; máme-li na mysli projevování myšlenek jiné (na př. šeptem, nebo písmem, nebo posunky), připomínáme to zvláště.

557. Nauka o jazyku; slovník a mluvnice; rozdělení mluvnice.

Jazyk jest úhrn vět, věty skládají se ze slov.

Při slově i při větě je stránka výrazová (to, co vyslovujeme a slyšíme), a stránka významová (to, co tím rozumíme). Nauka o jazyku obsahuje všeliká poučení s obou těchto stránek.

Nauku tuto celou obsahuje slovník a mluvnice.

Slovník podává výklady o významech jednotlivých slov a rčení, jež v jazyku máme.

Mluvnice podává výklady se stránky výrazové, ale spolu také mnohé výklady se stránky významové; učí na př., jak se genitiv tvoří (v tvaroslovi), ale spolu také, co znamená (ve skladbě).

Mluvnice dělí se v části menší, a to tak, jak toho žádá a dopouští její předmět, jazyk. Jazyk skládá se z vět, a věta ze slov; podle toho dělí se i mluvnice především v nauku o slově a ve skladbu.

A. Nauka o slově. Tato dělí se dále podle rozdílných stránek, které při slově máme a vykládáme.

Každé slovo má stránku hláskovou a stránku tvarovou.

Se stránky hláskové je slovo řada hlásek s jistým přízvukem a jistou kvantitou (časomírou) slabikovou, na př. stránku hláskovou slova *starý* činí řada hlásek *s-t-a-r-ý* ve dvou slabikách, první krátké a přízvučné, druhé dlouhé a bez přízvuku (srov. § 2 č. 2).

Se stránky tvarové je slovo buď ohnuté anebo slovec neohebné.

Tvary ohnutými (flektovanými, flexivními) nazývají se tvary skloněné (pády, casus) a tvary časované (tvary slovesa určitého, tvary finitní); na př. *ramenem* je instrumentál jednotný, tedy tvar skloněný, a *nesete* je 2. osoba množná přítomného času, tedy tvar časovaný. Skloňování a časování zahrnuje se také jménem jedním a nazývá se ohýbáním (flexí). Srov. § 96 č. 2.

Slovce neohebná jsou, která se ani neskloňují, ani nečasují, na př. *tuze, když, vedle, pro* a j. I to jsou z veliké části původem svým tvary ohnuté. Na př.: *tuze* jest lokál k nominativu *tuho*; *vedle* jest složenina z *ve + dlé = v-délku*; atd. Ale při slovích těchto již neznaménáme a necítíme jejich původu flexivního, význam flexivní se nám z nich ztratil a zůstal jen ustrnulý tvar; ve výraze „v-délku“ znaménáme a cítíme, že je tu předložka *v* a akkus. *délku*, ve výraze „ve-dle“ však toho již neznaménáme a necítíme, výraz ten ustrnul nám ve slovec neohebné *vedle*.

Tvary ohnuté utvořeny jsou příponami (suffixy), jež nazýváme ohýbacími. Na př. tvary *ramene, matere* jsou genitivy jednotné

a jsou utvořeny příponou genitivní *-e*: *ramen-e*, *mateř-e*; tvary *ne-seme*, *tešeme*, *nosíme* jsou 1. osoby množ. přítomného času a utvořeny jsou příponou osobní *-me*: *nese-me*, *teše-me*, *nosí-me*.

Když se od tvaru ohnutého přípona ohýbací odepne, zůstane jeho kmen (thema); v příkladech právě uvedených jsou tedy kmeny *ramen-*, *mater-* a *nese-*, *teše-*, *nosí-*.

Kmeny jsou jednoduché, na př. *nese-*, *vládce-*, — a složené, na př. *při-nese-*, *hromo-vládce-*.

Kmeny jednoduché bývají utvořeny příponami, jež se jmenují kmenotvornými (nebo též odvozovacími); když také ty odepneme, dostáváme kmen základní. Na př. kmen *teše-* jest = *tes-je-* a je tedy utvořen ze kmene základního *tes-* příponou kmenotvornou *-je*; kmen *tesa-* (v *tesati*, *tesal* atd.) jest utvořen z téhož kmene základního *tes-* příponou *-a*; kmen *nese-* jest utvořen ze kmene základního *nes-* (který je také v *nésti*, *nesl* atd.) příponou *-e*; atd.

Kromě přípon tvoří se kmeny také stupňováním samohlásek, anebo změnou kvantity. Na př. kmen *nosí-* utvořen je z *nes-* stupňováním samohlásky (*nes-* — *nos-*) a spolu příponou *-í*; kmen *núše-* = *nós-ja-* utvořen je z *nos-* prodloužením samohlásky a spolu příponou *-ja*.

Když vezmeme slovo jednoduché (nesložené) a odepneme od něho všechny přípony, zbývá nám z něho slabika jediná, kořená; a když v této zrušíme stupňování a zdĺoužení (nové, je-li tu jaké), dostáváme kmen základní, jehož dále rozbíratí již nelze, a ten nazýváme kořenem. Na př. v *nes-e-me*, *nos-í-me*, *nos-í-váme* nalézáme kořen *nes-*. a též kořen jest ovšem nejen v těchto tvarech právě uvedených, nýbrž ve všech tvarech sloves *nésti*, *nositi*, *nosívati* a ve všech dalších jejich odvozeninách i složeninách, tedy i v *přiněsti*, *vynositi*, *odnáseti*, *núše*, *snúška*, *zbrojnoš* atd.

Kořeny a kmeny jsou grammatické abstrakce (odtaženiny); nemáme jich v jazyku obyčejném, nýbrž dobýváme jich grammatickým rozbořem.

Při tom rozbořu máme na mysli buď jazyk jednotlivý, anebo úhrn jazyků příbuzných. Na př. českého substantiva *meze* kmen jest novočeský *meze-*, stč. *meza-*; ale slovo *meze* nevzniklo teprve na půdě české, nýbrž bylo již v době praslovanské; proto hledáme, jak zněl jeho kmen praslovanský, a nalézáme *medja-*; hledáním ještě dalším nalézáme, že též kmen v době ještě starší — praindoevropské — zněl *medhjā-*; v slovanském *medja* je *med-* kořen a *-ja* přípona, v starším *medhjā-* zněl kořen *medh-* a přípona *-jā*. Původní (praindoevropský) kmen *medhjā-* měnil se během času: postupem na půdu slovanskou

změnil se v *medja-*, a dalším postupem na půdu českou změnil se v *meza-*.

B. Skladba. Ta dělí se opět podle dvou rozdílných stránek, které při větě máme a vykládáme; jde totiž jednak o větu, její složení a její druhy (= větosloví), — jednak o platnost (funkci) druhů a tvarů slovních, o shodu (kongruenci) a o vazby (regimen, constructio) jednotlivých slov a tvarů ve větě (= skladba ve smyslu užším). —

Z toho ze všeho vyplývá nám toto rozdělení mluvnice:

A) nauka o slově, kteráž obsahuje

1. hláskosloví, t. j. nauku o hláskové stránce slova;
2. kmenosloví, t. j. nauku o tvoření kmenův;
3. tvarosloví, t. j. nauku o slovních tvarech skloňovaných a časovaných, neb nauku o skloňování a časování (tvaroslovný výklad slovcí neohebných, pokud je znám, podává se dílem v tvarosloví, dílem ve skladbě);

B) skladba (syntaxis) ve smyslu širším; ta obsahuje

1. větosloví, t. j. nauku o větě, jejím složení a jejích druzích; a
2. skladbu ve smyslu užším, t. j. nauku o platnosti slovních druhův a tvarův, o shodě a o vazbách ve větě. —

Skupením trochu pozměněným nauk zde vyčtených dostává se rozdělení jiné, ve čtyři díly:

- I. hláskosloví (= A, 1.),
- II. kmenosloví (= A, 2.),
- III. tvarosloví (= A, 3.),
- IV. skladba (= B, 1. i 2.).

558. Mluvidla a článkování hlásek.

Věty skládají se ze slov, slova z hlásek; slova i věty jsou vyslovené řady hlásek.

Když mluvíme, pracuje jistá část našeho ústrojí tělesného. Ústrojí tělesné, které při mluvení je činné, nazýváme mluvidly.

Můžeme si je rozložit ve dvě části: částí první jsou plíce a průdušnice se svazy hlasovými, částí pak druhou jsou dutina ústní a nosní a mluvidla v dutině ústní.

I. V části první jsou plíce při mluvení činné tím, že nabírají vzduch a vytiskují, vydychují jej zase ven. Proud vzduchu do plic nabíraného i proud vydychovaný chodí skrze průdušnici. Průdušnice je trubice chruplavkovitá a končí se v té výši, kde máme na krku tak zvaný

ohryzek. Uvnitř je potažena blanou a blána tato vybíhá přes konec průdušnice a tvoří zde dva blanové svazy. Otvor na konci průdušnice můžeme zvláštními svaly porozšířiti nebo zúžiti. Rozšíříme-li jej, napnou se oba svazy více méně a zakryjí otvor trubice se dvou stran, nechávajíce mezi sebou jen úzkou štěrbinu; v tomto stavu podobají se svazy bláně na bubínku napaté a v polou rozříznuté. A zúžíme-li zase ústí průdušnice, přestane i napětí svazův.

Mluvíme za proudu v ý d e c h o v é h o. Proud tiskne se z plic a prochází skrze průdušnici a mezi svazy.

Jsou-li svazy napaty, tedy rozechvějí se, s nimi rozechvěje se i proud dechový a tím chvěním vzniká zvuk, proud stává se z v u č n ý m. Zvuk tento je základem hlasu lidského: svazy nazývají se proto s v a z y h l a s o v ý m i a štěrbinou mezi nimi š t ě r b i n o u h l a s o v o u.

Jsou-li svazy nenapaty, tedy ovšem se nerozechvějí a proud vychází beze zvuků*). Také proud bezzvuký můžeme slyšeti; ale co tu slyšíme, není zvuk od svazů hlasových pocházející, nýbrž š u m, jenž vzniká třením proudu v dutině ústní, na př. při hláscce s, c, š, č.

Proud může býti rozdílný podle síly, prudší nebo mírnější; oboje máme ve své moci svalstvem, kterým se plíce stahují, když vydychujeme.

Úkolem této části mluvidel — od plic až ke svazům hlasovým — jest, aby způsobovaly a udržovaly proud; a to proud rozdílný podle jakosti (zvučný nebo bezzvuký), a rozdílný také podle síly (mírný nebo prudký).

II. Dutina ústní a nosní je souvislá, a proud (zvučný nebo šumný) vzbuzuje v ní resonanci (ozvuk); jest to dutina resonanční. Rozdílná podoba její činí rozdílnou resonanci, a rozdílná resonance činí rozdílné hlásky. Každé hláscce přísluší jistá zvláštní podoba dutiny resonanční. Nastrojiti dutinu resonanční v té podobě, jak při které hláscce býti má, jest úkolem té části mluvidel, která je v dutině ústní.

Když proud vystoupí z průdušnice, může se dále bráti ústy, nebo nosem, nebo ústy i nosem zároveň.

*) Chvějí-li se svazy nebo nechvějí a je-li proud zvučný nebo bezzvuký, o tom můžeme se snadno přesvědčiti. Zavřeme si uši (vetknouce do každého prst) a vyslovujeme *sss* . . . a pak *sss* . . .; při onom uslyšíme dunění v hlavě, pocházející od proudu zvučného, při tomto nikoliv. Nebo položíme si prst na tak zvaný ohryzek a vyslovujeme *aaa* . . . nahlas, a potom šeptané *aaa* . . .; při hlasitém *aaa* . . . ucítíme chvění v prstu, při šeptaném neucítíme ničeho, při onom tedy svazy se chvějí a proud je zvučný, při tomto nikoliv. Anebo vyslovujeme *sss* . . . a pak *sss* . . ., obě hlasitě; při onom ucítíme prstem opět chvění, při tomto nic.

Má-li proud jíti ústy, zahrazuje se mu vstup do dutiny nosní tak zvaným čípkem; na př. při *a*, *i*, *z*, *l* atd.

Má-li jíti nosem, zahrazuje se mu průchod na některém místě v ústech; na př. při *n*, *m*.

Má-li jíti ústy i nosem zároveň, nezahrazuje se ani vstup do dutiny nosní ani průchod v dutině ústní; to bývá při tak zvaných nosovkách t. j. samohláskách nosových, při jichž vyslovení část proudu jde ústy, ale jiná část jde nosem a buď zde nosový příhlas, jehož při samohláskách čistých není, na př. *on* ve franc. *bon* a polském *mąka* (mouka), *en* ve franc. *fin* a pol. *ręka* (ruka).

Podoba dutiny nosní nemění se. Ale dutina ústní rozličně se přestrujuje: jednak se více méně zužuje, jednak se i přehrazuje.

Zúžení může se státi na rozmanitých místech; na př. při *j* jest zúžení mezi středním jazykem a podnebím, při *z* mezi předním jazykem a předním patrem, při *v* mezi rtem a protějšními zuby. atd.

Také přehrazení může se státi na rozmanitých místech; na př. při *d* a při *n* je utvořeno přimknutím přední části jazyka k horní dásni, při *o* a při *m* sevřením obou rtův, atd. Při *d* a *b* atp. je přehrazení jen okamžité: mluvidla se náhle semknou a tím proud přeryjí (= semčení sražení, kompose), a proud hned na to přehradu prorazí a rozemkne (= rozemčení, rozražení, explose); na př. *vo-da*, *o-ba*, *po-tom*, *o-ko* atd. Hláska zní jen v okamžicích semčení a rozemčení a nemůže se prodloužiti; kdybychom ji úmyslně prodlužovali, dostali bychom mezi semčením a rozemčením němou pauzu: *vo-d-da*, *o-k-ko*. Naproti tomu při *n* a *m* proud přehradu neprotrhuje, vychází nosem, znění trvá tak dlouho, jak trvá zatarasení, a může se i prodloužiti: *nnn* ..., *mmm* ...

Všecko to vykonávají mluvidla ústní a práci jejich nazýváme článkovaním (artikulací). Hlásky mluvené slovou proto také článkované, naproti nečlánkovaným zvukům jiným.

Mluvidla ústní jsou od hrdla až ke rtům: čípek, patro zadní (měkké), střední (tvrdé, n. podnebí) a přední (s horní dásní), zuby, rty, jazyk. Pracují vždy párem, jedna část zdola a druhá shora; na př. při *n* je přední jazyk přimčen k horní dásni, učlánkování je vykonáno přední částí jazyka zdola a dásní shora. Každá část mluvidel těchto jest důležitá a nevyhnutelná pro vyslovování správné; ale přece nejdůležitější jest jazyk, poněvadž jemu jest vykonávati největší část práce článkovací.

559.

Roztrídění hlásek.

Hlásek jest veliké množství, ale nejsou všechny v jazyce každém. Obyčejně máme na mysli jen hlásky jazyka svého.

Hlásky třídíme (rozvrhujeme v druhy), a nejbezpečnější třídění je podle známek, které pozorujeme při vyslovování hlásek jednotlivých. Známky ty jsou několikeré a podle toho jest i třídění hlásek několikeré.

- a) Rozeznávají se samohlásky (vocales) a souhlásky (consonantes). Při samohláskách je dutina ústní tak nastrojena, že proud v ní nevzbuzuje šumu a jest tedy čistě zvučný; na př. *a*, *i* atd. Naproti tomu při souhláskách je dutina ústní nastrojena tak, že proud, který se jí prodírá, vzbuzuje šum; na př. *z*, *s*.
- b) Jiné roztržení jest podle místa, kde v mluvidlech ústních nastrojení a uclánkování hlavní se děje, kde totiž průlina, skrze kterou proud prochází, se zužuje nebo zahrazuje. Místo to jest buď 1. nad hrdlem, neb 2. na podnebí, nebo 3. na předním patře a horní dásni, nebo 4. mezi rtem a protějšními zuby, anebo 5. mezi oběma rty; a podle toho rozeznáváme hlásky:
 1. hrdelné (gutturales) *a*, *h*, *ch*, *g*, *k*;
 2. podnebné (palatales) *i*, *j*; *č*, *š*, *ň*; *ž*, *š*, *č*;
 3. předopatrové a dásňové (alveolares) *d*, *t*, *n*; *z*, *s*, *c*; *ř*; *l*, *r*; z těch nazývají se *d*, *t*, *n* obyčejně zubnými (dentales, podle místa článkovacího);
 4. retozubné (labiodentales) *v*, *f*;
 5. retné (labiales) *u*, *b*, *p*, *m*.

Samohláska *e* jest podle toho roztržení hrdelněpodnebná, leží totiž mezi hrdelným *a* a podnebným *i*; když zvolna vyslovujeme *ai*, tu přecházejíce od hlásky první k druhé přestrojujeme mluvidla od *a* na *i*, a když jsme takorča v polovici tohoto přestrojování, zazní nám mimovolně *e*, místo *ai* slyšíme *aei*. Samohláska *o* leží zase mezi hrdelným *a* a retným *u*, vyslovujeme zvolna *au* a uslyšíme *aou*; je to tedy hláska hrdelněretná. A podobně nalézáme samohlásku *y* mezi retným *u* a podnebným *i*, když vyslovujeme zvolna *ui* a slyšíme *uyi*, a je to tedy podle známek těchto hláska retněpodnebná. Hlásky *e*, *o*, *y* vzhledem k tomuto svému uclánkování bývají nazývány lomenými.

- c) Další roztržení hlásek je podle proudu, za jakého se člankují. Proud jest, jak nahoře vyloženo (v. § 558), zvučný nebo bezezvuký, a podle toho jsou i hlásky zvučné a bezezvuké.

Do nastrojení stejného může vstoupiti proud zvučný i proud bezezvuký. Tím vznikají hlásky stejné nastrojením, ale rozdílné zvukem. Hlásek takových je vždycky po dvou, každá zvučná má k sobě příslušnou bezezvukou; na př. proti zvučnému *z* je bezezvuké *s*, proti zvučnému (hlasitému) *a* je bezezvuké (šeptané) *a*.

Hlásky bezzvuké vyskytují se dílem v řeči hlasité, dílem jen při šeptání.

V řeči šeptané jsou všechny hlásky bezzvuké.

V řeči hlasité jsou

1. hlásky bezzvuké: *ch, k, t, l; p; s, c; š, č; f* (co při nich slyšíme, není zvuk ze svazů hlasových, nýbrž jenom šum; viz § 558);
2. hlásky zvukné: všechny ostatní. —

Hlásky bezzvuké

ch, k, t, l, p, s, c, š, č, f

nazývají se také hláskami temnými (tenués); jejich zvukné střídnice jsou

h, g, d, d̄, b, z, dz, ž, dž, v,

a nazývají se jasnými (mediae).

Při hláskách jasných a temných bývá rozdíl spolu také v síle proudu; proud (zvukný) při hláskách jasných je mírnější, proud (bezezvuký) při hláskách temných naproti tomu je prudší.

d) Opět jiné roztřídění jest podle trvání, a podle toho rozeznáváme hlásky trvací a hlásky okamžité.

1. Při hláskách trvacích je nastavení stálé a nemění se mezi vyslovováními jich, na př. při *a, l, z*; proto můžeme trvání těchto hlásek i prodlužovati a můžeme vyslovovati a protahovati *aaa . . . , ll . . . , zzz . . .*, pokud dech stačí.

2. Naproti tomu při hláskách okamžitých uclánkování záleží v tom, že se průlina zahradí a hned zase otevře, a proud se tím na okamžik přeryje, na př. při *d* (ve slově *voda*), *t* (ve slově *proto*); hlásek těchto prodlužovati nelze.

Hlásky okamžité jsou *g, k, d, d̄, t, l, b, p*; trvací jsou všechny ostatní.

Hlásky trvací, při kterých je důležitou známkou šum vzbuzený třením proudu v průlině ústní, bývají nazývány třené (frikativy); jsou to *z, s, dz (z), c, ř, ž, š, dž (ž), č, j, v, f, h* a dílem též *ch*. Hlásky okamžité můžeme naproti tomu nazývati raženými (plosivními; implosivy, explosivy).

e) Dále máme roztřídění podle ústí, t. j. podle toho, kudy proud vychází; tu rozeznáváme:

1. souhlásky nosové *m, n, ň*, při nichžto proud vychází nosem;
2. hlásky ústní, v češtině všechny hlásky ostatní kromě *m, n, ň*; proud vychází ústy;
3. samohlásky nosové neb nosovky, při nichž proud i ústy i nosem vychází, na př. *on* ve franc. *bon* a polském *maqka*, *en* ve franc. *fin* a pol. *ręka*.

f) Konečně jest roztrřídění podle složitosti. V souhlásce *c* je spojeno *t + s*, na př. *bohactví* vzniklo z *bohatství*. Podobně je v *č* spojeno *t + ř*, na př. *větřina* vyslovuje se *věčina*. Rovněž tak je spojeno *d + z* v hlásku jednu *dz*, na př. ve slově *leďsgde* (psaném *lečde*, ale vyslovovaném *leďsgde*), a *d + ř* v *dř*, na př. ve slově *dřbán* (ps. *čbán*). Souhlásky *c*, *č*, *dz*, *dř* jsou tedy složené, ostatní pak souhlásky české jsou jednoduché.

Druhý člen v souhláskách českých složených je sykavka (sibilans): $c = t + s$; $č = t + ř$; $dz = d + z$; $dř = d + ř$. Proto jmenují se tyto hlásky assibily.

V jiných jazycích jsou též složeniny s druhým členem vanutým (spirans) a nazývané odtud aspiraty, na př. *kh*, *pf* v něm. *bekommen* (vysl. *bekhommen*), *empfangen*.

Aspiraty a assibily dohromady bývají nazývány affrikaty. —

Poznam. Všecka tato roztrřídění mají za dělidla jisté zvláštnosti a rozdíly, zjevné při vyslovování. Vedle toho mají některé hlásky jména, jež se jim dostala podle zvláštního znění jejich anebo i podle některé vlastnosti domnělé nebo nedobře pojaté. Jména ta dost často se vyskytují a proto je také zde klademe; nazývají se totiž:

c, *z*, *s*, *ř*, *č*, *ž*, *š* hláskami sykavými (sibilantes); —

l, *r* hláskami jazyčnými (linguales); —

l, *r* a někdy spolu *n* a též *m* hláskami plynými (liquidae); a *h*, *ch*, *j*, *v*, *f* hláskami vanutými neb dyšnými (spirantes).

O hláskách tvrdých a měkkých v. § 7 č. 8 a § 8, E.

Hláská *n* může podle několika různých dělidel patřiti do několika různých tříd a mti podle toho několik různých jmen; na př. souhláská *n* jest zubná, nosová, trvací, jasná, tvrdá a plyná.

560. Jazyk se mění.

Každý jazyk časem se mění. Za změnu jazyka pokládáti jest i to, když z něho něco vyhynulo, co v něm bývalo, anebo naopak když přibýlo, co v něm nebývalo.

Proměny jeví se v jazyce na všech stranách, v slovníku, ve skladbě, v tvarech i hláskách. Ukážeme to na několika příkladech.

Proměna jazyka se jeví ve významu slov a rčení, v slovníku. Slovo *kněz* znamenalo původně tolik, co nynější *kníže* (princeps, Fürst); ale význam jeho se změnil a znamená později duchovního (sacerdos, Priester). Slovo *kníže*, ve znění starším *kniežě*, znamenalo původně syna knězova (Fürstenson); později pak znamená to, co staré *kněz* znamenalo (Fürst). V době staré bylo *králová* = Königin (regina)

a *královna* = Königstochter (regis filia); později jest *královna* = Königin. Věta *jsem ovšem chud* znamenala v češtině staré = jsem docela chud (gänzlich arm); nyní znamená = jsem arci chud (freilich, zwar). Stč. *žádný* bylo = žádoucí; nyní je to = nikdo (keiner). V kronice Dalimilově čte se, že *Ľubuše snem valný zapovědě*, a znamená to, že nařídila, aby se sněm sešel; podle nynějšího jazyka znamenala by táž slova nařízení, aby se sněm nesešel. V češtině staré byla slova *tščicě*, jinak *ččicě*, *čticě* a *šticě* (= tesknost), *kčicě* (= vlasy), *panost* (= pití, opilství), *zelva* (= Schwiegertochter), *test* a *svekr* (= tchán), *tšče* a *svekra* i *svekr* (= tchyně); ale časem slova ta a kromě nich mnohá jiná z jazyka vymizela. Byla rčení *smiech kým váleti* (= nč. posmívati se komu), *smiech kým pobíjěti* (též), *nemocný netáhl toho dořěci, až zemřel* (= sotva dořekl, hned zemřel; jakmile dořekl, hned zemřel); ale rčení ta a mnohá jiná vymizela. V staré češtině nebylo slov *zvěřinec*, *směnka*, *pokladník*, *účetni* a j., a nebylo rčení *učiniti návrh*, *svolati valnou hromadu*, *vyssloviti soustrast* a j.; to vše přibýlo teprve v češtině nové.

Proměna jeví se ve skladbě. Tak na př. *an* vzniklo z *a on* a znamenalo původně tolik, co *a on*, nyní pak ve smyslu spojky některé podřadné se pojímá. V souvětí „poznán bude Hospodin, *an* súdy činí“ praví se tedy podle pojetí původního: „*a on* súdy činí“, kdežto podle pojetí pozdějšího se tu praví: „*když* soudy činí“; souvětí bylo původně souřadné, později pojalo se za podřadné. Jiný téhož druhu příklad jest: „Ježtš nalezl apoštoly, *ani* spali“; původně souřadné: „*a oni* spali“, potom podřadné: „*když* spali“. Staročesky říkalo se: *klamati kým*, *lháti kým*; v češtině nové je za to *klamati koho*, *obelhávati koho*. Říkalo se: *což méně lotem*, *což blíže jedniem dnem*; v češtině nové je za to: méně *o lot*, blíže *o jeden den*. Staročesky říkalo se: *každý nevie*, *nikto vie* a *nikto nevie*. vše to ve významu stejném; novočesky máme z toho jen: *nikdo neví*, dvě druhé vazby vymizely. Staročesky říkalo se: *nepřestanu cestujě* (= nepřestanu cestovati, až . .), *stojíš o to chtě jmieti sbožie* (= abys měl zboží), *mníš se uteka* (= že utečeš), *činíš se věda*, *neviem co učině* (= co bych učinil) atd.; v jazyku novočeském vazeb těch již není.

Proměna jeví se v kmenosloví a tvarosloví. Na př. genitiv množný byl prvé *chlap* a potom *chlapów*; gen. jedn. starší *sudí* a novější *sudího*; participium starší *vzem* a později *vzav*; vedle čísla jednotného a množného bylo též dvojné a říkalo se na př. (*dva*) *orly letíta*, ale tvary dvojného čísla skoro vesměs vyhynuly; ku pozitivu sklonění jmenného jedn. (jsem) *chud*, *chuda*, *chudo*, *bohat*, *-a*, *-o*, množ. (jsme) *chudi*, *chudy*, *chuda*, *bohati*, *-y*, *-a*, byl komparativ jmenný jedn. (jsem) *chuzí* (mužsk.), *chuzši* (žensk.), *chuzše* (střed. rodu), *bohatějí*, *bohatější*,

bohatějiše, množ. (jsme) *chuzše*, *bohatějiše* (pro všechny rody), ale časem tvary ty vyhynuly, jazyk nynější nemá z nich nic.

Proměna jeví se v hláskách. Bylo *duša*, a z toho se stalo *dušě* a nč. *duše*; bylo *čáša*, a z toho stalo se *čiešě* a potom *číše*; bývalé *ščúr* změnilo se ve *štír*; *sbožie* ve *zboží*; *tresktati* v *trestati*; *šćpicti* ve *čpíti*; *chlapów* ve *chlapuov*, *chlapův* a *chlapů*; *oko* ve *voko*; *po-srěd* ve *prostřed*; *inheđ* ve *hned*; *mhla* ve *mha* a *mlha* atd.

Proměn jazykových shledává se druhdy při téže věci celá řada. Na př. za býv. gen. množný *chlap* je později *chlapów*, pak *chlapuov* a *chlapův*, a vedle toho také *chlapó*, *chlapuo*, *chlapů*. Nejstarší tvar *chlap*, jež na začátku těchto proměn nalézáme, nazýváme původním; ale to je jen relativně, t. j. vzhledem ke známým obměněným tvarům pozdějším míněno, a zajisté i náš tak zvaný „původní“ tvar vznikl proměnou nějakou z tvaru staršího, který zase z tvaru ještě staršího se vyvinul, atd. až do nedohledného prvopočátku jazyka. Jazyk běře se tedy proudem proměn, z kteréhož proudu při jazyku bez písemných památek starších jen dobu přítomnou, při jazyku pak s památkami písemnými starými jenom malý dílec vidíme a pozorujeme, třeba by to byl dílec tisíc let obsahující. Tento dílec nazýváme historickou dobou jazyka. Proměny, které v této době se v něm vykonaly, slovou historické, naproti předhistorickým, které se staly v době předtím.

Začátek svůj běře jazyková proměna v nářečí, v jazyce jednotlivcově anebo i několika jednotlivcův. Tu vzniká jako odchylka a novota, odtud pak šíří se a často všeobecně se ujímá a pravidlem se stává.

561. Příčiny proměn jazykových.

Příčiny proměn jazykových nemohou se hledati v jazyku samém, neboť sám sebou by se jazyk neměnil; příčiny ty jsou na straně toho, kdo jazyka užívá, tedy na straně mluvčího člověka.

Člověk pak dovoluje si vědomě a úmyslně jazyk měniti velmi zřídka a jenom v případech jistých, když totiž pro nově vyskytlou věc potřebuje také výrazu nového; tím způsobem vznikly výrazy *směnka*, *nádraží*, *těsnopis*, *okresní školdozorce* a j. Všelike změny jiné dějí se v jazyku bez úmyslu člověka, ano bez vědomí jeho. Příčiny jejich jsou ovšem při člověku, ale jsou mimo úmysl a mimo vědomí jeho.

Příčiny veškeré jsou mechanika našich mluvidel, chybná analogie (obdoba), osamocení výrazův (isolace), vliv jazyků cizích, žádoucí zřetelnost (s t. zv. differencováním a etymologií prstonárodní n. lidovou) a změna života duševního.

Chceme o těchto příčinách jednotlivých promluvíti a některé příklady jejich účinkův pozorovati.

562. A. Příčinou změny jazykové jest *mechanika mluvidel.*

Mluvidla naše skládají se z mnohých částek, které při mluvení stále spolupůsobí; tím podobají se mechanickému stroji a práce jejich jest mechanická. Při práci této má každá částka úkol svůj, a práce celku vykonává se náležitě, když každá částka úkol svůj vykonává náležitě; jestliže některá částka úkolu svého náležitě neplní a od něho se uchyluje, vyplývá z toho změna i ve výsledku práce celkové.

Příležitostí ke změnám takovým je tím více, čím složitější a podajnější je mechanismus. Je jich zejména při mluvidlech velice mnoho, zde však pro příklad a poučení jen trojích si zvláště všimneme.

a) Místo proudu zvučného a mírného pouští se proud bezezvuký a prudký, anebo naopak (v. § 558).

Mám na př. vysloviti slovo *lebka*. Hlásky *l, e, b, k, a* jednotlivé a o sobě vyslovím správně a snadně. Také slabiky *leb-* a *ka* vyslovím správně a snadně. Ale obtížno je mi vysloviti skupení souhlásek *bk, lebka*, vyslovuji za to *lepka*. Odchyluji se tedy od úkolu náležitého, měním *lebka* v *lepka*, a příčina té změny je v mluvidlech: *b* je hláska jasná a článkuje se za proud zvučného a mírného, *k* pak je hláska temná a článkuje se za proud bezezvukého a prudšího (v. § 559, c); mám tedy proud mezi *b* a *k* (*leb-ka*) náhle změnití ze zvučného mírného v bezezvuký prudký; změna tato je v plynné, netržité řeči téměř nemožná; proto také odchyluji se od úkolu náležitého a proud prudký bezezvuký, který teprv po *b-* a před *-k* (*leb-ka*) nastoupiti by měl, pustím hned při *b*; tu však místo *b* zazní *p*, neboť *b* a *p* mají nastojení stejné a právě jen proudem se liší; místo *lebka* zazní mi tedy *lepka*, — *lebka* změnilo se v *lepka*.

Rovněž tak děje se v nesčíslných případech jiných, kde souhláska jasná a temná bezprostředně vedle sebe vysloviti se mají, buď jasná na prvním místě a temná na druhém, jako na př. v *lebka*, buď temná na prvním a jasná na druhém místě, jako na př. v *kladba*. Tu vždy měl by se proud na rozhraní obou souhlásek náhle změnití; ale neděje se tak, nýbrž pustí se proud, který by teprve při souhlásce druhé nastati měl, hned pro souhlásku první a vyslovuje se *lepka* (celé skupení *pk* temné, s proudem bezezvukým a prudkým), *kladba* (celé skupení *db* jasně, s proudem zvučným a mírným).

Rovněž tak děje se, když se setká ve skupení jednom souhlásek více. Na př. místo *leckdy* vyslovujeme *ledzgdý*.

V příkladech dosud uvedených měnila se souhláska předcházející, a tak děje se většinou. Ale někdy mění se souhláska následující, na př. místo *sháněti*, *neshoda* (s temným *s* a jasným *h*) vyslovuje se v Čechách *scháněti*, *neschoda*; proud bezezvuký a prudký, který byl při *s*-, nechává se také pro následující *-h*, a místo tohoto zazní pak *ch*.

V některých případech vyskytuje se změna oboje; na př. *neshoda* vyslovuje se místy *neschoda*, jinde *nezhoda* (mor.).

Změny tohoto způsobu nazývají se v mluvnici s podobou souhlásek (v. § 33). Souhlásky temné a jasné stýkají se a mění se tak, aby vznikala skupení veskrze jasná (*kladba*, *nezhoda*, *ledzgdý*), nebo veskrze temná (*lepka*, *neschoda*). Změna ta děje se bez úmyslu, ano bez vědomí mluvčího; vyvíjí se v mechanice mluvidel sama sebou; proud měl by se uprostřed skupeniny souhláskové náhle měniti, místo toho pouští se pro skupeninu celou proud stejný. Tak ulehčují si práci mluvidla každá; proto nalézáme příklady této změny u všech národův a ve všech jazycích. Podléhají pak změně té nejen souhlásky skupené uvnitř slova téhož, nýbrž i souhlásky slov různých, když v řeči se stýkají; na př. *pod-strom* vyslov *potstrom*, *s-děťmi* vysl. *zděťmi*, *náš-dům* vysl. *náždům*. Ale není to změna nevyhnutelná, není ve všech případech stejně nutná; na př. před jasným *v* dovedeme vysloviti souhlásku jinou jasnou i temnou, vyslovujeme a lišíme *dvoje* a *tvoje*, *svrhnouti* a *srrhnouti* atd.

Jiné příklady této změny viz v § 33.

b) Na přechodu od hlásky jedné k druhé vyvinuje se a přibývá hláska mimovolná.

Toho příklad máme v *zábsti* (vyslov *zápsti*). Infinitiv tento měl by zníti *záb-ti*, anebo (spodobením) *záp-ti*, neboť je utvořen koncovkou *-ti* jako *pí-ti*, *véz-ti* atd., a nikoli koncovkou *-sti*. Hláska *-s-*, která tu přibyla, jest mimovolná. Když zvolna vyslovuji *-pt-*, přecházím po *p* na *t*, t. j. ruším nastrojení, které bylo pro *p*, a připravuji nastrojení, které má býti pro *t*; při tom přechodu přicházejí však mluvidla ústní (zejména konec jazyka) do položení takového, jaké bývá při *s*, přicházejí v nastrojení *s-ové*; proud jde od předcházejícího *p* dále, a to proud bezezvuký a prudký, vstupuje do tohoto nastrojení *s-ového*, hláska *s* zazní a *-pt-* je změněno v *-pst-*, *záb-ti* je proměněno v *zápsti* (psané *zábsti*), bez mého úmyslu a mimovolně. Týmž způsobem změnilo se *skúb-ti* ve stč. *skúbsti* (= *skubati*). Podobně kdysi ze *hřeb-ti* vzniklo *hřebsti*, z čehož změnou další stalo se *hřésti* (= *pohřebovati*). Nutná ovšem změna *pt* v *pst* není, sic říkali bychom také *optati* místo *optati* atd.; při vyslovování bedli-

vějším nenecháváme na přechodu *-p-t-* dost možnosti, aby hláska mimovolná pronikla.

Jiný příklad je v inf. *plésti*. Vznikl z *plét-ti* tím způsobem, že mezi prvním a druhým *t*, když nastojení po prvním *t* se rušilo a nastojení pro druhé *t* se připravovalo, mluvidla ústní (zejména konec jazyka) přišla opět do položení *s*-ového: vzniklo zde mimovolné *-s-*, místo *plét-ti* zaznělo *pléstsi*, — *plét-ti* změnilo se v *pléstsi*, z tohoto pak ztrátou prvního *t* stalo se *plésti*. Rovněž tak z *véd-ti*, spodobeného ve *vét-ti*, vzniklo *vésti*, atd.*).

Jiný příklad máme ve změnách *au — ou*, *aj (ai) — ej (ei)*, jako na př. v *saud — soud*, *daj — dej* atp. V *au* vyvinulo se mimovolně *o* a bylo *aou* (v. § 559, *b*); toto pak *o* pronikalo víc a více, až hlásku *a* docela vytisklo, ze *saud* stalo se *soud*. Rovněž tak v *aj* vyvinulo se mimovolné *e* a bylo *aei* a z toho *ei*, *ej*, z *daj* stalo se *dej*.

Hlávky mimovolné a proniklé jsou dále ve *zdrálý* m. *zralý*, *straka*, *středa*, *Jindra*, *Jindřich* atp.

Když srovnáváme původní *skúb-ti* a vzešlé z toho *skústi*, a podobně *plét-ti* a *plésti*, *saud* a *soud* atd., zdá se nám na pohled, jako by se *bt* měnilo v *st*, *tt* v *st*, *au* v *ou*, a tak se pro stručnost také říká; ale nesmíme tomu tak rozuměti, jako by se tu bylo *b* změnilo v *s* (*skúbti* — *skústi*), *t* v *s* (*plétti* — *plésti*), *a* v *o* (*saud* — *soud*), nýbrž tak, jak to výklad zde právě podaný vysvětluje.

c) V jiných případech vidíme, že změna se stala proto, že skupení *souhlásek* bylo mluvidlům *nesnadné*.

Na př. vysloviti *mhla* jednou slabikou není nemožno, ale zajisté nikoli snadno. Mluvidla si práci ulehčila jednak přesmyknutím ve dvojslabičné *mlha*, jednak vynecháním souhlásky *l*, *mha*.

Tkadlec má genitiv *tkadlce* (dvojslabičný); skupenina souhlásek v *-dlce* (jednoslabičném) je obtížná, usnadní se vynecháním *d*, *tkalce*.

*) Změnu *tt* atd. v *st* vykládá Kräuter ve spise *Zur Lautverschiebung* (vyd. v Strassb. 1877) na str. 88 tím, že do *tt* vniklo při článkovaní mimovolné *s*, a K. Verner, posuzuje spis Kräuterův v *Anzeiger für deutsches Alterthum* IV, 341, právě o tom výkladu: „Eine vorzügliche Erklärung, durch welche ein lautgeschichtliches Rätsel, das fast alle indogermanischen Sprachen berührt, aus der Welt geschafft wird. Man versuche selbst ein *atta* mit zwei vollständig gesprochenen *t*-Lauten hervorzubringen... man erhält unwillkürlich statt *atta* sin *atsta*“. Mám trvám právo hlásiti se, že jsem podal též výklad dříve než Kräuter, totiž v přednášce v Král. české spol. nauk 1871, otištěné v *Časopise Česk. Musea* 1872 pod názvem „*Pokusy, jimiž se některé proměny hláskostlovné mechanikou mluvidel vykládají*“, v. tu zvláště str. 284.

Podobně v *tresktati* — *trestati*, *deška* — *deška* atd.

Změny tyto, jež mají příčinu svou v mechanice mluvidel, týkají se jenom hlásek, jsou změny hláskové.

Změny hláskové dějí se ve svých mezích časových. Na př. *aj* se proměnilo v *ej*: *daj* — *dej*, *najdále* — *nejdále*. Změna ta dala se v XV a XVI stol. V době pozdější se již neděje; obecné tvary 3. os. množné, jako (oni) *daj*’, *volaj*’, *dělaj*’ atd. (místo *dají* atd.), vznikají až v době novější, když pravidlo o změně *aj* — *ej* již nepůsobí, a zůstávají tedy nezměněny.

Změny hláskové dějí se dále ve svých mezích místních. Na př. táž změna *aj* — *ej* vykonala se jen v Čechách a v Moravě západní; v nářečích východomoravských, slovenských a na dalším území slovanském se neprovedla.

Změny hláskové dějí se ve svých časových a místních mezích důsledně a bez výjimky. To se očekává samo sebou (a priori) a potvrzuje historickou mluvnici (a posteriori).

Samo sebou ukazuje se nám, že změny hláskové mají býti důsledné a bez výjimky, když povážíme, že mluvidla jsou mechanismus, který za stejných okolností stejně pracuje; změnil-li tento mechanismus v superlativech *najdále*, *najblíže*, *najvýše*, *najníže* atd. *naj-* v *nej-*, není příčiny, proč by totéž *naj-* v některém nebo několika superlativech jiných bylo mělo zůstatí nezměněno.

Historickou mluvnici pak potvrzuje se, že změny hláskové jsou důsledné a bez výjimky, když se snesenými doklady ukazuje, že výjimka nikde žádná skutečně se nevyskytuje; na př. když se všechny české superlativy stol. XVII—XIX snesou a všude se vidí *nej-* a nikde výjimkou *naj-*.

Výjimky vyskytují se namnoze zdánlivé. Na př. změnou *aj* — *ej* změnilo se také *vajce* ve *vejce*. Ale v gen. množ. *vajec* a ve slovích *vajlčko*, *vaječný* atp. zůstává *-aj-*, a to zdá se býti výjimkou; výjimka ta jest jen zdánlivá, neboť změna *aj* — *ej* vykonala se jen tehdy, když hlásky *-aj-* byly ve slabice společné; tak bylo ve *vaj-ce* a proto se zde změna ve *vej-ce* vykonala; ale v gen. množ. *va-jec*, ve *va-jlčko*, *va-ječný* atp. patří *-a-j-* do slabik různých, a proto změna v *-ej-* se nevykonala (srov. § 13 č. 3).

Jestliže někdy přece výjimky skutečné se vyskytují, nejsou libovolné a svědectvím proti důslednosti pravidla hláskového, nýbrž mají zase příčinu svou, příčinu, která se stavěla pravidlu na přič a způsobila v něm nějaké zmatení (turbaci). Na př. vedle imperativů *volaj*, *volajte* atp. (třídy V. 1^a) byly imperativy *kaj se*, *kajte se* (třídy V. 4); když začalo působiti pravidlo o změně *aj* — *ej*, měnilo se

volaj, volajte ve volej, volejte, a měnilo se rovněž tak kaj, kajte v kej, kejte; v imperativech volaj, volajte atp. dala se změna v -ej bez překážky a vykonala se bez výjimky; naproti tomu při imperativech kaj, kajte atp. nastala turbace: v indik. praes. kaji, kaješ, kaje atd. bylo -aj- právem nezměněné (poněvadž tu -a-j- patří do slabik různých), a toto praesentní -aj- bylo příčinou, aby se -aj- zachovalo také v imperativě a aby nepodléhalo změně v ej, které podle pravidla obecného podlehnouti mělo a které by jinak zajisté bylo podlehlo. Slovesa zráti a hráti mají dvojí praesens: zráám, zrááš . . . , hráám, hrááš . . . a zraji, zraješ . . . , hraji, hraješ . . . , a podle toho také dvojí imperativ zrej, hrej . . . a zraj, hraj . . .

563. B. Příčinou změny jazykové jest analogie.

• Myšlenky pojí se v duši naší k sobě podle rozmanitých známek příbuznosti, spojují se v řady příbuzné, v druhy (kategorie), s druží se.

Na př. pády podstatného jména *ryba* — jedn. nom. *ryba*, gen. *ryby*, dat. *rybě*, akk. *rybu*, vok. *rybo* . . . množ. nom. *ryby*, gen. *ryb*, dat. *rybám* . . . — mají společnou slabiku *ryb-* a vůbec společný kmen a jeho význam, jsou tím spolu příbuzny a tou známkou příbuznosti jsou v naší paměti spojeny v jednu řadu, jsou sdruženy. Rovněž tak sdruženy jsou tvary nom. *hora*, gen. *hory*, dat. *hoře* . . . ; tvary nom. *hvězda*, gen. *hvězdy*, dat. *hvězdě* . . . ; atd.

Řady *ryba*, *ryby*, *rybě*, . . . , *hora*, *hory*, *hoře* . . . , *hvězda*, *hvězdy*, *hvězdě* . . . mají opět vespolek něco stejného, totiž v jedn. nom. koncovku -a, v gen. -y, v dat. -ě (e) atd., a tato známka příbuznosti sdružuje je opět vespolek.

Řady *ryba*, *ryby*, *rybě* . . . , *hora*, *hory*, *hoře* . . . , *hvězda*, *hvězdy*, *hvězdě* . . . atd. jsou tedy sdruženy jednak každá v sobě (stejným kmenem), jednak vespolek (stejnými koncovkami pádovými). Rovněž tak sdruženy jsou řady jedn. nom. *chlap*, gen. *chlapa*, dat. *chlapu* . . . , nom. *had*, gen. *hada*, dat. *hadu* . . . atd.; řady *oráč*, *oráče*, *oráči* . . . , *vítěz*, *vítěze*, *vítězi* . . . atd.; řady *město*, *města*, *městu* . . . , *okno*, *okna*, *oknu* . . . atd.; řady *kost*, *kosti*, *kosti* . . . , *smrt*, *smrti*, *smrti* . . . atd.; řady *kuře*, *kuřete*, *kuřeti* . . . , *hřibě*, *hřiběte*, *hřiběti* . . . atd. Ve všech pak řadách tuto vytčených a jiných sem patřících nalézá se opět známka, která je všecky spojuje: ve všech je jednotný nominativ, je jedn. gen., jedn. dat. atd., — ve všech je sklonění, a tato známka příbuznosti zase je všecky vespolek sdružuje.

A tak jde sdružování dále a je téměř bez konce. Druží se k sobě tvary jména přídavného nom. *dobrý, dobrá, dobré*, gen. *dobrého, dobré, dobrého*, dat. *dobrému, dobré, dobrému . . .*, *silný, silného, silnému . . .*, *pěší, pěšího, pěšimu . . .*, atd. — Sdružují se tvary slovesné *nesu, neseš, nese . . .*, *vezu, vezeš, veze . . .*, *kupuji, kupuješ, kupuje . . .*, *trpím, trpíš, trpí . . .*; tvary *nesu, nes, nesl, nesen, nésti . . .*, *vezu, vez, vezl, vezen, vésti . . .*, *kupuji, kupuj, kupoval, kupován, kupovati . . .*, *trpím, trp, trpěl, trpěn, trpěti . . .* atd. — Sdružují se tvary podle kmenů stejně tvořených: *dobrák, chudák, silák . . .*; *mudřec, slepec, lakomec, . . .*; *hánce, správce škádce, strůjce, zhoubce . . .*; *kazatel, skladatel, vychovatel, vykupitel . . .*; *vodička, hlavička, husička . . .*; *kůstka, libůstka, ratolístka . . .*; *slůvko, okénko, kolénko . . .*; *silný, silnější, nejsilnější . . .*; *zdravý, zdravější, nejzdravější . . .*; *bílý, bělejší, nejbělejší . . .*; *vodovod, krevtok, ohňostroj . . .*; *přinesu, přivezu, přivedu . . .*; *přináším, přivážím, přivádím . . .* atd. — Sdružují se slova a věty podle známek syntaktických: jména podstatná *chlap, město, ryba, paní, kost, máti . . .*; jména přídavná *dobrý, pěší . . .*; příslovce *dobře, špatně, stále . . .*, *mnoho, málo, vysoko, daleko . . .*, *česky, latinsky . . .*; nominativy, akkusativy, dativy, podměty, přívlastky . . .; věty tázací; věty rozkazovací; atd. — Sdružují se slova a rčení podle významu podobného nebo rozdílného, na př. *láska, milost . . .*; *lítý, krutý, . . . radovati se, těšiti se . . .*, *dobrý, zlý . . .*, *chudý, bohatý . . .*, *umřítí, zesnouti v Pánu, sjítí se světa, ztratiti život . . .*; atd.

Sdružené tyto řady článků grammatických a slovníkových mají důležitý úkol, když se jazyku učíme a když mluvíme.

Když se jazyku učíme, neučíme se každému a každíčkému výrazu zvlášť. Neučíme se na př. skloňovati každé jméno zvlášť: *ryba*, gen. *ryby*, dat. *rybě . . .*, a potom *hora, hory, hoře . . .* atd. nýbrž když jsme se naučili skloňovati jedno jméno tohoto druhu, dovedeme skloňovati také jména ostatní; a kdyby se nám vyskytlo jméno dosud neznámé a bylo druhu tohoto, dovedeme je hned skloňovati. Na př. dejme tomu, že slyšíme poprvé slovo „ofěra“ a že ze souvislosti poznáváme, že je to jméno podstatné rodu ženského; ihned vystoupí nám v povědomí našem řada příbuzná *hora, ryba, hvězda . . .*; slovo nové „ofěra“ přidruží se k řadě té, a připojí se tu zvlášť ke členu, který má koncovku *-ra*, tedy k *hora*; a hned umíme také skloňovati: *ofěra, ofěry, ofěře . . .*, podle *hora, hory, hoře . . .* Soudíme při tom tak: slovo „ofěra“ je jméno podstatné, rodu ženského, s koncovkou v nom. jedn. *-ra*; v tom ve všem shoduje se se slovem *hora*; tedy mu náleží také pro genitiv jedn. táž koncovka *-ry*, jako je v gen. *hory*, pro dat.

jedn. táž koncůvka *-ře*, jako je v dat. *hoře*, atd. Soud tohoto způsobu nazývá se soudem analogickým nebo krátce analogií. Děje se rychle, okamžikem, a děje se v duši naší takořka sám, t. j. bez jasného povědomí a přemýšlení našeho.

Když pak mluvíme, zpravidla neodříkáváme řeči a věty naučené, nýbrž tvoříme věty a tvary slovné znova a znova; a také toto naše tvoření zakládá se na analogii.

Analogie vede většinou k tvarům a vazbám správným a přispívá k zachování pravidel jazykových; na př. když nás vede k tomu, abychom podle *hora, hory, hoře* . . . skloňovali také *ořera, ořery, ořěre* . . ., nebo abychom podle *nelze mi živu býti* . . . říkali také *jest nesnadno šťastnu býti* . . . atd.

Avšak analogie přispívá také k rušení a měnění toho, co v jazyku po právu bylo, a jest tedy příčinou odchylek a změn jazykových, když se jí dáváme vésti a sváděti přes meze její oprávněnosti. Analogii, která tyto meze překračuje, nazýváme analogií chybnou, mylnou; a tvary a rčení, které tím způsobem vznikají, jmenují se analogické novotvary a novorčení.

Na př. k jedn. nom. *uhlí* je správný gen. *uhlí* a dat. *těž uhlí*; vedle toho je k nom. *pěší* gen. *pěšího* a dat. *pěšímu*; místy běře si jazyk obecný z toho vzor a tvoří chybnou analogií také gen. *uhlího* a dat. *uhlímu*, tvary chybné.

Ve vz. *trpím, prosím* je správná 3. osoba množná: (oni) *trpí*, (oni) *prosí*; vedle toho je ve vz. *umím, sázím* 3. os. množ.: *umějí, sázejí*, v nářečích obecných též: (oni) *uměj'* (oni) *sázej'*; a podle toho utvořily se chybně tvary analogické: *trpějí, prosejí* a *trpěj, prosej*.

Ke *pnu* je part. *pal* a iterat. *(na)pínám*, a podle toho také k ob. *rožnu* (*z rozžehnu*) utvořeno part. *rozžal*, iter. *rozžínám*, — a rovněž tak k *hasnu* iter. *(z)hasínám*, — k *usnu* iter. *usínám* atd.

Sloveso *učiti* váže se správně s dativem, na př. *učím počtám*; v hojných jiných větách vyskytuje se předmět podobný v akkusativě, na př. *vykládám počty, vysvětluji počty* atd.; a podle toho utvořila se také chybná vazba *učím počty*.

V příkladech tuto ukázaných, a podobně ve mnohých jiných, drží se vedle analogického výrazu také náležitý výraz starší; tento pokládá se za správný, onen jest proti němu odchylkou a chybou. Ale často stalo se, že novotvar všeobecně se ujal a opanoval, tvar starý pak že zanikl; v těch případech novotvar, který na počátku byl odchylkou a chybou, během času povznesl se za tvar správný.

Na př. byly kdysi genitivy jedn. *chlapa*, *duba* a *synu*, *domu*; ale analogií utvořil se gen. *syna* (podle *chlapa*) a *dubu* (podle *domu*). a novotvary tyto ujal se a jsou pravidlem.

Byly genitivy množné *chlap*, *dub* a *synov*, *domov*; ale časem přibly a staly se pravidlem novotvary *chlapov*, *dubov*.

Byl jednotný nom. *čas*, gen. *časa* atd., a k tomu vokativ *čese*, lok. jedn. v *česě*, nom. množ. *česi* a lok. množ. v *česích*; ale podle *čas*, *časa*, *času* . . vyvinul se pak také vok. *čase*, lok. jedn. v *čase*, nom. množ. *časi* a lok. množ. *časiích*, a novotvary tyto staly se pravidlem.

Byl nom. množný *přítel* a lok. *přítelích*, a naproti tomu gen. *přátel*, dat. *přátelóm*, akk. a instr. *přátely*; podle těchto tvarů s *-á-* vyvinuly se časem také nom. *přátelé* a lok. *přátelích*, a novotvary tyto jsou nyní pravidlem.

Rovněž tak za bývalý nom. množ. *zeměné* a lok. *zeměnech* vyvinuly se a opanovaly novotvary *zemané* a *zemanech*, ustrojené podle gen. *zeman(ov)*, dat. *zemanóm* a akk. instr. *zemany*. Týmže způsobem vyvinulo se také novočeské číslo jednotné nom. *zeman*, gen. *zemana* atd. na místě stč. *zeménín*, *zeménína* atd.

Staročesky říkalo se v čísle jedn. *vzal*, *vzala*, *vzalo*, v množ. *vzěli*, *vzaly*, *vzala*, a podobně počal a počeli, přijal a přijeli, stal a stěli atd.; ale časem vznikly novotvary s *-a-* též pro množ. číslo mužské *vzali*, *počali*, *přijali*, *stali* atd., a tvary ty jsou pak pravidlem. Rovněž tak bylo stč. jedn. *vzat*, *počat*, *přijat*, *stat* atd. a k tomu v množném čísle *vzěti*, *počěti*, *přijěti*, *stěti* atd., ale potom vznikly a nyní jsou pravidlem analogické novotvary *vzati*, *počati*, *přijati*, *stati* atd.

Staročesky říkalo se *běžal*, *slyšal*, *mlčal*, *sázal*, *smúcal*, *krájal*, *smýšlal* atd. a vedle toho v čísle množném *běželi*, *slyšeli*, *mlčeli*, *sázeli*, *smúcěli*, *krájeli*, *smýšleli* atd.; později také *běželi*, *slyšeli* atd.; časem vyvinuly se podle množných tvarů s *-eli* také pro jednotné číslo tvary s *-el*, a novotvary tyto opanovaly a jsou nyní pravidlem.

V přítomném čase zněla 1. os. jedn. skoro všech sloves *-u*, říkalo se tedy nejen *nesu*, *tisknu* atd., jako se říká dosud, nýbrž také *vizu*, *prošu*, *uměju*, *volaju*, *sázěju*, s přehláskou *vizi*, *proši*, *umějí*, *volají*, *sázějí*, a to nejen u těchto sloves jednotlivých, nýbrž ve všech slovesích, která jsou ze stejných s nimi vzorů časovacích. Jenom slovesa *jsem*, *dám*, *jmám* (nč. mám), *jiem* (nč. jím), *viem* (nč. vím) měla koncovku *-m*. Těchto pět tvarů stalo se příčinou, že veliká část přehojných sloves ostatních přijala též koncovku *-m*. Byly totiž řady *voldáš*, *volá*, *voláme* atd. a *dáš*, *dá*, *dáme* . . . *jmáš*, *jmá* atd.; k řadám

dáš . . . , j máš . . . byla 1. os. jedn. *dám, j mám*, vyvinul se tedy také k řadě *voláš . . .* pro 1. os. jedn. tvar *volám*. Byly dále řady *vieš, vie . . . , jieš, jie . . . , umieš, umie . . . , sázieš, sázie . . .*; k řadám *vieš, jieš . . .* byla 1. os. jedn. *viem a jiem*, vyvinul se tedy také k řadám *umieš, sázieš . . .* pro touž osobu tvar *umiem, sáziem . . .* A podobně k řadám *trpíš, trpí . . . , prosíš, prosí . . .* přidělaly se analogií pro 1. os. jedn. tvary *trpím, prosím*. Tvary *trpím, prosím, umím, volám, sázím* byly s počátku odchylné novotvary; ale během času šířily se, vytiskovaly oprávněné tvary staré, až konečně opanovaly a samy pravidlem se staly. V češtině zůstalo *-u* nebo přehlášené z něho *-i* jen u sloves třídy I. (*nesu, vedu* atd.), II. (*tisknu*), VI. (*kupuji*), dílem V. (*teši, беру, laji*) a u slovesa *chci*, všude jinde nastoupilo *-m*; v nářečí slovenském však pronikl novotvar *-m* veskrze a při způsobu starém udrželo se jenom *reku*.

Staročesky říkalo se *běhati čeho, pobíhati čeho, utéci čeho, otjiti čeho, odstúpiti čeho* atd., t. j. slovesa tato a jiná jim podobná pojila se s genitivem odluky (v. § 476 č. 6). Jindy býval týž pojem odluky vyjádřen genitivem s předložkou *ot* (nč. *od*), na př. *vstáti ot stola*. Podle toho změnily se také staré vazby *běhati čeho* atd. v *běhati od čeho, utéci od čeho, odstoupiti od čeho* atd., a nové tyto vazby s *od* opanovaly a jsou pravidlem.

Analogie stírá rozdíly, které se v členech souvislé řady vyskytují. Rozdíly ty mívají svou příčinu, bývají založeny v pravidle nějakém starším. Na př. v dotčeném nahoře vzoru *zeměnin*, t. j. u všech podstatných jmen utvořených příponami *-jan-ino* = česk. *-(j)an-in*, zůstávala přípona druhá *-in* v celém čísle jednotném (a dvojném) a způsobovala svým měkkým *i* přehlásku předcházejícího *-an-* v *-ěn-*. V čísle množném utvořeny jsou pády z kmene kratšího *-(j)an-* (bez *-in*); tu bylo *-an* přehlášeno v *-ěn* jenom v těch pádech, kde koncovka pádová přehlásce nebránila, totiž jen v nom. (s koncovkou *-é*) a lok. (s konc. *-ech* neb *-iech*), kdežto ve všech pádech ostatních zůstávalo nepřehlášené *-an-*. Podle toho bylo sklonění zcela pravidelné:

jedn. nom. <i>zeměnin</i>	a množ. nom. <i>zeměné</i>
gen. <i>zeměnína</i>	gen. <i>zeman</i> n. <i>-anów</i>
dat. <i>zeměnínu</i>	dat. <i>zemanóm</i>
akk. <i>zeměnínu</i>	akk. <i>zemany</i>
vok. <i>zeměníne</i>	vok. <i>zeměné</i>
lok. <i>zeměnině</i>	lok. <i>zeměnech</i>
<i>-ěninu</i>	<i>-ěniech</i>
instr. <i>zeměninem</i>	instr. <i>zemany</i> . (Srov. § 106 č. 10.)

V tvarech těchto jest — kromě rozdílných koncovek pádových — nestejnost jinde nevdaná a odtud pochodící, že přípona druhá *-in* v pádech některých jest a v jiných není, a že v příponě prvé *-an* samohláska *a* dleem zůstává, dleem v *ě* je změněna. Rozdílly tyto analogie během času stírá, a výsledek jest, že jazyk nový má ve všech pádech jedinstvené *zeman-*. Působení analogie bylo zde vyrovnávací, uniformující, a rovněž takové jest i v přemnohých případech jiných.

Říkalo se správně *stříebro* a *třieda*, a tak ve mnohých jiných slovích se *stř-* a s *tř-*. Výslovnost odchyliła se a dejme tomu, že se začalo nejprvé odchylně vyslovovati *třiebro* m. *stříebro*. Tím bylo dvoje vyslovování vedle sebe, *stř-* a *tř-*, a to bylo podnětem, aby také jiná slova s náležitým *stř-* se vyslovovala s *tř-*, a naopak aby také slova s náležitým *tř-* se vyslovovala *stř-*, na př. aby se vyslovovalo vedle *třieda* také *střieda*. Ve *třiebro* je *s* odsuto, ve *střieda* je přisuto. výslovnost kolísá se mezi *stř-* a *tř-*, a příčinou toho jest opět analogie.

564. C. Příčinou změny jazykové jest *osamocení (isolace).*

Podle výkladu předcházejícího každý jednotlivý tvar, každý jednotlivý výraz bývá sdružen s tvary a výrazy podobnými v řadu příbuznou. Toto sdružení přispívá i k tomu, aby jednotlivý tvar a výraz jednak změnám mimořádným nepodléhal, a jednak změnám všeobecným se nevymykal. Na př. tvar jednotného dat. *dubu* zachovává se a nemění se mimořádně ani v slabice kmenové *dub-*, poněvadž zde je držen řadou *dub* (nom. a akk.), *dubu* (gen.), *dube* (vok.), *dubě* (lok.), *dubem* (instr.), *duby* atd., — ani v koncovce *-u*, poněvadž zde je opět držen řadou dativů jednotných *ptáku*, *buku*, *stromu*, *chlapu*, *hadu* atd. Naproti tomu tvar dativu množ. *dubóm* změnil se v *dubám*, poněvadž změna *ó* v *á* je všeobecná, vykonala se zejména i ve všech dativech *-óm*, a dativ *dubóm* se jí tedy také nevymkl.

Ale někdy stává se, že se výraz ze svého sdružení vytrhne. Na př. ve větách „posel blíží se k městu“, „pták letí k lesu“, „den chýlí se k večeru“ jsou výrazy *k-městu*, *k-lesu*, *k-večeru* vesměs významu směrového na otázku *k čemu? kam?* a jsou vesměs dativy jednotné s předložkou *k*. Jsou vespolek příbuzny významem a jsou příbuzny též formou, a tím jsou dvojnásobně sdruženy. Avšak výrazu *k-večeru* užíváme také ve významu jiném, na př. ve větách „k večeru přišel posel“, „oheň vypukl k večeru“; tu není význam směrový, nýbrž je proměněn v časový na otázku *kdy?* Tím vytrženo jest

toto *k-večeru* ze sdružení významového s výrazy *k-městu*, *k-lesu* atp., a tím je zatemněno také spojení jeho s výrazy formálně stejnými *k-lesu*, *k-dubu*, *k-buku*, *k-hadu* atd., — výraz *k-večeru* odloučil se ta-kořka od svého příbuzenstva, vypadl ze svého druhu (ze své kategorie). Odloučení takové nazývá se osamocením, izolací. Není tím však míněno, že by byl osamocen vždy člen jenom jediný; druhdy může se osamotit i řada členův, když se odtrhne od řady jiné, se kterou byla sdružena.

Osamocení vede dílem ke změnám mimořádným, dílem chrání od změn a přispívá k zachování způsobu starého (archaismu).

Změnu mimořádnou máme na př. ve výrazu *k-večerou*. Ve větě „den se chýlí k večeru“ zůstává výraz *k-večeru* nezměněn, poněvadž je svým významem (na otázky *kam?* a *k čemu?*) sdružen s výrazy „posel blíží se *k-městu*“, „pták letí *k-lesu*“, „*k-dubu*“, „*k-hadu*“ atd.; sdružení toto chrání ho od změny mimořádné. Ve větách „k večeru přišel posel“, „oheň vypukl k večeru“ je výraz též „*k-večeru*“, ale význam jeho je zde jiný (na otázku *kdy?*); tím je spojení jeho s výrazy *k-městu*, *k-dubu* atd. porušeno, jeho koncovka *-u* je tím zbavena opory o tvary tyto, je zbavena ochrany, které jí posky-ovaly tvary tyto, a podléhá změně mimořádné: koncovka ve výrazích *k-městu*, *k-dubu*, *k-hadu* atd. jest a zůstává krátká, naproti tomu v iso-lovaném *k-večeru* (na otázku *kdy?*) může se i prodloužiti, stč. *k-večerú* = nč. *k-večerou*.

Výrazy *více*, *hůře*, *dále* atp. jsou akkusativy jednotné téhož způsobu, jako *líce*, *moře*, *pole* atd. Koncovka *-e* náleží slovům těmto všem a stejným právem. V akkusativech *líce*, *moře*, *pole* dosud pevně se drží, a nesmíme říci na př. *moř'* místo *moře*, *pol'* m. *pole* atd. Tak bylo také kdysi při *viece*, *hóře*, *dále*, dokud totiž bylo v jazyce povědomí, že to jsou akkusativy jedn. vzoru *moře*. Ale toto povědomí časem tuchlo a mizelo, výrazy *viece*, *hóře*, *dále* vytrhovaly se ze sdružení se substantivy *líce*, *moře*, *pole* a klesaly víc a více ve význam příslovečný, osamocovaly se a propadaly změně mimořádné, totiž ztrátě koncového *-e*: místo *více*, *hůře*, *dále* atd. říkáme také *víc'*, *hůř'*, *dál'* atp.

Příslovce *zvláště* je původem svým genitiv jednotný (sr. § 159, č. 6) tvaru téhož jako gen. *z-ohniště*, *z-pláště* atd. V gen. *z-ohniště*, *z-pláště* atd. drží se koncovka *-ě* pevně; ale genitiv *z-vláště* přijal na sebe význam příslovečný, tím vytrhl se z významového sdružení s genitivu substantivními, osamotil se a propadl změně mimořádné: místo *zvláště* říkáme také *zvlášt'*.

Výraz *bezmála* je tvaru téhož jako *bez-města*, *bez-chleba* atd. Jest významu příslovečného a druhdy zapomíná se při něm, že je to gen.

s předložkou *bez*, vytrhuje se ze sdružení s výrazy *bez-města* atp. a propadá změnám mimořádným: vedle *bez-mála* říká se také *bezmále* (jako *dále*) a *bezmál* (jako *dál*), ano také *bezmálem* (jako *mnohem, málem*).

Podobně vzniklo příslovce *prý z praví* n. *pravi* atd. (v. § 43 č. 5).

Někdy izolace naopak chrání od změn: to v těch případech, když změna všeobecná pronikla celou řadou členů sdružených, nedotkla se však členů, které kdysi k téže řadě byly patřily, ale mezitím se od ní odloučily, se isolovaly. Členové izolovaní podrželi způsob starší, archaistický.

Na př. jméno *Vršovic* znamená člena nebo potomka rodiny Vršovy. V čísle množném *Vršovici* znamená mnohost týchže členův, a znamená také osadu, kterou oni založili nebo obývají; je to tedy jméno rodinné a spolu také jméno místní. Pro obojí význam bylo sklonění původně stejné, a zejména zněl stejně genitiv, totiž *Vršovic*. Časem však odloučil se název místní *Vršovici* (= nč. *Vršovice*) jako pojem a druh zvláštní, isoloval se. Potom nastala změna v genitivě množ. vzorů *chlap, oráč*, přijaly totiž koncovku *-ov*: za starší gen. množ. *chlap, oráč* bylo pak *chlapov, oráčov*. Změna tato zasáhla také jméno rodinné *Vršovici*, jehož gen. zní potom *Vršovícov*, nč. *Vršovícův*; ale nezasáhla odloučeného, izolovaného jména místního, tu zůstal tvar starý: *z Vršovic, do Vršovic*.

Stejným způsobem zachoval se tvar archaistický v genitivech *z Moravan, do Rokycan, z Bavor, do Sas* atp. naproti genitivům s koncovkou *-ův*: kroje *Moravanův*, vpád *Bavorův*, vítězství *Sasův* atd.

565. D. Příčinou změny jazykové jest *jazyk cizí.*

Žádný jazyk není bez vlivu jazyků jiných, leda je-li od nich úplně odloučen; kde však jazyk vedle jazyka jest, tu vždycky nasebe působí, a působí tu mocněji ten jazyk, který má nějakou převahu. na př. nadvládu politickou, nebo nadvládu kulturní.

Účinky takového působení můžeme rozeznávatí dvoje a tím dvojí změnu: jazyk totiž buď přijímá cizí látku, buď napodobuje cizí způsob (formu).

1. Jazyk přijímá cizí látku, zejména jednotlivé výrazy. To se děje nejčastěji, když od národa cizího přijímáme nějakou novou věc; tu obyčejně s cizí věcí přijímáme také její cizí jméno. Tak přijali jsme s křesťanstvím mnoho nových věcí a pojmů a z veliké části také jejich cizí názvy, na př. *křesťan, kostel, kaple, oltář, birmovati, biskup, papež, církev, mše, nešpory, ofěra, almužna, kacíř* atd. Starí Čechové

poznali a přijali západoevropské rytířství a s ním zároveň mnohé západoevropské názvy k němu se vztahující, na př. *rytieř, helm, pancieř, oř* (stněm. ors = kůň), *kropieř* (čabraka), *turnej, šturmovanie, cekcovanie* (harcování) atd. Podobně v řemeslech plno jest názvů cizích pro věci cizí. Ale mimo to přijímán mnohdy také zbytečně cizí název pro věc domácí a místo dobrého názvu domácího; na př. *komňata* (z lat. *caminata*) místo *pokoj, truňk* m. *nápoj* nebo *napítí, fedrovati* m. *ploditi* (= skutkem a přízní svou podporovati) atd.

2. Jazyk přijímá cizí formu, napodobuje cizí způsob, cizí vazby a cizí výrazy. Na př. *žalovaný pravil se býti nevinna* jest vazba nečeská, podle vazby latinské (akkusativu s infinitivem) ustrojená; nečeské je též *ode dne ke dni, od d. mu k domu* místo *den ode dne, dům od domu*, ustrojeno podle německého *von Tag zu Tag, von Haus zu Haus*; chybně píše někteří *ptačí kliš* místo *lep* (podle něm. *Vogelleim*); *výlet* není slovo chybné, ale zajisté jest utvořeno podle něm. *Ausflug*; atd. Změny a chyby tohoto druhu mají své názvy podle jazykův, jichž napodobením vznikly, a nazývají se tedy *latinismy, germanismy* atd.

566. E. Příčinou změny jazykové je žádoucí zřetelnost.

Nezřetelnost jest, když týž výraz slovný nebo větný dopouští více než jednoho výkladu. V takovém případě hledíme se tak vyjadřovati, aby se výrazu našemu nemohl podkládati význam nenáležitý, a za touto snahou mluvících vznikají a ujímají se také některé změny jazykové.

Na př. ke slovesu *pnu* byl náležitý infinitiv *pieti*. Vedle toho vyvinul se také novotvar *pnúti* (= *pnouti*), analogií podle *padnu* — *padnúti* (= *padnouti*). Byly pak vedle sebe infinitivy dva, stejného významu ale rozdílného znění, starší *pieti* a novotvar *pnúti*. Mezitím přišla doba v jazyku českém, kde každé *ie* se změnilo v *í* (*bielý* — *bílý* atd.), a tu změnil se také infinitiv *pieti* v *píti*. Ale tento infinitiv zněl stejně s infinitivem slovesa *píji*, bylo tedy *píti* — *píji* a *píti* — *pnu*, a z toho nezřetelnost. Nezřetelnosti této nebylo těžko se vyhnouti, když vedle inf. *píti* (*pnu*) byl pohotově novotvar *pnúti*, změněný později ve *pnauti* a *pnouti*; od tvaru *píti* (*pnu*) se upustilo a novotvar *pnauti, pnouti* se stal pravidlem. Změnu pak tuto, totiž zaniknutí tvaru starého *píti* (*pnu*) a pozdvižení novotvaru *pnúti, pnouti* za pravidlo, způsobila nastalá nezřetelnost a snaha po zřetelnosti.

Týmže způsobem a během vyvinul se a stal se pravidlem ke slovesu *jmu* infinitiv *jmouti* místo *jíti*, poněvadž *jíti* je spolu infinitivem

průvod, při kterém o něco *prosíme*. Ve slovích *procesi* a *prosi* je znění z velké části stejné; proto etymologie prostonárodní spojila obě ta slova a proměnila *procesi* v dialektické *proseci*. Ve stč. překladech z latiny bývá *peský* (= pes-ský) za *pessimus*; vedla k tomu stejnost první slabiky *pes-*, a význam přeložení takovému neodporoval. Podobně lat. *boreas*, přeloženo stč. *buřič* atd.

Měli jsme substantivum *um* a rčení *o svém umě, činiti něco o svém umě* (= po své hlavě). Časem substantivum *um* z jazyku se vytratilo, zapomenulo se, ale rčení *o svém umě* zůstalo. Ve rčení tom bylo slovo *um* osamoceno a nerozumělo se mu. Podobnost zvuková vedla k domněnání a výkladu, že „o svém umě“ jest asi = „o své ujmě“, a toto prostonárodní pojetí se ujalo a zůstalo, místo „o svém umě“ píšeme „o své ujmě“.

Staročesky říkalo se „*přisahu* (= *přisáhnou*) *Bohu!*“ a zvolání toto vkládalo se do vět jiných podobně jako tak zvané věrování (*na mou vieru!*) nebo dušování (*na mou duši!*). Časem sloveso *přiseci*, praes. *přisahu*, z jazyka vymizelo a zůstávalo jen ve zvolání „*přisahu Bohu!*“, které se drželo i dále. Tu však bylo osamoceno, protože jeho význam upadal v zapomenutí a náležitý jeho tvar podléhal změnám mimořádným: místo „*přisahu Bohu*“ říkalo se pak „*přisau Bohu*“ a „*přisám Bohu*“, a etymologie prostonárodní rozložila „*přisám*“ v předložku *při* a zájmeno *sám* a změnila dativ *Bohu* v *Bůh* (aby byla shoda se zájm. *sám*, které je buď nom. nebo akk.). Tím způsobem proměnilo se nepochopené „*přisahu Bohu!*“ v nesmyslné „*při sám Bůh!*“

Podobně vzniklo *pokrytec* z lat. *hypocrita*, — *namladiti* z *navnaditi* (stč., = naučiti), — „slzičku *umori*ti“ z *unori*ti atd.

567. F. Příčinou změny jazykové je změna života duševního.

Život duševní jeví se v myšlenkách a mění se, když pojmy o věcech bývalých bez náhrady zanikají, nebo pojmy věcí nových se nahrazují, nebo kdy s věcmi z brusu novými také pojmy nové vznikají. Se změnou pojmů mění se pak přirozeně všecko ostatní myšlení. Příklad toho máme, když si představíme divocha pohana, an přijme křesťanství a vzdělanost; jeho myšlenky změni se, některé pohanské a divošské docela se odloží a zapomenou, jiné nahradí se křesťanskými vzdělaneckými a mnohé vzniknou docela nové, jakým v pohanství a divošství podobných není. Podobně mění se život duševní přechodem z doby do doby, kdykoli doba nová od staré nějakým převrácením zejména nějakým důležitým pokrokem se liší; na př. objevem Kop

níkovým změnilo se veškeré myšlení o soustavě světové, vynalezením parastroje změnilo se skoro všechny způsoby práce hmotné a s tím zároveň i myšlení naše, atd.

Mění-li se naše myšlení, naše pojmy a soudy, plyne z toho nutně také měnění jazyka; jazyk totiž dílem vzdává se výrazů, jimiž vyjadřovaly se myšlenky během času odložené a zapomenuté, dílem přenáší je na myšlenky nové, dílem pro myšlenky nové také výrazy nové se tvoří nebo vypůjčují.

Tak na př. byli u starých Čechů lechové a stará čeština měla pro pojem *lecha* i jméno *lech*; ale časem přestali lechové, pojem *lecha* se zapomněl a slovo *lech* taktéž. Jazyk živý tím způsobem zchudl o slovo to a tedy utrpěl změnu.

Za starých dob „psalo“ se na tuhé pevné desky (dřevěné, kamenné atp.) a písemnost na nich vyvedená jmenovala se *dskami*, *deskami*. Později přešlo se na látce jiné, hebké a podajné (na listech pergamenových, papírových), ale staré jméno *desk* jí zůstalo; na př. *zemské desky*. Totéž slovo *deska* n. *dska* znamená něco jiného v době staré a něco jiného v době pozdější; výraz zůstal, ale význam jeho se změnil, a tím změnil se i jazyk.

Souvěť *„Nalezl je, ani spali“* je původně složeno souřadně, jako bychom řekli; *Nalezl je a oni spali*. Ale myšlení naše pokračuje od skládání souřadného k podřadnému, složenina původně souřadná (*Nalezl je, ani spali*) běře se za podřadnou a při tom vtiskuje se slovu *ani* (= *a oni*) význam spojky podřadicí. Změnil se tedy smysl věty tím, že myšlenka formy souřadné pojala se ve formě podřadné, a tím změnilo se i souvěť souřadné v podřadné, změnil se i jazyk.

Co je *birmování*, *mše*, *papež* atd., nevěděli Čechové pohanští; pojmy ty vznikly u nich teprve s křesťanstvím a názvy pro ně přejaly se z jazyka cizího. Rovněž tak nevědělo se ve stoletích minulých, co je *parostroj*, *nádraží*, *sporitelna*, *směnka* atp.; věci ty jsou nové a názvy pro ně se nově utvořily.

Nezůstává se však při pouhé změně jednotlivých pojmů a slov; za změnou touto přichází také nový způsob vyjadřování úsudkův a vyvinují se nová rčení (frase). O téže věci, na př. o pivovarství mluví mezi sebou jinak t. j. namnoze jinými slovy a větami sladovníčtí a jinak lučebníci, atd.

568.

Roztřídění jazykův.

Jazyků jest veliké množství. Nalézají se v nich jisté podoby a jisté rozdíly, a podle toho třídí se, t. j. jazyky v jistých věcech sobě podobné řadí se k sobě v třídu jednu, jiné v jinou atd.

Třídění vůbec děje se podle jistých známek, dělidel. Při třídění jazyků brává se obyčejně za dělidlo jednak tvar slovný (t. j. dělení děje se podle toho, jakého tvaru je slovo jednoduché, které v jazycích našich je utvořeno z kořene, přípony kmenotvorné a přípony ohýbací), jednak původ národní (t. j. dělení děje se podle toho, jakého původu je národ, jenž kterým jazykem mluví); tím vzniká roztrřídění tvaroslovné a národopisné.

V roztrřídění tvaroslovném rozeznávají se:

1. Jazyky samotičí (isolující), k nimž patří hlavně jazyk čínský. Jejich slova jsou vesměs jednoslabičná (pročež tyto jazyky také jednoslabičné nazývány bývají) a neohýbají se; co my ohýbáním (skloňováním a časováním) vyjadřujeme, vyjadřuje se v jazycích samotičích skládáním anebo prostředky jinými.

2. Jazyky slučovací, k nimž patří většina všech jazykův, mimo jiné v Evropě jazyk čudský neb fínský (a příbuzný s ním jazyk maďarský) a jazyk turecký, v Asii jazyky tatarskomongolské, dále jazyky prabydlitelů v Africe (Negrů, Kafrů) a Americe (Indiánův) atd. Slova těchto jazykův mění se pomocí přípon (suffixů), předpon (praefixů) a vložek do vnitřka vkládaných (infixů); ale přídavky tyto nesrůstají s kmenem tak pevně, jako na př. naše přípony, nýbrž jen volně jsou připojeny a snadno oddělití se dávají (proto jmenují se tyto jazyky také agglutinující = přilepující).

3. Jazyky ohýbací (flektující), k nimž patří jazyky indoevropské a chamito-semitské (v. doleji). Jejich slovné tvary povstávají dílem změnou kořenů (nesu — nosím), dílem příponami kmenotvornými (pis-men-, piše — pis-je-), skloňovacími (písmen-e, písmen-i) a časovacími (piše-me, piše-te). —

V roztrřídění národopisném rozeznává se podle známek tělesných dvanáctero lidských plemen, která dále se dělí v národní a jazykové kmeny.

Nejznámější plemena jsou mongolské a středozemské.

K plemeni mongolskému patří mimo jiné kmen uralskoaltajský (s jazyky čudskými n. fínskými, k nimž i maďarština náleží, a dále s jazyky jednoslabičnými).

K plemeni středozemnímu (t. j. okolo Středozemního moře uselému) patří: 1. kmen Baskův; 2. kmen kavkazský; 3. kmen chamito-semitský (jazyky chamitské: libyjský, aethiopský, egyptský; jazyky semitské: foenický, hebrejský, chaldejský, syrský, arabský); 4. kmen indoevropský (tak nazvaný podle hlavních sídel Indie a Evropy; jinak také nazýván kmenem indogermánským

podle Indův a Germánů, kteří zaujímají nejvýchodnější a nejzápadnější kraje společného území); zevrubnější roztržďení jazykův kmene tohoto následuje.

569. Jazyky kmene indoevropského*).

Jazyk indoevropský byl původně jednotný, indoevropský prajazyk; ale během času rozštěpil se ve větve. Větvi těch je známo devatero.

1. Větev indická, k níž patří:

nářečí staroindická; nejstarožitnější z nich je védské t. j. užitě ve vědech, nejstarších posvátných knihách Indův; jedny z těch knih, t. zv. Rg-věda, kladou se až do počátku 2. tisíciletí před Kr., a druhdy do doby ještě mnohem starší; časem vyvinul se jazyk spisovný, zvaný sanskrtský (t. j. jazyk upravený, pravidelný, part. sanskrta = confectus, perfectus; pravidla jeho sestavil Pānini, asi ve IV. stol. př. Kr.); nářečí stredoindická nebo prākrt; a

jazyky novoindické, s mnohými nářečímí; k těmto patří také jazyk cikánský (Cikáni pronikli do zemí řeckých a tureckých a odtud rozšířili se dále po Evropě).

2. Větev iránská (n. eránská), k níž patří:

jazyk avestský (jinak zendský neb starobaktrijský), užitý v avestě t. j. posvátných knihách zoroasterských; jazyk staroperský v klínových nápisích VI—IV. stol. př. Kr.: a jiná nářečí stará i pozdější, mezi těmto zvláště perština nová, pak jazyk kurdský, ossetský a afghanský.

Větve uvedené, indická a iránská, souvisí spolu úže, než s ostatními, a vyvozují se proto ze starší větve společné, zvané arské neb arijské**).

3. Větev armenská, s jazykem spisovným, jenž od stol. V. po Kr. trvá; nářečí obecná, která se za ten čas vždy dále vyvíjela, liší se od něho ovšem velice.

4. Větev řecká (hellenská). Má

z doby staré bohatou literaturu umělou, až do IX. stol. př. Kr.

*) Srov. K. Brugmann, Grundriss der vergl. Grammatik der indogermanischen Sprachen I (1897) str. 2 sl., a Kurze vergl. Gramm. d. idg. Sprachen 1904 str. 4 sl.; R. Meringer, Indogerm. Sprachwissenschaft 1897 str. 51 sl.; V. Henry, Précis de grammairre comparée du grec et du latin 1898 str. 3 sl.

**) Odchytkou a neporozuměním užívá se druhdy tohoto názvu pro indoevropštinu všecku.

sahající, a krom toho hojně inskripce. Nářečí všech těchto památek řadí se ve skupiny, mezi nimiž jsou:

skupina ionsko-attická, s nář. ionským a attickým;

skupina dorská (k níž patří nářečí svým Lakonika, Tarent, Messenie, Argolis, Korinth, Megara, Byzancie, Kreta, Rhodus atd.);

skupina severozápadní (k níž patří Epirus, Akarnanie, Aetolie, Lokris, Achaja atd.);

skupina severovýchodní neb aeolská (k níž patří Lesbos, sev. Thessalie a Boeotie).

Někdy rozumějí se dorštinou nářečí tří skupin posledně jmenovaných úhrnem a všecka.

Vedle nářečí obecných byl jazyk spisovný. Ten je v památkách nejstarších (v básních Homerových, u Herodota) původu ionského, v pozdějších attického; ze spisovné attičtiny pak vyvinulo se a již v posledních stoletích před Kristem bylo v užívání nářečí obecné zvané *κοινή διάλεκτος*, které během několika století skoro všecka nářečí ostatní zatlačilo.

Z něho vyvinula se dále řečtina nová se svými nářečími. Spisovný jazyk nynější jest uměle upraven podle starého.

5. Větev albánská (škipetárská), známá teprv od stol. XVII.; je to zbytek staré illyřtiny.

6. Větev italská, k níž patří:

jazyk latinský s památkami sahajícími do doby ok. r. 300 př.

Kr., rozšířený po rozsáhlé říši starořímské; z obecných jeho nářečí vyvinuly se během času jazyky románské (portugalský, španělský, provensalský, francouzský, italiánský, rumunský); — dále

nářečí umberské a nářečí osko-samnitská.

7. Větev keltská, k níž patří jazyk gallský (v Gallii), vyhynulý, a nářečí bretonské (v Bretagni), kymerské (na Walesu), irské a gaelské (ve Skotsku).

8. Větev germánská, jež se dělí

v odvětví gotské, s památkami ze IV. stol. po Kr. (hlavně překladem bible, jež pořídil biskup Vulfila);

v odvětví norské n. severské, s památkami sahajícími do stol. V. po Kr., rozštěpené potom v jazyky islandský, norský (norvežský), švédský a dánský;

v odvětví západogermánské, s památkami sahajícími do VIII. stol.; k němu patří: jazyk anglosaský a vzniklý z něho anglický; jazyk frieský; jazyk starodolnofrancský s nynější hollandsčinou a flamštinou; jazyk

starosaský a vzniklý z něho dolnoněmecký (niederdeutsch, plattdeutsch); jazyk hornoněmecký (starý asi do r. 1100, střední do Luthera, a nový, = alt-, mittel-, neuhochdeutsch).

9. Větev balto-slovanská neb litu-slovanská. Ta se dělí v odvětví baltské, k němuž patří jazyk pruský, vymřelý v XVII. stol., a jazyky litevský a lotyšský, oboje s památkami ze XVI. stol., — a v odvětví slovanské.

570. Jazyky slovanské.

Jazyk slovanský byl prvotně jednotný, slovanský prajazyk. Z něho vyvinuly se během času jazyky slovanské historické.

Ty dělí se podle rozložení zeměpisného ve skupení severovýchodní, jižní a západní.

Ve skupení severovýchodním jest ruština, s jazykem spisovným *ruským* (velikoruským) a *maloruským*.

Ve skupení jižním je jihoslovanština; v ní vyvinuly se jazyky spisovné *bulharský*, *srbsko-chorvatský* a *slovinský*.

Ve skupení západním je čeština se slovenštinou, dále *srbsština lužická* (horní a dolní) a *polština*. Patřil sem také vymřelý jazyk *polabský*.

Jazyky a nářečí, jež náležejí do stejného skupení zeměpisného, druzí se k sobě také jistou větší podobností a příbuzností vnitřní. Na př. čeština má více podobnosti se srbsštinou lužickou a s polštinou, než na př. s ruštinou nebo slovinštinou.

Mezi slovanskými jazyky nad jiné vyniká stářím památek a starožitným rázem jazyk, v němž svatí bratři Cyrill a Method (v IX. stol.) bohoslužbu slovanskou založili a kterým jsou sepsány staré církevní a náboženské spisy Slovanův církve východní. Jazyk ten je proto důležit pro mluvnicku slovanskou vůbec. Patří do skupení jižního. Bývá nazýván staroslověnským, t. j. jazykem, kterým prý mluvil starý národ v Pannonii a j. usedlý, jenž se nazýval Slované a za jehož potomky také Slovinci jsou pokládáni; ale více se podobá, že to bylo některé nářečí bulharské, jehož příslušníci též Slované se nazývali, a podle toho bývá jazyk tento nazýván *starobulharským*; a jiní opět nazývají jej podle obsahu nejstarších památek jazykem *církevň-slovanským*.

571. Jazyk český a jeho nářečí.

Jazyk český jest tedy haluz větve slovanské. Ale ani on není jednotka nedílná, nýbrž jen myšlená; ve skutečnosti je za ni množství

nářečí (dialektů), která jsou v podstatě nářečí česká, ale v některých věcech více méně patrně vespolek se liší. Na př. v Čechách říká se většinou *děvče*, v Domažlicku *dívče*, v Čechách severovýchodních *děuče*, na Moravě a na Slovensku *děvča*, atd. Takové rozdíly jmenujeme krátce dialektickými.

Nářečí možno napočítati více nebo méně podle toho, volí-li se k rozeznávání jich více nebo méně známek rozeznávacích. Vskutku lišíme se poněkud každý jednotlivec od soukmenovců nejprůbuznějších, a máme tedy každý nářečí svoje; ale rozdíly jsou zde málo patrné a nehledí se k nim. Patrnější jsou rozdíly v jazyku jednotlivých území menších i větších; nářečí, která se tu nalézají, dostávají pak podle těchto území i svá jména, na př. nářečí hanácké, domažlické atd. Jednotlivá nářečí jsou si vespolek více méně podobná a podle toho sestavují se ve skupiny, v nichž vedle nářečí hlavního skupeny jsou obměny jeho další jako podřečí a různorečí.

V češtině jsou rozdíly dialektické od pradávna. V památkách písemných vystupují patrně již ve XIV. stol., Hus některé z nich vytýká výslovně, Blahoslav (r. 1571) uvodí velmi mnohé, atd.

V češtině nynější rozeznává A. Šembera*) nářečí

- a) české, jež se dělí v podřečí: 1. západní (s různorečím domažlickým a lužnickým), 2. střední, a 3. východní (s různorečím krkonošským);
- b) moravské, jež se dělí v podřečí: 1. západní (s různorečím podhorským, horským, dolským a hanáckým) a 2. východní (s různorečím dolnobečevským, hornobečevským, oderským a opavsko-ostrovským);
- c) slovenské, jež se dělí v podřečí západní, střední a východní.

Nářečí moravské důkladněji prozkoumal Fr. Bartoš**) a rozeznává***) v něm dále čtvero nářečí hlavních, totiž: 1. nářečí slovenské (s různorečím záhorským, pomoravským, uherskoslovenským [n. mor.-slc.] a přechodním; při tom podřečí valašské (spolu se zlínským) s různorečím hranickým, starojickým a keleckým, a podřečí dolské; 2. nářečí lašské, s různorečím severoopavským; 3. nářečí hanácké, rozdělené ve dvanáctero podřečí, pojmenovaných většinou podle příslušných měst okresních; a 4. nářečí české na Moravě zá-

*) Základové dialektologie československé, 1864.

**) Dialektologie moravská. Díl I. Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské, 1886. Díl II. Nářečí hanácké a české, 1895.

***) v díle II. na str. II—III; rozdělení toto liší se poněkud od staršího, které provedl v díle I.

padní, s podřečím žďárským, jemnickým a dačickým. — Mluvnici slovenského nářečí spisovného složil Mart. Hattala *).

Čeština spisovná je také jenom nářečí, a to nářečí původně ze skutečného života vzaté, z těch krajin totiž, ze kterých první spisovatelé čeští pocházeli. Ježto pak duševní život český od pradávna se soustřeďuje v Praze, tedy bezpochyby také počátkové písemnictví českého do krajiny pražské připadají a tedy dále jazyk jejich jest bezpochyby nářečí pražské čili „české“, t. j. nářečí toho plemene slovenského, které v krajině pražské sídlilo a Čechy se nazývalo (kdežto na př. v krajině žatecké bydlilo plémě Lučanův, v krajině boleslavské plémě Charvátův atd.) a jehož jméno potom na všecko obyvatelstvo v Čechách se rozšířilo.

Toto české nářečí z krajiny pražské, byvši povzneseno za jazyk spisovný, nezůstávalo bez vlivu nářečí jiných; spisovatelé, kteří pocházeli z nářečí jiných, ovšem si je osvojovali, ale také ze svých nářečí ledacos přidávali. Krom toho pak totéž nářečí spisovné jednak uchovávalo se změn, jimž nářečí obecná podléhala, jednak bylo uměle pěstováno a vzděláváno více, nežli tato nářečí obecná. A tím vším stalo se, že nynější spisovný jazyk český se žádným obecným nářečím úplně nesouhlasí, nýbrž naproti všem jim jako jazyk z jejich středu vyrostlý, ale při tom uměle vypěstovaný se jeví.

572. Dějiny jazyka českého.

Jazyk český měnil se vnitřně a měl i své osudy zevní; podle toho má také dvoje dějiny, vnitřní a zevní.

Vnitřní dějiny jazyka českého vypisují jeho historická mluvnice a vědecký slovník; srovnávajíce jeho tvary a výrazy i jich významy starší a pozdější shledávají a ukazují, které proměny a jak se udály a kterak za sebou šly.

Dějiny zevní vyličují jiné osudy jeho a vypisují zejména, jaké kdy bylo jeho pole, jak kdy v písemnictví kvetl a v životě veřejném vládl, a jak a kdy byl theoreticky (grammaticky a lexikálně) pěstován.

Pole jazyka českého obsahovalo původně celou zemi českou, celou Moravu, velký díl Slezska a celé Slovensko. Ale kromě Slovenska během času ono pole valně se zmenšilo. Kde jazyk český hraničí s německým, všude překročila němčina v časech historicky známých meze bývalé a rozšířila se na ujmu jazyka českého; a kromě toho i uvnitř pole českého vznikly ostrovy německé. Dělo se to jednak

*) Mluvnice jazyka slovenského, 1864.

osazováním obyvatelstva německého na území českém nebo těsně na hranicích jeho, jednak němčením obyvatelstva českého zvláště v některých městech. Plzeňský vládka Ant. Frozín vypravuje*), kterak v l. 1699—1701 cestoval po Čechách a všiml si také, jak kde je němčina a čeština rozšířena; podle toho nezmenšilo se od té doby v Čechách území jazyka českého, až na Litoměřice, které ještě na počátku XVIIIého století byly české.

Písemnictví české poskytuje nám památky hojnější teprve od sklonku stol. XIII. a rozvíjí se od té doby rychle a velice. Po roce 1620 nastává mu však veliký úpadek. Jenom vystěhovalci udržují je v hodnotě bývalé, ano i nad ni vynikají (Komenský); spisovatelů domácích je poskrovnu a čím dále tím méně, a jejich jazyk úžasně klesá i divočí.

Touž dobou byl jazyk český také vytiskován víc a více ze života veřejného. Bývalať ovšem i v dobách starších v jednání veřejném užívána také latina a němčina, ale čeština nebyla odtud nikdy vyloučena; naopak čeština domáhala se tu práva víc a více, až se stala jazykem panujícím a za takový i sněmem r. 1615 prohlášena. To se změnilo po bitvě bělohorské; r. 1627 povýšena němčina zákonem za rovnoprávnou vedle češtiny, vskutku pak čeština od té doby víc a více vytiskována z úřadův, ze soudův, ze škol, a zůstávala jí na konec krom života soukromého jen kazatelna a škola vesnická.

Obrat k lepšímu počíná se na sklonku století předešlého. Zřizují se učitelské stolice pro jazyk a literaturu českou při učilištích vyšších (při universitě Pražské r. 1793), písemnictví znovu se povznáší a zdokonaluje, a v době naší jest jazyk český i v písemnictví i v životě veřejném zase velice povznesen a rozšířen.

Velikou ztrátu utrpělo české písemnictví v době nové odstoupením Slovákův od společného jazyka spisovného.

Vzdělání mluvnického dostává se jazyku českému od stol. XVI. Prvním pokusem české mluvnice jest „Grammatika česká“ Beneše Optáta, Petra Gzela a Václava Philomatesa (vytištěná r. 1533); obsahuje „orthografii“ t. j. několik prvopočátečných výkladův o psaní, o výslovnosti a interpunkci (od Optáta a Gzela), a „etymologii“ (od Philomatesa), kdež podle mluvnice latinské (t. zv. Donata) probírají se jednotlivé třídy slov a ukazuje se, jak se co latinského po česku správně nebo nesprávně vyjadřuje. Z mluvnic dalších je důležitá mluvnice Jana Blahoslava (dokonaná 1571, vytištěná 1857); hojná sbírka výkladův, jež ovšem namnoze do slovníka, do stilistiky a do poetiky

*) v předmluvě k Obrovišti Mariánského Atlanta (vytištěn. v Pr. 1704).

patří. Mluvnice Matouše Benešovského Philonoma (1577) má jen vzory skloňovací a časovací. Úplná jest ve smyslu své doby mluvnice Benedikta Nudožerského (1603); je rozdělena ve dvě knihy a učí v knize první (de etymologia, = nauka o slově) o hláskách, o skloňování, o tvoření některých kmenův. o časování, o příslovci a o spojce, a v knize druhé (de syntaxi, = nauka o skladbě) o shodě (v čísle, rodě, pádu, osobě), o vazbách pádových atd. Mluvnice Václ. Rosy (1672) dělí se ve čtyři díly (orthographia, etymologia, syntaxis, prosodia) a podává všecko zevrubněji, než která mluvnice před tím. Je psána latinsky, částečně s paralelním překladem českým. Část česká jest jazykem chybná a smutným svěděctvím, jak jazyk český v samé Praze byl klesl, když i Rosa, zajisté jeden z nejpříjemnějších jeho příslušníkův a nejpilnějších jeho pozorovatelův, tak chatrně jím vládl. Pro tento nedostatek odsuzuje se druhdy Rosova mluvnice všecka; neprávem, neboť krom vytčené vady je to naopak práce na svůj čas dobrá, ano částečně (ve výkladech o kolikosti děje slovesného) práce vynikající. Výtahem z ní jest mluvnice Václ. Jandita (lat., 1704 a j.). Též podle mluvnice Rosovy je vzdělána a pilně dále vypracována mluvnice, kterou sepsal Pavel Doležal (lat., 1746), dílo na svůj čas znamenité. Dílem též výtahem z Rosy, dílem prací vlastní jest pověstná mluvnice Václ. Pohla (něm., 1756 a j.). Pohl byl úplně bez přípravy, ano beze smyslu pro práci grammatickou; tvoří a přetvořuje slova podle libovolných nápadův; sotva je kde na světě příklad jemu v tom podobný; mluvnice jeho je svou špatností památna; a že mohla tiskem vycházeti (ve čtveru vydání), je svěděctvím nejhlubšího úpadku jazyka českého.

Na sklonku stol. XVIII. počíná se v Čechách přísnější badání vědecké. To jeví se také v mluvnici a vynikají zde zvláště Tomsa, Pelzel a Dobrovský.

Frant. Tom sa († 1814) obíral se též jazykem starým, snad první po staletích četl proto také Štítného, a vydal mluvnici (něm., 1782), kdež dílem (v paradigmatech a j.) přidržuje se Doležala, většinou pak samostatné a pilné přemýšlení jeví.

Frant. Pelzel, první professor českého jazyka a literatury na universitě Pražské († 1801), založil svou mluvnici (něm., 1795, 2. vyd. 1798) na spisích stol. XVII. a XVIII.; dílo na svůj čas výborné a zejména také po stránce methodické pečlivě propracované. Z Pelzla těžil jeho nástupce v úradě professorském Jan Nejedlý, jehož mluvnice (něm., 1804) je zpracována většinou z Pelzlovy.

Jos. Dobrovský († 1829) uznáván jest ode všech svých vrstevníkův jako nejdůkladnější badatel a znatel jazyka slovanského a českého. Práce jeho přípravné sahají též do století XVIII.; mluvnice

soustavná, *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*, vyšla r. 1809 (2. vyd. 1819). Snaha, vyčerpání všecku látku hlavní a zpracovat ji soustavně, jeví se zde měrou svrchovanou.

Mluvnice pozdější mají skoro vesměs jen cíl školní na zřeteli. Co se týká pečlivého propracování látky, zůstávají mluvnice Dobrovského, Pelzlova i Tomsova dosud vzorem. Vzhledem pak k obsahu vynikl Šafařík, rozšířiv obor mluvnice české vzděláním mluvnice staročeské (1845), a vynikli Václ. Zikmund a ještě více Frant. Bartoš vzděláním dotud málo pěstované skladby.

Mezitím prospívala také srovnávací mluvnice slovanská (hlavní její pěstitel Fr. Miklosich), a prospíval vůbec jazykozpyt srovnávací; že z toho obého kořistila i mluvnice česká, rozumí se samo sebou.

Slovníky patří k nejstarším památkám českým (glossy). Jsou druhu rozmanitého (rostlináře, mammotrekty neboli slovníky pro bibli a j.) a dosti hojné. První tištěný a také jinak důležitý (a nespřímně odsuzovaný) jest od Vodňanského (1511). Po něm Velešlavín sestavil slovníků několik. Komenského *Janua linguarum* (1631 a j.) a *Orbis pictus* (1658 a j.) jsou vlastně živé slovníky; krom toho pracoval Komenský po 44 let o velikém slovníku latinsko-českém (thesaurus), který však při požáru lešenském (r. 1656) byl zničen, mimo prý jinde uschovaný první nárys jeho (primum rudimentum). Tento první nárys Komenského je bezpochyby zpracován ve velikém rukopisném slovníku Václ. Rosy. Z doby novější je slovníků několik od K. Ign. Thama; pak mezi jinými slovník Fr. Tomsy (1791, 2. vyd. 1805—1807); slovník Dobrovského (vlastně z výpisův Dobrovského sestavený, díl I. 1802, II. 1821); slovník Palkovičův (1820—1821); obrovský pokrok učiněn slovníkem Jungmannovým (1835—1839); jehož obsah je dílem přejat a dílem rozmnožen v slovníku Kottovu (1878—1893).

573.

Písmo a jeho druhy.

Při řeči vyslovená věta *a*, která mou myšlenku *A* znamená, učiní v nervy posluchačovy dojem *a'*, a tímto dojmem vzbudí se v mysli posluchačově náležitá myšlenka *A'* (v. § 555). Řady slyšených hlásek, z nichž se skládají slova a věty, jsou smyslným prostředníkem, který nervy dojmá a skrze ně v duši myšlenky takové budí; jaké týmž prostředníkem byly projeveny.

Týž jest postup, když si projevujeme myšlenky písmem. Rozdíl jest ve smyslném prostředníku a smyslovém ústrojí, kterými na duši čtenářovu působíme: místo známek slyšitelných jsou to v písmě známky

psané (nebo kreslené, malované, ryté), a místo nervu sluchového do-
jímá se jimi nerv zrakový. A podle toho jest písmo projevování
a vzbuzování myšlenek za pomoci známek psaných.

Písmo jest vynález dmyslu lidského. Jest rozdílné, nejen nahodilou podobou zevní, ale i zásadou, podle které je ustrojeno. Podle dvou stránek, které v řeči nalézáme (význam neb myšlenkový obsah a výraz v řeči slyšený), rozeznáváme především dva druhy písma, významové a výrazové.

a) V písmě významovém vyjadřuje se nebo naznačuje se (známkami psanými, malovanými atd.) to, co jest myšlenkovým obsahem (významem) věty. Písmo toto jest jednak

1. výrokové, když se myšlenkový obsah věty jako celkový výrok v obraze jednom vyjadřuje; na př. výrok „myslivec mívá na zajíce“ dá se vyjádřiti (napsati) obrazem, na němž jest vypodobněn myslivec, an mívá na zajíce; — jednak jest písmo významové

2. pojmové, když si myšlenkový obsah věty rozložím v řadu pojmů a každý z nich pak známkou náležitou vyjádřím; na př. větu „dům je zbořen“ rozložím v pojmy „dům“ a „zbořen“ a vyjádřím je obrazy domu a zbořeného domu. Písmo pojmové jest obecné v počtářství a na př. „ $4^2 + \sqrt{4} = 2 \times 10 - 2$ “ jest věta písmem takovým napsaná.

b) V písmě výrazovém naproti tomu vyjadřuje se to, co ve větě vyslovené se slyší. Tu pak rozeznává se

1. písmo slovné, kde jeden (nedílný) znak znamená znění celého slova, na př. namalovaný krokodil znamená slovo „krokodil“; podobně v měřictví znamená znak \sphericalangle slovo „úhel“, \triangle slovo „trojhran“;

2. písmo slabičné, kde jeden (nedílný) znak znamená znění celé slabiky; na př. slovo sankrtské *kara* (= ruka) píše se dvěma znaky, z nichž první se čte *ka*, druhý *ra*;

3. písmo hláskové, kde jeden znak jen jednu hlásku znamená a každá hláška svůj znak má, na př. v písmě našem.

Písmo slovné vyvinulo se z písma pojmového; pojem „dům“ vyjádřen byl v písmě pojmovém obrazem domu, a obraz domu bře se v písmě slovném — když si to přeneseme do češtiny — za znění slova „dům“. Z písma slovného vyvíjí se dále podle akrofonie (podle znění krajní slabiky nebo hlásky) písmo slabičné, když obraz domu se vezme za znak slabiky *do-*, a písmo hláskové, když týž obraz se vezme za znak hlásky *d*.

Z písem starých je pro nás nejdůležitější písmo egyptské (hieroglyfy). Bylo to písmo částečně pojmové, částečně pak slovné, slabičné a hláskové. Od Egyptanův naučili se užívatí písma Foeničané a jiní Semité a vytvořili písmo t. zv. starosemitské. Z písma tohoto pak

utvořili Řeckové písmo své, čistě hláskové. Z písma řeckého vyvinulo se dále jednak latinské, kterého národové západní užívají, a jednak dvoje písmo slovanské: hlaholské, kterým jsou psány nejstarší památky staroslověnské (církevněslovanské, z doby ok. r. 1000 a násl.) a které se dosud drží v bohoslužebných knihách t. zv. glagolášův, t. j. kněží s bohoslužbou slovanskou místy na ostrovech Kvarnerských a v Dalmacii; a cyrilské, kterým Slované pravoslavní píší. Abeceda cyrilská se jmenuje azbuka.

V písemnictví českém užívá se latinky od nejstarších známých jeho začátkův. S knihtiskem přišla v oblibu tak zvaná fraktura (= písmo lomené), t. j. latinka rozmanitými hranami a krouceninami znetvořená; jeden druh tohoto frakturového písma, trochu okrouhlejší, nazýval se švabach, a toto jméno dávalo se později veškeré fraktuře, kterou se tisklo. Švabach pak panoval u nás do počátku XIXtého století, kdežto u národův románských a západních tak zvanou antikvou se tisklo, totiž latinkou rázu starého a tvaru zakulaceného. U nás teprve v době nové dějí se pokusy o uvedení latinky v tisk: Jungmannova Slovesnost (1820) je první větší dílo, které zcela antikvou je tištěno; Časopis Českého Musea, začatý r. 1827 švabachem, vychází od r. 1829 latinkou; a latinka se potom šíří, až se jí užívá všeobecně.

Vedle latinky bylo u nás psáno také písmem slovanským.

V X. a XI. stol. byla tu místy, zejména také v klášteře Sázavském, slovanská bohoslužba, a tedy beze vší pochyby také slovanské písemnictví; ale o písemnictví tom nevíme nic určitějšího. Mezi památkami písemnictví staroslověnského (církevního) jsou také dvoje zlomky hlaholské, t. zv. Pražské (dva listy pergamenové, na nich krátké hymny, antifony atd.), a Kijevské (sedm listů perg., na nich modlitby z missálu podle obřadu římského). Oboje jsou asi ze stol. XI. a mají ve svém jazyku odchylky, které lze vysvětliti jenom vlivem západoslovanským (š místo stsl. s v zájm. *vbsb*, *c* za stsl. *št* z pův. *kt*, *tj*), ano jen vlivem českým mimoslovanským (*z* za stsl. *žd* a slc. *dz* z pův. *dj*). Podle těchto a jiných (palaeografických) známek mohly by zvláště zlomky Pražské býti památkou písemnictví českoslovanského, zde nahoře míněného.

Z doby pozdější patří sem písemnictví hlaholské mnichův Emanských. Zakladatel kláštera tohoto Karel IV. uvedl sem benediktiny z Chorvat; ti přinesli s sebou i své hlaholské písemnictví; časem vymřali, a na jejich místo vstupovali řeholníci rodu českého; tito naučili se hlaholskému písmu, ale jazykem psali českým. Památky tohoto jejich písemnictví jsou tedy texty české, psané písmem hlaholským; nejstarší z nich je zlomek Passionálu ze sklonku stol. XIV.,

a největší je bible, již dochován druhý díl celý (z r. 1416) a z ostatku některé zlomky.

574. O pravopise vůbec; pravopis český a jeho historie.

Pravopisem rozumí se způsob, jakým podle běžných pravidel a zvykův článkované hlásky, slyšené v slovích a větách mluvených, se označují literami.

V každém pravopise bylo a jest snahou hlavní, aby se toto označování dělo věrně, t. j. aby se psaly hlásky takové, jaké se slyší; a pokud který pravopis této snaze hová, zove se hláskovým neb fonetickým. V pravopise českém píšeme foneticky na př. *ruka*, *málo* atd., poněvadž se tak a ne jinak slyší; a píšeme též foneticky cti místo čti (nom. *čest*), český místo češský atd., poněvadž při vyslovení těchto slov neslyší se *čs-* a *-šs-*, nýbrž jen *c-* a *-s-*. Poněvadž pak těch slov, ve kterých ani nám jinak psáti nelze, než slyšíme a píšeme, jako *ruka*, *málo* atp., jest valná většina, a poněvadž i jinde často pro psaní fonetické se rozhodujeme, jako ve cti, český atp., proto je pravopis český převahou fonetický.

Jiná snaha, která v pravopisích platnosti si dobývá, jest, aby se šetřilo původu slova neb etymologie; a pokud zase který pravopis této snaze vyhovuje, potud jest etymologický. V pravopise českém píšeme na př. etymologicky množství, poněvadž slovo to vzniklo z původního *mnoğstvyje* a ačkoliv se vyslovuje obyčejně jenom množství; píšeme *vysoký* a *všeti*, poněvadž zde *y* a *i* je rozdílného původu etymologického a ačkoli nyní se vyslovuje stejně; atd.

Kromě fonetického a etymologického psaní jest ještě psaní historické, když se píše tak, jak se psávalo a poněvadž se tak psávalo, třeba by výslovnost a původ žádaly psaní jiného. Na př. v češtině píše se po historicku *větší*, poněvadž se ode dávna tak píše; etymologicky mělo by se psáti *věčší*, foneticky *věči*.

Pravopis český je tedy většinou fonetický, ale namnoze také etymologický a dílem též historický. Kromě těchto rozdílných zásad, které se v něm křížují, řídí se písaři čeští v rozdílných dobách ještě rozličnými jinými pravidly a zvyky, pravopis český se tedy mění a má svou historii.

V historii té rozeznáváme patero stupňův, kterými se pravopis vyvíjí.

I. Pravopis jednoduchý, lépe řečeno primitivní, před sklonkem stol. XIII. a dílem i později. Abeceda latinská (stará) po-

skytovala písařům českým jen 25 liter (kromě *j* a *w*, které přibýly až později), kdežto hlásek českých bývalo asi dvakrátě tolik. Litery latinské nestačily tedy pro hlásky české. Zejména nebylo liter pro české samohlásky dlouhé a pro souhlásky měkké. Písaři doby této pomáhají si tím, že pro hlásku českou, která nemá náležité litery v abecedě latinské, volí si literu hlásky příbuzné. Na př. v stč. slově *dietě* jsou hlásky *d*, *ie* (dvojhlaska), *l*, *ě* (dvojhl.); z nich žádná nemá litery náležité v abecedě latinské; staročeský písař volil tedy litery hlásek příbuzných *d*, *e*, *t*, *e* a napsal *dete* (m. *dietě*).

II. Pravopis spřežkový od sklonku stol. XIII. Hlásky české, pro které abeceda latinská liter náležitých nemá, a dílem i takové, které v latinské abecedě litery náležité mají, označují se spřežkami, t. j. literami několika k vyjádření hlásky jedné spřeženými. Na př. komár psáno *comaar*, pravé ps. *prawee*, čas ps. *czas* nebo *chzazz*, vše ps. *wffe* nebo *wfche*, řeka ps. *rzyeka* (rz-ye-ka), svatý ps. *zzwathy* atd. Ve spřežkách pro hlásky české vymyšlených je veliká rozmanitost; v některých rukopisích je soustava spřežková dosti vhodná.

III. Pravopis Husův. Hus sestrojil abecedu českou takto:

- a) jednoduché litery latinské (a s nimi také latinskou spřežku *ch*), kterých se v českém psaní užívalo, přijal v té platnosti, kterou měly ve psaní latinském podle výslovnosti středověké; jen s tím rozdílem, že literu *c* bral vždycky za *c* a nikdy za *k*; tedy znamenala litera *d* hlásku *d* jako v latině, litera *g* před *e* a *i* hlásku *j* a jindy hlásku *g* jako v latině, atd.; tím byly opatřeny všechny české hlásky, které také středověká latina měla a znamenala,
- b) pro ostatní pak hlásky české, pro které abeceda latinská liter zvláštních neměla, užil Hus zvláštního způsobu označování, totiž liter známekovaných, označených tečkou nebo čárkou, a to tak:

1. české souhlásky, kterých latina neměla, znamenal literou hlásky příbuzné a tečkou nad ní; ježto pak čeština nad středověkou latinu vynikala jednak některými souhláskami měkkými a jednak tvrdým *ž*, tedy znamená tečka na *ň*, *ď*, *ť*, *č*, *ž*, *š*, *ř* měkkost a na *l* tvrdost souhlásky; na př. *peň* psáno *peň*, *piš* ps. *piš*, *řeč* ps. *řeč*, *dělo* ps. *delo* atd.;

2. dlouhé samohlásky, které latina většinou také měla, ale v písmě od krátkých nelišila, znamenal Hus literami sounáležitých samohlásek krátkých a čárkou nad nimi, na př. *máš* psáno *máš*, *mé* ps. *mé* atd.

Zvolil tedy Hus tečky a čárky nad literami kladené za znaménka rozeznávací čili diakritická, a podle toho nazývá se jeho pravopis diakritickým. Znaménka taková, zejména též čárky a tečky, vy-

skytují se po různu v některých rukopisech již před Husem; Husovi přináležel zásluha, že z nich ustrojil pravopisnou soustavu, zásluha veliká.

Po důmyslných opravách Husových stačil pravopis český všem potřebám svým; ale přes to přece nebyl všeobecně uznán a přijat a valná část písařů českých přidržovala se způsobu spřežkového, tak že v XV. a 1. polovici XVI. stol. jest pravopis dvojí, Husův a spřežkový.

IV. Pravopis bratrský, od sklonku XVI. do sklonku XVIII. stol. Tak nazývá se proto, že ho Čeští Bratři ve svých spisích užívali a jemu ku platnosti všeobecné pomohli. Podle bible Kralické (1579 až 1593), nejslavnější památce po Bratřích, nazýván bývá také pravopisem kralickým. V podstatě své pak jest to zhoršený pravopis Husův. Podržel některé spřežky, na př. *swattoft* m. svatost, *wffe* m. vše. V pravopise spřežkovém, který vedle Husova byl v užívání, vyvinuly se jisté způsoby, jež se staly pravidly; zejména psáno *y* za spojku *z*, psáno (podle dialektické výslovnosti, srov. § 24 č. 2) vždy *y* po *c*, *z*, *s*, na př. *cysý sýla*, psáno *v-* místo začátečního *u-*, *ú-*, na př. *včiti* m. učiti, *vřad* m. úřad, psáno *-ey* m. *-ej*, na př. *neylépe*, *woley*, *peycha*. Tyto pak dílem i grammaticky chybné zvyky přijali Bratři do pravopisu svého, v němž ostatně přidržovali se Husa. Přijali také kličku ' nebo ˇ místo Husovy tečky ' ; za Husovo *ne*, *de*, *te* psali *n'* *n.* *ně* atd. (t. j. přeložili znaménko měkkosti se souhlásky na samohlásku), a přijali také *l'* (= *l* s obloučkem nahoře v pravo) místo *ḷ*, ale to jsou odchylky ve věcech nepodstatných.

V. Pravopis nynější. Proti chybám a nedůslednostem pravopisu bratrského ozývají se hlasové již v XVIIIém a na počátku XIXého století (Doležal, Pelzel, Dobrovský) a usilováním jednotlivých opravovatelů vznikl pravopis nynější, který tedy v podstatě své jest opravený pravopis bratrský a Husův. Nejprve provedla se oprava tak zvaná analogická, podle které přestalo se psáti *y* a *cy* místo *i* a *ci* a psalo se po *z*, *s* tu *i* a tu *y*, jak toho analogie žádala, na př. vedle nom. hadi a akk. hady také nom. kosi a akk. kosy, a přestalo se psáti *v-* místo *u-*, *ú-* (na začátku slov); o opravu tuto nejvíce přičinil se Jungmann (proti Nejedlému 1829; potřebu, lišiti hlásky *i* a *y* též po sykavkách, vytkl již Pelzel, a Dobrovský liší je již ve své mluvnici 1809). Potom následovala oprava tak zvaná skladná, kterou se uvedly nynější litery *g* za bývalé *ğ*, *j* za býv. *g*, *i* za býv. *j* a psaní *-ej* za býv. *ey*, na př. *galilejský* m. galilegfský, *její* m. gegj (*její* byl by chtěl psáti již Doležal 1746), *wolej* m. woley, atd.; této zase opravy s důvody a prospěchem ujal se Šafařík (1842). Konečně ujal se (r. 1849) *ou* a *v* za bývalé *au* a *w*, na př. *obouwati* m. obauwati.

Seznam slovní a věcní.

Upravil prof. Karel Černý.

V seznamu tomto číslice znamenají stránky. Slova a hlásky, o které jde a na které se ukazuje, tištěny jsou *kursivou*, věci a výklady *antikvou*. Při hláskách bývá někdy třeba udávati, že se rozumějí na začátku slova (nebo slabiky), nebo v prostředku, nebo na konci; to naznačuje se malou čárkou -, na př. *a-* znamená hlásku *a* na začátku, *-a-* v prostředku, *-a* na konci slova (n. slabiky). Čárka - znamená také, že se uvozuje člen nějaké složeniny, na př. *pra-*, *-bírati*. Psaním *a-e* vyjadřuje se, že *a* se změnilo v *e*, nebo že za *a* vyskytují se *e*. Pořádek jest abecední; hlásky zvláštní vřazeny jsou za svými příbuznými nebo na pohled podobnými, na př. *q* za *a*, — *é, e* za *e*. — *ž* za *b*, — *č* za *c*, — *z* za *z* atd.; hlásky *š* a *h* jsou položeny na místo poslední.

Hesla složená jest hledati zpravidla podle slova základního; ale je-li toto pojem příliš rozsáhlý, hledej podle slova určovacího, na př. „podstatné jméno“ pod heslem „podstatné“; pro rychlejší hledání a úplnější přehled terminologie mluvnické (české i latinské) bývá často upozornění na místech obou. Poučení o běžných odchylkách mluvy obecné jakož i o dialektických slovích jenom hláskově obměněných jest někdy hledati podle příslušných tvarů spisovných. Zkratkem *et.* znamenáme, že výklad týká se *původu* slova (*etymologie*); zkratku *prav.* užito při výkladech pravopisných.

Při mnohých záhlavích bylo třeba vytknouti připsáním koncovky nebo vazby, čeho se které poučení týká; na př. *mníti. -í, -ějí* (t. j. koncovky 3. os. množ.), „se dv. akk.“ (t. j. se dvojím akkusativem) atd. Ale tu připomínáme, že odkaz i sebe podrobnější nenahrazuje poučení samého.

- a, á; a-ě-e, á-ie-í** 10 sl.; **a z ē a ō** 10, 31; **a z ā** 11; **a, á z ě** 10; **-á-** stažením z **-aja-**, **-aje-**, **-ėja-**, **-oja-**, **-bja-** 54
- ā** (cizi) -o 11; **ā** (cizi) -a 11
- a** příp. kmenotvorná 67, 156, 193; **-a** přechyl. konc. 62; **-a** v gen. jedn. vz. „dub“ 89 sl.; **-a** v nom. akk. množ. vedle **-y** 91 sl., 95, 106, u pomnož. jmen místních 95; **-a**, **-ouc**, **-ouce**, 164, 165
- a** spojka 56 (nepřívz.), 215, 247, 253, 256, 407, 408; čárka před **a** 277; **a on**, **-a**, **-o** viz **an**, **-a**, **-o** a **ano** (příslowce); **dvacet a jeden**, **jeden-a-dvacet** atp. 315, 317 sl., **jedenadvacátý** atp. 318; **dva a dva** (výraz pro podíl-nost) atp. 320; **já a ty** atp. 284, 285, 290, 293
- ą** a její střídnice (**u**, **ú; i, í**) 9 sl.
- abeceda 2, 454 sl.
- absolutivní infin. 391, abs. přechodníky 398, abs. zájmena 311; abs. **an** 312
- absolutní stupňování významu 409 sl.
- abstrakce (grammatické) 418
- abstrakta (jak se počítají) 320; 286 sl.
- abstraktní podstatná jm. 294
- aby, abych** atd. viz **by, bych**
- ací, -áci** 72 pozn.
- activa (verba) viz aktiva; activum (genus) 154
- ač, ačkoli(v)** 215, 261, 404, 408
- áč** 76
- adiectivum 281
- adjektivní věty 257
- Adonis, -ida** 149
- adverbialie 219, 230; adverbialní věty 257; adverbium 213, 281
- adversativní souvětí 253
- Aegypt (Eg-, Aig-)** 4
- Aeneas, -ey** 148
- aeolská (aiolská) skupina nářečí 445
- aether, -u** 148
- aethiopský jazyk 443
- affirmativní odpověď 249
- affrikáty 424
- afghanský jazyk 444
- africký (-cký, ne -ký)** 53
- agens (nomen agentis) 71
- agglutinující jaz. 443
- Agricola, -y** 147
- ach!** 215, 409; 334
- ách** v lok. vedle **-ech, -ích** 92, 102
- achajská skupina nářečí 445
- ai (-aj-)** dvojh. 6
- Aegypt (Aeg-, Eg-)** 4
- aj!** 409
- aj** z **au** 12; **-aj-** za **-ai-** 6; **aj** stč. z **ý** 27; ob. **-aj'** (v 3. os. mn.) 21, 163, 430
- aj-ěj-ěj** 11; **aj-ěj** 11, 429 sl.
- aju-, -aje-** staž. v **-á-** 54
- ák, -(j)ák** 74, 410
- akcent 55
- akkord** prav. 5
- akkusativ 82, 325 a sl.; nahrazuje se genitivem 325, zastupuje pády jiné 325, 351; akk. předmětný 228 sl., 325; akk. vnitřní 325 sl.; akk. doplňkový 326; akk. dvojí 242, 247, 326; akk. příslovecný 327; akk. zvolací 328; akk. s inf. 328, 392, 439
- akrofonie 352
- aktiva 381, 382
- aktuár** prav. 4
- aký** 319
- al, -ala, -alo**, atd. (m. **-ěl, -el**) 189
- ál** (z **-āle**) 150
- albánská větev jaz. 445
- ale** 236, 247, 252 sl., 256, 408; **nejen — ale i, alebž i** 253, 256; **ale** (podst. jm.) 227, 224
- Alexander, -dros, -dra** 148
- Alexí, -í** 100, 147
- alfabeta 2
- ali, (-ěli), -aly, -ala** atd. 434
- Ali, -iho** 150
- almara** 54
- almužna**, stč. **jal-** 49 et. 47, 448
- Alois, -e**, též **-a** 151
- alpské hory. Alpy** 3
- Altona, -y** 151
- alveolares 7, 422
- ám** (m. **-ām**) ob. 102
- Ambrosí, -í** stč. 100

- Američan*, pl. -é, *Amerikán*, pl. -i 91
-ami (m. -y) ob. 92, 102
-an (-án) 69, mn. č. -ani (-áni) 91; -an, -(j)an, -énin, -(j)énin stč., množ. -ané 69, 91, 92, 94 sl.; -án, -ána, -áno atd. 161, 189
an (= a on), -a, -o 23, 215, 267, 311, 408, 425, 442; *an* absolutivní 312
-ana viz *-any*
anaemie prav. 5
anakoluth, -ie 274 sl.
analogický pravopis (anal. oprava) 456
analogie(obdoba)431; *an* mylná, chybná 433
analyse, -e (též -sa, -sy) 149
ancikříst stč. 35
andě stč. 23
anděl, -a, 89, 93, vok. -e! 93; množ. -é 91; *anděl od anděla* 413
-ané za stč. -ěné 92
anglický, *anglosaský* jazyk 445
ani. *ani* — *ani* 247, 253, 256, 266; *ani řeči!* 249
-aní a *-ání* 161
Anjou neskl. 152
anketa, -y 152
Anna 296
ano 214; 259; *ano!* výraz přísvedčovací 248, 249
anobř 253
-ánský, *-anánský* 410
anticipace v čísle 283
antifony 453
Antigona, -y 147
antikva 453
Antoní, -i stč. 100
-any, též *-ana* u množ. jmen místních 94 sl.
aorist 162, 384
apoštol, -a 93. et. 97
appellativa 104, 294;
appellativní význam jmen 4
apopice 237
-ář, *-ář* 68
arabský jazyk 443;
Arabský záliv prav. 3
arci, *arciže* 214, 235, 249, 386, 403
arest, dial. *ha-* 44
archaismus, *archais-tický* 437, 438
Archias, -ie 148
arijská (arská) a *armenská* větev jaz. 444
Aristoteles, -la 149
arrogance prav. 5
Artemis, -idy 149
artikul, pl. -y, -e 93
artikulace 421
asi dvě stě atp. 232
Asie Malá prav. 5
aspiráty 424
assibiláty 424
assimilace 5; *assimilace* souhl. viz *spodoba* (*spodobování*)
asthma neskl. 150, 152
asyndetické spojení 246 sl., 266
-at- z *-et-* 72
at et. 21, 408, s ind. 261, 385
Atheny. -en 147
-áti, *-ati* v inf. 159
atsi, *atsisi* 411
attentát prav. 5
attičtina 445
atrakce 274 sl., při číslovkách urč. 316, 317, při čisl. neurč. 321, při inf. (stč.) 392
attribut 219, 235
-atý 320
Atys, -ya (-ye) 149
au (stč.) z *ú* 8, 12, 22, 23 sl.; *au-aj-ej* 12; *au ou* 22, 24, 429, prav. 456
Augustus, -ta 148
-ava, *-avý* 73
avesta, *avestský* jazyk 444
avšak 253
azbuka 453
b odsuto, *přisuto* 40;
b z v 21; *b za m* 41;
přípony s -b- 73
ž 40
ba *přisl.* 213
-ba 41, 72, 73
baba, *bába* 57; *babisko* 288, stupň. význam 410
babyka prav. 26
Baden prav. 4
bahuvříhi (složenina) 79
Bajkal 295
baltoslovanská větev jaz. 446
baltská odvětví jaz. 446
bán, -ě 109 sl.
bání 161, 189
bankéř prav. 5
Bára. -y 111; 4, 11, 25
Bárta, -y 113
bařina 48
Bartoch, -cha et. 75
Bartoš Fr. 447, 451
barva et. 42; 34
báseň, -sně 118, 119; et. 14, 15, 36
basis n. *base*, -e 149
Baskové 443
báta, gen. *báti* 113

báti, baju stč. 204
báti se 69, 159 (*nebáti se*), 189, *čeho* 334, *aby ne...* s inf. 389
baviti se čím 349
bavlna et. 12
Bavor 295; *Bavoři, Bavy* 94, 438
bázeň, -zně 118; et. 13, 14, 15, 35, 69; *b. ztráty* 336; *b. boží* 298
bázlivý et. 73
bažant et. 43
bažina 48
bdíti, -í a imper. 189; et. 31
-bě- 19
bečevská různorečí 447
běda! 215, 409, *čeho* stč. 334
bedliti stč. 73
bedlivý et. 73; *b. čeho* 333 sl.
bedra (pomnožné) v pl. 103; *bedro* (střed.) i *bedra* (žensk.) 16
běhati, dial. behat 19
běhoun et. 70
běl, -i žensk. 116, 117; *-e* (novotvar) mužsk. 120, 288; 57, 19 pozn.
bělejší (ne *bělsí*) 64 sl., 432
běleti, -ejí 187
bělizna et. 70
bělohrad et. 78
běloch et. 75; 293
běloučký, -ounký et. 64; 410
bělouš et. 76
bělící stč. 410
Benátky et. 41; sr. 285
Benedicht stč. 45
benediktini 453

Beneš, Tomáši (-ovi) *B-ovi* 96
Benešov vzor 127, et. 73, 295, 299
Benešovský M. 450
beran, -a mn. č. -i 91
Béranger prav. 4
berla i *-e* 107
beru viz *bráti*
Berún (stč.) et. 41;
Beroun, -a, 89, lok. -ě 90
bez, beze předl. 32, 357;
jest (bude) bez koho n. *bez čeho* stč. 357;
býti bez sebe 308, 357; *bez počtu největší* 303
bezbožný (bez-Boha) 357
-bezděti 357
bezděčný (bez-děky) 357
bezesný et. 17
bezezvuké hlásky, bezezvuký proud 420, 422 sl., 427
bez-mála 300, *bez-mále, -l, -lem* 437 sl.; 232
bezpečný (bez-pěče) 70, 357, *čeho, čím (kým)* 334
bezpodměté věty 217, 225, 240
bezpříznaké kmeny praes. 157, 166, 207
bezrodá zájm. 288; 303
bezsený et. 17
běžeti honem, úprkem 348, *b. během* 350;
běží mi o něco, o život 342, 363; stč. *běžal* ... 189
bibli et. a *bible* 115;
bible hlaholská 453 sl., *Kralická* 456
bicí (hodiny) 72 a pozn.

bič et. 76; *bičiště* et. 74;
bičový viz *rána (bičová)*
bídák 294
bídelce stč., *bídelko* et. 63, 64
bídlo 63, 64, 68 pozn.
bídník, -nice et. 74; 293
-bjetí, -ejí 196
bílek et. 74
billion, -u 142
bílý, bielý stč. 8, 18, 19 pozn.; 64, 74;
na bíle dni 301;
přijm. Bílý 296;
Bílá sobota prav. 3;
 sr. *bělejší*
biřmovati, -ání et. 42, 438, 442
biskup et. 23, 438
bíti, biji 76, 159 (inf.), 179, *koho za hlavu, za šíji* 372
bitva et. 72, gen. *-ter* 13, 16, 106
-bizeti, -ejí 196
blaho, -a 101, 128, 300
Blahoslav Jan 447, 449
blahověst, -iti et. 80
blahozvuk 18
blecha, stč. blcha 16
blesknouti 184
blíti viz *blvati*
blízati et. 40
blízko, blíže, blíž 131, 66, 214; 136, 68, 129, 327; *z blízka* 129;
blíže jedniem dnem stč. (o jeden den) 425
blízký, stč. blizek 15;
b. čemu 339, *čeho* 334; *blížší* 65, 66
blouditi na čem 362,
v čem (u víře) 371
bluma et. 43

blvati, bluju stč., *blíti*,
blíji 181, 195, 203
blýskati prav. 26, et.
 20; *blýská se* 225
blýskavice et. 20
blyštěti et. 20, *b. se*
čím (zlatem) 349
Boccaccio prav. 4
bodati čím 349, *koně*
 220, 226, 228
bodejt, bodejž et. 386,
 403; *bodej, -ž* 214
bodlavý, -ivý et. 73
bodů v. būsti
bóh, Bóh v. Bůh
bohobojný viz boho-
bojný
boháč stupň. význ.
 409, 410; 294
Boha-dle stč. 353
bohatec 293
bohatěti, -ějí 187, in-
 choat. 378; *bohatiti,*
-i 187; *bohatnouti*
 stupň. význ. 409,
 411
bohatství, bohactví 39,
 48, 424
bohatý, bohat 129; *b.*
več stč. 370, *čím* 348,
 (nač 232, 355);
 stupň. význ. 409 sl.;
 kompt. stč. *bohatěji,*
-ější, -še 427 sl.;
-ější, -ší 65; *boha-*
těji, -ěj, -ejc 66;
 301; *bohatý — chudý*
 432
bohdej, -ž viz bodejt
bohobojný, nč. boha-
bojný 78
Bohuslav sr. Bouslav,
Bouše
bohyně 62, 110; *b.*
úrody 290
bochník, -a 89
Boileau neskl. 151
bojím se viz báti se

bojiště et. 69, 74
bojovati s kým 230,
 235 (dvoji význam),
 368; *b. proti komu*
 230, *b. boj* 228, 325
bok, v boku 91
bolavý et. 73
Bolech et. 75
Boleslav (-v), -ě jm.
místní, et. 67, 295;
 vzor 130
Boleslavany (-slavěné)
 stč. 8
Boleslavsko et. 74, 128
bolest, -i et. 71; 117,
 119, 122; 39 pozn.
boleti, -ejí, -í 186,
 189; *bolí mě* 326
Bordeaux neskl. 152
boreas viz buříč
Bořena stč. 49
Borneo, -ea 147
Borovnice, -e 99; 295
Borysthenes, -nu, (-na)
 149
bosý, bos viz choditi
bourati et. 23, 24
bouře et. 34
Bouslav, Bouše et. 44,
 53
-bouzeti, -ejí 196
Božena 3, 49, 296;
Boženin prav. 3
boží 23 pozn., et. 43,
 59, 67, 79; *báseň*
boží 298; *Boží tělo*
 prav. 3
božský et. 43, 53, 74
božství et. 43
brabec dial. 41
brabenec, bravenec 41
bradáč et. 76
bradlo 68 pozn.
brach, brácha et. 75
braň, -ě 118
brána, bran- 106; 19,
 57, 64
brání 161

brániti čeho (koho)
 831; *čemu (komu)*
 341
branka et. 64
braný (kůň) dial. 41
bráti, беру 16, 28, 60,
 159 (inf.), vzor 201;
 34; *b. rozum* 229;
b. pokazu 229, *b. co*
 230
bratr 53, 89, 94, *bratřel'*
 33, 34, 35, 90, *-rem*
 33, 34; *bratří, stč.*
-ie 114, 283, 284;
bratr bratru 413;
Bratří Čeští 456
bratrovrah et. 78
bratrský pravopis 456
bratrstvo 294
bratrův, -ova, -ovo 73,
 vzor 127
brav, -u 90
bravenec viz brabenec
brázda et. 53
Břecislav, Břetislav 48
břed dial. 41
bředu v. břísti
břeh, na břehu 91
bretonské nářečí 445
breviář prav. 5
břevno et. 70
březem, -zna 89, lok.
-u 91
Březina 295
březový et. 60, 73
břídil, -a 93
břidký s inf. (stč.) 391
břich, břicho 288; *v*
břiše 102
Brikcí 100
břímě, břemeno et. 58
 sl., 60, 73, 81, 83
 sl.; skl. 123
břísti, bředu 167
Britannie Velká (pr.) 3
břítov (stč.) et. 43,
 440
břítva, gen. -tev 16
brk, brko 288

brod et. 50; *Brod. -u* 89, 90; *B. Železný* (prav.) 3
broskev, -kve 120
Brozany 92, vzor 94 sl., 295; *brožénín, -ěné stč., -ané* 94
Brugmann K. 444
brukev, -kve 120
Bruno prav. 4
brzek stč. viz *brzký*
brzičko stupň. významu 410
brzký, stč. brzek 15, 300 sl.
brzo 129, 231, 327, 405; *brzo — brzo* 253
brzy prav. 26
bubeník (m. -nník) 70 pozn.
buď 209, *buď — buď* 215, 253, 408; *buď — nebo* 253; *buď jak buď* 385, *buď nebo nebuď* 385
buditi et. 31
budiž et. 13
budoucí čas viz *čas buďto* 407
budu viz *býti*; *b. nésti stč.* 384, 390
Bůh 4, 23 a pozn.; *Boha* ... 89, 93, *Bože!* 43, 90, *bozi* 43; *Bůh uchovej (= ne!)* 249; *pro Bůh* 89; *bůh války, vína* 290, 335
bujeti, -ejí stč. 187, 390; et. 10
buk, na buku 91
Bukovina 295
bulharský jazyk 446
buřič 70 pozn., 76; *stč. za lat. boreas* 441
bůsti, bodu 167
buvol (nespr. -ů-) 23
Buzovic 296

bůže, būžek et. 43, 63
bv-b 41
by, bych (aby, abych) prav. 26; vzor 211; 162, 181, 215, 407, 408; *bychom -bychme* 23; *byšte -byste* 212, nespr. *by jste (by Jste)* 212; *by (kdyby)* 211, sl., *byť (ob. byť by)* 261; *by se-s* ... *by si-s* ... nikoli *bys se* ... *bys si* ... 212; dial. *habych* 44; *by* nepřív. 56; *aby* 258 sl., 268
bydleti, -ejí a bydliť, -í 187, 193
bydlo. prav. 26; gen. *-del* 16; et. 68 pozn.
Bydžov prav. 26
bych viz *by*; *bych* podst. jm. (*bycha honiti*) 228, 293
bychom viz *by*
býk, býlí, bylina prav. 26
Byron, -a 4, 150
bys, byste viz *by*
bystrý 26, et. 53; *bys-trína, Bystrice* prav. 26
byt prav. 26; et. 70
byť viz *by*
byťi 209
býti jsem, sem ... (srov. též *buď, by*) prav. 26, 210; 167, 182, vzor 208 sl.; *jsi* et. 155, 162; *jsi, si, s'* 21, 209, 210; *ty ses* ... *ty sis* ... nikoli *tys se* ... *tys si* ... 21; *jest* (chybně *jest* 39 pozn.) et. 49, 54, 155, 163, *je* 40, 209, *jesti* 209; *jsem -jsme, jesti* jsou vynecháváno v čase min. 210;

budu ... 167, 209, s inf. 210, 390; *býti kým, čím* 240 345 sl., *b. někomu za koho (= kým)* 372; *b. za mužem (= vdána)* 373; *b. k čemu* 359, *ke komu* 359; *b. k pronajmutí, k vidění (chybně)* viz *lze*; *b. nad koho* 362, *b. nad kým* 362; *b. pod koho stč., b. pod kým (čím)* 366, 412; *co jest (bylo) pod deset hríven* 366; *b. na poli, na trhu, na mši, na kázání, na pochodu, na útěku* ... 357, 361, *b. na omylu* 354; *b. na spadnutí, na umření* ... (na čem) 240 sl., 243, 362, 402; *b. před soudem* 366; *b. při penězích* (243), *při pokoji, při zdraví, při paměti, při sobě* 367; *b. s to, s něco (seč), s koho* 368; *b. od toho (význam dvojí)* 364; *b. v ceně, v sedmi letech* 370; *b. v koncích* 283; *b. o hladu* 363; *b. živu, spasenu* ... 300; *b. živu o samém chlebě* 363; *jsem chud, zdrav* ... 128 sl., 300, 324; *jsem smrtelný* ... 324 (dvojí nom.); *jsem vysokou postavou, jsem čistým srdcem stč.* 350, *životem hrdinským stč.* 345, 350; *b. dobrého srdce atp.* 241 sl., 239; *jsem rodem z Prahy, by-*

tem v Praze, jsem tělem jinde, myslí doma 232, 348; *jest u mne co* stč. (= mám) 369; *jest (bylo) mě hanba, strach . . .* stč., *jest (bylo) mi hanba* nč. 326; *jest (bylo) nás tisíc* 225; *je zde trochu vody* 225; *jest (bylo) škoda, tma, zma, večer* 225; s inf.: *jest (bylo) viděti, slyšeti koho (co)* atp. 389, 392; *jest (bylo) mu umříti, jest (bylo) mi to činiti* (= jest třeba, musím) 229, 389; *hladověmu je vždy poleadne* 341; *byt, oděv je mi malý* 341; *jest mi něco* (= mám něco) 340, 341; *jest mi dvacet let* 340, *jest mi (jméno) Jan* 325, 340, *jest (bylo) mi do smíchu, do pláče* 342, 359; *jest (bylo) mi dobře* 342; *jest mi někdo něco* neb *něčím* 340; *něco jest do koho* stč. (= někdo je takový) 358; *jest mi do koho, do čeho* 358, *jest mi divné do koho* 358; *není (nebylo) nic do toho, n. mi nic do toho* 358; *jest (bude) beze mne* (= po mně), *bez města* stč. 357; shoda v čísle při *býti* 284; *b. jako růže* 240, 243; *b. od někoho* (list je od bratra . . .) 243; *b. se škodou, bez proměny* 239,

243; *býti* *čí* (dům jest našeho souseda) 240 sl., 242; *býti hr* (ob.) 241; *b. po nemoci* 240; *b. na vojně* 234 sl., 243; *b. u dráhy* 234; *b. (jsem . . .)* slovesem pomocným 209 sl., 240; *-býti* (inf. složený) 160; *b. ve větách* ellipt. 250 *bytný, bytost* prav. 26 *bývalý* 398 *bývati* prav. 26 *byvší* 160

c pův. české, z *-čs-* a *-ts-* a cizí 48, 49; 38, 39, 424; *c z k* 44, 172; *c z -kt-* 45, z *-tj-* 38, 72, 192, za *s* 47; *c* litera u Husa 455; *c* za stsl. št 453 *c-ť, cizí c-ě* 48 *-c-* (přípony s *-c-*) 75, též 72; *-c* v ob. kompt. (*-eje*) 66; *-c* za stč. *-ci* v přechodn. 21; *-c* 75

Caesar prav. 4 *Canterbury* neskl. 152 *cardinalia* 314 *casus* 32, 282, 417 *Catilina* prav. 4 *causae* dativus, gen. atd. 340, 334 *-ce* stř. a žensk. 63, 75; *-ce* vedle *-ci* (lat. *-tio*) 110, 115, gen. pl. 110; *ce, -ce* ze *čse* 22 *cejn, cejtiti* ob. viz *cin, cítiti* *-cek* 145 *cekcováníe* stč. 439 *celkem* přísl. 214

celkový genitiv 336 *cena* (přísl. urč.) 233; instr. *ceny* 349 *cenný* et. 70; *cenik* (m. *-nník*) 70 pozn. *census, censu* 150 *Cerekva, Cerekvíce* et. 121 *Ceres, -ery* 149 *césař* stč. viz *císař cesta* 48; *cesta* lesem 350, *c. do Říma* 220, 236, 237 sl., *c. nazpátek* (zpáteční) 236 *cestovati do Říma* 247; srov. též *přestati -cet, dvacet* atd. 78, 141, 315 *-cí* u příd. jm. 72; z přech. přítomn. 165; *-cí* (lat. *-tio*) vedle *-ce* 110, 115 *Cicero, -ona* 148 *cíditi, -děn* 37, 193 *císař* stč. viz *císař císařovna* viz *cís-* *Cikáni, cikánský jazyk* 444 *cíl, -e* 97; přísl. určení cíle 233; gen. cíle (cílový) 329 *cin, ob. cejn* 20 *-cipati* — *cípnouti* 185 pozn. *církev, -kve*, stč. *cierkev, cěrekve* 15, 120, 121; 438 *církevněslovanský jazyk a památky* 448, 453 *císař* 18, 19, 48 *císařová* význ. 62 *císařovna* význ. 62 *-cítati* — *cítnouti* 185 pozn. *cítiti, -ten* 38, 193; ob. *cejtiti* 20, 27 pozn.; *cítím se zdráv, silen,*

povinen... (se dvo-
jím nom.), ne: *cítím*
se zdráva (mužsk.)
129, 242; 300, 324
-*cítma*, *dvamecítma*
atd. 78, 141
citoslovce 213, 215,
226, 276, 279, 281,
409; cit. pobízecí
386
cizí, stavěti na cizím
299
cizí jména 146, jak
je skloňujeme 146
sl. (slovanská 147,
řecká a latinská
147—150, jiná 150
až 152); cizí slova
jak píšeme 4 sl.;
cizí jazyk příčinou
změny jaz. 438 sl.,
jeho vliv 426
cizina et. 70; *syn v ci-
zině* (t. j. dlici) 336
ck-čč (stč.) -*čl* 45
-*cken* 145
clota viz *slota*
cnost, cný stč. a ob.
viz *ctnost, ctný*
co ze *čso* 22, 48, 49,
138; 86; skloň. 139;
kdo místo *co* 289;
vztahné *co* absolu-
tivní (*co on, co tam*
atd.) m. *který, kam,*
kde atd. 312, 285,
291, *co* tázací 310
sl.; *co* m. *kolik* 311;
co místo *jako* 232;
co den, den co den,
rok co rok 311; *co*
lidí zahynulo! 337,
co jiného, stč. *čso*
jiné 311; *co* neurči-
té 312; *co nemlčíš?*
(= proč), *co se ne-
učíš?* 248, 328; *stůj*
*co stůj, číň co číň, po-
moz co pomoz* 385;

co — *to* 267; *co*
*pak (což) nás ne-
znáte?* 248; *co do*
stravy 232
cokoli(v) 313
collectiva (nomina)
283, 294
commodi dativus 342
coniunctio, -ones 213,
281
consonantes 5, 422
constructio 281, 419
coordinans 266
copula 218
cos, cosi 313, 404; *cos*
buď stč. 386
coul, -u, -e 93
cpání 161
cpáti, -ám, -u 195
čš-čš-tš a *tě* (nebo *čč*
a *č*) 48
-*cte, -ct, jedenáct(e)*
atd. 20, 78, 151, 315
ctitelka, -kyně 62
ctíti, stč. *čstíti* 49; 158,
159 (inf.); *ctíti koho*
nad jiné 362; *ctíti*
ctí 350
ctnost, ctný, cn-, čstn-
39, 49, 57
cukrový et. 60
Cuvier prav. 4
cvalem jeti 348
cvorník viz *svorník*
cvrček viz *svrček*
cypryš, -přiš 35
cyrillské písmo 453
č 48, 49; *č* z *cizího*
c 48; *č* z *tš* 38, 39,
48, 49, 424; *č* z *k*
44, 172; *č* z *kj* 44
sl.; *č* m. *c* (*peč*) 172
-*č* podst. jm. 76, kvan-
tita 69 pozn. a 76
pozn.; *na-č, pro-č,*
ve-č atp. 139
-*č-* (příp. s -*č-*) 76

čacký et. 38
čáka, čakati et. 74
čalouník, -nický, -mctví
(m. -*nn-*) 70 pozn.
čárka 275, 276—278,
před *a, i, nebo* 277
sl.; v periodě 272;
na literách Huso-
vých 455
čárkování slov cizích
a přejatých 4 sl.;
u podst. jm. na -*dlo,*
-tel, -č 68 pozn., 71
pozn. a 76 pozn.;
u příd. jmen na -*čí*
72 pozn.; u podst.
na -*tk* atd. 74 pozn.;
u sloves II. a V. tř.
184—186 pozn., u
sloves tř. VI. 206
pozn.
čárkovati 206 pozn.
čarodějec stč., -*ce* 98
čas, dial. gen. *od těch*
čas 92; vok. *čese,*
mn. *česi* stč. 434;
v ty časy, těch časův,
jedněch časův (množ.
č.) 283; *je čas vstá-
vati* (sinf.) 390; *čas*
jsou peníze 284, 285;
časem, svým č., tím
č., těmi časy na ot.
kdy? 347, 231; *v*
ten čas atp. na ot.
kdy? 370; stč. prav.
455
čas 154, 382 sl., při-
tomný 383, minulý
209, 383, předmi-
nulý 210, 383 sl.,
budoucí 154, 209,
210, 384, opsaný
(perifrastický) 390;
čas a jeho výrazy
slovesné 382—384;
přísl. určení času
231 sl.
Čáslav 295

časné 405
časomerný rozdíl 56
časomíra 1, 417
Časop.Čes. Musea 453
časování co jest 81,
82, nauka o něm 152
až 213
časové spojky 408;
časové věty 259,
262; časový akk.
327, gen. 335, instr.
347
část, -i 116, 119; 39
pozn.
části větné rozvíjecí
219
často 129, 328
čbán stč. 7, 32
čč-čt 45, 49; čč z ck 45
ččičč stč. 425
Čech 3, 45, 295; -ové
285; Češi, dial. Česi
46
Čechy 3, 94; Čechy
447
čekati, stč. čakati 74;
č. čeho 333
Čelkovský et. 296
čeleď, -i 116, -ě 117;
stč. -d 37, et. 119;
294; 380
čelist, -i 116, 122
čemu stč. = k čemu,
nač 343
Čeněk et. 48
Černá Hora, černá
hora 3 a pozn.;
černo-horský 4
černěti, -ějí a černiti,
-i 187
černobýl, -e 97
černohoký, -joký, -voký
dial. 44, 49, 54, 55
černo-och et. 75, 293
černý 27, příjm. Černý
296
čerpati, -u, -ám 199
čerstvý, stč. čerstv 300
sl.; v. též zčerstva

červenobílý (slož.) 78
červík et. 63
česati, češi 200
čese! češi viz čas
Českomoravská vysocina
prav. 3
český et. 49, 53, 74,
454, česky 405, 432;
po česku 129, 214,
300, 365; král český
a Český 4; království
české 4; český jazyk
viz čeština
česnek, česenku, česneku
15
čest et. 16, 17, 71, čsti,
cti 15, 116, 119, 454;
sr. miti 412
čěše stč. viz číše
Češi (plémě) 448;
srov. též Čech
Česka 62
Čeští Bratři 456
čeština et. 70; nářečí
česká 446—448, nářečí
české t. zv. 447
sl.; nář. české na záp.
Moravě 447 sl.; čest.
spisovná 448, dějiny
448—451
četný et. 17
-čež et. (pro-čež, na-čež
atp.) 139
či, čili 215, 248 sl.
či et. 138; 133, 139,
305; či? 310, 311
-čí příponou podst.
jm. 115
čiesě stč. viz číše
čihadlo 69 pozn.
čich et. 75
čím — tím, 259 sl.,
267, 302, čím více,
dále... 348
čin 76, tím činem stč.
= způsobem 348
Činán prav. 3
-činěti, -ějí 196

činitel et. 71; činitel-
ský význam jmen
76 pozn.
činiti komu co 229; čin-
niti co nad kým 362;
č. něco pro koho 367;
č. dobře (zle) na čem
362; čin co čin 385;
č. se, činěnu býti
(se dvojím nom.):
činiš se chud, učiněn
jsem smuten 324; čin-
niti (se dvojm akk.
a gen.): činš mne
chuda. nečin mne
chuda, úřady nečiní
lidí svatých 129, 300,
326, 239, 241, 335;
činiti koho vzácného,
vzácným 220, 241,
242, 246, 285, 290,
346; činiti se bo-
hatým 345; činš se
vědu stč. 346, 425
činná (slovesa) 381,
388; činné přičesti
min. 153, 160 sl.,
394, 396; činný rod
154
čínský jazyk 443
činže et. 48
čipek 421
čisi 404
číslice s tečkou 275 sl.
číslo et. 69
číslo grammatické 82,
282—287, č. jednot-
né 82, č. dvojně a
jeho zbytky 83, 93,
102, 107, 123, 282,
č. množné 83, č. mn.
majestátní 286; čis-
lo u sloves 154; jak
se vyjadřují čísla
přibližná 315 sl. jak
číslo vyjadřuje se
slovem zpodstat-
nělým 320

číslovky 281 sl., 289, 314 sl., č. se spráhu-
jí 78; skloň. 139 až
146; č. určité 314
až 321, č. neurčité
321; č. základní 140
sl., 314, jak se vyja-
dřují 314—316, vaz-
by jejich s před-
mětem počítaným
316 sl., s přívl. a
přísludkem 317 sl.;
č. řadové 142, 318
sl.; č. druhové, ná-
sobné, neurčité 142,
144 sl., 319 sl.;
díl z celku vzatý
vyjádřen číslovkou
333 sl.

číslový význam 84

Čistá 295

čisterna (stč.) et. 48
čisti et. 16, 17, 30,
69; *čtu*, *četi*, *čtli*
. . . 17, 167; *čisti*
o kom, o čem 363;
č. (se) *čím* stč. (= *pokládati* [se] zač)
345 sl.

čistiti, part. *čistěn* 193
čistúci stč. 410

čistý čeho. od *čeho* 364;
čist niti 332; *z čista*
jasna 300

čiše 19, 426

čitací (kniha) 72 pozn.

čítám et. 69; 379

čítí, *čiji* 174, 179

-čítí, *-čnu* 174, 175

článkování hlásek
419 sl., 421

článkovati 206 pozn.

člen základní a roz-
víjecí 217 sl.; člen-
ská jednotka 244;
členství větné 322,
392

člověctví, stč. *-čství* 49

člověk 89, vok. *člověče*
35, 90, množ. *lidé*
94; *chudý člověk* atp.
m. *chudý* 294; čl.
od *člověka* 413; *ani*
človíčka (stup.) 410;
č. od *stavu* 364; č.
dobrého srdce 335,
337

čmel, *-e* 97

čněti, *čniti* 158

-čnu, *-čnouti* v. *-čtí*,

-čnu

čpěti, *čpiti*, *-í* 158, 189,
426

čr- stč. = nč. *čer-* 27

čr-tř-stř 49

čřevíc stč. 49; sr.
třevíc a *střevíc*

čřieda stč. 49; sr.
třieda a *střida*

črný stč. viz *černý*

črstv stč. viz *čerstvý*

črta nespr. 27

čs-c 48, 49

čso, *čse* stč. viz *co*, *-ce*

čstíti, *čstnost*, *-ný* viz
ctíti, *ctnost* *-ný*

čš z *čš* 48; *čš-tš*. *tč*
nebo *čč*, *č* 48

čt z *čč* 45, 49

čtení et. 86; *čtení čeho*

(*čisti co*) 402

čticě stč. 39, 425

čtu viz *čisti*

čtverný stč. 321

čtvero, *-ré*: *z toho čtvera*

stč., *z toho čtverého*

nč. 320; *čtvero evan-*

gelistův atp. 320,
337, 144

čtver(o)násobný 321

čtverý, *čtver* 319 sl.

čtvrť, *-i* 116 sl., *-ě*
117 sl., 119; 315

čtvrť, *-a*, *-o*, *čtvrtý*

319; *půlčtvrť* 142,

318 sl.; *čtvrté* (= *za*

čtvrté) ve výčtu

319; *Karel Čtvrtý*
prav. 3

čtvrtina 315

čtyři 84, 120, vzor 140,
316 sl.

čtyřicet spřežka 13,
78, 141; skloň. 142;
318

čtyřímecitma et. 13

čtyřnásobný novotvar
321

čtyřstý, *čtyřstý*, *čtyř-*
tisící 318

čudské jazyky 443

čúš stč. 53, 54

čúti stč., ob. *čouti*,
čuju viz *čtí*

d, *ď* 37; *ď-dz*, *d-ď* 37;

d -z 192; *ď* slc.

místo *z* 37; *ď* při-

suto 2, 38, odsuto

38; *ď* u Husa 455

-d- (příp. s *-d-*) 72

-d, *-do-*, *-da* a *-da*
(*z -vda*) 72

ďábel, stč. *diábel*, *-bla*
8, 11, 93

dačické podřečí 448

dál, *dál* (se) atd. viz

díti (se)

dále, *dál* (= *dálka*)

109, 111; *z-dáli* 110

sl., stč. *vz-dáli* 371

daleko 57, 129, 214,

327; kompt. *dále.dál*

2, 13, 57, 68, 131,

214, 327, 437, 438;

dále a dále, stč. *dálež*

dálež 411; *daleko*

největší 303

daleký čeho 331, 334, od

čeho 364; kompt.

další 66

dá-li-pán Bůh 224

dáliti se čeho stč. 332

dámský 440

dán, *-a*, *-o* et. 69

daň, (-i) 116, -ě (vzor) 118, 119; et. 10, 69
daněť, -e 97
dání 161
Daniel, -e 97, -hel stč. 44
dánský jazyk 445
dar et. 63, 68, 92; *d. výmluvnosti* atp. 336; *dar rodičům* 235, 245, 343
darce et. 75, 112
Dardanelská úžina prav. 3
dárek et. 63
daremný 17
darmo, *z-darma* 300
darmodej, *Darmodej* 77 sl., 293
darovati komu co 339
dáseň, -sně 118
dásňové souhlásky 7, 422
datel, -tla (pták) 93, -tle (ovoce) 97
dáti, *dám* et. 38, 69, 159 (inf.), 162 sl., 178, vzor 207, s inf. (*dej mi zapomenouti* ...) 390; *dáti schovati*, *poklad jest dán sch.* 389; *dáti komu co* 339, *čeho* (část) 337; *d. něco za věno* 372; *d. koho za pravodčího* (*zač*) 373; *d. něco v dar* 370; *d. pozor nač* 361; *d. se se dv. nom.*: *dám, dávám se vinen* 238, 242, 300, 324, *d. se za vinna* 300; se dv. akk. (*to jim napsáno dal*) 327; *d. se do čeho* 359; *d. se na pochod, na útěk* 361; stč. *daj-dej* 11, 429 sl., dial. *dé* 50; *daj'* m.

-jí 430; *dať*, -a, -o, dial. *dau* 33; *ten mu dal!* 250
 dativ 82, 338—343; *d. předmětný* 338 až 342, *d. příčinný* (causae) 340, *d. přivlastňovací* (possessivus) 341, *d. zřetelový* 341, *prospěchový* (dat. commodi, incommodi) 342, *d. mravní* neb *d. sdílnosti* (dat. ethicus) 342; *d. s inf.* 129, 342, 392; *d. doplňkový* 342, *d. dvojí* 242, 342 sl., *d. účelový* 343, *přivlastkový* 343
datle, -e ž. 97
dau dial. viz *dáti*
datvatel 71 pozn.
dávati viz *dáti*
dávní stč., -ný 70
dávno 129, 405, *dávno a dávno* 411; *od(e) dávna* 129, 300; *z dávna* 372
dbalý 396, *čeho* 333 sl.
dbáti čeho 333, *d. na koho, nač* 230, 333, 354, 361, *d. oč* 230, 333, 363, *d. o čem* 230, 333; stč. *tbáti* 33; *nedbati* (-a-) 159
dci, *dceře* stč. *dcera*, -y 125; et. 16
-dcietma, *-cítma*, *dva-mecítma* atd. 78, 141
dcka viz *dska*
dě- (*dě-*) 6
dé dial. v. *dáti*
děčko et. 39
dedek et. 41
dědic et. 72, vok. -ci! -če! 96
dědina 37

děditi, *děděn* 37, 193
děj et. 67; *dokonavost a kolikost děje* 377 až 381; *děj násobený a nenásobený* 378, 411; *děje současné a nesoučasné* 399 sl.
dechnouti viz *dýchati*
dějepis, *dějezpyt* et. 22
dějový význam sloves 375 sl., 336; *dějový rod* 381 sl.
děkan, mn. -ani 91
deklinace 81
děkovati komu, čemu 339, *zač* 372, *d. z čeho* stč. 372
děl, -děl v. *děle*
-děl, -u 93
dělati 54, vzor 194 sl., se dvojím akk. (*udělám tě šťastného* ...) 326, s instr. (*udělám tě šťastným* ...) 345; *d. něco zlatem* (= ze zlata) stč. 349; *d. se se dv. nom.* (*dělám se starostliv* ...) 324, 238, s instrum. (*ten tlumočníkem se udělal* ...) 345
děle, *děl* (= délka) 109, 111, 357; *z-děli*, (*zděli*) 110 sl., 236, 371, *na-děli*, *naděl* 110 sl., 361, *v-děli* 370
dělení slabik 52 sl.
Delfi, *Delf* 148
dělidla třídění jaz. 443, 447
délka 13
délka jak se označuje 4, 5; *délky* staré 10
-delna, *-delní*, *-delník*, *-delnictví* 69 pozn.
dělsí viz *dlouhý*
Demeter, -try 149

- deminutiva 63 sl.
demonstrativum 308
Demosthenes prav. 4
den. dne et. 13, 14,
15, 35, 37, vzor 122:
co den, den co den
311, *den ode dne*
(ne: *ode dne ke dni*
439) 364, 413, *ode*
dne do dne 413, *den*
po dni 413; *dnem i*
nocí 347, *každým*
dnem 347; *v den*
soudný, ve všední den
370; *dnové* 291
denní et. 74, *deník* (m.
-*nník*), *denice* (m.
-*nnice*) 70 pozn.
dentales 7, 422
Derby, -yho 150
deru viz *drátí*
desátý, desát, -a, -o 84,
142, 318; *sám d.* 319;
půl desáta 142, 319
-*desát, šedesát* atd. 78,
141, 315
desátek et. 74
desaterný stč. 321
desatero, -a (zpodst.)
144, 337
desaterý, desater, -a, -o
84, 319
Descartes, -sai-ta 150
deset, -i 84, 120, 141
sl., 317; -*d(e)set* 13
desetina (lépe než *de-*
sítina) 315
desetkrát 321
desítka 321
deska, deška viz *dška*
děšc, dšcě stč. viz *děšt*
děšt i dešt, deště 15,
97, et. 48
deštka viz *dška*
dětel, -e dial. 97; sr.
jetel
determinativus gen.
335
děti (žensk.) viz *dítě*
devadesát et. 39, skl.
142; 317
děvče, et. 64; dial.
děvče, děuče, děvča
11, 447
devět, -i 120, 141
děvka viz *dívka*
-*dchnouti* viz *dýchati*;
et. 17, 32, 184
dchoř stč., *tchoř* 33
diábel stč. viz *ďábel*
diakritický pravopis
a diakr. znaménka
455
dialekt, -ický 447, 445
dialektologie 447
díblík (stč. -*ie-*, *díblík*)
11
Dido, -ony 149
dieceze (-se), dioecese 5
diferencování 57, 440
diphthong stč. 36
díl, -u 93; *dílem* 348;
dílem — dílem 253,
407; *třetí díl* atp.
315
-*díleti, -ejí* 196
dílo et. 68; gen. *děl* 102
diecese viz *dieceze*
Diogenes, -na 149
diphthongi (dvojhlas-
ky) 6
diplom, -u 149
directa oratio 268
disjunktivní otázky
248
distributivnost 314,
320
dítě, -ěte 103, 125; stč.
prav. 455
dítí (se), ději, děješ
159, 204 sl.; *dál,*
-*dál* 54
dítí, ději (dím), díš
178, 204; *d. komu*
co 339; *d. koho čím*
345
dítka stř., *dítky* žensk.
103, 107, 125
div divoucí stupň. 411,
div nad divy 362,
div ot diva stč. 411
divadlo, -delní, -del-
nictví 69 pozn.
divati se na koho, nač
354, 361, *d. se čemu*
stč. 229, 339, *d. se*
oknem 347
divče viz *děvče*
dívanka et. 64
diviti se čemu 339
dívka, děvka 440
divno mi co do koho
358
divočeti, -ejí, divočiti,
-*i* 187
divoký, stč. divok 300
sl.
divoucí viz *div*
díž, -e 109
dj-z-z 37
-*dko* m. -*dlko* 34, 69
dlabati, -u 198, et. 71
dlaň, -ě 118
dláto et. 71
dlážití, -žditi 38
dle předl. stč. (= pro),
nč. (= podle, ne-
přízvučná 56) 357;
Boha-dle atp. (post-
positivně) 353
-*dle* dial. -*dlena, za-*
star. -dlí 114
-*dlivý* (m. -*livý*) 38
-*dlko, -dko, -tko* 34, 69
-*dluost, -dlný* (m.
-*dnost, -dný*) 34
-*dlo* 68 a pozn.
Dlouhá a dlouhá ulice
3 pozn.
dlouhanánský, dlouha-
tánský 410
dlouhé samohl. 5, dl.
slabiky 57
dloouho přísl. 300
dlouhý, stč. dlúh 300
sl.; kompt. *delší* 63,
delší na vzrůstu než

- meč 355; do nejdelší smrti 298
- dlubati, -u, -ám 198, et. 71
- dluh, prodávati na d. 355, 361
- dluh viz dlouhý
- dlužník, dlužnice et. 74; 62
- dlužný, dlužen, -žna, -žno 300, s inf. 390; jsem dlužen komu co 227, 229, 326, 341
- dmu, -eš, dmouti viz douti
- dmýchati - dmýchnouti 185 pozn.
- dne stč. (= ve dne) 122, 344
- dnes et. 14, 35, 214, 309, 327, 403, 405; 231, 235; dnes (podst. jm.) 224; sr. do-dnes, podnes, ode dnes 353
- dnešek, -ška 89; po dnešku 91
- dno et. 16
- do předl. 358 sl., do Prahy stč. (= směrem ku Praze), opak od Prahy; do jámy (stč. v jámu) — v jámě — z jámy 358 a 374; do času 358; do kořen 122, 358; do krejcaru zaplatiti 355; do sytosti, do vůle 232, 355, 358; do polou 214; do smrti poraněn 232, 355, 358; do červena se vyspati 232; přítel až do peněz 232, 355, 358; bylo jich do dvou set 232, 316, 355
- doba, tou dobou 347, v tu dobu 370, za těch dob 283; Naše Doba prav. 3
- doběhnouti cíle 229
- dobr, -a, -o vzor 126 sl.; 79, 84, 86, 301; ztratiti se na dobro 300
- dobrá, to je dobrá 299
- dobrák 432, et. 74; -ačka 294
- dobratí se čeho (pravdy) 329
- dobře (stč. -ře) 129, 300, 344, 214, 235, 243, 405, 432, s inf. 391
- dobro, -u, dobré, -ého et. 59, 128, 299, 300
- dobrodruh et. 78
- dobrořečiti čemu 339
- dobrota, -tivý, -tívost et. 59, 71; dobrotiv komu 229
- Dobrovský 450, 451, 456; Dobrovský 133
- dobrý, -á, -é vzor 131 sl., srov. 11, 86 a 310; et. 14, 54, 68; s inf. (ovoce dobré jísti atp.) 391; dobrým instr. sg. a dat. pl. (-ým, -ejm) 440; kompt. 66; dobrý -zlý 432
- Dobytčí a dobytčí trh 3 pozn.
- dobytek, -tka 26, 89
- dobýti (ob. dobejt) 160; d. (dobývati) čeho, odch. co 329; d. čeho u koho 369; d. čeho na kom 362; d. zradou 351
- dobývací 72 pozn.
- dobývatel 71 pozn.
- dobývati viz dobýti
- docela 129, 214, 235, 300, 359
- dodělati se čeho 329; -ám 378
- doďnes 353
- dohodnouti se v doborotě 371
- dochovati komu co 338
- dochtor dial. 45
- dojeti koho (čeho) 329
- dojista 129, 300
- dojítí čeho (města) 329
- dokázati viz důkaz; d. svědkem 349
- dokládati se koho, čeho 229, 329
- dokonati něco 329
- dokonavá slovesa 377, 378, v příslovích 379
- dokonavost děje 377 až 381
- dokonce 214, 359, 403
- dokončiti něco 329
- dokorán, -en 122, 358
- doktor, -re! 34, 90; pane doktore i pane doktor! 325
- dokul 408
- dole et. 214, 343; srv. důl
- dolejší et. 76
- dolek et. 41
- Doležal, -a 93; Doležal P. 450, 456
- dolíčiti pravdy 329
- dolnobečevské různorečí 447
- dolnoněmecký jazyk 446
- dolské podřečí 447
- dolů 23 pozn., 405
- dóm stč. viz dům; dom', do dom' dial. 24
- dóm, -u (z lat.) 5
- doma 405
- domáci et. 72

Domažlicko 447; d-ké
 nář. a různorečí 447
domček, domečku stč.,
domeček nč. 15, 63;
 lok. -u 91
domek et. 63; lok. -u 91
dominikán, mn. č. -áni
 91
Dominikus, -usa 151
domnění 40 pozn.
domnívati se čeho do
koho 358
domů 23 pozn., 405
domysl viz *důmysl*
domýšleti se čeho 329
 Donatus 449
donéstí komu co 338
do-o-pravdy et. 353
dopádnouti čeho (dna)
 329
dopanovati, -nuji 379
dopíjeti, -ejí 197
 doplněk při slovese
 219, 220, 221; 238
 až 244; táhne se ku
 podmětu 238 sl., ku
 příslov. určení 239; ku
 jak d. se hledá 239
 sl.; při čem d. bývá
 240; jak se vyja-
 druje 240 sl., 324,
 326, 335, 342, 344,
 356, 392 sl.; d. sou-
 řadný 241 a 242;
 284 sl. a 290 (sho-
 da); podřadný 241
 sl. a 243; doplňků
 několik 243 sl.; 322
 doplňkový akk., dat.,
 gen. atd. viz akku-
 sativ, dativ, geni-
 tiv atd.; doplňková
 věta 257, 263 sl.
dopomoci komu čeho
 329
do-po-žní viz *žně*
dopracovati se čeho
 329

dopravití koho čeho
 (ztráty) 329
dopustilý stč. 396
dopustiti se čeho 329
dopuštěný stč. 397
 dorská skupina ná-
 řečí a dorština 443
dosáhnouti, dosci et.
 44, 173, d. čeho 329
dosavad 405
dosici viz *dosáhnouti*
dospáti se čeho 329
dospěti 178
dostatečný, stč. dosta-
tečen 15
dostati čeho, nyní co
 330; d. se komu 229,
 338
dostáti čemu 338
dosti 214, d. čeho 228,
 337
dosti učiniti za koho,
zač 372
 dostižný způsob 153
Dostojevskij, -kého 132,
 147
dosud 231, 405
doša dial. v. *duše*
dotknouti, dotýkati
 184, 186 pozn.; d.
 čeho stč., d. se čeho
 331
 dotkový gen. 331
doubek et. 53, 63; na
doubku 91
doubí 294
Doudleb 295
doufati 24, 53 sl., d.
 do koho 358. v koho,
 věč 354, 370, komu,
 čemu stč. 340
doupě, -ěte 124
douti, dmu (et. 9, 80)
duji, dmouti 174,
 175, 180; sr. *dýmati*
dověděti se čeho 329
dověsti koho čeho 329
dovolati se koho (čeho)
 329

dovolená 299
dovoliti komu 341
dovtipovati se čeho 329
dozajista 300, 353
dračice 62
dráha, býti u dráhy 234
drahně čeho 337
draho přísl. 300
Drahoraz, -e 130
drahota et. 71
drahý, kompt. 65
drama, -atu, (-ata), též
drama, -y 150
drani 161
drápati, -u 199
dratev, -tve 120
dráti, deru 16, 201,
 202, 177
drátovati 206 pozn.
dratva, -y 120
draze (stč. -zě) 344
Drážďany et. 44, 46
drážďení, d. sebe n. se 402
draždič 76 pozn.
draždídló 68 pozn.
dražší viz *drahý*
Drepanon, -num, -na
 148
dřevce et. 63
Dřevěnice, -e 99; 295
dřevěný et. 69
drevný stč. (*drevnc ru-*
bánie) 298
dřevo, km. dréves- 75
dřítč 76 pozn.
dřímati, -u 198, 162,
 163, 199; *dřímati*
 — *dřimnouti (dřiml,*
dřim') vedle *dřimo-*
vati 185 pozn.
dříti, dru 177
dříve 327
dříví 294
drobet, stč. drochet 124
drůbež 76; ob. -er 49
druh druha, druh druž-
ce atp. 413; *půl*
druha nč., -ého stč.
 319

druhdy 405
druké, třetí . . . 319;
za druhé . . . 253, 407;
po druhé . . . 365
*druhov*é číslovky 142
 sl., 314, 319 sl.
druhy pádové jak se
 třídí 322; *druhy*
 slov 273
druhý 142, 318, *sám d.*
 319; srov. *druh*
družba, -y et. 73, 107
družec stč. 413
dřvi stč. viz *dveře*
držeti se čeho 331;
držal, -án 189, 161
držgrešle et. 78
držím, -a, -o, *držímý*
 stč. 165
ds-ts-c 38
dška stč., *deska* et. 16;
 význ. 442; *dcka* 47,
deštka, *deška* 430;
 dat. a lok. stč. 106
dš-tš-č 38
dštiti, -i zastar. 189
dt-st 37, 167
du, *deš* . . . viz *jiti*
duál 83, 154, 282, 425
dub 63, 85, 87, vzor
 88 sl., 436: *duby*,
 -ové 91; *dubi* - *duby*
 (akk. za nom.) 323
Dubany, *Duběné* et. 8
duben, -bna et. 70
dubisko et. 74
dubový et. 73
duch et. 32, -a 89;
 sv. *Duch* (prav.) 4,
 vok. a lok. -še 90
důchodní 299
 -*duchý* 321
duji, -ješ viz *douti*
důkaz vedle *dokázati*
 23 pozn.
důl, *dolu* 93, 344 srov.
dole

dům, *domu* 23 pozn. ;
 63, vzor 88; lok. -ě
 91; *dům od domu*
 (ne: *od domu k*
domu 439) 364, 413;
d. u hvězdy 369
Dumas 151, 152
důmysl vedle *domysl*
 57, 440; gen. -u 93
Dunaj, *dunajský* (ve-
 letok) 3
dunouti 183
dupati, -u 199
 duplikáty v jazyce
 57, 288, 440
 durativa 377 sl.
důraz 245, d. u zájmen
 304 sl.
Durínk stč. 36
důstojný, -jen 128; d.
čeho stč. 334
duše et. 46, 10, 11,
 25; 79, 85, 87; vzor
 108 sl.; *doša* a *duša*
 význam dial. 440;
 426
Dušiček (den D.) 3
dušinka et. 64
důti stč. viz *douti*
 dutina ústní a nosní,
 rezonanční 420 sl.
důvěrovati komu 339
důvod, *důvodová* věta
 260; *důvodové* spoj-
 ky 408; přísl. urč.
důvodu 233
dva 83, 316, vzor 140;
 et. 16; *dva a dva* 320;
po dvou (*jehňatech*)
 320, 365; *dvaadva-*
cátý atp. 318; *za*
dva tři dni 316
dvacátý, d. *první* 318;
dvacát, *půl dvacáta*
 142, 319
dvacet et. 13, 141 sl..
 315, 317; *dvadset*,
dvadcet 47; *dvacet* (a)
jeden (*strom*), *dvacet*

pět stromů atp. 315,
 317
dvacetina 315
dvakrát 314, 321, 405;
dv. vyšší než . . . 302
dvamecítma 46, 78,
 141, 315
dvanáct, -e, et. 141,
 skl. 142, -ctý 318
dvandva (složenina)
 78
dvé vzor 143, 320
 337, *dvé to* stč. 321;
dvé a dvě 320; *po*
dvém jehňat 320, 365
dveře, *dvěře* 50, 111,
 118
 -*dvíhati* --- -*dvíhnouti*
 184, 185 pozn.
dvój, *dvojě*, -e stč. 319
 sl.; *dvoje* *sukno*
 (druh a násobnost)
 320; *dvoje vojsko*,
vrata 320
dvójaký 319
dvojatý 320
dvojče, -ete 124
dvojduchý 314, 321
dvojhlásky 6, 8
dvoji vzor 142 sl., 319
dvoji nom., akk. atd.
 viz nominativ, ak-
 kusativ atd.; *dvoji*
 kvantita 57
dvojice 314, 321
dvojité 144, 314, 320
dvojité spojky 253
dvojka 321
dvojnásobný 144, 314,
 321, -ě 405
*dvojn*é číslo 83, 93,
 102, 107, 123, 154,
 282, 425
dvojný 314, 321
dvojtečka 275, 278
 sl., v periodě 272
dvořák et. 74.
dvořan, stč. *dvořénin*,
 -enín 69, mn. -é 91

dvořiti u koho stč. 396
dvorný, stč. *dvoren* 301
dvorský sloh 286
dvouduchý 321
dvouramenný et. 70
dvoustý 318
dvoutisíci 318
dvůj, dvoje, -e 86, vzor
 142 sl.; srov. *dvój*
 a *dvoji*
dvůr, stč. *dvór, dvora*
 i -u 90, 93; *Dvůr*
Králové 3, D. Krá-
lav 3
dycky dial. v. *vždycky*
dýchati (*dýši* et. 46)
 proti *dýchnouti* (pův.
 -y- 27) neb *dech-*
nouti 185 pozn.; 17,
 200; *dýchati čím*
 349
dychtiti po čem 230
dýmati et. 9, 80
 dyšné hlásky 424
dz 7, 424; *dz* dial. m.
đ 37; *dz* slc. za *z* 37
dzedzina dial. 37
dž 7, 424
džbán 7, 32

e, é 10—18; odsouvají
 se 2, 13, 20, 66
 (kompt.), 109; *e z é*
 (a) 10 sl., 19 sl.;
e v dial. m. *y* 27;
e pohybné (vklad-
 né a jerové) 9, 13
 sl., 102, 121; *e -o*
 stupň. 28 sl.; *e* proti
 starému *o* 21 sl.;
e průvodné (při *l, r*)
 27; *e* hrd.-podn. 422
 -e v kompt. příslovci
 66; *e* ve vok. proti
 -u 90, vedle -i 96;
 -é (-e) v lok. proti
 -u 90 sl. a v dat.
 lok. žensk. 106; -e

v nom. mn. 96, vedle
 -y 93; -e (ob. též
ě) v gen. souhl. km.
 121

ě-a 10; *ě é* 10, 31 sl.
ě-i (*y*) 12, 19; *ě z ie* 19
 sl.; -*ě*- stažením
 z -*oje*- 54; -*ě* dial.
 m. -*ej* 50; -*ě* v nom.
 mn. 91

ě dvojhláska 6; 18 až
 20; *ě z a* 10 sl.;
ě-e 19 sl.; *ě* (e)
 se odsouvá 20; stč.
 -*ě*- (-e) proti -*o*- 22
 -*ě* (subst.) z -*ět*- 72;
 -*ě* (-e), -*ěc*, -*ěce* 164
 sl.; -*ě* (-e) kmeno-
 tv. příp. 156, 185;
 -*ě*- v impt. mn. 164

ě (b, jať) 8; *ě z ě* 10,
 31; *ě z *oi* 30

ę a střídnice 9 sl.,
ę-a (stupň.) 29 sl.
 -*ec*, -(e)*c* 63, 75

-*eček* 63
 -*ečka* 64, -*ečko*, -*ečko*
 64

Egypt (*Aeg-, Aig-*) 4
 egyptské písmo 452;
 eg. jazyk 443

-*ech* lok. mn. vedle
 -*ich* 92, 102, 110;
 117 sl.

Echo (víla), *Echy;*
echo, ccha 149

**ei* v *vj* n. i 30

-*ej*- za -*ei*- 6; *ěj* (*ej*)
 z *aj* 11; *ej* z *aj* 11,
 12, 27, 429 sl.; ob.
ej za *i* 20; ob. -*ěj*
 (-*ěj*) 21, 66, 163, 433

-*ėja* staž. v -*á*- 54
 -*ějc* ob. 66

-*eje*-, -*ėje*- staž. v *ie* 54
 -*ěji*-, -*ěji* (stč. -*ějie*, -*ějí*)
 v kompt. 21, 66, 328

-*ějí*-, -*ějí* v 3. os. mn.
 proti -*ěj*! -*ej*! 163;

v -*ěj*-, -*ěj* 20, 21;
 -*ěji* ob. m. -*i* 433

-*ějši* (-*ějši*) v kompt.
 64 sl., 76, u příd.
 jm. 76

-*ěk* 63, 91; -(e)*k*, -*ko*,
 -*ka* 63, 74

ekonom prav. 5
elipsa, -y 149; ellip-
 tická věta 250

-em dat. mn. vedle -*im*
 110; 117 sl.

Emauský klášter 453

-*ěnin*-, -(j)*ěnin*, mn. č.
 -*ěné* (nč. -*ané*) 69,
 91, 92, 94 sl.

-*enka* 64

enklitická slovice a
 zájmena 13, 56. 404

enquête viz *anketa*

-*ěný* 69

epigram, -u 149

epistola 47

epos, *eposu*, (*epu*) 149

-*er*-, -*era*-, -*ero* a -*erý*,
 -*erá*-, -*eré* 68. 143
 sl., 319

-*ěř* 68

eránská větev jaz. 444

erár prav. 4

Erinys-, -*ye* 149

-*es*- 75

-*est* 117, 119

eště ob. v. *ještě*

-*ět*-, -*at*- z -*ět*- 72

ethicus (dativus e.)
 342

etymologická délka
 slabiky 5; etymo-
 logický pravopis
 33, 454

etymologie lidová n.
 prostonár. 440 sl.;

449, 450, 454

eu stupň. v *ov* n. u
 30 sl.

Eustachí-, -*i* stč. 100

-*ev* jinoslov. 128

evangelista, -y 107 ;
vzor 108
explicativus (geni-
tivus expl.) 335
explose 421
explosivy 7, 423
-ěz 75
-ež 76

f 40, domácí a cizí
42 sl.; f z v (pv) 41,
assimilací 42; f-b
42; f-p 43
faktivita 382
falckrahie stč., -í; -ě,
-ěte 116

fara et. 42
fčela viz včela
-fě- 19

fedrovati 439

Felix prav. 4

femininum (ž. rod)
287

Fenicie (Foen-, Foini-
kie) 4

feuilleton, -u 150

fčeti 42

filosofický et. 60

finální věta 261

finitní výrazy sloves-
né 153, 375, 417

finské jazyky 443

Firdusi, -iho 150

flamština 445

flaška 47

Fleury, -yho 150

flexe 82, 417; flexivní,
flektované tvary
417; flektující ja-
zyky 443

Foenicie, Foinikie viz
Fenicie; Foeničané
452

fonetický pravopis
33, 454

forkáf stč. 12

forman. mn. -ani 91

fous ob. 42

fraktura 453

francový jazyk 445

Francouz, -e 151

francouzský jazyk
445; francouzská re-
publika prav. 4

František, stč. Fran-
cišek 48, zkrác. Fr.
(ne Frt.) 275

frase nové jak vzni-
kají 442

frčeti 42

frekventativa 80, 377

frieský jazyk 445

frikativy 423

Fritz (Fric), -e 151

Frozín Ant. 449

fučeti 42

Fuchs, -e 151

fuj! 409

funkce druhů a tvarů
slovních 281, 419

futurum viz čas bud.

g 43 sl., g-h 43; g-z
g-ž 43, 172; g za
psané k 33, 43; g
litera za g, j 455,
456

-g- (přípony s -g-) 75
Gabriel, -e 97, Gabri-
hel stč. 44

gaelské nářečí 445

galilejský prav. 456

gallský jazyk 445

Garonna, -y 152

gd stč. z kt 45

gde, gdo, gdy stč. a
ob. viz kde, kdo, kdy

genitiv 82, 328-337;
gen.předmětný 328,

229, záporový 329,

gen. cílový 329;

gen. dotykový 331;

odlukový 332, 364,

těž 302; gen. pří-

činný 334; gen. ve

zvoláních 334; geni-

tiv (odlukový) při
kompt. a superl.
334; gen. doplň-
kový 335; genitiv
dvojí 335; gen. ča-
sový 335; gen. mě-
rový 335; gen. lát-
kový 335; gen. pří-
vlastkový 335 sl.,
gen. vysvětlovací
335; gen. podmětný
a předmětný 336;
gen. přivlastňovací
336; gen. celkový
336 sl.; gen. za akk.
325; gen. vlastno-
sti 337

genus 282; g.activum,
passivum 154

geometrie (ne -ia!),
-ie 147

Germáni 444

germanismus 439

germánská větev jaz.
445

gj-ž 43

glagolašové 453

glossy 451

Goethe 4, skloň. 151

Gotha prav. 4

gotské odvětví jaz.
445

Gottsched, -ová 151

gradace 409

grammatický rod 282,

287 sl., 297, gr.

osoba 269 sl., 282,

291 sl., gr. číslo

282 sl.; gr. shoda

245 sl., 265 sl.;

gr. abstrakce 418

Greenwich prav. 4

grejcar viz krejcar

Grosz prav. 4

groš et. 48

Grujev 128

gt-kt-c 44

gutturales 7, 422

gymnasium, -ia 148,
neskl. 152
Gzel P. 449

h 43 sl. *h z g* 43, *h*
odsuto 44, *h* při-
suto 44; *h* hiatové
44

-*h-* (přípony s -*h-*)
75

-*ha* 75

habr, dial. *hrab* 51

haby dial. viz *by*, *bych*

hádati se oč 363; 307

had 37, 86, 89, 92; 63,
456

hádě, -*ěte* 37, 72, 124

hádek et. 63

hafati 42

Hach 75

Hais, -*e* 151

hájiti koho (čeho) 331

hajný 132, 293, 299

halmara dial. 55

Halys, -*ya*, (-*ye*) 149

Hamilkar, -*a* 148

Hanák 3, 295; ha-

nácké nářečí 447

hanba et. 73. ob. *hamba*

36; *h. mě jest* 326; *h.*

mluviti (s inf) 390;

hanba hanboucí

(stupň.) 411; *mlu-*

viti komu na hanbu

361

hanbiti se zač 373

hánce 432

hanebník 293

haněti, -*ějí* 187, 193

-*háněti*, -*ějí* 196

haniti, -*i* 187, 193

Hannibal, -*a* 148

hapatyka dial. 55

harest dial. viz *arest*

hasnouti 184, 433

-*hášeti*, -*ějí* 196

Háta 4, skloň. 111

Hattala M. 448

havěd, -*i* 116

Havel, po *Havle* 90,

363, na sv. *Havel* 89;

Havlůj dial. 60

havran, mn. -*ani* 91

házeti, -*ějí* 196; *házeti*,

-*hazovati* 206 p., 379

hebrejský jazyk 443

hej! 215, 409

hejtman et. 12

Helios, -*ia* 148

Hellas, -*ady* 149

hellenská větev jaz.

444 sl.

helm stč. 439

Hemma stč. 44

Henry V. 444

herec, -*rce* viz *hřec*

heros, -*oa* 149

hezky 26; *hezký*, *he-*

zounký, -*oučký*, -*ičký*

64, 410; *hezčí* 65

hi stč. viz *i*

hiat 54 sl.; hiatové

souhl. (*v*, *j*, *h*) 42,

49, 44 a 54 sl.

hieroglyfy 452

hihned stč. viz *ihned*

hiný stč. viz *jiný*

historická doba ja-

zyka 426; hist. pra-

vopis 454; hist.

praesens 383

historik, -*ický* et. 60

Hizmahel stč. viz *Iz-*

mahel

hladký, stč. *hladek* 15,

300; *hladší*, ob.

hladčeji 66

hlahol, -*u* 93

hlaholské písmo 453,

hl. písemnictví 453

hlasatel 71 pozn.

hlásiti et. 79; *hlášen*

47, 192

hláska et. 53; *hláska*

mimovolná jak se

vyvinuje 428 sl.;

hlásky 2, rozřídění

hlásek 5 sl., 421 sl.;

hlásky stč. a starší

8—10

hláskosloví 1, 419, 426

hlásková stránka slo-

va 1 sl., změny

v ní 2, názvy změn

některých 2

hláskové písmo 452;

hl. pravopis 454

hlásný 299

hlava et. 43, 63; *všem*

hlavy dolů! atp.

387; *býti své hlavy*

a svých hlav 387;

v hlavách (kde je

hlava) 283; *svá hla-*

va 308

hlaváč 76

hlavicě stč. 63

hlavička 432, -*inka* 64

hlavní přízvuk 55 sl.;

hl. věty 222, 251

sl., 256, 276

hle! 215, 386, 409;

-*hle*, ob. -*le* 44

hledati (*si*) čeho 333.

co 325, s inf. 389;

hleděti, -*zu* stč. 190,

se dv. akk. 326. *h.*

(*si*) čeho 333, *h. na*

koho, *nač* 234, 354.

361; *h. komu nač*

230, 341; *hledíc k*

čemu absol. 398;

nehledě 214

hlédati 20

-*hlédnouti* = -*hlíd-*

nouti 185 pozn.

hlele ob. 411

hlemýžď prav. 26

hlídač 76 pozn.

hlídati 20

hlína 64, 294

hliněný et. 69

hlínka et. 64

-*hlížeti* 196

hlodati, -*zi* 200

hloub, -ě 109, 110 sl.;
z-hloubi 110, 371
hlitáč, -ati, -avý 51
Hluboká 132
hluboký, -bší 66; *h.*
do pasu, po pás 232,
 355
hluchoněmý et. 78
hluchota et. 71
hmatati — *hmatnouti*
 184 pozn.
hmla slc. (*mhla*) 51
hmotné předměty 286
 sl., 294 sl.
hmoždíř et. 44
hmyz, prav. 26; -u 90
hnací 72 pozn.
hnáti 159, *ženu*, -eš
 16, 35, 206; *h. na*
nepřítele 361; viz
honiti
hned et. 21, 51, 426;
hnedle, -ličko, -linky
 410
hnědouš 76
hněv, *v hněvu* 91;
hněvy, *hněvem něco*
činiti 283, 349
hněvati se na koho,
nač 354; *h. se pro*
pravdu 233
hnísti, *hnětu* 167
hníti, *hniji* 179
hnouti, *hnu* et. 40,
 160, 184; *h. kým*
 (čím) 344
hnutí okem (čím) 344
ho (stč. *j'ho*) 50, 56,
 136; *ho ob.* (m. stř.
je) 136
Hobbes prav. 4
hod, *z hodů na hody*
 231; srov. *v-hod*
hoden viz hodný
hodina obědu 335; *v*
(jednu) hodinu, *ve*
dvě hodiny (kdy?)
 370

hoditi, *hozen* 192, slc.
hožený 37; čím
 344, 351 (též *co*);
h. se komu (čemu), *ke*
komu (*k čemu*) 340;
h. se koho (čeho)
 stč. 331; *h. co do*
čeho (věč) 370, 374;
hodím 376 sl., 379,
 383
hodlati s inf. 389
hodný, *hoden* 15, 300,
 s inf. 390; *h. čeho*
 229, 334, *h. čemu*,
k čemu stč. 340
hoficír dial. v. *officír*
hohěň stč. viz *ohěň*
hoch, *hoši*, *hošík* 45
hojitel, -ný et. 71
hojně čeho 337, *hoj-*
nost čeho 336
hokynář, *hokyně* 62
hollandština 445
holohlav 77, -ý, -ec 79
Holomouc v. *Olomouc*
holoubě, -ěte 124, *ho-*
loubátko 64
Holty, -yho 150
holub, -a 89
holubice 62
holý výraz slovný
 217—219; *h. pod-*
mět, *přisudek atd.*
 224, 226, 227 sl.,
 235, 236, 240; *holá*
věta 218
Homer(os), -a 148
honba et. 72, 73
honem 214, 348
honicí (pes) — *honicí*
 72 pozn.
honitba et. 72
honiti bycha 228, 293;
h. proti hnáti 380,
 et. 28
hop! 226
hopiče stč. viz *opice*
hóra (proti *hora*) 5

hora černá, *Hora Čer-*
ná 3 pozn.; *Hora*
Kutná -á 128, 301;
hory a hora 106;
hore slc. 343 sl.
horák et. 74
hoře nad hoře 362
horek, *hořek* stč. viz
horký, *hořký*
horem 403
hořeti, -í 189; et. 28;
h. zlatem 349; *h.*
ohněm 350
horko, -a 299, 300
Horky, *Horka* 106;
 283, 295
horký, *hořký*, stč. *ho-*
rek, *hořek* 15, 300;
 440; et. 53
hornobečevské rúz-
nořečí 447; *horno-*
německý jaz. 446
horoucí 189
horský et. 35; *horské*
různořečí 447
horšiti se na koho, stč.
na kom 412
horší 66
hospoda stč. 107
Hospodin 4
hospodyně 62
host 85, 87, -i stč.
vzor 118 sl.; -a
 119; pl. -é 91
Hostinné (též *-iné*) 132
hostiti, -štěn 193
hotovati, *hotuji* 206
hotový, *hotov* s inf. 390;
za hotové 355
houba, *hub* 106; 64
houpadlo 69 pozn.
housle, -lí 118; 72
housti, *hudu* 168; *h.*
svou 228; *h. sobě* 342
houšť, -ě 109; 49
houžev, -žve 120
hovění 402
hověti, -ějí. -í 187,
komu 340

hozen, -í v. hoditi
 hr (býti) ob. 241
 hrab dial. viz habr
 hrabati, -u, -ám 198;
 hrabati — hrábnouti
 184 pozn.; et. 31
 hrabě et. 43, -ěte 116,
 124 sl.
 hraběnka 62
 hrabie, -í stč. 116
 hrábnouti v. hrabati
 hráč 76 pozn.; 96
 hrad, na hradě 91
 Hradčany 83, -ana 91,
 94, 95
 Hradecko 74, 299; v
 Hradečtě 45, 102;
 hradečtí, stč. -čtí 45
 hraditi, hrazen (chyb-
 ně -žen) 192
 hrách, hrachu 93
 hrachoviště 74
 hraní 205
 hranické různorečí
 447
 hráti, stč. jhráti 50,
 -aji, -ám 158, 195,
 205, 431; h. nač 361,
 oč 363, več 370
 hráti, hřeji 205; 159
 hravý et. 73
 hráze, hráz 8, 20, 21,
 37, 46, 109
 hrazen, -í v. hraditi
 hrb et. 14
 hrbet, stč. chřbet 33
 hrbiti, -í 189, 440
 hrbitov, -a 89, na hrbi-
 tově 91; et. 440
 hrbol, -u 93; et. 69
 hrdati kým (čím) 344
 hrdelné souhlásky 7;
 h. hlásky 4:2; hr-
 delněpodnebné, hr-
 delněretné hlásky
 422
 hrdesen stč. 44
 hrděti, -ějí stč. 187
 hrdost v. ukázati

hrdý, hrd čím 350
 hřeben, -e 121; hřebé-
 nek, -ínek 12
 hřebí stč., hřebík 44,
 74, 100
 hřec (stč. jhřec), herce
 50
 hřečský stč. 44
 hřeč viz hřeč
 hřešti, hřebu stč., et.
 31, 40, 171, 428
 hřešiti, stč. hře- 8, 19
 pozn.; hřešiti hři-
 chem 350
 hřibě 44, 72; -ěte 124
 hřiběcí 133
 hřidel, -e 97
 hřeč, hřeč stč. 8, 18,
 19 a pozn., hřích 44;
 -ové 91, 291; hřichy
 k hříchům přičiněti
 413
 hřišník et. 74
 hřiva 44
 hřměti, hřmíti 44
 hrncír et. 68
 hrnečné stč. 299
 hrnouti 183
 hrob et. 31
 hroh (= roh) stč. 44
 hromada čeho 336
 hromadná jména 283,
 284, 294; hromadné
 předměty jak se
 počítají 320
 hromazditi, -žděn za-
 star. 37, 193; -hro-
 mážděti 196; podle
 toho nč. shromážditi
 193
 hromnice 111, 283
 hromovládce 418
 hrouda, hrud- 64, 106
 hrozen, dial. rožen 44
 hrozitánský 410
 hroziti komu 339, čím
 349
 Hrozňata, Hroznětín
 69, 295, 299

hrozně zlý, zle 410;
 hrozný a hrůzný 57
 hrst, -i 116; 119; h.
 jistoty 336
 hrubý, -bší 65
 hrud, -i 116
 hrudka et. 64
 hrustička 49
 hrůza koho (= z koho)
 336
 hrůzný v. hrozný
 hrýzati, hrýzám, hrýži
 199, 170; hrýzati -
 hryznouti 185 pozn.
 hrýzati, hryzu 170, 199
 hrzati stč. 44
 hrzeti, -ějí stč. 187
 hubka 64
 hudeľati v. uděľati
 hudu v. housti
 Hugo 4, -y n. -a (ne
 -ona) 102, 148, 151
 húhoř stč. viz úhoř
 hůl, holi 116, odch.
 117 sl.; 120
 hulice dial. viz ulice
 humor stč. viz únor
 hůře, hůř 131, 437
 hus, -i stč., husa, -y 117
 Hus 447, jeho pra-
 vopis 455 sl.
 husička 432
 huště, houšť 27
 huť, -i 116, -ě 120;
 pod huťě a pod hutmi
 děľati 412
 hutrajch v. utrejch
 huviděti v. uviděti
 hvizdati, -ám. stč.
 hvíždí 53, 200; hví-
 zdati -- hvizdnouti
 vedle -hvizdovati
 185
 hýbati, -u, -ám 162,
 163, 198; h. čím
 226, 230, 344
 hýl, -a 93
 hymny 453
 Hynek 296

hynouti et. 40, *čím* 351
hypokoristická řeč
250; hypotaktické
souvěti 251
hypothese, -*se*, též -*sa*,
-*sy* 147
hýřil, -*a* 93
hyzditi, *hyžden* 37, 46,
192

ch 45 sl., 455; *ch-š* (s)
45 sl.; *ch-k* 46; *ch*
ods., přísuto 46
-*ch*- (příp. s -*ch*-) 75
-*ch*, -*cha* 75
chaldejský jaz. 443
chalpa dial. 24
chamito-semitské ja-
zyky 443
chamrad, -*i* 116
chaos, -*u* 149
Charvaté 448
-*cházetí*, -*ejí* 196
chci viz *chtíti*
Cheb, -*u*, stč. *Chba*
15, 16
chechtati, *chechci*, -*tám*
se 200
-*chen* 145
chj-š 46
chladno, -*a* 300
chlap vzor 88 sl.; -*i*,
-*ové* 91; *ch. darebná*
290; gen. mn. 425;
79, 85, 87, 426, 434
chlapák 288, 410
chlapec, -*pce* et. 15;
chlapeček, *chlapík*,
-*íček* 63, 288
chlapecký 18
chlapisko 283, 410; 74
chléb, *chleba* 138; 89, 93
chlév, -*a* 89, lok. 91
chlubiti se komu 339,
čím 350
Chlumec 295
chmel, -*e* 97
chmura, nespr. -*ú*- 23

chodící (bos) 220, 240
choditi o čem (= *ch. oč*)
363; *ch. o holi* 363,
choditi bos ... 128,
220, 238, 241, 246,
284 sl., 290, 300,
322, 324; *ch. bosýma*
nohama 350; *ch. na*
žně 354, *lesem* 322;
nechoditi proti jíti
viz toto; *ch. s kým*
231, 235, *ke komu*
231; *chodivati řadem*
231; *chodívavati* 80
chodník, lok. -*u* 91
chochol, -*u* 93
chomůtné stč. 299
chopiti se čeho 331
choroba et. 73
Chorvaty 453
choť rod m. i ž. 287;
-*i* 116, -*ě* 120
Choteč, -*tče* 13
Chotkova třída 3
chovati koho pod stráží
366, *ch. se čeho* stč.
332; *tak vy tak* (*se*
chováte)? 250
chřadnouti 184; *ch.*
čím 349
chrám, lok. -*ě i -u* 91
chramostýl, -*e* 97
chrániti čeho 331, *ch.*
se od čeho 364
chrápati, -*u*, -*ám* 199
chrástal, -*a* 93, 97
chrěbet stč. viz *hřbet*
chřen stč. viz *křen*
chřístel, -*e* 93, 97
chromý, *chrom* 128, 23,
41; *ch. na ruku* ...
355
chroumati et. 23
chrouti, *chruji* 179
Chrudim, -*a* jm. osob.
130, 295; *Chrudim*
(stč. -*m*), -*ě* 132 sl.,
295; *Chrudimany*,
-*méné* stč. 8

chrudimský (kraj) 8
chruji v. *chrouti*
chrůpati, -*u*, -*ám* 199
cht z *kt* 45
chtění 161
chtíč 76 pozn.
chtíti, -*i*, -*ějí*, 189, 158,
čemu 339, též *co*
340, s inf. 389; *chci*
něsti stč. fut. 390;
chtě nechťe 214,
chtěj (neb) nechťej
214, 385
chtivý čeho 333, 334
chudák 74, 432
chudina 70, stč. 284
chudnouti 379
chudý, *chud* 300; *ch.*
- *bohat* 432; sr.
chuzí; *ch. duchem*
232, 348, *na duchu*
232; *chudé vysvěd-*
čení 298; *ch. člověk*
294; *blahoslavení*
chudí 236
chudoba et. 73
chuchel, -*chle* 97
chumel, -*mle* 97
chundel, -*e* 97
chut, -*i* 116, 117; 119
chutný, stč. *chuten* 15,
s inf. 391
chůze lesem atp. 323
chuzí, *chuzši*, -*še* stč.
425 sl., *chudší* 65
chvála 8, 33; *ch. Bohu!*
386; *chvála-Bohu*
(zpodst.) 224
chváliti 8, 33, *koho* 226,
381
Chvaly, *Chvala* 91
chvění 205
chvíle, gen. *chvil* 110;
chvilka, *chvílečka*,
-*enka*, *chvilčička* 64
chvíti, *chvěti (se)* 158,
178, 205
chvoštište, -*tě* stč. 125

chyba nedopatřením
350

chybiti se čeho 331

chyby písařské 40 p.

Chyšé, z Chyš 110

chytati, chytiti se čeho

331; *chycen* 38, 68

chytrák, -ačka 294

chytrost (ch. nejsou

čáry) 284; *chytrščě*

stč. (mn. č.) et. 72

chytrý et. 68

i, í 20 sl.; bývalé *i-y*

20; *i-ej* (ob.) 20; *i, í*

ods. 20 sl.; **i-b* 30;

*i z *ei* 30; *i (í) z b*

9; *i z ie* 10, 11, 18

sl.; *i z é* 12 sl.; *-i*

a *-u* v 1. os. jedn.

162 sl., 434 sl.; *-i*

kmenotv. 156, 191;

-i (-iž) v impt. 164;

i průvodné 27; *-i*

nom. mn. 91, 96;

-i vok., dat. a lok.

96, akk. 109 sl.

í proti *é (e)* 12 pozn.;

proti *ě (e)* 19 p.;

litera *í* za býv. *j*

456

-i z -tjā, -tja, -tjo 14,

67; *-i a -ú* v 3. os.

množ. 163; *-i* m.

psaného *-ij* 6; *-i*

proti *-ěji, -ejí* v 3.

os. 20, 163 sl.; *-i* v

kompt. 65; *-i* pře-

chylovací 62; *-i*

podst. jm. slov. 161

i spojka 247, 256, 408,

stč. *hi* 44; čárka

před *i* 277 sl.; *i-i*

256 266, 408

ia, iá dvojh. 6, 8, 11;

ia-ě, iá-ie-í 11

-ic 72

-ic (-iček) 63

-ice zdrobňovací a

přechylovací 63, 72,

75, 110; jm. míst-

ní 99 sl.

-ici, -íci (rozdlílný vý-

znam) 72 pozn.

-ický et. 60

-iček 20, 63, 74 pozn.

-ičičký 64

-ička 64

-ičkář (-ský, -ství) 74 p.

-ičko 64, 74 pozn.

-ičký 64

idea, -ey, -eje 147

ideál, ideální prav. 4

identita 309

ie dvojh. 8, 18—20;

-ie stč. v 3. os.

množ. 163; *ie z á*

10 sl.; *ie z iá* 11;

ie-í 18 sl.; *ie-é* 17

sl., 19 sl.; *-ie* stč.

vedle *-ó-* 22; *-ie z*

-eje-, -ije, -tje- 54

-ieř 68

ihned, stč. hihned 44,

sr. *inhed*

-ich viz *-ech*

-ij-za -ii- 6; *-ije-* staž.

v *-ie, -iji-* v *-í-* 54

-ik 20, 60, 63, 74, 91

-ikář (-ský, -ství) 74

Ilion (-ium), -ia 148

illustrace prav. 5

illyřtina 445

-im viz *-em*

immunita prav. 5

imperativ 153, 164;

250, 375, 385 sl.;

zastoupen indik.

384, infinit. 386,

391; v přísudku 226

imperativní věty 223

imperpektivní slov.

(*imperpektiva*) 377

imperpektum stč. 384

implosivy 423

-in, -ina, -ino přivl.

70, 127 sl., 297;

-in jm. os. mužsk.

70, 128, jm. míst.

127; *-in* jinosl.

= *-in* 128, 147; *-in*

v part. 161

-ina 70, 315

incommodi dativus

342, 343

indefinita 312

Indián, nom. mn. -i

91; *Indiáni* 443

indická větev jaz.

444; *indický* et. 60

Indie Východní prav. 3

indikativ 153, 162 sl.,

247, 375, 384 sl.,

388; srov. *at, kéž*

indikativní věta 222

indirecta oratio 268

indoevropský (indo-

germánský) pra-

jazyk a jeho roz-

větvění 443 sl.

Indové 444

infinitiv 71, 153, 158 sl.,

375, 389 sl., místo

supina, absolutivní

391, za impt. 386,

391, za kondic. 391;

inf. bez *se* (*učím se*

modliti atp.) 307;

pádové vazby s inf.

vůbec 392, nom. s

inf. 325, dat. s inf.

342, akk. s inf. 328,

instr. s inf. 347;

inf. podmětem 224,

392, přísudkem 226,

předmětem 227, 392,

přívlastkem 236,

393, doplňkem 241,

392 sl.

infinitivní kmen 156;

inf. tvary 158, 162

sl.; inf. konc. 21,

158; inf. výrazy

rozvité 277

infinitní výrazy slo-

vesné 153, 375

- infixy 443
inheď stč. 21, 51, 426
 inchoativa 378
-ininký, *-inka*, *-inký* 64
instituce 110
 instrumentál před-
 mětný 229 sl., 344,
 doplňkový 345-347,
 s inf. 347, místní
 347, časový 347,
 způsobový, srovná-
 vací, vztahový, mě-
 rový, příčinný (in-
 původu, nástroje a
 prostředku, látky,
 příčiny) 348 sl.,
 vnitřní, přívlastko-
 vý, vlastnosti 350
intelligence prav. 5
 interiectio 281
 interpunkce 275 sl.,
 v periodě 272; 449
 interrogativní věty
 223; interrogativum
 304
 intransitiva 381
iný v. *jiný*
inženýr prav. 5
Io, gen. *le* 149
 ionština 445
-iř 68
 iránská větev jaz. 444
 irské nářečí 445
-isko 74, 410
iskra v. *jiskra*
 islandský jaz. 445
 isolace 403, 426, 437;
 izolující jaz. 443
Israel, *-e* 97
-ista jm. podst. 107 sl.
istý v. *jistý*
-iště 74, skl. 104, 125
-ita jm. podst. 107 sl.
Italián 296; itali-
 ánský jazyk 445
 italská větev jaz. 445
 iterativa jak se tvoří
 79 sl., 377 sl.
- iti*, (*-iti*) a *ěti* zkrác.
 inf. 158, 159
-itký stč. 64
-itý 320
iu, *iú* 8, přehlas. v *i*,
i 25
-iva; *-ivo*; *-ivý* 73
-izna 70
Izmahel, stč. *Hi-* 44
Izrahel stč. 44
- j* 49 sl.; *j* přítomno
 (hiatové) 49, 54; od-
 suto 50; *-j-* mezi
 2 samohl. 54; *j* z
 ž 48; litera *j* 455,
 456
-ja 67; (*j*)a kmenotv.
 156, 193
já, stč. *jáz* 46, vzor
 133; 304
jablko, *jabko* 34, 49,
jablek 16, lok. *-ách*
 102
Jablonné 293
jabor v. *javor*
jadérko 64
jádro, gen. *jader* 102
jak viz *jako*
-(j)ák 74
jakkoli 261, 404
jakmile 407, 408
jako, *jake*, *jak* 22; 215,
 313, 404, 405, *jak-*
tak 259 sl., 313, 408;
 při komp.; *jako ráže*
 atp. 231, 232, 237,
 240 sl., 243
jakost et. 313; *jakost*
 děje slovesného
 376; *j*, hlásek 10 sl.
Jakoubek 296
jakový stč. viz *jaký*
Jakub, 23, 296, *po sv.*
Jakubě 90
Jakubec 296
jaký 139, 313; *jaký(ž)*
taký(ž) 312, *jaký?*
- 314; *jakýsi*, *-s'* 307,
 404
jalmužna v. *almužna*
jam stč. 404
Jan, *Jene* 11, 35, 92;
na sv. Jan 89; lok.
-u, ale o *sv. Janě*
 90; 296
-(j)an, *-(j)an-in* 69,
 435 sl.
Jandit V. 450
Janků, *Janů* 128
jarmara 54
jařmo 75 et.
Jaroměř, *-e*, 130 sl.,
 259, 299
jaro. *-a* 299; *na jaře*
 (*kdy?*) 355, 362 a
 zvl. 412
Jaromír, 130, 295 sl.
Jaroslav 296
 jasné souhlásky 7,
 423, na konci 32
Jasnost (Jeho, Vaše)
 prav. 4; 304
jat (ě, ě) 8
játry stč., *játra* nč.
 106, *jater* 16, 106
javor, dial. *-bor* 41
jazyček prav. 26
 jazyčné souhl. 7, 424
jazyk. *-a* 89, *v jazyce*
i -ku 91; prav. 26,
po jazyku svému stč.
 365
jazyk 1, 415, *jazyk*
 český 416, 446; na-
 uka o jazyku 417;
jazyk se mění 424
 sl.; příčiny pro-
 měn jazykových
 426 až 442: *jazyk*
 (část mluvidel) 421
jazyky izolující, ag-
 glutinující, ohýbací
 443, jaz. kmene in-
 doevropského 444
 až 446, jaz. slovan-

- ské 446, jaz. český a jeho nářečí 446
je z žč 48
jdu, jdeš . . . , jdi viz jiti
je- km. zájm. 135, 137, 310; srov. *jb* atd.
je (m. *jest*) viz *býti*
ječmen. -e 121
jed. lok. -u 91
jelecn, jedna, -no 53; 86; vzor 140; *jedno víno* atp. 319; *jeden druhého* atp. 413 sl., *z jedné země do druhé* atp. 413 sl., *jeden učený nespr.* 294; 314. 316, 318
jedenáct(e) 20, 78, 122, vzor 141 sl.
jedenáctý, -náct, půl jedenácta 149, 319
jedenadvacet 315, *j. stromův* 318; *jedenadvacátý . . .* 318
jedenkrát 321
jedenmecítma et. 141, 315
jeden-ráz dial. 321
jedinký stupň. 410
jedinyj jedináčku 411
jedle -e, stč. jedla, -y 107
jedlový et. 60, 73
jedlý, jedlé ovoce 396
jednak — jednak 253, 256
jednaký 319
jednati oč 363. *j. o kom, o čem* 231; *tak vy tak* (jednáte)? 250
jednice 321
jednodobá slovesa 377 sl.
jednoduchý 144, 321
jednoduchý výraz slovný 217; *j. pravy* 454 sl.; *jednoduché samohlásky* 5, *j. souhlásky* 424, *j. tvary slovesné* 153, 154, 155 a sl., *j. věty* 222, 223—250, *j. kmeny* 418; *j. otázky* 248; *jednoduchá slovesa* 80
jednoslabičné jazyky 443
jednota větná 244 sl., *j. souvětňá* 250, 252, 256, 264
jednotka 321
jednotky členské 244
jednotné číslo 82, 154, 282; *proti mn.* č. 286 sl.
jednou 214, 321, 347, 405; (*ještě*) *jednou tolik* 321
jednuška 321
jeňnec, -hence stč. 15
Jeho (Jasnost, Milost atp.) 4, 304; *jeho* 136, 306
Jech et. 75
jej 136
její skl. 133, 136; 139, 305 sl., 456; *Její (Milost, Lásky atp.)* 304
jejich, jich 136, 305 sl.; *Jejich (Milosti atp.)* 304; *jejich (domů)* 136
jelen 61, 63
jelikož 260, 404
jelínek 63
jemnické podřečí 448
-(j)ěň-in 69
jen že 253
jenž, jež, jež 86, vzor 137; 311, 314, 405; *jenž* ustrn. 285, 291. 312
Jept stč. 43
jer (tvrdé *z* a měkké *č*, *jeřik*) 9
Jericho, -cha 148, 152
jerové e 9, 13 sl., *j. pravidlo, j. slabiky* 13 sl.
jesle, -lí 118; stč. *v něsli* 36
jeseň, -ě 118
jeskyně 110
jest viz *býti*
jesti stč. viz *jísti*
jestli, -že 215, 261, 407 sl.
ještě, ob. eště 50; *j. jednou tolik* 321
ješto stč. viz *ježto*
jetel, dětel, -e 97
jetí, jedu 158, 168; *se dv. nom.* 324; *j. na pole, na trh, na pout* 361; *j. krokem, klusem, tryskem* atp. 231, 348; *j. skrze město* 369; *j. ve sto koních* 370; *j. na čem* 234; *kam jedeš? kde jsi jezdil?* 380; *j. do Prahy, od P.* 358, 374
jetí (zajetí) 175
jevati se čím 345; *j. komu co* 339
jevo, na jevo 129; *na jevě* 300
jezditi. -žděn 53. 192; *sr. jeti*
jezero, lok. -ech 102
ježvec, -zevec stč., *jezevec* nč. 15
ježdění 192
Ježíš et. 47, *pánu Ježíši* 96
ježto, ješto 215, 260; *ustrn.* 285, 291, 312
j'ho stč. viz *ho*
jhráti stč. viz *hráti*
jhřec stč. viz *hřec*
Jičín, -a 89, lok. 90

Jidáš, -ovi i -i 96
jiesti stč. viz *jísti*
jieti, *jmu* stč. viz
jmouti
 jihoslovanština 446
jich viz *jejich*
-jikati, *-jiknouti* 185 p.
jil, -u 93
Jiljí 100
jinak, *jinaký* 313
jinam 405
jinde 405
Jindra, *Jindřich* 429;
 296
jindy 215, 405
jinoch et. 75
jiný, dial. *iný* 50, stč.
hiný 44; 313; *jinší* 76;
jiný, než . . . 259 sl.
Jiří, -i a -iho 87, 133;
 vzor 100 sl.; et. 74,
 km. 79, 85, 87; sv.
Jiří skl. 101
Jiřík 74
jískra, dial. *iskra* 50
jísti (*jie*-. *je*-. 19), *ím*
 162, 168, vzor 208;
 s předponami *-nísti*
 36; *jísti do sytosti*
 232; ve vazbách
 infin. (*tvrdý*, *dobry*,
nechutný jísti) 391;
j. rád 220
jistiti, *jištěn* 193
jistý, dial. *istý* 50;
jist čeho 229, 334,
čím 230, 334, 348;
do-jista 129, *do-za-*
jista 300, *zajisto* stč.
 353, *zajisté* 373; *na-*
jisto 129
jíti (novotv.) 168
jíti, *jdu* (dial. *du* 168,
 50), et. 17, 30; 80,
 159, 164, 167, 168;
 174; s předponami
-níti stč. 36; *jdíž*,
jdížiž stupň. 411;
jde mi oč 342, 363;

j. se dv. nom. 324;
j. na Vyšehrad, *j.*
na jahody, *na mši*,
na pout, *na kázání*
 354, 361, 374; *j. s*
pole, *s oči* 363, 374;
j. na koho 361; *j.*
před koho 366; *j.*
před se 366; *j. za*
kým (*čím*) 373; *j. za*
sebou 307; *j. za muž*
 stč. 95, 372; *j. komu*
na pomoc, *ku po-*
moci 233; *j. dolem*,
lesem, *horem*, *tudy*
 235, 402, 403, 347,
skrže les 354, 369;
kde jdeš? (= *kam*)
 411 sl.; *kam jdeš?*
 — *kde jsi chodil?*
 atp. 380; *jdí* — *ne-*
chod! atp. 381; *jíti*
komu rychle 341; *j.*
s kým 368; *j. s sebou*
 (nespr.) 307; *j. po*
čem 365; *za mnou*
 (jděte) 386; *šel sem!*
 (impt.) 250, 386;
 srov. též *půjdu* (*po-*
jíti)
jíti, *jmu* viz *jmouti*
jítro, gen. *-tr* stč.,
-ter nč. 16; 54
jitrocel, -e 97
jízda 53
již *již* 411
-jížděti, -ějí 196
 jižní skupení jazyků
 slovanských 446
jmě, *jmene* stč. 123;
vzdíeti, *jmieti* (*sobě*)
jmě stč. 325; *ve jmě*
 (*ve jměno*) *Otce* . . .
 a *ve jměnu Otce* 412
jmeli. stč. *-lé*, *melí* 50
jmění 50, 187, 294,
 402
jmenniny 283
 jmenné výrazy slo-

vesné 389; jm. sklon-
 nění příd. jinen
 299 sl.
jměno (ob. *meno* 50),
 -a et. 17, 123; gen.
jmen . . . 102; *jest*
mi jměno Jan 325,
 340; sr. též *jmě*
jměno podstatné, pří-
 davné, přísudkové
 viz tato hesla:
 jměna konkrétní,
 abstraktní 294;
 obecná: hromadná
 a látková 294;
 vlastní: místní, ná-
 rodní, plemenná,
 pokrajinná, osobní,
 křestní, otecká, ro-
 dová 233, 294—296;
 jm. pomnožná 283,
 jm. svátkův a slav-
 ností 283. zdrob-
 nělá 63 sl., zhru-
 bělá 288; jm. pů-
 vodu zájmenného
 313
 jmenné kmeny 58,
 61—79, j. sklonění
 84 sl., 126
 jménovací nominativ
 325
jménovati (ob. *men-*
 50), se dv. akk.
 327, *j. se*, *býti jme-*
novánu se dv. nom.
 324, 325, *j. koho*
čím, *j. se kým* (*čím*)
 345
jmíeti, *jmám* viz *míti*
jmín, -a, -o 50, 161.
 187; *býti jmínu* se
 dv. nom. 324
jmouti (*jieti*, *jíti*), *jmu*
 439 sl.; et. 17, 174,
 175; s předponami
-níti, *-ňul*, *-ňat* 36;
jmu se číniti něčeho
 stč. 331, 389; jm.

koho živa 327; *jmu se toulati* (bez se) 307
j'mu stč. viz *mu*
-jo 67
Jonáš, -ovi a *-i* 96
Josef 42, 296
jotace a její zánik 19, 25
jsem, jsi atd. et. 162, 208 viz *býti*; *Jste, aby Jste* nespr. 4
jš ze *aš* 48
-jší 65
Jungmann 451, 453, 456
Juno, -ony 149
Juří viz *Jiří*
juž, už 50
js z žz 48
jž z žž 48
jb, ju, je 135, 310

k, k-c, k-č 44, 172;
k za vyslov. *g* 33, 43; *k* odsuto 45, přisuto 39, 45
-k- (příp. s *-k-*) 74
-k 63, 74
k, ke, ku předl. 21, et. 34, 36; s dat. 359, proti *při* a *bez* 374; *k-králi* (nč. *ke*) atp. 18; *k-oku, k-uchu* atp. 23, 24; *ku* 24; *bylo jich ke* *stu* 232, 316, 355; *ku Praze, od Prahy* 373; *ku prosbě, k vůli* atp. 355, 359; *k čemu je to?* 355; *k sobě přijíti* 308, 359; *vrána k vráně* atp. 413 sl.; *k ránu, ku pomoci* 355
-ka přech. 62; zdobňovací 63, 64, 74
kabát et. 41
káceti, -ejí 196; 379

kacír 438
kačer 62
kád 64, *-i* 116, odch. 117
kádcě stč. 63, 64
kadečka 64
kadeř, -e 109
kadi, -iho 150
kadidlo et. 68
kadlec ob. viz *tkadlec*
kafka viz *kavka*
Kafři 443
kachel, -chle 97
kachna 62
-kájeti, -ejí 196
kako, kak stč. 313, 404
kal, -u 93
-káleti, -ejí 196
kalich, -a 89
Kalivoda et. 78
Kalná 295
Kalypso, -sy 149
kam 22, 58; 215, 404, 405, 408; *kum - tam* 267, 313, 408; *kam* a *kde jdeš?* 411 sl.; *kam proti kde* 380; *obrat se kam obrat* atp. 385
kámen 35, 73; *km.* 79, 85, 87; *kamen-* 93; *vzor* 121 sl.; *-ův, a deset kamen* 92, 121 sl.; *k. na kameni* . . . 413; *od Kamene* (rod) 224, 354; *dům od (= z) kamene* 355, 364
kamének, -ínek 13
kamení 283
Kamenice, -e 99; 295
kameník (m. *-nník*) 70
kamenný et. 70; *kamenné tesání, tesák kamenný* stč. 298; *k. most* 237
kamna, stč. -pna 40; 83, 283; 103

kamo, kame stč. viz *kam*
Kamyk prav. 26
kanál, -u 93
kanape, -e 152
kandidát, -átka 4
kání 205
kanička ob. viz *tka-nička*
kaňk stč. 36
kánon et. 5
kanouti et. 40
kapati, -u 199; 40; *kapati* — *kápnouti* 184 pozn.
kapla a *-e* 107; 438
kaplan, -ani 91
kápnouti viz *kapati*
kapr et. 51
kára et. 68
Karadžić prav. 4
kárati, -ři, -rám 199
kardinál prav. 4
Karel, -rla 62, 93; *K. Čtvrtý* prav. 3; *Karel IV.* 453
Karla, -y 62
karmadhāraja (slož.) 78
kašel, -šle 97
kašlati, -šli, ob. -šlu 199; 162, 163
kaštan 47
kaštel 47
kategorie 431
káti se et. 68; 159, 205; 430 sl.; *k. se čeho* 229, 334
kausální věta 260; *k. souvětí* 254
kausativa 382
kavalír, -ský 5
kavka, kafka 32, 42
kavkazský kmen 443
kázání, -aní stč. 162
kazatel, -e 97, *vzor* 98; 57, 95; 71 pozn., 432
kazatelský, -stvi 71 p.

kázati, -ži 199, *kaž!* 164; 57, 71; *k. komu* 339; *k. s inf.* 389
kazeň, -zně 118; 15, 36
kazivět et. 78
kaziti, -žen 192
každický 410
každý et. 313; *k. (s mn. č.)* 284; *k. nás* stč. (= z nás) 337; *každý nevie* stč. 425; *po každé* . . . 365
kažen, -í viz *kaziti*
-kážeti, -eji 196
kčiče stč. 425
kde (gde) 33, 43; 215, 404, 405; *nemám kde* 228; v záporu 406; *kde kdo* 313; *kde jdeš?* dial. 411 sl.; *kde—tam* 267, *kde—tu* 313, 408; *kde proti kam* 380; *vezmi kde vezmíatp.* 385
kdesi, *kdes* 21
kdež stč. m. *odkud* 412
kdo (ob. *gdo*), *kto* stč. 22, 45, 86, 138, vzor 139; 289; *kdo?* 310 sl., 314, vztážné 311
neurčitě 312; *kdo—ten* 267; *kdo nás* stč. (= z nás) 337; *kdo s koho* 368; *buď kdo buď* atp. 385
kdokoli, -v, -věk 312 sl.; 404
kdosi, *kdos* 21; 313, 307, 404
kdož 404; srov. *kdo kdy (gdy)* 32, 33, 43; 215, 404, 405, 408; *nemám kdy* 228; v záporu 406
kdyby 261, 408
kdykoli 404
kdysi, -s 21, 307, 404
když 13, 215, 259, 261, 262, 405, 408, 417

ke předl. viz *k*
kejklář et. 12
kelecké různorečí 447
keltská větev jaz. 445
keř, *kře* a *keře* 15, 17
kerý stč. a ob. viz *který*
kěž s ind. a kond. 249, 250
Kijevské zlomky hlaholské 453
kj-č 45
kladba v. *klatba*
kladivo, -ívko 63
kladné věty 223
kladu v. *klásti*
klamati, -ám, -u 195, 198, 199; *k. kým* stč., *koho* 230, 325, 344, 425
klaněti, -kláněti, -eji 196 sl.; *k. se komu* 339; *k. se budeš* (= *klaň se!*) 348 sl.
klásti 158, 160; *kladu-(na)kládám* 57; *k. naději v kom* stč., *v koho, do koho* 412; *k. si něco za podušku (zač)* 372; *k. lest o kom* stč. 363
klášter 47, -a 89, lok. -ře 91
klatba, -dba, stč. -tva 33, 72, 427, 428
klat, *klet*, -ý 175
kláti, *kolí*, *kůleš* 199; *k. v oči (věč)* 231
klátiti čím 344
klatva v. *klatba*
klécěti stč. viz *kliceti*
klej, -e (*klí*) 95
klekati—kleknouti 184 pozn.
klenouti et. 40
klepati, -u, -ám 199
kleště 83, 283
kletba, -tva stč. 72
kléti stč. viz *klíti*, *klnouti*

klevetati, -ci stč. 201
klí, -í 95
kliceti, -eji 197
klíč od čeho 364
klička (za Husovu tečku) 456
klid, stč. *klud* 57
klidový význam 411
klíh ptačí (šp. m. *lep*) 439
klíji, *kluji* v. *klvati*
klín klínem 233, 413
Klio, gen. *Klie* 149
klíti, *klíji* v. *klvati*
klíti (stč. *kléti*), *klnu*, *kleji* 174, 175, 178; *kl. čemu* 339; sr. *zaklínati*
-klízeti, -eji 197
klnouti, *klnu* v. *klíti*
klobati, -u 198
kloubok et. 51; *myšlivci mají kloubouky* atp. (mn. č.) 286
klofati, -u 199
kloktati, -ci, -tám 201
kloniti se čemu stč., *k čemu* nč. 322
klópýtnouti prav. 26
klouti v. *klvati*
klouzati, -ži, -zám 199
klubati, -u 198
kluji v. *klvati*
klus, *jeti klusem* . . . 348
klusati, -ši, -sám 200
klvati, *klíji* a *klíti*, *kluji* a *klouti* 181, 203; 195
kmen, -e 121
kmen, *kmeny* 58 sl., 418; třídění kmenů 58; km. prvotný a podružný 60, km. základní 61, 418; kmeny jmenné 58, 61—79, a to samohláskové neb otevřené a souhláskové neb zavřené

79, 85, jednoduché a složené 58, 61, 76, 78, 418; — km. slovesné 58, 79 sl., 155 sl., a to infinitivní 156, prae-sentní 157, samo-hláskové (příz-na-kové) a souhl. (bez-přízn.) 157; — km. zájmenné 58, 61
 kmenosloví 1, 58—80, 419, stč. a nč. 425
 kmenotvorné přípony 58 sl., 156, 166, 182, 185, 191, 193, 206, 418
 kmenová samohláska, souhláska 85
 kmet, -a (stč. -i) 119
 kmitati — kmitnouti 184 pozn.
 kmoch et. 75
 kmotr 62, -tře! 90; *dům kmotra Nová-kův* atp. (stč.) 298
 kmotra 62; *kmotro! paní kmotra!* 325
 kněz et. 75; 95, 97, 125, 424; *kněže!* 96
 kněž, -ě, -e stč. 131
 Knězeves. *Kněžepole* 131
 kněží, stč. -ie. vzor 98 sl. a 114; 283
 kněžic 72
 Kněžmost 131
 kněžna stč. a nč. 62, et. 70
 kněžství, -stvo 72
 kniení (stč.) et. 62
 kniha 64
 kníže, -ete 124, *kníže* dial. 28; stč. *knížě* (stř. a muž.) 125, 287; význam 424; *k. nad čím stč.* 362
 knížka 64, dial. *knížka* 6, 28

knoflík, -ikář 74 pozn.
kníže (mor.) v. *kníže*; *knížka* v. *knížka*
 -ko 63, 74
koblík stč. a slc., -lók mor. viz *klobouk*
kobyła prav. 26
kočí, -í a -ové 115
kohout 61
Kochanowski, -ského 132
kochati se čím 349
kojiti se čemu stč. 340
kokodril stč. v. *kro-kodil*
kol 56, srov. *kolem*
koláč 76
kolba et. 73
kolébati, -u, -ám 198
kolečko et. 64; *koleč-kem, do kolečka se točiti* 231
kolem 352, *k. čeho* 359
kolénko 432
koleno 83, 102, skl. 103; 123; srv. *padnouti*
koles- v. *kolo*
 -koli 404, -koli(v), -kolivěk 313
kolik skl. 144 sl.; *kolik — tolik* 313, 314, 337, 404, 405, 408
kolikátý 313, 318
kolikeryj, -er, -era, -ero 144; 313, tázací 319
kolikost děje 376 sl., 378—381
koliký 313
koliti (m. *kláti*) 193, 199
 kolektivní jména 284
kólně v. *kůlna*
kolo 64, 101; km. *koles-* 75
kolon 275
komár prav. stč. 455
Komenský 449, 451
komín, -a 89; lok. 91

komínik (m. -nník) 70
komise v. *komisse*
komma 275
kommissse 5, zast. -sí 115
komňata et. 439
komorná 132, 293, 299
 komparace 301, 410
 komparativ 64—66, 294, 302, s gen. 334, s udáním míry 302, s *od* slc. 364; k příslovci 66, 404
 komparativní věty 259 sl.
 kompose 421
kón v. *kůň*
 koncessivní věta 261
 koncovka co jest 61, 81; koncovky kme-nů jmenných 79, k. jmen cizích 147
 kondicionál 153, 209, 210 sl., 247 sl., s *kéz* 249, 250, 375, 386—388; za indi-kativ 388. zastou-pen infinitivem 391
 kondicionální věta 223, 261
koně v. *kůň*
konec roku 336; *konec všemu* 343, *k. řečem* 340; *konec rybníka* atp., *kde?* 327; *k. koncův* stupň. 411; *býti v koncích* 275, 283
Konecchlumí 295
konečně 253
konev, -nve 120; 64
 kongruence 245 sl., 281, 419
koníček 63
koník 74 pozn., 57, 63; lok. -u 91
 konjugace, konjugo-vané tvary 81
 konjunkcionální věty 257

konkretní předměty 286, jm. podst. 294
koňmo 405
 konsektivní souvětí 254; k. věty 260
koňský zpravce stč. 298
Konstantinopole, -e 149
konšel, -a 93
konývka 64
 koordinované souvětí 251
kopa grošů 334
kopati, -u 199
Koperník 294
kopírovati prav. 5
 kopulativní souvětí 252
kopyto prav. 26
kora v. *kůra*
koral, pl. -y, -e 93
korbel, -e 97
korec čeho 228
kořen, -e 121, do *kořen*, *dokorán* 92, 122; z *kořene* *vyvrátiti* 372
 kořen slova, kořenová slabika 60, 418
Korintská šíje prav. 3
kořist, -i 116, 119; *kořistka* 64
kořiti se komu 339
koroptev, *korotev* 40, -*tve* 120; stč. *ku-roptva* 23
korrektor prav. 5
 korrelativa 314; korrelativní spojení 267, 408
korrespondence pr. 5
koruna et. 23
korunovati koho králem 345
Korybut, -a 90
kos, mn. -i 456
kost, -i vzor 116; et. 39, 52, 53, 59, 79, 119; 64, 85, 87

kostel 438, -a 89, 93; lok. -e 91; *kostélek*, -*ýlek* 13, 63; k. u *sv. Tomáše* atp. 369
kostěný et. 69
kostival, -u 93
kostka, *kústka* 57, 64, 440; 432
Kostomarov, -a 128, 147
koš, -e 95
košík, *košíkář*, -*ský*, -*ství* 74 pozn.
košile, gen. mn. 110
košťál, -u 91
koště, -*ěte* 125
koštěr et. 68
koštovati ob. 47
kotel, -*tla*, -*tle* 93
kotev, -*tve* stč. 121
 Kott 451
kotva, -y 121
Kouba, *Koubek* 296
koudel, -e 109
koukol, -e 97
koule, *kule* 57
koupadlo 69 pozn.
koupání 161
koupati, -u, -ám 199
koupel, -e 118
koupiti — *kupovati* 57, 206 pozn.; k. *co pro koho, komu* 233; k. *zač* 233, 372; k. *co čím* 349
kouřiti, kuř! 164; *ne-kouřím* význam 379
kousati, -*ši*, -*sám* 200
kousavý et. 73
kousek et. 63
-koušeti, -*ejí* 197
kout, -u, -a 90; 93; k. *od koutu* 413, z *kouta* *do k.* 90
kouti v. *kovati*
kouzlo, gen. mn. 16
kovář, -e 95, et. 68; *Kovář* 296

kovárna, stč. a dial. -*ně* 69
kovati, kuji a *kouti, kovu* 180 sl., 194, 195, vzor 202, 203
kozel, -*zla* 93
kozlec, -*zelce* stč. 15
kožich, lok. -u, -*še* 91
kř ze *skř* 48
krací v. *krátký*; *Kracík* 74
kráčetí, -*ejí* 197
krádež, ob. -*er* 49
kradu v. *krásti*
kraj, -e 95; *krajem hluboký* (*kde?*) 347; *na samém kraji* 310; *k. světa* (*kde?*) 327, z *kraj světa* . . . (atrakce) 274
kráják et. 74
krájeti, -*ejí* 197
krajíček, *na krajíčku* *stupň.* 410
král, -e 97; -*i!* 96; *k. nad králi* 363, 411; *zahrada krále Václava* (-*ova*), *královna Václava* (-*ova*) 298
králevic v. *královic*
králícký *pravopis*, *K-á bible* 456
králová stč. 62, 132, 299, 424 sl.; *Králové Dvůr* prav. 3
královic, -*evic* 22; -*ci!* *i -če!* 96
královna stč. a nč. 62, 425
královská volba 298; *K-é Vinohrady* prav. 3;
království v dial. 42
králův, -*ova*, -*ovo* srov. *král*; *K-ův dvůr* prav. 3
krám *od krámu* . . . 413

krapati-krápnouti 184
 pozn.
krapet, -pte 15, 124
Krasicki, -kého 147
krásný nad kým stč.
 363; *ovoce krásné*
zraku 341, *o krásné*
patřiti (s inf.) 390;
kraší a -šší i -žší 49
kráší et. 37 sl., 376 sl.
-krát 321
krátce, kompt. *krat-*
čeji 66
krátek stč. viz *krátký*
-kráti, -*křeji* 205
krátké samohl. 5, *kr.*
slabiky 57
krátkozraký et. 79
krátký, stč. -*tek* 15,
 301; kompt. stč.
krací 74 a -*čí* 38,
 65, *kratší* 57, 65,
 66; *na krátce* 129,
 300, 362; *v krátce*
 371
kratochvíle, -*chvíl* 109;
kratochvilný, stč.
 -*len* 301
Kraus, -*e* 151
Kräuter 429
krejcar (gr-) 43; *k. ke*
krejcaru 413
krejčí, ob. *krejčové*,
 -*ům* . . . 115, *krejčo-*
vá 62; *Krejčí*, -*ího*
 62, 296, 297, *Krej-*
čová 62; *Krejčova*
zahrada ob. 297
křemen 35, dial. *skř-*
 48; -*e* 121
křen, stč. *chřen* 46
křesati, -*ši*, -*sám* 200
kreslicí (potřeby) —
kreslicí 72 pozn.
kreslití, -*slen* 193
křest, *křtu* et. 17; lok.
 -*u* 91
křestan 438, mn. -*ané*
 91; et. 46

kře stanství, -*stvo* 72
křestní jména 296
Kreta 295
krev, *krve* 15, 17, 120
křičeti na koho 354
křídélko 64
křídlice ob. viz *skř-*
křídlo 64, 68 pozn.;
 instr. -*y* (ne -*oma*)
 83, 102; lok. -*ech* 102
křik 74 pozn.
křípat (ob.) v. *skř-*
křisitel 69 pozn., 71 p.
kristal, *křištál*, -*tál*
 35, 47
Kristus 3, 46; stč.
Kři- 35; dat. -*u*,
 zř. -*ovi* 90
Křištofor stč. 35
křiti v. *kryti*
křivan (ob.) viz *skř-*
křivda et. 72
křivditi komu 341
křivý komu 341
křížem a křížem 411;
ruce na kříž 361
krk, *po krk* 365
Krkonoše, *krkonošské*
hory 3; gen. -*noš*
 113; *krkonošské*
různořečí 447
kročiti 352
krok 63; *jíti krokem*
 348
krokev, -*kve* 120
krokodíl (stč. *kokodril*
 51), -*a* 93
kromě et. 82, 214, 232,
 343 sl., 352, *krom*
 20, 56; *k. čeho* 359
 sl., *kromě lidí* 356,
 360, *kromě neděle*
 355
Kroměříž, -*žír* 51
kropáč 76
kropičí (konev) — *kro-*
pčící 72 pozn.
kropieř stč. 439
křoví 22

křtící (list) — *křtící*
 (kněz) 72 pozn.
křtiny 233,
křtitel 71 pozn.
křtiti 159; *k. se od*
koho stč. 388
krůček 63
kruchta et. 45
Krušné hory pr. 3
krutý 432
krváceti, -*ejí* 197
krvotok 432
krycí 72 pozn., *kryjící*
 165
kryti (stč. *křiti* 35),
kryji vzor 177 sl.;
 156, 158, 160, 181
 sl.; *k. se před čím*
 366; *k. se čeho* stč.
 332
krytí, *krytý*, -*á*, -*é*
 161, 397
kt-c 44, 45, 453; *kt-gd*
 45, *kt-cht* 45, *kt z gt*
 (assim.) 44
kterak 45, 405
který (ob. *kerý* 39),
 stč. -*ří*, -*řích* . . .
 35; 45, et. 13; *který*,
 -*ž* 139, 310, 311;
který—ten 314, 337;
ten který (= někdo)
 312; *k. nás* (= z nás)
 337
kterýkoli 313; *kterýsi*
 404
kto, *kte* stč. v. *kdo*
ku viz *k*
Kuba, -*y* 147, 296
Kubík, -*iček* 296
Kubílaž, -*e* 150
Kubín 128, 296
Kudrnáč 296
kudy 215, 404, 405, 408
kuchyně, -*ň* 109
kuji v. *kovati*
kukla a -*e* 107
kůl, *kolu* 93
kule, *koule* 57

kůlna, dial. a stč. *kólně* 69
kůň (*kón*, *kuoň*) 8, 23, 57, 195; *na kůň* stč. 95, 99; *koně* 99, 324, *k. vraní* (-*ně*) 290 sl.; *jezdci starají se o své koně* (mn. č.) atp. 286; *vyjeti ve 300 koních* stč. 370
kunšt ob. 47
kupčák, -*pečka* stč. 15, *kupeček* nč. 63
kupec, -*pce* et. 15, 75, 95, 96, 98; *kupče!* 96, 113
kupecký, stč. -*čský* 49
kupování 161
kupovati, -*uji* et. 156, vzor 206; 376 sl., 379; *kupují zahradu* (= *hodlám koupiti*) 380; *k. za hotové* 355; sr. též *koupiti*
kupsobě, K-77, 78, 293
kůr et. 46
kura, -*y* 34
kůra, *kora* 57, 107
kuřátko 64
kurdský jazyk 444
kuře, -*ete* et. 9, 10, 72, vzor 124; 64; km. 79, 85, 87
kurfiřt 35
kuriální sloh 286
kuroptva stč. viz *ko-roptev*
kus 63, -*u* i -*a* 90; *k. chleba* 336; *řezati na kusy* 361; *platiti od kusu* 364
kusá věta 250
kusadlo 69 pozn.
-kusiti čeho 333
kůstka viz *koštka*
kutiti co nad kým 362
Kutna (-*á*) *Hora* 128, 301

kůzle et. 72
kůzlo v. *kouzlo*
kůže, *koží* . . . 110
kužel (nespr. -*ů*) 23, -*e* 97
kv (*qu*) 5
kvale 405 sl.
kvalita prav. 5; *kv. děje* 376
kvalitativní zápor 406 sl.; *kv. instrumentál* 350
kvantita 1, 56 sl., 417; *kv. dvojí* 57, 418; *kv. jmen zdrobně-lych* 63; *kv. v impt.* 164, v inf. 158 sl., v supinu 160, v přič. min. trpném a v podst. jm. slov. 161 sl.; *kv. jmen na -č*, 68 pozn., 76 p., na -*ci* 72 p., -*ík*, -*ikář*, -*ičkár* 74 p., -*dlo*, -*delna* 68 p., -*tel* 68 p., 71 p., u sloves II. a V. tř. tř. 184 pozn., VI. tř. 206 p.; *srov. kolikost*
kvantitativní zápor 406 sl.
kvantum 406
Kvapil, -*a* 93
Kvarnerské ostrovy 453
kvas od kvasu . . . 413
kvasnice, -*ic* 109, 110
k-večerou viz *večer*
kvěsti v. *kvísti*
květ et. 30; 63, 288
kvetení 168
kvěleři, -*iti*, -*im* 193; *k. nač* stč. 361
kvinta 2, 5
kvísti, *kvetu*, stč. *ktvu* et. 30, 50, 168; *k. květem* 350
kvitance 2
kvíteček 288

kvítek 63; *kvítek a kvít-ko* 288
ký 139, 313; *kýho výra!* atp. 328
kyčle, -*e*, stč. *kyčla*, -*y* 107
kýchati -*kýchnouti* 185 pozn.
kymerské nářečí 445
-kyně 62
kynouti et. 40, 183
kypěti 40, 68
kyprý, stč. *kypr* 301; et. 68
kysati — *kysnouti* 185 pozn.; *kyši*, -*šeš* 200
kyš! -*te!* 386
kyvadlo 69 pozn.
kývati, -*vu* 199; *k. — kývnouti* 184 p. a 185 pozn.
l samohláskové, dlou-ží se (*l̄*) 27; *l* souhláskové, *l* odsuto, přísuto 34; pře-smykuje se s *r* 2, 51
l, l̄, l̄ 8, splynutí s *l*, *l-u* 33 sl.; *l* m. Hu-sova *l* 456, 455
l̄ (slabikotvorné) 7, 14, 27
*la z *ol* 50; -*la* i -*le* 107
-l- (přípony s *-l-*) 68
-l, -*la*, -*lo* 68, 160; jm. podst. na -*l* vz. tvrd. 93, měkk. 97
Labe 104
labiales 7, 422
labiodentales 7, 422
labuř. -*i* 116, *odch.* 117; 119, 120
Lacedaemon pr. 4
lacino 300
lačný, stč. *lačen* 15, *l. čeho* 333, 334
ladem ležeti 231, 348
La Fontaine skl. 150

láhev, -hve 120. 121
lahvicě, lav- stč. 44
lákání ďáblovo 401
Lakedaimon pr. 4
lakom 165, -ec 432
lamač 76 pozn.
La Manche (-š), -che (-še) 151
lámati, -ám, -u 195, 199
laní stč., *laň, -ě* 61, 114
lání 204, 161
lankrabie, -i stč.; -ě, -ěte 116
lapati zač 372
láska 45, 53; *l. k Bohu* 359; *pro lásku dětátka* 336; *Láska* 296; *Tvá L., Vaše L.* 304; sr. *milost*
laskající řeč 250
laskavý na koho 354
lastovice, vl- 42, 47
lašské nářečí 447
laštovice, vl- 42, ob. *laštovka, vl-* 47
lať 39, -i 116, -ě 117, 120
láti, laji et. 54; 156, 159, 194. vzor 204; *l. komu* 339
latina, latinský jazyk 445, v Čechách 449
latině stč. 344, *po latinsku* 365, *latinsky* 405, 432
latinismus 439
latinka 453
látková jména 294; *látkový gen.* 335, *instr.* 349; *přísl. urč. látky* 233, 335
Laura, -y 151
lavice, g, -ic 110; *lavicě* stč. v. *lahvicě*
-lavý 73
lázeň, -ně 118
laziti, lazuka stč. 32
-le v. *-hle*; *-le* a *-la* 107; *-lé* kořenné 19 sl.

lebka 427
lec- 313
léceti, -eji stč. 197
leci, -tím v. *letěti*; *léci, -tám* v. *létati*
léci, lahu stč. 157
leckde 7, 32, 424; *lec-kdo* 313; *leckdy* 428
leč 253
leď, lok. -ě 91
leda 313; *leda umění* 236
ledaco, -čeho 139
ledakdo, -koho 139, 313; *ledakdos', le-daskdo* 313
leden, -dna 89, lok. -u 91
ledví 114
ledvde, -gdy, -gdo v. *leckde* atd.
legát prav. 4
lehadlo 69 pozn.
lehati 157, *lěhati* 338; *lehajíc vstávajíc* 398
lehký 32; *z lehka* 300; *lehce* 214, *-čeji* 66; *lehčí* (stč. *-čější*) 65
lehnouti 157, 338; *lěhnouti* — *líhnouti* (se) 185 pozn.
lech stč. 442
leji v. *liti*
lěk 20
leknouti se čeho 334
leknutím nemluvíti 35
len, lnu, lenu 17
Lenau, -a 151
lení, lěň stč. 301
leniti v. *neleniti*
lenivý 73, s inf. 390
lenoch et. 75; 45, 90 (vok.), 92; *lenoch líná* 411
lep et. 30; 439
lépe, (-eji) 66; *l. jest* s inf. 391, se dv. dat. 242
lepší 65, 66

leptati, -ci, -tám 201
les, -a 89
Le Sage skl. 150
lestík, -íček 20; lok. -u 91
Lessing, -a 150; 4
lest, lsti 15, 17. 116, 119; *lest klásti o kom* stč. 363
lestný et. 17
létati, -ci, -tám 201; *l. — létnouti* 184 a 185 p.; sr. *lítati*
lété stč. 322, 344
letěti, -tím (stč. *lecu*) 190; *l. pádem* 350
letnice, -ic 111; 283
léto, let 102; sr. *lété*
letopočet 318
letorost 51
letos et. 214, 235, 309, 327, 403, 405
letošek, lok. -u 91
levita, -y 107
levý, v levo 214, 370, na l. 129, 300, *po levu* 300
lézti, -zu et. 32: 160, 170
lež, lži 117; et. 43, 68
ležeti, -i 157, 190, 375; se dv. nom. 238, 242, 300, 324; *l. na čem* 374; *l. polem* 347; *l. pádem, úho-rem, ladem* 231, 348; *l. komu u noh, k nohám* 412
-ležeti 338
lhání 161
lháti, lžu 163, 200; et. 43; *l. komu* 339; *l. kým* stč. 344, 425
lho v. *lhota* a *lze*
lhota et. 71; *Lhota* 295
-li 56, 215, 248, 261, 262, 272
lhtáč, -ati, -avý v. *lhtáč*
líbiti se komu 340;

- líbí se mi co do koho* 358
libost, svá l. stč. 306
libra čeho 336
libůstka 432
Libuše 76; *Libušín* et. 69, 295
Libye prav. 4; libyjský jaz. 443
líce 63, 104, 111; *státi v smutném líci* (smuten) 370
líceti v. *léceti*
Lic(u)mburk stč. 24, 27
ličidlo 69 pozn.
líciti na ptáky, nč. v. *léceti*
ličko 63
lid, -u 90; *lid sedlský přicházejí* stč. 284; *lidé* 94. zamlčeno 250, vzor 120
Lída, Lidka 25
Lidmila 25, 296
lidojed et. 78
lidský, lidštější 64
Lidunka, -uška 25
lihnouti v. *léhnouti*
lichotiti komu 339
lichý čeho stč. 332; *na licho* 300
liknovati se čeho st. 332
Linde, -eho 151
linguales 7, 424
líný s inf. 390
lípa 64, 106
Lipany, Lipěné stč. 8
lípati co 230; *l.* — *lípnoti* 185 p.
líпка 64
Lipsko, v Lipště 102
liquidae 7, 424
list komu 245; *l.* — *lístek* 63
listí 283, 294
listopad, -u 89
lišení významu 440
lítati — lítnoti 184 p.; *krkavci sobě lítají* 342; sr. *létati*
litery zdvojené 5, *známkové* 455, *lat. a české* 455, *nečeské a zvláštní* 5
litevský jazyk 446
lítí, líjí a lejí 179, 205
-lítnoti = -létnouti 185 pozn.
lito mi čeho 334
Litoměřice 449
Litomyšle prav. 26
litovati čeho 334
litu-slovanská větev jaz. 446
lítý — krutý 432
-livý 38, 73
lízati, -ži 199; *l.* — *líznoti* vedle *-lízovati* 185 p.
Ljubiša, -ši 147
lkání 161
Lobkovice 83, 97, 283. 295, vzor 100
lodí stč., *loď, -i* 114, 116, odch. 117
loďka 32
lochtuše et. 45
loj, lůj 57
lokál místní, časový, způsobový 343 sl.
loket, -kte 15, 79, 85, 87, vzor 120; *čeho* 228, 336; *Loket* 124
lomené hlásky 422; *l. písmo* 453
Lom(p)nicé stč. 40
loni 235, 403, 405; *obilí od loňska* 220, 236
lotr, mn. -ři 86
lotyšský jazyk 446
louč, -i 117
Loudal, -a 93
louditi na kom 362; *l. kým* stč. 344
louka et. 9, 10; *louky i luka* 106
loukot, -i 116, 120
loupati, -u, -ám 199
loupež et. 76
lov, 40, 89
lovčí 115
lovec et. 75
loviti, loven, -i 40, 161
loziti dial. 32
lože et. 67; 63, 104
lože prav. 5
-ložiti 338
lpieti (stč.) et. 30
lstítí kým stč. 344
lstivý et. 17
lucerna, gen. -r(e)n 16, 106
Luc(u)mburk v. *Lic-Lučan* 45, 48; 295; *Lučané* (plémě) 448
Ľudmila stč. v. *Lid-Ludvik Pobožný* pr. 3
lůj v. *loj*
luka v. *louka*
lupen, -ének, -tnek 12 p.
Luther 446
luza (ne -ů-) 23
lužická srbština 446
lužko 63
lužnické různorečí 447
lvíce 62
lvíče, -ete 124
-lý z *-l, -la, -lo* 161
lyceum, -ea 148
-lykati — lyknouti a -lknouti 185 pozn.
lýko prav. 26
Lyon, -u, (-a) 150
Lysá 132
lysina, lyska, lysý p. 26
lýtko 26, stč. *lýtka* (ž.) 103, 107
lze et. 129, 214, 300; s inf.: *lze najmouti, viděti* 391, 402; (ne)-*lze mi přijíti* 241, *nelze mi býti živu, veselu* 129, 224, 242, 433

lžice, lžící . . . 110

lživý et. 43

lžu v. *lháti*

m samohl. 27, souhl.
40; *m-n* 41, *m z*
n 36, ods. 41

m̄ 8, 40

-*m-* (příp. s -*m-*) 73

-*m* (-*mb*) v 1. os. jedn.
155, 162, 434 sl.;

-*m* (-*m̄*) v 1. mn.
155, 163; -*m*, -*ma*,
-*mo* 73, 165

-*ma* v instr. 83; -*ma*
(řec.) 149

Macaulay, -*e* 150

mucecha čemu 343

mačkatí — *máčknoti*
184 pozn.

maďarský jaz. 443

Mach, Mácha et. 75; 25

Maintenon, -*ová* 151

mál stč. v. *malý*

Malá Asie, Malé ná-
městí a malé nám.
prav. 3

málem 129, 214, 300;
m. větší 302, *m. dále*
348

malér prav. 4

maličký, -ičičký 64,
410; *od malička*
129, 300

malík et. 74

malinký, -ininký, -ini-
ninký 63, 64, 301

malitký stč. 64

málo skl. 144 sl., 129,
214, 232, 235, 321,
328, 405, 432; *m.*
lidi . . . 228, 274,
337 (atrakce); *m.*
dobry 410; *málo, -a*
128; *na-mále* 214,
300, *žiti na mále*
362; *po málu* 129

Maloch et. 75

málokdo, -co 313, 328

maloruština 446

maloučký, -ouneký, -ou-
ninký 64; 410

malovati (m. *na-*) 380

malý 64, 66, stč. *mál*
129, 300; *m. posta-*
vou 348

mám v. *míti*

mammotreky 451

Máňa, -i, stč. -*ě* 111

mandel, -e 97; *m. čeho*
228

manévr 5

Manche v. *La Manche*

Manzoni, -iho 150

manžel, -a 93; mn. -*é* 91

manželka 62

Máňa, -i vzor 111;
11, 25

Marat, -a 151

Marathon, -u, (-a) 148

Marco, -a 150

Maří, -í 114, 147

Marie, -ie 147; 296

Markoman, mn. -ani 91

markrabie, -í stč., -*ě*,
-*ěte* 116, 125

markýz, -e 151

Marseille (-*ej*) skl. 151

masculinum 287

máslař et. 68

máslo et. 69

mast et. 71; -*i* 116, 119

másti, matu et. 29,
168, 169

mastiti, -stěn 192

mastné krámy 39

Máša, -i vzor 113;
11, 25

maštrovati (ob.) pr. 5

maštěn v. *mastiti*

matčín, -a, -o 69

materialia 286, 294

mateřský et. 35

Mathilda, -y 152

máti, mateře 79, 85,
87, vzor 125; *máti*
čemu 343

matička 53; *matinka*
64; *matka* 125

Matouš, -ús 4

matu v. *másti*

Max, -e 151

mazati 46, 69, 200;
m. — máznouti 184
pozn.

mdel v. *mdlý*

mdlíti, stč. -ěti, -eji
187, 193

mdlíti, -í 187, *mdlil* 193

mdloba 73, *pro mdlobu*
367, *mdlobou* 233

mdlý, stč. mdel a medl
15, 301; *m. v čem* 371

-*me* v 1. os. mn. 155,
163

-*mě-* — ob. -*mně-* 40
pozn.; -*mě-* 19; -*mě*
73; *mě enkl.* 56;

sr. *já*

-*mecítma* stč. 13, 46.
141, 315, 360

meč 85, 87, vzor 95,
96; *meči* stč. — *meče*
323

měď, -i 116, odch. 117
sl.; 40

Medea, -ey 147

media (verba) 354;

mediae 7, 423

medl stč. v. *mdlý*

medle v. *mnedle*

medový et. 60, 73

medvěd, ne- 41

mechanika mluvidel
427 sl.

měkce, -čeji 66

měkčeni: *r-ř* 34, *n-ň*
35, *d-ď* 37, *t-t* 38 sl.

měkek v. *měkký*

měkké hlásky 6, 8,
26, 424, v Husově

prav. 455; *měkké*
jer (b), *jeřík* 9

měkký, stč. měkek 15,
301, dial. *me-* 19;

měkkí 65

melí v. *jmeli*
Melichar, -re! 90
melu v. *mlíti*
Memfis, -idy 149
 -men 73
méné 66, 131, 214, 300,
 328; *m. lotem*, o lot
 348, 425
měnití co 227
 -meno 73, 123
meno, -ovati v. *jméno*,
jmenovati
menší 66; **Menšík** et.
 74; *menšina* et. 70
mentiti kým stč. 344
Meringer R. 444
měřiti — *mířiti* 57
měrový gen. 335, m.
 instr. 348; *měrové*
 spojky 408
měsíc, -íček 63
městce stč., *městec* nč.
 63, 64
městečko 64, -ách 102;
m. od městečka 413
městi et. 39; 168;
metu — *motám* 28
město 40, 63, 64, 79, 85,
 87, vzor 101, lok. -ě,
 -ech 102; *m.*, **Město**
Nové 3 pozn., *m. od*
města 413; *město* —
místo 8, 57
městský, stč. -scký 39;
Městský park pr. 3
městys, -e 99
měškati čím 348; *ne-*
měškati s inf. 389
měšták et. 74
měšťan, -é 91; **Měš-**
ťanská beseda pr. 3
metati, -ci, -tám 198,
 201; *m. kým* (čím)
 344
Metličany, -an 94
metu v. *městi*
Mexiko, -ka 147
meze, *mez* et. 67, 418;
 109; 344

mezek, stč. *mez*, -k 14,
 15; 61; lok. mn. 92
mezi et. 214, 343; při
 superl. 303; *m. co*,
m. čím 355, 360;
m. jiným 356; *mezi-*
desietma, -dcietma v.
 -meciťma
Mezihoří, -hoř 105,
 288, 295
Meziřečí, -říč 105, 288
mezitím 360, 404
mezislovce 213, 281,
 409
mez v. *mezek*; *mez-*
kyně 61, 62
mhla, *mlha*, *mha* 51,
 68; 426, 429; sr.
hmla
mi enklit. 56; dat.
 mravním 342; sr. *já*
Mickiewicz 4; -e 147
miěti v. *míti* a *mnouti*
míhati-*míhnouti* 185 p.
míjeti, -eji 197
Miklosich Fr. 451
Mikuláš et. 12, 23, 36
míl stč. v. *milý*
Milata, -y 295
mile 109, *mil* 110
Miletin et. 69, vzor
 127; 295
mílití se komu stč. 340
million, -u 142; 315;
 v atrakci 317
milliontý 318
milosrdný, -den 15
milost, -i 119; stč. 432,
 440; **Vaše Milost**
 atp. 4, 304
milostiv(ý) komu 229
milovati koho jak 227,
 362, 372; *m. budeš!*
 (miluj!) 384
milovný čeho 334
milý, stč. *míl* 129; *m.*
komu 340; *jest mílo*
s inf. 391
mimo přísl. 360; *m. co*

(odch. čeho 360;
všichni mimo jed-
noho 232, 355
mimovolnáhláska jak
 se vyvinuje 428 sl.
míniti se dv. akk. 326;
m. na koho, nač 354
minouti 156, vzor 182
minule 405
minulý, -á, -é 161, 398;
minulý čas, pře-
 chodník a minulá
 přičestí viz tam
minutí 161
minutý stč. 397
mír, za *pravým mírem*
 stč. 373
míra, *měrou* ... 57,
 106; *nad míru* 362
míra při kompt. a
 superl. 302 sl.; pří-
 slov. urč. míry 232,
 259 sl., 327, 335,
 347, 348, 355; *míra*
 přibližná 232
mířiti v. *měřiti*
mírný proud 427
mísa 64
misidlo 69 pozn.
miska 64
missál hlah. 453
místní jména 283, 295;
místní instr. 347;
m. věty 259; *m.*
 spojky 403
místo 352, *m. čeho* 360;
m. od místa, *s místa*
na m. 413; *m. a město*
 8, 57; *místem*, -ty
 (kde?) 214, 347; *na*
místech svých 308;
je tam místa pro 40
lidí 337; přísl. urč.
místa 231 sl., 327,
 343, 347, 354
mistr 62
mistra stč., -ová, -yně
 62
míti, *jmieti*, (*j*)mám 50,

162, 174, vz. 187; *m. koho (co) zač* 239, 243, 373; *m. koho čím* 239, 241, 242, 345, stč. se dv. akk. *m. koho co (m. baha pomocníka)* 239, 242, 326, 327; *mám se hotov, jmn jsem hoden* 324; *mám to psáno, mám ruce plny práce* 327; *míti koho nad sebou* 362; *m. (ženu) za sebou (= za manž.)* 373; *m. co na uzdě* 230, *na myslí, na srdci* 361, 374; *m. co do koho* 358; *m. co při sobě* 367, *před očima* 366; *m. koho v nenávisti, ve cti, stč. v nenávist, v čest* 412; *sinf. 389, (ne)-mám co dělati ... mám nésti stč.* 390; *míti se dobře v čem atd.* 231, 232; *m. jmě* 325; *m. co na sobě, stč. na se* 412; *m. naději v Bohu stč.* 371; *já mít peníze!* 391; *nebudeš mítí!* (neměj!) 384

míti, mnu v. mnouti mizeti, -ejí 197
-mknouti et. 17, 184
-mlaceti, -ejí 197
mládě, -ěte 124
mládec 62
mládek 74
mládenček, -nečka stč. 15; 63
mládenec 63
mládež 76
mladice 62
mladičský 64
mladík et. 74
mladinký 64

mladost, od (z) mladosti 364, 372
mladoučký, -ounký 64
mladý 64, *m. na léta* 232; *mladší, mlazší* 37, 65, dial. *mlajší* 48
mlčelivý, -dlivý 38
mlčeti 375; *mlčal, -án* 189; *mlé, mlé!* 411; *mlčel! -la!* 385; *mlčet!* 386, 391
mleč 76 pozn.
mléko 13, 20, lok. 102
mletí v. mlíti
mlha v. mhlá
mlíti, mleti, melu 50, 159 (inf.), 177, vzor 199
mluvčí 115
mluvidla 7, 419 sl., 422, 427 sl.
mluviti 379, *m. na prázdno* 232, 355; *m. komu* 339, *ke komu* 230, 354; *m. lstivě na koho stč.* *m. komu nu hanbu* 361; *m. o kom. o čem* 226, 230, 235, 354, 363, 381; *m. oč* 363; *m. s kým* 235, 368; *m. co* 228; *m. řeč* 325 sl.; *mluv si!* 342
mluvnice 1, 417 sl., 419
mluvnictví české 449
mlýn 26, 27, -a 89, -ě 91
mlýnář 26, 68, -ka 62, -ovic 22, 72, 97
mne, mně et. 17, sr. *já -mně-(ob.)--mě-* 40 p.
mnedle, medle 353, 357
mníti, -í i -ejí 190; *mním se nedůstojen* 324, *bratří jej umrlého mněli* 326; *m. koho (m. se) čím stč.* 345 sl.; *mníš se u-*

teka stč. 425; *mnín jest následovati (lat.)* 325
mnoho 128, skl. 148 sl.; 129, 214, 314, 321, 405, 432; *m. lidí ...* 274, 337; *m. lepší* 302, *o mnoho více* 232; *mnohemu* 129, 300, *m. více, m. větší* 232, 302, 348; *namnoze* 235, 300, 362
mnohokrát 321
mnohonásobný 321
mnohý, -zí 43
mnoství v. množství
mnouti, stč. mieti, mnu 174, 175, 440
množiti et. 43
množné číslo 83, 154, 282 sl.; *mn. č. proti jednotnému* 286 sl.
množství et. 43, 454
mnu v. mnouti. mieti moc dobrý atp. 327, 410
moc, -i et. 44, 117, *s inf.* 390, 393; *o své moci* 363
mocen v. mocný
moci 158, *mohu* 43, 44; *-moz, muž* 172; *s inf.* 389; *m. zač* 373
mocný 53, *mocen s inf.* 390; *m. čeho* 334
v čem 371
Modena, -y 151
modla, g. mod(e)l 16, 106
modlení 307, 402
modlicí (kniha) - modlicí se 72 pozn.
modlitba, -tva 41, 72, *g. -teb, stč. -t(e)v* 16
modliti se 307, 382, *zu koho, zač* 372
modř, -i 116, *-e* 117 sl.
modravý et. 73
modrý, na modro 300
modus 154

mohu můžeš v. moci
mój v. můj
Mojžiš 4, et. 47; -e 147
mokro, -a 300; mokrý
et. 68, stupň. 409
mol, -e, ob. -a 97
mongolské plémě 443
mor et. 31, 67
Morava 3; 447 sl.
Moravan 296, -é 91,
-anů(v) 438
Moravanka 62
Moravany, -an 94, 438
Moravská Orlice pr. 3;
moravské nářečí
447; mor. markrab-
ství 4, Mor. pole 3
more 79, 85, 87, vzor
103, 104 sl.
Moric, -řic 35
mořiti et. 31
mosaz, -u i -i 98
Most, -u 89, lok. 90
Mostky a -ka 91
motati et. 28
motio 62
motýl, -e, ob. -a 97
-mouceti, -eji 197
moudře, -eji 66, 214,
328
moudrý, múdr stč. 57,
301; kompt. 64, 65
moucha, múcha 19, 46,
106, much 57
mouka, múka 9
moutiti et. 29, 35
mozek, stč. mozg, mozk,
-u 13, 14 sl.
mozol, -u 93
mož dial. v. muž
moždír 44
možná 214, 299
možnost s inf. 393
mrak et. 29, 50; mraka
(-y, -ové) 91
mrav et. 36
mravenec, br- 41
mravný a -ní 70; mrav-
ní dativ 342

mráz et. 29, mrazu
57, 93
mrcha et. 75
mřiti et. 28, 31, 50,
mrů 158 sl. 176 sl.;
m. hlad atp. (stč.)
328
mříž, -e 109
mřížkovati 206 p.
mrkev, -kve 120
mrknouti et. 29
mrtvola et. 69
mrtvý, stč. mrt(e)v 300
mru v. mřiti
mrzek v. mrzký
mrzeti, -i 190; m. ko-
mu stč. 340; m. ko-
ho 326; mrzí mě co
v kom 326
mrzký, stč. -zek 15
mrznouti et. 29
mrzut(ý) 128
mstítí mštěn 159, 193;
m. čeho stč. 334; m.
se komu čím 349,
m. se nad kým 362
mše et. 47; 438, 442;
na mši býti a jíti
354, 361, 374
mu (jmu) 50; enkl.
56, 136; sr. on
-múčeti v. -mouceti
múdr v. moudrý
mudřec, mudrc, -e 15,
34, 293, 432
mudroch et. 75
múcha stč. v. moucha
máj, má, mé 53 sl.
(staž.) 86, 137, vzor
138; 305 sl.
muka, mn. -y i -a 106
múka v. mouka
multiplicatio 320
museti, -eji 187, mu-
síti, -i 193, s inf. 389
museum, -ea 148, ne-
skl. 152
mustruňk stč. 36
muškát 47

mútiti v. moutiti
muž 63; za muž stč.
95; muž a mož dial.
440; m. od slova 364
můž v. moci
mužik, -iček 63
mužský rod 287
my 26, 304; My 4,
286, 304; sr. já
-mý, -má, -mé 165
-mýceti, -eji 197
myci 72 pozn.
mydlář prav. 26
mýdlo 26, 68 pozn.
mykání 286
mykati prav. 26; -my-
kati — mknouti 185
pozn.
mýliti 26, impt. myl!
164
mylný prav. 26
mys prav. 26
mysl 26, -i 116; stč.
(1sl.) 53; na mysl
přijíti 374; mítí na
mysli — pustiti s
mysli, v mysli —
z mysli 374 sl.
mysleti, mysliti, -šlen
26, 53; 192, 193;
m. na koho, nač 230,
234, 354, 361, o kom,
o čem 230, 354, 363
myslivec prav. 26
myslivý et. 73
myš, -i 26, 117
myšlen, -í, -ka 26, 53;
sr. mysliti
myšlenky a jich sdě-
lování 415 sl.
-mýšleti, -eji 26, 197
mythický et. 60
mytí 161
mýti 26, 80, 160, 181
sl.; m. koho 382, m.
se 381
mýtiti prav. 26
mýtné, mýtný 132, 299
mýto 26; Mýto et. 295

mývat iter. 80
máda, g. *mezd* 106
mženi (oka) 76
mžikati — *mžiknouti*
 184 pozn.
mžikem 351
mžiti et. 68

n, *ň* slabikotv. 27,
 souhl. 35; *n-ň*, *n-m*
 35; *n z m* 41; *n*
 přisuto 36; *ň z n*,
nj a za n 35 sl.
n. (= *nebo*) 275
-n- (příp. s *-n-*) 69 sl.
-n, *-na*, *-no* 69, 161
-ň 69, 118; *-ň* (*za-ň*
 atp.) 136
na (předl.) 361 sl.;
na délku 355, 361;
miti co na mysl, *na*
srdci atp. 361, 374,
na uzdě 230; *na pole*,
-li, s *pole* — *na trh*,
na trhu, s *trhu* —
na mysl, *-li*. s *mysl*
 atp. 374 (*na* proti
s): *na Vyšehradě* —
z Vyšehradu atp. 375
(na proti *z*); *na ra-*
dost, *na škodu* 355,
 361; *na spadnutí*,
na umření 236, 240,
 243, 362, 402; *na*
smrt nemocen 232;
na kříž (= křížem)
 361, *na přeskáčku*
 355, *na kusy* (řezati)
 361, *na dluh prodá-*
vati 232, 355, 361;
na slepo stříleti, *na*
prázdnou mluvit 232,
 300, 355, 361; *na*
podzim, *na sv. Annu*
(kdy?), *na jaře (kdy?)*
 355, 361, 362, 412;
na vojně býti 234
 sl., 243; *bylo jich*

na dvě stě 232, 315,
 355; *na levo*, *na jevě*
 atp. viz *levý*, *jevo*
 atd.

na! nate! 226, 386
na- (*ná-*) stupňovací
 410; *na* (stč. *-ně*) 69
na-bíle-dni v. *bílý*
nabíti se koho (čeho)
 stč. 330
nábožný et. 70
nabrati 159, čeho 337
nábytek prav. 26
nabýti 160, (čeho 330)
-náct(e) 20, 141, 315,
 317; *-náctý* 318
nač, *načež* 139, 357,
 404; *nač je to?* 355
náčerný 410
náčrtek 27
nad (předl.) 362 sl.;
drahý, *dražší* *nade*
všecko, *bohatý*, *-tší*,
nejbohatší nade vše-
cky atp. 232, 302, 303,
 362; *král nad králi*
 363, 411, v. též *div*,
hoře, *radost*; *nad*
Opatovici (kde?) —
nad Opatovice (kam?)
 412; *nad vodu* (-ou)
 — *pod vodu* (-ou)
 atp. 374

nadáni, *z nenadáni* 205
nadati komu *lhářův* 339
nadběhnouti komu 338
nade v. *nad*
nadejdu v. *nadjiti*
naděje čeho 336; *miti*
naději k čemu 359,
v kom 371; sr. *klásti*
naději
naději se v. *nadíti se*
nadělati čeho 330
nádeník, *-nice*, *-nictví*,
-ničiti (m. *-nn-*) 70 p.
nahoditi 352, n. *komu*
co 338
nádcha 32

nadchnouti et. 17, 184
 sl., v. *nadýchati*
nadíti se 159, 204, 205,
 čeho 333, čemu 339,
 čeho *do koho* 358
nadjeti komu 338
nadjiti, *nadejdu* 80, n.
komu 338
nádobný stč. 68
ňadra, *-der* 16, 103
nádraží 426, 442
nadrobiti 52
naděšení et. 17
naduřeti 52
nadužiti 52
nadýchati 185 p.
nahaněti komu čeho 338
nahlas 355, 361
nahlédnouti — *nahlíd-*
nouti 185 p.
náhluchý, *náhluchlý*
 410
náhoda, *objeviti ná-*
hodou 348
nahoditi 352, *komu co*
 338
nahoře 214
nahraditi, *-zen*, *nahra-*
zovati (ne *-ž-*) 46,
 192
nahý 132, n. čeho stč.
 332
Náchod, *-a* 89, lok. 90
nachváliti se koho (če-
 ho) 330
naj- — *něj-* 11, 430;
 66, 78; dial. *né-* 50
najdu v. *najiti*
najímač 76 pozn.
najímatel 71 pozn.
najísti se čeho 330
najisto v. *jistý*
najíti (159), *nalésti se*
 dv. akk. 300, 327, n.
se, *nalezenu býti se*
 dv. nom. 129, 300,
 324; n. *koho bez*
viny 239; *nalezen*
kým 233, 349

najiti stč., *najmouti*,
-jmu 174, 175
nakladač 76 p.
nakládati 80
naklásti, *-kladu* 160
nakloniti komu koho
(co) 338
na-krátce 357; sr.
krátký
nakrmiti koho čeho st.,
čím nč. 330
nakročiti 352
ňáký v. nějaký
nalezatel 71 p.
nalézati — naleznouti
 184 pozn.
naléžti v. najiti
náležeti, *-í*, *-ejí* 190;
komu 229, 338
náležitý komu 338
nalíti, naleji čeho 330,
 337
naložiti komu co 338,
co čím 349
na-mále 129; sr. *málo*
namátnouti se komu
 338
náměstky v. zájmena
náměšti dial. 47
namítnouti komu co 338
namladiti 441
na-mnoze 129, 214; sr.
mnoho
namodralý 409
naopak 361
nápad 352
napadnouti 184
napajedlo 69 p.
napájeti, *-ejí* 197
napamět (nespr.) v.
nazpamět
napěci čeho 330
napěti (ne -pje-) 173,
 175
napínati et. 9; 80, 433
napítí 439
napítí se čeho 330
naplniti co čeho stč.,
čím nč. 331, 349

napnouti 174
nápoj et. 30; 439
napojiti koho čeho stč.,
čím nč. 330
napomenouti, -pomína-
ti koho (akk.) 333
napominatel 71 pozn.
naposlouchati se čeho
 330
napřed — potom 253,
 407
na-přes-rok 353
na-příč et. 68
naprosté stupňování
 301, 409 sl.
náramný 410
narážeti, -ejí 197
nařeci, -řku, stč. na-
řecí 172
nařečí 444 sl.; n. česká
 446 sl., n. „české“
 448
nářek, -řku 15
naříkati si komu 307,
 339, *na koho* 361,
nud kým 362
nařizovati 19 p., 206 p.
nařku, nařkl... v. na-
řeci
národ, -u, -a 90
naroditi se (307) se dv.
nom. 238, 300, 324;
s instr. 242, 345;
člověk narozený slep
 240
národní jména (vlast-
ni) 295 sl.
národopis viz roztrí-
dění jazyků
narození (bez se) 307
narozeniny 283
nárožní dům 296
náručí, náruč, -e 105,
 288
narůstí 160
nasales 8
naschvál et. 357, 403
následovati s gen. (a
akk.) 331

-násob stč. 321
násobený děj. v. t.
násobnost 314, 320
-násobný 321; násobné
 číslovky 144, 320 sl.
nastiňovati 206 p.
nastojte! 215, 386
nástroj: přísl. urč.
 233, instr. nástroje
 349
nasypati a nasypati
(nasej- ob.) 186 p.
nasytiti koho čeho stč.,
čím nč. 331, 349
náš, naše, -e vzor 134
 sl.; 58 sl., 81, 83
 sl., 86, 133, 305;
Náš 4, 286; *Naše*
Doba 3; *náš dům*
 32; *naše spasení. ku*
pomoci naši 306;
naši 306
našeptati komu co 339
-náseti, -ejí 10, 47, 197
naš, -i 116, odch. 117;
 39, 120
nate! v. na!
natrhati čeho, n. se
čeho 330
natřiti 159 (inf.)
naučiti koho čemu 340
nauka o jazyku 1, 417
 sl., o slově 1, 417,
 419, 450, o skladbě
 450, o skloňování
 82—152, o časování
 152—213
nával, -u 94
navážiti vody 330
navíďeti, -í, -vid! 191;
n. čeho stč. 333
navijeti, -ejí 197
navnaditi stč. 441
návrh (učiniti) 425
navštívití, -vštěvovati
koho, čeho stč. 333;
 227
navykly stč. 396
navždy 353

nazad 214
nazpamět 235, 353, 361
nazpátek 214; sr. *cesta nazpět* 405
nazývati 26; *nazývali to dítě Zachariáš* (= chtěli, aby . . .) 380; sr. *sváti*
ne 213, 405—407; *ne!* 249; *ne* — *nýbrž* 253, 408
né- (*nej-*) v. *naj-*; *-né* (*školné* . . .) 132, 299
ně-ně 6; *ně-ně* 35; *-ně* (z *-ňa*), nč. *-na* 69; *ně-(kdo)* 313
neb v. *nebo*
nebe, nebes- 75, 79, 85, 87, 104, vzor 123 sl.
nebeský 47, 53, *-ščí, -ští* 45, 49, 132
nebeščan, -štan 45, 49
nebezpečí 52
nebo, -t, neb 23; 254, 408; čárka před *nebo* 278; *chtěj (nebo) nechtěj* atp. 385; *nebo-nebo* 253
nebožec, nebožtík et. 49, 63
nebyti, v nebyti koho 371
nebyti od čeho 364; sr. *býti a nejsem*
nebývalá věc 294; sr. *bývalý*
necita necitelná 411
něco 36, 139, 313, 406; *n. mouky* 337; *n. za něco* 372; *n. od šatstva* 364
nectiti (stč. *-iti*) v. *ctíti*
nectnost 57
nečárkování v. *čárkování*
něčí 313
nedati v. *dáti*
nedbalec et. 75

nedbalý 396
nedbati v. *dbáti*
neděle 110, 111; *s neděle* 368, *v neděli* 370
nedokonavá slovesa 377 sl., 379 sl.; jejich fut. 210
nedorostlý na čem 355
nedostává se čeho 225, 334, 337
nedvěd v. *medvěd*
negativní věty 223; *n. odpověď* 249
negr, negří 59; *Negři* 443
nehet, -hty 32; 124
nehmotné předměty 286 sl.
nechati 195, *n. čeho* 333, *s inf.* 390; *nech, -ž, -t, -žt* (ob. *nešt*), *nechat, nechaj, -ž, -t, -žt* 46, 195, 214; 385, 386, 403
nechutný, s inf. 390; sr. *chutný*
nej- viz *naj-*
nějaký 54, 314
nejeden 406
Nejedlý Jan 450, 456
nejen — alebrž, ale i, nýbrž i 253, 256, 408
nejprvé, -prv 13; 253
nejsem atd. 209
nejvíce v. *více*
někam 405
někde 406
někdo 139, 312, 313 sl., 406
někdy 405, 406
několik 314, 321; *n. lidí* . . . 274, 334
několikátý 314, 321
několiker, -a, -o, -ý . . . 144, 314, 321
několikonáct(e) 316 a 321; *-náctý, -násobný* 321
některý 139, 313

neleniti, neleni se mi 342
nelze v. *lze*
Němcová 62, 132; *němčina* v. *Čechách* 448 sl.; *Němec* 62, 295
Německo, -a 128
německý et. 53, 74, *-čtí* 132; *n. císař* prav. 4
Nemesis, -ese 149
nemeškati v. *meškati*
něměti, -ějí, něměti, -i 187
nemoc, -i 117; *člověk po nemoci, býti po n.* 236, 240
nemocný, -cen 128, 300; *n. v nohách* 371, *na smrt* 232
nenabytý stč. 397
nenadálý stč. 398
nenadání v. *nadání*
nenásobený děj, v. t. nenáhlý v. ponenáhlý, znenáhla
nenáviděti čeho stč. 333
nenávisť -i 117, 119; sr. *míti* 412
není v. *býti*
neobsáhlý (rozum) 396
neohebná slova a slovice 82, 213, 417
nepodobný v. *podobný*
nepohnutý, -ě státi stč. 397
nepokoj 406
nepořízená, s n-ou 299
neprátel- v. *neprítel*
nepravé předl. 351
nepřechodná slovesa 381 sl.
nepřímá řeč 258, 268 sl.
neprítel, nepříteli . . . 413; *n., nepřítel, -telský, -telství* 71 p., 78, vzor 98
neprízvučné slab. 55
nerad v. *rád*

Nero, -ona 148
neroditi s inf. (stč.) 389
nesbedný v. *nezb-*
nesen, -i 161, 170 (-š-),
 401
nesený, -á, -é 397
neshoda, -zhoda 428
neshodný v. *nespojité*
nesnadno, -ný v. *snad-*
no, -ný
nesnáz, -e 109
nesoucí 165
nesoučasné děje 399
nespojité (neshodný,
 absol.): *nespojité*
 zájm. vztažné 311;
 n. vazby přechod-
 níkové 398
nestátí zač v. *státí*
něstí vzor 169 sl.; 9,
 10, 52, 53, 58 sl.,
 80, 81, 156, 158,
 160, 418; imp. 8,
 46, 164; 376 sl.,
 378, 383; *budu n.*
 stč. 384, 390; n. co
 375, *komu* 338; *nesu-*
nosím 28 a 380;
 sr. *nešen-*
nesvůj 309
nešen v. *nesen* a *něstí*
nešpory 438
nešť v. *nechatí*
nešťovice, -ic 110
neť, -teře 125
netáhnu s inf. (stč.)
 v. *táhnouti*
netoliko — *nýbrž i*,
ale i také 253, 256
netopýr prav. 26
neumělý, *nú-* stč. 53
neurčitý způsob (inf.)
 153; *neurčité čísl.*
 144 sl., 314, n. výrazy
 slovesné 153, 375;
neurčitá zájm. 303,
 312 sl., n. *přídavná*
 jm. 86 sl.
neutrum 287

nevěděti, *neviem* co
 učině atp. v. *věděti*
neveliký 402, 410
nevěrný význ. 302, 406
nevinný, -nen 129, 300
nevlastní předložky
 351, *citoslovce* 409,
složeniny 76 sl.
nevolky 385
nezabiješ! v. *zabíti*
Nezamysl prav. 26
nezbedný et. 33
nezhoda v. *neshoda*
neznati 159; v. *znáti*
než (zpodst.) 227; spoj-
 ka 253, 256, 408; n.,
nežli 302, 232
neživotná jm. 89, 95,
 101
ng-ňg 36
nheed stč. v. *ihned*
ni 213, 405–407
ni-(kdo) 313
-ní a *-ný* 70, 74
nic et. 22, 49; *nicu*,
ničeho 94, 139, 313;
nic toho 337; *nic*
nicoucí, *ničehož* *nic*
 411; *nic za nic* 372;
ničehého, *ničemému*,
ničehož, -uož, *nič-*
můž stč. 411; v *ni-*
ve-č 139
-nice, *-nický*, *-nictví*
 (m. -nn-) 70 pozn.
ničí stč. 72
ničí 313
-ničiti (m. -nn-) 70 p.
ničo, -čsc, -čs v. *nic*
nijak 235
nijeden 406
-ník (m. -nnik) 70 p.
nikam 405
-nikati — *niknouti* 184
nikde 405
nikdo 139; 313, 406;
nikohého, *nikomému*
 411; *nikto* *vie* 425
nikdy 231, 235, 405

-niknouti v. *-nikati*
nikoliv! 249
nikterak! 249
nikto v. *nikdo*
nit, -i, (-ě) 117, 119
nivec m. v *niveč* 139
nízko, *níže* 131, 214
nížký, *nížší* 65, 66
Nižní Novgorod 3
nj-ň 35
nk-ňk 36
noc, -i 117; *nocí* stč.
 344; *dnem i nocí* 347
nocleh, -ovati 52; 80
noha 43, 63, 288; 83,
 106, 107; *nóh* 57;
 v *nohách* 283
nomen subst., *adiecti-*
vum 281; n. *patro-*
nymicum 296; n. *a-*
gentis 71, 76 p., 336;
 n. *actionis* 336; n.
proprium 294
nomina v. *nomen*
nominativ 82, 224;
 323 sl., *nom. dvojí*
 242, 324, *jmenovací*
 325, s inf. 325, 392
Nordhausen, -u, též
-hausy 152
Normberk 27
norský v. *severský*; n.,
norvežský jaz. 445
nosní dutina 420 sl.
nosidlo, *nosíd(ł)ko*, -ítko,
 a *nosídelko* 64, 69
nositi, *nošen* 47, 192;
 10, 80, 411, 418; *noš*
 47; 377, 378, 383;
nesu-nosím 28 a 380
nosítka v. *nosidlo*
nosivati, -vávati 377,
 378, 411, 418
nosové souhl. 8, 423,
 n. *samohlásky* (no-
 sovky) 9 sl., 423
nošen, -i v. *nositi*
nouze, -e 109
Novačka 62

novák, Novák 294 sl.,
jen -ovi 90, sr. *kmotr* ;
N-ová 62

Novgorod Nižní 3
novoindecké jaz. 444
novoperský jaz. 444
novorčení 433

Novotný, -á 62; *N-ých*
prodali zahradu 225;
Novotnova zahrada
297

novotvary 433

*Nový rok, „Nová Ra-
da“, nové město. Nové
m., N. Město* 3 pozn.;
z-nova, z-novu, v-nové
129, 300

nožiče, nožička 63, 288

nožik, -iček 20, 27 p.; 63

nožinka, nožka 288

nрав stč. 36
-nu kmenotv. příp.
156, 182

nuance prav. 5

Nudožerský 450

númélý stč. 53

numerale, -e 150; nu-
merale 281

numerus 82, 154, 282

núše et. 47, 418

núž 57, 63, 67

núžky 83, 283

-ný a -ní 70, 74; -ný
z part. 161; 321
(čisl. stč.)

nýbrž, -bř 35; 253, 408

nymfa, -y 147

nyti, nyji 181

o hrdelněretná hláska

422; *o* vedle *u* 23,

24; *o-e* 21 sl., *o-ě*

22; *ó-uo-ů, ó-ou, o-ó*

(*uo, ů*) 23; cizí *o, ó*

v *u, ú (ou)* 23; *o* od-

suto 23; *o* z *e* stupň.

28 sl., *o* za cizí *á* 11,

ō-a 10, 31 sl.

-o příp. kmenotv. 67

o (předl.) 363; sr. též

o rok starší 232, *o*

polovici větší 232,

dům o třech patrech

243. *státi o sobě* 308

ó! 215, 409

ob 32; *ob den, ob dům.*

ob onu stranu 364

oba, obě 83, 86, 316,

skl. 140; *nabě straně*

stč. 23

obal, -u 94

obaliti et. 41, *o. (se)*

čím 349

obávati se, aby ne ...

387

obcovati čemu 339

občan et. 48

obdivovati se čemu (ne

co!) 339

obdoba v. analogie

obé, -ého vzor 143

obec 23; 109

obecný a -ní 70; obec-

ný (appell.) význam

slov 4; ob. jm. podst.

104, 294

oběd, -a, -u 90; lok.

91, *pobědě* 23

obědovati, -duji, oběd-

vati, -ám 195, 206;

pojd' obědvat! 393

obelhávati koho nč. 425

obět et. 41, -i 117

obchod 32

obiectiva (verba) 227,

381; gen. obiectivus

336

obilí, vo- 42

obinúti stč. 41

objekt 219, sr. předmět

objevený kým 233

obkročiti 352

obláček, lok. mn. 92

oblak et. 41, 53; -a,

(-y, -ové) 91, gen.

lok. mn. 92

obláční stč. 41

obláště v. *obzvláště*

oblek et. 41, 53

oblíčeť, nabličěti stč. 23

obligace, -cí 115; 110

obliqua oratio 258,

268 sl.

oblizati et. 40

obložiti se čemu stč. 338

obmeškálý stč. 396

obmeziti, -zen 192

obmysliti koho čím 349

obój, oboje v. *oboji*

obojek et. 41

obojetné souhl. 8, 26

obojetník et. 74

oboji 86, 319, skl.

142 sl.

obouti, obuji 160, 179

obouvati 456

obrácení sv. Pavla po

sv. Pavle na víru

obrácení attr. 274

obránce, -e 112

obrat et. 53

obrátili et. 41, 53; *o.*

koho po kom stč. 365,

co več 370; *obrat se*

kam obrat 385

obrazce pro souvětí

251 sl.

obstaravatel 71 p.

obůj, oboje, v. oboji

obuji v. abouti

obuv, -i, (-ě) 116, 117 sl.

obvětí 272 sl.

obzvláště v. *obzvláště*

obyčej 11, 26; s inf.

390; *tím obyčejem*

348

obydlí prav. 26

obyvatel 26, gen. -ův

97, 98

obyvatelný, -dlný 38

obyvatelstvo 71 p.

obývati prav. 26

obzvláště, obzl-, obvl-,

obl- stč. 42

ocasy k ocasům 413

ocel 288 (ž. i m.), -i, (-e) 116, 117, 120 (ž.), -e 97, 120 (m.)
 očet, octa 89
 oct(k)nutí stč. 45
 oči v. oko
 očko 63, gen. oček 16
 očistiti, -štěn 38, 193
 od, stč. ot 39, předl. 364; sr. též: rok od roku atp. 413 (ale sr. den); od souseda k sousedu, od roku k roku atp. 413 (ale sr. dům); od jednoho k druhému 414; od kamene, Kamene (v. t.); div ot diva stč. 411; větší od čeho 302, 364; od s gen. místo gen. odlukového (v. t.); od velikonoc do letnic 234; od Prahy — do Pr. stč., ku Praze nč. 374
 oda prav. 4 sl.
 odběhnouti koho, čeho stč. 332
 odbyti co čím 233
 oddavky 283
 ode v. od
 odebrati 159
 ode-dávna 300
 ode-dnes 353
 oději (se) v. odíti
 odejiti, -jdu 17, otjiti čeho, od čeho 435; o. tulákem stč. 348
 odejmu v. odniti
 odemknouti v. odmyk-oderské různoreči 447
 ode-vždy 353
 odhoditi 352
 odcházeti čeho, od čeho 331; o. pěšky 232
 odchod 352
 odíti (se) 159, 204, 205; odín 161

odiv(m.), odiva(ž.) 288
 odjeti koho, čeho 332
 odkud 404, 405, 408; o. proti stč. kdež 412; odkudž — tam 267
 odloučen čeho 332
 odlukový genitiv 302, 332, 334, 364, 435
 odmykati 26, 185 p.
 odnáseti, -ejí 418; 197
 odnímati 36
 odniti, odejmu 17, 36
 odolati komu 229, 341
 odpadlík et. 74
 odpaďnouti koho, čeho stč. 332
 odpláceti čím zač 233
 odpočívati tělem. duchem 232, 348; o. pod čím 366
 od-polu, dial. -poly 24
 odporový, -ren stč. 15, komu (= proti komu) 339
 odporovací spojky 408; o. souvětí 253
 odporovati komu 339
 odpověď 37, -i 116; odpovědi 247 sl., odp. přísvědčivé a záporné 249
 odpověděti se čeho 331
 odpovídati za koho 372
 odpustiti komu pro Boha 233
 odříkati se čeho 331
 odsouvání 2, 10; ods. samohlásek: e, é 13, ě (e) 20, i, í 20 sl., 163, o 23, u 24; ods. souhlásek: l 34, d 38, t 39, b, p 40, m, v 41, h 44, k 45, ch, z 46, s 47, ž 49, j 50
 odsouzen čeho stč. 332
 od-spodu, dial. -dy 24
 odstoupiti, otstúpiti, odstupovati koho, čeho

ho a od koho, od čeho 322, 331, 364; 435
 odsud 404
 odtaženiny viz abstrakce; odtažitá jm. podst. 294, odt. předměty 286 sl.
 odtrhnouti se čeho 332
 odtud 404, 405
 odundati et. 37
 odvésti koho čeho 332
 odvozovací přípony, odvozování 61, 418
 odvykati čemu 340
 oekonom prav. 5
 oféra 19, 42, 432 sl., 438
 oficiál, ofi- 5
 oficír, ofi-, dial. hoficír 5, 44
 oh! 409
 ohebná slova 82
 oheň, vo- 42, stč. hoheň 44; et. 14, 15, 96; k-ohni . . ., naheň stč. 23; hořeti ohněm 350
 Ohio, -ia 152
 ohnisko v. ohniště
 Ohništany, -an 94
 ohniště, -ě (ob. -ěte) 104, 125; 74
 ohňostroj 22, 432
 ohnuté tvary 417
 ohrada 352
 ohřáti 159
 ohrazení (ne -ž-) 192
 ohýbací jazyky 443, ohýb. přípony 58 sl., 81, 155, 417
 ohýbání 82, 417
 ohybnýs inf.(stč.) 391
 -och 75
 ochrnouti et. 41
 ochtáb stč. 41, 45
 oi za -oj- 6; *oi v oj n. é 30
 oj, ob. voj, -e 109
 -oj dial. v. -ovi
 -oja- staž. v -á- 54

- oje dial. v. -ovic
 -oje- staž. v -é- 54
 -oju- staž. v -ú- 54
 Ok v. Vok
 okamžení 76, 77
 okamžitě souhl. 7, 423
 okénce, okenečko 64
 okénko 12, 16, 64, 432
 oklik 74 p.
 oko 16, 64, 69, 101, 102
 oko, vo- 22, 42, 54;
 63, 83, 101, 120, 426,
 vzor 103; k-óku...
 23; býti na očích —
 jíti s oči 374; oko
 za oko 372
 okojiti se čemu stč. 340
 okolo 23 a pozn.; předl.
 359; bylo jich okolo
 dvou set 232, 316,
 355, 359
 okoušeti čeho, též co 333
 okouzlití, -zlen 193
 okovati čím 349, komu
 co 341; okován za
 nohy 372, -ý zlatem
 233
 okradati — okradnouti
 184 pozn.
 okřáti, okřeji 205
 okresní školdozorce 426
 okrsek, okrsku 15
 okusiti čeho, též co 333
 -ol- mění se v -la- 50
 -ol-, -ola 69
 Olbram et. 43
 Olešnice 295
 Olga, dat. 106
 Olomúc, -ouc, Hol- 44,
 67, 130, 295
 Olomúčan et. 48
 Olomút 130, 295
 oltář et. 11, 438
 Olympos, -us skl. 148
 omdlítí 187; o. od čeho
 364
 omezovací gen. 335 sl.
 omyt 26, -u 93
 omyt čeho stč. 332
 on, -a, -o 36, 86, vzor
 135 sl., 304; před-
 jímá podmět 310;
 sr. onen
 onako, onak 313, 404,
 405; onaký 313
 onam 58, 309, 404, 405
 onde, ondy 404
 oněměti, -ějí, oněmiti,
 -í 187
 onen, ona, ono 86, 135,
 309, 314; onenno stč.
 310; stč. nan svět,
 nanu stranu, pronu
 atp. 23
 onomatopoje 42
 onudy 215, 404
 opakokladný význam
 přísl. ne 406; 302
 opakovací slovesa 80,
 377, 378
 opakování předl. 353
 opásatí, -ši 200
 opat et. 11, do-opata 23
 operatér 4, 5
 opatrný, stč. opateren,
 -tren 301
 opětovací slovesa 79
 sl., 377, 378, 380
 opavsko - ostravické
 různorečí 447
 opice, stč. hopičě 44, 55
 opilec et. 75, 293
 opilý 398
 oplývati čím 349
 oprat, -i 117
 o-pravdu, do-o-pravdy
 et. 353, 363
 opsané stupňování
 302; opsané tvary
 (výrazy) slovesné
 153, 154, 209, 390
 Optát B. 449
 optativní věty 223
 opustěti čeho stč. 332
 -or- mění se v -ra- 50
 oř 439
 orace, -cí 115, 147
 oráč 22, 79, 85, 87, 96;
 vzor 95
 orales 8
 orati. vo- 42, oři 199
 oratio recta. directa a
 obliqua. indirecta
 258, 268
 orba et. 73
 ordinalia 314
 orel, vo- 22, 33, 61,
 orla 14, 93
 Orléans, -u, (-a) 150
 orlice 61, 62; Mor.
 Orlice 3
 orodovati, stč. oru- 23
 ortel, -e 97
 orthografie 449 sl.
 osamocení 403, 426,
 436 sl.
 ozdoba stč. v. ozdoba
 osel, osla 14, 93
 osení 205
 oschnouti v. osychati
 osidlo, gen. -d(e)l 16
 osiřeti koho, čeho 332
 osíti 205
 osko-samnitká náře-
 čí 445
 oskový v. voskový
 oslepení čin., trp. 401,
 402; oslepití 40
 oslice 62
 oslnouti et. 40, 183
 osm 6, 27, 120, skl.
 141; dial. osum 24,
 osn 28
 osmdesát 317
 osmer, -a, -o; -ý... 320
 osmistý 318
 os(m)náct 41
 osn. osnáct v. osm-
 osoba, vo- 42; osoba
 gramm. 154, 269 sl.,
 282, 291 sl., přednější
 293
 osobní jména česká
 296; os. zájmena
 292, 303, 304 sl., os.

zájm. zvrtná 306
sl., os. přípony 81,
155
Osolsobě 78
ospalec 75
ossetský jaz. 444
-ost 117, 119; 71
ostatikým 345, *za koho*,
zač stč. 372; *o. koho*,
čeho stč. 332
ostáti čemu stč. 338
ostatky (masop.) 283
ostaviti co k čemu 359;
o. domy pustý 327;
o. se čeho stč. 332
osten et. 70
ostouzeti, *-ejí* 197
ostravické různ. 447
ostříhati čeho 333
ostrov, *-a* 89
ostrovtip et. 78
ostrý et. 68
ostýchati se čeho 334
osum v. *osm*
osychati (*osý*-) *-oschnou-*
ti 186
osyka 26
ošiditi koho čím 349
ošklivost v. *vziti*
ošlechtiti, *-ten*, (*-cen*) 38
ot v. *od*
otáčeti, *-ejí* 197
otáletí, *-ejí* et. 39
otázati, *-ži* 200
otázka 247 a sl.; otáz-
ky věcné (slovné)
a zjišťovací (větné),
jednoduché a slo-
žené, rozlučovací
248; otázky na členy
větné 221 sl.
otazník 275, 279
otcovrah 22
otcovský et. 60
otec 75, *Otec* 3; *k-ótcí* ...
23, *otče!* 96
otecké jméno 296
otep, *-i*, (*-ě*) 116, 117
sl.; 64

otevřené slabiky 52,
ot. kmeny 79
otevřítí et. 39, 71, 177;
rov se otevřel — *ro-*
vové se zotvírali 380
otěž! v. *otázati*
otjítí stč. v. *odejítí*
otrlý 176
otrok 28, 39; *-yně* 110
otruby et. 39
otstúpiti v. *odstoupiti*
Otto, *-a* n. *-y* 102, ne
-ona 148, 151
otužilý 396
otvor et. 39
otýpka 64
ou 6; *ou* za *au* (z *ú*)
22, 24, 429, v písmě
456; *ou-* v násloví
24; *ou* z *ó* 23; **ou*
stupň. v *ov*, *u* 30 sl.;
-ou za *-í* v 3 os. mn.
163, 198
oučinek v. *účinek*
-oučký 64
oudolí v. *údolí*
-oun 70
-ounký, *-ouninký* 64
ouřad v. *úřad*
-ouš 76
-outi (*-úti*) v inf. 160;
-outi, *-uji* 179
ov z **ou* a **eu* (stupň.)
30 sl.
-ov jm. mist. 73, 127
sl.; příjm. jin slov.
128, 147
-óv viz *-úv*
-ova- kmenotv. příp.
156, 206
-ová (přechyl.) 62
ovce 64, *vo-* 42, *ovec* a
ovcí 16, 110
-ové v nom. mn. 91, 96
ovečka 64
oves, *ovsa* 89, lok. 91
-ovi, dial. *-oj* 42; dat.
lok. 90, 96

-ovic, dial. *-ojc* 42; 72,
96, 97
-ovice 72
Ovidius, *-ia* 148
-ovský 60
ovšem 214, 357, 363,
403, 425; *ovšem!* 249
-ový 60, 73
Oxford, *-u*, (*-a*) 150, 152
ozdoba, *osd-* stč. 33
ozdobovati se čím (m.
passiva) 388
Ozép 43
ozher, *ozhřívý* et. 41
ozim, *-i* 116
oznamovací věty 223,
247, 387; ozn. způ-
sob 153, sr. indikativ
ozvuk (resonance) 420

p 40, ods., přís. 40;
p 8, 40
p. (pan) 275
Pahjan et. 43
pabouk v. *pa(v)úk*
pád v. pády; *pádem*
ležeti 231, 348, *p.*
letěti 350
padané ovoce 397
padati v. *padnouti*
pádel, *-u* 93
padesát et. 39, skl. 142;
317
padlý 161, 398
padnouti-padati 184
a *p.*, 376 sl.; *p. na*
kolena, stč. *na ko-*
lenou 412; *p. več*
370, *mezi koho* 354,
360; *p. mdlobou* 233
pádové přípony 81,
82, 155; *p. otázky* 82
padší 160
pády 82, 417; *p. pro-*
sté 282, 322—351,
předložkové 230,
232, 322, 351—375,

- 412; p. přivlastkové 322 sl.
Pafnući, -funci 51
páchatí, -ám, páši 200,
co nad kým 362
páchnouti čím 349
-pájeti, -ejí 197
pak 253
pal, -u 93
palác, -e 151; 41
Palacký 132; 4
palatales 7, 422
palič 76
páliti 31, 73, 76; 173
palivo 73
Palkovič 451
Pallas, -ady 149
palma, pal(e)m 16, 106
pán, -v. pán
pamatovati na koho
 230; 225
paměť 40, -i 116; *za*
dobré paměti 373;
bráti s paměti 231;
sr. nazpamět, z-pa-
měti a vyjítí
pamětliv čeho 229, 334;
 et. 73
pán 57, 62, 89; vok.
 35, lok. 92; *Pán* 4;
 ob. *pám-Bůh, pam-*
páter 36; *p. nad čím*
 362, *p. od péra* 364;
sr. doktor, Ježíš,
Tomáš
pán stč. 131; *páně*
Jindřichův, -ova 298
pancier stč. 439
páně v. páň
pánev 120
paní 62, 64, 79, 85, 87,
 vzor 113 sl.; sr.
kmotra
panic 72
panička 64
Panini 444
panna, -nen 106
Pannonie 446
panorama, -y 150
panost stč. 425
panoš 85, 87, vzor
 112 sl., nč. -oš 113
panovati 57, 206 p.,
 379; *p. komu* 341,
nad kým 230, 362
panský 35, 53; p., *pán-*
ský 440
pantáta 77
pantofel, -fle 97
papež 438, 442
papír 5
paprsek, -sku 15
paratactické souvětí
 251
páratí, páři 199
Paris, -ida 149
parno, -a 128, 299
parostroj 442
participia 153, 375,
 394—401; partici-
 piální vazby 397
 sl. p. výrazy 277
partitivus gen. 336
pás 93; *do pasu* 358,
sr. hluboký
pasačka 62
pásati, páši 200
Paseka et. 295
pasení (dial. -š-) 170
pásmo et. 73
Passionál 453
passiva (verba) 381,
 382, 388
passivum (genus) 154,
 209, 212 sl., 388
past, -i 117, 119
pásti, pasu 53, 170
pastucha 71, 107
pastva 53, 72
pastvec, -tevce 15
pastviště 74, 104
paša, -ši 113
páši v. pách-, pásati
paškál, paškvil 47
patu hory 336
pátek, -tku 13, 14, 15,
 74, 89, lok. 91
patery, -er, -era, -ero
 et. 68; 143, vz. 144,
 314, 319, 320
paterný stč. 321
pateronásobný 321
pathos, -u 149
patriarcha (stč. -ři-
 35) 107
patřiti se dv. akk.
 326, *na koho, nač*
 354; *na černý chléb*
hlad (patří) 250
patro zadní (měkké),
 střední (tvrdé) a
 přední 421
patronymicum 296
pátý 142, 314, 318; *půl*
páta 142
páv, -a 93
Pavel, -vla 93
pa(v)úk stč., *pavouk,*
pa- 41, 42, 54
pazneht 124
páž, -e 109, *paždí* 38
-pě- 19
pec 45, -i, -e 117 sl.,
 119
pěci, peku 44, 45, 75,
 156; vzor 171
péče 45, 109
pečet, -i, (-š) 39, 117, 119
pečetiti, -těn 38
Pečky a -ka 91
pečlivost čeho 229, 336
pečovatí oč 381
Pedro, -a 150
Pech, -áň, -ánek 75, 296
pěji v. pěti
pekárka 62
pekelník et. 74
Peking, -u 146
pěkný, dial. pe- 19,
 stč. *pěken* 301; *pěk-*
ně (ellipt.) 250
peku v. pěci
pelest, -i 117
peleš, -e 109
Pelhrimov 295
pelyněk prav. 26

Pelzel (Pelcl) Fr. 450 sl., 456
pění 178
peníz 75; 97, 99; *býti připenězích* 243, 308, 367, *bez peněz* 308; sr. *přijítí a přítel*
pěnkava et. 73
penvý v. *pevný*
 perfektivní slov. (perfektiva) 377 sl.
 perfektum 154, 383
 perifrastický v. opsaný
 perioda 272 sl.
pěrko, pírkó 12
perla i *-le* 107
perník, perníkár, -ka, -ský, -stvi 74 p.
péro 67; 101, lok. 102; sr. *pán*
 persona 154, 282
 personale (pron.) 303
 personifikace 289
 perština 444
peru v. *práti*
Peru neskl. 152
perut, -i, (-ě) 117, 119
pes, se-psem 14
peský (pessimus) 441
pěst, -i, (-ě) 117
pěstoun, -ka, stč. pěstúna 62; et. 71
pestrý et. 68
pěš, -ě, -e vzor 130; sr. *pěší*
Pešek 75, 296
pěší 10, 14, 54, 79, 310, vz. 132
Pešík, Peška 75, 296
pěšky 405; 232
pět 84, 120, 314, 316, 317, vz. 141, *lidí* 337
pěti, pěji 69, 158, 178
pětina 315
pětistý, -tisící 318
pětka, pítka 321
Petőfi, -iho 150

Petr, -ře! 90, 296; *P. Veliký* 3
Petrák 296
Petrarka, -y 151
Petrík 296
Petrů 128, 296
pěttisící 318
pěvkyně 110
pevný, penvý 51
 Philomates V. 449
 Philonomus 450
píal, -t, -v v. *pnouti*
píce et. 67, 71
píď, -i, (-ě) 116, 117
piesn stč. v. *píseň*
piesncé stč. 63
píeti v. *pnouti*
Pícha 296
píchatí-píchnouti 184 p., 185 p.
-píjeti, -eji 197
píji v. *píti*
pílník, pílníkár, -ský, -stvi 74 p.
pílný, -len 15, *čeho* 229
-pínati 9, 80, 433
pinvice v. *pinvice*
pírko v. *pěrko*
Písař 296
 písařské chyby 40 p.
Písek, -sku 89, lok. 90
písemný 17
píseň, -sně 118; 63, 69
piskač, -áček 76 p.
pískati-písknouti 185 p.
 písmena cizí, malá, velká 2—4
 písmo a jeho druhy 451—454; *písmo* et. 73; *Písmo* sv. 3
Písa, Píšek 75, 296
píši v. *psáti*
píti 161, 402
píti, píu, píji 30, 159, 174, 179; *pí, -te!* 179; ve vazbách infin. 391; sr. *vůle*
píti stč. v. *pnouti*
pítka v. *pětka*

pitom(y) 71, 73, 165
pitoměti, -eji 187
pinvice, stč. pinvice 51
piovár, -u, lok. 91
pjal, -t, -v v. *pnouti*
plac, -u 151; 48
placen v. *platiti*
-pláceti, -eji 197
pláč. je mi do pláče 359; v. *plakati* u *pro-siti*
plačtivý et. 49
plaji v. *pláti*
plakati, pláči 45, 200; p. *pláčem* 350, 411; p. *čeho* stč. 229, 322, 334, *pro koho* 367, *za kým* 573, *nač* 361
plamen, -e 73, 121
plamének, -ínek 12, 63
plamenný 70
pláň, -ě (strom) 118
plášť 95, 96; 286 (mn.č.)
plat 40
Plataie, -je 147
pláteník, -nice, -nický, -nictví (m. -nn-) 70 p.
pláti, plaji 205; p. *čím* 349
platiti, -cen 38, 40, 192; p. *čím* 349, *od čeho* 364
platný et. 39
plavati et. 32; *-ám, -u* 195; *pes plave* (umí pl.) 379; p. *proti čemu* 232, 363
plaviti et. 32
pledle dial. 114
plěji v. *plěti*
plémě, plemen 73, 123; plemena lidská 443
 plemenná jména 295
plesati, plés-, pleši 200
plěsti, pletu 20, 28, 39, 167, 168, 429
plet, -i 117
plěti, plíti, plevu, pleji 171, 178

pletu v. plésti
 plevu v. pléti
 plíce 419 sl.; *plíce*,
plíc 104
 plíji v. plvati
 plíseň, -sně 118
 -plískati — -plísknouti
 (v. -plískovati) 185 p.
 plíti v. pléti a plvati
 plívati-plivnouti 184
 pozn.; sr. též plvati
 plníti čím 331, 349
 plný 69; p. čeho 331,
 334, čím stč. 349;
 v plně 129
 ploditi stč. 439
 plosivní souhl. 7, 423
 Ploškovice, stč. lok. 343
 plot et. 28; 89
 ploutev a -tva 121
 plouti, plovu, pluji et.
 31, 32, 180, 203, 160
 plovati, -ám, 180, 195,
 203
 plovu v. plouti
 plst, -i 117
 pluji v. plouti
 plurál 83, 154, 282;
 pluralis maiestati-
 cus 286; pluralia 83
 plusquamperfektum
 154, 383 sl.
 pluti 180; sr. plouti
 pluviál, -u 150
 plvati, plíji, též plvám,
 plíti 181, 195, 203;
 iter. plivati 80
 plyn prav. 26
 plynné hlásky 7, 424
 plynouti 26, 185 p.
 plytký prav. 26
 plýtvati 26, čím 349
 -plývati 185 pozn.
 pněti, pníti 158, 190
 pnouti (*pieti*, *píti* stč.),
 pnu, vz. 173; 9, 17,
 28, 80, 174, 175, 439;
 pial (*pjal*), -t, -v 6,
 11, pal 433

po předl. 364 sl.; po
 jednom. po dvou . . .,
 po zlatém, po dvou
 zl. 320; rok po roce
 atp. 413; dále sr.
 po-dnes, český (po
 česku), udeřiti (po
 hlavě, po líci), ne-
 moc (člověk po ne-
 moci), po -hostinu,
 po-nenáhlu, po-rídku,
 po-sou-dobu, po-vždy
 po- stupň. 410
 poběhlík et. 74
 pobíhati čeho, od čeho
 stč. 435
 pobíjeti (196), v. smích
 pobožný et. 365; Lud-
 vík Pobožný 3
 pobrání 161
 pobřísko v. povřísko
 pobrousiti čeho 330
 pobyt prav. 26
 pocestný 236, 293
 pocítiti čeho 330
 poctíti (stč. -iti) 159
 poctivý et. 17
 počat v. počítí
 počátek, na počátku,
 s p. 374
 počestný et. 17
 počestěná slova 4 sl.
 počet hlásek 10 sl.,
 p. slabik se mění
 53 sl.; přes p. 302,
 bez počtu největší 303
 početí 11, 175
 počev v. podšev
 počínatel 71 p.
 počínavá slovesa 378
 počítí 175; počnouc od
 čeho . . . 398; co si
 počnu 342; počen,
 -em stč. 36; počal,
 -ěli 434; daň počata
 vybírati stč. 389
 počkati et. 13
 počnu v. počítí
 pod předl. 365 sl.;

23 p., 32; pod večer
 (kdy?) 255, 366; pod
 proti nad 374; sr.
 též hut
 pod! v. pojíti
 podací stč. 133
 podati 159; p., podá-
 vati komu čeho 330,
 337, co 230, 339
 podbiskupí, podčeší stč.
 105
 poddati se, poddám
 býti komu, čemu 229,
 339, pod moc něčí 366
 pode v. pod
 podebrati 159
 poději se v. podíti se
 podepříti 159, 177, 190
 podhorské různorečí
 447
 Podhradí 295
 podíl, -u 93
 podílnost 314, 320, 365
 podíti se 159, 204, 205
 podiviti se čemu 229,
 339; to je s podive-
 ním 369
 podivně (ellipt.) 250
 podkomoří 105
 podkoní 105, 133
 podle předl. 357 sl.
 podlehnouti, -léhati če-
 mu 338
 Podlipský 296
 podmět 217, 221, 223
 sl., 284, 322, 324;
 co bývá p-em 224,
 392; několik p-ů 225,
 380; k p-u táhne
 se doplněk 238
 podmětný gen. 336;
 p. věty 258, 263; p.
 slovesa 227, 381 sl.
 podmínečné souvětí
 261, 386
 podmínkové věty 261,
 p. spojky 408; přísl.
 urč. podmínky 223
 podmiňovací způsob

153; p. věty 223, 247, 249 sl., 387 sl.
 podnebí 421; podnebné hlásky 7, 422
 podnes 353
 podnik 74 p.
 podoba 52
 podobati se komu (čemu), ke komu (k čemu) 230, 340, 354
 podobný komu 229, 340, ke komu 230, 354, 359; p. čím 348
 podobojí 52
 podpal, -u 93
 podpichovati 184 sl., p. podpísari stč. 105
 podřadici slovece 266, p. spojky 408
 podřadný přivlastek 236, p. doplněk 241, 243; podř. souvětí 251, 256 sl., 267 sl.
 podrázovací slovece 266
 podřečí 447 sl.
 podřeknutí 51
 podržiditi se komu 338
 podržimovati 185 p.
 podržipský (pod Ř.) 298
 podržizené věty 222, 256, 264 sl.
 po-drobiti a pod-robiti 52; p. se komu 339
 podružné předl. 214, 351 sl.
 podsín 32
 podstatné jméno (skl.) 87—125; 281, shoda 285, 287 sl., 289 sl., 291; snaha o ně 293 sl.; druhy podst. jmen 294—296 (sr. též 63, 283 a 288); p. jm. slovesné 153, 161 sl., 375, 401 sl.; z číslovek 315 a 321; z příd. jmen 293; přidáno věc,

člověk atp. 294; — podst. věty vedl. 257
 pošev (počev 38), poševu 15, 32
 podvod 52
 podzemní et. 70
 podzim, na p. (kdy?) 355, 361, 412
 poeta, -y 147
 pohan et. 11, mn. -é 91
 pohaněč 76 pozn.
 pohanství, -stvo 72
 Pohl V. 450
 pohlavek et. 74, 365
 pohlížeti, -ejí 196; 20, 46
 pohnati 159, koho před soud 366
 po-hostinu 365
 pohostiti, -štěn 38, 193
 pohotově 129
 pohrávati kým stč. 344
 pohrdání čím 236, 237, 344, 350
 pohrdati kým 344
 pohřeb, -u, nč. pohřbu 13, lok. 91
 pohvizdovati 185 p.
 pohybné e 13—18, 102, 121
 pohybový děj 380, p. význam 411 sl.
 pocházeti, -choditi od koho (čeho) 233, 364; to jsme pochodili! 250
 pochlebovati komu 339
 pochodně, -deň 69
 pochroumati et. 23
 pochťeti, -iti 159
 pochváliti čeho stč. 330
 Poitiers prav. 4
 pojdu, půjdu v. pojiti
 pojísti 410, čeho 337
 pojiti v. pojmuti
 pojítí, pojdu a půjdu 168, p. s sebou nespr. 307; pod! 168, m. letěl 226
 pojměti v. poměti

pojmuti koho za koho (zač) 242
 pojmové písmo 452
 pokáceti, -ejí 379; 196
 pokud v. pokud
 pokáletí, -ejí 196
 pokání 161; pokáti se 159, čeho 334
 pokavad v. pokud
 pokázati se zdráv 324
 pokládati koho čím stč. 344 sl.
 pokladník nč. 425
 poklížeti, -ejí 197
 pokoj 439; sr. seděti
 pokora, -kořiti 33, 34
 pokositi, -sen 193
 pokoušeti, -ejí 197; sr. pokusiti
 pokrajinná jm. 295
 pokrásti, nepokradeš! 384 sl.
 pokrčemné stč. 299
 pokrm, -ové 91
 pokrmiti koho, čeho stč. 330
 pokřtiti (stč. -iti) 159
 pokrytec et. 441
 pokrývač, -ství 69 p., 76 p.
 pokud, -ad, -avad 404; 260, 405, 408
 pokusiti čeho stč. 333
 pokuta v. trest
 polabský jaz. 446
 Polák, -ačka 62
 pole 104, p. za kopci a za kopce 412; polem ležeti 347
 poledne 104, 122, o poledni, -ách 123, 283, 363
 polehčení čemu 343
 polehnouti od čeho 364; polehovati 157
 polepsiti čeho stč. 330
 poletí stč. 28, 31
 políček et. 74, 365
 polínko 64

polknouti v. polykati
polovice, -ic 109, 315;
v polovic(i) cestě . . .
(attr.) 274
polovina nč. 315
položiti 157, 382, *co*
za koho 372, *co nač*
374; položen v rovu
a v rov 412
Polska, -sko 74, 295,
 lok. 102
polština 446
polykati 26; 185 p.
 pólýsyndetické spo-
 jení 247
pomahač 76 p.
pomáhati komu čeho
 330
pomalinku, pomalouč-
ku, -ounku 410
pomalú 129, 365, 410,
-ly 24
pomalý 410
pomazati koho čím
(= zač) 349
-pomenouti v. pomníti;
-poměněš . . . stč. 19
 poměrné stupňování
 301, 409
poměti, -měji 159, 187;
p. čeho 330
-pomínati v. pomníti
pomlčka 275 sl., 279
pomník a -ky 286
pomníti čeho, co 333,
na koho (nač) 333,
 354, 361
pomnožná jm. 83, 283;
 p-é předměty jak
 se počítají 320
pomoc, -i 117; *p. naše*
(p. nám) 306; *ku*
pomoci 355, 359
pomoci, -mohu 43, 172,
komu 341; *pomoz co*
pomoz 385
pomocný 15, *komu* 341;
p. sloveso 209sl., 240

pomoravské různou-
 řeči 447
pomsta 57; *pomstíti,*
-mštěn 38, 193; *v.*
mstíti
pomyje 26
pondělek, -lka 89, lok.
 91; *pondělí* 13, 100
 sl.; 370
pò-nenáhlu 300, 353,
 365
poněsti (význ. děj.)
 378; 80, 383
poněvadž 260, 408
ponocný 132, 299
ponořiti (se) pod co 365
ponositi (význ. děj.)
 378; 383
ponuknouti komu 339
pop et. 43
popel, -a 89, 93; 28, 31
poposednouti 410
popouzeti, -ejí 197
poprositi 410
pořádek slov 246; *p.*
vět 265
Pořečí, Pořič 105, 287
po-řídku 235, 365
poroučeti 80, *-ejí* 197;
p., poručiti komu
 226, 229, 339
 portugalský jaz. 445
posad v. posud
posaditi koho nač, stč.
na čem 412; *p. hosti*
o stůl 363, *p. se za*
stůl 372
posavad v. posud
posázeti čím 349
posel, -sla 93
posílati 26; *sr. poslati*
posílití, posilovati 206
p., p. čeho stč. 330
positiv 302, 404; *-ní*
věty 223
poskytnouti komu čeho,
co 330, 339; 185 p.
poslati, -šli, šlu 199;
p. po (= pro) koho

365, *komu co* 338, *co*
po kom (= kým) 233
poslední věc atp. 294
poslechnouti čeho 330
posléze 253
poslouchati čeho 330
poslušný koho (těž
komu) 330, 334
posmívati se komu 340
po-sou-dobu dial. 309
Pospíšil, -ka 62
pospíšiti, -spěš! 164
posřed v. prostřed
 possessivum (pron.)
 303, poss. (adj.) 297;
 dativus possessivus
 341, gen. poss. 336
postáti 159
postaviti co na čem stč.,
nač nč. 412; *p. se*
komu 338
postel, -e 20, 21, 109
postríhač 76 p.
postríhovati 185 p.
 postupné přehlaso-
 vání 11
posud, -ad, -avad 404,
 405
posunek, -nky 36
posvětití čeho 330
posypadlo 69 p.
posypati a posýpati
(ob. posej-) 186 p.
 pošinutí gramm. oso-
 by 269 sl.
pošli, -u v. poslati
potáceti, -ejí 197
potad, v. potud
potápěti, -ejí 197
potavad v. potud
potázati čeho na kom
stč. 362
potiti se čím 349
potknouti v. potýkati
potok, -a 89, lok. 91; 63
potom 214, 252, 253,
 365, 407; *-ek* 74
potopiti se pod co 374
potřeba, -bí čeho 332

potřebný čeho 332, 334,
 s inf. 390
potřebovati čeho 229,
 332 (stč. = žádati)
potrestati čím 349
potůček 63
potud. -ad, -avad 404
potvrditi (potvřzěti) 27
čeho stč. 330, *koho*
čím (= zač) 345
potýkati 186 p.
poupě, -ěte 124
poušť, -ě 20, 49, 109 sl.
pouštěti 197; 38, 57,
 156, 379; *p. se za moře*
 231; *pouštin* 161;
 sr. *pusiti*
pout, -i 117, 119; 288
 (ž. i m.)
-pouzeti, -ejí 197
poval. -u 94
pověděti, -vidati ko-
mu co 339, *o kom* 230
povědom(y) čeho 229,
 326
pověst, -i 117; *p. o*
kom, o čem 230, 236
pověsti, -vedu 378
povídati v. pověděti
povinný, -nen 300, *komu*
 341, s inf. 390; *mám*
povinnost s inf. 236
povlak et. 29
povolný et. 365
povraz stč. v. provaz
povrhel, -e 97
povříslu et. 41
povstání 161
povyk prav. 26
povyněsti 80, 379
povýšiti čeho 330
povzdál 371
po-vždy 353
pozdě 344
-pozditi, -žděn 192
pozdraviti 52
pozdvihnouti čeho stč.
 330
pozhrěti v. požřiti

poznání své stč. (po-
znati sě) 306
poznati (159), pozná-
vati; p. se čím 343;
p. se dv. akk. 327,
p. s akk. a inf. 328;
p. (se) po čem 235,
 338, 365, též *z čeho*
 233
pozor nač 361
požřiti v. požřiti
pozvání 161
pozvati 159, *p. přátel*
 330, *p. nač* 354
požehnati komu 339
požitčiti komu čeho stč.
 330
požiti, -žnu 159
požiti, požívati čeho 330
poživatel 71 p.
požřiti, -žru 44, 177
pra- stupň. 410
práce, prací... 109 sl.
prací (oděv) 72 p.
práci 72 p.; *p. věty*
 223, 247, 249 sl., 386
pracovati, -cěvati 22,
oč, o čem 363, *za*
koho 372
prác 76 p.
práce, -ete 124
praděd 410
prádelna, -ník 69 p.
pradlí, přadlí, -dle,
-dlena 114
prádlo 68 p.
prádu v. přisti
prædikát 5; *pr.* 217
præfixy 443
præmie, præmie 5
Praeneste, -ta, -te 150
præpositio 213, 281
præsens 154, *pr. hi-*
storicum 383; *præ-*
sentní km. a tvary
 157 sl.
prætendent 5 *prav.*
práh, prahu 93

Praha, Zlatá P. 3, 294;
Prazě stč. lok. 343
-přahati --- -přáhnouti
 184 p.
prach, -u, lok. 91
prachnic 46, 410
prajazykindoevr. 444,
slovanský 446
präkrt 444
praxe v. praxe
pramalý 410
pramen, -e 35, 121
praní 161
prání 204, 205, 336;
ku prání 355, 359
pranic, -nikdo 410
præotec 78
praprvnuk 410
prásk! 226
praskati 53
prastarý 78
prášil, -a 93
přátel, -ský, -stvi 71
p.; sr. přítel
přáti, peru 16, 201, 202
přáti 204, 205, *čemu*
 339, *komu čeho* 333;
p. si (sobě) 381, 382;
dobré jitro (přeji)!
 250
práv v. pravý
pravda et. 74; 34, 41;
p. pravá, pravdoucí
 411; *Pravda* 296;
pravda! 214, 249,
 276
pravedný, -dlný 34
-právěti, -ějí 197
praviti 193, *sr. prý;*
p. komu 339, *p. co*
do koho 358; *p. se*
kým stč. 345; *pra-*
vím se nevinen 325,
nespr. nom. a akk.
 s inf. 325, 328, 439
pravnuk 410
právo s inf. 236, 390;
to je s právem 369,
sr. státi se

pravopis 454 sl.; -ná pravidla 2 sl., 12, 19, 23, 26, 27, 39, 40, 68, 70, 71, 72, 74, 76, 184, 206 (sr. kvantita)
pravý komu 341; *na pravo* 214, 370, *v pr.* 129, 300; *pravé předl.* 351
praxe, -kse 5; 149
prázdný čeho 331, 334; *na prázdno* 129, 300, sr. *mluviti*
Pražák 296
Pražan 43, 48, 69; -é 91
Pražsko et. 74
pražský, -ští 74, 132; *obec pražská* 3; *pražské nářečí* 448, Pr. *zlomky hlah.* 453
pře et. 17; 109
pře-, přeběda, -blažený, -bože! 410
přebývati u koho 369, *kromě lidí* 360, *v čis-totě* 371, *v kom* 306
přece, přec 20, 47, 253; et. 214, 308, 366, 403
před (předl.) 366; *předednem* 355; *před vánoce-mi, p. vánoce* atp. 412; *před proti za* 374
předce v. přece
předčítí před kým (v čem) 366
předě v. před
předek et. 74
předhoditi 352, *komu co* 339
předivo et. 73
předjímání v. anticipace
předlí v. předlí
předložiti komu co 338
předložkové pády 230, 282, 322, 351, 352 sl.; *co jimi bývá*

vyjádřeno 354 až 356; 356—375, 412
předložky 213, 214, 281 sl., 351 až 375, 404; 16 sl., *pří-zvuk* 56
předmět 52; 219 sl., 221, 226, 230, 239, 354; *čím vyjádřen* 322, 325 sl., 328 až 334, 338—342, 344, 392
předmětný akk., dativ, gen. a instr. viz tam; *př. věty* 258 sl., 263; *př. slovesa* 227, 381
předminulý čas 154.
 209; sr. *čas*
předně . . . 253
předobry 410
předopatrové hlásky 7, 422
předpony (praefixy) 443; 16, 352, 379
před-sě v. přece
předsevzetí 366
představiti koho komu 338
předsouvání 20; sr. *hiat*
předu v. přisti
předvěti 251, 272 sl.
přehlasování (přeh-láska): a-ě (e) po-stupné a zpátečné 11 sl., 92, o-e, o-ě 21 sl.; u-iu-i, ú-iú-i 25
přehořký 410
přechodná slovesa 228, 325, 328 (v zá-poru), 381 sl.
přechodník přít. 153, 162, 164, 394, 395, *minulý* 153, 160; 394, 396, *budoucí* 394 sl., 400 sl.; *p-ové vazby* 397—401
přechovavač 76 p.
přechudý 410

přechylování 61, 62
prej v. prý
přejatá slova 4 sl.
přeji v. přátii
překážeti, -eji 197, *komu* 341
překážka 260; *přísl-urč. překážky* 233
Přelouči, -louč 295
přelstítii, -lstěn 38, 193
premie, prae- 5
přemilý, pře-máj-milý, přenejmilejší 410
přemoci, možen 43; 355
Přemysl, -a 93; 26
přemýšleti, -eji 197; 26
přenáramný 301
přendati 37
přenešlechtný 410
přeplniti čím 331
přes, přeše (předl.) 367; sr. *ještě přes zimu* 355, *přes čas* 356, *bylo jich přes dvě stě* 232, *více přes ten počet* 302
přeschnouti 186 p.
přeskáčka, na p-u 355
přesmykování 2, 50 sl.
přestálý (trest) 396
přestati, -státi 159, 183; *přestati čeho* 332, *na čem* 354, 361; *nepřě-stanu cestujě* 393, 425
přesychati (-sý-) 186 p.
přeshkoda 410
převraceti, -eji 379
převzděti komu 325
při (předl.) 367; sr. *ještě: býli při pe-nězích* 243, 308, *při sobě* 308, *při zlém návyku, při dobré vůli* 233, 355; *při proti bez a k* 374
při- stupň. 410
příbezděčiti koho 357
přiblížiti se 307

přibližná míra 232, p. čísla 315
Příbram (os.) 296
příbuzný et. 41, *komu čím* 348
příbytek 26; *p. tvůj* 306 (sr. *přebývati v kom*)
přibývá čeho 225, 334, 336, 337
přič v. *prýč*
 přičestí přítomné 153, 162, 165, 394, 395, minulé činné a trpné 153, 160 sl., 394, 396 sl.
přičiněti, -ějí 196
 příčinný gen. 334, dativ 340, instr. 348, 349 sl.; p-é spojky 408; p-é souvětí 254, p-é věty 260 sl.; přisl. urč. příčinnosti 232 sl., 327, 347, 348 sl., 355
přičítati se komu 339
 přídavné jméno 281 sl., 288, 296 a sl., určité a neurčité 84, 86, 310; jeho skloň. 126—133; snaha o ně 297 sl.; jeho strojené tv. jmenné 301; př. jm. v platnosti podstatného 299; — přídavné věty 257
přihluchlý 410
přihoditi se komu 338
příchod 352
příchoz, -i 301
přijetí 175
přijítí 159; 37; *p. v zapomenuti* 370, *k sobě* 308, 359, 374, *k penězům* 308, *mezi své* 360, *p. s pole* atp., *p. na mysl* 374, *p. pro* (pro) *co* 365
 příjmení 62, 296

přijmouti 174, 175, *p. co v dar* 370, *p. se čeho* stč. 331, *přijal*, -ěli... 434
příkázati se komu 339; *příkázán světiti* stč. 389
 příklonná slovece a zájm. 13, 56, 307, 313, 404
příkop, *příkopa* 288
přikročiti 352
příkr(ý) 68, 301
příkrýti 160
příkryvadlo, -d(e)l 16, 69 p.
příkúpek, -koupek 23
příležitost, -i, -ejí 190; *p. komu* stč. 338
příliš 232, 405
příložití komu co 338
přím, -iš stč. v. *přítí*
 přímá řeč 268 sl., 278
přimísiti co čemu 339
 primitivní pravopis 454 sl.
přimlouvati se zač 372
přimykati -*přimknouti* 185 p.
přinášeti, -ejí 197; 432
přindu, -jíti dial. 37
přinéstí 160, 418, -*nesu* 377 sl., 383, 432; *p. co, čeho* 337
připadnouti komu 338
 přípony (suffixy) 443; př. ohýbací (pádové a osobní) 58 sl., 81, 82, 155, 417, kmenotvorné n. odvozovací 58 sl., 156, 166, 182, 185, 191, 193, 206, 418
připouštěti, -ejí 197; 379
 přípustka, p-kové věty 261, spojky 408
přirěci, -řku, -řkl 172

přirovnání 232, 368; přirovnávací věty 259 sl.
přisahati, -sáhnouti s inf. 389, *komu* 339, *při kom* 367; sr. *přiseci*
přiseděti komu, čemu stč. 338, 339
přischnouti v. přísy-chati
přiseci, -sa(h)u, -sám Bohu, *při sám Bůh!* 44, 441
přiskyřicě v. prysk-
 příslovece 213 sl., 235, 281 sl.; původ a druhy 402—405, sr. 129, 131, 300, 313; př. záporová 405 sl., tázací 248; sr. spojky (215, 408)
 příslovečné určení 219 sl., 221, předmětem 228, přivlastkem 236, doplňkem 243, táhne se k němu doplněk 239; druhy jeho 230—235; jakými pády vyjádřeno 322, 327 sl., 335 sl., 343, 344, 347 sl., 354; — př. věty 257, 259 a sl., 263
přisný, -stný dial. 39
 přísouvání 2 10; *e* vkladné 13, 14, *u* 24, *l* 34, *r* 35, *n* 36, *d* 38, *t* 39, *b*, *p* 40, *v* 42, *h* 44, *k* 39, 45, *ch* 46, *s* 47, *j* 49
přispářeti, -ejí 197
přispěti k čemu 355
přistati, -státi 183
 přístavek 237, 276, 285, 289 sl.
přísti vzor 168, 169
přístný v. přisný

přísudek 217, 221, 225 sl.; při čísl. 317 sl.;
 přísudková (zá)jmena 242; přís. vět není 257
 přisvědčivá (affirm.) odpověď 249
 přisychati (-sýchati) — přischnouti 186 p.
 přisypati a přisýpati (ob. přisej-) 186 p.
 přístě 405
 přístí (podst.) 168, 237, 336, 337, 401
 přítel, -e 97, vzor 98; 71 p., 434; p. příteli atp. 413; přátelé tvoji (= přeji tobě) 306; p. až do peněz 232, 355, 358
 přítelkyně 62
 -přítí 159, -pru 177, 190
 přítí, pru (m. přu, přím) 190; p. se oč 363
 přítok (neshoda) 246
 přítomný et. 70, 367, čemu 339; př. čas, přechodník a přičestí v. t.
 přiváděti, -ějí 37, 197, 432
 přival, -u 94
 přivážeti, -ějí 197, 432
 přivéstí, vedu 432, koho k čemu 354, 359, koho svázána 327
 přivéztí, -vezu 432
 přivlastek 219, 221, 235 — 238, 285 a 289 sl. (shoda). při čísl. 317 sl. (sr. též „souřadný“) a „podřadný“; bývá vyjádřen pády přivlastkovými 322 sl., 335 sl., 343, 350, 355, inf. 393; — přivl. věty 262, 263

přivlastňovací gen. 336, dat. 341; př. jm. příd. -ův, -in 69, 73, 127, 297, 299; př. zájmena 137 sl., 292, 303, 305 sl., 308 sl.; př. složeniny (bahuvříhi) 79

přívuzný stč. v. přib-
 přízeň 36, -zně 118, 119
 příznakové kmeny praes. 157, 166

příznivý komu 340; 220, 227

přízvuk hlavní, vedlejší, slovný a větný 55 sl., 244 sl., 265; ve spřežkách 77; v otázkách 249, ve větách rozkaz. 250, v záporných 407

prkný et. 70
 pro (předl.) 367; sr. též: býti pro sebe 308, lék pro občerstvení 236, pro hluk neslyšeti 233, 355, pro pravdu..., proč? 355
 probouzeti, -ějí 196
 procesí, -secí 51, 441
 procítati, -cítnouti 185
 proč 139, 215, 357, 367, 404, 408; 228; -čež et. 139, 254

prodávati 379, p. na dluh 232 a sr. dluh
 professor 5, -e! 90, 298
 prohlédati čím 233
 prohřešilý stč. 396
 Proch et. 75
 procházka lesem 220, 236, 237

prochoditi 23 p.
 proklatý, -kletý 175
 Prokop lok. 90
 proměnití co věč 370

proměny jazykové a příčiny jich 424 sl.
 promluvití, -im 379, ke komu 230, od sebe 364; -nepromluviš! (impt.) 384 sl.

pronomen, pronomina 281, 303 sl., 312

propadnouti hrdlo..., deset hřiven 232, 327

propast 38, -i 117
 propria nomina 294
 prorocký, -ctví (stč. -čs-) 49, 53; prorok et. 28, -yně 62, -ovati komu 339

prosba v. k, ke, ku a. prositi

procesí v. procesí
 prosěd stč. 51

proschnouti v. prosy-
 chati

prositi, -šen 21, 156, 162 sl., 165, 191, vz. 192, 433; p. prosbou 350; p. koho čeho 332, koho zač, oč 332, čeho od koho 332, čeho na kom 332, 362; p. za koho 372; p. pro Boha 367, p. koho skrze co 369, p. s plácem 369

proso 101

prosodie 450

prospěch, -ový dativ 342

prospěšný komu 341
 prospěti (178), prospívati komu 229, 341, p. věkem... 348

prosěd stč. 51

prostor a -stora 288
 prostřed et. 51, 426; p. města 327, 370, v p. městě... (attr.) 274
 prostředek. u p-dku (kde?) 370; přisl.

urč. prostředku 233,
instr. p-dku 349
prostrítí, -stru 177
prostý čeho 331, 334;
prosté pády 282, 322
sl., prosté výrazy
slov. 153, 155 sl.
prosvítovati 185 p.
prosychati (-sý-) 186 p.
prošení 161
proti (předl.) 368; sr.
k tomu: p. proudu
232, p. právu 355.
p. jiným letům 232
protikladný význam
někt. pádů předl.
374 sl.
protivenství 13, 18
protiviti se komu 339
protivný, -en 13, 15,
komu (= proti komu)
339, s inf. 390
proto 214, 254, 367, 404,
405, 408; proto, aby...
260
proud výdechový,
zvučný, šumný a
bezezvuký, mírný
a prudký 420, 422
sl., 427 sl.
provaz et. 51
provázeti, -ejí 197
provensalský jaz. 445
proviněný stč. 397
provolatí koho čím 345,
346
prozatím, -ní 373
prs, prsa 83, 91, 93
prst, -i 117, 120
pršeti, prší 225
pru v. přiti
prudký proud 420,
423, 427, sl.; z-prud-
ka 300
průdušnice 7, 419 sl.
Průcha et. 75
průchod 23 pozn.
průmysl, -u 93; 26
pruský jaz. 446

průsmyk prav. 26
průvodné e, i (u, r) 27
průzev 54 sl.
první 142, 318
prvotné předl. 214,
351, 352
prvý 142, 318; po
prvé... 365, 319
prý, prej et. 42, 193,
214, 235; 269, 276,
403, 438
prýč, přič 35; prýč od-
tud! a zlé prýč! 386
prýskati—prýsknouti
185 pozn.
prýskyřice, při- 35
psaní 161, 402, p. komu
243, 245
psáti, píši et. 16, 68,
200; piš! 164, 455;
p. komu 339, pod sebe
(řádky) 307, píši se
slovuten. -ný 324,
-tným atp. 345; to
jsem (ne)psal m. (ne)-
napsal 380
psovati (nov. psouti),
psují 206
pstruh et. 75
pšenice, -nce 21
ptactvo (stč. -čs-) 49
ptáče, -ete 44, 124
ptačí 44, 59, (67); p.
klich (= lep) 439
pták, -ček 44, (63)
ptáti se koho nač 332,
361, p. (se) čeho na
kom n. od koho stč.
362, 332
půda 23 p.
půjčiti, -čovati 48, 50,
komu čeho, co 330,
339; sr. zdravý
půjdu (pudu) v. pojiti
půl 315, 228; před půl
letem, po půl zlatém
274; p. druhého...
p. čtvrtá..., po půl
čtvrtu... 142, 318 sl.

půldne et. 77
puňkt stč. 36
puntík, -íček, -íčkár,
(-ský, -ství) 74 pozn.
purkrabie. -í 116
půst, postu 43, 93
pustina (dial. -šti-) 47
pustiti, -štén 38, 40,
57, 192; p. komu co
338, co s myslí 368,
374; p. se do čeho
359; sr. pouštěti
půščě stč. v. poušť
Puškin 4, 128, 147
původ, -ce: přísl. urč.
233, instr. 348; pů-
vodství vyjádřeno
nedokon. slovesem
380
pyči v. pykati
pych, prav. 26
pýcha, paj-, pej- 11,
26, 27
pýchati 26, čím 344
pýchavka prav. 26
pykati, -či 26, vz. 200;
p. čeho 334
pýř, pýřavka prav. 26
Pyrenejský pol. 3
pýřina, pýřiti, pysk 26
pyšný 26, 27, p. čím 350
pytati 26
pytel, -tle 26, 97; p.
naděje 336
Pythagoras, -ry 148

q (qu) 2, 5
qual- v. kval-; gen.
a instr. qualitatis
337, 350
quant- v. kvant-
Quirinal(is) 2, 4

r samohl., dlouží se
(ř) 27; r souhl.,
r-ř-ř 34 sl., r při-
suto 35, přesmy-
kuje se s l 2, 51

ř z r, í (rj). *rs* a *ž*, 34, 35, 48 sl.; ř-ž 35
 ř (slabikotv.) 7, 14, 27
 -r, -ra, -ro 68
 ra z *or 50, 29
 rabovati et. 12
 ráček 57
 ráčiti, rač 164, s inf. 389
 Rački, -kého 147
 rád, nerad 128, 220, 238, 240, 300, čemu 340
 rada 33, 37; „N. Ra-
 da“ 3
 rádce, -e 112
 radici spojky 253
 Radim 295
 raditi, -zen 33, 37, (192); r. komu 341
 rádkovati 206 p.
 rádló et. 68
 radost 39 p., 71, -i 117, 119 sl.; r. nad r. 362, mluvíti komu na r. 355, (361)
 radošče stč. 72
 radovati se 432, čemu a z čeho 340, nad čím 362; r. se s radujícími (bez se) 307
 řadové čísl. 140 sl., 314, 318 sl.
 řady stupňové 28 sl.
 ráf et. 12
 rak 57, 92
 rakev 121
 Rakousko 3, 128, 299;
 rakouský a Rak. 4
 Rakousy, gen. 94
 rámé, rameno 59, 79, 83, 85, 87, vz. 123
 rána 35, ranou... 106;
 r. bičem atp. 233, 236, 237, 243, 345,
 r. bičová 298; ten mu dal (ran)! 250
 raniti 35; r. do smrti 232, 355, 358

ráno 299, 300, 327, 405; r. raničko 410,
 k ránu 355
 rataj et. 71
 ratolest, -i 51, 117,
 -lístka 64, 432
 Rautenkranc, -e 151
 rázet. 32; -rát (=krát) 321
 razen v. raditi
 raziti, -žen 32, (192)
 rázovati et. 12
 ražené souhl. 7, 423
 -rážeti, -ejt 197
 rci, rceme. rčen v. řici
 rdesen v. hrdesen
 rčení nová 442
 rdíti se et. 31; 159, 187
 řebřík, žeb- 35
 řebro, žeb- 35, 68
 řeci stč. v. řici
 řecký et. 44, 74; ř. písmo 453, ř. větev jaz. 444 sl.; sr. řeč-tina
 recta oratio (v. t.)
 řeč 418; ř. laskající (hypokor.) 250, ř. přímá a nepřímá 258, 268 sl., 278
 řeč, -i 117, 119, et. 68, prav. 455; za tou řečí stč. 373; řici obecnou řečí 350
 řečtina et. 49; ř. stará, nová 444 sl.
 ředekva v. ředkev
 ředitel (řě-) 19 p.
 řediti (řě-) 19 p.
 ředkev, -d(e)kve 15, 121
 reflexiva (verba) 381, 388; -ivní zájm. 306
 regimen 281, 419
 řehola i -e 107
 Řehoř et. 44
 řehtati, -ci, -tám 201
 rector dial. 45
 Řek 295; Řekové 453
 řeknu 28, sr. říkati

relativum (pron.) 304:
 -ivní věty 257, -ivní stupňování 409
 řemeslo, -s(e)l 16
 řěpi, řepík 100
 reptati, -ci, -tám 201
 řeřáb, řeřavý (žeř-) 49
 resonance, -ční dutina 420
 ret 17, rty 83, 92, 93
 řetěz, -u 98
 retné, retozubné hlásky 7, 422; retné podnebná hl. 422
 retuňk stč. 36
 řevu v. řiti
 rez, rze 109
 řezati, -ži 32, 199; 185
 rezavěti, -ějí 187
 rezavý et. 73
 řezba et. 73
 Rg-věda 444
 -ři- z -ri- (-ry-) 26, 35
 řici, řku, rci, řekl (-řkl), rčen 12, 28, 164, 178;
 neřku-li (přísl.) 214;
 ř. řeči 350; ř. komu (ke k.) 339, 359; ř. komu co za pravdu 373, ř. co do koho 358, ř. co skrze koho 233, 369; řekl učeníkům svým (nedok.) 380; sr. říkati
 řícti et. 35
 řidící (bod) — řidící (učitel) 72 p.; řidící věta 222, 256
 řidič 69 p., 76 p.
 řiditi (stč. řie-) 19 p., ř. se čím 349
 řídský (řie-), řídko 328, po-řídku (v. t.); řid-ší 19 p., 65
 Říha, -y 113
 řihati-řihnouti 185 p. et. 35
 Řichelieu, -a 151
 říkadlo 69 p.

řikati, -ávati atd. 30;
řikají mi Jan 325,
 339; *řekni — neří-
 kej!*, *abys řekl —
 abys neřikal* 379
Řím, -a 89, lok. 90;
výprava římská 296,
 297, 298
Říp 295
říti, *řiji*, ř(e)vu, řvátí
 180, 203
řitíeř v. *rytieř*
řitus, -tu 150
říznoti 185 p.
řj-ř 34
-řkl, řku v. *řici*
řmoutiti 35, *r. se nad*
kým 362
rod gramm. 282, 287
 až 291, 297; *r. ci-
 zích jmen* 146; *r.*
*slovesný, činný, trp-
 ný a zvratný* 154,
 212, 388, *r. dějový*
 381 sl., 388 sl.; *rod*
 52, *Čech rodem* 350,
rodem z Prahy 232,
 348
rodič, *rodiče* 99, 290,
 291, 324
rodina 294
rodný et. 37
rodová zájm. 85 sl.,
 288 sl., 303; *r. pří-
 jmení* 296
roh, stč. *hroh* 44, 63
roháč et. 76
rohož, -e 109
rok et. 28, -u, *do roka*
 89 sl., 355, lok. 91;
r. co rok 311; *r. od*
roku, od roku k roku,
r. po roce 413; *kaž-
 dým rokem* 347, *dva-
 krát v roce* 371; *sr.*
napřesrok
Rokycany, -an 94, 438;
 295
role, *rolí* 114

románské jaz. 445
Rosa V. 450, 451
rosa 19, 23, 106
rostlinář stč. 451
rostu v. *růsti*
Rosulek et. 171
rošt et. 47
roští v. *roždie*
rouče v. *ruče*
-roučeti, -ejí 197
rouhač 69 p., 76 p.
rouhání 307, 402
rouhati se 307, *komu* 339
roucho, *ručho* 24, 101
-rousati 23
routi v. *rvátí*
roven v. *rovný*; -eň v.
rovně
rovnati se komu (ke k.),
čemu (k č.) 230, 340,
 354, 359, *čím* 232, 348
rovně, nč. -veň 113
rovný komu (ke k.), čemu
(k č.) 229, 340; *r. rov-
 něho* . . . 413
roz- 23 p., stupň. 410
rozbože! 410
rozdati 159, *co mezi*
koho 360
rozdělití koho s kým 369
rozdělovací znamén-
 ka 275 sl.
rozdíl, -u 93
rozdrobiti 52
rozembrati (16), 159
rozemknouti 185 p.;
 rozemčení mluvi-
 del 421
rozesechnouti 185 p.
rozese máti 382
rozeznávací v. *diakri-
 tický*
rozhrěšiti et. 44
rozkaz, *proti r-u* 368,
k r-u sr. *přání*
rozkazovací způsob
 v. *imperativ*; — *r.*
věty 223, 247, 250,
 387, 388

rozkol, -u 93
rozkoš, -i 117; et. 68
rozléhati se *jásáním*
(čím) 349
rozlišování významu
 57, 440
rozloučiti koho s kým
 369
rozlučovací ot. 248
rozmilý 410
rozmykati 185 p.
roznašeč 76 pozn.
roznáseti, -ejí 197; 383
rozom v. *rozum*
rozpakovati se s inf. 389
rozpětí 173, 175
rozplakati 382
rozplískati, -plísknouti,
 -plískovati 185 p.
rozsekati, -ám 378, 383
rozskočiti se *žalem (čím)*
 350
rozstavěti, -ěl *jezdce po*
městech atp. 380
rozstíti, -spu 171
rozsuzovati 19 p., (206 p.)
rozsychati (i -sý-) 186 p.
rozsypati a *rozsypati*
(ob. -sejpati) 186 p.
rozšířená věta 218
roztátí, *roztítí*, *roztlou-
 cí*, *roztýti* 159, 160
roztrídění hlásek 5
 sl., 421 sl., *r. jazyků*
 442 a sl.
rozum. -om 24, 52;
naši rozumové atp.
 stč. 287; *sr. bráti*
rozuměti čemu (ne co!)
 325, 340, *komu* 229,
*Bůh dej vám rozu-
 měti jednomu k dru-
 hému* stč. 414; *tot*
se rozumí! 249
rozumný, -men stč. 15
rozvázati, -ži, -věž! 200
rozvážeti, -ejí 80, 197
rozvíjecí části, členy,
 výrazy 217—220

rozvitý podmět, přísudek atd. 224, 226, 227, 235, 236, 240; r. výraz 217; rozvitá věta 218
 rozžáci, rozežhu, -žžen, rozžehl, mylnou analogií rožnu, rozžat, -l 173, 433
 roždička et. 43, 46
 roždie, roští 48
 rožeň v. hrozen
 Rožmberk 6, 27
 rožnu ob. v. rozžáci
 rs-ř 35
 ruť, -i, (-ě) 117, 119 sl.
 rty v. ret; rty 421
 rubání dřevné 298
 ruce v. ruka
 ruče, rouče 131
 ručí, rúč stč. 131, 301
 ručiče, -ička 63, 64
 ručíti za koho (čtm) 331, 349, r. se koho stč. 331
 ruda et. 31
 Rudolfinum 3, (148)
 ruji v. rváti
 ruka 9, 10, 19; 63 sl.; ruce 83, 106, 107; r. ruku myje, ruku v ruce 413
 rukojmě, -ě 112
 rukověl, -i 117, 120
 rumunský jaz. 445
 Rus, -ka 62; ruský et. 47
 růsti, rostu 160, 168, -růstám 57; sr. 379
 ruština, ruský jazyk spis. 446
 říti, řevu v. říti
 různění významu 440
 různorečí 447
 různý et. 23 p.
 růže, -e 109; sr. jako růžek 63
 rváti, ruji, rotiti, rvu 181, 203
 řváti v. říti

ry-ři 26, 35
 ryba, dial. rebe 27; 79, 85, 87. vz. 105 sl.
 rybítev, Rybitvy 71
 rybník, -a 89, lok. 91
 rýč 76
 rychle, -o, -ejie (-ejí) 231, 328, 403, 404 sl.
 rychlonohý 79
 rychlý, -chel stč. 15, 301
 rychtář et. 68
 ryk et. 35
 rýl, -e 97
 rýma, -y et. 150
 ryňk stč. 36
 rypadlo 69 p.
 rýpati, -u, -ám 199
 rysovadlo 69 p.
 rýti 160, 181, 182
 rytíř, ři- stč. 26, 35, 96, 439; rytířstvo mluvíli stč. 284
 rzáti, rži et. 44; 200

s 46 sl., ods. 47, přís. 48; s-c 47, s (cizí) - š, ž 47; s dial. a stsl. proti čes. š 46, 453; s z ss 47, z šs 49
 š 8, 46; š v s, š 47
 -s- (příp. s -s-) 75
 s, se et. 36, s-okem, s-uchem atp. 23, 24, s-skály (ně. se-) 18, s sebou 18, 307; vazby předl. 368 sl., sr. ještě: s místa na místo atp. 413; s kostela a z kostela, s polí a z p., s trhu a z t., s myslí a z m. 374; na pole, -li — s pole, na mysl, -li — s myslí atp. (s proti na) 374, práce s užitkem a bez užitku (s proti bez) 374; se škodou, se ctí 243,

369; otec se synem, my s bratrem (= já a br.) se nebojíme atp. 283, 284, 290, 293; býti s to, seč jsem (139), 368
 s' (-s') v. jsem, jsi a -si sad et. 31, 67; Nový Sad 89, 90; sádek 63
 saditi, -zen 31, 32, 157; 37, 192; s. se oč 363
 sahati, ša-, šla- 34, 47; s. -sáhnouti 184 p.; s. komu nač 361
 -sahu v. -sici
 sáknouti skrze co 369
 sám, -a, -o, samý... 86, 139, 240, 309 a 310; na samém (samičkém) kraji 310, 411, sám a sám 411; sám druhý, šest, -ý... desát, -ý 319, 242; na poli samo roste (bezpodm.) 240; při sám Bůh! v. přísieci; sr. též se (zájm.)
 Samaří 115
 samičký v. sám
 sánka et. 12
 samnitská nář. 445
 samobydlný stč. 310
 samohláskové kmeny 79, 85 a 157, 166 sl.; sam. l, r, m, n, ň 27, sr. slabikotvorný samohlásky jednoduché a slož., krátké a dl., široké (tvrdé) a úzké (měkké) 5 a sl. 422; sam. nosové 9 sl. 423, průvodné 27, kmenové 85
 samostatné věty 222
 samostřil 310
 samotický jaz. 443
 samotinky 410
 samotok, -uk, -vládce, -vrah, -žitný 310

Samuel, -e 97
samý, -á, -é v. *sám*
saň, -ě 118
sáně, *sani* 118
 sanskrtský jaz. 444
Sanssouci neskl. 152
Sapfo, -fy 149
Sardou, -a 151
Sasi, *Sasy* 438
saský et. 47; sr. staro-
 saský
Saturnalie, -ii 150
saud v. *soud*
Savigny, -yho 150
 Sázavský klášter 453
sazec 76 p.
sazen v. *saditi*
sáseti 37, 156, 157, 162
 sl., 194, vz. 196 sl.;
 434
sběř et. 34, -i 116
sběrač *vinný* stč. 298
sberu stč. v. *sebrati*
sbirati 32, 80
sbor, *zbor* 28, 33, 60,
 -re! 34, 90
sbožie, *zb-* 33, 105, 426
sč-šč-šť 47
sčastný v. *šťastný*
sčisti, *sečtu* 16
sde stč. v. *zde*
 sdílnost (dativ sdíl-
 nosti) 432
sdravie v. *zdraví*
se předl. v. *s*, *se*
se zájm. 133 sl., 306
 a sl.; *se-sebe*, *si-sobě*
 56, 382; *Se*, *Si* ne-
 vhodné 4; *sebou* (stč.
sobú) 22; *sám od sebe*,
sám sebou 308, 310;
sám sobě vesel 342;
s sebou 18, 307; *o*
sobě státi, *pro sebe*
býti 308; *nemocný*
byl bez sebe, *přišel*
k sobě, *je při sobě*
 308, 357, 359, 367,
 374; *psáti pod sebe*

307; *co si počnu*,
mluvsi! 342; *stýská*
si, *co sobě stýskáš*,
krkavci sobě lítají
 342; pro vespolečnost:
mluvili sobě, *šli za*
sebou atp. 307; vy-
 necháno: *učím se*
modliti atp. (nikoli:
u. se m. se), *modlení*
 atp. 307, 402
sebe v. *se* (zájm.); *sebe-*
miesto stč. 353; *sebě*
(sobě) 22
sebrati, *s(e)beru* 16, 18;
 159, (201)
se-č jsem v. *s* (předl.)
seč, -i 117; et. 68
sečtu, -čtl, -čten v. *sčisti*
sedati 157, *nač* 234, 354
seděti et. 32, 53, 57,
 157; *s. s pokojem*
 369, *s. (komu) na čem*
 324, 341, 354, *s. za sto-*
lem 372, *s. zavřen...*
 324, *s. k slunci* 359;
sedět! 391; *sedí se*
mi dobře 342
sedlák et. 31, 62
sedlo 31, 32, 53; *s-*
sídlo 57
sedlý stč. 31
sedm, *sedn* 6, 27, 28,
sedum 24; 84, 120,
 skl. 141
sedmdesát et. 141, 315,
 317
sedmeroduchý 321
sedmerý, -er v. *patery*;
sedmero svátostí 144
sedmiletá válka 296
sedmistý 318
sedmnáct, *sednáct* 41,
 315
sednouti si 157, *pod co*
 365, *za stůl* 372
sedum v. *sedm*
sehnati, *s(e)ženu* 16
seji v. *síti*

s(e)jiti, *sniti*, *sendu* 37,
s. se světa 432; *sšel*,
sešla stč. 17
sejmu v. *sníti*
sekáč et. 76
sekati, -ávati, *seknouti*
 376 sl., 378, 383
sekretář et. 68
seku v. *sici*
sele, -ete 124
selka et. 38, 62
selský et. 38; *přítel s.*
 (= *sedláků*) 296
sem, *si* v. *jsem*, *jsi*
sem 215, 235, 309, 404,
 405
 semčení mluvidel 421
sémě, *semen-* v. *símě*
 semikolon 275
seminář, -ární 5
 Semité 452, s-ské jaz.
 443; sr. starosemit-
 ský
semleti, -tti 159
sen, *snu* 13, 16, 17, 40,
 69, *ze sna* 90, *ve*
snách 16, 92, 283
sen stč. (tento) 86, 309
-seň 69
senát, -u 150
sendu v. *sejiti*
sepnouti, -pnu 17, (175)
seprati, *s(e)peru* 16
sepsání 161
sepsati, *s(e)piši* 13, 16
sesaditi, *ssad-* 18
seschnouti, *ssechl*, *se-*
schla stč. 17
sestra 19, 53, *sest(e)r*
 16, 106
seštrín, -a, -o vz. 127
se-s-vrchu v. *svrchu*
sesychati (i-sy-) 186 p.
seti 205
setina, ob. *stotina* 315
setnu v. *stíti*
 severooperavské různor-
 řeči 447; sev.-vých.
 skup. jaz. slov. 446

severské odv. jaz. 445
sezvati, szovu, sezvu 16
s(e)žemu v. sehnati
sezhu, sežžeš, sejžeš 48
sháněti, -ějí 33, 428;
 80, 196
shazovati 206 p.
shoda, zh- 32 sl., 428
shoda gramm. (kongruence) 245 sl., 265 sl., 281 sl., 419; sh. v čísle 283 sl., v rodě 289 sl., v osobě 292 sl., sh. podle smyslu 290 sl.
shoditi 32, 352, s čeho 374
shora 368
shořeti 33, *komu* 341
shromážditi v. hromazditi
scházeti čím 349
Schiller prav. 4
schisma neskl. 152
schnouti 17, 32, 160, 186 p.
schopný čeho, k čemu 331, 334
schovati, sk- 46
schovavač 76 p., *scho- vavadlo* 68 p.
Schulz, -e 151
si, s' v. jsem, jsi a býti; si v. se (zájm.); -si (-s') enkl. 21, 307, 313, 370, 404; *-si* konc. 2. os. 155, 163
sibilantes 7, 424
síce et. 131; 253
síci, seku 173
-síci, -sahu stč. 169, 173
sídlo v. sedlo
siesti stč. 31, 157
síla, sil . . . 57, 106; síla proudu 423
silák 432
-sílati 26
silný, silen 15, 128, 132, 300, 432, v čem 371,

s. komu 341, s inf. 390; silný stupeň samohl. 28
stmě, semen- et. 9, 10, 59, 73, 123
stň 63, -ě 118
Sinai skl. 146
stnce stč. 63
singulár 82, 154, 282
Sion prav. 4
sirý čeho stč. 332
sít, -i, (-ě) 117, 120
síti, seji 205
síto, ob. sejto 20
sj-š 47, 192
sjíti v. sejíti
sk-(šc)-šc-št 45; *sk-šk* 47
-ska 74
skákatí, -či 200
skála, -y 106
Skalice 295
sklad slabikový 51
skládací 72 p.
skladatel 71 p., 432
skladba 1, 216—414, 417, 419, skl. ve smyslu užším 281 až 414, 419; skl. stč. a nč. 424 sl.
skladný prav. 456
sklenice vody atp. 228, 335, 336
sklep, -a 40, 89
sklo, stkló 16, 39; 102
skloňování 81—152; sklonění jmenné, zájm. a slož. 83 a sl.; skl. jmen podst. 87 sl., příd. 126 sl., zájmen 133 sl., čisl. 139 sl., jmen cizích 146 sl.
sklubati v. skubati -sko 74
Skočopole 77 sl.
skočiti přes co 367
skokem v. krokem
skořepina, šk- 47
skoro, -rem 129, 231

skot, -u 90; *skotě* 38
skoupý nač 335
skr-kř a skr za kř 47 sl.
skráň, -ě 109
skřehtati, skřek, šk- 47
skřemen, šk- v. *křemen*
skřidlice, kř- 47
skříně, šk- 47; 18
skřípati, kř- 47; s. a *skřípnouti* 185 p.
skřípěti, šk- 47; 190
skrotiti v. zkrotiti
skřívěti stč. 51
skryš, -e 109
skrzě, -e, skrz 20, 56; předl. 369; sr. 355
skubati, šk-, sklubati, škl- 34, 47, 171, 198
skúbsti, skústi, skubu 40, 171, 428 sl.
skuhrati, -ři 199
skupené předměty jak se počítají 320; skupení souhl. 53, 429
skústi v. skúbsti
skutek, -tku, -ové 91
skutiti co nad kým 362
skvařiti, šk- (se) 50, 51
skvělý, stk- 39, 45
skvíti se, skvouci, stk- 39, 45, 50, 191, od čeho 364
skvrna, šk- 47
-ský 74
skýstí, skytu 168; *ský- tati-skytnouti* 185 p.
Slabce, -bec 16
slabičné písmo 452
slabikotvorný úkol 6 sl., 52; -né *l, r, m, n. ň* 27; slabikový sklad 51 sl.
slabiky 1, otevř. a zavř. 52, kořenné 60, 418; dělení jich 52 sl., změny v počtu 53 sl., přízv. a nepřízv. 55 sl., krátké a dlouhé 57; kon-

cové a vnitřní sl.
s -y- 26
slaboch et. 75
Slabsko 299
slabý, sláb 128 sl., 300,
nač 355; slabý stu-
peň samohl. 28
slačec ob. v. *svlačec*
sladký, -dek stč. 301,
sladší (stč. *slazší*)
37, 66; *sladce* 129
sladounký 410
sladovna, -ně dial. 69
slaměný et. 69
Slaný, -ého 132
slast et. 38, -i 117
sláti, šlu 199
Slatina a -ny 106
sláva et. 32; 106
slavík et. 74
slaviti et. 32, 79
slémě, slemen- 123
spepec 293, 432
stepice 61, 110
stepý, slep 128, 238,
300; s. nač 232; *na*
slepo strážiti 232, 300,
355, 361
stepýš prav. 26
Slezsko et. 74; Sl. 448
slíbiti komu 339, s inf.
389, 392
slidič, 76 p.; -itel 71 p.
slíkat ob. v. *svlékatí*
slitovati se nad kým 362
-slo 69
sloh kuriální 286
slota, cl- 47
slouha 57
sloup et. 39; s-em státi
v. státi; *sloupek* lok.
sg. pl. 91, 92
slouti, slovu, sluji et.
31, 32, 180; *slovu*
dobry atp. 324, -ým,
králem 345
složení modlám 402,
sr. služba

sloužiti komu 220, 227,
229, 237, 246, 341,
375, 381
Slováci (odštep.) 449
Slovan 295 sl.; S-é
453; slovanský pra-
jazyk 446, slov. od-
větví jaz. a jazyky
446, slov. písmo,
bohoslužba 453
slovce 63, 288; *slovce*
spojovací 266, pří-
klonná 13, 56, 404
Slověné 446; sr. sta-
roslověnský
slovenské nár. 447 sl.
sloves-km. 75; sloves-
né výrazy: jedno-
duché (prosté) 153,
209 a složité (ops.)
153 sl., 209-213, 390,
určité (finitní) a ne-
urč. (inf., jmenné)
153, 375, 382, 389,
417; slovesné třídy
156 sl., slov. kmeny
58, 79 sl., slov. jm.
podst. 153, 161 sl.,
373, 401 sl.
sloveso 281 sl., 375 až
402, nevyjádřeno
250; sl. přísudkové
(shoda) 284; sl. jed-
noduchá a složená
80, 379; roztrídění
podle kolikosti a
dokon. 376 sl. (jed-
nodobá, trvací atd.,
v. tato hesla), podle
dájov. rodu 381 sl.
(činná, ... podmětná,
předm. atd., v. t.); sl.
pomocné (v. t.); —
sr. slovesné výrazy
slovičkář, -ský, -ství 74
slovičko 74 p., 288; *ani*
slovička 410
slovinský jaz. 446
slovní v. slovní

slovník, -ový poklad
1, 417, 424 sl.; s-ky
české 451
slovní výraz 217, sl.
přízvuk 55, 244,
slovné písmo 452,
sl. otázky 248; *slovní*
a -ní 70
slovo et. 31; 61, 63,
101, lok. 102, 228;
s. od slova 231, 327,
364, 413, od sl. k slovu
(zř.) 413; *muž od*
slova 364; *list v tato-*
slova 370; *slovo* 416,
slova cizí, přejatá,
ohebná a neoh., tá-
zací (v. tato hesla);
sr. též „slovce“
slovosled 246
slovu v. slouti
složená slovesa 80,
379; složené sa-
mohl. 5, 6, souhl.
424, kmeny 58, 76
sl., 418, otázky 248,
věty 222, 250, 264,
slož. sklonění příd.
jm. 84, 86 sl., 126,
229 sl.
složeniny nevlastní
(spřežky) a vlastní
76 sl., 78 sl.; slož.
větné 222, 250 sl.
složité výraz slovní
217, slovesný 153
sl., 209 (sr. opsaný)
slučovací jazyky 443,
souvěti 252 sl., spoj-
ky 253, 408
sluha 57, 107
sluji v. slouti
slunce, něčko, -nýčko 64
slušetí, -ejí 185, *komu,*
ke komu 340, *pod koho*
366; *volům kroky, je-*
lenům skoky (slušejí)
ellipt. 250; *sluší mi*
býti dobrým (inf.) 242

slušný komu stč. 340
 slůti v. slouti
 slůvko 63, 432
 služba 13, 16, 17, 41;
 sl. modlám 227, 229,
 236, 237, 323, 343
 služební a -ní 70, -ník,
 -nice 13, 17, 62, 70 p.
 služné 132, (299)
 slýchati, slynouti 26
 slyšeti, -i 26, 185, -al,
 -án 161, 189, 434;
 s. čím 233, 349, o čem
 363, co za pravdu
 373; s inf. 392
 slza, sl(e)z 16, 17, 107;
 modliti se se slzami
 369
 smačkati-smáčknoti
 184 p.
 smáni 161, 205
 smáti se, směji 159, 205;
 307, 382; čemu 229,
 340, z čeho 372, kým
 stč. 344
 smeknouti v. smykati
 smělý et. 68
 směnka nč. 425 sl., 442
 směrový význam slo-
 ves 338
 směs, -i 117
 směti v. smíti
 Smetiprach et. 78
 smích et. 75; smiech kým
 pobijěti n. váleťi 344,
 425; je mi do smíchu
 342, 359
 smilovati se nad kým
 362
 smíti, směti 158, smim,
 -ěji 187; s inf. 389
 smluviti se s kým 368
 smouceti, -ěji 197; 434
 smrt 31, 39 p., -i 117,
 119 sl.; nemocný na
 s. 232, do nejděší s-i
 298; po mé s-i, po na-
 šich smrtech atp. 287

smutný, -ten 15, 129;
 přišel se smutnou 299
 smýček, smyk 26
 smykati-smyknouti (i
 smýknouti) a smek-
 nouti 186 p.
 smysl 26, -u 93; smysl
 pojtkem slov 244,
 vět 265; shoda po-
 dle smyslu 290 sl.
 sn-stn 39
 snad, tím snadem 293
 snadno, ne- 231, snáze
 66, 131, s inf. 433
 snadný, -ější, snazší 65,
 66, s inf. (stč.) 390
 snaha s inf. 236; sna-
 hový význam sloves
 nedok. 380
 snášelivý et. 73; snášeti,
 -ěji 11, 54, (197)
 snátek et. 74
 snáze, snazší v. snadno,
 -ný
 snažný čeho 334, s inf.
 390
 sněhobilý 78 sl.
 snem, semna 51; 425
 snesitelný et. 71
 Sněžka 3; sr. 389, 392
 snídání, -né 105, 288;
 -ati et. 36
 sníh 33, sněhu 57, 93
 snísti v. jísti
 sníti, sejmu 17, sr.
 jmouti
 snížit, sníž! 164
 snouti v. snovati
 -snouti 184
 snovati, snuji, snouti,
 snovám 181, 195, 203
 snůška et. 418
 sobě (dial. sebě 22) a
 sobú v. se (zájm.)
 sočiti na koho 354, 361
 Sofokles skl. 149
 sokol, -a 93
 Sokrates 4, (149)
 Soltau, -a 151

sosna, -sen 16
 solva že 408; sotvička
 410
 současnost, -né děje
 399 sl.
 souček et. 57, 63
 soud 216, kladný a
 záp. 247, analogický
 433; soud (saud, súd)
 8, 10, 24, 429; sr.
 souditi
 soudce 75, 112
 souditi, -zen 10, 19 p.,
 192, suď! 57, 164; s.
 koho čím stč. 344 sl.,
 s. se oč 363, s. soud
 229, 325 sl., s. soudem
 350; sup. soudit 160,
 380, 394
 souhláskové kmeny
 79, 85 a 157, 166, 207
 souhlásky 5, 7 sl., 422
 sl. (sr. hesla zvlášt-
 ní), tvrdé, měkké,
 obojetné 26, kme-
 nové 85, nosové 8, 423
 soukeník, -nice, -nický,
 -nictví (m., -nn-) 70 p.
 soukenný et. 7; 70
 soukmennost 326;
 sounáležitá jm. podst.
 62
 souřadící spojky (spo-
 jov. slove) 266, 408
 souřadný doplněk 241
 sl., 290. s. přívlastek
 236; souř. souvětí
 251, 252—256, jeho
 přechod v podřadné
 267 sl., 442
 soused, -é 91, od s-a k
 s-u 413; -ovic 97,
 -ova zahrada 297
 sousedka 62
 soustrast v. vysloviti
 souš, -e 109
 souti, spu, sul 31, 171
 souvětí 222, 250—275,
 souřadné 251, 252 a

sl., podřadné 256 a sl., interpunkce v něm 276 sl.; souvětňná jednota 250, 252, 256, 264
 souvztažnost, -né spojení 267, 408, -ná zájm. 312, 314
 souznačnost 326
soužití, suž! 164
sova v. *sůva*
spád 352
spadnutí s čeho 374;
na spadnutí 236, 240, 243, 362, 402
spáchatí v. *páchatí*
spaní 161
-spářeti, -ejí 197
Sparta, -y 152
spasitelný, -dný 38, 71
spásiti, spasu, -sen a *spasiti* 170; *spasení naše* 306
spáti, spím 17; 69, 159; 190; s. *otevřenýma očima* 350; sup. *spat* 71, 160, 190, 380, 394
spatřiti kostel pust(ý) 326; *spatřín* 161
spěch et. 75
spera et. 43
speru stč. v. *seprati*
spěti, spěji 158, 178
spěleti, šp- kým 344
spím v. *spáti*
spinadlo 69 p.
spirantes 424
spis et. 13, 16
 spisovná češt. 448
spíši stč. v. *sepsati spleen* prav. 5
 spodoba, -bování souhlás. 32 sl., 427 sl.
spod, od-spodu, dial. -spody 24
Spojené státy amer. 3
 spojení v jednotu větňnou 244 a sl., souvětňnou 264 a sl.;

sp. asyndetické, polysyndetické, souvztažné (v. t.)
 spojkové věty 257
 spojky 211, 213, 215, druhy 246 sl.; 281 sl., 313, 404, 407 sl., 412 (sr. i spojovací slovece); sp. dvojitě, řadící, stupňovací 253
 spojovací způsob 153; sp. slovece 253 sl., 256, 266, 268 sl.
společenský 18, -*stvo* 16, 18, 102; *společný* 18
spolu et. 214
 spona 218, 226; sponové sloveso 240
 spontannost (*sám*) 310
spořitelna nč. 442
spouštěti se čeho 331
správce (zpr-) 75, 112, 432, *správce* 97, 113; sr. *koňský*
spravedlnost, -ný 34
spravovati se čím 349
 spřežky 76, 77 sl. (číslovkové 78, 141 sl., slovesné 80); spřežkový prav. 455 sl.
spu v. *souti*
 srbsko-chorv. jaz. 446
 srbský 32; srbština luž. 446
srdce (sg.) *lakomcův* 287; s-*em srdečným* 411; *jsem čistým srdcem* stč. 350; *Srdce* 104; s. -*srdečko* 64
srna, srnec 6, 27, 62
srně, -čte 124
 srostitá jm. podst. 294
 srovnávací instr. 348, sr. stupňování příd. jm. 301, 409 sl.; srovnávatel 71p.; srovnávatí se s kým v čem 231

ss-s 47
ssaditi v. *sesaditi*
ssáti, ssu, ssaji 202, 205
ssechl, ssechla . . . v. *seschnouti*
st-št-šť 47; *st* z *dt, tt* 37, 39, 167, 429; *st* od-*suto* 40; *st-šť* (dial.) 47
-st (vz. *kost*) 71, 117, 119
stačiti 39, čemu 340, s inf. 389
stádce 63; *stádo* 72, 102
 stahování 53 sl., sr. 137
Stach et. 75
stáje et. 67
stal, stěli. v. *stíti*
stalý stč. 396; *stálý* 65, *stále* 432
stání 161
stanu v. *státi*
stář, -e, v-stář(i) 110 sl., 370
starati se oč 230, 363, o *kom, o čem* 354
starček, -řečka stč. 63
starec, -rce 15, 34
stárek et. 74
starícký 64, 301, 410, -*inký* 64
 starobaktrijský, -bulharský jaz. 444, 446
starodávno, za (od)starodávna 120, 373
 starodolnofrancký jaz. 445
staroch et. 75
 staroindická nár. 444
 starojické různor. 447
Staroměstské nám. 3
 staroperský jaz. 444
 starosaský jaz. 446
 starosemitské písmo 452
 staroslověnský jaz. 446, 453
starost, -i 117, 119, oč 236, 237, 354
starosta, -y 107

starý, stár 27, 35, 64, 68, 129; *s. na rozumu, na duši* 232, 355; *s. sto let* 234; *stará léta* 298; *k stáru* 129, 300; *stařejší* 65, *starší tebe (než ty) o rok (oč)* 232, 363, *nejst. z vás, mezi vámi atp.* 232

stát, -ní 5

statček, -tečku 15

statek, od statku k s.

413; *sr. propadnouti*

státi. stanu, stal 72, 159;

178, 183; *st. se bohat*

346, *st. se čím* 219;

220, 238, 241, 242,

246, 345 sl.; *to se*

stalo bez práva, proti

pr. a po právu (po

vůli) 355, 365; *státi*

se skrze koho, co 369

státi, stojím (stůj), stál

54, 57, 159, 164, 190

sl.; *st. prázden* 238,

300, 324, *st. v smut-*

ném líci (smuten) stč.

370; *oči stojí sloupem*

231, 328; *státi ráně*

(čemu) stč. 333; *st.*

na svém (na čem) 354,

361, *oč* 230, 363, 387,

425, *po čem* 230, 365,

proti komu, čemu (na-

proti) 368, *o sobě*

308, *před čím* 366,

při čem 367, *st. stran-*

ou 347; *st. zač* 372;

co tě to stojí (míti

cenu) atp. 232, 326;

stůj co stůj 385

stav, -ové 91; *člověk od*

stavu 364

stavěti, -ějí 197, *koho*

čím 345; *s. si co* 342

stavidlo et. 68

staviti se před koho, za

koho 374; *-staviti*

koho čím 345, *-staviti (se) komu* 338

stavuňk ob. 36

stažené věty 223, 250,

255 sl., 264 sl.

stblo, stěblo, stý- 12, 13,

16; *sr. Stýblo*

stehenní et. 70

stejná, vede pořad stej-

nou 299

Stejskal 27, *-a* (93)

stelu, (-i) v. stláti

step, -i 116

sterý 319

stěži v. tíže

stěžovati si komu 339

stíhati-stihnouti (v.-sti-

hovati) 184, 185 p.

stinadlo 69 pozn.; *stí-*

nati v. stíti

stinidlo 69 pozn.

stíti, setnu, stal 17,

(175), 434; *mláde-*

nec byl stat, ml. byli

stínání atp. 380

stj-šč-št 38, 192

sttko stč. v. sklo

stkvělý, stkvíti se,

stkvoucí v. skv-

stláti, stelu 28, 159,

199; *stlaní* 161

sto 16, 83, 84, 102, 142,

315; *v atrakci* 274;

s to v. s (předl.)

stodola, -důlka 64

stoh, lok 91

stojím (stoj!) v. státi

stokrát 321

stolek, -ěček 63

stolík (stč.) v. tolík

stonati 199, *nač* 361

stonavý et. 73

stopka, št- 47

storuký 79

stotina v. setina

-stouzeti, -ějí 197

stonka 321

stř-tř 48, 436; *stř za*

tř 49, 436

Strahov, -ský 3

strach židovský 298, *s.*

ztráty 336; *stra-*

chem, -chy se tráští

283, 233, 349; *jest*

mě strach, aby ne . . .

326, 387

strachovati se čeho 334

straka et. 39, 429

stran 56, (s) *strany,*

stranu čeho . . . 369

strana et. 69; *stranou*

347; *s., stránka,*

-něčka 64

Stránský, -á 132

střepec, tr- 47

strast, -i 117, 119

Strašecí 133

strašiti (koho) čím 349

strašlivý et. 53, (73)

stráž, -e et. 29, 43, 109

strážce, -e 112

střebati, -u 198

střed, strdi 116

střed et. 39, 51

středa et. 39, 429; *v*

(*nč. ve*) *středu* 18,

370

střední slovesa (me-

dia) 382; *stř. stupeň*

sam. 28; *stř. rod* 287

středník 272 (*v peri-*

odě), 275, 278

středočeské podřečí

447, *-indické nár.*

444; *-zemní, -zem-*

ské plémě 443; *Stře-*

dozemní moře 3

střehu v. stríci

střecha, tr- 47

střelba et. 73; *k (nč.*

ke) *střelbě* 18

Střelecký ostrov 3

střeliti v. stríleti

střemen, -e 121

střemcha, střep, tr- 48

střešně dial. v. třešně

střetnouti se s kým 383

střevíc, tr- et. 49

střežiti novotv. 173
stříbro, tř- 47, 436;
od stříbra 364; *zlatý stříbra* 335
stříc stč. v. *střyc*
střici, střehu, střež! 29;
 43, 44, 173; s. *čeho*
 333; s. *se čeho* 229,
 333, *od čeho* 364
střici, střihu stč. 173
střída, tř- 48, 49, 436
střídavost 282, 412 sl.
střednice nosovek 10,
 za jer 13
stříeti v. *tříeti*
stříhati - stříhnouti (v.
-stříhovati) 185 p.;
 173
stříhu v. *střici*
stříkati - stříknouti (v.
-stříkovati) 185 p.;
 s. *čím* 349
stříletí, -ejí 197; *střel-*
nestřílej! atp. 379;
 sr. *slepý*
stříti, stru 177
strnůti stč. 41
strom, -ek, -ček 63;
se stromu na s. 413
strouha 75; 57, 107
strouhati 68, 200
stru v. *stříti*
struha v. *strouha*
struhadlo et. 68, 69 p.
strůjce 432
střyc, stříc 35; *střýček,*
vok. 90; *střejkůj*
dial. 60
Stuartka, -y 151
studeno, -a (128). 300;
za studena 373
studna, -ně 69; *-nice*
 110
stůj v. *státi*
stůl et. 28, 63; *stolu* 93
stůni, -ňu v. *stonati*
stupně samohl. (silný,
 slabý. střední) 28 sl.
stupňování sam. (stup-

nové řady) 28—30,
 418; *stupň. příd.*
jmen a přísl. 64 až
 66, 301, 404; *stupň.*
významu 282, 409 sl.
-ství 72
stvití se v. *skvití se*
-stvo 72
stvoření světa 236, 336,
 401; s. *křehké* 294
stvořitel světa 220, 229,
 236, 322 sl., 335, 336
stvořiti co 325
stvrdití koho čím (zač)
 345
stýj 142, 318
stýblo v. *stěblo*; *Stýblo*
skl. 102
styděti se koho, čeho 334,
zač 373, *kým* (nč.
za koho) 350; s. *inf.*
 389
stýskati 200, *sobě (si)*
 307, 342; *stýská se*
mi po kom 365
subiectiva (verba) 227,
 381; *gen. subiecti-*
vus 336
subjekt 217, sr. *pod-*
mět
substantivní věty 257
substantivum, -a 142;
 s. *nomen* 281, s.
verbale 153, 281,
 sr. „*podstatné jm.*“
subordinans 266; *sub-*
ordinované souvě-
tí 251
sůd v. *soud*
sůdček, -dečku stč. 15
sudí, -í, -ího vz. 115
 sl.; 85, 87, 133, 425
sudy stč. 404
suffixy 417, 443
sucho, -a 299, 300
suchý et. 32, *suší* 65
suk 57, 63
sůl, soli 116, 120
sundati 37

superlativ 64, 66, 302,
 303, 404, s. *gen.* 334,
 s. *předl.* 303, 360,
 362, 372
supinum et. 71, 153,
 160, 393 sl.; s. *gen.*
 334, 375, 380, m.
inf. 391
súsěda stč. 62
Sušil, -a 93
súti, sul v. *souti*
súva, sova 57, 107
svačiti et. 39
sval, -u 93
svářeti, -ejí 197
svárlivý et. 73
svatba 41, et. 72, 73,
pomn. svatby 283
svátek, ve sv. 370
svatokrádec, nč.-dce 98
svatost (prav. 456) a
svátost 57, 440
svatovítský (sv. Víta) 3
svatý (prav. 455) 11;
činiti svata atp. 129,
 239, 241, 242, 335;
světější 64
svazček, -zečku stč. 15
svazovati 157
svazy hlasové 7, 420
svážeti, -ejí 46, 197
svěcen v. *světiti*
svěcký stč. v. *světský*
svědectví o čem 236
svěděti, svědí mě 326
svědkyně 62
svědom(y) 165, *čeho* 334,
do koho 358
svědomí čisté atp. (sg.)
 286
svéhlavý 298, 308
svekr, -a, svekrev stč.
 425, *svekrůše, šv-* 76
svělibost, -pomoc, -práv-
nost 306
svět, -a 89, *lok.* 91;
za tímto světem stč.
 373; *svět světoucí* 411
světější v. *svatý*

světiti, -cen 11, (192),
s. koho čím (zač) 345;
svěcen býti na čem
(nč. nač) 412
světlý, -tel 15, 301; 68
svetnutí stč. 50
světoucí v. svět
světský, -cký 39
svévole et. 77, svévolný
70, 308
svěžest, -i 119
svíce 38
svítati-svitnouti (vedle
-svitovati) 185 p.; 50
svítiti, -cen, svět! (38),
164, (192)
svízel, -e 97
sulačec, svlékati, sl- 41
svoboda et. 72; Sv. 296
svůj v. svůj
svolati 33, s valnou
hromadu nč. 425
svorník, cv- 47
svrběti, svrbí mě 326
svrček, cv- 47
svrhnouti 428
svrchu, se-svrchu 354,
368
svůj 86, 137 sl., 305,
svoji 306, 308, své
poznání 306; = vlast-
ní, příslušný, nále-
žitý 308 (sr. svéhla-
vý, svévolný); svým
časem 231, 308, 347,
na svých místech
308; o své moci,
o své ujmě (o svém
umě) 363, 441
sýc, sýček, syčeti 26
-sychati (též -sýchati)
26; 186 p.
sychravý prav. 26
sykavý 26; sykavé
souhl. (sykavky) 7,
49, 422, 424
sýkora, sykot prav. 26
syn 26; 79, 85, 90,
vz. 88; 434

synagoga skl. 106
synovský et. 60
syntaktická vazba 266,
273, pojítkem slov
246
syntaxis 217, 419, 450;
sr. skladba
sypati 26, -u 162, 163,
171, 199; též -sy-
pati (ob. -sejpati),
-ám 186 p.
sýpka, sypký prav. 26
sýr 26, -a 89
syřiti, syrob, syrovátka,
syrový prav. 26
syrský jazyk 443
sysel, -sla 26, 94
system, -u 149
sytiti 26, čím 331
syťost 26, sr. jísti
syťý 26, čeho 331, 334
Šzéchenyi, -yiho 150
szovu v. sezvati
szenu v. sehnati

š 49, z sj 47, 192, za
cizí s(ss) 47, z ch
45 sl., š proti s 46,
453
-š- (příp. s -š-) 76; -š
konc. 2. os. 155, 163
Šafařík 3; Šafařík 451,
458
šahati ob. v. sahati
Šalomoun et. 23
šat, šátek 63; něco od
šatstva 364
Šavel, -vla 47, 93
šč-št 38, 49; šč z stj
38, z sč 47, z sk a
sc (šc) 45
-ščě stč. 72
ščedr(ý), ščit v. št-
ščpieti v. čpěti, -íti
ščúr stč. v. štír
ščvati (št-), ščuju v.
štváti
Šebír et. 41

šed, -ši... 168, sr. jiti
šedesát et. 40, 78, 317
šedivěti, -ějí 187
šel, šla... 17, 168, sr.
jiti (šel sem!)
Šembera A. V. 447
šeňk stč. 36
šeptati, -ci 201, komu
co 339
šest 120, skl. 141, 337;
půl šesta 142, 318 sl.
šestery, -er v. paterý;
šesteronásob, šestkrát
n. 321
šetřiti čeho 333
šev, švu et. 15
-ši, -še (přech.) 76,
160; -ší (z přech.)
160; -ší kompt. 65,
76, 160
šibal, -a 94
šici (stroj) 72 pozn.
šiditi koho čím 349
šidlo 68 p.
Šich, Šicha et. 75
šije, šiji 109; pod šiji
(pod trestem smrti)
366
šilink stč. 36
Šimon et. 47
šindel, -e 97
šire, v-šíři, zšíři 109,
110 sl., 236, 327, (371)
široké (tvrdé) sam. a
dvojh. 6
široširý 411
šiti, šiji 179, co 227,
z čeho 233, 355
škála, škapulír, škari-
otský 47
škipetáarská větev jaz.
445
-šklíbati — -šklíbnouti
(-šklíb') 185 p.
šklubati v. sk(l)ubati
škoda čeho 225, 229,
334; mluriti na ško-
du 361, (355); škoda
čím (zvěří atp.) 243;

být se škodou 243; *škodu vzít na čem* 362
škoditi, škodlivý komu
 229, 341
škodný, -den 15, 301,
komu 341
škola et. 47; *š. u sv.*
Tomáše 369
školdozorce 426
školné, -ého 87, 299;
školní 53
škopek et. 43, 47
škořepina v. *skoř-*
škrabati, -u 198; *š a*
škrábatí - škrábnouti
 184 p.
škřehatí, škřek v. *skr-*
škřemen 47, v. (*s*)*kře-*
men
škríně, škrípěti v. *skr-*
škubati v. *skubati*
škůdce, -e 112, 432
škvariti v. *skvariti*
škvrna v. *skvrna*
šlahati (ob.) v. *sahati*
šlapati, -u 199; *š. —*
šlápnouti 184 pozn.
šlechtný, -ten 15
šlechtiti, -ten 193
šlu v. *sláti*
šňupati, šňura et. 36
španělský jaz. 445;
šp. král 4
špatně 129, 243, 432
špendlák, -líkář 74 p.
špileti v. *spileti*
špitál, -u 93
šplíchatí - šplíchnouti
 (*šplích'*) 185 p.
šraňk stč. 36
šs-s 49
šš viz žš
št, šť z st 47; *šť z šč*
 (*sk, šc a stj*) 45, 38,
 47, 49, 192; *šť z šď*
 48; *šť stsl.* 453
šťastný, šťastný, -ten
 11, 47, *več* (nč. v čem)
 370

štedr(y), šč- 301, *komu*
 341
Štěch et. 75
štěně, štěnc 35
Štěpán et. 43
šterbina hlasová 420
štěstí 11
-šti (= jiti) 168
šticě v. *tšicě*
štípati 40, *-u* 199; *š. —*
štípnouti - (u)štípo-
vati 185 p.
štír, stč. ščúr 426
štít, ščit 49
štítiti se čeho 331
Štítný 3, 296; *Št.* 450
štopka v. *stopka*
štoudev, -dve 121
štráf, štrách et. 12
šturmovanie stč. 439
štváč 76 pozn.
štváti, štvu 203
Šulc, -e 151
šum 420
Šumavan 295
švabach 453
Šváby, Šváb 94
švadlí, -dle, -dlena 114
švec, ševce et. 14, 15, 75
švédský jaz. 445
švekruše v. *svekr-*
švihati (33) - *švihnouti*
 184 pozn.

t, t 38, *t-c, t-t* 38; *t*
přisuto, ods. 39; *t*
z c 48
-t- (přip. s *-t-*) 70 sl.
-t, -ta, -to 70, 161; *-t*
za -tš 71, *za -tš* 39
p., 71; -t příp. 3.
os. 155, 163; -t (-f)
inf. 21, 158
-t, ti, té příkl. 56, 254,
 404
t. (totiž) 275
Tábor, -a, lok. 90
-táceti, -táčeti, -ejí 197

tahadlo 68 p.
tahati a táhnouti 184
a p., 380; et. 29;
táhnouti po čem 365,
koho po sobě 365,
proti komu 368; *ne-*
táhl toho dořeci, až...
stč. (s inf.) 425
tahoun et. 70
-taj 71
tak 22, 313; 235, 404,
 405; *tak, že...*, *tak,*
aby... 260; *tak (=*
tedy) 254; *tak vy*
tak? 250, *tak jest!*
 249; *takž* 404; sr.
jak-tak
také 253
tako, take, tak (v. t.)
tak(o)rka 214, 398
takový, taký et. 73:
 139, 313, 314; *takýž*
 404; *takový, že...*,
t., aby... 260, *t.*
jako... 259 sl.
tam 22, 58, 215, 235,
 309, 404, 405; sr.
kam, kde, odkudž
tamhle, ob. támle 44
tamo, tame, tam (v. t.)
tanec, -nce 151
tání 161, 205
-tápěti, ejí 197
tartuferie 5
Tatar, -e! 90; tatar-
 sko-mong. jaz. 443
táti, taji 159, 205
tatinkův, -ůj 60
tatpuruša (slož.) 78
tázací slova 248, t.
zájmena 304, 312;
t. věty 223, 247 sl.,
 271 sl., 387 sl.
tázati 200, *taž!* 164;
t. čeho a koho čeho
stč. 332, *t. na kom*
 362; *t. se koho* 229,
nač 230, 332, 361
tqt (vz.) z **tont* 29 sl.

-*tba* z *-tva* 41; 72, 73
tbáti stč. v. *dbáti*
tdy stč. 404
-te os. příp. 155, 163
tě v. *-t*, *ti*, *tě* a sr. *ty*
tebě (*tobě*), *tebou* v. *ty*
těci, *teku*. *tec* 28, 173;
t. valem 348, *po-
 tůčkem* 348, *t. krvav*
 324, z *čeho* 371, *pod*
co 365, *pod čím* 366
tečka 275 sl.; v prav.
 Husově 455 sl.
teď 404
-tedlný v. *-telný*
tedy 254, 408
tehdejší 11, (76)
tehdy 215, 403, 404, 405
teku v. *těci*
-tel 69 p., 71 a p., 97, 98
telegram, (-*mm*) 5, (149)
těles(t)ný 39, 75
těliško et. 75
-telný 38, 71
tělo 63
**telt-tlét* vz. 29, 50
těmě, *temen-* 123
temné souhl. 7, 32 sl.,
 423; *temný* 13, 17,
tempný 40
tempus 154; sr. *čas*
ten, *ta*, *to* 86, 133, vz.
 134 sl., *vytýká* 309,
 314; *ten-kdo* 267; *ten-
 -hle* v. *tenhle*; *ten*,
který . . . 314, *ten*
který (=někdo) 312;
ten všechen, z *toho*
ze všeho, *k tomu* *ke*
všemu atd. 353
teneto, mn. *-ata* 103
tenhle, *tenle* 44, 309
tenký 53, *tenší*, *-čeji* 66
**tent-tět* vz. 29 sl.
tento, *tentýž* 139, 309
tenues 7, 423; 33
tenže stč. 309
tepati, vz. *tepu* 170 sl.,
 199

Teplíce, *-ic* 110, 111 sl.
teplý 28. 68; *teplo* 300,
 za *tepla* 373
tepu sr. *tepati*
**tert-trét* vz. 29, 50
tesák kamenný, *tesání*
k-né 298
tesati, *-ši*, *-šu*, *-sám*
 25, 47, 156, 162, 194,
 vz. 197 sl., 200
tesklivý nad čím 362
těsnopis nč. 426
těsný. stč. *těsný* 45
test, *tstě*, *ctě* 39, 425
těsta dial. v. *cesta*
těšiti se čemu 229, 340,
 z *čeho* 340; 432
tětí 175
tětiva et. 73
-t(e)v 71
těž 253, 408
těžeti, nč. *těžiti* 191
těžký, *tiežek* 15, 29,
 s inf. 390 sl., *t. tři*
libry 327; *těžce* 214
tět (vz.) z **tent* (*tbnt*)
 29 sl.
 Tham K. Ign. 451
thema (= kmen) 418
these, *-e* 149
Thetis, *-idy* 149
Thurn-Taxis, *-e* 152
tchoř v. *dchoř*
-ti inf. 21, 71, 156;
ti v. *-t*, *ti*, *tě*, dat.
 mravním 342
Tibur, *-u* 150
tiežek stč. v. *těžký*
Tichý oceán 3; *po ti-
 chů* 365. *sticha* 129,
 372, 405
tílko et. 63
tím-čím (v. t.)
tisař dial. v. *císař*
tíseň, *-sně* 45, 118
tisíc 84, 97, skl. 142,
 315, 334, v atrakci
 274
tisícový 319

tisící 142, 318
tisícina 315
tisknouti, *-štěn* 45, 156,
 164, 182, vz. 183 sl.
títi, *tnu* 17, 159, 174,
 175 sl.
titul, *-y* a *-e* 93, 97;
 tituly a titulová
 slova 3 sl.
tíže, *tíž* 29, 109, (v) *z-tíží*
 110 sl., *s-těži* 110
tj-c 38, 192, 453
t. j. (zkratek) 275
(t)kadlec, *-dlce*, *-lce* 15,
 38, 39, 75, 429 sl.
(t)kanička 39
tkáti, *tku*, *tkám* 202
-tknouti et. 17, 184;
 sr. *týkati*
-tko v. *-dlko*, *-dko*
tlapati *-tlápnouti* 184
tlat z **tolt* a *tlět* z
**telt* (vzorce) 29, 50
tlíti, *-ejí* 187
tlouci 44, 160, 173
tlouště, *-t* 109; (v) *z-
 tloušti* 110 sl., 371
tlt z **tblt* (vzorce) 29
tluku, *tluc!* v. *tlouci*
t. m. (zkratek) 275
tma 13, 16, 17, 39,
 106; *za tmy* 373;
bylo tma, *tměji* 214,
 225, 403 sl.
tmavý et. 17, *tmavě*
zelený 231, *tmavo-
 zelený* 78
tnu v. *títi*
to, a *to* (vytýkavé) 309;
to-co 267; *to to!* 249;
 sr. *tot*
tobě (*tebě* 22), *tobú* v. *ty*
točiti 28, 382, *čím* 344,
 350; sr. *kolečko*
točúš v. *totiž*
tok et. 28; *t. Labe* 336
tolar, *toral* 2, 51
tolik skl. 148, viz *ko-
 lik*; *s-tolik* stč. 368

tolikátý, -kerý 313
tolikěž 253
toliký 313
Tolstoj, -těho 147
**tolt-tlat (vz.)* 29, 50
Tomáš, -áv 3; *panu Tomáši (-ovi) Benešovi, o sv. Tomáši* 96
Tomášů, Tomšů skl. 128
Tomsa Fr. 450 sl.
tón prav. 5
tonoucí 224
tonouti et. 40, 183
tónový přízvuk 55
**tont-tat (vzorec)* 29 sl.
topiti (se) 28, 40
topol, -e 97
toral v. tolar
**tort-trat (vz.)* 29, 50
toť et. 21; *toť se ví atp.* 249
toťáž, točůš 54; 254
totožnost 309
toul, -u 94
toulati se 307, *po čem* 365
-toun 71
Tours, -u 152
toužiti po čem 230, 365, *komu čeho stč.* 339
t. r. (zkratek) 275
tř-stř 49, 436; *tř z čř* 49, *ze stř* 48, 436
-tráceti, -ejí 197
trachtace dial. 45
traktát, -u 150
tramway 2
transitiva 325, 381
trapec v. střapeč
trápení, t. se 307, 402
Trapezus, -untu 149
trapič trapičská 290, 411
třásti, třasu, třeseš 11, 29 sl., 169, 170, *t. čím* 230, 344; *sr. strach a zima trat z *tort (vz.)* 29, 50

trat, -i 117, 120
tré, -ého vz. 143; 320
třeba 214; *t. čeho* 230, 332, *s inf.* 390; *třeba, -s, -že* 261
Třeboň et. 295
tředle dial. 114
třecha v. střecha
trema, -y 150
třemcha v. střemcha
třené hlásky 423
třep v. střep
tresci v. trestati
třesení čím 344
tresktati v. trestati
trest, pod t-em (poku- tou) čeho 335 sl., 366; *sr. šije*
trest, trsti 15, 117
trest, -i nč. 117
tres(k)tati, -ci 200; 45, 53, 426, 430; *t. koho čím* 349, *z čeho* 372
třesu v. třásti
třešně, dial. stř- 48
*třet z *tert (vz.)* 29, 50
třetí 142, 318; *za třetí . . .* 253, 319, 407
třetina 315
třevíc v. střevíc
trh, na trh(u) - s trhu, do trhu - z trhu 361, 374
trhnouti, stč. trnutí 44, 184
tři 84, 120, *vz.* 141 sl.; 314, 316
tříbro, třiebro v. stř-tribus, -uy 150
třicátý 318; *sr.* 142, 319
třicet et. 13, (78), 141, *skl.* 142; 315, 317
třída, třieda v. střida; třídy slovesné I. až VI. 156 sl., 166—206
třieti, stř- (ze čřieti) 48
tříkrát 321, *sr. dvakrát*
třináct 315; *sr. jednáct a -náct*

třískati-třísknouti 185
pozn.
třístý 318
třítí, tru 159, *vz.* 176
třízniiti v. trýzniti
trn 6, 27; *trní* 283, 294
trnouti et. 40; *trnutí stč. v. trhnouti*
trochet 124
trochu 214, 327; *t. vody* 225, (336)
Troia v. Troja
trój, troje v. trojí
Troja, -e 147
trojaký 319; *-atý* 320
trojhlásky 6
trojí, trůj 86, 142 sl., 319, 320
trojice, trojitý, trojka, trojný stč. 320, 321
troštovati 47
trousiti et. 29 sl.
trpce 129
trpěti 21, 40, 71, 156, 162 sl., 165, 185, *vz.* 188 sl., 191, 433; *t. hladem, žízni* 349, *t. co pro koho* 233, *za koho* 372, *pod kým* 366
trpící 165
trpitel et. 71
trpný rod, trpná slovesa v. passivum, -va; trpné přič. min. a přít. 153, 161, 394 sl., 396 sl.
třpytiti se 26, *od čeho, čím* 233
*trť z *trť (vz.)* 29
třtina et. 35
tru v. třiti
trudný, -den 15, *s inf.* 390
truchleti a -iti 188, 193; *t. čím* 350, *pro koho* 367
truchlý, -chel 15, 301
trůj, troje v. trojí

trůnk stč. 36, 439
trupel, -ple 97
trus et. 29 sl.
 trvací hlásky 7, 423,
 t. slovesa 377 sl., 380
troati nejdél, t. 30 let
 234; *trvám* přísl.
 214, 276
trychtěr, -ýř et. 68
tryskem jeti 348
trýzeň, -zně 118; *trýz-*
 (d)nití, *tríz* stč. 26,
 35, 38
tržiště et. 74
ts-c, tš-č 38, 39, 48, 49,
 424
tšče, tšcice, tšt-, št-,
 čt- 39, 425
tt-st 39, 167, 429
tu 405, *tu-tu* 253, 408;
 sr. *kde*
Tubinky, -ink 152
tudy 215, 254, 403,
 404 sl., 408
tuhý et. 29, *tušší* 65
-tucha 71
tulákem odejiti v. t.
-tún 71
 turecký jaz. 443
Turkyně 62
turnej 439
tušiti komu stč. 341;
tuším přísl. 214, 276
tuze et. 410, 417
túžebný, -ben 301
tužka 32
-tva, -tba 41, 72, 73
tvář, -i, (-e) 116, 117
 tvarosloví 1, 81—215,
 419, 426; -né roz-
 třídění jazyků 443
tvůj v. *tvůj*
tvor 34, -re! 90
tvorec, -rce stč. 98
tvoriti 34
tvrdě, tvrze 27, 344
tvrditi, tvrzěti 27
tvrdý v nohy 370, s
 inf. 390; tvrdé sam.

a dvojh. 6, souhl.
 8, 26; tvrdé jer (š) 9
tvrz, -e 109
tvrze, -ěti v. *tvrdě, -iti*
tvůj, Tvůj 4, 86, 137
 sl., 305; *tvoji* 306;
Tvá Láska, Milost
 304
tvůrce v. *tvorec*
ty, Ty 4, 133 sl., 304;
tebě (tobě), tebou (to-
bí) 22
tý v. *týž*; -*tý* z part.
 161
týden 77, 122; *dvakrát*
v týden, nč. *v týdnu*
 412
tykati komu 339
tykati, týci 200; *t-*
tknouti 186 p.
tykev, tykva et. 67, 73;
 79, 85, 87, vz. 120 sl.
týl, -a 89, 93, 94
Tylory v. *Tyroly*
Týn, týnský 3
tyrannis, -idy 149
Tyroly, Tylory 51
týti, tyji 160, 181
týž, táž, též 139, 309, 313
 **tblt (tlt)*, **tbnt* a **tbrt*
 (trt) stupň. (vzorce)
 29

u z *q* 10; *u* proti dial.
o, y a *v* 23, 24 a 41;
u přís., odsuto, po-
 hybné 24; *u-iu-i* 25;
 stupň. **u* **eu* **ou* 30
 sl.; *u* z **eu* a **ou*,
 **u* v *z* stupň. 30; -*u*
 vedle -*a* (gen.) 89
 sl., vedle -*e* (vok.)
 90, vedle -*ě* (-*e*) 90
 sl., 102; -*u* v 1. os.
 j. 155, 162 sl., 434 sl.
ú z *u, ú* v násloví
 24, stažením z -*oju-*,
 -*uje-*, -*uju-* 54; *ú-*

au-ou 24, 429, *ú-iú-í*
 25; -*ú* v 3. os. mn.
 163
ů z *uo (ó)* 23; -*ů* příjm.
 128; -*ů* v. -*ův*
u předl. 369; — *u* m. *v*
 (před retn.) viz *v, ve*
uběhnúti (=v-) stč. 24
ubezpečiti 357, *koho čím*
 232, 348
ubíhati čeho, od čeho 331
ubíratí, ubratí komu
čeho 330, 337
ubližiti komu 341
ubožák et. 74
ubratí v. *ubíratí*
ubýti, ubývá čeho 225,
 334, (338 sl.), *ubýlo*
mi čeho 342
-úci stč. 410
uctíti (stč. -*iti*) 159
účastníti se čeho, účast-
ný čeho 334
účel, -u 94; přísl. urč.
účelu 233; účelový
 dativ 343, úč. věty
 261, 387, úč. spojky
 408
učenec (ne: *jeden učený*)
 294
učení (bez *se*) 402
účetní nč. 425
účinek, ou- 24, *účínky*
 36; účinkové věty
 260
učiniti koho bohata,
-ým atp. 285, 345,
 372; *jsem učiněn bo-*
hat, boháčem atp.
 129, 238 (sr. *činiti*);
uč. co z čeho (z hlí-
ny . . . , z lásky . . .)
 233, 355; *uč. co pro*
koho, pro co (pro
přítele . . . , pro do-
brou vůli . . .) 233
 sl., 367; v. též ná-
vrh a *dosti*
účinná slovesa 382

učitel, -e 97, mn. -é 98; -ka 62
učítí (456) čemu (nespr. co) 229, 340, 433, o čem 363; u. se čím 233, 242, 344; s inf. 307, 389; Arist. učil, že . . . (nedok.) 380
učivo et. 73
udactvo stč. 39
udělý, -á věc 307; sr. 396
udáti se 205, 307
úděl, -u 93
uděláti. hu- dial. 44; sr. dělāti
uděliti komu čeho, co 330, 339
udeřiti koho po hlavě, po líci 365
uděleti, -ějí 197; sr. uděliti
údol, -u 93
údolí, ou- 24
udýchati 185 p.
úfati stč. 41, 42, 51 -uh 75
uhel, uhle 94, 96, 97
úhel, úhlu 94, 97
Uher 3; Uhři, Uhrové 91, 94; sr. Uhry
uherskoslovenské (= mor.-slc.) různorečí 447
uhlédati se dv. akk. 326
uhlí skl. 105, 443
uhoditi se oč 363; uho- dílo 225
úhor v. ležeti úhorem
úhoř, hú- stč. 44
Uhry 91, 92, 94, vz. 95, 283, 295; z-Úher 24; U. jsou země . . . 285
uhryzati - uhryznouti 185 p.
ucho 83, 102, vz. 103, 120; v-úši . . . 24; u. u hrnku 356, 369
-uj- za -ui- 6
-új dial. (-úv) 60

-uje- staž. v -ú- 54
ujec et. 75
Újezd, -a 89, lok. 90
-uji v. -outi
ujestiti, -štěn 38, (193)
ujíti čeho 226, 331; u. s životem 369
ujma (újma) v. um
ujmouti se čeho 331
ukázeti, -ějí 196
ukázati, ukazovati koho svázána atp. 326; u. se zdráv . . . 300, 324, u. se čím 345; u. na se (nč. na sobě) hrdoť 412
ukazovací zájm. 303, 309 sl.
ukládati o kom 363
úkol, -u 94
ukradnouti, ukrásti 376, 377
ukrátiti čeho stč. 330
ukřížovati, -ževati 22
ukrutnost, vu- 42
úl, -e 97
úlehl, -e 109
ulětnouti = ulitnouti 185 p.
ulice, hu- dial. 55, 110
uložiti komu co 338
um, o svém umě, nč. o své ujmě 363, 441
umberské nářečí 445
umdlíti, -lil koho 188
umělý, -á, -é 161
uměnit 161, s inf. 236
uměnsiti se kým (= o koho) 348
umětel et. 71
uměti, -ějí 10, 54, 156, 162 sl., 185, vz. 186; s inf. 389
umoriťi koho čím 349; sr. unoriťi
umřeni, na u. 240, 362; sr. spadnutí
umřítí 159, 432; vy-

nech. 250; sr. mřítí; umřítí nač 361, za koho 372
umrlec 293
umrlý et. 28, 176
úmýsl, -u, z úmysla 89; dobrým ú-em 348; s inf. 390
umýti 80, 160; sr. mýti -ún 70
uniformování 436
únor, stč. hu- 44; 89, 91
unoriťi čeho stč. 330; u. (umoriťi) slzičku 441
uo z ó 8, 23; uo-ú 23; -uo(v) v. -ú(v)
upadnouti (= vp-) 24, u. več z čeho 370, 371, 374; sr. pad- nouti
upat(ý), upiat(ý) 175
úplný, -ně 214, z-úplna 129, 372
upominač 76 p.
upomínati z čeho 372
uprchlík et. 74
úprkem 348
uprostřed 24, sr. pro- střed
upustiti (= vp-) stč. 24
úřad, ou- 24; 456
uraloaltajský km. 443
určení přísl. v. pří- slovečné určení
určitá příd. jm. 84, 310, zájmena 310 — 312; určité (finitní) výrazy slovesné 153, 375
určovací a určované výrazy 245
úroda 294
urodití se komu 342
urození, -ím vysokým stč. (345), 351
uschnouti, usechl . . . 17, 160, 184; sr. usy- chati

usínati 433
 uskřínúti stč., uskříp-
 nouti 40, 185 p.
 usnouti et. 17, 40, 184,
 433; u. snem 350
 uspati 17, (159)
 ústa, ústní dutina 421,
 422
 ustanoviti, ustavitikoho
 čím 345, 346, koho
 zač 237. (372), koho
 nad kým 362; u-
 stanoviti co záko-
 nem ... 349; s inf.
 (a dat.) 342
 ustavičný, -čen stč. 15
 ústí dělidlem hlásek
 8, 423
 ustlati v. sláti
 ústní dutina v. ústa;
 ú. hlásky 8, 423
 ustrnuliny 82, 417
 usus 301
 usychati (odch. -sý-)-
 uschnouti 186 pozn.;
 26, 80
 -uše 76
 uši v. ucho
 usklíbatí-ušklíbnouti
 se 185 p.
 usknouti v. uštnouti
 uškozovati komu 230
 uštípati - uštípnouti -
 uštípotati 185 p.
 uštnouti, uštkn- 40, 45
 uštvati koho čím 233
 utéci, utíkati čeho, od
 čeho 332, 435, před
 čím 366
 úterek, -rka 89; v úterý
 370
 utíkati 80, v. utéci
 utírati čeho stč. 330
 utíti komu co 341; ulal,
 nespr. utl 175, sr. títi
 utočiti čeho 330
 utopenec 75, 293
 utřejch, hutrajch stč.
 12, 44

-úv (-új 60, -ú 42), -ova,
 -ovo 22, 23 p., 73,
 127, 297
 uvážati se več 370
 uviděti, hu- dial. 44
 uvozené věty 387;
 uvozovací věty a
 výrazy 268, 278 sl.,
 387, uv. znaménka
 268, 275, 278 sl.
 uzdríti dial. v. uzříti
 uzal, uzlu 94; et. 68
 úzký, užší 32, 57, 65,
 66; úzké (měkké)
 sam. a dvojh. 6,
 uzmu, -ul v. vzíti
 uznati 159, žádost je
 uznána (býti) spra-
 vedliva 325
 uzříti, uzdr- 38, u.
 matku nemocnu atp.
 300, 326
 už v. juž (již)
 užasnouti se čeho 229,
 334
 úžení é-i (ý) 12 sl.,
 ie-i 18 sl.
 užest, -i stč. 117
 užitečný komu 341
 užiti 159, čeho 330; sr.
 zdravý
 uživatel 71 p.

v 40 sl., v-u, v-b, v-f
 41, v ods. 41 sl.,
 přís., hiatové 22, 42,
 55; litera v dříve a
 nyní 456
 v 8, 40
 -v- (příp. s -v-) 73
 v, ve 36, předl. 370 sl.,
 před retn. někdy u
 24, 41, 370; v-oku
 atp. 23, v-úchu atp.
 24; v jámu, v jámě,
 z jámy (v proti z)
 374; ve-dne 16, 122,
 371; v pravo, v levo

129, 214, 300, 370;
 sr. ještě jmě, hlava,
 noha, začátek, konec,
 týden, válka, sen
 v. (= viz, zkratek) 275
 -v, -va, -vo 73
 -(v), -(v)ši, -(v)še přech.
 min. 160, 76
 -va-, -váva- iterat. 80,
 378
 Václav 293, dat. lok.
 90; v. král(úv)
 Václavek, -vík, -víček
 296
 -váděti, -ejí 197
 vaditi se oč 363, s kým
 368
 váha v. zlatý a živý
 vahadlo 68 pozn.
 Vach, Vácha et. 75, 296
 vajce stč. v. vejce
 vaječný 42, 430
 vajičko 430
 vajtrný v. výtrný
 val, -u 94; valem téci
 348
 valašské podřeči 447
 váletí, -ejí 187 (= vál-
 čiti), 197 (= valiti);
 váletí smích (v. t.)
 válka, v-u vésti od koho
 stč. 364; ve válku,
 nč. ve válce... 412
 Váňa, -i vz. 113; 296
 Vaněk, -ěček 296
 -váněti, -ejí 197
 vání 205
 Vaníček 296
 vánoce 3, 283, vz. 111;
 na vánoce 355, 361,
 o v-cích 363; sr. před
 vanuté hlásky 424
 vaření, -ice, -ičko stč. 64
 -vářeti, -ejí 197
 varhaník(m.-nník) 70p.
 variti, vari! 193
 vařivo et. 73
 varovati se čeho 229, 331
 váš 86, 305, Váš, Vaše

Milost atp. 4, 286,
304, *vaši* 306
Vašek 296
vášeň, -šně 109
Vašnost 304
váti, *věji* 205
vazač 57, 76, -áček,
vazačka 76 p.
vázati 57, 68, *váži* n.
víži, *važ!* (*věž!*) 164,
200; *v.-vážnouti* 157,
184 p.
vazba et. 73; *vazba*
(constructio) 281,
419, v. syntaktická
246, 266, 273 sl.;
vazby přechodní-
kové 397 a sl.; v.
infinitivní viz infi-
nitiv; *vazby* dvo-
jího nom., akk. atd.
viz nomin., akk. atd.;
sr.: vyšinití, shoda,
anakoluth, atrakce
-vázeti, -ejí 197
vážnouti v. *vázati*
-vážeti, -ejí 197
vážiti si čeho 333; *važ!*
164
vběhnouti v. *uběhnúti*
včela 32, 42, -ička 64
včera 214, 231, 405;
včerejší 76, *včerejšek*,
-ška 89, lok. 91
vdáti se za koho 372
vděčný, -čen 15, v. *komu*
227, 341, *čeho* stč.
229, 334
vděchnouti et. 17
vděk 370
vdova, *vdovec* 62
vdý stč. v. *vždy*
věc, -i 117; v. *malá*,
veliká, *nebývalá* 291,
v. *těžká*, *hrozná* s. inf.
391
veceti, *vece* 162, 197, 384
věčný a -ni 70; *věcné*
otázky 248

věcší stč. v. *větší*
več 404, *v.-ni-več* 139
večer, -a 89; *večer(kdy?)*
327, 405, *s večera do*
rána stč. 368, *k-ve-*
čerou (-ú) 214, 355,
436 sl.; sr. *pod*
večeřeti, -ejí 197
věcnúci stč. 410
věčný v. *věk*
-věř, -i 116
vědě, *veď* stč. 208; sr.
viď!
věderko 64
věděti, dial. *ve-* 19, et.
30; 162, 191, vz. 207;
v. *o čem* 230, 354, 363,
co do koho 358; v.
koho čím stč. 345,
vím tě nerovna sobě
327; *já to vědět(i)!*
226; *tot se ví!* 249;
(*ne*)*viem co učině* stč.
425, *nevím co si po-*
čítí (s inf.) 390
vedle (předl.) 214, 352,
357 sl., 417
vedlejší věty 222, 251,
256, 257 sl., 276; v.
přízvuk 55
vědom(y) 165, 395, *čeho*
334
vědro, -der 16, 102; 64
vědské nářečí 444
vědu v. *věsti*
věhlas (m.), *věhlasa* (ž.)
288
vejce, -e 12, 16, 42, 104,
125, 430
Veji skl. 148
věji v. *váti*
vejiti, *vníti* 36, 37; *všel*,
vešla 17; v. *v posměch*,
v *příslóví* 370
Vejr 27
věk věčný 411, *věky vě-*
kův (stč. v. *věkóm*) 411
věkověčný 411
Veleslavín 451

veleti, -i, -ejí 28, 191,
komu 339
velice 129, 300
Veličenství 4
velikán, mn. -i 91; 69
velikánský, *velikanán-*
ský 410
velikonoce (*velika noc*
stč.) 3, 283; vz. 111
velikoruský jaz. 446
veliký, *velký* 21, 52, 66,
132, 301, 410; *Velký*
pátek 3, sr. *Petr*,
Britannie; v. *větší*
velmi 220, 231, 405, 410
vémě nespr., v. *výmě*
vemu v. *vzíti*
ven, *vně* 327, 343 sl., 371
vendu 37, v. *vejiti*
venec et. 30
venek et. 74
verbum 281, v. *sloveso*
věřiti 8, 19, *komu*, *čemu*
227, 339, v. *koho* 230,
354, 370
Verner K. 429
věrný, -ren 70, 128, *komu*
227, 341, *čím* 348
věrtel, -e 97
věru! 8, 18 sl., 214
ves, *vsí* 117; 63; *do-usi*,
ze-usi 41; v. *oď vsí*
413
vesce, -e (ž.), *Vesec*, -sce
(m.) 63
vesele 129
veseliti se čím 350
vesel(y) 128, 240, 300;
přijíti s veselou 299
věsiti 382
věska v. *vtska*
veslo et. 69, *ves(e)l* 16
vesměs 370
vesmír 78, skl. 146
vespolek 370
vespolnost 282, 307,
309, 412 sl.
-věst, -i 117

věsti, vedu 12, 28, 37, 75, 156, 158, vz. 167, 378, 429, sr. *voditi*; *v. koho kudy* 231; *v. válku* (v. t.)
věstiti komu 339
veš, vši 117
veš, vešček, všeček, -chen... 15, 17, 86, 138, vz. 145 sl., 314, 321, 455 sl.; *ten vše-chen* atd. v. *ten*
věšeti, -ejí 197
vešker- 144
-věť, -i 117
věta 216 a sl., 416; druhy její 218, 222 sl., 252 sl., 257 a 259 (bližší pak v jedn. heslech); dále: věty bezpodměté (v. t. a 334, 342, 382, 389), kusé 250, stažené (v. t.), zkrácené (v. t.) a řeč (ne) přímá (v. t.)
veteš et. 68
větev 121; *s větve* na v. 413; *větve jaz.* 444 sl.
větknouti 17
větný přízvuk 55, 244 sl., 265, větné otázky 248, v. výrazy 217, v. členství 322 sl., 392, v. složeniny 222, 250 sl., větná jednota 244 sl.
větosled 265 sl.
větoslovi 216 a sl., 419
větroplach et. 78
větší 48, 66, 454; *v. od čeho* 302, 364, v. *o loket (oč)* 363
většina 424, (70)
vévoda, -y 54, 107; *vévod-in, -ův* ... 69, 73

vévoditi komu 341, *nad kým* 362
vezdejší 238
vezen (-žen) 170
vězení 294, 402
vězeti, -í 157, 191, v. *za pasem (kde?)* 235
věziti 157
vezmu v. vsiti
věsti, vezu 28 sl., 69, 170, 378, impt. 8, 46; sr. *voziti*
věž, -e 64, 109; *věž!* v. *vázati*
vhod 370, *komu* 236, 243, 340
víc(e), -ji 66, 82, 131, 214, 232, 235, 300, 328, 437; *víc a více, vícež-vícež* 411
více, stč. víceč, (v)z-víci 110 sl., 371
vid! 191, 208, 215, 409
vidati 57, sr. *viděti*
viděti 30, 71, *viz, -iž* 191, 404, *viděn, -in* 69, 161, sup. 394; *v. co do koho* 358, *v. čeho* stč. 333; *vidím (vidám) se o-puštěn, -ý* 324, *v. tě zdráva, bosa, -ého* ... 129, 238 sl., 242, 300, 326, 346, *nevidím vás ochotných* ... 242; *nechci viděn býti pokorným* atp. 345; *vidí se mi za pravé* 373; *v. rozumem (čím)* 233, 349; *v. ležeti a ležic* (stč.) 392, 393, 398
viditelný 71; sr. *vi-dom(y)*
vidla, -y, nč. vidle 107
vidom(y) 73, 165, 191; = *viditelný* stč., *vi-doucí* nč. 395
viec- v. *víc-*
viera v. víra a věru!

viezi stč. 157
-víjeti, -ejí 197
vikev, -kve 121
viklati, -u 199
Villa-Franca skl. 152
vím v. věděti
vinař et. 68
Vincenc, -e 151; *-cí* stč. 100
viniti koho čím 349, v. *se komu* stč. 341
vínko 63
vinník, vinnice 70 p.
vinný, -nen 35, 70, *čím* 230, 349, *komu* 341; *dávám se vinen* atd. v. *dáti*
vinný 70, *sběrač vinný* stč. 298
víno 63; *vína uherská* (druhy) 294
Vinohrady Král. 3
vír 25
víra 19, 106; *pod věrou* 366; sr. *věru!*
visecí et. 72
viseti, -í 191, v. *umučen* 324; 454
víska, věska 12
vískati et. 42
-vist, -i 117, 119
vítěz, -e, vok. 96
vítěziti nad kým 362
Vítězslav 295
víti, víji et. 30; 179
vitř, větru 93, *-ře!* 90
víži v. vázati
vážka et. 64
vjeti, vněti 36
vkladné e 13 sl.
vláda rozumem 230, 344
vládce, -e 112
vládnouti čím 229, 344, 350, *nad kým* 362, *komu* stč. 341
vládyka, vla- 74; 85, 87, vz. 107 sl.
vláha et. 29, 67, 106
vlak et. 29, 50

vlas 13
vlast, -i 117, 119; 53, 71
vlastní 70; *vlastní jm.*
 4, 294 sl., předložky
 351, složeniny 76, 78
 sl., citoslovce 409
vlastnost 53; gen. a
 instr. vl-i 337, 350
vlastovice v. *lastovice*
vlášč, -ě, -e, *vláští*...
 131
vlašský et. 74
vlašt- v. *lašt-*
vlče, -ete, *vlča* 27
vlčice 62
vléci, *vleku* 20, 29, 173
vléknouti, *vlík-* 185 p.
vlhký, -čí 65; 67
vlhnouti et. 29
vlídný ke komu 230, 354
vlíknouti v. *vlék-*
vlk 6, 14, 27
vlna 6, 27
 vložené věty 276
 vložky v. infixy
Vltava 3, 295
vně v. *ven*
vnítí stč. v. *vejítí*
vnitř 371; -ní akk.
 325 sl., instr. 350;
 -ní slabiky s -y- 26
vnouče et. 64; 124
v-nově 214, v. *nový*
vnučka 62
 vocales 5, 422
Vocel, -ův 298
Vočadlo skl. 102
voda 294, -ička 432
voditi 378; -*děn* (m.
 -zen) 37, 193, *vésti-*
voditi 28, 380
Vodňanský 451
vodotok 432
vojna, -jen 16, 106; na
vojně býti 234 sl., 243
vojska, -sko 74, lok.
 45, 102
Vok, *Ok* 41
 vokalizování 18

vokativ 82, 276, 279,
 325, 351
volati 161, 352, 376
 sl., 379, 456, *na koho*
 230, 354, 361
volba, *zvolení králem*,
za krále 220, 237 sl.,
 240, 323; v. *králov-*
ská 298
vole, -e, (-ete) 104, 125
volek, -lka 15; 63
voliti, *zvoliti* 23 p., 28,
koho čím 220, 237
 sl., 241, 345, *zač* 238,
 373; *vol neb nevol*,
volky nevolky 385
Volyně 26
voněti čím 349
vosh, *osk-* 41, 294
vostěný et. 69
vous, *fous* 42
vozher v. *ozher*, *ozhř-*
vozik, -iček 20, 27 p.
voziti, -žen 46, 192,
 378; *vezu-voším* 28
 sl., 380; v. *se po kom*
 231
vpustiti v. *upustiti*
vraceti, -ejí 197; 379
vrah, -u! 90, lok. mn. 92
vrána 106; v. *k vrá-*
ně... 413
vráska, -sek 106
vrata 71, 83, 101
Vratislav 296
vrátiti, -cen, *vrat!* (38),
 192, 57, 164, 379,
komu co 338, v. *se*
churav, *živ*... 324;
vrátka 64, sr. *vrata*
vrátný 87, (132), 299
vražda 34, 73
vražedný, -dlný 34
Vrbice 295
vrci, *vrhu* 79, 158, 173
vřeteno, -týnko 63 sl.
vrch, mn. *vrcha* 91, 92
Vrchlabí, -láb 105, 288,
 295

vrchní 299
vrchol 69, -u 94
vřídlo 68 pozn.
vřískati-vřísknouti 185
 pozn.
 -*vřítí*, -vru 177
vřítí, *vru* 71, 177; *vrou-*
cí 177
vrstev, *vrstva* 16, 121
Vršovic, -ice 72, 438
vrtký, stč. *vrtek* 15
vrtohlav et. 78
vručiti komu co 339
vsaditi koho svázána
věč 327
vsedati-vsednouti 380
vstáti, *vstávati* 379; et.
 46; v. *zdráv* atp. 300,
v. ot stola 435, *proti*
komu (se ctí) 369; sr.
lehati a vzhůru!
vstavky 276
vstoupiti (vzs-) na nebe
 46
vstříc et. 370
však 41; 215, 253, 403,
 408
všamo stč. 403
vše- stupň. 410
všecek, -chen-, *chen* v.
veš; *všěcka pět hřiven*,
všech p. hř. 141, 317;
všecko všecinko 410
všedobry 410
všeli- 313
všelíkdo, -co(s) 312 sl.
všeliker, -ý 144
všelikerý 139
všeliký 321, v. *nás* 337
všel stč. v. *vejítí* a *vzejítí*
všemožný, -svatý 410
 -(v)ší z přech. 160
všímati si čeho 333, *vš-*
všimnouti 185 p.
všude 231, 403, 405
všudy 403, *všeho všudy*
 411
vtekl, *vetkla* stč. v. *ve-*
tknouti

vůbec 23, 214, 370, 403
vůči 23, 214, 370, *vů-
čihledě* 398

vůkol 23, 214, 370
vůle 23p., *svá vůle* 70,
77, 308; *k vůli čemu*
355, 359; *píti do vůle*
232; *proti vůli* 368,
při dobré vůli 367,
pro dobrou vůli 233,
*státi se n. býti komu
po vůli, po vůlich* 287,
365

Vulfila 445

Vulpus, *-iová* 151

vůně 35, *míti vůni čím*
349

vůz, *vozu* 89, 91, 93

vy, *Vy* 4, 26, 286, 304, vz.
133 sl.; sr. *ty*

vy- 26, 80

vyběti 160

vybíjeti, *-ějí* 196

vybízetí, *-ějí* 196

výbor, *-ný* 26, 60, 90
vydání, *vydati* 26, 159,
161

vydavatel, *-ství* 71 p.
vydechnouti v. *vydých-
výdechový proud* 420
vydělati na čem, na kom
362

vydra 26

vydřiduch et. 78

vydýchati-vydýchnouti
(*vydechnouti*) 185 p.,
vydychovati 206 p.

vyhaněč 76 p.

vyházeti, *ějí* 196, 379;
vyh. (= *vyhazovati*)
hrách oknem 380

výheň 26

vyhoditi v. *vyházeti*

vyhojitelný et. 71

výhoz, *-u* 98

vyhrati na kom 362

vycházeti, *-ějí* 80, 196

Vychodil, *-a* 93

Východní Indie 3; *vý-*

chodočeské, *-mo-
ravské podřečí* 447

výchoz, *-u* 98

vyjednavatel 71 p.

vyjeti, *vyněti* 36, *proti
komu* 368; sr. *kůň*

výjezd, *výnězda* 36

vyjítí 168

vyjítí, *vyndu* 36sl., 159;

v. z čeho 369, 374,

v. z paměti 371, *v.*

zdráv ... 324; *v. před*

dům 366, *poschodech*

365

vyjížděti, *-ějí* 37, 53, 196

vyjmouti, *-niti*, *-ňal* 36;

vyjma, *-ouc* 214, 232,

398

výkal, *-u* 93

vykání 286

vykati 26, *komu* 339

vykladatel 71 p.

-vyknouti 26; 42

vykonavatel 71 p.

vykoupiti, *vykupovati*
71, 379, *v. se čím* 349

vykupitel 69 p., 71, 432

vykřičník 275, 279

výlet et. 439

vylizovati 185 pozn.

vylouditi na kom 362

výmě, *vymeno* 123

vymlacetí, *-ějí* 197

vymykati-vymknouti

185 pozn.

vynáseti, *-ějí* 197, 411

vyndati 37

vyndu v. *vyjítí*

vyněti, *výnězda* v. *vy-
jeti*, *výjezd*

vyníti v. *vyjítí* a *vy-
jmouti*

vynositi 80, 378, 383,

411, 418

vypadnouti komu 341

vypíti 159

vyplácti, *-ějí* 198; 38

vyplývati 26

vyprávěti, *-děn* 208

vyprávěti, *-ějí* 197, *komu*
339

vyprázdni, *-zdněn* 193

vyprodávati 379

výr 25, 26, vok. 90;
sr. *ký*.

vyraziti oknem ... 347

výrazové písmo 452

výrazy 416; v. *slovné*

(*holé* a *rozvité*), v.

větné rozvíjecí 217

sl.; v. *zpodstatnělé*

(v. t.), *určovací*, *-ané*

(v. t.), v. *pro vespol-
nost* a *střídavost*

(v. t.); *přehled* v. *slo-
vesných viz. sloves-*

vyrážeti 197; sr. *klín*

vyřěci, *-řku*, *-řkl.* 172;

výrok 23; *výrok* 217,

-ových vět není 257

výrokové písmo 452

vyrůstati 57, 80

vsazovati 157

vschnouti v. *vysych-*

výskati 26

vyskýtati se 80

výsledkové věty 260;

výsledné souvětí

254, *spojky* 408

vyslovitelný 71

vysloviti soustrast nč.

425

vysmáti se 159, (205)

vysoko, *-oce*, *výše* 57.66,

129, 131, 214, 300,

327, 432

vysoký, *vyšší* (-žší) 26,

49.65, 66; 454; *Vy-*

soký 132, 293

vystáti 159; *vystálý*

trest atp. 396

vystíhovati 185 p.

vystoupiti z čeho 371

výstřel, *-u* 93

vystřikovati 185 p.

vysvětlovací gen. 335

vysychati (i *-sý*) 26;

v. *-vschnouti* 186 p.

vysypati a vysýpati (ob. vysej-) 186 p.
výše, výš 26, 109, (v) *vyšší* 110 sl., 236, 239, 243, 327, 335, 371
výše v. vysoko
Vyšehrad, -u 89, lok. 90
 vyšinití ze syntakt. vazby 273 sl.
výška 26; v. hlasu 249, 265, sr. zvýšení
vyšší v. vysoký
vytáhnouti proti komu 368, *co z čeho* 374
vytí, vyji 26, 160, 181, 182
výtržný, vajtržný 35
vyváděti, -ějí 197
vyvrátiti v. kořen
vyvrhel, -e 97
vyza 17, 26
vyzdvihovati 185 p.
vyzina 26
 významy 416; význam klidový a pohybový (v. t.), opakokladný (v. t.), směrový (v. t.); významové písmo 452
vyznati komu 339, v. boha před kým 366
vyzváněti, -ějí 197
vyzvati 159, (202)
vyžel, -žla (26), 94
vyžle, -ete 26, 124
vz, z předl. 371; *vzvodu* (proti vodě) 371; *vz-děli, z-děli, (v)z-výši* atp. 110, 371
vz- v z- 41; *vz- ve v-* (před s, š) 46
vzácný, -cen 15, před někým 366; sr. činiti
vzal, -t, -v v. vzíti
vzatek et. 74
vzbuditi, zb- 41
vzdáti komu co 339, v. se čeho 331
vzdíti 205; sr. *jmě*

vzdor (m.), *vzdora* (ž.) 288
vzdvihnouti v. zdvih-nouti
vdychati-vzdychnouti (n. *vzdech-*) 185 p.
vzejíti, vzníti, v(z)šel stč. 36, 46
vzejmouti, vznieti, vzníti, vznal . . . 36
vzhůru 214, 375, 405; *vzhůru!* (vstaňte) 250
vzítí 159, *vezmu* (*vemu, uzmu*), *vzem* 175, 425, 434; *vz. co před se* 366; *vz. (si) co v ošklivost* 370; *vz. čeho* (část) 337; *vz. boj z čeho s kým* 372, *vz. konec* 229, *vz. co za díl* 372; *vz. škodu* (v. t.); *vzal to ďas!* 250, 385 sl.; *vezmi kde vezmi* 385
vzkaz komu 229
vzkázati, zk- 41, *co po kom* 365
zkřísiti, zkř- 41
vzláště v. zvláště
vzlykati-vzlyknouti 185
vznešený 170
vznieti stč. v. *vzejmouti a zníti*
vznik 74 p.; *-ati a vzniknouti* 184 p., *skrže koho* 233, 355, 369
vzníti stč. v. *vzejíti a vzejmouti*
vzory skloňovací 84, 87, slovesné 160 sl.
(v)zpomnouti (183), *-mínati koho* (čeho), *na koho* (*nač*) 229, 230, 333, 354, 361; 19
(v)zpomínka na koho (*nač*) 230, 237, 354
vztah: přísl. urč. v-u

232, 327, 347 sl., 385; *-ový instr.* 348
vztázati matky (koho), vz. čeho na kom stč. 332
vztažná zájm. 285, 291, 304, 311 sl., *příslovce* 313; *vztažné věty* 257
(v)zvolati 41
vždy, ždy, vdy, -cky 41, 49, 235, 353, 403, 405
vždyť, ždyť 21, 41, 254, 408
 u 2; 455, 456
Wagner, Walewski, Waterloo 2, 4
Weiss, -e 151

x 2

Xenofon, -ta 149
Xerxes 2, (149)

y, ý 25, v konc. a kmen. slab. 26; stč. *y v i* 20; *y v e* dial. 27, *ý-aj-ej* 27; *ý* (m. í) z é 13; dial. *y za u* 24; *y (ý)* proti *σ* 9; *y z pův. i* 20; — lit. *y* 456; *-ý z -zjb* 14, 86; *-y a -i* 26, 91, vedle *-a* (nom. akk.) 91, 95, 106, vedle *-e* 93; *-y* proti *-ami* (*-ama*) 92, 95, 102; *-ý m. psaného -yj (-yi-)* 6
-yčí 72 pozn.
-yka 74
-yně 62, 70, gen. 110
-ýř (z-ěř) 68
-ýti konc. inf. 160, 181 sl.

z, ž, z 8, 46; *z-ž, z*
ods. 46; *z z* *dj* 37,
192, 453, *z g (h)* 43,
172; *z* proti *s* 32 sl.,
428
-z- (příp. se *-z-*) 75
z, z- viz *vz, vz-*
z, ze předl. 371 sl., sr.
303, 355; *z-óka, z-*
Uher 23, 24, *z-země*
(nč. *ze-*) 18, *se-z-*
Plzně 354; *v jámu*
(do jámy) - *v jámě*
-z jámy atp. (*v. do*
proti *z*), *z pole-s pole*
atp. (*z pr. s*) 374 sl.,
na *Vyšehradě-z Vy-*
šehradu atp. (*z* proti
na) 375
za předl. 372 sl.; *za*
dne 355, 373; sr. též
kupovati, koupiti,
druhé (za d.) a pole;
za proti před 374
zabítec 293
zabití 159, *koho* 325,
381; *nezabijes!* 384 sl.
zábsti, zabu, zebe mě
326; 48, 169, 171, 430
zač (139), 357, 404, 408
začátek 74, *věc je v za-*
čátcích 283
začínatel 71 p.
začínati, začítí, začal...
174 sl., s inf. 389
zad et. 72, 344
záda, zad 91, 92
záděl, -u 93
zadní, nější, zazší 65, 66
zadrželé úroky 396
zádu 343
záduší, záduš 105, 288
zahaleč 76 pozn.
zaházeti, -ejí 196; *z.*
pláště, zahoditi plášť
380
záhlavek et. 372, (74)
zahlédnouti čeho 330
zahnouti 159

zahoditi v. zaházeti
zahojiti se od čeho 364
záhorské různor. 447
zahrabati koho živa 327
zahrada, -hrádka 64,
352
zahradní, -ník, -nice,
-nický 60, 62, 70 p. 74
zahřměti, zahřmíti 159
Zachariáš 4; 380
zaházeti čím 349
zachovavatel 71 p.
zajatec 293
zajetí 175
zajíc, -íček 63
zajíkati-zajíknouti se
185 pozn.
zajisté 357, 373, -é! 249;
sr. *jistý*
zajítí zač 372, *z. zběhem*
(= jako *zběh*) 348
zájmenné skloňování
84, 85 sl., 133—139,
zájm. kmeny 58, 61
zájmeno 281 sl., 285,
288, 291, 292 sl.;
druhy zájmen 303
až 314 (viz *jednotl.*
hesla)
zajtra stč. *v. zejtra*
základní kmen 156,
418, *členy větne*
217 sl., *číslovky* 140
sl., 314
zaklínač, -ka 76 p.
zaklínati, klíti koho
kým čím 349, *skrže*
koho, co 369
zákon, -a 89, lok. 91
zákoník (m. -nn-) 70 p.
zakusiti čeho 333
záležeti, -í, -ejí 190
záloh (m.), záloha (ž.)
288
založiti ruce v. kříž
zamastiti, -štěn 38, (192)
zámček, -mečku 15
zámek 17, *od čeho* 364

zaměstnati, zaměs(t)k-
39, 45
zamknouti 17, 184 sl.,
185 p.
samlčeti, -čán 189
zamykati 26, 185 p.
zanášeti, -ejí 80, 197
zandati 37
zanepřázdňiti, -ždněn
35, 192
západ 352; *-ní skupení*
jaz. slov. 446; *záp.-*
germ. odvětví jaz.
445; *záp.-mor. pod-*
řečí 447
zápal, -u 93
zapečetiti, -těn 38
zaplatiti za koho 372,
od čeho 364, *komu*
co 339
zaplélati 80
zapnouti, zapal (ne
zapl)... 174 sl.
zapomenouti, -minati,
-mníti, -mněl 40 p.,
19, *čeho, co, nač* 333,
354, 361
zapomenulý stč. 396
zápor 229, 405 sl.; *-ný*
impt. a kond. 379,
381, *-né věty* 223,
387, 406, *-né odpo-*
vědi 249; *záporová*
přísl. 405 sl., *-ový*
gen. 329
Zápotocký 296
zapovědětí 208, *komu*
339; *z. snem* stč. 425
zapřahati-zapřáhnouti
184 p.
zapřítí čeho stč. 330
zardítí se 159, (187)
záře, zář et. 32; 109
září 100 sl.
zármutek, zámutek 35
zaroušati et. 23
zároveň 373
zarůstí čím 349
zase 20, 214, 308, 373

zaschnouti 186 p.
zasílatel, -ství 71 p.
zaslechnouti čeho 330
zasloužit čeho 330
zaspatí 159
*zastoupiti koho ne-
mocna, -ého* 327
zástřel, -u 93, *zastříti,
zastru* 177
zasychati (-sý-) 26, 186
pozn.
zasypati, zasyp- 186 p.
zásůjek et. 74, 372
záští, zášť 105, 288
zatápěti, -ějí 197
záti, zeji 205
zatím 357, 373, 404;
-ní 373
zatknouti-zatýkati 186
zatpěti 24
zaváněti, -ějí 197
zaváti čím 349
závěť, -i 117
závěť 251, 272 sl.
záviděti, -i 191, *komu*
339, *čeho, co* 333
zavíratí v. zavřítí
závislá věta tázací 271
závist 38, 71, 117, 119;
z. míti ke komu 359
závistivý komu 340
závoj et. 30
zavolati 379; *z. koho*
(synův) 330
závorky 275, 276
zavřené slabiky 52,
kmeny 79, 85
zavřítí 71, 177, -in 161;
zavři-nezavírej! 379
zavýti 160
zazněti, -tí 159
zázrak, zázdrak 38
zazší v. zadní
zbavení čeho 332
zbaviti koho čeho 230,
od čeho 364
zběh v. zajítí
zběhlý (skutek) 396
zblo et. 16

*zbor, zboží v. sb-
zbraň, -ě* 118
zbroj, -e 109
zbrojnoš et. 418
zbuditi, vz- 41
zbýti, zbudu 167, *čeho*
331
zcela 18, 129, 214, 231,
235, 300, 372
zcípati-zcípnouti 185p.
zčerstva 300, 372
zčistiti koho čeho stč.
332
zda, zdali 56, 215, 248,
272
zdáli, vz- v. *dále*
zdarma v. darmo
zdáti se 205; *dům zdá
se nízký, zdám se
zdráv, atp.* 129, 238,
300, 324, *z. se komu
čím* 345, *zač (stč.)*
373; *zdá se mi co
do koho* 358
zde, sde stč. 33, 215,
235, 403, 404 sl.;
zdejší 76
zděti, vz- v. *děle*
Zderaz, -u 98
zderu stč. v. zedrati
zdiati se v. zdáti se
zdivočeti, -iti 187
zďj-zz-žď 37, 192; *zďnj-
žďň* 192
zdlouha 372
zdobiti et. 68
zdráhati se s inf. 389
zdralý v. zralý
zdraví, sdravie 33
zdravý, zdráv 84, 128
sl., 238, 300, 432;
*zdrávi půjčovali, uži-
li!* 385
zdrobnělá jm. 61, 63
sl., 288, *zdr.slova* 410
*zdvihati — zdvihnouti
— -zdvihovati* 184,
185 p.; *zdvínuti, vz-
stč.* 41, 44

zdvojené litery 5
ze v. z, ze
zebe v. zábsti
zeď. zdi, (-ě) 37, 116,
117 sl., 119 sl.
zedrati, z(e)deru 16
zedník, -nický 60, 74;
zedníkojc 42
zeji v. záti
zejména et. 17
zejtra 20, 24, 214, 373;
dvoje zejtra 224; *zej-
třek, -třka* 89
zel stč. v. slý
zeleň, -ě 118; 294
zelenavý et. 73
zeleněti, -ějí 187; *tomu
se zelení* 342
zelenost 294
zelenožlutý et. 78
Zelený čtvrtek 3; *na
zeleno* 300
*zeli, zelice (stč.), ze-
ličko* 63, 64
zelva stč. 425
zeman v. zeménin
země, zem 8, 10, 20, 21,
109, vok. 110
zeménin, -ěné, -an 35,
69, 91, 434; *vz.* 92,
435 sl.
zeměplaz, -u (živ.) 90;
78
Zemský dům 3
-zeň 69
zendský jazyk 444
zepřítí se čemu stč. 339
zesnouti v. Pánu 432
zeť, -ě 39, 119, 120
zg-zz-zž(žď) 43
zjj-zž-žď 44
zhasínati 433
zháseti, -ejí 196
zhlobiti, vz- v. *hloub(ě)*
zhoda dial. v. shoda
zhojiti se čeho stč. 332
zhořeti v. shořeti
zhořbe, -e 112; 75, 432
zhrubělá jm. 288, 410

zhusta 372
zchudnouti 379
Zich et. 75
Zikmund V. 451
zima, zima (zejma) 20, 440; *zimě* (= v z.) stč. 322, 344; *zimu mříti* 328, *trásti se zimou* 233, (349); — *bylo zima, ziměji* 214, 225, 403 sl.
zimní et. 70
získati, zejskat 20, 27 p., *na kom* 362
ziskuchtivý 333
zítra 20, 214, 235, 372, 403, 405
zívatí-zívnutí 185
zj-ě 46, 192
zjevení Páně 307
zjeviti se 307, *čím* 345
zjímati, -al posly 380
zjišťovací otázky 248
zkázati v. vzkázati zkoumadlo 69 pozn.
zkoumatel 71 pozn.
zkouseti, -ejí 80, 197, *čeho, co* 333
zkrácené věty 250, 391; 397 sl.
zkráceniny 275
zkřísiti, vz- 41
zkrotiti, skr- 33
skusiti v. zkouseti skušený čeho, v čem 333, 334
zvláště v. zvláště slatiti, -cen 38, (192)
zlato 38, 294, *od zlata* 364
zlatoúst, -ec, -ústý 79
zlatý stříbra nč. 335; *zlatéváhy* 298; *Zlatá Praha* 3
zle 129, 214, 235, 300, 344, 404, 405
zléčiti se čeho 332
zlehčiti 32
zlehka v. lehký

zlinské podřečí 447
zlo, zlé, -ého 299, 300
zloba et. 73
zlobiti se nač 354
zločin et. 76, 77
zloděj, -ka 62
zloch et. 75, (293)
zlomky 315; sr. *půl zlořečiti komu* 339
zlost 119; *-ník* 293
zlý, zel stč. 301, 432; sr. *horší*
zmar, zmariti et. 31
změny jaz. 424–442; sr. 10, 50, 51, 55, 56 sl.
zmizeti, -ejí 197
z-mladu, dial. -dy 24; (372)
zmocniti se čeho 334
znak et. 74
znalý 161
znám v. znáti a známý znamenati čeho stč. 333, *co do koho* 358
znamení 54, 79, 85, 87, vz. 104 sl.
znaménka rozdělovací, rozeznávací (diakr.) a uvozovací (v. t.)
známkovati 206 p.; *známkované litery* 455; *známky slyšitelné a psané (ryté)* 451 sl.
znám(y) et. 54; 64, 73, 165, 195, 395; *z. po všem světě* 365
znáti 74, 159, 195; s inf. 389; *z. se dvoj. akk.* 327; *z. se čím* stč. 345
znenáhla 129
zníti, vznieti et. 50 sl., 159, 191
znova, -u v. nový
zobák ohnutý atp. 286
zobati, -u 198

zoře et. 32
zosobňování 289
zotvírati se v. otevřítí (se)
zoufati nad kým (čím) 362
zouti, zuji 160, 179
zovu v. zváti
z-paměti, zpaměti 353
zpátečné přehlasování 11
zpěvákyně (62), (70), 110
zpívati cestou... 347; sr. *nahlas*
zpod, z-pod-hlavy, z-pod-toho stromu 353
zpodstatnělé výrazy 132, 224, 228, 236, 293, 299; *zp. dvě, tré, čtvero...* 320
zpomenuiti, -mínati v. vzpomenuiti, -mínati zponenáhla 353
zповěď, -i 37, 116; *pod zповědi* stč. 366
zpozdití, -žden 37, 192
zprávce v. správce z-předu, dial. -dy 24
zpropitné 132, 293, 299
zprostiti, -štěn 193
zprudka v. prudký
způsob (m.), způsob (ž.) 288; *tím způsobem...* 348; *způsobu slovesné* 153, 154, 384 sl.; *přísl. urč. zp-u* 231 sl., 327, 344, 355, 347 sl., *přísl. věty zp-u* 259 sl.; *způsobové spojky* 408, *-ový instr.* 348
zpytovati 26, *čeho* 332
zradce et. 75, (112)
zrak et. 32; 287 (sg.)
zralý, zdr- 2, 38, 429
zráni 205

zráti, zrají, zráám 205, 327, 431
zrcadlo, -délko, zrcádko, -tko 32, 33, 34, 64, 68 sl.
zřetel, -e 97; přísl. urč. zř-e 332, dativ zřetelový 341
 zřetelnost v jaz. 439
zřídka 214; sr. *řídský zřídlo* 68 p.
zřítí 191, se dv. akk. 326, *na koho (nač)* 354, 361
zrovnička 410
zs-s 46; *zš-jš* (dial.) 48, (v)zš-(v)š 46
zšíři, vz- v. *šíře*
zticha v. *tichý*
ztiži, vz- v. *tíže*
ztloušti, vz- v. *tlouště*
ztráceti, -ejí 197
ztratiti, -cen 33; *z. co* (attr. čeho) 392 a sr. *život*
zub za zub 372, (413); *zuby* 421
Zubatý 296
zubnice 7, 422
zubi v. *zouti*
zúmyslný 24
zúplna v. *úplný*
zúrodniti 24
zůstatí komu po straně 341, *z. při cti* 367; *z. za pravého* 372, sr. *ostati kým (čím) a zač*
zvaci (list) 72 p.
zvadlý 396
-zváněti, -ejí 197
zvaní 161
zváti, z(o)vu 16, 159, 201 sl.; *z., nazývati se* dvoj. nom. 324, se dv. akk. 327, s nom. (akk.) a instr. 345 sl.
zvěděti, zvidati na kom 362
zvěř, -i, (-e) 116, 117, 119

zvěřinec nč. 425
zvěsti 158
zvíci, vz- v. *vice*
zvidati v. *zvěděti*
zvíře, zvířátko 64, 124
zvláště, vzl-, zl- 20, 42, 51, 82, 131, 214, 235, 300, 403, 437
zvolací akk. 328, gen. 334; *zvolání* 334, sr. vokativ a vykřičník
zvolati, vz- 33, 41
zvolení čím v. *volba*
zvoliti v. *voliti*
zvolna 231, 300, 404, 405
zvon, -ec, -ek, -(e)ček 15, 50, 63, 75
zvoník (m.-nník) 70 p.
zvracetí (197), *zvracel stoly* atp. 380
zvratná zájm. 293, 306-309, *zvr.slovesa* 154, 307, 381 sl., 388
zvrhnouti se zvrhlý 161, (396); 428
zvučné hlásky 7, 422 sl., *zv. proud* 420, 422 sl., 427
zvykati-zvyknouti 26, 184 p., *čemu* 229, 340
zvýšení hlasu 55; 249
zvýši, vz- v. *výše*
zvýsiti, zvýš! 164
-zývati 26
zž-žď 37, 46; *zž ze zžj* 37, *ze zž* 43
zž-žď 46; *zž ze zž (zž)* 43, *ze zžj* 44
zželeti 188, *zželelo se komu čeho* 342

ž z g(h) 43, 172, *z gj* 43, *ze zj* 46, 192, *za ř* 35, *za cizí s* 47, *za spr.* 43, 46, 172, 192; *ž-ř, ž-j, ž* ods. 48 sl.
-ž- (příp. s *-ž-*) 76
-ž enklit. v. *-že*

žádání čeho 402
žádati čeho, co 219, 220, 226, 229, 332, 381, *na kom* 362; s inf. 389
žádný stč. 425
žádost čeho 220, 227, 229, 236, 322 sl., 332, 335, s inf. 393
žádostivý čeho 220, 227, 229, 246, 332, 334, s inf. 390
žalostiti čeho stč. 334
žalovati komu čeho 334, 339, *z čeho* 372, *na koho* 333, 354, 361, *nač před kým* 366
žasnouti 184
žč-jč 48
žď ze zđj, zž a zš 37, 43, 44, 46, 192; *žď-šť* 48
žďár. Žďár 46, 295; *žďárské podřečí* 448
žďati čeho stč. 333
ždmu v. *žiti, žmu*
žďň ze zđnj 192
-že, -ž enklit. 13, 56, 136 sl., 139, 164, 215, 386, 404 sl.
že et. 215, 258 sl., 268
Žebrák 90; *žebřák, -ačka* 74, 62
žebřati, -ři 199
žebřík, řeb- 35
žebro, řeb- 35, 68
žéci, žhu, žehl, žžen 173
žehnati 47, *komu* 339
žehřati, -ři 199
žel, -e 97; *žel mi toho* 229, 334
želeti, -ejí 188, 193, *čeho* 229, 323, 334
Železnice, -e 99, 295
Železný Brod 3
železo 101, *-a (mn.)* 294
želiti, -i v. *želeti*
žemle et. 47
žeň 17; *po-žních, do-po-žní* 353
žena, -ka, žínka 64, 106

- ženský rod 287, 85,
(61 sl.)
ženu v. *hnáti*
žeráb v. *řeřáb*
žeravý, řeř- 28, 49
žerď, -i 116
žernov, stč. žrn- 27
žeru v. žráti
žeti 176
-žhnouti 173
žici, žhu v. žéci
žid, mn. -é 91
židle et. 47
židovka 62
židovský (strach) 298
žieti stč. v. žiti, žnu
žiji v. žiti
žila, žilou . . . 106
žínka v. ženka
žiti, žiji, živu 171, 174,
179; ž. na mále 362;
sr. život
žiti, žmu, žmouti 176
žiti, žnu, žnouti 159,
174, 176
žiti 179
živ v. živý
živl, -vlu 94
život, -a 89; ztratím(e)
život(y) 287, 432; býti
ž-em hrdinským stč.
345, 350; žiti (živ býti)
životem 350; sr. ujiti
životná jm. 89, 95, 101
živoucí 179
živu stč. v. žiti, žiji
živý, živ 300, za živa
373; živá váha 298;
živu býti 342 sl., o
čem (o chlebě) 365;
sr. život
žíseň, -zně 118; sr.
trpěti a mřiti
žiznivý čeho 333 sl.
Žižkov 295
žlábkovati 206 p.
žloutek et. 74
žluč, -i, (-e) 117 sl.
žmouti v. žiti, žmu
žnec, žence et. 15, 75
žnouti v. žiti, žnu
žok, žold et. 47
žr- stč. = nč. žer- 27
žrádlo 68 pozn.
žráti, žeru 177, 201 sl.
-žřiti, -žru stč. 177
žrnov v. žernov
-žš- psáno m. -šš 49
žvástal, -a 93
žvátí, žvu, (žuju) 203
žvýkati 26, 33
žz-jz, žž-jž 48
žžen v. žeci
ž 9, střidnice 9, 13 sl.;
ž z *u 30 sl.; ž-y(y)
9, 185 p.; sr. jer,
-ový
-ž (z -ů) km. příp. 67
-žb v -ý 14, 86
-žl-, -žr- v l, r 14
-žv (z -ů) 67
ž 9, střidnice 9; ž(θ)-
e-o (řada stupň.) 28
sl.; ž z *i 30; sr.
jer. -ový
-ž (z -i) km. příp. 68
žj z *ei (stupň.) 30
-žja, -žjo km. příp. 67;
-žja, -žje . . . staž.
v -á, -ie . . . 54; -žjb
v -í 14, 67
-žl- v l 14
-(ž)n, -na, -no 70
-žr- v r 14

Doplňky k „Seznamu slovnímu“. — Nová hesla: na str. 474 *hlad* v. *mřiti a trpěti*, — na str. 496 *Neapole*, -e 149 a *Nejeschleb* et. 78. — Na str. 460, sl. 1, ř. 4 po *aby ne* . . . doplň 387; na str. 461, sl. 1, ř. 12 m. *bodej*, -ž má býti *bohdej*, -ž; — na str. 462, sl. 3, ř. 20 m. 357 má b. 354; — na str. 475, sl. 1, ř. 19 m. 206 má býti 202; — na str. 479, sl. 2, ř. 13 zdola má býti: při kompt. 302; — na str. 495, sl. 3, ř. 31 k *naučiti* přidej 392; — hesla „mluvidla“ a „prosodie“ tištěna kursivou místo antikvou.

O b s a h.

	Strana
Vchod § 1	1

Díl první. Nauka o slově.

Rozdělení § 2	1
Část první. Hláskosloví § 3—61	1
Hlásky a písmena § 4—5	2
Roztřídění hlásek českých § 6	5
Samohlásky § 7	5
Souhlásky § 8	7
Některé důležité hlásky staré § 9	8
A. Změny v jakosti a počtu hlásek § 10—54	10
<i>a, á</i> § 11	10
<i>ia, ia</i> § 12	11
<i>aj</i> § 13	11
<i>au</i> § 14	12
<i>e, é</i> : <i>é</i> se úží v <i>i</i> § 15	12
<i>e, é</i> se odsouvá § 16	13
<i>e</i> pohybné (jerové a vkladné) § 17	13
některé důležité případy s pohybným <i>e</i> § 18	14
změny v pravidle o. pohybném <i>e</i> § 19	18
<i>ě, ie</i> § 20	18
<i>ie</i> úží se v <i>i</i> § 21	18
<i>ě, ie</i> skleslo v <i>e, é</i> § 22	19
<i>ě (e)</i> se odsouvá § 23	20
<i>i, í</i> § 24	20
<i>i, í</i> se odsouvá § 25	20
<i>o, ó, uo, ů</i> § 26	21
<i>u; ú, au, ou; iu, iú</i> § 27—28	23
<i>y; ý, aj, ej</i> § 29	25
Slabikotvorné (samohláskové) <i>l, r, m, n, ň</i> § 30	27

	Strana
Stupňování samohlásek § 31—32	28
Spodobování souhlásek § 33	32
Souhlásky <i>l</i> § 34	33
<i>r, ř</i> § 35	34
<i>n, ň</i> § 36	35
Souhlásky <i>d, d'</i> § 37	37
<i>t, t'</i> § 38	38
Souhlásky <i>b; p; m; v, f</i> § 39	40
<i>b</i> § 40	40
<i>p</i> § 41	40
<i>m</i> § 42	40
<i>v</i> § 43	41
<i>f</i> § 44	42
Souhlásky <i>g, h</i> § 45	43
<i>k</i> § 46	44
<i>ch</i> § 47	45
Souhlásky <i>z</i> § 48	46
<i>s</i> § 49	46
<i>c</i> § 50	48
Souhlásky <i>ž</i> § 51	48
<i>š</i> § 52	49
<i>č</i> § 53	49
Souhláska <i>j</i> § 54	49
B. Změny v pořádku hlásek nebo přesmykování § 55	50
C. Sklad slabikový a jeho změny § 56	51
Dělení slabik § 57	52
Počet slabik se mění. Stahování § 58	53
Hiat § 59	54
D. Přízvuk a jeho změny § 60	55
E. Kvantita a její změny § 61	56
Část druhá. Kmenosloví. § 62—95	58
A. Kmeny jmenné	61
I. jednoduché § 63	61
<i>a</i>) přechylování § 64	61
<i>b</i>) tvoření jmen zdrobnělých § 65	63
<i>c</i>) tvoření komparativu (a superlativu) § 66—68	64
<i>d</i>) některá jména jiná podle přípon kmenotvorných § 69—90	66

	Strana
přípona -o § 70	67
příp. -a § 71	67
příp. -je, -ja § 72	67
příp. -uje, -uja § 73	67
příp. -z z -ů § 74	67
příp. -z z -í § 75	68
přípony s -r- § 76	68
s -l- § 77	68
s -n- § 78	69
s -t- § 79	70
s -d- § 80	72
s -b- § 81	73
s -v- § 82	73
s -m- § 83	73
s -k- § 84	74
s -g- (-h-) § 85	75
s -ch- § 86	75
s -c- § 87	75
se -z- § 88	75
se -s- § 89	75
s -č-, -ž-, -š- § 90	76
II. složené § 91	76
a) spřežky § 92	77
b) složeniny vlastní § 93	78
Koncovky kmenů jmenných § 94	79
B. Kmeny slovesné § 95	79
Část třetí. Tvarosloví. § 96—307	81
A. Nauka o skloňování § 97	82
Rozvrh sklonění § 98	83
skloňování jmenné § 99	84
" zájmené § 100	85
" složené § 101	86
Skloňovací vzory § 102	87
I. Skloňování jmen podstatných § 103	87
Skloňování první.	
a) vzor <i>chlap, dub</i> § 104—107	88
pomnožná jména místní <i>Uhry, Brozany</i> atp.	
§ 108	94

	Strana
b) vzor <i>oráč, meč</i> § 109—112	95
pomnožná jména místní na <i>-ice, Lobkovice</i> atp. § 113	99
c) vzor <i>Jirí</i> § 114	100
Skloňování druhé.	
a) vzor <i>město</i> § 115—118	101
b) vzor <i>moře</i> § 119—122	103
c) vzor <i>znamení</i> § 123—124	104
Skloňování třetí.	
a) vzory <i>ryba, vládyka</i> :	
vz. <i>ryba</i> (žensk.) § 125—128	105
vz. <i>vládyka</i> (mužsk.) § 129	107
b) vzory <i>duše, panoše</i> :	
vz. <i>duše</i> (žensk.) § 130—133	108
vz. <i>panoše</i> (mužsk.) § 134—135	112
c) vzory <i>paní, sudí</i> :	
vz. <i>paní</i> (žensk.) § 136—138	113
vz. <i>sudí</i> (mužsk.) § 139	115
Skloňování čtvrté.	
a) vzor <i>kost</i> § 140—141	116
b) vzor <i>host</i> § 142	118
k někt. pádům a jménům obou těchto vzorů § 143	119
Skloňování páté (souhláskové).	
a) vzor <i>tykev</i> § 144—145	120
b) vzor <i>kámen</i> § 146—147	121
c) vzor <i>rámě</i> § 148—149	123
d) vzor <i>nebe</i> § 150	123
e) vzor <i>loket</i> § 151—152	124
f) vzor <i>kuře</i> § 153—154	124
g) vzor <i>máti</i> § 155—156	125
II. Skloňování jmen přídavných § 157	126
1. vzor <i>dobr, dobra, dobro</i> § 158	126
2. vzor <i>pěš, pěše, pěše</i> § 159	130
3. vzor <i>dobrý, -á, -é</i> § 160	131
4. vzor <i>pěší, -í, -í</i> § 161	132
III. Skloňování zájmen § 162	133
A. <i>já, ty, se</i> § 163	133
B. vzory <i>ten, ta, to</i> a <i>náš, naše, naše</i> § 164—171	134
C. skloň. zájmen podle vzorů <i>dobr</i> a <i>dobrý</i> § 172	139

	Strana
IV. Skloňování číslovek § 173—185	139
Skloňování <i>jmen cizích</i> § 186—189	146
B. Nauka o časování § 190	152
I. Slovesné tvary jednoduché § 191	155
A. přípony ohýbací § 192	155
B. kmeny § 193	155
1. kmen infinitivní (základní) § 194	156
2. kmen praesentní § 195	157
C. tvary § 196	158
1. tvary infinitivní § 197	158
a) infinitiv § 198	158
b) supinum § 199	160
c) přechodník minulý § 200	160
d) přičestí min. činné § 201	160
e) přičestí min. trpné § 202	161
f) podstatné jméno slovesné § 203	161
g) aorist § 204	162
2. tvary praesentní § 205	162
a) indikativ § 206	162
b) imperativ § 207	164
c) přechodník přítomný § 208	164
d) přičestí přítomné § 209	165
D. vzory § 210	165
a) vzory a slovesa s praesentními kmeny samohláskovými (příznakovými) § 211	166
třída první § 212	166
1. vzor <i>vésti, vedu</i> § 213—216	167
2. vzor <i>nésti, nesu</i> § 217—220	169
3. vzor <i>tep-, tepu</i> § 221—224	170
4. vzor <i>péci, peku</i> § 225—228	171
5. vz. <i>píti, pnouti, pnu</i> § 229—232	173
6. vzor <i>tříti, tru</i> § 233—236	176
7. vzor <i>krýti, kryji</i> § 237—238	177
a) km. inf. se končí <i>-a</i> § 239	178
b) km. inf. se končí <i>-ě (-e)</i> § 240	178
c) km. inf. se končí <i>-i</i> § 241	179
d) km. inf. se končí <i>-u</i> § 242	179
e) km. inf. se končí <i>-y</i> § 243	181

	Strana
třída druhá § 244	182
1. vzor <i>minouti, minu</i> § 245	
až 247	182
2. vzor <i>tisknouti, tisknu</i> § 248	
až 250	183
třída třetí § 251	185
1. vzor <i>uměti, umím</i> § 252—255	186
2. vzor <i>trpěti, trpím</i> § 256—259	188
třída čtvrtá § 260	191
vzor <i>prositi, prosím</i> § 261—263	192
třída pátá § 264	193
1 ^a vzor <i>dělati, dělám</i> § 265—268	194
1 ^b vzor <i>sázeti, sázím</i> § 269—272	196
2. vzor <i>tesati, teši</i> § 273—276	197
3 ^a vzor <i>bráti, беру</i> § 277—278	201
3 ^b vzor <i>kovati, kuji</i> § 279—280	202
4. vzor <i>láti, laji</i> § 281—284	204
třída šestá § 285	206
vzor <i>kupovati, kupuji</i> § 286—287	206
b) Slovesa s praesentními kmeny sou-	
hláskovými (bezpříznakými) § 288	207
1. <i>dáti, dám</i> § 289—290	207
2. <i>věděti, vím</i> § 291—292	207
3. <i>jísti, jím</i> § 293—294	208
4. <i>býti, jsem</i> § 295—296	208
II. Slovesné výrazy složené (opsané, perifrastické) § 297	209
a) čas minulý § 298	209
b) čas předminulý § 299	210
c) čas budoucí sloves nedokonavých § 300	210
d) kondicionál § 301	210
e) passivum § 302	212
O tvarech slovcí neohebných § 303	213
a) příslovce § 304	213
b) předložky § 305	214
c) spojky § 306	215
d) citoslovce § 307	215

Díl druhý. Skladba.

	Strana
Rozdělení § 308	216
Část první. Větoslovi § 309—407	216
Přehledný výklad větoslovi § 309—324	216
A. Věta jednoduchá § 325	223
o podmětě § 326—329	223
<i>věty bezpodměté</i> § 330	225
o přísudku § 331—334	225
o předmětě § 335—338	226
o příslovečném určení § 339—346	230
o přívlastku § 347—352	235
o doplňku § 353—360	238
<i>Spojení v jednotu větnou</i> § 361—362	244
O větách oznamovacích, tázacích, práciích a rozkazovacích	
§ 363	247
věta oznamovací § 364	247
věta tázací; odpověď § 365—366	247
věta podmiňovací (a práci) § 367	249
věta rozkazovací § 368	250
Věta kusá § 369	250
B. Souvětí § 370	250
I. Souvětí souřadné § 371	252
a) slučovací § 372	252
b) odporovací § 373	253
c) příčinné § 374	254
d) výsledné § 375	254
souvětí souřadné vícečlenné § 376	254
věta stažená § 377	255
II. Souvětí podřadné § 378—380	256
věta podmětná § 381	258
věta předmětná § 382	258
věta příslovečná § 383—388	259
věta přívlastková § 389	262
věta doplňková § 390	263
věty podřízené složené a stažené § 391	264
<i>Spojení v jednotu souvětí</i> § 392—393	264
Vznik souvětí podřadného § 394	267
Řeč přímá a nepřímá § 395—396	268
Závislá věta tázací § 397	271
Perioda § 398	272

	Strana
Vyšínutí ze syntaktické vazby § 399	273
Znaménka rozdělovací § 400	275
a) tečka § 401	275
b) čárka; závorky § 402	276
c) středník § 403	278
d) dvojtečka; znaménko uvozovací § 404	278
e) vykřičník § 405	279
f) otazník § 406	279
g) pomlčka § 407	279
Část druhá. Skladba (ve smyslu užším) § 408—409	281
I. Grammatické číslo § 410	282
Shoda v čísle § 411—416	283
II. Grammatický rod § 417—421	287
Shoda v rodě § 422—425	289
III. Grammatická osoba § 426—427	291
Shoda v osobě § 428	292
IV. Jméno podstatné § 429—432	293
V. Jméno přídavné § 433	296
A. Některá přídavná jména zvláštní § 434	297
B. Jméno přídavné v platnosti podstatného § 435	299
C. Platnost tvarů jmenných a složených § 436—437	299
D. Srovnávací stupňování jmen přídavných § 438	301
Komparativ § 439—440	302
Superlativ § 441	303
VI. Zájmeno (náměstka) § 442	303
A. Zájmena určitá § 443	303
1. osobní § 444—445	304
2. přivlastňovací § 446	305
zájmena zvratná § 447	306
zvratné osobní <i>se</i> § 448—449	306
zvratné přivlastňovací <i>svůj</i> § 450	308
3. ukazovací § 451	309
4. tázací § 452	310
5. vztažná § 453—454	311
B. Zájmena neurčitá § 455	312
Jména a příslovce původu zájmenného § 456	313
Zájmena souvztažná § 457	313
VII. Číslovka § 458	314
A. Číslovky určité § 459	314
1. základní § 460	314

	Strana
a) jak se vyjadřují čísla 1, 2, 3 . . . § 461 . . .	314
b) jak se váže předmět počítaný s číslovkou § 462	316
c) jak se s číslovk. váže přívlastek a přísudek § 463	317
2. řadové § 464	318
3. druhové § 465	319
4. jiné určité výrazy číslovkové § 466	320
B. Číslovky neurčité § 467	321
VIII. Pády prosté § 468	322
A. Nominativ § 469—470	323
B. Akkusativ § 471	325
akkusativem jest vyjádřen předmět § 472 . . .	325
doplňk § 473	326
přísl. určení § 474	327
akkusativ ve zvolání a při infinitivě § 475 . . .	328
C. Genitiv § 476—477	328
genitivem jest vyjádřen předmět § 478 . . .	328
doplňk § 479	335
přísl. určení § 480	335
přívlastek § 481	335
gen přívlastňovací, celkový a vlastnosti § 482	336
Rozdílnost při výkladech některých genitivův	
§ 483	337
D. Dativ § 484	338
dativem jest vyjádřen předmět § 485 . . .	338
doplňk § 486	342
přísl. určení § 487	343
přívlastek § 488	343
Rozdílnost při výkladech některých dativů	
§ 489	343
E. Lokál § 490—491	343
F. Instrumentál § 492	344
instrumentálem jest vyjádřen	
předmět § 493	344
doplňk § 494	344
přísl. určení § 495—500	347
přívlastek § 501	350
instrumentál vlastnosti § 502	350
Rozdílnost při výkladech některých instru-	
mentálů § 503	350
G. Vokativ § 504	351

	Strana
IX. Pády předložkové § 505—506	351
pádem předložkovým jest vyjádřen:	
a) předmět § 507	354
b) doplněk § 508	354
c) přisl. určení § 509	355
d) přívlastek § 510	356
Rozdílnost při výkladech pádů předložkových	
§ 511	356
pády předložkové podle jednotlivých předložek § 512	356
předložky jednotlivé a jejich pády (pořádkem abecedním) § 513	357
Protikladný význam některých pádů předložkových § 514	374
X. Sloveso § 515	375
A. Význam slovesa vůbec § 516	376
1. Význam sloves podle kolikosti děje § 517	376
2. Význam sloves podle dokonavosti děje § 518	377
Roztřídění sloves podle kolikosti a dokonavosti děje § 519	378
Pravidla o slovesích podle kolikosti a dokonavosti děje § 520	379
3. Význam sloves podle dějového rodu § 521	381
B. Význam slovesných výrazů jednotlivých § 522	382
1. Čas a jeho výrazy slovesné § 523	382
a) praesens § 524	383
b) perfektum a plusquamperf. (a stč. imperf. a aor.) § 525	383
c) futurum § 526	384
2. Způsoby děje slovesného a jejich výrazy § 527	384
a) indikativ § 528	384
b) imperativ § 529	385
c) kondicionál § 530	386
3. Rod děje slovesného a jeho výrazy § 531	388
4. Slovesné výrazy jmenné § 532	389
a) infinitiv § 533—535	389
b) supinum § 536	393
c) participia § 537	394

	Strana
participia jednotlivá:	
přechodník přítomný § 538	395
přičestí přítomné § 539	395
přechodník minulý § 540	396
přičestí min. činné § 541	396
přičestí min. trpné § 542	396
vazby přechodníkové § 543	397
pravidlo o zkracování vět přechod- níkem § 544	398
poznámky ku pravidlu tomu § 545	400
d) slovesné jméno podstatné § 546	401
XI. Příslovce § 547—548	402
Příslovce záporná <i>ne</i> a <i>ni</i> § 549	405
XII. Spojka § 550	407
XIII. Citoslovce (mezislovce) § 551	409
XIV. Stupňování významu § 552	409
XV. Význam <i>klidový</i> a <i>pohybový</i> se zastupují § 553	411
XVI. Výrazy pro <i>vespolnost</i> a <i>střídavost</i> § 554	412
Výklady všeobecné pro hlubší poznání jazyka a mluvnice.	
Sdělování myšlenek; řeč a jazyk § 555	415
Slovo a věta § 556	416
Nauka o jazyku; slovník a mluvnice; rozdělení mluvnice § 557	417
Mluvidla a článkování hlásek § 558	419
Roztřídění hlásek § 559	421
Jazyk se mění § 560	424
Příčiny proměn jazykových § 561	426
A. příčinou jest mechanika mluvidel § 562	427
B. příčinou jest analogie § 563	431
C. příčinou jest osamocení (<i>isolace</i>) § 564	436
D. příčinou jest jazyk cizí § 565	438
E. příčinou je žádoucí zřetelnost § 566	439
F. příčinou je změna života duševního § 567	441
Roztřídění jazykův § 568	442
Jazyky kmene indoevropského § 569	444
Jazyky slovanské § 570	446
Jazyk český a jeho nářečí § 571	446
Dějiny jazyka českého § 572	448
Písmo a jeho druhy § 573	451
O pravopise vůbec; pravopis český a jeho historie § 574	454
Seznam slovní a věcní	457

Vysvětlení zkratkův.

<i>akk.</i> = akkusativ.	<i>min.</i> = minulý.	<i>přít.</i> = přítomný (čas).
<i>bud.</i> = budoucí (čas).	<i>mn.n.množ.</i> = množný.	<i>pův.</i> = původní.
<i>býv.</i> = bývalý.	<i>mor.</i> = moravský.	<i>r.</i> = rod.
<i>č.</i> = číslo nebo český.	<i>n.</i> = nebo.	<i>řeck.</i> = řecký.
<i>čin.</i> = činný.	<i>násl.</i> = následující.	<i>sing.</i> = singulár.
<i>d.</i> nebo <i>dat.</i> = dativ.	<i>ně.</i> = novočeský, nová čeština.	<i>sl.</i> = slovanský; nebo = <i>násl.</i> (v. t.)
<i>dial.</i> = dialektický.	<i>něm.</i> = německý.	<i>slc.</i> = slovenský.
<i>domažl.</i> = domažlický.	<i>nom.</i> = nominativ.	<i>sr., srov.</i> = srovnej.
<i>doudl.</i> = doudlebský.	<i>nov.</i> = nové, novotvar.	<i>stč.</i> = staročeský, stará čeština.
<i>et., etym.</i> = etymologický.	<i>novotv.</i> = novotvar.	<i>stsl.</i> = staroslověnský (stsl. církevní).
<i>g.</i> nebo <i>gen.</i> = genitiv.	<i>ob.</i> = obecný.	<i>stup.</i> = stupeň.
<i>impt.</i> = imperativ.	<i>os.</i> = osoba.	<i>sup.</i> = supinum.
<i>ind., indik.</i> = indikativ.	<i>part.</i> = participium.	<i>superl.</i> = superlativ.
<i>inf.</i> = infinitiv.	<i>pl., plur.</i> = plurál.	<i>t.</i> = totiž.
<i>instr.</i> = instrumentál	<i>podst.</i> = podstatné (jméno).	<i>t. zv.</i> = tak zvaný.
<i>j.</i> = jiné jinde.	<i>pomn.</i> = pomnožný.	<i>trp.</i> = trpný.
<i>jedn.</i> = jednotný.	<i>posit.</i> = positiv.	<i>v.</i> = viz n. vedle.
<i>jm.</i> = jméno.	<i>praes.</i> = praesens.	<i>vysl.</i> = vyslov.
<i>km.</i> = kmen.	<i>přehlas.</i> = přehlasování, přehláska.	<i>vok.</i> = vokativ.
<i>kompt.</i> = komparativ.	<i>přech.</i> = přechodník.	<i>vz.</i> = vzor.
<i>kond.</i> = kondicionál.	<i>přič.</i> = přičestí.	<i>zř.</i> = zřídka.
<i>koř.</i> = kořen.	<i>příd.</i> = přídavné (jm).	<i>zúž.</i> = zúženo.
<i>lat.</i> = latinský.	<i>příp.</i> = přípona.	
<i>lok.</i> = lokál.		
<i>m.</i> = místo.		

Opravy. Na str. 10 ř. 7 shora místo *kuřet* má býti *kuřet*. — 12 ř. 5 sh. *m. aj v a m. b. aj v á.* — t. ř. 9 sh. *m. v au m. b. au.* — 26 ř. 5 zdola *m. osyka m. b. osika.* — 31 ř. 8 sh. *m. reud- m. b. beud-*. — 59 ř. 17 sh. *m. do-bro-t-ivo-st m. b. dob-ro-t-ivo-st.* — 72 ř. 13 sh. *m. -ic- m. b. -íc-.* — 90 ř. 20 sh. *m. duše m. b. Duše.* — 193 ř. 1 sh. *m. pomstíti m. b. pomstítí.* — 340 ř. 15 sh. *m. řečí m. b. řeči.* — 353 ř. 11 a 10 zd. vynechati: *domnívám se, naději se*, a ř. 9 po tečce přidati: *domnívám se, naději se* čeho *do koho*. — 378 ř. 12 zd. *m. ponesu m. b. ponesu.* — 411 ř. 22 sh. *m. stejného ale nenásobného m. b. stejného, ale nenásobného.* — 421 ř. 19 a 20 sh. *m. semčení sražení m. b. semčení, sražení.* — 423 ř. 4 a 5 zd. vynechati, — ř. 3 místo 3. má býti 2., — a pod ř. 1 přidati:

3. hlásky ústní, všechny ostatní mimo 1. a 2.; při nich proud vychází ústy.

— 424 ř. 10, 12 a 14 *m. assibily . ., aspiraty . ., affrikaty m. b. assibily, aspiraty, affrikaty.*

MAR 9 1985

WD-LC
P64111 .042x 1894
Priruci mluvnice jazyka cestaha pr
Wolker
A216128

3 2044 003 003 571

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.

STALL-STUDY
CHARGE

